

અર્પણ

૨

મહાનુભાવો

(સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા)

મિથ્યાત્વનો એક અંશ પણ નહીં ;

પોતાનામાં રહેવા દેવા

ધમ્મતા નથી અને

મૂળ શુદ્ધ જૈન ધર્મને

અનુસરવાને ઇચ્છે છે

તે સર્વ

મહાનુભાવોને

સપ્રેમ

અર્પણ

સાધુઓ, શ્રાવકો, સર્વ જૈનો યાદ રાખે કે—

ભગવાનને સર્વજ્ઞ ન માને તેને
જૈનધર્મ મિથ્યાત્વી ગણે છે.

ભગવાનના વચનના ખોટા અર્થ કરે
અથવા સાચા અર્થ છુપાવે તેને
જૈનધર્મ મિથ્યાત્વી ગણે છે.

ભગવાનના વચનોમાંથી કોઈ વચન
સ્વીકારી બીજું વચન ન સ્વીકારે તેને
જૈનધર્મ મિથ્યાત્વી ગણે છે.

પોતાની નિર્બળતાથી સંયમમાં લીધેલી
છૂટ ભગવાનને નામે ચકાવે તેને
જૈનધર્મ મિથ્યાત્વી ગણે છે.

ભગવાનના વચનોમાં ઉમરો કે ફેરફાર કરી
ભગવાનની સર્વજ્ઞતાને બાધા પહોંચાડે
તેને જૈનધર્મ મિથ્યાત્વી ગણે છે.

પ્રસ્તાવના

જૈન ધર્મના જુદા જુદા મપ્રદાયોની એકતા કેમ થાય તેનો વિચાર કરવા માટે, ધર્મમાં જુદાઈ થવાના એટલે સંપ્રદાયો થવાનાં કારણો જાણવાની જરૂર રહે છે. અને તે કારણોમાં સત્ય શું છે અને જૂલ કોની છે તે જાણવાની જરૂર રહે છે. કારણ કે જૂલની સમજ પડે ત્યારે જૂલ કરનારને તે જૂલ સુધારવાની ઇચ્છા થાય,

જ્યાં સુધી સંપ્રદાયવાદીને પોતાની જૂલની ખચર પડે નહિ ત્યાંસુધી તે પોતાની માન્યતાને માચી જ માને તેથી જૂલ સુધારવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય નહિ.

દરેક સંપ્રદાયને પોતાની જૂલની ખચર પડે અને તેની ખાત્રી થાય નો પછી સત્યધર્મ તરફ વળવાનું તેનું દિલ થાય. અને ત્યારે ખધા સંપ્રદાયોમાં એકતા થવાનો મખવ પ્રાપ્ત થાય. તેથી જૈન ધર્મની એકતા સાધ્ય કરવા માટે મપ્રદાયોમાં જે જે ખોટી માન્યતાઓ ધર કરી ખેઠેલી છે તે ખતાવવાની જરૂર રહે છે.

ખે વધ પહેલાં “જૈન ધર્મ અને એકતા” નામનું પુસ્તક પ્રગટ કરીને ખે મતખેદના મુખ્ય ચાર મુદ્દાઓ મખધી વિવેચન કરીને એકતા અથવા મમન્વ્ય કેમ થાય તે ખતાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો.

તે ઉપરાંત મતખેદના ધણા મુદ્દાઓ ખાત્રી છે અને તે દરેક મુદ્દાને શાસ્ત્રીય રીતે વિચાર કરીને સત્ય શું છે તે ખતાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તેથી આ પુસ્તકમાં કેટલાક મતખેદો સખધી ઐતિહાસિક વિગતો તથા શાસ્ત્રીય રીતે વિસ્તૃત વિવેચન સહિત છણાવટ કરવામાં આવેલ છે. અને તે દરેકમાં સત્ય શું છે ખતાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવેલ છે.

પૂર્વાચાર્યોએ સૂત્રો શાસ્ત્રોમા તેમની નવી નવી માન્યતા પ્રમાણે અનેક ફેરફાર અને ઉમેરા કર્યા છે તેથી મૂળ શુદ્ધ જૈન ધર્મ સમજવાની ઘણી મુશ્કેલી પડે છે તેથી સત્ય ધર્મ સમજવા માટે મેં કેટલાક નિયમો બનાવેલા છે તે વાંચકોની ગણ્ય માટે અને આપુ ધુ.

જૈનધર્મ

જૈનધર્મ શાસ્ત્રવત છે જૈનધર્મ એક જ છે દરેક તીર્થંકર એક જ જાતનો અને એક જ સરખો જૈન ધર્મ પ્રકરે છે

સર્વંશ તીર્થંકર બગવાનના વચનોમા મ્યાય પણુ વિરોધ, અસંગતતા કે વિસવાદિતા હોય નહિ, સૂત્રોમા જ્યા જ્યા પૂર્વાપર વિરોધતા જાણે ત્યા ત્યા નવા ફેરફાર કે ઉમેરા થયેના છે એમ નક્કી માનવુ જોઈએ.

જ્ઞાની

જ્ઞાની પોતાના જ્ઞાનને આચારમા ન મૂકે તે શુષ્ક જ્ઞાની કહેવાય મતુભેદને ટાળે તે સાચો જ્ઞાની

સાચો જ્ઞાની કદી મતભેદ ઉત્પન્ન કરે નહિ, મતભેદને પોષે નહિ કે વધારે નહિ અને એવુ કરે તે નિશ્ચયે અજ્ઞાની

જ્ઞાનીનો તેમના જ્ઞાન માટે આદર હોય એટલે કે જ્ઞાનીના સત્યજ્ઞાન માટે આદર હોય પણુ હિંસ્રસ્ય જ્ઞાનીના જ્ઞાનમા જોટલે અંગે અસત્યતા હોય તેટલા અશનો તો અનાદર જ હોય

પૂર્વાચાર્યો વિદ્વાન જ્ઞાની હતા નેની આથે જ તેઓ સપ્રદાય વાદી પણુ હતા જ તેમણે મપ્રદાય મોદયી મૂળ સિદ્ધાંત વિરુદ્ધ લખ્યુ હોય તો તે અસ્વીકાય ગણાય.

જ્ઞાનીના અસત્ય વચનને પણુ સ્વયં તરીકે સ્વીકારી લેવા તે તો અધ શ્રદ્ધા અને મિથ્યાત્વ જ ગણાય

જ્ઞાની સાધુ

જ્ઞાની સાધુ પોતાની નિર્જાતાના કારણે પોતે લીધેલી છટ ભગવાને કહી છે એમ જતાવે ત્યારે તે જ્ઞાની સાધુ દબી અસત્યવાદી કહેવાય.

જ્ઞાની સાધુ પોતે લીધેલી છટ નિર્જાતાના કારણે લીધી છે એમ કબૂલ કરે તે સાચો પ્રમાણિક સાધુ કહેવાય

સત્યાર્થીના લક્ષણો

મત્યાર્થી ભગવાનને સર્વંશ માને છે.

સત્યાર્થી ભગવાનના વચનોમા વિરોધતા, વિસવાદિતા, અસખદતા કે અસંગતતા ક્યારેય પણ ન હોય એમ માને છે અને વિરોધતા હોય તેવા વચનને ભગવાનના વચન તરીકે સ્વીકારતો નથી.

સ્વેતાંબર તેમ જ દિગંબરના સર્વ પૂર્વાચાર્યો હજારશ્વ તેમજ મ પ્રદાયમોહી હતા. તેથી તેમના વચનમા મત્યાસત્યનું મિથ્યુ હોય તે સમ્બવિત છે. તેવા મત્યાસત્ય મિશ્રિત વચનને મત્યાર્થી સપૂર્ણ મત્ય તરીકે સ્વીકારતો નથી. પણ પોતાને વિવેક વાપરી જોઈલું સત્ય સામે નેઈલું જ સ્વીકારે છે.

ભગવાનની મર્વંશતાને બાધક થાય તેવું અથવા ભગવાનના વચનની વિરુદ્ધ જાય તેવા પૂર્વાચાર્યના કથનને ભગવાને કદેચ સત્ય તરીકે સ્વીકારતો નથી.

સ્વેતાંબર તેમ જ દિગંબર પૂર્વાચાર્યોનું ને બહુમાન કરે છે. પણ તે ત્યાં સુધી જ અથવા એટલા પુરતું જ કે પૂર્વાચાર્યનું વચન મત્ય હોય.

પૂર્વાચાર્યોના વચનોમાંથી સત્ય જણાય તે સ્વીકારે છે અને અમન્યને

અસ્વીકાર કરે છે. પૂર્વાચાર્યનું વચન અમત્યના મિત્રશુભાશુ દોષ, ભગવાનની સર્વજ્ઞતાને ખાત્રક દોષ તેવું વચન તે સ્વીકારતો નથી.

મર્વ પૂર્વાચાર્યો મપ્રદાયવાદથી ઓતપ્રોત હતા, માટે મત્યાર્યો તેમના વચનોમાં મપ્રદાયવાદનું ઝેર દોષ કે તેમનું વચન મપ્રદાયના એકાંત આગ્રહવાળું દોષ તેને મત્યાર્યો નપૂણું મત્ય તરીકે સ્વીકારતો નથી. પરંતુ પૂર્વાચાર્યનું જે કથન તીર્થંકર ભગવાનની પ્રશ્નપણાને અનુમરતુ દોષ તેટલું જ મત્ય તરીકે સ્વીકારે છે.

પૂર્વાચાર્યના મત્ય જ્ઞાન માટે તેમને માન આપવું અને તેમના જ્ઞાનમાં અમત્યપણાનું મિત્રશુ દોષ તેનો અગ્વીકાર કરવો તેને મત્યાર્યો ધર્મ માને છે અને અવગ્રહથી પૂર્વાચાર્યના મત્યાસત્ય મિથિન મર્વ વચનોને નપૂણું મત્ય તરીકે માનવા તેને મત્યાર્ય મિથ્યાત્વ ગણે છે.

મત્યાર્યોના મનમાં કોઈ પણ ખોટી વાત, ખોટી માન્યતા ધુમી મઈ દોષ તેની તેને ખબર પડે કે તગ્ન જ ને ખોટી માન્યતાને કાઢી નાખે છે.

સત્યાર્યો હમેશાં નવું મત્ય જ્ઞાન મેળવવામાં જ ઉદ્યમવત ગ્દે છે

મપ્રદાયવાદીના લક્ષણો

ર્વાચાર્યો ઉદ્ધર્ય દોષને તેમના વચનમાં મત્યામત્યનું મિત્રશુ દોષ તે મર્વને મપ્રદાયવાદી પરમ મત્ય તરીકે સ્વીકારી લીએ છે.

ર્વાચાર્યોના સત્યાસત્ય મિથિત વચનોને મપ્રદાયવાદી સર્વજ્ઞતા જેવા જ માની તેનું જહુ માન કરે છે.

પૂર્વાચાર્યો ભગવાનના વચનના ખોટા અર્થ કરે તે પણ સંપ્રદાયવાદી વગર વિચાર્યો મપૂર્ણ સત્ય તરીકે સ્વીકારી લીએ છે.

ગુરુએ જે કંઈ શબ્દ, વાક્ય કે સૂત્રના અર્થ જે રીતે કહ્યા, બતાવ્યા કે મમજાવ્યા હોય તે અર્થને સંપ્રદાયવાદી તે રીતે જ સમજે કે માને છે અને તેના જ બીજા અર્થ ચતા હોય તેને ગોણું કરી દીએ અથવા માને નહિ.

સંપ્રદાયવાદી અત્યાસત્યના વિવેક વિના અથવા અર્થની સત્યતાની ચકા-મણી કર્યા વિના ગુરુએ જે વસ્તુ જે રીતે મમજાવી હોય તે રીતે જ તેને મપૂર્ણ સત્ય તરીકે માને છે.

સંપ્રદાયવાદી ગુરુએ શિખડાવેલી રીતે જ વિચાર કરવાને ટેવાઈ જવાથી તે બીજી કોઈ રીતે વિચાર કરી શકતો નથી. એટલે સંપ્રદાય-વાદી અત્યને કદી અત્ય તરીકે મમજી, માની કે ઝોળખી શકતો નથી.

અસંપ્રદાયવાદી ગુરુએ શિખડાવ્યું હોય તેટલું જ અને તે રીતે જ વિચાર કરી શકે છે પરંતુ ચતુર રીતે અત્યાસત્યનો વિવેક કરી શકતો નથી.

સંપ્રદાયવાદી ભગવાનની મર્વજીતાને બાધ આવે તેવું પૂર્વાચાર્યનું વચન પણ અત્ય તરીકે સ્વીકારી લીએ છે.

અત્યાસત્યના મિથ્યજીવાળી માન્યતા મિથ્યાત્વ ગણાય એમ સંપ્રદાયવાદી માનતો કે સમજતો નથી.

ઉપગ્ના નિયમો ધ્યાનમાં રાખીને વાંચકો મૂળ સત્ય જૈન ધર્મ મમજાવતો અને તે પ્રમાણે અનુસરવાનો પ્રયત્ન કરશે તો હું મારો શ્રમ મફત થયેલો માનીશ.

આ પુસ્તકના અગીઆરમા પ્રકરણમાં ચૈત્ય શબ્દ ચિતા ઉપરથી ઉપજેલો દોવાથી તેનો અર્થ મૂતક માટેનું કોઈ પણ જાનનું સ્મારક થાય છે એમ મેં જતાવેલું છે.

પરંતુ અહીં આપણે જૈન પરપરા પ્રમાણેનો અર્થ જ વિચારવો જોઈએ અને જૈન પરપરામાં ચૈત્યનો અર્થ મૂર્તિ કે મંદિર જ થાય છે. જૈન સૂત્રોમા પણ ચૈત્ય શબ્દ મૂર્તિ મંદિરના અર્થમાં જ બધે ઠેકાણે વપરાયો છે પણ બીજા કોઈ અર્થમાં વપરાયેલું નથી, એ વાત આચાર્ય શ્રી વિજયેન્દ્રસૂરિએ તેમના “તીર્થ”કર મહાવીર” પુસ્તક ભાગ ૨ માં “ચૈત્ય શબ્દ પર વિચાર” નામના પ્રકરણમા સૂત્રોમાંના લખલાએ તથા અવતરણો આપીને લખાણથી સમજાવેલું છે.

માટે વાચકોએ જૈન સૂત્રો અને જૈન સાહિત્યમા ચૈત્ય શબ્દનો અર્થ મંદિર કે મૂર્તિ જ થાય છે એમ સમજવું.

આ પુસ્તકમાંના નળ જાવીશથી મતાવીશ સુધીના છ પ્રકરણો બીજા લેખકોના છે. પરંતુ તે છયે પ્રકરણો આ પુસ્તકના વિષયને અનુરૂપ દોવાથી અહીં લીધેલા છે અને તેનું મપાદન મેં કર્યું છે. બાકીના પ્રકરણો મારા લખેલા છે. પરંતુ તેમાં જ્યાં જ્યાં બીજાના લેખનો આધાર લીધેલો છે ત્યાં ત્યાં તેનું નામ દર્શાવેલું છે.

દરેક જૈન સપ્રધાયના વિદ્વાન મુનિઓ, ધ્યાવશ, પંડિતો આ પુસ્તકમા અર્થેલા વિષયો જગજગર ધ્યાનમાં લેશે અને અન્ન તારવીને તેને અનુમરવા પ્રવળ કરશે તો હું માગે અમ સર્વળ થયેલો માનીશ.

જગીનદાસ ગિરંદરલાલ શેઠ

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ

અર્પણ	૩
મિથ્યાત્વી કોણ ?	૪૮
પ્રસ્તાવના	૫
અનુક્રમણિકા	૧૧
ભૌગોલિક	૨૭
આચાર્યે ધર્મ	૨૮

પ્રકરણ

૧. સર્વ જૈન સંપ્રદાયો માટે કદ સત્ય ... ૧

૨. પ્રાચીન કોણ ? ૬

મતભેદની શરૂઆત ... ૬

ગિનકંપ ૭

વસ્ત્રધાગણુ-ભાષ્યકાળની સ્થિતિ ... ૮

દિગંબર મત પ્રમાણે સ્થવિર કલ્પ ... ૧૧

બે શાખા થવાના કારણ... .. ૧૨

ધર્મિદામ ઉપરથી ઉપજતો બોધ ૧૬

આયર્સક્ષિતે કરેલા ફેરફારો . .. ૧૮

સ્વેતાંબરોનો દાવો ૨૦

દિગંબરોનો દાવો ૨૦

૩. જૈન સૂત્રો ઉપલબ્ધ કે વિન્નિદ ? ૨૨

પહેલું મુનિસમેલન પાટલીપુત્રી વાચના... .. ૨૩

બીજું મુનિસમેલન બીજી આગમ વાચના ... ૨૮

ત્રીજું મુનિસમેલન ત્રીજી આગમ વાચના ... ૩૩

ચોથું મુનિસમેલન માધુરી વાચના ... ૩૫

પાંચમું મુનિસમેલન વાલ્મી વાચના ... ૩૫

[૧૪]

રથાનકવાસીઓના અર્થ જોડા છે	૧૧૫
પ્રતિમા-પડિમા શબ્દ સૂત્રોમાં પ્રતિજ્ઞાના અર્થમાં વપરાયેલ છે	૧૧૫
રથાનકવાસીઓએ પણ કટલેક ઠેકાણે ચૈત્યનો અર્થ મૂર્તિ કરેલ છે	૧૧૬
સૂત્રોમાં વપરાયેલા શબ્દો અને તેના અર્થ	૧૧૬
ચાર નિદેશો...	૧૧૭
સૂત્રોમાં ચૈત્યના ઉદ્દેશો
નગરનું વર્ણન	૧૧૮
અમરેન્દ્ર	૧૨૦
અમવાયાંગમાં ઉપાત્ત દયાંગની નોંધ	૧૨૧
આનંદ શ્રાવક	૧૨૨
અખંડ શ્રાવક	૧૨૩
વિદ્યાચરણ જાધાચરણ	૧૨૪
પ્રશ્ન વ્યાખ્યાન મત	૧૨૬

ફૂલ માટેની દલીલ	૧૩૭
દિંસાની વ્યાખ્યા	૧૩૭
સમયસરણુમાં સચેત વસ્તુનો ત્યાગ	૧૩૮
જિનપ્રતિમા જિન સરીખી ઝેટલે શું ?...	૧૩૯
સૂત્રમાં સાવધ પૂજનો નિષેધ	૧૪૦
મહાનિશીય સૂત્રનો દાખલો	૧૪૧
વિવાદ ચૂલિકા સૂત્રનો દાખલો	૧૪૫
પૂજનો હેતુ	૧૪૬
પૂજ શા માટે ?	૧૪૯
પૂજનો સાચો અર્થ	૧૫૦
મહિયા	૧૫૦
કથખલિકક્રમા	૧૫૨
મૂર્તિનો પ્રાદુર્ભાવ કેમ થયો ?	૧૫૪
દેવસોકમાં મૂર્તિ પૂજ	૧૫૬
ઉપવાદ સૂત્રમાં પૂજનો દાખલો	૧૫૭
આનંદ આવક	૧૫૯
અખડ આવક	૧૫૯
મૂર્તિમાં પૂજાવિધિ નથી કારણ કે દ્રવ્ય પૂજા યત્ની નહોતી...	૧૬૦
દ્રૌપદી	૧૬૦
પ્રક્ષેપ પાઠો...	૧૬૨
પ્રાચીન મૂર્તિઓ શું બતાવે છે ?	૧૬૩
મૂર્તિપૂજા નહોતી તેના દ્રષ્ટાંત	૧૬૪
પૂજાવિધિ નાની શરૂઆત પછી વધતી ગઈ	૧૬૫
પૂજાવિધિથી કટાણેજાઓએ પૂજા-વિરોધ અપનાવ્યો...	૧૬૬
માધુઓ માટે સમાધાન કરવું અશક્ય નથી	૧૬૭
પાંચમા આરાના અંત સુધી મંપ્રદાયો	૧૬૮
નદિ પણ શુદ્ધ જીવ ધર્મ દ્વારા રહેશે	૧૬૮

મારી આલોચના	૧૬૯
૧૩. કેરુકે સ્પષ્ટીકરણ	૧૭૦
આ પુસ્તકમાંના લેખોનો હેતુ શો છે ?	૧૭૦
એવી સત્યની શોધ શા માટે ?	૧૭૧
પાંચમો મ પ્રદાય હમેરવો છે ?	૧૭૨
મિથ્યાત્વની વ્યાખ્યા	૧૭૩
કયો જૈન ધર્મ સત્ય ?	૧૭૪
સપ્રદાય એ કુષમ કાળનો પ્રભાવ છે	૧૭૫
ગોધમાં મુશ્કેલી	૧૭૬
મૂર્તિ મળધી સ્પષ્ટીકરણ	૧૭૭
પૂજા મળધી સ્પષ્ટીકરણ	૧૭૮
બોધિદુર્લભતાનું કારણ	૧૮૦
૧૪. દશ પ્રશ્નો અને તેનું સમાધાન	૧૮૨
દશ પ્રશ્નો	૧૮૨
દશ પ્રશ્નોનું સમાધાન	૧૮૪
અવને નહિ જોખવતાં અત્ય તરીકે જાહેર કરવામાં વાધો શો ?	૧૮૫
પહેલા પાંચ પ્રશ્નોનું સમાધાન	૧૮૫
ઐતિહાસિક સત્ય	૧૮૬
વિક્રમની પહેલી સદી સુધી બધા સાધુઓ નાન જ રહેતા	૧૮૬
આચાર્યશ્રી મુનિમાં પ્રવેશો સાધુ ધર્મ...	૧૮૭
ફક્ત ૬ ડીમાં જોડવા માટે જ ત્રણ વચની છટ	૧૮૮
લજ્જા માટે લગોટની છટ	૧૯૦
આચાર્યશ્રી મુનિમાં મહાવીર ચરિત્રના અને મુનિકારની બધામણ	૧૯૧
ખીન સત્તેમાં હરિભો	૧૯૨
સાધુના દશ ક્રમ	૧૯૪
એકની એક વાત ત્રણ રીતે કહી શકાય	૧૯૫
મુનિમાં વિરોધભાસ	૧૯૬

અચેલકના પત્તાચેલા અર્થ	...	૧૯૭
ભગવાનનું સ્વરૂપ	...	૧૯૭

સ પ્રજ્ઞાવાદીઓના તર્ક અને તેના સમાધાન

તર્ક ૧. નમનભાવ મુકાબલ	...	૧૯૮
તર્ક ૨. વસ્તુધારી પરિગ્રહી ગણાય ?	...	૨૦૦
તર્ક ૩. આચારાંગમા વસ્તુ ધારણનું વિધાન	...	૨૦૦
તર્ક ૪. ગણધરો અચેલક હતા	..	૨૦૩
તર્ક ૫ ૨૨ જિનના સાધુઓ બહુમૂલ્ય વસ્તુધારી હતા...	...	૨૦૪
તર્ક ૬. મૂર્ત્તિ એ જ પરિગ્રહ છે	..	૨૦૮
તર્ક ૭. વિગેષ આચાર, સામાન્ય આચાર	...	૨૧૨
તર્ક ૮ પદ્માવતીના અધિકારમા નમનભાવ શબ્દ	...	૨૧૪
તર્ક ૯. તીર્થ દરનું દેવદૂત્ય વસ્તુ	...	૨૧૫
પાંચ ઓટા બચાવો	...	૨૧૮
પહેલા બચાવનો જવાબ	...	૨૨૦
બીજા બચાવનો જવાબ	...	૨૨૦
ભગવાન નમન જ દેખાતા	..	૨૨૧
ત્રીજા બચાવનો જવાબ	...	૨૨૧
ચોથા બચાવનો જવાબ	...	૨૨૨
પાંચમા બચાવનો જવાબ...	...	૨૨૩
શિષ્ટતાનું ધોરણ	..	૨૨૪
ગૃહસ્થની સાધુ પ્રત્યેની દૃષ્ટિ	...	૨૨૫
છઠ્ઠા પ્રશ્નનું સમાધાન	...	૨૨૬
સાતમા પ્રશ્નનું સમાધાન	...	૨૨૭
આઠમા અને નવમા પ્રશ્નનું સમાધાન	...	૨૨૭
ભરત મહારાજે કેવળી યતાં નમનત્વ ધારણ કર્યું હતું...	...	૨૨૮

ભગવતી આરાધના	૨૬૦
તત્ત્વાર્થ સૂત્ર	૨૬૨
૧૮. શ્વેતાંબરની ઉત્પત્તિ	૨૬૫
દેવસેન કૃત શ્વે.ની ઉત્પત્તિની કથા	૨૬૬
વામદેવની નવી વાત	૨૬૮
ભદ્રબાહુ ચરિત્ર પુસ્તકમાં શ્વે.ની ઉત્પત્તિની કથા	૨૬૮
દ્વિગંબરોની વાતોને ખોટી ઠરાવતી			
૫. શ્રી હલ્યાણ વિજયજીની સમીક્ષા	૨૭૪
પ્રાચીન દ્વિગંબર ગ્રંથોમાં ઉલ્લેખ નથી	૨૭૫
ભદ્રબાહુ સખધી મતભેદ...	૨૭૬
વ્યંતર દેવ સખધી જુદી જુદી વાતો...	૨૭૬
સ્થાન અને સમયમાં એક મત	૨૭૭
વલભી ક્યારે વસી ?	૨૭૭
વલભીના ઉલ્લેખનું કારણ	૨૭૭
દ્વિગંબરોએ ઉલ્લેખેલા જિનચક્ર કોણ ?...	૨૭૮
શાંતિ વ્યંતર પૂજનનું રહસ્ય	૨૭૯
વામદેવની ચોરસપટ્ટીનું રહસ્ય	૨૭૯
પર્યુપાસન શબ્દનો પત્તો નથી	૨૮૦
હાડકાંની પૂજનનું રહસ્ય	૨૮૦
વિક્રમ સ. ૧૩૬ ના કથનનું રહસ્ય	૨/૧
ઉપસહાર	૨૮૨
૧૯. ભદ્રબાહુ સ્વામી (પહેલા અને બીજા)	૨૮૩
પહેલા ભદ્રબાહુ સ્વામી	૨૮૩
નિયુક્તિકાર અને નિમિત્તવેતા ભદ્રબાહુ સ્વામી	૨૮૫
ભદ્રબાહુના ગ્રંથો	૨૯૦
નિરીય, બૃહત્કંથ અને વ્યવહાર સૂત્રો...	૨૯૨

લોકાશાહ સંબંધી સ્થાનકવાસી સાહિત્ય	૩૪૨
લોકાશાહ સંબંધી પ્રાચીન સાહિત્ય	...	૩૪૪
લોકાગચ્છિય પ્રમાણુ વિશ્વાસપાત્ર કેમ નહિ ?	...	૩૪૭
દિગંબરી વગેરે પ્રમાણુ	...	૩૪૬
લોકાશાહનો જન્મદિન, જન્મસ્થળ	...	૩૫૦
લોકાશાહનો વ્યવસાય	...	૩૫૩
લોકાશાહનાં જ્ઞાન, વિક્રતા	..	૩૫૪
લોકાશાહે બત્રીશ સૂત્રો લખ્યા હતા ?	..	૩૫૭
સ્થાનકવામીઓમાં બત્રીશ સૂત્રોની માન્યતા કેમ પ્રચરી ?	...	૩૫૯
લોકાશાહ અને બસ્મઅહ...	...	૩૬૨
લોકાશાહને નવો મત કાઢવાનું કાળુ ?	..	૩૬૪
લોકાશાહનો ત્રિકાલ	...	૩૬૬
લોકાશાહે ધર્મોપદેશ કર્યો હતો ?	..	૩૭૧
મૂર્તિપૂજા અને મુદપતિ મળધમાં લોકાશાહનું મતન્ય	...	૩૭૩
લોકાશાહના મૃત્યુ મગચે નેમના અનુયાયી કેટલા ?	..	૩૭૬
લોકાશાહનું દૂકું જીવનચરિત્ર	...	૩૮૦
લોકાગચ્છ અને સ્થાનકવામી માન્યતામાં ફરક	..	૩૮૨
૨૨. મૂર્તિવિરોધની પૃષ્ઠભૂમિ	...	૩૮૪
(લેખક—શ્રી કરસૂમબજા બાઠિયા)		
વિક્રમની ૧૧મી મહીમાં જૈન મંદિર વિરૂપનો વિવાદ...	...	૩૮૫
મંદિર મળધી જુદા જુદા મતભેદો	..	૩૮૬
વિવાદનો લાભ સ્થાનકવામીને મળ્યો	...	૩૯૦
૨૩. ચાર નિષેધો	...	૩૯૨
(લેખક—મુનિશ્રી બદરક વિજયજી)		
બાવનિષેધાને જ માનનાગનો વર્તનમાં વિરોધ	...	૩૯૬

૧૫. ચૈત્ય શબ્દનો અર્થ કેટલાક 'સાધુ' કે 'જ્ઞાન' કરે છે તે શું ઉચિત છે ? ... ૪૭૨
૧૬. શ્રી જિન પ્રતિમાથી જિન બિંબ નહિ લેતાં શ્રી વીતરાગ દેવના નમૂના દૃષ્ટ્ય સાધુને ગ્રહણ કરે છે તે વ્યાજબી છે ?... ... ૪૭૪
૧૭. જિન પ્રતિમાને જોવાથી કે પૂજવાથી કોઈને કેવળ જ્ઞાન ઉપન્ન થવાનું સાંભળ્યું છે ? ... ૪૭૫
૧૮. કોઈ વિધવા પોતાના મરણ પામેલા પતિની મૂર્તિ બનાવી પૂજા સેવા કરે તો તેથી તેને કામની શાંતિ કે પ્રાપ્તિ થાય ? ન થાય. તો પછી પરમાત્માની મૂર્તિથી પણ શુ ફાયદો થવાનો ? ... ૪૭૭
૧૯. ભગવાનની મૂર્તિ એ જ ભગવાન હોય તો તેમના અલ્પકાર પાપી લોકો કેમ ચોરી જાય છે ? તેમની હજારોની રકમો લોકો હજમ કેમ કરી જાય છે ? તથા તેમની મૂર્તિને દુષ્ટ લોકો ખડિત કેમ કરી નાખે છે ? વળી ભગવાન સર્વજ્ઞ છે તો તેમની મૂર્તિને જમીનમાંથી ખોદીને કેમ કાઢવી પડે છે ? શામનદેવો એ કાર્ય કેમ કરતા નથી ? ... ૪૭૮
૨૦. આનંદ આદિ શ્રાવકોએ જિનમંદિર કરાવ્યાનો પાઠ કયા સૂત્રમાં છે ? ૪૮૦
૨૧. દેવો તો પોતાનો જીવ આચાર સમજી પૂજા કરે તેમાં પ્રુષ્ઠ કેમ દોષ ? ... ૪૮૦
૨૨. દેવો તો આખી જીવંતમાં એક જ વાર મૂર્તિ પૂજા કરે છે, પછી નહિ. તથા સમ્યગ્દષ્ટિ બન્ને

વર્ગના દેવો તેમ કરતા દોવાથી તે છૂત આચાર જ
કહેવાય. તેને સુખ કરણી કેમ કહેવાય ? ... ૪૮૧

૨૩. અસખ્યાતા વર્ષોની પ્રતિભાઓ દોવાનું કહે છે
પણ પુદ્ગળની સ્થિતિ તેટલા વર્ષની ન દોવાથી
થી રીને રદી થકે ? ... ૪૮૭

૨૭. પૂજા ૪૯૦

(લેખક—મુનિશી જયવિજયજી)

પૂજાનો અર્થ ... ૪૯૦

દાસની દૈર્ઘ્ય પૂજાની ક્રિયા ... ૪૯૧

ઉપાસ દેખાડના મહિરો .. ૪૯૧

સ્થાનકવાસી દેરાવામીની બૂલ મમળવણ દર્શાવે ... ૪૯૪

દર્શાવેનો ઉપનય ... ૪૯૫

પૂજામાં એકાગ્રતા ... ૪૯૬

૨૮. જૈનાને સંબોધન ૪૯૮

માંગલિક

નમો અરિહતાણ
નમો સિધ્ધાણ
નમો આયરિયાણ
નમો ઉચ્ચક્ષાયાણ
નમો લોપ સબ્ધ સાહુણ

અરિહત ભગવાન મોક્ષમાર્ગ બતાવે છે

સિધ્ધના શુણ્ણને બાણીને શુભ મોક્ષ માટે પ્રયત્ન કરે છે.

આચાર્ય પાસેથી ભવ્ય શુભ આચારગુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને
તે પ્રમાણે આચરણ કરે છે

ઉપાધ્યાય પામે ભવ્યાત્મા વિનયની આરાધના કરે છે.

સાધુ મોક્ષ માર્ગની આધનામા મહાયક હોય છે.

એ પ્રમાણે

એ પાવેય પદ મોક્ષ પ્રાપ્તિના હેતુરૂપ છે તેથી

હું એ પદપરમેષ્ઠીને નમસ્કાર કરું છું.

મતભેદ છેદે તેજ સાચા પુરુષ

સો જ્ઞાનીનો એક મત
સો અજ્ઞાનીના સો મત

મુમુક્ષુ પુરુષ વિદ્વાન હોવા છતાં પણ જો તે સાંપ્રદાયિક દુરામદમાં પડી જઈ પોતાની મનોવૃત્તિને ક્ષાયથી દુષ્ટિત બનાવે અને પરિણામે જાંઘે રહેતો ચડી જાય તો એવો સંપ્રદાયચુન્ન માણસ ક્ષાયથી પોતાના જીવનની દુર્ગતિ કરે છે ત્યારે બિનસંપ્રદાયી માણસ ક્ષાયના અભાવે પોતાના આત્માને દુઃખ પદે અધાપિત કરે છે.

આજ્ઞાએ ધર્મ

દરેક દૈન સંપ્રદાય દોરે છે કે આજ્ઞા એ જ ધર્મ. અને એમ કહી પોતપોતાના શાસ્ત્ર પ્રમાણે આજ્ઞા માનવાનું કહે છે. પરંતુ માયું તો એ કે—

જિન આજ્ઞા એ જ અરી આજ્ઞા છે

તેથી પરીક્ષા વડે જિન આજ્ઞાનું સ્વયંપણ જોવાખીને જિન આજ્ઞા માનવી એ જ સાચું છે. કારણકે પરીક્ષા કર્યા વિના જેમ અન્યમતી પોતપોતાના શાસ્ત્રોની આજ્ઞા માને છે તેમ દૈન સંપ્રદાયો પણ પોતપોતાના શાસ્ત્રની આજ્ઞા માને તો પણ વડે જ આજ્ઞા માનવા બરાબર થયું.

પ્રકરણ પહેલું

સર્વ જૈન સંપ્રદાયો માટે

કંટુ સત્ય

તીર્થંકર ભગવાને જૈન ધર્મ એક જ પ્રરૂપેયો છે, કાળક્રમે મતભેદથી જૈનધર્મમાં બે ફાંટા પડ્યા—(૧) શ્વેતાચર સંપ્રદાય અને (૨) દિગંચર સંપ્રદાય. અને તે પછી તેના પેટા સંપ્રદાયો થયા જેવા કે—સ્થાનકવાસી, તોરાપથી વગેરે. તે ઉપરાંત દરેકના ગચ્છ, સધાણા વગેરે અનેક ફાંટાઓ છે.

આ સર્વ ફાંટાઓ અથવા સંપ્રદાયો પોતપોતાની માન્યતા પ્રમાણેનો ધર્મ જ સત્ય છે એવી ભ્રાતૃ ગુમાન ધરાવે છે એટલું જ નહિ પણ પોતાની માન્યતાને સાચી ઠરાવવાને માટે અનેક કાવાદાવા પણ કરે છે. આવી સ્થિતિમાં જૈન ધર્મની એકતાની વાત કરવી તે મૂર્ખાઈ જ ગણાય કારણ કે જ્યાં કદર સંપ્રદાયવાદીઓ સત્ય સમજવાને જ તૈયાર ન હોય ત્યાં જન ધર્મની એકતા આકાશકુસુમ જેવી અસંભવિત જ ગણાય, મનાય.

હતાં હું જૈન ધર્મની એકતાની વાત હરવખત કર્યા કરે છું કારણકે આજે અસંભવિત દેખાતી વાતને પણ કુદરત કાસે સંભવિત બનાવી શકે. કુદરતમાં અણુધાર્યા દેન્દ્રારો થયા જ કરે છે. જગતમાં યુગપણટા થયા જ કરે છે અને તે વખતે પહેલાં અમભવિત ગણાતા દેન્દ્રારો એક દાણ માત્રમાં થઈ જાય છે. આવા યુગપણટા વખતે એવો કોઈ મહાન પુરુષ જાગે છે કે જે યુગની ચાલતી ધારાને એકદમ પસટાવી નાખે છે.

જૈન ધર્મ તો એના પનગાઓ ચવાનુ માનતો જ આત્રો છે અને અમુક અમુક વર્તના આતરે મહાન યુગપુરુષ ચવાની વાત પણ જૈન શાસ્ત્રોએ સેકડો નહિ પણ હજારો વર્ષ પહેલા કરી દીધી છે અને ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે કે જૂતકાળમાં યુગપવટા થયા હતા.

પાચમાં આરામાં આજ સુધી જૈન ધર્મની અવનતિ થતી રહી છે આ રીતે જ અવનતિ થતી રહે, ધર્મ નો ઝડાસ થતો રહે તો તો ખીજા એક હજાર વર્ષ પણ જૈન ધર્મ ટકી રહેવાનું અસંભવિત જ ગણાય. એમ નનવાનું જ નથી ભગવાને કહ્યું છે કે જૈન ધર્મ આ આરાના અત સુધી એટલે કે હજુ ખીજા સાઠ આઠાર હજાર વર્ષ સુધી જૈન ધર્મ ટકવાનો જ છે.

જૈન ધર્મ એટલો લાંબો વખત ત્યારે જ ટકી રહે કે જો તે જ્ઞાનના કરતાં ઉચ્ચ ગિયતિએ પહોંચે તો પછી જૈનધર્મની ઉત્તિ કરનાર કોઈ મહાપુરુષ જગશે એમ નક્કી માની શકાય.

હવેનો કાળ ધર્મની ઉત્તિ માટેનો જ આવશે એવા ચિન્હો વિચારકો, નિરીક્ષકો જોઈ શક્યા છે, જોઈ શકે છે એટલે હવે નજીકના ભવિષ્યમાં કોઈ મહાન આત્મા યુગપુરુષ તરીકે ઉત્પન્ન થશે એમ માની શકાય છે.

સર્વ મંપ્રદાયોને તેમની માન્યતામાં રહેલી બૂચો નિહાંતની રૂએ ખતાવવાનું અને સમજાવવાનું રહેશે.

યુગપુરુષ માટે પણ એ કાર્ય મહાન જ ગણાય. પરંતુ અત્યારથી જ આ વિચારોની ચર્ચા કરવામાં આવે, એવી વતનાં આદોલનો ફેલાવવામાં આવે તો તે યુગપુરુષના કાર્યમાં જરૂર સહાયક નીવડી શકે. અને તેથી એ મહાત્મા પુરુષનું કાર્ય મરણ અને સંદેહ બંને અને ધર્મની એકતા ઝડપથી સાધી શકાય.

આ ઉદ્દેશને અનુસરવાનો હું મારાથી બનતો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું. અને તેથી જ દરેક સંપ્રદાયોમાં ચાલી રહેલી ખોટી માન્યતાઓ અને ખામીઓ સ્પષ્ટ રીતે બતાવતો રહ્યો છું. આજસુધીમાં મેં સ્થાનક-વસીઓની કેટલીક ખોટી માન્યતાઓ અને ખામીઓ સ્પષ્ટ રીતે બતાવી તેમજ શ્વે. મૂર્તિપૂજક તથા દ્વિગંધર સંપ્રદાયની કેટલીક ખોટી માન્યતાઓ સ્પષ્ટ રીતે બતાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે.

મારા એ સર્વ લખાણોમાં મારો ઉદ્દેશ એ જ છે કે દરેક સંપ્રદાય પોત પોતાની બુદ્ધ સમજે અને અત્યારથીજ એ બુદ્ધ સુધારવાનો પ્રયત્ન કરે તેવીજ રીતે હવે પછીના મારા લખાણોમાં પણ એજ ઉદ્દેશ છે એમ સમજી લેવું.

મંપ્રદાય-મોહ એ બહુ ખરાબ વસ્તુ છે. એ મોહ પદેત્રાં તો સત્ય વાતને સત્ય તરીકે મમજવા જ દેતો નથી. અને જેઓ કેટલાક સમજી માણસો સત્ય મમજે છે તેઓ પણ વ્યવહારિક નિર્જાનતાના કારણે મત્યને બદલે રીતે સ્વીકારી શકતા નથી.

જ્યાં સુધી સંપ્રદાયો છે ત્યાં સુધી સંપ્રદાયવાદ પણ રહેવાનો જ, અને દરેક સંપ્રદાયના અનુયાયો મંપ્રદાયવાદી જ રહેવાના. પરંતુ તેમાંય કેટલાક કદર સુસ્ત સંપ્રદાયવાદી હોય ત્યારે બીજા કેટલાક સામાન્ય પણ હોય. કદર સંપ્રદાયવાદી સુસ્ત મતામંત્રી રોઈને તેઓ કદી સત્ય

સમજવા હિચ્છતા જ નથી પણ સામાન્ય સપ્રદાયવાદી સત્ય સમજવાને ધનિગર દોષ છે અને સત્ય જાહેરી સમજ પણ શરૂ છે

કદર સપ્રદાયવાદીઓ મારા લેખોથી રાષ્ટ્રે બરાબ મને વિરોધી ગણે છે જેમ રચનાધારી શ્રી ગુતનાનજી ડોશીએ મને વિરોધી ગણે છે તેમ પરંતુ મારા માટેની તેમની સમજણમાં મોટી ભૂલ છે કે કોઈપણ સપ્રદાયનો વિરોધી નથી પણ તે સપ્રદાયમાં જે કોઈ ખોટી માન્યતા પ્રવર્તતી હોય તેનો વિરોધી છું

જૈન ધર્મનો એક મહાન સિદ્ધાંત એ છે કે જૂલ કરી દોષ તેની ખચર પડે કે તરત તેની મરણી માગી જોઈએ જૂનની માફી ન માગે તે માટે જૈન જ કહેવાય નહિ અનુભવ કહે છે કે જૈન નામધારી કોઈપણ સપ્રદાય જૂનની માફી માગવામાં ધર્મ માનતો જ નથી એટલું જ નહિ પણ મરણી જૂનને કોઈપણ રીતે સાચી કરાવવામાં જ ધર્મ માને છે

ખોટી માન્યતા એ પણ એક જાતની જૂન જ છે સમજદાર માણુમનુ કર્તવ્ય એ જ ગણાય કે—(૧) મતો બતાવેલી જૂન ખોટી છે એટલે કે જૂલ જ નથી એમ દાખલા દલીલથી સાબિત કરવું અથવા (૨) બતાવેલી જૂન ખરેખર જૂલ જ હોય તે તેને સુધારનારો પ્રયાત કરવો.

મતાગ્રહી, અભિનિવેશી બનાવનાર પણ સાધુઓજ છે. તેથી સાધુઓને પણ મારી વિનતિ છે કે તેમણે સપ્રદાયવાદ, મતાગ્રહ, અભિનિવેશ છોડીને સત્ય મમજરા પ્રયત્નવાન થવું અને શ્રાવકોને પણ સત્ય મમજવા પ્રેરવા અથવા સત્ય મમજનવનું.

મામાન્ય રીતે જગતમાં ઝાની કરતા અઝાનીની નખ્યા દમેશ વિશેષ હોય છે. તેવી જ રીતે જીનોમાં આજે મોટે ભાગે મપ્રદાયવાદી હોય એ સ્વાભાવિક છે. છતાં આજે ઘણા જીનો એવા છે કે જેઓ સપ્રદાયવાદને પાપ મમજે છે. તેમની નખ્યા આજે ભણે પ્રમાણમાં ઓછી હોય પરંતુ તેઓ ઘણા બીજાને મિનમાપ્રદાયિક બનાવશે એટલે દુક મમયમાં મિનમાપ્રદાયિકોનું મોટું જીય થઈ જવા સંભવ છે.

જેઓ યુગ પુરુષ કૃતપન્ન થવાની મારી વાતને અમમવિત માનતા હોય તેઓ તે વાત છોડીને પણ પોતપોતાના મપ્રદાયમાં જે કઈ ઓટી માન્યતા પ્રવર્તતી હોય તે સુધારવા સુધરાવવા પ્રયત્ન કરશે તેા પણ બધા મપ્રદાયો એકતાની વિશેષ નજીક આવી જશે અને તેટલી ધર્મમાં વિશુદ્ધિ થશે

આ પ્રમાણે છે—(૧) પ્રભવ, (૨) કૃપ્યભવ, (૩) યગ્નોભદ્ર, (૪) સમૂતિવિજય અને (૫) ભદ્રાહુ.

દિગંબર સંપ્રદાય પ્રમાણે પહેલા પાંચ શ્રુતકેવળી આચાર્યોનાં નામ આ પ્રમાણે છે—(૧) વિષ્ણુ, (૨) નન્દિગિરિ, (૩) અપરાન્નિત, (૪) ગોવર્ધન અને (૫) ભદ્રાહુ.

આ ઉપરથી લેઈ શકાય છે કે જૈનધર્મમાં મતભેદની શરૂઆત હજી કેવળી શ્રી જંબૂસ્વામીના નિર્વાણ પછી તરત જ થઈ હતી. અને તેથી જંબૂસ્વામી પછીના બંને સંપ્રદાયના આચાર્યોના નામ જુદા જુદા છે.

પરંતુ પાંચમા શ્રુતકેવળી ભદ્રાહુનું નામ બંનેમાં એક સરખું જ છે, તેનું કારણ એમ છે કે દિગંબરો છૂટા પડ્યા પછી તેમણે પોતાની પદાવલી બનાવી ત્યારે શ્વેતાંબર માથેના દ્વેપ-અંકડાના કારણે જિનાંબર માન્ય આચાર્યોથી પોતાને માન્ય આચાર્યોના નામ જુદા રાખ્યા. પરંતુ ભદ્રાહુના મમયમાં ચૌદપૂર્વધર ભદ્રાહુ સ્વામી એક જ હતા. બીજા કોઈ ચૌદપૂર્વી હતા જ નહિ અને ભદ્રાહુ હોવા જ ચૌદપૂર્વી હતા. તેથી દિગંબરોને ભદ્રાહુ સ્વામીનું નામ તો રાખવું જ પડેલું.

શ્રી ભદ્રાહુ પછી શ્રી સ્થૂળભદ્ર પણ ચૌદપૂર્વ ધારી હતા. પરંતુ દિગંબરો પોતાને ભદ્રાહુના વખતથી જ છૂટા પડેલા મનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેથી સ્થૂળભદ્રની વાત તેમણે લખી જ નથી. વળી સ્થૂળભદ્ર હજી આર પૂર્વ ફક્ત મૂળ જ, અર્થ રહિત બાળ્યતા હતા.

જૈનધર્મમાં પહેલો મતભેદ જિનકલ્પ સબધી થયો હતો અને બીજો મતભેદ સાધુના વચ્ચારણ્ય માટે થયો હતો.

જિનકલ્પ

તીર્થંકર બગવાનના વખતમાં જિનકલ્પ કે સ્થવિર કલ્પ જેવાં કોઈ ભેદવાળા નામ નહોતાં એટલું જ નહિ પણ હજી કેવળી

શ્રી જમ્બુસ્વામી મુંઝી જિનકલ્પ કે સ્થવિર કલ્પનાં જુદાં ખાસ નામો નહોતા. પરંતુ તે પછી પાંચમા આરાના કાળના પ્રભાવથી શરીર શક્તિ ઘટવાથી ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પાળવામાં સાધુઓ અશક્ત થવા લાગ્યા. એવા શિથિલ અથવા અશક્ત સાધુઓએ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રને જુદું પાડી તેને જિનકલ્પત્વ નામ આપી, જિનકલ્પ વિચ્છેદ ગયાની વાત કરવા માંડી.

પરંતુ તે વખતે ય હજુ ઘણા સાધુઓ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પાળનારા હતા. તેમણે જિનકલ્પ વિચ્છેદ જવાની વાતનો સખત વિરોધ કર્યો અને એ રીતે મતભેદ ઉત્પન્ન થયો.

પડિત શ્રી એચરમામજી દોશીએ પણ તેમના “જૈન સાહિત્યના વિકાસ” નામના પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે—

“જમ્બુસ્વામી પછી અર્થાત્ વર્ધમાનના નિર્વાણ બાદ ૬૪ વર્ષે તેમના નિર્મથોમાં બે તક પડ્યા હતા. તેમાંનું એક નરમ તક એમ કહેતું કે હવે જિનકલ્પ વિચ્છિન્ન થઈ ગયો છે તેથી આપણે તેને આચરી શકીએ જ નહિ. ત્યારે બીજું ગરમ તક તે જિનકલ્પનું પક્ષપાતી હતું અને તેની આચરણની પણ દિમાચત કરતું હતું.”

આ મતભેદ ઠોવા છતાં જૈન ધર્મના ખુલી રીતે બે તક પડ્યા નહોતા. નો પણ બંને પક્ષ પોતપોતાની માન્યતા પ્રમાણેનું પોતાના શિષ્યોને શિક્ષણ આપતા.

આચારાંગ સૂત્રમાં જિનકલ્પનું નામ નિશાન નહિ હોવા છતાં કાળ પ્રભાવે સાધુના આચારના જિનકલ્પ અને સ્થવિરકલ્પ એમ બે વિભાગ પાડવા પડ્યા. અને તેથી જ ભગવતી સૂત્રમાં એક બે દેકાણે જિનકલ્પનો ઉલ્લેખ છે. અને તે આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

દિગંબર સાહિત્યમાં પણ જિનકલ્પ અને સ્થવિર કલ્પના આચાર જુદા બતાવેલા છે. પરંતુ શ્વેતાંબરના જિનકલ્પ-સ્થવિરકલ્પ આચારોમાં અને દિગંબરોના એ જ આચારોમાં ઘોડો ફરક છે. તે સપદાય ભેદને લીધે છે.

બે દગ્ગર વર્ગ પદેલાના પ્રાચીન શિક્ષાલેખોમાં શ્વેતાંબર પદ્માવલીઓમાં આપેલ આચાર્યોના નામ તથા તેમના ગણ, કુળ, શાખાના નામ મળી આવ્યા છે. પરંતુ દિગંબરોની પદ્માવલીઓ પ્રમાણેના જબ્બુ-સ્વામી પછીના ચૌદ પૂર્વધર, દશપૂર્વધર એકાદશ અગધર, એકાગધર કે તેમની પછીના ડોઢ પ્રાચીન આચાર્યના નામ કે તેમના ગણ, ગચ્છ, સધનો કયાંય પણ નામોલ્લેખ સુદાં મળતો નથી.

આ ઉપરથી સાબિત થાય છે કે જિનકલ્પના મતભેદને લીધે દિગંબરોએ પાછળથી શ્વેતાંબર પદ્માવલીની વિરુદ્ધ પોતાના પ્રાચીન આચાર્યોના કલ્પિત નામોવાળી પદ્માવલીઓ ઘડી કાઢી છે. કારણ કે નહિતર શ્વેતાંબર દિગંબર છૂટા પડ્યા પહેલાંની બન્નેની પદ્માવલી એક સરખી મળવી જોઈએ.

વસ્ત્ર ધારણ ભાર્યકાળની સ્થિતિ

ઉપર કહ્યું તેમ જિનકલ્પના મતભેદનું સમાધાન થઈ ગયું હતું. છતાં તે પ્રમ ફરીથી કેમ ઉપરિચિત થયો તથા વસ્ત્ર પાત્ર ધારણમાં કેમ વૃદ્ધિ થઈ તે સબધીની ટુકડી વિગત પ્રસિદ્ધ પુરાતત્ત્વવેતા અને

ધર્મિકાસ વિચારે પ શ્રી કલ્યાણ ચિન્ત્યજી મણીએ આપી છે તે જ અંગે ઉપ્પત્ત કરે છું.

સાખ્યકાળ (વિક્રમની બીજી ત્રીજી સદી)માં સ્થવિરોના ઉપકરણોમાં દૃઢ વૃદ્ધિ થઈ ગઈ હતી. જોકે ત્રણ વસ્ત્ર, દરિયાકે અને એક પાત્ર રાખવાની રીત પહેલેથી ચાલી આવતી હતી પણ તેમાં ખાસ પરિવર્તન એ થયું કે પહેલાં દરિયાકે નામનું એક નાનું ચીથકું કમરને ફરતું ચોરાળવામાં આવતું હતું અને તેના બંને છેડા શુદ્ધભાગ ઢાંકવાને માટે મોઢા આગળ લટકતા રાખવામાં આવતા હતા, અને તેથી તેનું નામ ‘અગ્રાવતાર’ કહેવાતું. તે દરિયાકેનું સ્થાન હવે ચોલપટ્ટે લીધું.

પહેલા દરેક વ્યક્તિ એ જ પાત્ર રાખતી પણ આપ’ રક્ષિત મુનિએ વર્ષામાળમાં બીજું એક નાનું ‘માનક’ નામનું પાત્ર રાખવાની આજ્ઞા આપી હતી તેના પરિણામે આમળ જતા ‘માત્ર’ પણ એક અવશ્ય ધારણીર ઉપકરણ થઈ ગયું.

એ જ રીતે ઝોળીમાં સિક્કા લાવવાનો રિવાજ પણ લગભગ આ સમયમાં ચાલુ થયો અને તે પાત્ર નિમિત્તક ઉપકરણોની ત્રણ યઈ, એટલે સ્થાવિરોના કુલ ૧૪ ઉપકરણોની સંખ્યા થઈ તે આ પ્રમાણે—

આ ઉપધિ આધિક એટલે સામાન્ય માનવામાં આવી અને આગળ જતા તેમાં જે જે ઉપકરણો વધારતા ગયા તે "ઓપમદિક" કહેવાયા. ઓપમદિક ઉપધિમાં સસ્તારક, ઉત્તરપટક, દડાસન અને દડક એ ખાસ ઉત્ક્રેષ્ઠનીય છે. આ મર્વ ઉપકરણો હાલના શ્વેતાંબર જૈન મુનિઓ રાખે છે.

દિગંબર મત પ્રમાણે સ્થવિર કલ્પ

દિગંબર આચાર્ય દેવસેન તેમના 'ભાવમગ્ધ' નામના ગ્રંથમાં લખે છે કે—

“જિને સાધુઓને માટે સ્થવિર કલ્પ પણ કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે—પચવસ્ત્રત્યાગ, અકિંચનત્વ, પ્રતિષેખન, પચમહાવ્રતોનું ધારણ, હ્રિમા હ્રિમા ભોજન, એકવાર ભોજન, હાથમાં ભોજન (તે પણ સમયમર ભક્તિપૂર્વક દીધેલું હોય), ભિક્ષાની વચના ન કરવી, બે પ્રકારના તપમાં ઉદ્યમ કરવો, મહાકાળ છ પ્રકારના આવશ્યક કરવા, બ્રુમિશયન, કેમવોચ જિનવરના જેવું પ્રતિરૂપ ગ્રહણ કરવું.

“સહનના ગુણ તથા દુષમકાળના પ્રભાવથી આજકાલ સ્થવિર કલ્પ સિંહત સાધુ પુર, નગર અને ગ્રામવાસી થઈ ગયા તેમણે એવા ઉપકરણો ગ્રહણ કર્યા છે કે જેનાથી ચારિત્રને ભગ ન થાય. યોગ્ય હોય તો પુસ્તક દાનનો પણ સ્વીકાર કરે છે સમુદાયથી વિહાર, વચાશક્તિ ધર્મ પ્રભાવના, ભવ્ય જીવોને ધર્મોપદેશ, શિષ્યોનું પાલન તથા ગ્રહણ સ્થવિર કલ્પીનો આચાર છે ”

“પૂર્વ કાળના શરીરથી હનન વર્ષમાં જેટલા કર્મોનો નાશ કરતા હતા તેટલા જ કર્મોની નિર્જરા આજના હીન મહનનવાળા ફક્ત એક વર્ષમાં કરે છે ”

બે શાખા થવાનાં કારણ

હવે આપણે મહાવીરના શાસનમાં શ્વેતાંબર તથા દિગંબર નામની બે શાખાઓ નીકળવાના કારણ ઉપર વિચાર કરીએ.

આમારી સમજ પ્રમાણે મતબેદલું બીજા આચારાંગ સત્રમાં આધુને અચેક્ષક રહેવાનો લબ બતાવેલ છે તે ઉદ્દેશમાં રહેલું છે.

મહાવીર નિર્વાણ પછી ૬૪ વર્ષ સુધી તેમના શિષ્યોમાં જિન-કલ્પિક તથા સ્થાવરકલ્પિક એ બન્ને પ્રકારના સાધુ રહ્યા. તે પછી જિનકલ્પનું આચરણ બધ પડી ગયું. અને સમગ્ર દોઢસો-૫૫ સુધી તેની કઈ પણ ચર્ચા થઈ નહિ. (આ કથન શ્વેતાંબર મત પ્રમાણે છે.—ન.ગિ. ૨૦૬)

સ્થવિર કલ્પમાં રહેવાવાળા સાધુ પ્રાચે જન્મ રહેતા હતા તથાપિ શીતનિવારણ અર્થે કંઈક વસ્ત્ર તથા એક પાત્ર અવશ્ય રાખતા હતા. આ રિથિત ભદ્રબાહુના પટ્ટધર આર્ય સ્થળભદ્ર સુધી બરાબર ચાલતી રહી.

ગયા પણ તેમણે જે જિનકદ્દપત્તુ અનુકરણ કર્યું હતું તે પ્રવૃત્તિ બધ પડી નહિ. તેમના દેટલાક શિષ્યોએ પણ તેમનું અનુકરણ કર્યું. એના પરિણામે આર્ય મહાગિરિ તથા મુદ્દસ્તી સૂરિના શિષ્ય ગણુમા અતર તથા મનમુઠાવ વધવા લાગ્યો અને અતમાં ખુલ્લખુલ્લા નમ્રચર્યા તથા કરપાત્રવૃત્તિનો વિગેધ થવા લાગ્યો.

મહાગિરિની પરપરાવાળા આચારાંગ સૂત્રના અચ્ચેલકત્વ પ્રતિપાદક સૂત્રના ઉલ્લેખથી પોતાની પ્રવૃત્તિનું સમર્થન કરતા હતા. ત્યારે વિરોધપક્ષવાળા તે સૂત્રનો અર્થ જિનકદ્દપનો આચાર હોવાનું બતાવતા હતા. અને સ્થવિરોને માટે એમ કરવું તે નિષિદ્ધ સમજતા હતા.

તેઓ કહેતા હતા કે “મિલકુપ વસ્ત્ર ન રાખવા અને હાથમા બોજન કરવું તે જિનકદ્દપીનો આચાર છે. સ્થવિરકદ્દપીઓએ તેમની વૃથના કરવી ન જોઈએ. કારણ કે જ્યારે આ સમયે ઉત્તમ સહનન નહિ હોવાથી જિન કદ્દપ પાળી શકાનો નથી તો તેનો સ્વાગ કરવાથી શો લાભ ?”

આ પ્રમાણે બંને પક્ષમા વિરોધ વધેનો જતો હતો. સમાવત છે કે આર્ય મહાગિરિના શિષ્ય રોહિત્પત તથા પ્રશિષ્ય આર્યગંગ પણ પાછળથી જિનકદ્દપિક પક્ષમા મળી ગયા હતા. અને તેથી થોડા સમય સુધી તે પક્ષ વિશેષ આગ્રહી બની ગયો હતો પણ અતમા તે નિર્ભય થઈ ગયો. આર્યમહાગિરિના શિષ્ય પ્રશિષ્યના સ્વર્ગવાસ પછી બે ત્રણ પેઢી સુધી ચ લીને તે પક્ષ નામશેષ રહી ગયો.

આ પ્રમાણે આચારાંગ સૂત્રના ઉલ્લેખરૂપ બીજથી સચેલકતા-અચેલકતાના મતભેદનો અકુર ઉત્પન્ન થયો અને થોડા સમય પછી શમી ગયો. જે કે તેની અસર કાયમ ન રહી તો પણ એટલું તો જરૂર થયું કે પાછળના આચાર્યોના મનમાં આર્ય મહાગિરિના

શિષ્યોના સળ પમાં જેવી શ્રદ્ધા ન રહી કે જેવી શ્રુતપર ઉપર રહેવી જોઈએ.

આ કારણથી જ વલ્લભી યુગપ્રમાણ પદ્માવલીમાં આજે આપણે મહાગિરિના શિષ્ય બલિસ્સહ તથા સ્વાતિ જેવા બહુશ્રુતોના નામ પણ જોઈ શકતા નથી.

આયં સુદસ્તીની સ્થવિર પરપરા પ્રતિદિન વ્યવસ્થિત અને પ્રબળ થતી ચાલી અને આયં વજ્ર સુધી એ જ પ્રમારે ઉત્તતિ પ્રતી ગ્ધી પણ આયં વજ્રના સમયમા બે વખત પડેલા દીર્ઘકાલિન કુકાળના કારણે જૈન શ્રમણ સધ બહુ ઊન્નતિન થઈ ગયો. વજ્રપ્રખ્ય સેકડો સ્થાવિરો કુકાળના કારણે અનશન કરીને પન્નોડ સીનાવી ગયા જે દર્શિત રહ્યા તેઓ એમ્ખીમથી બહુ દુર ચાલી ગયા.

આયં વજ્ર પછી સર્વ સમતિથી આયંરક્ષિત સધરથવિર નિમાયા અને અત સુધી સધરથવિર રહ્યા પરંતુ તેમના સ્વર્ગવાસ પછી સ્થવિરોમા બે દળ થઈ ગયા.

કુકાળને લીધે જે શ્રમણમધ પૂર્વ કે ઉત્તરમા દૂર સુધી ચાલી ગયો હતો તેમણે આયં રક્ષિતની પછી આયંનન્વિતને પોતાના નરા સધ સ્થવિર નિમ્યા અને જે શ્રમણમધ દક્ષિણ પશ્ચિમ અને મધ્ય ભારતમા વિચરતો હતો તેમણે આયંરક્ષિતની પછી તેમના શિષ્ય પુણ્યમિતને મધ સ્થવિર માન્યા કાળજી તે આયંરક્ષિતના ઉત્તરશિકારી હતા.

આ પ્રમાણે રિક્તમની બીજી મહીમા શ્રમણમધની બે શાખા થઈ ગઈ તો પણ તેમના આચાર માર્ગમાં કંઈ પણ શિથિલતા આવી નહોતી. સર્વ શ્રમણગણ આચારાંગ સૂત્રની અનુસાર એક એક પાત્ર અને માન ગીતકાળમા ઓઢવાને મારે એમ, બે કે ત્રણ વસ્ત્ર રાખતા હતા.

ચોક્કસપદ્ધતો હજી સુધી પ્રચાર થયો નહોતો પણ દરિયધ (અગ્રાપતાર)નો લગભગ સાર્વત્રિક પ્રચાર થઈ ગયો હતો.

જે કે વસ્તીની બહાર કોઈ ચોલપટ રાખતા અને કોઈ બિલકુલ નગ્ન રહેતા, પણ વસ્તીમાં જતી વખતે સીને તેના ઉપયોગ કરવો પડતો.

શીત નિવારણને માટે એક કંબલ અને એક કે બે મુતરાઈ વસ્ત્ર રાખતા હતા તે પણ ઠંડીના સમયમાંજ ઓઢતા હતા પણ બાકીના વખતમાં ઓઢવાની પ્રવૃત્તિ નહોતી.

આર્યરક્ષિતના સ્વર્ગવાસ પછી ધીરે ધીરે સાધુઓના નિવાસ વસ્તીમાં થવા લાગ્યો અને તેની સાથે જ નમ્રતાનો અંત આવી ગયો.

પહેલાં બદુષા વસ્તીમાં જતી વખતે કટિબંધનો ઉપયોગ થતો હતો તે હવે વસ્તીમાં વમવાથી નિરતર થવા લાગ્યો ધીરે ધીરે કટિ-વસ્ત્રના આકાર પ્રકાર બદલી ગયા. પહેલાં માત્ર સરીરના મોઢા આગળના ગુચ અંગને ઢાંકવાનો વિશેષ ખ્યાલ રખાતો હતો અને પછી સપૂણું નગ્નતા ઢાંકવાની જરૂર સમજીને તે વસ્ત્રનો આકાર બદલવો પડ્યો. તેથી તેનું નામ 'કટિબંધ' બદલીને 'ચોલપટ' (મુલ્લપટ, નાતુંવસ્ત્ર) રાખ્યું. એ રીતે રથવિર કલ્પીઓમાં પહેલાં ઐશ્વિક નગ્નતાનો પ્રચાર હતો તેનો અંત આવી ગયો.

(નોંધ—આચારાંગ સુત્રમાંની ફરજિયાત નગ્નતાને શ્વે. સંપ્રદાયને અનુકૂળ રહેવા માટે મુનિશ્રીએ મરજિયાત બનાવી દીધી છે. ફરજિયાત હોવાથીજ લજ્જા માટે લંગોટની છૂટ હતી. નહિતર લંગોટની છૂટની જરૂરજ રહેતી નહોતી.—ન. ગિ. શેઠ)

આર્ય મહાગિરિના સમયથી = જિનકલ્પની તુલનાના નામથી કેટલાક સાધુઓએ નગ્ન રહેવાની પરપરા ચાલુ રાખી હતી તે આ સમયથી ઘણા વખત પહેલાં બંધ થઈ ચૂકી હતી. અને—

આચારાંગના નક્ષત્રા પ્રતિપાદક મૂત્રોને જિનકલ્પપ્રતિપાદક
ઠરાવી ચૂક્યા હતા અને તે મમથના અંધકાર ચોલપટ્ટની
ગણના સ્થવિર કલ્પીઓના મૂળ ઉપકરણમાં કરી ચૂક્યા હતા.

—શ્રી કલ્યાણ વિજયજ્ઞના ‘અમણુ ભગવાન મદાવીર’ પુસ્તકના
પાના ૨૮૭ થી ૨૯૨ સુધીના લખાણનો ઉપર પ્રમાણે અનુવાદ
આપેલો છે.

ઈતિહાસ પરથી ઉપજતો બોધ

શ્રી કલ્યાણ વિજયજ્ઞના ઉપર ઉદ્ધૃત કરેલા લખાણ ઉપરથી
અમણુ શકાય છે કે—

- (૧) જંબૂસ્વામીના નિર્વાણ પછી તુરત જ કંકક સાધુ આચારને
જિનકલ્પનું નામ આપવાની શરૂઆત કરી હતી અને
તે વખતે ખાળી શકાતા સામાન્ય આચારને સ્થવિર
કલ્પનું નામ આપ્યું હતું. તે સ્થવિર કલ્પના આચારમાં
નગ્નત્વ ચાલુ રાખ્યું હતું.
- (૨) જિનકલ્પ વિરૂઢ ગયો છે એમ મનાવ્યા છતાં આર્ય
મહાગિરિ વગેરે ઘણા સાધુઓએ જિનકલ્પીનો કેટલોક
આચાર ખાળવાનું ચાલુ રાખ્યું. તેથી તેમને
“જિનકલ્પીની તુવના કરવાવાળા” એમ કહીને
ઓળખાવતા હતા.

મહારાજા ખારવેલે બોલાવેલા સાધુ સમેતનનું
હિમવંત સ્થવિરાવલીમાં વર્ષન કર્યું છે તેમાં ૨૦૦
બસો “જિનકલ્પીની તુવના કરવાવાળા જિનકલ્પી”
સાધુઓ તે સમેતનમાં હાજર હતા એમ કહેલું છે.

(૩) શ્વે. સંપ્રદાયના વસ્ત્રધારણના હિમાયતી પૂર્વજોએ વીર-
નિર્વાણથી ત્રણસો વર્ષ પછીથી આચારાંગસૂત્રના નગ્નત્વ
પ્રતિપાદક સૂત્રના ખોટા અર્થ કરવાની શરૂઆત
કરી હતી.

(૪) એ વસ્ત્રધારણના હિમાયતી પૂર્વજોને શુદ્ધ આચારી
સાધુઓ તરફ એટલો બધો દ્રવ્યભાવ હતો કે તેમણે
પટ્ટાવલીઓમાં એ જિનકલ્પની તુલના કરવાવાળા
સાધુઓના નામ પણ લખ્યા નહિ.

(૫) દિગંબરોએ પણ જિનકલ્પ અને સ્થવિર કલ્પના લેઈ
ભગવાન મહાવીરના નામે ચકાવી દીધા છે.

આ પ્રમાણે આયરંક્ષિત સૂરિ સુધીના ઇતિહાસ ઉપરથી માલુમ
પડે છે કે વિક્રમની પહેલી સદીના અંત સુધી બંધાય જૈન
શ્રમણો—સાધુઓ નગ્ન જ રહેતા હતા.

આચાર્ય શ્રી આયરંક્ષિત સૂરિએ તેમના પિતા સોમદેવ પુરોહિતને
દીક્ષા આપી ત્યારે “ પોતાના પુત્રપુત્રી સમક્ષ નગ્ન કેમ રહી શકાય ? ”
એમ કહીને સોમદેવ પુરોહિતે નગ્ન રહેવાની ગોખખી ના પાડી છતાં
બલિષ્ઠમાં તેમને સમજાવી લેવાશે એમ ગણીને આયરંક્ષિત સૂરિએ
તેમના પિતાને વસ્ત્રરહિત રહેવા દઈને દીક્ષા આપી. અને પાછળથી
અનેક યુક્તિઓ કરીને આયરંક્ષિત સૂરિએ સોમદેવ મુનિને નગ્ન મુનિ
બનાવી દીધા હતા.

વસ્ત્રરહિત જૈન મુનિ તરીકે રહેવાનો આ પહેલો જ
દાખલો છે. જૈન ઇતિહાસમાં વસ્ત્રરહિત જૈનદીક્ષા લેવાનો
આ પહેલો જ બનાવ છે.

આચારક્ષિત સૂરિન યુગપ્રધાન પદ વીર સવત ૧૮ (વિક્રમ સવત ૧૧૪) અને તેમનો સ્વર્ગવાસ વીર સવત ૫૯ (વિક્રમ સવત ૧૨૭)મા થયો હતો. એટલે કે તેઓ યુગપ્રધાનપદે તે ૫૧ રહ્યા હતા.

એટલે સોમદેવ પુરોહિતની દીક્ષા વિક્રમ સવત ૧૧૫ કે ૧૧૬ માં થઈ હશે. અને તે તેમના ૧૨ ધારણના સમાચાર કંઠક આચારના હિમાયતી સાધુઓને પડ્યા હશે ત્યારે તેમણે ઉચ્ચ વિરોધ કર્યો હશે એ સમજી શકાય તેની વાત છે.

આચારક્ષિતે કરેલા ફેરફારો

આચારક્ષિત સૂરિએ સમયનો રિચાર કરીને સાધુઓના કંઠક નિયમોને મદ કર્યા હતા. તેમના વખત સુધી એક સાધુને ફક્ત એક જ પાત્ર રાખવાનું વિધાન હતું તેથી સાધુઓને અડચણ પડતી હશે તેથી આચારક્ષિત સૂરિએ વર્ષા-સતુના ચાર માસ માટે એક પાત્ર ઉપરાંત બીજું એક માત્રક એટલે નાનું પાત્ર રાખવાની છૂટ આપી હતી.

આચારક્ષિતનો સમય તે પ્રાચીન સંસ્કૃતિનો હ્રામ અને નીન આચાર પદ્ધતિનો પ્રારબ્ધ કાળ હતો.

પૂરે સાધુઓ સાધુની પાસે આલોચના ભેટા અને સાધ્વીઓ સાધ્વીની પાસે આલોચના - પ્રાચીનિત લેતી હતી. પણ આચારક્ષિતથી સાધ્વીઓનો એ અધિપ્તર નહીં કરવામાં આવ્યો અને સાધ્વીઓએ પણ સાધુઓ પાસે જ આલોચના કરવાનું કરાવવામાં આવ્યું.

પોતાના મનન્યમાં દૃઢ રહ્યા. પહેલાં જિનકરૂપ સંજયી અમાધાન નો
યથેલું પરંતુ ને મતમેદે દિવમાં ઉપગમેલું દ્વેષનું ઝેર નાખુઃ યયું ન
હોતું. તેથી આ વખતે વિરોધનો પ્રમંગ ઉપરિચત થતાં વિરોધ ઐકદ્રમ
ઉત્ર થઈ ગયો.

આયર્શક્ષિત સૂરિનો સ્વર્ગવાસ વીરસવંત પલ્લમાં થયો. શ્વેતાંબર
સપ્રદાય પ્રમાણે બન્ને પક્ષ વીર સ. ૬૦૯ માં છૂટા પડ્યા. એટલે
કે આયર્શક્ષિત સૂરિના વખતમાં ઉત્પન્ન થયેલો વિરોધ એટલો બધો
વધી ગયો કે આયર્શક્ષિતસૂરિના સ્વર્ગવાસ પછી નવ કે બાર વર્ષની
અંદર બન્ને પક્ષ છૂટા પડી ગયા.

છૂટા પડ્યા માટેના તાત્કાલિક કારણની આખ્યાયિકા બન્ને પક્ષ
તરફથી જુદી જુદી કહેવામાં આવે છે. એ તો મનુષ્ય સ્વભાવનો
સામાન્ય રિવાજ છે કે જે વિરોધીઓ જુદા પડે ત્યારે દરેક પક્ષ
સામા પક્ષનો જ દોષ કાઢે. તે જ પ્રમાણે અહીં પણ બન્ને પક્ષે
સામાનો દોષ કાઢે એટલું જ નહિ પણ સામાને બદનામ કરે તેવી
હક સુધીની આખ્યાયિકા બોડી કાઢી હોય એમ દેખાય છે.

પરંતુ એ આખ્યાયિકાઓ તથા તે પછીના ઇતિહાસ ઉપરથી
તટસ્થ માણસ એટલું તો ચોક્કસ સમજી શકે છે કે બન્ને પક્ષમાં
દુષ્પ અને વેરનું ઝેર ઘણું જ વ્યાપી ગયેલું હતું. અને તેઓએ
જૈનત્વનો ત્યાગ કરીને ફક્ત પોતાના મતના સમર્થનની જ
વાતો કરવા માંડી.

એક પક્ષે એકાંતથી વસ્ત્રધારણનું જ પ્રતિપાદન કર્યું ને શ્વેતાંબર
કહેવાયા. અને બીજા પક્ષે એકાંતથી નમ્રત્વનું જ પ્રતિપાદન કર્યું અને,
તે દિગંબર કહેવાયા.

સ્વેતાંબરોનો દાવો

મૂળ સૂત્રો અમારી પાસે છે એમ કહી સ્વેતાંબરો પોતે પ્રાચીન છે એમ દાવો કરે છે પણ તેમના જ મૂળ આચાર્ય સૂત્રમા સાધુઓ માટે વસ્ત્રધારણ પ્રશ્ન નથી એ વાત છુપાવે છે એટલું જ નહિ પણ વસ્ત્રધારણને શાસ્ત્ર મિલ કરવા માટે તેમણે જુદે જુદે વખતે સૂત્રોના અર્થમા ફેરફાર કર્યા છે સૂત્રોમા અને નવા કેટલાકે કર્યા તથા વસ્ત્રપાત્રાદિ વધારતા જવા માટે અનેક નવા નવા શાસ્ત્રો બનાયા

એટલે સ્વેતાંબરોએ મૂળ જૈન ધર્મનું સ્વરૂપ કાયમ રાખ્યું નથી

દિગંબરોનો દાવો

દિગંબરોએ પણ અપવાદનો ઈન્કાર કરીને નમત્વનો એકાતવાદ પકડ્યો કે જે જૈન સૂત્ર મિલ્લાતની વિરુદ્ધ છે અને મૂળ પ્રાચીન સૂત્રો શાસ્ત્રો પોતાના મતની વિરુદ્ધ જતા દેવાથી તેમણે સ્વે મૂળ પ્રાચીન સૂત્રો વિચ્છેદ ગયાનું જાહેર કર્યું

નમત્વના એકાત આગ્રહથી ઘણી જાગનોમા વિરોધ આ રો ત્યારે નમત્વના આગ્રહને, મતાગ્રહને વળગી રહીને સ્ત્રી સુકિત વગેરે વિરોધો ૥ પત્ર કર્યા કે જે વિરોધોની સમ્યા એક વખત ૮૪ સુધીની ગણ્યાતી હતી આજે વખતે એથી પણ વધારે સમ્યા થઈ હોય

દિગંબરો પાસે કોઈ પણ પ્રાચીન ગ્રંથ નથી દિગંબરોએ પોતાના મતને પુષ્ટિ આપનારા નવા શાસ્ત્રો બનાવ્યા પરંતુ જધા મનએદો એમ્મ ઉભા થઈ જતા નથી એટલે તેમના જ જુના શાસ્ત્રો તેમની દાવની માન્યતા ઓટી છે એમ માનિત કરવા લાગ્યા દાખના-

તરીકે—નેમનું મૂળ શાસ્ત્ર ષટ્ષંકાગમ સ્ત્રી મુક્તિ સાબિત કરે છે તેથી દિગંબરોએ સ્ત્રી મુક્તિ માબિત કરનારો સંજય શબ્દ શાસ્ત્રમાંથી રદ કરવાનો આદેશ આપ્યો.

આ પ્રમાણે દિગંબરોએ તેઓ પોતે મત્ય ધર્મના અનુયાયી નથી પણ મતાગ્રહના અનુયાયી છે એમ ખૂસવાર કર્યું.

વળી પ્રાચીન જન શાસ્ત્રોનો અસીકા કરીને જૈન આચારશાસ્ત્રને બદલે દિગંબરોએ પોતાના માટે વૈષ્ણવી માન્યતાઓવાળું નવું આચારશાસ્ત્ર બનાવ્યું.

આ રીતે દિગંબરોએ પણ મૂળ જૈન ધર્મનું સ્વરૂપ કાયમ રાખ્યું નથી.

એટલે—

હાલના સર્વ સંપ્રદાયો અર્વાચીન છે.

અને એક ફક્ત સાચો

મૂળ શુદ્ધ જૈન ધર્મ જ પ્રાચીન છે.

પ્રકરણ ત્રીજું

જૈન સૂત્રો ઉપસંખ્ય કે વિચ્છેદ ?

ઐતિહાસિક હકીકત અને
તટસ્થ સમીક્ષા

સ્વેતાંશર જૈન સપ્રદાય જૈન સૂત્રોને ઉપસંખ્ય માને છે કારણ કે તેમની પામે સૂત્રો મોજુદ છે. ત્યારે દિગંબર જૈન સપ્રદાય કહે છે કે જૈન સૂત્રો વિચ્છેદ ગયા છે.

આ બંને માન્યતામાં તથ્ય શું છે તે જાણવા માટે આપણે જૈન સૂત્રોના પહેલેથી આજ શુધીનો ઇતિહાસ તપાસવો જોઈએ.

લાગ્યા. કેટલાક સાધુઓ જેઓ વિરાધનાના બીર હતા તેઓએ પોતાની ખુશીથી અન્નજળનો ત્યાગ કરી, અનસન કરી દેહત્યાગ કર્યો.

ઘણાં વર્ષો જ્યારે સુકાળ થયો ત્યારે બધા સાધુઓ મગધમાં આવવા લાગ્યા ત્યારે તેઓ એક બીજાને પૂજવા લાગ્યા કે તેમને શુ શુ યાદ છે. કારણ કે દુકાળના કષ્ટમાં પઠન પાઠનના અભાવે ઘણું ભૂવાઈ ગયું હતું ત્યારે સમસ્ત અમણુ મધે એક એક ઘડિને બારે અગ માગેાપાગ વ્યવસ્થિત કરવાનું નક્કી કર્યું.

આ વખતે જૈનધર્મ એક જ હતો. તેમાં કોઈ તક કે સંપ્રદાય નહોતો. પરંતુ શ્વેતાંબરો તરફના દ્વેષને લીધે દ્વિગંબરો ભગવાન મહાવીર પ્રણિત મૂત્રો તરફ પણ એટલા બધા દ્વેષી થઈ ગયા હતા કે તેમણે શ્રુત વિચ્છિન્ન થયાનું જાહેર કર્યું તે પહેલાં શુનરક્ષાના પ્રયત્નો થયેલા તેની પણ કશી નોંધ દ્વિગંબરોએ રાખી નથી. કારણ કે ખરી રીતે તેમણે જાહેર કર્યું ત્યારે પણ મૂત્રો વિચ્છેદ ગયા નહોતા તે વાત દ્વિગંબરોના પ્રથો ઉપરથી જ સાબિત થાય છે.

તેથી જ આહી શુનરક્ષાના જે જે પ્રયત્નોની વિગત આપી છે તે શ્વેતાંબરોના “તિથોગાલી પચન્ના” વગેરેમાં આપેલ નોંધો ઉપરથી આપી છે.

પહેલું મુનિમ મેલન

પાટલીપુત્રી વાચના

વીર નિર્માણથી ૧૬૦ વર્ષની આસપાસમાં નદરાજના રાજ્ય અગવળા સમસ્ત જૈન શ્રમણમંઘની સમક્ષ પાટલીપુત્રમાં પદેવી વાચના થઈ નેથી તે પાટલીપુત્રી વાચના ફરેવાય છે.

આ વખતે પદ્ધતિ યુગરધાન તરીકે શ્રી ભદ્રમાદુ આચાર્ય હતા પરંતુ મુનિમ મેલન વખતે તેઓ નેપાનમાં બાર વર્ષનો “મહાપ્રાણુ”

નામનો ધ્યાનયોગ ધારણ કરી રહેવ હતા તેથી સમેયનમા આવી શક્યા નહોતા અને સમેયન મુનિશ્રી સ્થૂળમદ્રની અધ્યક્ષતામાં મૃત્યુ હતું.

જેમને જે જે યાદ હતું તે તે દરેક મુનિ કહેતા ગયા. નો તે રીતે પહેલા અગીઆર અગમ્મતો જરાજર વ્યવસ્થિત થઈ ગયા. પરંતુ આરમ્મુ દષ્ટિવાદ અગ જાણનાર ત્યા ઈર્ષ નહોતું જારમ્મુ દષ્ટિવાદ અગ એક ક્રંત શ્રી ભદ્રમાહુ સ્વામીને યાદ હતું. અને તેઓ તો નેપાક્ષમા "મહાપ્રાણુ" ધ્યાન ધરતા હતા.

તેથી શ્રમણસઘે તેમના પ્રતિનિધિ તરીકે એ માધુઓને નેપાક્ષ મોકલ્યા અને ભદ્રમાહુ સ્વામીને ડકેનડાવ્યું કે—હે પૂજ્ય ક્ષમાશ્રમણ ! વર્તમાન કાળમા આપ જિનજીવ્ય હો તેથી પાટલીપુત્રમા જ મહાસીરનો સઘ આપને પ્રાર્થના કરે છે કે આપ વર્તમાન શ્રમણ મધને પૂર્વશ્રુતની વાચના આપો.

ભદ્રમાહુ સ્વામીએ કહ્યું—શ્રમણો ! હું જા મમયે તમને વાચના દેવા અસમર્થ છું. અને હું મરા આત્મિક ક્ષયમા જાગેલો હોવાથી મને વાચનાનું પ્રયોજન પણ શુદ્ધ.

શ્રમણો—ક્ષમાશ્રમણ ! સઘની પ્રાર્થનાનો અનાદર કરનાથી આપને કેવો દડ મળી શકે તેનો નિયામ કરો.

ભદ્રમાહુ—હું જાણુ છું કે મધ એમ બોલનારનો બહિષ્કાર કરી શકે.

શ્રમણો—જણુવા છતા આપ સક્ષની પ્રાર્થનાનો અનાદર કરો છો તો આપને સઘમા સામિન કેમ સખી શક્ય ? અમે આપને વિનતિ કરીએ છીએ છતા આપ વાચના દેવા તૈયાર નથી તેથી શ્રમણ સઘ આજથી તમારી માથે બારે પ્રકારનો બ્યવહાર બધ કરે છે.

ભદ્રમાહુ—શ્રમણો ! હું પાટલીપુત્રમા આસીને વાચના આપી શકું

તેમ નથી. પણ તમે બુદ્ધિમાન અને ગ્રહણ કરવાની શક્તિવાળા શ્રમજોને અહીં મોકલો તો હું તેમને એક શરને વાચના આપીશ. તે શરત એ કે મારું ધ્યાન ૫૩ ન થાય ત્યાં સુધી તેઓ અને જોલાવે નહિ (મારી સાથે વાતચીત કરે નહિ) અને હું તેમને જોલાવીશ નહિ. પણ હું તેમને પ્રતિદિન માત્ર સાત વાચના આપીશ. તે આ પ્રમાણે—એક વાચના જોચરીયા આગ્નિ પછી, ત્રણ વાચના ત્રણ કાળ વેળાએ અને ત્રણ વાચના સાંજના પ્રતિક્રમણ પછી.

શ્રમજો—જેમ આપ કહેશો તેમ આપની ભરણ પ્રમાણે કરીશું.

તેઓએ પાટલીપુત્ર પાઠા આવી મધ્યે મવિસ્તર હકીકત જણાવી પછી ૫૦૦ બુદ્ધિમાન મુનિઓ અને તેમની દરેકની વૈવાહિક માટે બળે એટલે ૧૦૦૦ મુનિઓ વૈવાહિક માટે એમ એકદર પદ્મસેા મુનિઓ નેપાલમાં શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી પાસે આવ્યા. અને તેમણે કહ્યા પ્રમાણે બધાને વાચના આપવા માંડી.

આ પ્રમાણે કટકે કટકે અને બહુ થોડી વાચના મળતી હોવાથી મુનિઓને મતોપ થતો નહોતો. અને તેથી દટાણીને વાચના લેવાવાળા મુનિઓ ધીરે ધીરે ચાલી જવા લાગ્યા. એમ કરતાં છેવટ એક મુનિ સ્થૂળભદ્ર જ રહ્યા.

સ્થૂળભદ્ર આઠ વર્ષ રહ્યા અને તેટલા વખતમાં તેઓ આઠ પૂર્વનું અધ્યયન પૂર કરી શક્યા અને ત્યારે ભદ્રબાહુ સ્વામીની “મહાપ્રાણુ ધ્યાન”ની યોગમાધના પણ પૂરી થઈ ગઈ. ત્યારે તેમણે પહેલવહેલી સ્થૂળભદ્ર સાથે વાત કરતાં પૂછ્યું—કેમ મુનિ ! તમને શિક્ષા કે સ્વાધ્યાય યોગમાં કંઈ તકલીફ તો નથી ?

સ્થૂળભદ્ર—નહીં ભગવન ! એ કંઈ તકલીફ નથી. પણ હું આપને પૂછવા ઈચ્છુ છું કે અત્યાર સુધીમાં હું કેટલું શિખ્યો અને કેટલું બાકી છે.

ભદ્રબાહુ—તે અરસવ જેટલું ગ્રહણ કર્યું છે અને મેર પર્વત જેટલું બાકી છે.

સ્થૂળભદ્ર—પૂજ્ય ! હું અધ્યયનથી થાક્યો નથી પણ મને ચિંતા એમ છે કે મારી હુંકી જીંદગીમાં મેરુત્ત્વ શ્રુતમાન હું કેમ પ્રાપ્ત કરી શકીશ ?

ભદ્રાપાદુ—વીર સ્થૂળભદ્ર ! દવે તું ફિકર નહિ કર. મારું ધ્યાન સમાપ્ત થયું છે, તું જીદિમાન છે. હું તને રાતદિવસ વાચના આપ્યું કરીશ તેથી દષ્ટિવાદનો જલ્દી પાર આવી જશે.

ધ્યાન પૂરું થઈ ગયું હોવાથી શ્રી ભદ્રાપાદુ સ્વામી તથા સ્થૂળભદ્ર બન્ને પાટલીપુત્રમાં આવ્યા. ત્યાં સ્થૂળભદ્ર પ્રયાતપૂર્વક અધ્યયન કરવા સામ્યા. અને દશ પૂર્ પૂરેપૂરા શિખી ગયા.

એક દિવસ સ્થૂળભદ્ર એકાંત રચાને બેસીને અગ્નીવારયુ પૂર્ વાદ કરતા દત્તા. તે વખતે સ્થૂળભદ્રની સસાર પદ્ધતી સાત બદેનો જોએ દીક્ષા સર્ધ સાધવી થઈ દત્તી તેઓ ભદ્રાપાદુ પાસે વંદન કરવા આવી. ત્યાં સ્થૂળભદ્રને જોયા નહિ એટલે તે ક્યાં છે એમ પૂછ્યું.

ભદ્રાપાદુએ તેમને સ્થૂળભદ્રનું સ્થાન બતાવ્યું. એટલે સાધવીઓ બાઈના દર્શન કરવા ત્યાં ગઈ.

સ્થૂળભદ્રે સાધવી બદેનોને પોતાની સકિતનો પરિચય કરાવવાને માટે પોતાનું રૂપ બદલીને સિદ્ધનું રૂપ ધારણ કર્યું. સિદ્ધને જોઈ સાધવીઓ બયખીન થઈ ગઈ અને ભદ્રાપાદુ પાસે આવીને કહ્યું—શમાશ્રમજી ! ત્યાં સ્થૂળભદ્રજી તો નથી પણ એક વિકાળ સિદ્ધ ત્યાં બેઠા છે. મારું જાણે સ્થૂળભદ્રજી ક્યાં હશે ?

ભદ્રાપાદુ—આવોએ ! ને મિંદ તે જ તમારો મંસારપદનો બાઈ સ્થૂળભદ્ર છે.

સ્થૂળભદ્ર—એ તો મેં તમને શ્રુતગ્રાંથની ઋદ્ધિ જતાવી હતી.

ખદેનોને વિદાય કરીને સ્થૂળભદ્ર આચાર્યશ્રી પાસે વાચના લેવા આવ્યા ત્યાં જ ભદ્રાહુએ કહ્યું—હે અણુમાઝ ! તું જેટલું શિખ્યો છે તેટલું જ ખસ છે. હવે તારે વધુ શિખવાની જરૂર નથી.

શુરુનાં વચન સાંભળીને સ્થૂળભદ્રને તરત પોતાની બૂનનો ખ્યાલ આવ્યો. તેને બહુ પરતાવો થયો અને શુરુના ચરણોમા નખીને વદન કરીને પોતાના અપરાધની માફી માગતા કહ્યું—પૂજ્ય ક્ષમાશ્રમણ ! આ મારી પદેલી જ ભૂલ છે. કૃપા કરી ક્ષમા કરો, બાકીના પૂર્વ વિચ્છેદ જાપ તેમ છે. તો ભવિષ્યના મહત્તર સ્થવિગે કહેશે કે સ્થૂળભદ્રે શ્રુતમદ્ધ ક્યેયોં તેથી ગેપ પૂર્વનો નાશ થયો.

ગમ્હના નર્મ સાધુઓએ પણ ભદ્રાહુ સ્વામીને પ્રાર્થના કરી કે—સ્થૂળભદ્રને વાચના આપવાની કૃપા કરો. તે હવે ફરીથી અપરાધ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞાની સાથે ક્ષમા માગે છે.

ભદ્રાહુ—શ્રમણો ! તમે હવે આ જામતમા વિશેષ આગ્રહ ન કરો. હું વાચના દેવાની ના શા માટે પાકું છું તેનું કારણ સાંભળો—

સ્થૂળભદ્રના અપરાધના કારણથી નદિ પણ ભવિષ્યનો વિચાર કરીને બાકીના પૂર્વનો પ્રચાર કરવાનું બંધ કરે છે. જુઓ, રાજકુળ જેવા શક્ટાત્મ મત્રીના ખાનદાન કુળમા જન્મેલા હોવા છતાં સ્થૂળભદ્ર જેવા ગભીર પુરુષ કે જેણે બાર વર્ષની મગિની કોશાના પ્રેમને ક્ષણભરમા ત્યાગ કરી દીધો અને નદ રાજ્યએ આપેના મત્રીપદને છોડીને વિરક્તભાવથી દીક્ષા ગ્રહણ કરી એવા સ્થૂળભદ્ર પણ શ્રુતગ્રાંથનો દુરપયોગ કરવામાં તત્પર ચર્ધ ગયા તો ખીગ્ગની તો વાત જ શું કરવી ?

શ્રમણો ! દિવમે દિવમે સમય નાજુક આવનો જાય છે મનુષ્યની માનસિક શક્તિઓનો પ્રતિગમય દ્વારા ચર્ધ રહ્યો છે તેની ક્ષમતા અને ગભીરતા નષ્ટ થતી જાય છે એવી દશામા પૂર્વનો પ્રચાર કરવામા હું કુશળ બોધ શકતો નથી

સ્થૂળભદ્ર—ભગવન ! હવે પછી કદી પણ હું પરરૂપ ધારણ નહિ કરું. આપ કહે તે શરત પર ચાલીશ પણ કૃપા કરી બાકીના ચાર પર મને શિખડાવો.

ભદ્રમાહુ—સ્થૂળભદ્ર ! તું એટલો બધો આગ્રહ કરે. છે તો હું તને ચાર પૂર્વ બનાવીશ, પણ બીજાને તે શિખવવાની અનુજ્ઞા હું નહિ આપું. અનુજ્ઞા તો માત્ર દશ પૂર્વની જ દર્શા, બાકીના ચાર પૂર્વ તારી સાથે નષ્ટ થયા સમજવા.

આ પ્રમાણે શ્રી સ્થૂળભદ્રના વીર મવત ૨૧૬ માં સ્વર્ગગમન પછી હેશ્વરા ચાર પૂર્વ વિન્ડેહ થયા.

બીજું મુનિ સંમેલન

બીજી આગમ વાચના

ઉપર વર્ણવેલ પહેલી આગમ વાચના પછી પણ ક્રિતગતા કાળના પ્રભાવે મુનિઓને સૂત્રો ક્રમશઃ રાખવામાં ધણી અડચણો નડવા માંડી. આથી સમ્રાટ મુપ્રનિએ હિજ્જનમાં આવી સુદસ્તિ સૂરિની અધ્યક્ષતામાં એક શ્રમણ સુમેવન મેળવી નાનકડી આગમ વાચના કરાવી હતી અને મુનિવર્ગે દૂર દૂરના ક્ષેત્રમાં વિચરે અને ત્યાં પણ આગમનો અભ્યાસ માણુ રહે એમ વ્યવસ્થા કરાવી હતી. એટલે ત્યાં સુધી પહોંચ પાહોંચ બરાબર આત્મા હતાં.

મુશ્કલ થઇ પડી. તેથી જૈન શ્રમણો કલિંગ દેશ તરફ ચાલ્યા ગયા. આ વખતે કલિંગમાં મહારાજ બિષ્ણુરાય મહામેધવાહન ખારવેલ રાજ કરતા હતા.

મહારાજ ખારવેલ વૈશાલીના મણુસત્તાક રાજતંત્રના પ્રમુખ પરમ અર્હત ઉપાસક ચેટક રાજના વંશજ હતા. મગધરાજ ચેલિકના પુત્ર કોણિકે (અજતશત્રુ) ચેટકરાજ સાથે બંધ કરી મુદ્દ કરેલું ત્યારે ચેટક મહારાજ અનશન કરી સ્વર્ગે ગયા અને તેમનો પુત્ર શોભનગપ નાસીને તેના સસરા કલિંગરાજ સુભોચન પાસે ગયા. સુભોચનરાય પણ જૈન હતા અને તેમને સત્તાનમાં આવે એક પુત્રી હતી. એટલે તેમના મૃત્યુ પછી શોભનરાય કલિંગાધિપતિ થયા.

શોભનરાયની દશમી પેઢીએ બિષ્ણુરાય વીર સં. ૩૦૦ માં કલિંગનો રાજ બન્યો. તે તેના પૂર્વજોની પેઠ જૈન ધર્મી અને મહા પ્રતાપી હતા. તેના ત્રણ નામો છે—

૧. બિષ્ણુરાય—જૈન નિર્ગથ બિલ્લુઓ-શ્રમણોનો પરમભક્ત હોવાથી તે બિષ્ણુરાય કહેવાતો.

૨. મહામેધવાહન—એને એના પૂર્વજોથી ચાલ્યા આવતા મહામેધ જેવા હાથીનું વાહન હોવાથી મેધવાહન કહેવાતો.

૩. ખારવેલાધિપતિ—તેની રાજધાની સમુદ્ર કિનારે હોવાથી અને તેના રાજ્યની સીમા સમુદ્ર સુધી હોવાથી તે ખારવેલાધિપતિ કહેવાતો.

આ બિષ્ણુરાયે મગધના રાજ પુષ્પમિત્રને હરાવ્યો હતો.

આચાર્ય હિમવંત કૃત સ્થવિરાવલીમાં બીજી આગમવાચનાનું વર્ણન કરતાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે—

ખાર દુકાળી પડી તેમાં આવે મહાગિરિ તથા આવે મુદસ્તિજના અનેક શિષ્યો શુદ્ધ આદાર ન મળવાથી કુમારગિરિ (પર્વત) નામના તીર્થમાં અનશન કરીને દેહમુક્ત થયા હતા. એ દુકાળના પ્રભાવથી

ધણીં સિદ્ધાંત નષ્ટપ્રાય. ચર્ધ ગયા હના એમ મમજીને મહારાજ મદામેયવાદન બિખ્ખુરાય ખારવેલે જૈન મિદ્ધાંતના સચદ્ધ અને જૈન ધર્મનો વિસ્તાર કરવા માટે શ્રમભુ નિર્ઝંથ અને નિર્ઝંથિનીઓની એક સભા કુમારી પર્વત નામના તીર્થ ઉપર મેળવી હતી.

તેમાં આયં મહાગિરિની પરપરાના બલિસ્સહ, દેવાચાર્ય ધર્મ-મેનાચાર્ય, નક્ષત્રાચાર્ય આદિ ૨૦૦ જિનકદંબની તુલના કરવાવાળી જિનકદંબી સાધુ, આયં સુરિયત, આયં સુપ્રતિમદ્, ઉમાસ્વાતિ, સ્વામાચાર્ય વગેરે ૩૦૦ ત્રણસો સ્થવિરકદંબી નિર્ઝંથો આગ્યા હતા. તથા પોદણી આદિ ૩૦૦ ત્રણસો નિર્ઝંથિણી સાધ્વીઓ પણ એકત્ર થઈ હતી.

મહારાજ બિખ્ખુરાય ખારવેલ, સીવદં, ચૂણક વગેરે ૭૦૦ માતસો શ્રમણોપાસક તથા બિખ્ખુરાયની રાણી પૂણ્મિત્રા આદિ સાતસો શ્રાવિકાઓ પણ તે સભામાં ઉપસ્થિત હતી.

પુત્ર, પૌત્ર, રાણીઓ વગેરે પરિવારથી સુરોબિત મહારાજ બિખ્ખુરાય ખારવેલે નિર્ઝંથ નિર્ઝંથિણીઓને નમસ્કાર કરીને કહ્યું—હે મહાતુભવો ! હવે આપ તીર્થ કર ભગવાન વર્દમાન સ્વામીના પ્રરૂપિત જૈન ધર્મની ઉન્નતિ તથા વિસ્તાર કરવા માટે મવં શક્તિથી હૃદયમવત થાઓ.

મહારાજ બિખ્ખુરાય ખારવેલના ઉપર્યુક્ત પ્રસ્તાવ પર સર્વ નિર્ઝંથ નિર્ઝંથિણીઓએ પોતની સમતિ પ્રગટ કરી અને બિખ્ખુરાય પૂજિત સન્માનિત નિર્ઝંથ નિર્ઝંથિણીઓ મમય, મથુરા, વગ આદિ દેશોમાં તીર્થ કર પ્રણીન ધર્મની ઉન્નતિને માટે આલી નીકળ્યા.

તે પછી બિખ્ખુરાયે કુમારગિરિ તથા કુમારીગિરિ નામના પર્વનો ઉપર જિન પ્રતિમાઓથી સુરોબિત અનેક શુદ્ધાઓ બનાવરાવી. ત્યાં જીવના કરવાવાળા નિર્ઝંથો વર્ષાઋણમાં કુમારી પર્વતની શુદ્ધાઓમાં રહેતા. અને જોઓ સ્થવિર કદંબી નિર્ઝંથ હતા. તે કુમાર

પરંતની ગુફાઓમા ચાતુર્માસ રહેના. એ પ્રમાણે મહારાજ ખારવેલે નિર્મયો માટે વિભિન્ન વ્યવસ્થા કરી હતી

ઉપરોક્ત વ્યવસ્થા કરવાનો સભાગા નિર્ણય કરી લીધા પછી ભિખુરાયે કૃતાયતા અનુભવી. તે પછી તેમણે બલિસહ ઉમાસ્વાતિ, શ્યામાચાર્ય આદિ સ્થવિરોને વદના નમસ્કાર કરીને, જિનાગમમા મુકુતુશ્ચ દષ્ટિવાદના દસપૂર્વ સુધીના શ્રુતનો સમહ કરવા માટે પ્રાર્થના કરી

ભિખુરાયની પ્રેરણાથી પૂર્વોક્ત સ્થવિર આચાર્યોએ અવશિષ્ટ દષ્ટિવાદને અમણુ સમુદાય પાસેથી થોડું થોડું એકત્ર કરીને, વ્યવસ્થિત કરીને, ભોજપત્ર, તાડપત્ર તથા વડકલ પર અક્ષરોથી લિપિબદ્ધ કરીને ભિખુરાયનો મનોરથ પૂર્ણ કર્યો અને એ પ્રમાણે સુત્રમર્મસિનામી રચિત દ્વાદશાંગીના સ રક્ષક થયા.

એ પ્રસંગે શ્યામાચાર્યે નિર્મય સાધુ સાધ્વીઓના સુખબોધાર્થે પન્નવણા (પ્રજાપના) સૂત્રની રચના કરી જે વીર સ. ૩૪૦મા સપૂર્ણ થયું હતું

સ્થવિર શ્રી ઉમાસ્વાતિજીએ એ જ ઉદ્દેશથી નિર્ણયિત (ભાષ્ય) મહિત તત્ત્વાર્થ સૂત્રની રચના કરી.

અહીં સ્થવિરાવલી લેખકની સરખા નામથી ભૂપ થઈ હોય એમ લાગે છે કારણ કે એ વખતે મર્વ જૈન મુનિઓ અર્ધભાગથી બાયામા જ લખતા હતા તે વખતે મુનિઓ સસ્કૃત ભાષા વાપરતા જ નહોતા. અને તત્ત્વાર્થ સૂત્ર સસ્કૃત ભાષામાં રચાયેલું છે, તેથી તે પહેલા ઉમાસ્વાતિજી હોઈ શકે નહિ. પણ વિક્રમની પહેલી ખીજ સદીમા મચેલા ખીજ ઉમાસ્વાતિએ તત્ત્વાર્થ સૂત્ર રચેલું છે.

સ્થવિર આર્ય બલિસહે વિદ્યાપ્રવાહ પૂર્વમાથી અંગવિદ્યા આદિ શાસ્ત્રોની રચના કરી

ઉપરોક્ત ત્રણેય ગ્રંથો આજે પણ વિદ્યમાન છે

આ રીતે જિનશાસનની ઉન્નતિ કરવાવાળા મહિંદ્રાધિપતિ મહારાજ શિષ્યુરાય ખારેન અનેકવિધ ધર્મ કાર્યો શ્રીને મહારીર નિર્ણયથી ૩૩૦ વર્ષ બાદ સ્વર્ગવાસી થયા

ઉપરના વર્ણનમાં 'જિનક પની તુલના કરવાવાળા જિન કંપી' અને સ્થપિતકંપી નિર્ણયને જુદા બતાવેલા છે. કારણ કે જિનકંપને વિચ્છેદ કરાવ્યા પછી આર્ય મહાગિરિ તથા તેમના અનુયાયીઓએ જિનકંપના જેવો કેટલાક આચાર ચાલુ રાખ્યા હતા. તેથી તેમને એ ગીતે જુદા જુદા નામથી ઓળખાવેલા છે. જલુરનામીના નિર્વાણ પછી તુરત જ જિનકંપ વિચ્છેદ ગયાની ઘોષણા કરી હતી. પણ જિનકંપ ચાલુ છે એમ માનનાવાળા કક્કપક્ષના મુનિઓએ આ સંમેલનમાં હાજરી આપી ન હોય તે બનના જોગ છે

અને તેથી જ દિગબરોએ શુતરક્ષા મારેલા આ મુનિ સંમેલનોની નાંધ લીધી નહિ હોય

આ સમાગમ ફક્ત દષ્ટિવાદ ધ્વજના પડેલા દસ પવંતુ શુત ને સ્થૂળભદ્ર પછી ચાલુ રહ્યું હતું તેના માર્ક કોર્ક અગો વિસ્મૃત થયા હશે અને તે યાદ કરીને બગબર બ્વસ્થિત કર્યા હશે પણ પડેલા અગીઆર અગ્રો વિસ્મૃત થયા નહિ હોય એમ લાગે છે

ખીલ વાત એ કે આત્યાર મુઘી સર્વ શુત મુનિઓને મુખપાઠ જ હતું. પરંતુ આ સમાગમ પહેલ નહેતુ તે લોજપત્ર તાડપત્ર વગેરે ઉપર વિપિનદ્વ કરવામા આવ્યું હતું. પરંતુ તેની ઝાઝી નકલો બનાવવામા આવી હોય એમ લાગતું નથી અને તેથી જ તે પછીના સમયમાં ફરી પણ શુત વિસ્મૃત થવા પામ્યું હતું

ત્રીજું મુનિ સમેલન

ત્રીજી આગમ વાચના

આય' વજ્રસૂરિના સમયમાં ત્રીજી વાર બયંકર બાર વર્ષનો દુકાળ પડ્યો હતો. ત્યારે ધણા મુનિઓએ જ્યાં ત્યાં અનશન કરી સ્વર્ગગમન કર્યું, શ્રી વજ્રસૂરિ પણ રથાવર્ત પર્વત પર અનશન કરી સ્વર્ગે સીધા-વ્યા હતા આ દુકાળથી શ્રમણોના ધણાં ગણે, કુળે અને વાચક વશોનો વિચ્છેદ થઈ ગયો હતો. મુનિવરોની સખ્યા બહુ નાની થઈ ગઈ હતી

સુકાળ થતાં જ શ્રી આગમરક્ષાનો પ્રશ્ન પડેલાં હાથમાં લીધો. આ સમયે શ્રી સધમાં વાચનાઆય' શ્રી નદિસૂરિ, મુખપ્રધાન શ્રી આય'રક્ષિતસૂરિ અને ગણાઆય' શ્રી વજ્રસેનસૂરિ પ્રધાન પ્રભાવકો હતા.

આય'રક્ષિતસૂરિ છા પૂર્વના ચાતા હતા તેથી શરીરવિજ્ઞાન, મતિવિજ્ઞાન અને માનસવિજ્ઞાન વગેરેના ઊંડા જાણકાર હતા. તેમણે વિચાર્યું કે આ પડતો કાળ છે, બાર બાર વર્ષનો દુકાળ પડવાથી શ્રુતજ્ઞાનમાં ખોટા ઝાસ થયો છે અને હવે ક્ષાય ફરી વાર દુકાળ પડે તો શ્રુતજ્ઞાનનો સર્વથા નાશ થશે.

વળી સહનન બળ પણ ઘટ્યું છે. દરેક સૂત્રોમાં ચાર અનુયોગો તો છે જ. એ દરેકને ધારણ કરે એવી બુદ્ધિવાળા મુનિઓ થેડા છે. અને નવા મુનિઓને જાલદી શ્રુતજ્ઞાન આપી શકાય તેવો પ્રયત્ન થવો જોઈએ.

આય'રક્ષિત સૂરિએ ગંભીર વિચાર કર્યો, વિદ્યમાન પ્રભાવક આચાર્યોની સમતિ લીધી. અને સત્ પાડોનો એક એક પ્રધાન અર્થ કાયમ રાખી ગૌણ અર્થોને જતા કર્યા એ રીતે દરેક આગમોને નીચે પ્રમાણે ચાર અનુયોગોમાં વહેંચી નાખ્યા—

૧. દ્રવ્યાનુયોગ દષ્ટિવાદ.

૨. ચરણચરણાનુયોગ--૧૧ અંગો, ૭૬ સૂત્રો, મદ્ધાકલ્પ.
ઉપાંગો, મૂળસૂત્ર.

૩. ગણિતાનુયોગ—સૂત્રપ્રગાપ્ત, ચદ્રપ્રગતિ.

૪. ધર્મકથાનુયોગ—ઋષિભાષિત, ઉત્તરાધ્યયન

આયં રક્ષિતસૂરિએ વીગસવત ૫૧૦ ની લગભગમાં અનુયોગો
જુદા પાડ્યા છે. આજે આ અનુયોગ પ્રમાણે જ આગમોનું અધ્યયન
અધ્યાપન થાય છે.

આ વખતે આયંરક્ષિત સૂરિએ અનુયોગદ્વાર સૂત્ર રચ્યું

દિગંબર ઇતિદાસ પણ કહે છે કે આ. અર્હંદબલિએ આગમોનું
આર અનુયોગોમાં વિભાજન કર્યું. મબવ છે કે આયંરક્ષિને કરેલ
અનુયોગો પ્રમાણે તેમને પણ અનુયોગોમાં શાસ્ત્રમયોની વહેંચણી કરવી
આવશ્યક લાગી હોય.

આ વખતે વસ્ત્રપાત્ર ધારણ સંબંધી મતભેદ શરૂ થઈ
ગયો હતો તેથી આ સંમેલનમાં પણ ૬૭૬ પક્ષ હાજર નહિ હોય
એમ મમજી શકાય છે. પરંતુ અનુયોગોની વહેંચણી તેમને પણ
પસંદ પડી એમ દેખાય છે અને તેમણે પણ એ જ પ્રમાણે
અનુયોગોની વહેંચણી કરી પરંતુ તેમાં થોડો ફેરફાર કર્યો કે
જેની વિગત મેં મારા જૈનધર્મ અને એકતા પુસ્તકમાં
આપેલી હતી.

વીર સ. ૬૨૬ અથવા ૬૨૮ માં પ્રવેતાંબર અને દિગંબર
નામથી જૈન ધર્મમાં જે મ'પ્રદાય હિસા થયા. સાધુઓના
નમત્ત મારે એકાંત આશ્રમ રાખનારાએ દિગંબર નામ ધારણ
કર્યું અને વસ્ત્રપાત્રનો એકાંત આશ્રમ રાખનારે પ્રવેતાંબર
નામ ધારણ કર્યું.

ચોથું મુનિ સંમેલન મથુરી વાચના

આચાર્ય રકદિલના યુગ પ્રધાનત્વના સમયમાં ફરી પાછો ખાર વર્ષનો દુકાળ પડ્યો. તેથી સાધુઓને બિરુદ ગળવાનો અસંભવ થઈ ગયો. તેથી સાધુઓ શાસ્ત્રાભ્યાસ કરી શક્યા નહિ તેમજ શિષ્યેલા શાસ્ત્રોને યાદ કરી જઈ તેનું પુનરાવર્તન પણ કરી શક્યા નહિ. આ કારણથી ઘણા શ્રુતધર સ્થવિર પરલોકવાસી થઈ ગયા અને વિદ્યમાન શ્રમણ સંઘમાં પઠનપાઠનની પ્રવૃત્તિ બંધ થતી ગઈ. તેથી ઘણા અલૌકિક શ્રુતનો વિનાશ થયો.

તે સમયે તે પ્રદેશમાં આચાર્ય રકદિલ એક જ વિશેષ શ્રુતધર રહેવા પામ્યા હતા. તેથી સુકાળ ચતાં વીર સં. ૮૨૭ થી ૮૪૦ (વિક્રમ સંવત ૩૫૭ થી ૩૭૦)ની વચ્ચેના કેાઈપણ વર્ષમાં મથુરા નગરીમાં યુગપ્રધાન શ્રી રકદિલાચાર્યની પ્રમુખતામાં ઉત્તરાધ્યને શ્વેતાખર શ્રમણ સઘ એકઠો થયો અને તેઓ આગમને વ્યવસ્થિત કરવામાં લાગી ગયા.

જેને જે આગમ સૂત્ર કે તેનો ખડ યાદ હતો તે તેઓ કહેના ગયા અને એ રીતે અગ્નીજ્વાર અગ અને યોડુંક પૂર્વશ્રુત સઘટિત કરાયું અને તે વ્યવસ્થિત કરીને લખી લેવામાં આવ્યું. તે પછી રકદિલાચાર્યે તે અનુસાર સાધુઓને વાચના આપી. તેથી તે વાચના રકદિલી વાચનાના નામથી પ્રસિદ્ધ થઈ અને મથુરામાં સપન્ન થઈ હોવાથી તે માથુરીવાચના કહેવાઈ.

પાંચમું મુનિ સંમેલન વાલ્લીવાચના

મથુરામાં આચાર્ય રકદિલે આગમોદ્ધાર કરીને વાચના શરૂ કરી તે જ વખતે સૌરાષ્ટ્રમાં વલ્લભી નગરીમાં (હાલનું વળા) આચાર્ય

નાગાર્જુનસૂત્રિએ દર્શાવ્યા પચના સ્વેતાંતર શ્રમણ સંધને એકત્ર કરેલો અને દુકાળમાં જૂલાર્ધ ગયેલા આગમનો ઉદ્ધાર કરવાનું શરૂ કરેલું. વાચક નાગાર્જુનને તથા શ્રમણસંધને જે જે આગમ પાઠ યાદ હતા તે વ્યવસ્થિત કરીને રચાપન કર્યાં. અને જે જૂલાર્ધ ગયા હતા તે સ્થળે પૂર્વાપર સંબંધ જોઈને વ્યવસ્થિત કર્યાં.

એ પ્રમાણે આગમ ઉપરાંત પ્રકીર્ણ (પ્રકરણ) ગ્રંથોના પણ ઉદ્ધાર કર્યો. અને પછી તે અનુસાર વાચના આપવા લાગ્યા. તેને નાગાર્જુની વાચના કહે છે. અને વસ્ત્રભીમાં સંપન્ન થયેલ હોવાથી તેને વાલ્લીવાચના પણ કહે છે.

આચાર્ય સ્કંદિલ અને આચાર્ય નાગાર્જુન સમકાલિન હતા, અને ભગમ્ભગ એક સમયે જ બન્ને વાચના સંપન્ન થઈ હતી, પરંતુ તે પછી તે બન્ને આચાર્યો એક બીજાને મળી શક્યા ન હોતા. તથી બન્નેની વાચનામાં ક્યાંક ક્યાંક ભિન્નતા રહી ગઈ હતી તે એમની એમ રહી ગઈ.

વિસ્મૃત થયેલ તેને યાદ કરીને જે ટેકાણે વ્યવસ્થિત કરવામાં વાચનાભેદ આવે તે સમજી શકાય તેમ છે. બન્ને આચાર્યો મળી શક્યા હોત તો તેઓ પરસ્પર રૂબરૂ ચર્ચા કરીને ભિન્નતા મટાડી શક્યા હોત. પરંતુ તેમ નહિ બની શકેલ હોવાથી મતભેદતા - ભિન્નતાઓના ઉદ્ભવે આજે પણ દીકાઓમાં જોઈ શકાય છે.

છઠું સુનિ સમેલન દૈવર્દ્ધિ ગણિતું પુસ્તક લેખન વાલ્લીવાચના બીજી

આચાર્ય સ્કંદિલ સૂત્રિએ મથુરાની વાચનામાં જે આગમ લખ્યાં હતાં તેનો વારસો આચાર્ય દૈવર્દ્ધિ ગણિ દ્વારાશ્રમણ પાસે હતો. અને આચાર્ય નાગાર્જુનને વસ્ત્રભીમાં વાચના કરી જે આગમો લખ્યાં હતાં તેનો વારસો આચાર્ય જૂલાર્દિન તથા આચાર્ય કાલકસૂત્રિ (ચોથા) પાસે હતો.

આ બંને વાચનાના વારસાવાળા આચાર્યોના વખતમાં વળી પાછો બાર વર્ષનો બારે દુકાળ પડ્યો. તેથી ચોટું જીર્ણીર્ણું રહેલું શ્રુત પણ છિન્નબિન્ન થઈ ગયું. તેથી સુકાળ થતાં તેમજે વીર સંવત ૯૮૦ માં વક્ત્રભીમાં (વળામાં) મોટું મુનિસંમેલન મેળવ્યું અને તે સંમેલનની રૂપરૂપાં બંને વાચનાના પાઠોને તપાસી એક ચોક્કસ પાઠ તૈયાર કર્યો. તે વખતે બંને વાચનાઓના સિદ્ધાંતોના પરસ્પર સમન્વય કરવામાં આવ્યા. અને બની શકે તોટલો ભેદભાવ મટાડીને એકરૂપ કરવામાં આવ્યા.

બાને જે જે મહત્વપૂર્ણ ભેદ રહ્યા તેને પાઠાંતરના રૂપમાં ટીકા ચૂર્ણોમાં સંપ્રકીર્ત કરવામાં આવ્યા. કેટલાક પ્રકીર્ણ અથવા ફક્ત એક જ વાચનામાં હતા તેને પ્રમાણુ માની લીધા.

એ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કર્યા પછી આચાર્ય સ્કહિલની માયુરી વાચના અનુસાર સર્વ સિદ્ધાંત લખવામાં આવ્યા. જ્યાં જ્યાં નાગાર્જુન વાચનાને! મતભેદ કે પાઠભેદ હોત ત્યાં તે ટીકામાં લખી લેવામાં આવ્યો. પણ જે પાઠાંતરો નાગાર્જુની અનુમાયીઓ કોઈ રીતે છોડી દેવા તયાર નહોતા તેને ચૂળ સ્ત્રમાં પણ ચામળતરે પુગ એવા ચળદોની સાથે તેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

લખવાની સરળતા માટે ફરી ફરી આવતા પાઠોને પૂર્વે લખેલ રચાનોની સાક્ષી આપી દુકાવી દીધા છે. આ પ્રમાણે અભ્યાસ કરવામાં સુગમતા રહે એવી રીતે શૃષ્ણલાખદ સર્વ આગમ અથવા લખાયા.

આ રીતે બંને વાચનાઓમાં લખેલા સિદ્ધાંતો ઉપરાંત જે જે અથ પ્રકરણ હતા તે સર્વને લખાવીને સુરક્ષિત કરવામાં આવ્યા. આ પ્રમાણે દેવદિંગણિ બધા આગમ અથ પ્રકરણના સંપાદક બન્યા.

આ વખતે શ્રી દેવદિંગણિએ નદીસત્ત રચ્યું.

સૂત્રો ક્યારથી લખાવા માંડ્યા ?

સર્વ સ્વેતાંશર સંપ્રદાયોમાં સામાન્ય રીતે એવી માન્યતા પ્રવર્તે છે કે આગમશાસ્ત્રો શ્રી દેવદિંગણિ ક્ષમાગમણના વખતમાં જ વીર

સ. ૯૮૦ માં જ પુસ્તકારંભ થયા, અને તે પહેલાં તો સર્વ આગમ ગ્રંથો આચાર્યો તથા માધુ સાધ્વીઓને મુખપાઠે જ રહેતા હતા.

દેવદિગણિના સમયમાં સર્વ સૂત્રશાસ્ત્ર અથવા પ્રકરણ પુસ્તકારંભ થયા એ તો ખરું જ પરંતુ તેની પહેલાં સૂત્રશાસ્ત્ર લખાયા જ નહોતા એમ ચોક્કસપણે કહેનાય જ નહિ.

આપણે ઉપર જોયું કે બીજા માધુ સમેનનમાં મહારાજા ખારવેને સૂત્રો ભોજપત્ર તાડપત્ર વગેરે ઉપર લખાયા હતા એટલે સૂત્રો પહેલ પહેલાં વીગ મ ૩૩૦ ની લગભગમાં વિપિબદ્ધ થયા હતા પરંતુ એની નકલો બહુ જુજ કરેલી અને તેનો જરૂર પડ્યો જ ઉપયોગ કરવાનો હતો. બાકી સૂત્રો તો માધુઓ નિયમિત રીતે મુખપાઠ જ ગમતા.

ત્રીજા આગમ વાચના વખતે આપરંક્ષિત સૂત્રો અનુયોગદ્વાર સૂત્ર રમ્મ્યુ હવે તેના સૂત્ર ૩૪માં મુ છે કે—સે કિં ત બાળમ શરીર મવિ અસરીર ઘરરિત્ત દ્રવ્યમુઅ । પત્તય વોચય લિહિઅ । એમને પત્ર પુસ્તક (પોથી) પર લખેન શ્રુતને દ્ર વ્ય શ્રુત મ્હેન છે.

ભોજપત્ર તાડપત્ર પર તો બીજા સાધુ સમેનન વખતે સૂત્ર લખાયા હતા તે પછી કાગળ પર લખવાની પધ્ધતિ શરૂઆત થઈ ગઈ હતી માટે જ આપરંક્ષિતે મુ છે કે પત્ર તેમ જ પોથી પુસ્તક પર લખેન શ્રુતને દ્રવ્યશ્રુત મ્હેનાય છે.

એટલે તે વખતે સૂત્ર શાસ્ત્રો લખવાની પ્રગતિ ચાલુ તો થઈ ગઈ હતી અને તેથી નિર્ણય સૂત્રમાં દાનિક શ્રુત તથા મતિક શ્રુત નિયુગ્મિને માટે પાચ પ્રકારના પુસ્તકો રાખવાનો સાધુઓને અધિકાર આપવામાં આવે છે. જે પૂર્વગણમાં સૂત્રો લખવામાં આવતા જ ન હોતાં તો નિર્ણય બાબતે વગેરે તેની ચર્ચા અને વિધાન કરત નહિ.

એમને માથુરી અને વાવળી વાચનામાં સમયમાં સંક્રિતાચારો અને નાગાશુનાચારો સૂત્રો પુસ્તકોમાં લખાયા હતા એમ તો કઈ શક

નથી. પરંતુ તેની પહેલાં પણ આગળ લખાતા હતા અને કારણયેગથી સાધુઓ તે પુસ્તકો પોતાની પાસે રાખતા હતા.

છતાં પણ જ્યાં સુધી યાદ શક્તિ સારી હતી ત્યાં સુધી વિશેષે કરીને સાધુઓ સર્વ શ્રુત મુખપાઠે રાખતા હતા અને જરૂર પડ્યે પુસ્તકનો ઉપયોગ કરતા હતા.

આ પ્રમાણે સૂત્રોશાસ્ત્રો પહેલેથી આજસુધી કેવી રીતે જળવાયે રાખવામાં આવ્યા તેનો ઇતિહાસ છે.

હવે દ્વિગ્નરો મૂળ સૂત્રો જળવાયા નથી તેનાં કારણો આપે છે તે અને ત્ર્યેતાંગરનો તેનું સમાધાન કરે છે તે જોઈએ.

મૂળસૂત્રો જળવાયા નથી તે માટે દ્વિગ્નરોનાં કારણો

૧. દ્વિગ્નરો પહેલું કારણ એમ કહે છે કે અગસૂત્રોનો મૂળમાં જોડો વિસ્તાર હતો તેટલો નથી. કાળપ્રભાવે કેટલુંક ખૂસાર્ધ ગયું હોય તે સમયિત છે. પરંતુ હાલના સૂત્રોમાં કયાય કાંઈપણ ખડિત થયું હોય એમ દેખાતું નથી. બધા સૂત્રોમાં પહેલીથી છેલ્લે સુધી એકસરખો સંબંધ જળવાઈ રહેલો દેખાય છે તો તેનો કોઈ ભાગ ખડિત થયો હતો એમ કેમ માની શકાય ?

ત્ર્યેતાંગરનું સમાધાન—ઉપર આપેલા ઇતિહાસ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે મૂળ જોટલું જોટલું યાદ હતું તે દરેક વખતે યાદ કરીને તેને વ્યવસ્થિત રૂપે એટલે સંબંધ જળવીને જોડવી દેવામાં આવ્યું હતું. કારણકે નહિતર પઠનપાઠનમાં બહુ અડચણ પડે તેથી સર્વ શાસ્ત્રોને દરેક વખતે સંબંધ પ્રમાણે જોડવીને લખાયા હતા.

તેથી દ્વિગ્નરોની એ દલીલ ટકી શકતી નથી.

૨. દ્વિગ્નરોની બીજી દલીલ એ છે કે—પદોની સંખ્યા મૂળ પ્રમાણે મળતી નથી જો કે સૂત્રમાં સજગ નંબર સંખ્યા દેખાય છે.

શ્વેતાંબરોનું સમાધાન—દરેક વખતે વ્યવસ્થિત કરવા માટે યાદ રહ્યું દોષ તેટલાને જ સળંગ નબરો આપ્યા છે. તેમ કરવામાં ન આવે તો પઠનપઠનમાં ગરમડ ઉભી થાય. સળંગ નબર આપાઈ જાય ત્યારે જ સૂત્ર વ્યવસ્થિત થયું કહેવાય અને તે પછી જ વાચના યથાર્થ રીતે અને વ્યવસ્થિત રીતે આપી શકાય.

એટલે દિગંબરોની એ દલીલ પણ વજુદ નિનાની છે.

૩. દાહના સૂત્રોની ગણધરોના જેવી ગંભીર વાણી નથી.

શ્વેતાંબરોનું સમાધાન—દિગંબર દલીલકારનું કહેવું એમ લાગે છે કે દાહના સૂત્રોની ભાષા ગણધરોની ભાષા જેવી નથી. એમ કહેવું દોષ તો ને બનવું મંભવિત છે. કારણ કે—

મૂળશ્ત્રો મગધ દેશમાં આઠી દહાર વર્ષ પહેલાં રચાયેલાં તે પછી સાધુ મુનિઓ આરને આરને પૂર્વ હિંદુસ્તાનમાંથી પશ્ચિમ તરફ વિહાર કરતા આવ્યા. તેમના વિહારમાં વચ્ચાના અનેક પ્રદેશની ભાષાઓના શબ્દોનું મિશ્રણ થયું દોષ ને સ્વાભાવિક છે. કારણ કે વિરમૂત થયેલ શ્રુતને ફરી વાર યાદ કરતાં મૂળ શબ્દને બદલે એ જ અર્થનો બીજો શબ્દ મૂકાઈ જાય તે સંભવિત છે. એ પ્રમાણે પુસ્તક લખાયા ત્યાં સુધીના એક દહાર વર્ષમાં શબ્દોમાં પરવિતન થયું દોષ તે મંભવિત છે.

પરંતુ ભાષા ગંભીરતા નેના શબ્દોના અર્થમાં છે. અને આજે પણ વિદ્વાન માધુઓ સૂત્રોના શબ્દોના જુદા જુદા અનેક અર્થ કરી બતાવી શકે છે.

એટલે દિગંબરોની એ દલીલમાં ખાસ વજુદ નથી

૪. દિગંબરો એથી દલીલમાં કહે છે કે ઉપરની ત્રીજી દલીલના જવાબમાં વખતે તમે એમ કહેશો કે અગમ્યરોને ગણધરોના કથનાનુસાર મદલિંઓએ (પૂર્વાચાર્યોએ) બનાવ્યા છે. તો મદલિંઓએ કર્તા તરીકે પોતાનું નામ ન રાખતાં ગણધરનું નામ કેમ રાખ્યું છે ? એથી તો તેમના બીજા મદાવનનું ઉદ્ધવન થયું. એથી જૈનમતિ ઉપર કેવો પ્રભાવ પડે ?

સ્વેતાંબરોનું સમાધાન—એ વાત તો ખરી જ છે કે દ્વાતનાં ઉપલબ્ધ સૂત્રોનો બધો ભાગ મૂળનો જ નથી કારણ કે પૂર્વાચાર્યો તેમના શિષ્યોને શિખવવાને માટે મૂળ સૂત્રો ઉપર વિવેચન કરતા, તે વિવેચન પદમાં કરતા કે જેથી શિષ્યોને સુદેશાઈથી યાદ રહી જાય. કારણ કે બધું શ્રુત મુનિઓને મુખપાઠ જ રહેતું.

મૂળ સૂત્ર અને પૂર્વાચાર્યોના વિવેચનો બધું એક સાથે શિષ્યો યાદ રાખતા. પૂર્વાચાર્યો પોતાના વિવેચનો પોતાના નામથી જુદા પાડતા નહોતા કારણ કે તેમને નામનો ભાદ નહોતો, તેમનો ઉદ્દેશ ફક્ત શિષ્યોને જ્ઞાન આપવાનો હતો.

હાલના ઉપલબ્ધ સૂત્રોમાં મૂળ તથા વિવેચનોનું મિશ્રણ જરૂર છે. પણ તેનું કારણ એવું નથી કે જેથી સૂત્રોને વિચ્છેદ ગણાય અથવા સૂત્રો અમાન્ય ગણાય.

વિવેચન તે મૂળના સ્પષ્ટીકરણરૂપે છે અને તેથી તે જરૂર જ ગણાય. સૂત્ર કે અથ અમાન્ય તો ત્યારે જ ગણાય કે જ્યારે તેની અંદરનું લખાણ સિદ્ધાંત વિરુદ્ધનું હોય. અને સૂત્રોમાં સિદ્ધાંત વિરુદ્ધનું શું શું છે તે તો દિગંબરોએ ખતાવ્યું જ નથી.

સૂત્રો વિચ્છેદ ગયાની દિગંબરોની વાત
તેમના જ અંથોથી ખોટી ઠરે છે.

દિગંબરો કહે છે કે સૂત્રો વીર સંવત ૬૮૩ માં વિચ્છેદ ગયા હતા. આ વાત તેમના જ અંથો ઉપરથી ખોટી પૂરવાર થાય છે તેની કેટલીક વિગત મેં મારા જૈનધર્મ અને એકતા પુસ્તકના 'સૂત્રો અને આગમ'નામના પ્રકરણ ન. ૨ માં આપી છે તે જિજ્ઞાસુએ જોઈ લેવી.

દિગંબર અચકારોએ વિક્રમની છઠી સદી સુધી સ્વેતાંબર સૂત્રો રાજ્યોનો તેમના અંથોમાં છૂટથી ઉપયોગ કર્યો છે; જેમ કે

શ્રી સિવકોટિ આચાર્યના બગવતી આરાધના અથવા શ્વેતામરીય નિયુક્તિઓ તથા બાળોની સખ્યાબધે ગાથાઓ જોમની તેમ અથવા નજીવા ફેરફાર માથે ઉપવચ્ચ છે

દાખલા તરીકે—બગવતી આગધનાની ગાથા ન ૪૨૧ મી છે તે શ્વે માન્ય ૩ પનિયુક્તિની દશસ્ત્રપ પ્રતિપાકિની ગાથા છે ગાથા ન ૧૧૨૩ ને શ્વે ખુદત્ સ્ત્રપ બાળ્યની છે તેની અદર તાવપ્રથમ સૂત્રનો નામો'નેષ છે તે ખુદત્ત્રપનુ પ્રથમ સૂત્ર છે ગાથા ન ૧૮૮૩ તથા ૧૯૮૨ તે આવસ્થક સૂત્રની ગાથા ન ૪૮ તથા ૫૧ છે તેમા ઘોડો ઘોડો ફેરફાર કરીને બગવતી સૂત્રમા મૂકેલી છે

વળી મૂળાચાર અથવા શ્રી કુદ્કુદાચારો' સ્ટલીને શ્વેતામરીય ગાથાને ઉપરોગ કર્યો છે તે 'કુદ્કુદાચારો' નામના પ્રસ્થુ ન ૩૦ મા બતાવેલ છે

શ્વેતામર અને દિગંબર સંપ્રદાયો વીર મ. ૬૦૬ અથવા ૬૦૮ મા છટા પડ્યા તે ખરૂં પરંતુ છટા પડ્યા પછી પણ ઘણા વખત સુધી દિગંબરોએ શ્વેતામર સૂત્રોને માનવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું અને તે ઠેક વિક્રમની પાસેથી મદીના અત સુધી અથવા હરી મદીની રાજ્યાત સુધી દિગંબરો શ્વેતામર સૂત્રે ને માનતા હતા માટે જ દિગંબર અધ્યક્ષોએ શ્વેતામર સૂત્રશાસ્ત્રમાથી અનેક ગાથાઓ લઈને તેમના અધોમા મૂકેલી છે

દિગંબરો શ્વેતામર સૂત્રોને માનતા હતા તેનો અર્થ એમ જ અમળવાનો હ કે શ્વેતામરોએ સૂત્રોમા વચ્ચેના છ મનુષી કહેવા નવા ફેરફારો કે ઉમેરોને તેઓ માનતા નહોતા પણ તે ભિન્નાવની બકીની વાતમા તે વખતે મનને નહિ દેવાથી ને માનતા હતા

શ્રી કુદ્કુદાચારો' દિગંબર માનતાઓને ચોક્કસ રીતનુ નવું સ્વરૂપ આપ્યા પછી તેમણે શ્વેતામર સૂત્રશાસ્ત્રનો ઉપરોગ કરવાનું ન તો બધું કર્યું

સૂત્ર વિચ્છેદ કહેવાનું

ખરું કારણ

જો કે દિગંબરો કહે છે કે સૂત્રો વીર સ. ૬૮૩ માંજ વિચ્છેદ ગયા હતા પણ તે વાત ખોટી છે તે ઉપર બતાવાઈ ગયું છે. સૂત્રો વિચ્છેદ ગયાની વાત તેમણે ધણા વખત પાછળથી કરી હતી. તેનું કારણ એ હતું કે—

સૂત્રઆતમાં તો ફક્ત નગ્નસ્વનો જ મતભેદ હતો. અને આચારાંગ સૂત્રમાં નગ્નસ્વનું પ્રતિપાદન હતું જ તેથી તેમને સૂત્રો વિચ્છેદ ગયા એમ કહેવાની જરૂર જ નહોતી. નગ્નસ્વને વળગી રહેવા છતાં તે વખતે દિગંબરો અપવાદ તરીકે વલ્લપાત્રની જરૂરીયાત પણ સ્વીકારતા હતા. કે જે પ્રમાણે ભગવતી આરાધનામાં પ્રતિપાદન ફરેલું છે અને આચારંગ સૂત્રમાં પણ તે જ પ્રમાણે છે તેથી દિગંબરો છૂટા પડ્યા છતાં શ્વેતાંબર સૂત્રોને માન્ય ગણતા હતા.

પરંતુ શ્રી કુદકુદાચાર્યે દિગંબર માન્યતાને નવું સ્વરૂપ આપ્યું. તેમણે અપવાદ માર્ગના ઇન્કાર કર્યો અને નગ્નસ્વનું એકાંત આગ્રહથી પ્રતિપાદન કર્યું. તેથી અનેક નવી સમસ્યાઓ ઉત્પન્ન થઈ. જેની કે—કવળાહાર, સ્ત્રી મુક્તિ, સ્ત્રીદીક્ષા વગેરે. તે વખત સુધી દિગંબર લેખકોની એ વિષયમાં શ્વેતાંબરોના જેવી જ માન્યતા હતી. પણ શ્રી કુદકુદાચાર્યે આગ્રહ પૂર્વકની જે નવી માન્યતાઓ શરૂ કરી તેના પરિણામે તેમને શ્વે. સૂત્રોને અમાન્ય કરવાની ફરજ પડી. પણ હવેમગ ચારસો વર્ષ પછી અમાન્ય કરવા ને અધોગમ કહેવાય એટલે ચારસો વર્ષ પહેલાંથી જ વિચ્છેદ ગયા છે એમ બાદેર કર્યું.

એ કારણથી જ કુદકુદાચાર્યની પૂર્વના દિગંબર આચાર્યોના અધો કરતાં પણ શ્રી કુદકુદાચાર્યના અધોને પરમાગમ કહી પ્રધાનપદ આપવામાં આવ્યું.

ત્યારે હવે પ્રશ્ન એ રહે છે કે—

શ્વેતાંબર સૂત્રો

-માન્ય કે અમાન્ય ?

શ્વેતાંબર સૂત્રશાસ્ત્રો દિગંબર માટે અમાન્ય ગણાય અને શ્વેતાંબર મુપદાથી માટે માન્ય ગણાય એ દેખીતું જ છે પરંતુ જે બિનસંપ્ર-
દાયી છે અને શુદ્ધ જૈન ધર્મના અનુયાયી રહીને મૂળ શુદ્ધ
જૈન ધર્મને અતુલસરવા માંગે છે તેને માટે વિચાર કરવાનો રહે
છે. કારણ કે—

૧. અંગ સૂત્રો ભગવાનના ઉપદેશ પ્રમાણે ગણધર મહારાજના રચેલા મનાય છે. તે ગણધર મહારાજના નિર્વાણ પછી બનેલી અનેક હકીકતો અને તે પણ ઠેક સૂત્રો છેલ્લા લિપિબદ્ધ થયાં ત્યાં સુધીની હકીકત પણ સૂત્રની અંદર આવે છે તે સાબિત કરે છે કે સૂત્રોમાં નવા ઉમેરા અને ફેરફાર સારી રીતે કરવામાં આવ્યા છે. એટલે સૂત્રો ભગવાન પ્રણીત રહ્યા નથી.
૨. સૂત્રોમાં શરૂઆત એવી રીતે હોય છે કે—જંબૂસ્વામીના પૂછવાથી સુધર્મા સ્વામીએ કહ્યું કે—એ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે હાલના સૂત્રો જંબૂસ્વામી પછી રચેલા આચાર્યે અથવા આચાર્યોએ રચેલા છે.
૩. આર્ય મહાગિરિના શિષ્યોના વખતથી જ નરમ દ્વેષ ભગવાનના વચનોના ખોટા અર્થો કરીને પોતાનો શિથિલાચાર સૂત્ર ચિદ્ર કરવાના પ્રયત્નો આદર્યા હતા. અને તે પ્રમાણે શિષ્યો પ્રશિષ્યોને શિષ્યાવતાં પરં-
પરાએ સૌ ખોટા અર્થને સાચા તરીકે માનવા લાગ્યા.

૪. તે પ્રમાણે પછીના સર્વ ટીકાકારોએ પણ સૂત્રના યોદા અર્થો જ સમજાવ્યા છે.
૫. સૂત્રોનો ઘણા ભાગ ભલે ભૂલાઈ ગયો હોય પરંતુ યાદ રહ્યો હોય તેટલો પણ મૂળ ભાગ જુદો રાખ્યો નથી. પહેલેથી જ મૂળને, વિવેચનને તથા ઉમેરાઓને જુદા જુદા રાખવાની ફરકાર જ કરી ન હોતી. કારણ કે મૂળ અને ઉમેરાઓને જુદા રાખે તો ઉમેરાઓ પણ શિષ્યોને ભગવાનના નામે શિખડાવી શકાય નહિ.
૬. સંપ્રદાયવાદીઓએ ચોતાની માન્યતાઓને સૂત્રસિદ્ધ કરાવવા માટે સૂત્રોમાં અનેક ભતના ઉમેરા કર્યા છે, ફેરફારો કર્યા છે. જેમકે—

ભગવાને સાધુને વસ્ત્ર પહેરવાની છૂટ આપી છે એમ બતાવવા માટે નગ્નતા પ્રતિપાદક સૂત્રોને ગૌણ બતાવી દીધા અને ઓઢવાના વસ્ત્રને પહેરવાના વસ્ત્ર તરીકે ગણાવવા જેવા યોદા અર્થ કર્યા.

વસ્ત્રધારી પણ અપરિશ્રદ્ધી જ ગણાય તેમ બતાવવા માટે અનેક ભતની નવી ગાથાઓ ઉમેરી.

સાધુઓ ભગવાનના વખતમાં પણ વસ્ત્ર પહેરતા એમ બતાવવા માટે પણ અનેક ભતના ઉમેરા કર્યા.

જિનકક્ષ અને સ્થવિર કલ્પના લેદ પાડી તે લેદો ભગવાને જ પાડેલા છે એમ બતાવવા માટે અનેક ભતના નવા ઉમેરા કર્યા.

આધુના વસ્ત્રપાત્રની સંખ્યા કિવસે કિવમે વધારતા ગયા.

સાધુના અપવાદ માર્ગોમાં અનેક જાતની નવી છૂટછાટ ઉમેરતા ગયા તે એટલે સુધી કે આધુને મંથમી કેમ કહેવા તે પણ વિચાર થઈ પડે.

મૂર્તિની દ્રવ્ય પૂજા શરૂ કરી એટલું જ નહિ પણ તેમાં અનેક જાતની અર્ચાળ નવી વિધિઓ ઉમેરતા જ ગયા જાણે કે ધર્મ પેસાવાળા માટે જ છે !

મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા માટેની પણ એ જ પ્રમાણે વિધિઓ બનાવી.

હિંમાના ત્રણ પ્રકાર પાડીને સાવધ પૂજા સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

આવા આવા અનેક એટલા બધા ઉમેર્યો અને દેરકારો કર્યા કે મૂળ શું હતું તે શોધવાનું કામ થતું જ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું.

વ્યવહાર ધર્મના પ્રકારો અને તેની મહત્તાઓ એટલે બધાં હલકા-ઉપરાંતના વધારી દીધા છે કે તે વાતો જૈન ધર્મના કર્મ સિદ્ધાંતની જ વિરુદ્ધ જાય છે, અને લોકોને વ્યવહાર ધર્મમાં એવા જુગાડી દીધા છે કે તેઓને નિશ્ચય ધર્મની તો જાણી પણ થતી નથી.

નિશ્ચય તરફ ન લઈ જાય તે વ્યવહાર ધર્મ અસદ્ભૂત જ ગણાય છે.

૭. સચેકવાદને મૂળ સ્વરૂપ આપવા માટે સૂત્રે ના ખોટા અર્થ કર્યા છે, નવી વાતો ઉમેરી છે તે ઉપરાંત નમ્ર મુનિ સંબંધની વાતો, કથાઓ શ્વે. સાહિત્યમાંથી સદંતર કાઢી નાખી છે. કે જેથી સાધુની નમ્રતાનું કદિ અસ્તિત્વ જ નહોતું એમ સમજાય.
 ૮. તાપસો જૈન દીક્ષા લીએ ત્યારે તથા ગૃહસ્થલિંગી વગેરે કેવળીને કેવળજ્ઞાન થાય કે તરત દેવેન્દ્ર આવીને તેમને મુનિવેષ આપે એમ કહી નમ્રતા સદંતર નહોતી એવી ખોટી માન્યતા ઉપજાવી છે.
 ૯. ભગવાન મહાવીર છદ્મસ્થ નિર્મથ અવસ્થામાં ચાર જ્ઞાનના ધણી અને અપ્રતિમ શક્તિવાળા હતા તે વત ધ્યાનમાં લેતાં કલ્પસૂત્રમાં વ્યંતરદેવ વગેરેની અનેક વાતો કાલ્પનિક અને ભગવાનના જ્ઞાન તથા શક્તિની અવહેલના કરતી હોય એમ લાગે છે.
 ૧૦. શ્વેતાંબર સંપ્રદાયની માન્યતા મુજબની અનેક વાતો સૂત્રોમાં એવી રીતે ઉમેરી દીધી છે કે તે સર્વ ભગવાન મહાવીરે પ્રરૂપેલું છે એમ જ સમજાય કારણ કે સૂત્રોમાં ભગવાન મહાવીરની જ પ્રરૂપણા હોય.
 ૧૧. સૂત્રોને આગમ કહેવાતું કારણ એ જ છે કે સૂત્રનામધારી ગ્રંથો એ મૂળ સૂત્રો નથી પણ મૂળ, વિવેચન અને ઉમેરાના સમૂહમાંથી ચાક રહેલું અતો પરંપરાથી ચાલ્યું આવેલું તે આગમ છે.
- શ્વેતાંબરોએ જાળવી રાખેલું આગમ શ્રુત તે મૂળ કે

તેનું વિવેચન માત્ર જ નથી પણ તેની અંદર શ્વે. માન્યતા મુજબ કરેલા અનેક ઉમેરા અને ફેરફારો સહિતનું છે.

દરેક 'આગમવાચના' વખતે સૂત્રો વ્યવસ્થિત કર્યા એમ કહ્યું છે. તેમા વ્યવસ્થિત શબ્દ ખામ અર્થમા વપરાયેના છે. ચામાન્ય કરતા તેમા વિશેષ અર્થ રહેલો છે. મૂળ તથા વિવેચન ઉપરાંત તેમા શ્વેતાખર માન્યતા મુજબના ઉમેરા અને ફેરફારોને એવી સુદર રીતે ગોઠવીને વ્યવસ્થિત કર્યા છે કે વાંચના તે સર્વને મૂળ જેવું જ સમજી લીએ, બધું ભગવાને પ્રદધ્યું છે એમ જ માની લીએ. એટલે કે—

વ્યવસ્થિત શબ્દનો અર્થ એમ થાય છે કે—મૂળ, વિવેચન તથા નવા કરેલા ઉમેરા અને ફેરફારો એ સર્વને સુદર રીતે ગોઠવીને ભગવાનના નામે ચકાવી દેવાની કળા.

આ બધા ઉમેરાઓ, ફેરફારો આચાર સંબંધીના છે. પરંતુ નવતરત્વ. છ દ્રવ્ય. ૫ આસ્તિકાય, ગુણસ્થાન વગેરે સર્વ તાર્કિક બાબતો જેમની તેમ છે.

અહીં એટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું કે હાલના સૂત્રો-શાસ્ત્રોમાં જે કદ ફેરફારો, ઉમેરાઓ થયા છે તે સર્વ ખોટા છે અથવા અમાન્ય છે એમ કહેવાનો હેતુ નથી પણ તે સર્વ ફેરફારો ભગવાનના નામે ચકાયાયા છે તે ખોટી રીત સામે વાંધો છે. કારણ કે જે વસ્તુ ભગવાને કહી નથી તે વસ્તુ ભગવાનના નામે સૂત્રમાં ઉમેરવી તેથી અનંત સસાર વધારવા જેવું થાય છે.

નવા ફેરફાર. ઉમેરા કે નવા નિયમો હાલના સંજોગો માટે અનુકૂળ હોય અને ઉપાદેય હોય તેને માન્ય ગણવામાં વાંધો નથી. પરંતુ એ સર્વ મૂળથી, ભગવાનના વખતથી ચાલ્યું

આવતું નથી એમ તો કબૂલ કરવું જોઈએજ. અને જે વસ્તુ સિદ્ધાંત વિરુદ્ધ જતી હોય તે ખોટી છે અથવા અમાન્ય છે એમ પણ કબૂલ કરવું જ જોઈએ.

એટલે શુદ્ધ જૈન ધર્મને અનુસરવા ઈચ્છતા હોય તેમણે આચાર સંબંધી સર્વ બાબતોને સિદ્ધાંતની ખારિકાઈથી ચકાસવી જોઈએ અને તેમ ક્યાં પછી જે સત્ય હાજો તેટલું જ સ્વીકારવું જોઈએ.

સાધ્વી પ્રત્યેના વર્તનમાં ફેરફાર

જૈન આચાર શાસ્ત્રમાં પૂર્વાચાર્યોએ અનેક ફેરફારો કરી નાખ્યા છે તેમાનો એક ફેરફાર એ છે કે—૮૦ કે ૧૦૦ વર્ષની દીક્ષા પર્વાયવાળા સાધ્વીએ એક જ દિવસના દીક્ષિત સાધુને પણ વદન કરવું જોઈએ !

આવો ફેરફાર કરતી વખતે તેઓ જૈન સૂત્ર સિદ્ધાંત વિરુદ્ધનું જ વર્તન કરી કરાવી રહ્યા છે તેની પણ તેમણે પરવા કરી નથી.

મુનિશ્રી વિધાવિજયજીએ જણાવ્યું છે તેમ સર્વ મ્હેતાંબરો ભગવાન મહિનાથ સ્ત્રીતીર્થંકર હતા એમ માને છે જ અને તે સ્ત્રીતીર્થંકરને સર્વ પુરુષ સાધુઓ વદન કરતા હતા એમ પણ માને છે જ. આમ તીર્થંકરોએ પણ સાધુ માટે સ્ત્રીને વદન કરવાની મના કરી નથી. ત્યારે પૂર્વાચાર્યોએ તીર્થંકર ભગવાનોની આજ્ઞા વિરુદ્ધ સાધ્વીને વદન કરવાની સાધુઓને મના ફેરમાવી છે !

સાધુ માટેની આવી મના જૈન સિદ્ધાંત વિરુદ્ધની છે તેની પુરુષ તરીકેના અભિમાનમા પૂર્વાચાર્યોએ પરવા કરી નથી. અને અધિક્ષદ્વાણુ

સાધુઓ એવા જોયા ફરમાનને સાચું માની ચુસ્તપણે વગળી રહ્યા છે કાંઈક કે તેથી તેમનું અભિમાન ધોવાય છે.

જૈન ધર્મ પુરુષાર્થ પ્રધાન છે એ સિદ્ધાંતને ફેરવીને પોતાના અભિમાનને અનુકૂળ બનાવવા માટે પૂર્વાચાર્યોએ જૈન ધર્મને પુરુષ પ્રધાન બનાવી દીધો !

વિક્રમની ખીણ સદીથી પૂર્વાચાર્ય-પુરુષોએ માધ્વી-ઓએની કશા નીચી પાડી નાખવા માટે જે અનેક નવા નિયમો દાખલ કર્યા તેમાંના કેટલાક આ પ્રમાણે છે—

અને આ રીતે સ્ત્રીને હલકી પાઝાના દોપના બચાવમાં આચાર્યોએ સ્ત્રીઓના જે દોપના બહાનાં બતાવ્યા છે તે સર્વ જૂઠા છે કારણ કે એ જ દોષો સ્ત્રીઓમાં તેમ જ પુરુષોમાં પણ હોઈ શકે છે. છતાં સાધુઓએ એ બહાનાને સત્ય તરીકે આવકોને સમજાવ્યા એટલે આવકો પણ અધઘ્રદાથી સાધુની વાત સાચી માની બેઠા !

મૂર્તિપૂજકોમાં સાધ્વીઓ માટેની ઉપરની છ જે બાબતો કક્ક રીતે પાળવામાં આવે છે. પરંતુ રચાનકવાસીઓ ૧, ૩ અને ૪ ની બાબતમાં ઉદાર બન્યા છે. છતાં બાકીની બાબતોમાં રચાનકવાસીઓ પણ મૂર્તિપૂજક જેટલા જ સંકુચિત નિચાર ધરાવે છે. દિગંબરોએ તો સાધ્વીની કક્ષા એટલી બધી ઉતારી પાડી છે કે તેમની તો વાત જ શી કરવી ?

સાધ્વી સ્ત્રીઓને પુરુષ સાધુઓથી ઉતરતી કક્ષાની માનનાર સાધુ તેમ જ આવકોએ નીચેની બાબતો વિચારવી ઘટે છે.

૧. જીવ સ્તીત્વ પ્રાપ્ત કરે છે તે તેના પૂર્વજવના પાપનું ફળ છે પણ આ જવના પાપનું ફળ નથી. આ બંને સાધ્વી સ્ત્રી યાને, વિદ્યાએ, ઉંમરે જુદા હોય તેને નવો દીક્ષિત યુવાન મુનિ વદન ન કરે પણ એથી બિયડું એ જુદા સાધ્વી યુવાન નવદીક્ષિત સાધુને વદન કરે. એનો અર્થ એ થયો કે સાધ્વી સ્ત્રીના પૂર્વજવના પાપને માટે આ બંને તેનો તિરસ્કાર કરવામાં આવે છે.

આણું વર્તન જૈન સિદ્ધાંતની વિરુદ્ધ છે.

૨. પૂર્વ જવના પાપ માટે આણું બંને એટલે વર્તમાન બંને તે જીવ ધર્મો, ગુણવાન, વિદ્યાન, ચારિત્રવાન હોય તો પણ તેનો તિરસ્કાર કરવાનું જૈન મિદ્ધાંતમાં કયે ટેકાણે જણાવ્યું છે? સિદ્ધાંતમાં એવો કયો નિયમ છે ?

- ૩ ચાકાતત્વ પ્રાપ્ત થય તે પછુ પૂર્વ જવનુ જ પાપ છે પણ ન્યારે ચાકાલ ધર્મોષ્ટ, તપસ્વી સધુ બને ત્યારે તે ચાકાલને પણ જૈનધર્મ પૂત્ય ગણે છે તો તેજ પ્રમાણે સાધ્વી શ્રી પૂત્ય કેમ નહિ?
- ૪ ધર્મ પુરુષ પ્રધાન છે એ વાત ના તદ્દન જૂઠી છે ધર્મ તો પુરુષાર્થ પ્રધાન છે. શ્રી કે પુરુષ બન્ને એકસરખી રીતે પુરુષાર્થ મગી શકે છે એમ તો જૈનધર્મ સ્વીકાર્યુ જ છે
- ૫ જો ધર્મને પુરુષ પ્રધાન માનતા હો તો તીર્થંકર પુરુષ જ હોઈ શકે પણ શ્રી તીર્થંકર હોઈ શકે નહિ ત્યારે તમે તો ભગવાન મહિનાથને શ્રી તીર્થંકર માનો છો ચાતા યત્રમા ભગવાન મહિનાથને શ્રી તરીકે વર્ણવેના છે પણ તમારા નિયમ પ્રમાણે તો તીર્થંકર પુરુષ જ હોય તો શુ મહિનાથ

દોવાનું માને છે. છતાં પુરુષ તરીકેના અભિમાનથી સ્ત્રીને દલકા કરાવવી કે ગણવી તે સિદ્ધાંત વિરુદ્ધનું કાર્ય છે.

૯. વ્યવહારમાં માતા વગેરે વડીલ સ્ત્રીઓને પ્રભુ ગણવવા આવે છે તેજ રીતે ધર્મમાં કેમ નહિ ?

માતા ગુણવતીએ દીક્ષા લીધી છે અને સાધ્વી બનેલ છે. થોડા વખત પછી પુત્ર વિનયચંદ્રની પત્ની ગુજરી જતાં વૈરાગ્ય બાવ આવવાથી વિનયચંદ્ર પણ દીક્ષા લઈ સાધુ બને છે. સંસારમાં માતા તરીકે, વિનયચંદ્ર ગુણવતીને પ્રભુ ગણી નિયમિત વદન કરે. અને ગુણવતી સાધ્વી થયા પછી પણ વિનયચંદ્ર સાધ્વી ગુણવતીને બક્ષિત અને વિનયથી વદન કરે. હવે વિનયચંદ્ર સાધુ થયેલ છે તેથી શુ સાધ્વી ગુણવતી વિનયચંદ્રને વદન નમસ્કાર કરશે ? નહિ જ.

સાધ્વી ગુણવતીએ વિનયચંદ્રને નમસ્કાર કરવા જ જોઈએ, વદન કરવું જ જોઈએ એમ માનનારા કે કહેનારાને જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતનું જ જ્ઞાન નથી એમ કહેવું જોઈશે. અથવા તો એવું કહેનારા માનનારા જૈન ધર્મો નથી પણ જૈન હોવાનો દંભ કરે છે એમ જ માનવું જોઈશે.

૧૦. જૈન ધર્મમાં સર્વ ઠેકાણે ચારિત્ર અને ગુણની મહત્તા ગાઇ છે પણ ક્યાંય પુરુષ વેદની મહત્તા બતાવી નથી. આત્માનો વિકાસ, આત્માનો ઉત્કર્ષ ગુણ અને ચારિત્રથી થઈ શકે છે. તેમાં વેદના બેદ સ્વીકારવામાં આવ્યો નથી. છતાં મહત્તરી સ્ત્રીના ગુણ ચારિત્રની મહત્તા ટાળી નાંખીને તેને નવદીક્ષિત મુનિથી પણ દલકા ગણવામાં આવે ત્યારે જૈન મિદ્ધાતનુ જ ખૂન કરવામાં આવે છે એમ જ ગણાય.

૧૧. “થેરી ગાથા” નામના બૌદ્ધ ત્રિમુણીઓના “ગાથા સંગ્રહ”માં બદ્ધ કુંડલા કેશ નામની એક જૈન સાધ્વીનું વર્ણન આવે છે

કે એણે અગ, મમક, વજ્જ, મદ્ધી અને કોશન દેશમાં પચાસ વર્ષ સુધી વિદ્યારીને ધર્મપ્રચાર કર્યો હતો. યુદ્ધના યુગમાં બૌદ્ધ શાસ્ત્રમાં એ જૈન સાધ્વીની જે પ્રશસા કરવામાં આવી છે તે બતાવી આપે છે કે સાધ્વી સ્ત્રી પણ કેવું ઉત્તમ કામ કરી શકે છે.

૧૨. શ્રી વિનયસેન સ્મરિત 'સેન પ્રમ' પુસ્તકમાં પડિત કીર્તિવિજયજી ગણીકૃત પ્રમમાં એવો પાઠ છે કે ગુરુઓના ઉપદેશથી જોડલા જીવો સિદ્ધ થાય છે તે કરતાં સાધ્વીઓના ઉપદેશથી પ્રતિબોધિત પામેલા જીવો સખ્યાત ગુણ સિદ્ધ થાય છે.
૧૩. તીર્થંકરોના સમયમાં સાધુ કરતા સાધ્વીની મહત્ત્વા વિગેર બતાવેલ છે આજે પણ સાધુ કરતા સાધ્વીની સખ્યા વિશેષ છે એમ કહેવામાં આવે છે જે સાધ્વીઓ વિશેષ પ્રમાણમાં ધર્મોપદેશ કરે છે અને વિશેષ જીવોને ધર્મ પમાડી શકે છે તેને સાધુથી હલકી ગણી તેમાં અભિમાન કે મિથ્યાત્વ સિવાય બીજું કાંઈ દેખાતુ નથી.

સૂત્રકર્તાના નામમાં ગોટાળો

સૂત્રકર્તાના નામ સબધી પણ ગોટાળો પ્રવર્તે છે. શ્વેતાશ્વરોની માન્યતા એવી છે કે હાલના ઉપધમ્મ સૂત્રો મૂળ સુધર્માસ્વામીના રચેલા છે ત્યારે દિગ્બરો એમ માને છે કે તેમનું ક્ષુત પરપરાથી ગૌતમ સ્વામી તરફથી મળેલું છે.

વિક્રમની બીજી સદીમાં શ્વેતાશ્વર દિગ્બર જુદા પડ્યા ત્યાં સુધી જૈન સંઘ એક જ હતો અને ત્યારે સૂત્રો પણ એક જ હાલનાની હતા તે વખતે જે હાલનાની અસ્તિત્વમાં હતી એવો કોઈ પણ ઉત્સેખ કોઈ પણ મપ્રત્યયમાં નથી.

ત્યારે પ્રમ એ સાચ છે કે—હાલના ઉપધમ્મ સૂત્રો મૂળ કોના રચેલા છે બાકીના શ્વેતાશ્વર દિગ્બર એ મેળાથી કોની માન્યા સાચી છે ?

એક દલીલ એમ માગ છે કે છટા પછા પછી દિગંબરોએ 'વેતાંબરોથી પોતાનું' કાંઈક જુદુ બતાવવા માટે તેમનું જીવ ગૌતમ-સ્વામીથી ઉતરી આવેલું જણાવ્યું છે.

પરંતુ એમ માનતાં વિરોધ એ આવે છે કે હાલના ઉપલબ્ધ સૂત્રોમાં ઠેકઠેકાણે ગૌતમસ્વામીનું જ નામ આવે છે પણ કયાંય સુધર્મા-સ્વામીનું નામ આવતું નથી. જો કે મૂળ સૂત્રો સુધર્માસ્વામીના બનાવેલા હોય તો તેમાં સુધર્માસ્વામીનું જ નામ આવવું જોઈએ.

એના જવાબમાં એમ કહેવામાં આવે કે ગૌતમસ્વામી મોટા હોવાથી ગૌતમસ્વામીનું નામ મૂકેલું છે. બાકી સૂત્રો તો સુધર્મા-સ્વામીના જ બનાવેલા છે.

તો ત્યાં પણ આપણી મૂળ માન્યતામાં જ વિરોધ આવે છે. કારણ કે મૂળ માન્યતા એમ છે કે—અગ્નીઆર ગણધરે અગ્નીઆર દ્વાદશાંગી બનાવી હતી. અને દરેક ગણધર પોતાની દ્વાદશાંગી પ્રમાણે તેમના શિષ્યોને શિક્ષા આપતા. દસ ગણધરો વહેલા કેવળજ્ઞાન પામ્યા તેથી તેમની દ્વાદશાંગીઓ વિન્ડેદ ગઈ અને સુધર્માસ્વામી છેલ્લા રહ્યા. તેમની દ્વાદશાંગી ચાલુ રહી.

એટલે કે ગણધર તરીકે બધા સરખા હતા માટે અગ્નીઆર દ્વાદશાંગી બની. અને તેથી દરેકની દ્વાદશાંગીમાં તેના બનાવનાર ગણધરનું જ નામ હોઈ શકે. ત્યાં મોટાના વિનયનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતો જ નથી.

છતાં હાલના ઉપલબ્ધ સૂત્રો જે સુધર્માસ્વામીના મૂળ બનાવેલા માનવામાં આવે છે તેમાં દરેક ઠેકાણે ગૌતમસ્વામીજીનાં જ સંબોધનો છે. એ હકીકત છે જ.

બમવાન મહાવીરના નિર્વાણ પછી ગૌતમસ્વામી યુગપ્રધાનપદે ન આવ્યા કારણ કે કેવળી યુગપ્રધાનપદ પર ન આવે એવી માન્યતા છે. પરંતુ તેમાં વિરોધ આવે છે તે આ પ્રમાણે—

ભગવાન મહાવીર પછી સુધર્માસ્વામી તેમની વાટે વીસ વર્ષ સુધી સુગ્રધાનપદે રહ્યા આ વીસ વર્ષમાં તેઓ બાર વર્ષ છ દમસ્થ તરીકે અને આઠ વર્ષ કેવળી તરીકે રહ્યા હતા

તે પછી જળૂસ્વામી સુગ્રધાનપદે આન્યા હતા તેઓ ૪૪ વર્ષ સુગ્રધાનપદે રહ્યા અને તે બધામાં ૪૪ વર્ષ તેઓ કેવળીપણે જ રહ્યા હતા

કેવળી સુગ્રધાનપદે અથવા આશ્વામીપદે ન આવે એ માન્યતા સાચી હોત તો સુધર્માસ્વામી કેવળી તરીકે આઠ વર્ષ અને જળૂસ્વામી કેવળી તરીકે ૪૪ વર્ષ સુગ્રધાનપદે રહ્યા નહોત

આ ઉપરથી મિલ થાય છે કે ગૌતમસ્વામી કેવળી તરીકે સુગ્રધાનપદે નહિ રહેવાથી તેમની દાદરાગી લુપ્ત થઈ એ માન્યતા યથાર્થ લાગતી નથી મરણ દાસના સ્ત્રોતમાં પણ સ્પષ્ટરૂપે પ્રત્યક્ષરૂપે બધે ય ગૌતમસ્વામીનું જ નામ આવે છે એમ આ જોઈએ તેની માન્યતા છે કે ગૌતમસ્વામીની દાદરાગીમાંથી પર રાએ દાસનું શ્રુત ઉતરી આવેલું છે તે માન્યતા યથાર્થ લાગે છે

અહીં એમ સવાલ થશે કે ચેતાવર સાહિત્ય જોળસેળવાળું છે તો પછી તેના કરતા ઝિગવર સાહિત્યને જ કેમ ન અનુસરવું ? તો તેની જૂલ પશુ કરી નહિ કારણ કે—

તથા મહાપુરુષોના આત્મોને પુરાણ નામ આપ્યું. આદ્યોમાં નૈષ્ઠિક પ્રહાર્યારી છે તેમ દિગંબરોએ નૈષ્ઠિક શ્રાવક બનાવ્યા.

આચારોમાં તો દિગંબરોએ વૈષ્ણવીય આચારોને ખૂબ પ્રધાનતા આપી. જૈન ધર્મમાં જેના આચારોનું નામ નિશાન પણ હોઈ ન શકે તેવા આચારો દિગંબરોએ પ્રચલિત કર્યા અને આજે પણ પ્રચલિત છે.

ખાળક જન્મે ત્યારથી વૈષ્ણવોના જેવા સરકાર આપવા યત્નોપવિત, કમકલ્પ, છુતાછુત, સ્ત્રીમુક્તિ નિષેધ, શુદ્ધમુક્તિ નિષેધ, જૈન સિવાય ખીજને ઘેર જૈન માધુએ આહાર લેવાનો નિષેધ, આહવનીય આદિ ગ્રંથોની પૂજા, સધ્યા, તર્પણ, આચમન વગેરે વગેરે આચાર વિચારો જૈન ધર્મના નહિ પણ વૈષ્ણવ ધર્મના પ્રતિક છે.

ચેતાંબર તરફના દ્રેષ્ટે લીધે ચેતાંબરોથી નવું અથવા બિલકુલ કરવાની ભાવનાથી દિગંબરોએ ઘણા વૈષ્ણવ આચારો અપનાવી લીધા છે.

એટલે દિગંબર આચાર સાહિત્ય અપનાવવાનો વિચાર કરતાં પહેલાં તેમાં જૈન આચાર કેટલો છે તે જ શોધવું જોઈશે.

માટે સત્ય મૂળ ધર્મને અનુગમ્વા ઈન્દ્રિયારાએ અપ્રદાયવાદી સાહિત્યમાની વાતોની ચક્રામણી કરીને મત્ય જથ્થાએ તે જ માનવું.

સંપ્રદાયવાદથી દૂર રહેવું

સંપ્રદાયોની ઉત્પત્તિ અલભાવ અને અજ્ઞાનતાથી ઉપજેલા એકાત આગ્રહથી થયેલી છે.

સંપ્રદાય શરૂ કરનાર ગુરુ અથવા ગુરુઓએ જે વસ્તુ જે રીતે કરી, શિષ્યવાદી કે મમળારી તે રીતે જ તેને જરાબર મમળવી અને માનવી તે સંપ્રદાયવાદ.

ગુરુએ જે કોઈ શબ્દ, વાક્ય કે ધરના અર્થ જે રીતે કહ્યા, બતાવ્યા કે સમજાવ્યા તે અર્થને તે રીતે જ સમજવા કે માનવા અને

તેના જ ખીમ અર્થે થતા દોષ તેને ગોણું કરી દેવા અથવા તેને માનવા જ નહિ તે સંપ્રદાયવાદ.

મત્યામત્યના વિવેક વિના અથવા અર્થની સત્યતાની ચકાસણી કર્યા વિના શુરુએ જે વસ્તુ જે રીતે સમજાવી તે રીતે જ તેને મપૂર્ણ મત્ય તરીકે માની તે અધ્ય શ્રદ્ધા.

મપ્રાપ્તવાદમાં અમુક અશે ભગવાનના વચનની વિરુદ્ધની માન્યતા દોષ છે. જેટલે અંગે ભગવાનના વચનની વિરુદ્ધ માન્યતા, તેટલે અંગે મિથ્યાત્વ.

મપ્રદાયવાદમાં અમુક પ્રકારનો મતાગ્રહ દોષ છે. મતાગ્રહથી કદી મોક્ષ નથી એટલે—

સંપ્રદાયવાદ એ શુદ્ધ સમક્ષિતનો બાધક છે.

અધ્યશ્રદ્ધાણુ મપ્રાપ્તવાદીમાં સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરવાની શક્તિનો સંતર અભાવ દોષ છે કારણ કે તે તેના શુરુએ શિખડાવેલી રીતે જ વિચાર કરવાને ટેવાઈ જાય છે તેથી તે ખીજા ઈર્ષ રીતે વિચાર કરી શકે નથી. એટલે તે મત્યને કદી સત્ય તરીકે સમજી, માની કે જાણખી શકે નથી.

અધ્યશ્રદ્ધાણુ સપ્રદાયવાદી પોતાની માન્યતાના વર્તુલની બહાર નીકળી શકે નથી, વર્તુલની બહાર જોઈ શકે નથી, વર્તુલની બહારનું જોવા કે જાણવાની ઈચ્છા પણ કરે નથી તેથી તે મત્ય સમજી શકવાને અમમર્થ દોષ છે.

સત્યામત્ય વિવેકપૂર્વક સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરી શકે તે જ માણસ સત્ય મમજી શકે છે અને મત્ય મમજી એ જ સમક્ષિત છે, એ જ મોક્ષનો દરવાજો છે.

માટે મોક્ષની અભિલાષાવાળાએ મપ્રદાયવાદના મતાગ્રહથી અજાગા રહી, મૂળ શુદ્ધ જૈન ધર્મને સમજવા, માનના અને અનુસરનાનું જ લક્ષ રાખવું.

મકરણ ચોથું

તીર્થની મહત્તા

સ્થાનકવાસી જૈનો તીર્થ સ્થળોની મહત્તા માનતા નથી, તીર્થ સ્થળોને કોઈ રીતે ઉપયોગી સાધન તરીકે સ્વીકારતા નથી. ત્યારે સ્થાનકવાસી સિવાયના સર્વ જૈનો તીર્થની મહત્તા માને છે, મનજી છે અને તીર્થ સ્થળોને ભક્તિભાવ વધારનાર, ધર્મભાવના વધારનાર એક ઉત્તમ સાધન ગણે છે.

તેથી તીર્થ સબધી વિચાર કરવાનું પ્રાપ્ત થાય છે.

સ્થાનકવાસીઓએ પોતાની માન્યતા શી છે તેનું કયાંય પણ સ્પષ્ટીકરણ કયું હોય એમ દેખાતું નથી. માન્યતા માટે મુખ્ય સવાલ એ છે કે—

(૧) સ્થાનકવાસી સૂત્ર સિદ્ધાંતને બાધ ન આવેતો હોય તો ધાર્મિક બાળનો માને છે કે નહિ અથવા—

(૨) સ્થાનકવાસી ફક્ત સૂત્રોમાં હોય તેટલું જ માને છે?

જો સૂત્રોમાં હોય તેટલું જ માનવાનું સ્થાનકવાસીઓ કહેતા હોય તો તેમની માન્યતા એક ક્ષણ પણ ટકી શકે તેમ નથી. કારણ કે સૂત્રમાં નથી તેવી એકઠો બાળનો સ્થાનકવાસીઓ શ્વેતાંબરોની પેઠે જ માને છે.

ત્યારે એમ નક્કી સમજાય છે કે સૂત્ર સિદ્ધાંતને બાધ ન આવે તેવી વાતો સ્થાનકવાસીઓ માનતા આગ્યા છે અને તેથી આજે પણ તેઓ તેવી વાતો માનવા તૈયાર છે અથવા તૈયાર હોવા જોઈએ એમ મનનું જોઈએ જ.

એટલે તે રીતે તીર્થ સળધી પણ વિચાર કરીએ

તીર્થ એ પ્રકારના છે—(૧) જગમ અને (૨) સ્થાવર.

જગમ તીર્થ તે નિશ્ચયનયથી છે અને સ્થાવર તીર્થ તે વ્યવહાર નયથી છે.

જગમ તીર્થ તે ચતુર્વિધસઘ અને તેમાં પણ શ્રાવક શ્રાવિકા માટે વિગેષે કરીને સાધુ સાધ્વી તે જગમ તીર્થ છે કારણ કે તેમની પાસેથી આપણને મોક્ષ માર્ગનું જ્ઞાન મળે છે આ જગમ તીર્થને સ્થાનકવાસીઓ પણ માને છે.

સ્થાવર તીર્થ તે તીર્થંકર દેવો, ગણપત્રો વગેરે મહાપુરુષો જે સ્થળોએ નિર્વાણ પામ્યા હોય તે સ્થળો આવા સ્થાવર તીર્થો તે અષ્ટાષ્ટક પર્વત, સમેત શિખર, ગિરનાર, રાત્રુજય પર્વત વગેરે અનેક સ્થળો છે.

ઉપરાંત તીર્થંકર દેવોની પ્રભાવક મૂર્તિવાળા મંદિરો પણ તીર્થ સ્થળો ગણાય છે.

સ્થાનકવાસીઓ આ સ્થાવર તીર્થોને તદ્દન નકામા ગણી અવગણી કાઢે છે તે માટે સ્થા. મુનિશ્રી જ્ઞાનમહાશયે તેમના સમગ્રિતસાર પુસ્તકમાં આ પ્રમાણે દર્શાવ્યું છે—

“જેમ કોઈ વ્યવહારીઓ કોઈ હાટે બેસી નાણાવટ કરે ત્યારે હોક વ્યવહારીઆને હાટે આવીને તેમની આપણ મૂકી જાય. પછી કાળાતરે વ્યવહારીએ તે હાટ મૂકી દીધું એટલે ધણીને ફેરફાર થયો. હાટ તો તેજુ તે જ છે પણ હોક વ્યવહારીઆનું હાટ જાણીને ત્યાં આપણ કેમ નથી મૂકતા ?”

“તેની જ રીતે એ પર્વતો (તીર્થંકર) તો હાટ સમાન છે વ્યવહારીઆ સમાન (પર્વત ઉપર) સાધુઓ સીધા તે જીવે તે પહાડ તો સત્તા હાટ સમાન રહ્યા ત્યાં હુડીનો સીકારનાર કોઈ નથી તે માટે અવહનીક થયા.”

આ દલીલમાં સ્થાનકવાસીઓની મુખ્ય ભૂલ એ છે કે તેઓ મહાત્મા પુરુષોના સ્થળોને સંસારી જનના સ્થળ સાથે સરખાવે છે. એ સરખામણી જ ખોટી છે. સસાર વ્યવહારના સ્થળને ધર્મના સ્થળ સાથે સરખાવી શકાય જ નહિ.

સંસારી માણસના સ્થળમાં આખો દિવસ સંસાર વાસનાના વિચારો જ વ્યાપ્તતા હોય છે તેથી તે સ્થળમાં તેવા વિચારના પુદ્ગળ પરમાણુઓ જ બરેલા પડ્યા હોય છે. તેથી તેવા સ્થળે જનારને સંસાર સંબંધીના જ વિચાર ઉપજે છે.

ત્યારે મહાપુરુષોના સ્થળે તો પવિત્ર વિચારો જ થતા હોય છે. ત્યાં પવિત્ર ધાર્મિક વિચારોના પુદ્ગળો ફેલાયલા હોય છે. અને તેથી તેવા સ્થળે જનારને પવિત્ર ધાર્મિક વિચારો જ વિશેષ કરીને ઉદ્ભવે છે.

યોગી જે કુટિરમાં હમેશાં તેની યોગ સાધના કરતા હોય છે તે ઓપ્પી કુટિર યોગીના પવિત્ર વિચારોના પુદ્ગળ પરમાણુઓથી ભરાયેલી હોય છે. તેથી તે કુટિરમાં જનારને જરૂર પવિત્ર વિચારો જ ઉત્પન્ન થાય છે.

ધર્મસ્થાનોમાં જતાં મનને શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે તેનું કારણ પણ એ જ છે કે ત્યાં અનેક ધર્મિષ્ઠ મનુષ્યો ધર્મસાધન કરે છે. તેમના 'ધાર્મિક' વિચારોના પુદ્ગળ પરમાણુઓ તે ધર્મસ્થાનમાં ફેલાય છે તેથી ત્યાં જનારને ધાર્મિક વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે અને તેનું મન શાંતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

આ રીતે જ તીર્થ સ્થળોમાં એક તો ત્યાં શાંત વાતાવરણ હોવાને લીધે મનને શાંતિ ઉપજે છે અને બીજું એ કે ત્યાં આત્મારે તે તે મહાપુરુષો નહિ હોવા છતાં ત્યાં સખ્યાબંધ યાત્રાળુઓ નિરતર જતા હોય છે. તેમના ધાર્મિક વિચારોના પુદ્ગળ પરમાણુઓ તે સ્થળોમાં ફેલાય છે તેથી ત્યાં જનાર મનુષ્યમાં પણ તે પવિત્ર પરમાણુઓ પ્રવેશ કરીને 'નેનામાં ધાર્મિક વિચારો અને 'ધર્મભાવના ઉત્પન્ન' કરે છે.

યાત્રાળુઓ ઉપરાત તીર્થ સ્થળોમા તેના અધિષ્ઠાત્રક દેવો દોય છે તેઓ પણ ત્યા સદૈવ ભક્તિ, પૂજા, આરાધના કરતા દોય છે તેમના તે શુદ્ધ ધાર્મિક પરમાણુઓ પણ તે તીર્થ સ્થળોમા ફેલાયલા દોય છે તેથી સરળ પ્રકૃતિના માણુમને તો તીર્થ સ્થળોમા શુભ વિચારો, ધાર્મિક વિચારો આપ્યા વિના રહેતા જ નથી અને એ શુભ વિચારો શુભ ફળપ્રાપ્તક જ નીવડે એ તો સૈદ્ધાંતિક નિશ્ચિત વાત છે

આ ઉપરાત તીર્થના અધિષ્ઠાત્રક દેવો ત્યા જતા યાત્રાળુઓને અદૃશ્ય રીતે પણ ધણી રીતે સદાયક થાય છે અને એ રીતે તેઓ તીર્થનેા મહિમા પણ વધારે છે

આપુ જગત પુદ્ગળ પરમાણુઓથી ભરેલુ પદ્મુ છે એમ તો સ્થાનકવાસીઓ માને જ છે પુ ગળની શક્તિ શાસ્ત્રોમા મ્હા પ્રમાણેની જ સ્થાનકવાસીઓ માને જ છે વિચારેના અને શબ્દોના પુદ્ગળો આખા વિશ્વમા ફેલાઈ જાય છે વગેરે શાસ્ત્રીય દર્શકતો પણ સ્થાનકવાસીઓ માને છે જ પુદ્ગળ પરમાણુની શક્તિને ન માને તેને જૈન જ કહી શકાય નહિ

વળી અમુક અમુક જૂમિની ખામ અમુક અમુક રીતે પણ મદદતા દોય છે દાખના તરીકે, મહાભારતની લક્ષ્મી સ્થાન કુરુક્ષેત્ર આજે પણ એ પરમ મિત્રો કુરુક્ષેત્રમાથી પસાર થાય તો તે વખતે તેમના મનમા દુશ્મનાવટનો ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેઓ લડવાને તૈયાર થઈ જાય છે અથવા લડી પડે છે એમ સામંજ્ય છે

તો સખ્યાતા કે અમખ્યાતા વર્ગથી પવિત્ર જૂમિ તરીકે પકાયલી જૂમિ આજે પણ પવિત્ર ગણવામાં આવે તો તેમા અજુગતુ શું છે? તેમા સૈદ્ધાંતિક રીતે શો બાધ છે?

અને તીર્થ સ્થળોમાં શુભ અને શુદ્ધ ધાર્મિક પરમાણુઓ વિશે પ્રમાણુમા ફેલાયલા દોષને તીર્થ સ્થળોની તે કારણે ખાસ મદદતા છે તે માનવુ જ જોઈએ તેમજ તીર્થ સ્થળોના અધિષ્ઠાત્રક દેવો યાત્રાળુને

સહાયક બનીને તેમજ બીજી અનેક રીતે તીર્થની મહત્તા વધારે છે. તો પછી તીર્થ સ્થળોની અવહેલના, અવગણના કે આશાતના કરવી તે સારું કાંઈ નથી એમ સિદ્ધ થાય છે.

મુનિશ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજે તેમનાં “પ્રતિમા પૂજન” પુસ્તકમાં તીર્થયાત્રાના હાલ બતાવતાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.

પ્રશ્ન—તીર્થયાત્રા વિષે કયા સૂત્રમાં લખ્યું છે એને તથા શા હાલ થાય ?

ઉત્તર—તીર્થ બે પ્રકારે છે—(૧) જગત્ તીર્થ તે ચતુર્વિંશ સ્થળ અને (૨) સ્થાવર તીર્થ તે શત્રુજય, ગિરનાર, નંદીશ્વર, અષ્ટાપદ, આણુ, સમેત શિખર વગેરે.

શ્રી ભગવતીજી સૂત્રમાં જઘાચારણ વિદ્યાચારણ મુનિવરો નંદીશ્વર વગેરેની યાત્રાએ ગયા હતા એમ ફરમાવ્યું છે.

શ્રી ગૌતમ સ્વામી પશુ શ્રી અષ્ટાપદ પર ગયા હતા.

શ્રી આચાર્યશ્રી સૂત્રમાં બીજા શ્રુત સ્કંધમાં ત્રીજી ચૂલિકામાં દર્શનભાવનામાં ગાથા ૩૩૧-૩૩૨ માં નીચે પ્રમાણે તીર્થભૂમિ બતાવી છે—

જમ્ભામિસેવ નિકમ્પમગચરણનાણુપ્પયા ય નિમ્બાણે ।

વિપ્લોત્ર મન્યમ્મદસ્તદીસર મોમનગરેસુ ॥ ૩૩૧ ॥

અઘાવ્યમુજ્જિતે ગયમ્પપ્પણ્ણ ય ધમન્તસ્સકેય ।

પાસરદાવત્તનગ વ્વમરુપ્પાય વ્વ વદ્દામિ ॥ ૩૩૨ ॥

ભાવાર્થ—શ્રી તીર્થંકરદેવના જન્માભિષેકની ભૂમિ, દીક્ષા સેવાની ભૂમિ, કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું તે ભૂમિ, નિર્વાણભૂમિ, દેવલોકના

મિદ્ધાપતન, જૂવનપતિઓનાં મિદ્ધાપતન, નદીશ્વર દ્વીપનાં સિદ્ધાપતન, અષ્ટાપદ, ગિરનાર, ગજમદ્તીર્થ, ધર્મચક્રતીર્થ, શ્રી માર્જનાથ સ્વામીનાં સર્વતીર્થ, શ્રી મહાસીરસ્વામી કાઉમગમાં ગયા તે તીર્થને હું વદન કરે છું

તીર્થયાત્રાનો લાભ—ધર પર વ્યાપાર, રોજગાર, મગામબેરી આદિની ઉપાધિઓ આડી આવે છે તેમાં જ આખો દિવસ સકલ્પ વિકલ્પ આદિ રહેવાથી ધર્મધ્યાનમાં ચિત્ત રિથર રહી શકતું નથી પરંતુ ધર હોડ્યા પછી યાત્રામાં તે સર્વ ઉપદ્રવો દૂર થઈ જાય છે

યાત્રામાં અન્ય સ્વધર્મો બહુઓ હોવાથી તેમની સાથે ધાર્મિક વાર્તાલાપથી મન પ્રફુલ્લિત થાય છે, સાચાનું ગ્હાન મળે છે.

માર્ગમાં અનેક ગ્રામો શહેરો આવે ત્યાં ઉત્તમ સાધુજનો તથા સુઘ્ર શ્રાવકોનો જોગ મળવાથી નીતિ શિક્ષા અને બોધ પ્રાપ્ત થાય છે

તીર્થભૂમિ ઉપર એવા ઘણા સજ્જનોની મુલાકાતનો સામ થાય તથા તેમની મઘીપ રહેવાથી ધણો ફાયદો થાય

ધર ઉપર આવા મહાત્મા અને ઉત્તમ પુરુષોનો જોગ કવચિત જ મળે અને નવરાશ ઘોડો મળવાથી વિશેષ સામ નહીં શકાય.

તીર્થભૂમિ ઉપર શ્રી તીર્થંકર, શ્રી મહુધગ તથા બીજા ઉત્તમોત્તમ પુરુષોના નિર્વાણ થયા ■ તેથી તેઓ યાદ આવે છે અને તેમના ગુણાનુવાદ કરવાનો ઉત્તમ પ્રમગ મળે છે. બુદ્ધિ નિર્મળ ચવાનુ તે એક ખાસ કારણ છે, તથા તે પૂજ્ય પુરુષો જે રસ્તે આસીં મુચ્ચવંત થાય તે રસ્તે સાલવાંની આપણને પણ ઈચ્છા થાય છે.

તે વખતે મસાર નસાર જેવો લાગે છે તથા તે પર હદારીનના પેદા થઈ આત્મધ્યાન કરવાનું મન થાય છે પગલવર્ગી રમણ કરવાનું મન થતું નથી બાળિકાનું ગેરને પ્રભટ કરવાના અનેક માધનો મળવાથી

તેમાં ઉદયમવંત જની શકાય છે. જે જે પ્રકારે આત્મવિશુદ્ધિ થઈ શકે તે તમામ ઉપાયો યોજવાની કિંમતી તક મળે છે.

કેટલાક ધ્યાની પુરુષો પહાડની શુદ્ધઓમાં જઈ એકાંતમાં બેસી, આત્મા તથા જડના વિભાગો તથા તે જન્મેમાં રહેલી બિન્નતાનો વિચાર કરે છે, ધર્મધ્યાનમાં તલ્લિન જને છે અને શુક્લ ધ્યાન આદિ ધ્યાવી શકાય તે માટેનો અભ્યાસ કરે છે.

વધારે શુદ્ધિ પીજી કારણ તો એ છે કે—ઉત્તમ મનુષ્યોના શરીરના પુદ્ગળ-પરમાણુઓ ત્યાં ફેલાએલા હોય છે તે સર્વે ઉત્તમ હોય છે.

જે પુરુષોની મુક્તિ થવાની હોય તેવા ઉત્તમ પુરુષોના શરીરમાં ધ્યાનને પ્રુષ્ટિ આપે એવાં પુદ્ગળો એકત્ર થયેલાં હોય છે. હવે તે પુરુષો તો નિર્વાણ પામી ગયા પછુ તે પુદ્ગળો તેમની નિર્વાણભૂમિમાં વિખરાએલાં હોય છે. ત્યાં ધણુ કરીને સારા પુદ્ગળોનો જ જથ્થો હોય છે. અને તે આપણામાં દાખલ થાય છે. જે કે ધણો કાળ વ્યતીત થયો છે છતાં તે સર્વ પુદ્ગળો કંઈ નાશ પામતા નથી.

આવી વિશુદ્ધ જગ્યા પર પુષ્પવાન સ્ત્રી પુરુષોને આ નિર્મળ પુદ્ગળોનો સ્પર્શ થતાં શુદ્ધિ કેટલી બધી નિર્મળ થતી હશે તેનો ખ્યાલ અનુભવ સિવાય આવી શકતો નથી. કદાચ દુર્ભાગી મનુષ્યને ત્યાં સારાને બદલે અશુભ પુદ્ગળોનો સ્પર્શ થાય તો તે તેના કર્મનો જ દોષ છે.

મુખ્યત્વે કરીને તો ત્યાં ઉત્તમ પુદ્ગળોનો જ સદ્ભાવ છે. એ રીતે ધર કરતાં તીર્થયાત્રામાં ધણો વિશેષ લાભ મળે છે. અને ધર્મધ્યાન નિર્વિઘ્ન અને સુગમ જની જાય છે.

આ પ્રમાણે તીર્થસ્થળ એ ધર્મારાધનનું એક અચૂક સાધન છે, મક્તિમાવની શુદ્ધિનું એક અચૂક સાધન છે અને એ રીતે જીવને મોક્ષ

માર્ગમાં પ્રવર્તન કરવાની પ્રેરણા કરનાર ધર્મ ઉપયોગી સાધન છે અને તેણે માટે જ તીર્થસ્થળોની મહત્તા માનવામાં આવે છે.

સૂત્રોમાં નિશ્ચયનયથી તીર્થ શુ અને યાત્રા શુ તે બતાવ્યું છે, અને તે પ્રમાણે જ પ્રવેશપરે તેમજ દિગ્ગજરે પણ માને છે, પરંતુ વ્યવહારનયથી તીર્થ શુ અને યાત્રા શુ તે સૂત્રમાં બતાવ્યું ન હોય તો પણ વ્યવહારને ઉવેખવે નહિ એમ તો સૂત્ર કહે છે જ તો ધર્મની બાબતમાં વ્યવહાર કેમ ઉવેખાય ? અને એમ તો સૂત્રમાં બીજી પણ ઘણી જાનનોત્તુ વ્યવહાર નયથી સ્પષ્ટીકરણ કરેલ નથી છતાં તે જ જાનનોત્તુ સ્પષ્ટીકરણ બીજા શાસ્ત્રીય ગ્રંથોમાંથી લઈને તેને માનવામાં આવે છે જ, તો તીર્થને માનવામાં એ સૈદ્ધાંતિક વાધો આવી શકે ?

તીર્થની મહત્તા માનવામાં સૈદ્ધાંતિક રીતે શી વિરુદ્ધતા આવે છે તે સ્થાનકવાસીઓએ બતાવવું જ નેહ્યું. પણ બતાવ્યું નથી તેથી સ્થાનકવાસીઓની માન્યતામાં ધર્મ નથી પણ ફક્ત એકાંત આશ્રમ અથવા દુરાશ્રમ જ છે એમ સ્પષ્ટ રીતે મમળાય છે.

પ્રકરણ પાંચમું

મુદપત્તિ

મુદપત્તિ માટે જોતોના ત્રણ ફિરકામાં ત્રણ જુદી જુદી માન્યતાઓ છે—

દ્વિગંબરો નિશ્ચયને પ્રાધાન્ય આપે છે. તેથી મુદપત્તિને માનતા નથી.

સ્વેતાંબરો વ્યવહારને પ્રાધાન્ય આપે છે તેથી તેઓ મુદપત્તિની જરૂરીયાત સ્વીકારે છે. પણ સ્વેતાંબરોમાં બે સંપ્રદાય છે—(૧) મૂર્તિપૂજક અને (૨) સ્થાનકવાસી. ત્રીજો તેરાપચ છે પણ તે સ્થાનકવાસીમાંથી જ નીકળેલો. હોઈ તે સ્થાનકવાસી પ્રમાણે જ મુદપત્તિ સબધી માન્યતા ધરાવે છે. આ બંને સંપ્રદાય મુદપત્તિ માટે જુદી જુદી માન્યતા ધરાવે છે.

મૂર્તિપૂજક મુદપત્તિને હાથમાં રાખી જરૂર પડે તેનો ઉપયોગ કરવો એમ હાલ માન્યતા ધરાવે છે.

સ્થાનકવાસી મુદપત્તિ અહોરાત્ર મોઢે બાંધી રાખવાની માન્યતા ધરાવે છે.

સ્થાનકવાસી મુનિઓએ પૌતાની માન્યતા સિદ્ધ કરવાના અતિરેકમાં જુદા જુદા પુસ્તકો બહાર પાડી તેમાં તીર્થંકર ભગવાનના મુદપત્તિ સંદિતના ચિત્રો બનાવી તેમના પુસ્તકોમાં છપાવ્યાં તેમજ પ્રાચીન કાળમાં ચર્ચા ગયેલા પ્રમિદ્ધ મુનિવરોનાં પણ ચિત્રો બનાવી તે ચિત્રો તેમના પુસ્તકોમાં છપાવ્યાં.

સ્થાનકવાસી મુનિઓ એ રીતે ઉત્સવ પ્રરપણા કરતાં જરાય અવ્યકાયા નહિ. કારણ કે તીર્થંકર ભગવાનો સંપૂર્ણ રીતે અચેતક હોય છે એ સૂત્ર-સિદ્ધ હકીકત છે.

ત્યારે મૂર્તિપૂજક મુનિઓએ, ય તીર્થં જ ભગવાનો તેમના મુખ પર મુદપતિ દોરાથી બાધી રાખતા હતા ? એવો પ્રશ્ન કરી મુદપતિ હાથમાં રાખવાની છે અને મોઢે બાધી રાખવાની નથી પણ હાથમાંની મુદપતિનો જરૂર પડ્યે મોઢા આડી રાખીને ઉપયોગ કરવાનો છે એમ પ્રતિપાદન કરનારા પુસ્તકો છપાયા.

તેના જવાબમાં સ્થાનકવાસીઓએ એવા મૂર્તિપૂજક લેખકોને ચારિત્રક્ષેપ્ટ કહી અનેક વિશેષણોથી તેમને બદનામ કરનારા લખાણો તેમના પુસ્તકોમાં લખી સાથે સાથે મુદપતિ બાધી રાખવી એ જ સાચો નિયમ છે એમ પ્રતિપાદન કર્યું.

તેમાં પણ તેમની એક દલીલ તો ખરેખર હાસ્યાસ્પદ દેખાય છે, કારણ કે તે દલીલ તેમની જ વિરુદ્ધ જાય છે, તેઓ કહે છે કે મૂર્તિપૂજકોના શાસ્ત્રોમાં મૃત મુનિના ફેંદને મુદપતિ બાધવાનું લખેલું છે એટલે મુદપતિ કાયમ બાધી રાખવાનું પૂરવાર થાય છે પરંતુ મૃતના મોઢા ઉપર મુદપતિ બાધી દેવાનું કશું છે એ જ સાબિત કરી બતાવે છે કે પહેલાં મુદપતિ બાધેન નહોતી એટલે કે બાધી રાખવામાં આવતી નહોતી આવે છે તર્કનો બિંધો ઉપયોગ !

આમ બંને પક્ષ તરફથી અનેક રીતે તર્કબાહ્યો મલાલીને પોતપોતાના મતની પુષ્ટિ કરનારા લખાણો દલીલો કરી છે, પણ ખૂબીની વાત એ છે કે એ બંને પક્ષના બધા લેખકોએ ફક્ત પોતાની માન્યતાના જ ગાથા ગાયા છે પરંતુ કોઈએ સત્ય શોધવાની મહેનત કરી નથી તેમજ તેનો સમન્વય કરવામાં તેમનું ચિત્ત લગાડ્યું નથી.

“હું સાચો છું” એવી જાતનો મહાગ્રહ બંને પક્ષોએ પકડી રાખ્યો તેને બદલે તેઓએ સમાધાનશરક સમન્વય કરવામાં ચિત્ત લગાડ્યું હોત તો ક્યારનું એ સમાધાન ચર્ચા ગયું હોત અને એકતામાં એક પગનું આગળ વધી શકાયું હોત.

સમાધાનની ઇચ્છા હોય તો સમધાનના ઘણા રસ્તા નીકળી શકે

જ, ફક્ત સમાધાનની ઈચ્છા જોઈએ. પણ ચોતાના મતને એકાંતથી પકડી રાખવાનો આગ્રહ ન જોઈએ.

મતાગ્રહથી કોઈકણે ગ્રાહ્ય નથી પણ મતાગ્રહથી ભવ-ભ્રમણનો વધારો જ છે.

એટલું જો સ્થાનકવાસીઓ તેમ જ મૂતિપૂજકો ધ્યાનમાં રાખે તો વિરોધને ઠોકણે એકતા આવીને ઉભી રહે તેમાં જરૂર સંશય નથી.

સમન્વય

ખરું કહીએ તો આ એક નજીવો વિગેવ છે. તે વિરોધ ટળે અને બન્ને વચ્ચે સંતોષકારક સમાધાન થાય તેની અભિલાષાથી, હું મારી અદ્વૈતમતિ પ્રમાણે સમન્વય માટે નીચે પ્રમાણેની મારી સૂચના બંને પક્ષની વિચારણા માટે મૂકું છું.

મુદ્દપતિનો ઉદ્દેશ જોવતી વખતે વાયુકાય જીવોની રક્ષા કરવાનો છે. એટલે કે મુદ્દપતિ એ અર્દિમા પાલનની તાલિમ માટે છે અથવા તો યતના જળવવાની તાલિમ માટે છે.

જેમ મુદ્દપતિ માટે ત્રણ જાનની માન્યતા છે તેમ તેના સમન્વય માટે પણ ત્રણ વિભાગ પાડી શકાય. મુદ્દપતિ એ એક આચાર ધર્મ છે અથવા તો વ્યવહાર છે. જુદી જુદી કક્ષાના બધા મુનિઓ માટે એક-સરખો કડક નિયમ હોઈ શકે નહિ કારણ કે બધા મુનિઓ એકસરખી કક્ષાના હોતા નથી પણ જુદી જુદી કક્ષાના હોય છે. એમ તો દરેક મુનિની કક્ષા જુદી કહી શકાય પણ મધ્યમ્યય રીતે તે કક્ષાના ત્રણ વિભાગ પાડી શકાય. તે નીચે પ્રમાણે—

(૧) જેઓ ઉપયોગ જળવવા અને યતના પાળી શકવા અશક્ત હોય તેમણે અદોરાત્ર કાયમ મુદ્દપતિ મુખ પર બાધી રાખતી.

(૨) જેઓ ઉપરોગ રાખવામાં સતત જાગૃત રહી શકે છે તેઓ મુદ્દપત્તિ હાથમાં રાખી જરૂર પડે જરાજર ઉપરોગ કરે

(૩) જેઓ નિરતર સપૂર્ણપણે ઉપરોગવત રહે છે અને જેઓ અચેતક છે તેઓને મુદ્દપત્તિની જરૂર નહિ

(૧) મુનિપણની શરૂઆતમાં સર્વ વ્યવહારમાં યત્નાપૂર્વક બોલવા જોઈએ જાગૃતિ રાખી શકાય નહિ તે સમજી શકાય તેની વાત છે અને તેથી તેવા મુનિ માટે પ્રથમ મુદ્દપત્તિ બાધી રાખવાનો નિયમ રાખવામાં આવે તો તે તેને માટે લાભકારક જ ગણાય તેમ જરૂરનો પણ ગણાય

(૨) ત્યાર પછી અજ્ઞાત વધતા મુનિમાં વિશેષ જાગૃતપણ આવે અને તેથી તે બોલવા વગેરના પ્રસંગોએ મુદ્દપત્તિ મોઢા આગળ રાખવાનું ચૂકે નહિ તેવા જાગૃત મુનિનરો મુદ્દપત્તિ હાથમાં રાખે તો પણ તેમને કોઈ જાતનો બાધ નડે નહિ અને જ્યારે તેમના જન્મે હાથ રોમવાના હોય ત્યારે તેમણે પણ મુદ્દપત્તિ મોઢે બાધી રાખવી જેમકે—

વ્યાખ્યાન વખતે જન્મે હાથ રોકાયવા રહે

સ્નાય્યાય વખતે વાચવા લખવામાં જન્મે હાથ રોકાયના હોય

ગોચરી વખતે જન્મે હાથ રોકાયના હોય

સ્થાંડિલ જતી વખતે જન્મે હાથ રોકાયના હોય

પડિલેલું કરતી વખતે જન્મે હાથ રોકાયના હોય

જન્મે હાથ રોકાયવા હોય ત્યારે કોઈ પણ કારણે બોલવાની જરૂર પડે તેથી તે વખતે મુદ્દપત્તિ બાધેન ન હોય તો જ્યારે સચવાય નહિ માટે તેવા વખતે મુદ્દપત્તિ બાધી રાખવી તે જરૂરનું કહેવાય

મુદ્દપત્તિ એ સાધુના લિંગ અથવા ચિન્હ તરીકે છે માટે તે બાધી રાખવાની જ જરૂર છે એમ દલીલ છે તેનું સમાધાન માધુર્ય ચિન્હ બનાવવાનું તો અન્ય ધર્મ માટે જ ખાસ પ્રીતે હોય સ્વધર્મ

તો સૌ કેઈ જાણતા જ હોય કે આ અમારા મહારાજશ્રી છે. અજ્ઞેનને મુનિની ઓળખાણ મુદ્દપતિથી પડે એમ દલીલ છે. પરંતુ મુદ્દપતિ સિવાય પણ મુનિ તેમના વેપથી જૈન સાધુ તરીકે ઓળખાઈ શકે છે. ખીજુ આવી ઓળખાણનો પ્રસંગ તો મુનિ બહાર નીકળે ત્યારે જ આવે. અને બહાર નીકળતી વખતે મુનિએ મુદ્દપતિ બાંધી રાખવાનો નિયમ હોય તો પછી તે સમર્થનો વાંધો રહે નહિ.

(૩) જેમનું હૃદય સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જીવે પ્રત્યે પણ કડુણાથી ભરપૂર છે. જેઓ સૂક્ષ્મહિસા કરવાથી ડરે છે એટલું જ નહિ પણ અનિશ્ચયે ય સૂક્ષ્મ હિસા થઈ જતા હૃદયમાં દુઃખ ધરે છે. જેઓ નિરતર યત્ના જાળવવામાં સાવધાન છે અને જેઓ સદાયે આત્મસ્વરૂપની ભાવનામાં લીન રહે છે તેમને મુદ્દપતિની જરૂર નથી એમ ગણવું.

આ સમન્વયમાં પણ એક વિરોધ તો કાયમ રહેશે. જેમ અચેતકને જ સાધુ માનનારા અચેતકને સાધુ માનતા નથી તેમ મુદ્દપતિને જ સાધુનું ચિન્હ માનનારાઓ અચેતકને સાધુ તરીકે સ્વીકારશે નહિ, આ બન્ને વિરોધો તો કાયમ રહેવાના. એ વિરોધો જૈન ધર્મની એકતા થશે ત્યારે જ ટળશે.

એકતા ઇચ્છનારે તો તરવ સમજવું જોઈએ અને તરવને માન આપી વર્તવું જોઈએ.

મુદ્દપતિ માટે તરવ તો એ છે કે—

પુરુષ કે પાપ બન્ને કર્મનો આધાર જીવના બાવ ઉપર છે. બાવ ખરાબ ન હોય, હિસાની વૃત્તિ ન હોય, સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જીવ પ્રત્યે પણ દયાબાવ વર્તતો હોય ત્યારે જીવને તેની સ્વાભાવિક ક્રિયાથી પાપ લાગી શકે નહિ.

બોલવું એ સ્વાભાવિક ક્રિયા છે. અને મુનિ તો જરૂર પૂરું જ બોલે અને તે પણ ધર્મને, સત્યને અનુમરીને જ બોલે. મુનિમા

સર્વ જીવ પ્રત્યે દયાભાવ જ વર્તતો હોય તેથી મુનિની સ્વાભાવિક ક્રિયાથી તેને પાપ લાગે નહિ.

પરંતુ જીવને અનાદિકાળથી હિંસાનો અભ્યાસ ચાલ્યો આવ્યો છે. તેથી ઘણા પ્રયત્ન પછી, ઘણી તાલિમ પછી જ તેના ભાવ દયાપૂર્ણ બની શકે. તેથી રાજઆતમાં મુનિને અહિંસાની તાલિમ આપવાની જરૂર રહે છે. તે તાલિમના એક સાધન તરીકે મુદ્રપતિ છે.

મુનિને જ્યાં સુધી ચતના જળવવાનો અભ્યાસ ન હોય, બોલવાની જરૂર પડે મુખ આડી મુદ્રપતિ રાખવા જેટલી જાગૃતિ આવી ન હોય તેને માટે મુદ્રપતિ ચોવીશે કલાક મુખ પર બાંધી રાખવી જરૂરની ગણાય.

અભ્યાસથી બોલતી વખતે મુદ્રપતિ મોઢા આગળ રાખવા જેટલી જાગૃતિ આવી જાય ત્યારે મુનિ મુદ્રપતિ હાથમાં રાખી શકે અને બોલતી વખતે મોઢા આગળ રાખી શકે.

અને મુનિ જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ અધ્યાત્મ દશામાં આવી જાય, જ્યારે તેમનામાં સૂક્ષ્મ જીવો પ્રત્યે પણ દયાભાવ જ વર્તતો હોય ત્યારે પછી તેમને મુદ્રપતિ રાખવાની જરૂર ગણાય નહિ.

ત્રીયોક્તે ભગવાન દીક્ષા લીએ ત્યારથી જ તેઓ મુદ્રપતિ રાખતા નથી. કારણ કે હજારો અવસ્થામાં પણ ત્રીયોક્તે ભગવાનમાં સંપૂર્ણ ઠરુણાભાવ વર્તતો હોય છે, સૂક્ષ્મ કે ખાદર, ત્રસ કે સ્થાવર સર્વ જીવો પ્રત્યે ભગવાનમાં એકસરખો ઠરુણાભાવ વર્તતો હોય છે તેથી તેમને મુદ્રપતિની જરૂર રહેતી નથી.

ચોતારું દિત ઇન્દ્રનારે નો દમેશ આ વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે, રાગદ્વેષ ભાવાના પ્રવ્રગળ, વાદ, વિગ, ચરીર, કપરરુ એ

સર્વ પરવસ્તુ છે અને જડ છે; સ્વવસ્તુ તો કેવળ ચૈતન્યધન આત્મા જ છે. પરવસ્તુ એટલા પુરતી જ માનવાની છે કે તેનો ઉપયોગ થઈ શકે તો કરીને સ્વવસ્તુ પ્રાપ્ત કરવી. સ્વવસ્તુ પ્રાપ્ત કરવામાં મદદગાર થવાને બદલે આડખીઝ રૂપ થતી પરવસ્તુ ત્યાગ્ય છે, આવી સમજ જ્યાં હોય ત્યાં ટટા કે ગાળાગાળી, નિંદા કે ચિતડાવાદ હોવા સંભવે જ નહિ. પોતાનો અને જગતનો ઉદ્ધાર એવા પુરુષોથી જ થઈ શકે.

અહોહો કેવું આશ્ચર્ય છે કે જે વીતરાગ પ્રભુની વાણી સાંભળવાથી મિહ અને બકરી, વાઘ અને મનુષ્ય સર્વ એક પાસે એક બેસવા છતાં સ્વાભાવિક વૈરભાવ ભૂલી જતા અને બંધુતા તથા શાન્તિ અનુભવતા, તે જ વીતરાગની વાણીને આજે કલહ ટટાનું હથિયાર બનાવવામાં આવે છે, અને તે છતાં એમ કરનારાઓ પોતાને વીતરાગના પુત્ર કહેવડાવે છે, રે એકના એક પુત્ર (*The only heirs*) કહેવડાવે છે!

વિવેકી પુરુષોએ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે, સત્યનો ઉવટનો અને ચોક્કસ નિર્ણય તો અતીન્દ્રિય જ્ઞાન સિવાય થઈ જ શકે નહિ, અને અતીન્દ્રિય જ્ઞાન રાગદ્વેષની ગેરહાજરીમાં જ થઈ શકે છે. બાકી તો અતીન્દ્રિય જ્ઞાનવાળા મહાત્માઓએ ક્યેલા એકેક વચનના અનતા અર્થ થાય છે. જેવી અર્થ કરનાર માણુમની યોગ્યતા તેવો તે અર્થ કરે. વધારે કે ઓછો અપૂર્ણ અને વધારે કે ઓછો દોષિત અર્થ કરે. સમ્પૂર્ણ અને દોષરહિત અર્થ તો સ્વાનુભવી-અતીન્દ્રિય જ્ઞાનવાળો મનુષ્ય જ કરી શકે. આવું સમજનારો માણુસ કોઈ દિવસ ખીજના અર્થ (*Interpretation*) માટે ટટા કરવા તૈયાર થશે નહિ.

અતીન્દ્રિય જ્ઞાનીઓ જેટલું જાણે છે તેટલું સર્વ ભાષામાં લાવી શકતા નથી, અને જેટલું તેઓ કહી શકે છે તેનો અનતનો ભાગ પણ સાધારણ મનુષ્યો સમજી શકતા નથી. અને તે છતાં આગ્રહાલના

બાળશ્રવે, જોએ નથી જાણતા પદાર્થવિજ્ઞાનશાસ્ત્રના મૂળ તરવે કે નથી જાણતા બાપના નિયમો, પણ અતીંદ્રિયશાનીના કથનનું ખરૂં અને સમૂચું રહસ્ય સમજવાનો જોટો ફરમો ધરાવે છે, આહા કેવું તૂત !

એક પિતા યોતાના નાનામોટા પુત્રો વચ્ચે ક્યદા જોઈ ખુશ થાય નહીં, દોષ ગમે તેનો દોષ તો પણ પિતા તો ક્યદાની પહેલ કરનાર પુત્રને તેમ જ તે વખતે સહિષ્ણતા નહિ ખતાવી શકનારા બીજા પુત્રને—એમ બન્નેને—કપૂત જ કહેશે એ જ ન્યાયે (વ્યવહારથી) મહાવીર પિતા યોતાના ટકાખેર પુત્રો માટે એમ કહે.

ખરા પુત્ર તે છે કે જે યોતાના પિતાના બીજા પુત્રોને માત્ર બહુ જ નહિ પણ આત્મવત્ માને છે અને તેનો અપરાધ થના છતાં ઉદાર દિલથી અને સુપકીર્તિ તેને ક્ષમા ઉપરાંત બને તેટલી સેવાબુદ્ધિથી તેની મતિ સુધારવા કોશિશ કરે છે.

પ્રકરણ છઠું

જૈન ધર્મમાં એકતાની જરૂર

હું અગાઉ જાહેર કરી ચૂક્યો છું તે પ્રમાણે હું કોઈ પણ એક સંપ્રદાયનો ચુસ્ત અનુયાયી નથી. પણ શુદ્ધ જૈન ધર્મનો અનુયાયી છું અને શુદ્ધ જૈન ધર્મનો જ અનુયાયી રહેવા ઇચ્છું છું. એટલે મને કોઈ પણ સંપ્રદાય તરફ પક્ષપાત કે રાગ નથી તેમ કોઈના પણ તરફ દ્રેષ નથી.

શુદ્ધ જૈન ધર્મ, તત્ત્વ, સિધ્ધાંત જાણવા સમજવા માટે ફરેક જૈન સંપ્રદાયનું સાહિત્ય, ખાસ કરીને એકબીજાથી વિરુદ્ધ પડતું સાહિત્ય વાંચવું જોઈએ.

મારા એવા સ્વતંત્ર અધ્યયન, વાંચન, મનન, ચિંતનથી મને જે ઠંઈ નહું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું તેના ફળ રૂપે આ પુસ્તક છે. તેની અંકર મારા કથનની પ્રુષ્ટિ માટે જરૂરના પ્રમાણો આપ્યા છે. છતાં તેમાં ક્યાંય પણ મારી ભૂલ થઈ હોય તો તે મને જણાવવાની મારી વિનંતિ છે. મારી ભૂલની ખાત્રી થયે તે હું હંમેશાં સુધારવાને તૈયાર છું.

શુદ્ધ જૈન ધર્મ એક જ છે

એ તો સર્વમાન્ય વાત છે કે શુદ્ધ સાચો જૈન ધર્મ એક જ હતો અને એક જ રહેશે. બગવાન તીર્થંકર દેવોએ એક જ શુદ્ધ ધર્મ પ્રરંપ્યો છે. તેમાં કોઈપણ સંપ્રદાય પ્રરંપ્યો નથી એટલે કે મંપ્રદાયવાદ એ શુદ્ધ જૈન ધર્મ નથી.

જે જે માન્યતા સાચી પૂરવાર થાય તેને અપનાવવા તૈયાર થવું જોઈએ. કારણ કે એ રીતે જ શુદ્ધ ધર્મ શું છે તે સમજી શકાય અને તેથી એકતા કરી શકાય.

દાખલા તરીકે હું મારી જ વાત કર. હું સત્યાર્થી છું. હું શુદ્ધ જૈન ધર્મનો જ અનુયાયી રહેવા માગુ છું. પરંતુ મારી માન્યતા એ હતી કે મૂર્તિને માનવી એ જૈન ધર્મમાં નહિ દર્શાવેલું કાપું છે. હવે મૂર્તિને માનવી એ જૈન ધર્મ વિરુદ્ધનું કાપું નથી એમ સિદ્ધાંતથી, પ્રમાણથી, શોધખોળથી સાબિત થાય તો મારે તે પ્રમાણે માનવું જ જોઈએ. હું સત્યને ન સ્વીકાર તો હું દલનાદી, દુરાગ્રહી કે મતાગ્રહી કહેવાઉં.

તે જ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાને પ્રરોપેલા શુદ્ધ જૈન ધર્મના અનુયાયી રહેવા ઇચ્છતા મુમુક્ષુઓએ મનમોહના દરેક વિષયમાં જે જે સત્ય તરીકે પૂરવાર થાય તે સત્ય તરીકે સ્વીકારવું જ જોઈએ અસમત જોએ મત્રદાયવાદને જ અથવા મતાગ્રહને જ મુસ્તપણે વળગી રહેવા માગતા હોય તેમને માટે કંઈ કહેવાતું જ નથી.

હું તો મતાગ્રહથી શોધ નથી પણ ભવ ભ્રમણ છે એમ જ મારું હું.

તો હવે સૌથી પહેલાં ધર્મ એટલે શું એ આપણે સમજવું જોઈએ જીવને જીવે ધરી રાખે તે ધર્મ અથવા જીવની ઉત્ક્રાંતિ કરીને, ઉત્ક્રાંતિ કરાવતો કરાવતો તેને શોધ મુખી પહોંચાડે તે ધર્મ કહેવાય.

ધર્મના બે પ્રકાર

ભગવાને એવો ધર્મ બે પ્રકારનો કર્યો છે—(૧) બ્યવહાર ધર્મ અને (૨) નિશ્વય ધર્મ. અરેબર પરમાર્થ જૂન તો નિશ્વય જ છે નિશ્વય ધર્મ જ શોધની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. પરંતુ અનાદિકાળથી કર્મથી બધાયેસો આત્મા એકદમ નિશ્વય ધર્મમાં આવી શકે નથી. અભ્યત,

જવલે અપવાદ પણ જની જાય છે. પરંતુ તેવા અપવાદ સિવાય સામાન્ય રીતે વ્યવહાર ધર્મનું અવલંબન લઈને જીવ નિશ્ચય ધર્મમાં પહોંચી શકે છે. માટે ભગવાને વ્યવહાર ધર્મનું અવલંબન લઈને ધીરે ધીરે જાયે ચડીને નિશ્ચય ધર્મમાં આવવાનું કહ્યું છે.

નિશ્ચય તરફ લક્ષ રાખીને જ વ્યવહાર ધર્મ પાળવાનો છે. અને એમ કરવાથી જ નિશ્ચય તરફ પહોંચાય છે.

કહ્યું છે કે—

નિશ્ચય દૃષ્ટિ હૃદય રાખી પાળે જે વ્યવહાર,
પુણ્યવત તે પામશે જી, ભવસાગરનો પાર.

—શ્રીમદ્ યશોવિજયજી

નિશ્ચય વાણી માંભળી, સાધન તળવા નોય,
નિશ્ચય રાખી લક્ષમાં, સાધન કરવાં સોય.

—શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર (આત્મ સિદ્ધિ)

વ્યવહાર ધર્મમાં મતભેદ

નિશ્ચય ધર્મ સંબંધી જોનાના કોઈપણ સંપ્રદાયમાં મતભેદ નથી, પણ વ્યવહાર ધર્મમાં મતભેદ છે. આખરે અત્યારે સ્વેતાંબરના જે સંપ્રદાયો, મૂર્તિપૂજક અને સ્થાનકવાસીના મતભેદ સંબંધી થોડો વિચાર કરીશું. તેમનો મુખ્ય વિરોધ અથવા મોટો વિરોધ મૂર્તિ પૂજન સંબંધી છે. બીજા વિરોધો મુદપતિ, તીર્થસ્નેહ વગેરે વિષે છે.

સ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક અને સ્થાનકવાસી એ બન્ને પક્ષ મૂર્તિપૂજને જ વિરોધ તરીકે ગણે છે. પરંતુ મૂર્તિ અને મૂર્તિપૂજ એ બન્ને જુદા જુદા વિષયો છે. માટે તે બન્ને વિષયોની જુદી જુદી છલાવટ કરવી જોઈએ.

મુનિશ્રી જ્ઞાનસુદરણના બે પુસ્તકો—(૧) મૂર્તિ પૂજક પ્રાચીન ઇતિહાસ અને (૨) શ્રીમાન લોકાચાર્ય—ને પુસ્તકો વાંચ્યા પછી તે સંબંધી મારા સ્વતંત્ર અભ્યાસ તથા ચિંતન અને મનનથી અને જણાવું

કે આ સંબંધી સ્થાનકવાસીઓએ હજુ ઘણું ઘણું વિચારવા જેણું છે. તેથી અને જણાવું કે મારા વાંચન મનનના કૃણ તરીકે મારા જે વિચારો થયા છે તે મારે જાહેર કરવા જોઈએ કે જેથી સત્યાર્થી મુમુક્ષુ વાચકો યથાર્થ વસ્તુ સ્થિતિ ધ્યાનમાં લઈને તેઓ પોતાની મેળે જ સત્ય શુ છે તેનો નિર્ણય કરી શકે.

અલખત, સંપ્રદાય મોહથી પ્રેરાઈને કોઈ, મૂર્તિભૂજકને અજ્ઞાન પુરંદર છૂટી કે એણું બીજું યદ્વાતદ્વા બોલી, તેના તિરસ્કાર કરવામાં આવે કે મૂર્તિભૂજકોને હિંસાધર્મો છૂટી તેમના તિરસ્કાર કરવામાં આવે. એમ તિરસ્કાર કરવો તો સહેલો છે પણ આવા તિરસ્કારથી તે તિરસ્કાર કરનાર પોતે જ મહા મહા કષાયો છૂટણું તો તે પોતે જ પોતાની મેળે સાબિત કરી આપે છે અને તીવ્રકષાયનું કૃણ શું છે તે તો જૈન સિદ્ધાંતે સ્પષ્ટ રીતે બતાવેલું છે જ.

દલીલનો જવાબ દલીલથી જ હોય એટલું જ નહિ પણ જેટલું માથું હોય તેનો સ્વીકાર પણ કરવાનો હોય જ. સત્યને સ્વીકારે તે જ સાચો જૈન કહેવાય. પણ દલીલ કર્યા વિના પિતૃગણથી કોઈ પણ જવાબ આપવામાં આવે કે કોઈને ઉત્તરી પાડવામાં આવે તો તે જૈન નામધારી શ્રાવકને યોગ્ય પણ મહાય નહિ એટલે પછી તે સાધુને યોગ્ય તો ન જ દોષ થકે.

સત્યાર્થી મુમુક્ષુ જે સંપ્રદાયવાદને, એકાંતવાદને કે મતાગ્રહને એર સમાન ગણે છે તે તો બન્ને બાજુની દલીલો વિચારીને તટસ્થ ભાવથી પોતે પોતાની મેળે જ સત્ય શું છે તેનો નિર્ણય કરવાનું પસંદ કરશે. અને જે વસ્તુનો નિર્ણય પોતે ન કરી શકે તેને કેવળીગમ્ય રાખશે. પરંતુ તે નિશ્ચિત રીતે કોઈપણ તરફ ઢળી પડશે નહિ. એમ માનીને હું અત્રે મારા વિચારો પ્રગટ કરું છું.

પ્રકરણ સાતમું

મૂર્તિનું અસ્તિત્વ

મૂર્તિ એ મુખ્યત્વે ભાવનો વિષય છે ત્યારે મૂર્તિપૂજા એ મુખ્યત્વે બાહ્યારનો વિષય છે.

તેથી પહેલાં આપણે મૂર્તિસંબધી જ વિચાર કરીશું. અને તે વિચારાર્થ રચ્યા પછી મૂર્તિપૂજાનો વિચાર કરીશું.

આદર્શ આપણે મૂર્તિ એટલે તીર્થ કર ભગવાનોની મૂર્તિ અથવા પ્રતિમાની જ વાત કરીએ છીએ એમ સમજવાનું છે. મૂર્તિ, પ્રતિમા, પ્રતિબિંબ, ચિત્ર, ફોટો, છબી વગેરે પર્યાયવાચી શબ્દો છે.

સ્થાનકવાસીઓની માન્યતા

સ્થાનકવાસીઓની માન્યતા એવી છે કે પ્રાચીનકાળમાં મૂર્તિ કે મૂર્તિપૂજાનું અસ્તિત્વ જ નહોતું. અને તેથી આપણા સૂત્રોમાં મૂર્તિ કે મૂર્તિપૂજાનું નામનિશાન પણ નથી. માટે મૂર્તિ કે મૂર્તિપૂજા એ ધર્મ વિરુદ્ધનું કાર્ય છે.

પહેલાં તેા સ્થાનકવાસીઓ એમ જ માનતા હતા કે મૂર્તિ અને મૂર્તિપૂજા ધણા અર્વાચીન કાળથી શરૂ થઈ છે. પણ તે કાળ કયો તે નિશ્ચિત રીતે કોઈ કહી શકતું નહોતું. અને હજુસુધી પણ કોઈ નિશ્ચિત રીતે કહી શક્યું નથી. કારણ કે તે વાતની તેમને ખબર જ નથી.

પરંતુ જેમ જેમ શોધખોળ થતી ગઈ તેમ તેમ તે અર્વાચીન કાળની મર્યાદા સ્થાનકવાસીઓ તરફથી લગાવાતી ગઈ. અને થેડા વર્ષ પહેલાં શોધખોળ ઉપરથી મૂર્તિ લગભગ ૨૩૦૦ વર્ષ પહેલાં પણ

વિદ્યમાન હતી એમ સાબિત થતા સ્થાનકવાસીઓને તે પ્રમાણે માનવું પડ્યું છે.

મૂર્તિના વિચાર માટે ત્રણ સુદા

એટલે મૂર્તિ મળવી આપણે વિચાર કરવાનું કે નહીં કરવાનું એ છે કે—

- (૧) મૂર્તિની માન્યતા ધર્મ વિરુદ્ધ છે કે નહિ
- (૨) પ્રાચીનકાળમાં મૂર્તિ હતી કે નહિ
- (૩) સૂત્રોમાં મૂર્તિનો ઉલ્લેખ કે ઉલ્લેખો છે કે નહિ

આ મુદ્દાઓ જાણવાથી કોની માન્યતા સાચી છે એ નક્કી કરી શકાય એટલે આપણે આ ત્રણેય મુદ્દાઓ એક પછી એક તપાસીશું.

દેવસૌકમાં શાશ્વતી મૂર્તિઓ

દેવસૌકમાં તેમજ નદીશ્વર વગેરે સ્થળોએ પર્વત ઉપર શાશ્વતી મૂર્તિઓ છે અને દેવદેવીઓની તે મૂર્તિઓની પૂજા ભક્તિ કરે છે એ વાત સ્થાનકવાસીઓ માને છે કારણ કે તે વાત સ્થાનકવાસીઓના માન્ય સૂત્રોમાં પણ જણાવેલી છે. એટલે એ વાત ન માને તો તેઓ સ્વજન માનતા નથી એમ ઠરે.

જોકે સ્થા મરિ સપ્રદાયના મુનિશ્રી અમોલ્ય અપિશ્રુએ તેમના અનુવાદ કરેલા સૂત્રોમાં એ શાશ્વતી મૂર્તિઓના ઉલ્લેખો છે ત્યાં કેટલેક ઠેમણે નોંધ મૂકીને તે મૂર્તિઓને કામદેવની મૂર્તિઓ કહાવી છે પરંતુ એવી નોંધ મૂકતી વખતે તેમણે આગળ પાછળના સબંધોનો સખધ તૂટી જાય છે તે વિચાર્યું જ નહિ અને તેથી વિદ્વાનો પાસે તેમની નોંધો ખોટી છે, સાપ્રદાયિક મોહથી લખાયેલી છે તે સિદ્ધ થઈ ગયું છે

પરંતુ ખૂનીની વાત તો એ છે કે સ્થાનકવાસીઓ મોટે ભાગે શાશ્વતી મૂર્તિઓ તીર્થંકર ભગવાનોની છે એમ માને છે છતાં મનુષ્યકૃત

મૂર્તિઓને તેઓ માનતા નથી। સાચી મૂર્તિ માનવાથી ધર્મ વિરુદ્ધતા આવતી નથી નો કૃત્રિમ મૂર્તિ માનવાથી પણ ધર્મ વિરુદ્ધતા આવી ન શકે એ તો એક સામાન્ય બુદ્ધિની સમજની વાત છે.

દેવલોકની મૂર્તિ માનવી અને મનુષ્યલોકની મૂર્તિને ન માનવી તેનો અર્થ એ થાય કે એક સમક્ષિતી સ્થા. આવક મૃત્યુ પામી દેવલોકમાં ઉપજ્યા પછી તે જ જીવ મૂર્તિને માનતો થઈ જાય!

શુદ્ધ ધર્મમાં આવી બેવડી માન્યતા હોઈ જ ન શકે. જે જીવ મનુષ્યલોકમાં અને દેવલોકમાં વારાફરતી ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તે વારાફરતી તેની માન્યતા ફેરવતો રહે તે સમક્ષિતી જ ન કહી શકાય અથવા તેને સાચો ધર્મ જ કહી ન શકાય. કારણકે સાચો ધર્મ સમક્ષિતી તેની માન્યતામાં ફેરબદલી ન કરે.

આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે જે લોકો દેવલોકની મૂર્તિને માનતા હોય તેમણે મનુષ્ય લોકમાં પણ મૂર્તિને માનવી જ જોઈએ, એમ ન કરે તો તેઓ સાચા શુદ્ધ ધર્મને અનુસરતા નથી એમ ચાક્કસપણે કહી શકાય.

મૂર્તિને માનવી ને પૂજી ને દેવદેવીઓનો જીવ વ્યવહાર છે એમ કહેવું તે પણ ખોટું છે કારણ કે દેવો મૂર્તિપૂજા વ્યવહાર તરીકે નથી કરતા પણ ધર્મ માટે કરે છે એમ નો સત્રોમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખો છે જ, અને તે આગળ ઉપર જતાવારો.

મૂર્તિ એ વ્યવહાર ધર્મ છે

મૂર્તિ અને મૂર્તિ પૂજા એ વ્યવહાર ધર્મના વિષયો છે એ ધ્યાનમાં રાખવું. એટલે અહીં જે વિચારણા થાય છે તે વ્યવહારને અનુસરીને જ કરવામાં આવે છે.

જ્યાં પાપ છે અથવા જ્યાં ગિદ્યાત્વ છે ત્યાં ધર્મ નથી. નો જ્યાં

સુધી મૂર્તિ જીવને પાપ ક્રિયામાં લઈ ન જાય ત્યાં સુધી તેને વ્યવહાર ધર્મમાં લઈ જવાને વાધો લઈ શકાય નહિ. તેમ જ મૂર્તિ જીવને મિથ્યાત્વમાં ધમડી ન જાય ત્યાં સુધી તેને વ્યવહાર ધર્મમાં લેવાને વાધો કાઢી શકાય નહિ.

ભગવાનની મૂર્તિ ભક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે

તીર્થંકર ભગવાનની મૂર્તિ જીવને પાપમાં તો ખેંચી શકે જ નહિ. એ તો જીવને વૈરાગ્ય કે ભક્તિભાવમાં પ્રેરક બને છે. કારણ કે મૂર્તિના શાંત મુદ્રાવાળા ધ્યાનમય આકારને જોવાથી જોનારના હૃદયમાં પણ વૈરાગ્ય અને ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે.

કોઈ એમ કહેશે કે જોને આ મૂર્તિ કોની છે એમ ખબર હોય તેને જ તેવા ભાવ ઉત્પન્ન થઈ શકે પરંતુ અજ્ઞાનીને તેવા ભાવ ઉત્પન્ન ન થાય તેના જવાબમાં કહેવું જોઈએ કે—

અજ્ઞાનીઓ પણ સસારીના બાહ્ય દેખાવમાં અને સાધુ વેરાગીના બાહ્ય દેખાવમાં ભેદ છે એટલું તો સમજે જ છે. જગલી લોકો પણ સાધુને જોઈને તેમને વદન નમસ્કાર કરે છે. એ વાત અનેક ગ્રામીન કથાઓમાં પણ આવે છે. એવું એ જ કારણ છે કે સસારીના દેખાવ માધુના દેખાવથી તદ્દન ભિન્ન છે. અને તેમાં પણ ધ્યાનમય સાધુને દેખાવ ભિન્ન હોય છે એટલું જ નહિ પરંતુ તે પૂજ્યભાવ, ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન કરનાર છે. તેથી જ જગલી લોકો પણ સાધુને દ્વંત્ર આજખી શકે છે, અને તે જ પ્રમાણે અજ્ઞાની જગલી લોકો મૂર્તિ જોઈને તે મૂર્તિ ભગવાનની છે એમ ન જાણતા હોય તો પણ તે મૂર્તિ કોઈ મત મદાતમાની છે એમ તો સમજે જ છે. એટલે મૂર્તિ અજ્ઞાનીમાં પણ ભક્તિભાવ પ્રેરે છે.

તો પછી જ્ઞાની અને સમજૂ માણસને મૂર્તિ જોઈને પૂજ્યભાવ, ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન થાય તો તેમાં નવાઈ જેવું પણ શું નથી.

મૂર્તિની માન્યતા ધર્મ વિરુદ્ધ નથી

આ પ્રમાણે મૂર્તિ મનુષ્યને પાપ તરફ તો લઈ જઈ શકતી જ નથી પણ ધર્મ તરફ વાળવામાં તો જરૂર નિમિત્ત બની શકે છે. એટલે એ રીતે મૂર્તિને ધર્મ વિરુદ્ધ કહી શકાય નહિ.

તીર્થંકર ભગવાન તો મિથ્યાત્વના નાશક છે. એટલે તેમની મૂર્તિ કદી જીવને મિથ્યાત્વમાં પાડી શકે જ નહિ. મૂર્તિમાં શ્રદ્ધાભક્તિ એટલે તીર્થંકર ભગવાનમાં શ્રદ્ધાભક્તિ એ તો સમ્યક્ત્વનું લક્ષણ છે એટલે એ રીતે પણ મૂર્તિને ધર્મ વિરુદ્ધની કદી શકાય નહિ.

આમ જ્યારે મૂર્તિની માન્યતા ધર્મ વિરુદ્ધની ઠરી શકતી નથી તેમ જ મૂર્તિ ધર્મભાવપ્રેરક થઈ શકે છે ત્યારે તેને વ્યવહાર ધર્મમાં માન્ય રાખવામાં કોઈ જાતનો વાંધો રહેતો હોય એમ જણાવું નથી.

સંસાર વ્યવહારમાં મૂર્તિનો આદર

સંસાર વ્યવહારમાં આપણે જોઈ એ જોએ કે કોઈ મહાબાગ્યશાળી પુરુષે તેના કુટુંબને સમૃદ્ધ બનાવ્યું હોય તો તે કુટુંબ તે બાગ્યશાળી પુરુષની યાદગીરી માટે તેની રંગીન તૈલચિત્ર હાથી કે બાવલુ (મૂર્તિ) બનાવીને પોતાના ધરમા રાખે છે અને દરરોજ તેમના દર્શન કરી વદન નમસ્કાર કરી તેની યાદગીરીથી તેમના જેવા યવાની પ્રેરણા મેળવે છે.

કોઈ મહાપુરુષે સમાજ માટે કોઈ ઉત્તમ કાર્ય કર્યું હોય તો સમાજ તેની યાદગીરી માટે ચિત્ર કે બાવલુ બનાવીને યોગ્ય સ્થળે મૂકે છે કે જેથી સૌ તેના દર્શન કરી વદન નમસ્કાર કરી શકે

ગામ કે દેશને માટે કોઈ વીર પુરુષે શૂરવીરતાનું કામ કર્યું હોય તો તેનું બાવલુ (મૂર્તિ) પાળીએ કોઈ સાસ જાદો સ્થળે મૂકીને તેની યાદગીરી જાળવી રાખવામાં આવે છે. આવા પાળીઆ કે બાવલા વિનાનું બાગ્યે જ કોઈ ગામ ખાલી દરો.

વ્યાપાર ધધામા પણ ફોર્મ મહાપુરુષે વ્યાપાર ઉદ્યોગ ધધો ખૂબ ખીચયો હોય તો તેનું પણ ચિત્ર કે બાવલુ તેમના ધધાના મક્કનમાં મૂકીને તેના દરરોજ દર્શન કરી, વદન નમસ્કાર કરી તેની યાદગીરીથી તેના જેવું મામ કરવાની પ્રેરણા મેળવે છે.

આમ સસારના દરેક ક્ષેત્રમા મહાપુરુષોની મૂર્તિ જનાવી, તેમના દર્શન કરી, તેમની યાદગીરીથી તેમના જેવા થવાની પ્રેરણા મેળવાય છે.

તેવી જ રીતે ધર્મમા ધર્મના મહાપુરુષ, ધર્મનાયક તીર્થંકર ભગવાનની યાદગીરી માટે તેમની મૂર્તિ જનારી, તેમના દરરોજ દર્શન કરવામાં આવે, ભક્તિથી તેમને વદન નમસ્કાર કરવામા આવે અને એ રીતે તેમના જેવા થવાની પ્રેરણા લેવામા આવે તો તેને પણ એક ધર્મદાર્ય કહી શકાય અથવા તે પણ એક જાતનો વ્યવહાર ધર્મ જ કહી શકાય.

મૂર્તિ એટલે શું ?

મૂર્તિ એટલે આકૃતિ, બાવલુ, ચિત્ર, ફોટો, છબી, પ્રતિબિંબ અથવા પ્રતિમા એટલે મૂળતઃ કોઈપણ જાતનું પ્રતીક.

ઉપર કહ્યું તેમ મસારવ્યવહારમાં મૂર્તિનો ખૂબ આદરભાવ છે.

આપણે આપણા ઘરમાં પણ આપણા બાપદાદાઓ, વડીતોના ફોટા કે રંગીન ચિત્રોને પવિત્ર માનીએ છીએ. વડીતોના ફોટા ચિત્રોને જોઈને પૂજ્ય ભાવ ઉપન્ન થાય છે અને એ ફોટા કે ચિત્રને કોઈ ફાડી નાખે, તેના ઉપર કોઈ પગ મૂકે તો તેણે ફોટામાના વડીલનું અપમાન કર્યું એમ પણ માનીએ છીએ.

તેજ પ્રમાણે ભગવાનની મૂર્તિ એ પણ ભગવાનનું પ્રતીક છે તો ભગવાનના ચિત્ર કે તેમની મૂર્તિની કોઈ આશાતના કરે તેણે ભગવાનની જ આશાતના કરી એમ ગણાય.

મૂર્તિની હાંસી કરનારા વિચારે

મૂર્તિને જડ પથ્થર તરીકે ગણી હસી કાઢનારે, અવગણી કાઢનારે એ પણ વિચારવું જોઈએ કે તેમના વડીલનો ફોટા કે ચિત્ર પણ જડ વસ્તુ જ છે. તેના તરફ તમે પૂજ્યભાવે શા માટે જુઓ છો? વડીલ કરતાં ભગવાન તો અનંતગણા વિશેષ પૂજ્ય છે તો તેમની મૂર્તિને કે તેમના ચિત્રને ન માનવું એમાં કહાપણ કેવી રીતે ગણાય?

સ્થા. પુસ્તકોમાં ચિત્રો

સ્થાનકવાસી આચાર્ય શ્રી જવાહરલાલજી મહારાજે તેમના “સચિત્ર અનુક્રમ વિચાર” નામના પુસ્તકમાં કેશી અમણતુ ચિત્ર ડાખ્યું છે. શ્રી સકર મુનિજીએ તેમના “સચિત્ર મુખવચ્ચિકા” પુસ્તકમાં પાંડવ મુનિઓ, પ્રમન્નચદ્ર રાજપી તથા મન્સુકુમાલ મુનિના ચિત્રો ડાપેલાં છે. શ્રી ચોયમલજી મહારાજે તેમના “મહાવીર યાચા સદેશ” નામના પુસ્તકમાં ભગવાન મહાવીરનું ચિત્ર ડાપેલ છે.

સ્થા. આચાર્ય શ્રી આત્મારામજીના પુસ્તકોમાં, તેમના શિષ્ય યાન મુનિના પુસ્તકોમાં તેમજ ખીજ પન્નખી, મારવાડી, ગુજરાતી સાધુઓના પુસ્તકોમાં તેમના પોતાના તેમજ ખીજ સાધુસાધ્વીઓના ચિત્રો (ફોટા) ડાપાયા છે અને ડાપાય છે.

પૂજ્ય શ્રી રત્નચદ્રજી મહારાજની સમુદાયના મુનિઓનો ગ્રુપ ફોટા ડાપાયેલો છે. જેમાં અગિયાર મુનિઓના ફોટા છે.

ગુજરાત, કચ્છ, કાઠિયાવાડના માધુ મડળનો ગ્રુપ ફોટો જેમાં નેર મુનિઓના ફોટા છે તે ફોટો અમદાવાદમાં ત્રણ ત્રણ પૈમે વેચાયો હતો.

સ્થા. મુનિઓની મૂર્તિ

વળી મારવાડના ગામ ગિન્માં સ્થાનકવાસી માધુ હર્ષચંદ્રની તથા મારવાડના ગામ માદડીમાં સ્થાનકવાસી મુનિશ્રી તારાચંદ્રની પાપાણુમય મૂર્તિ પૂજાય છે.

આગ્રામાં સ્થાનકવાસી મુનિશ્રી રત્નચંદ્રની પાદુકાઓની પૂજા થાય છે.

બડોદ તથા અમાલામાં સ્થાનકવાસી સાધુઓની ધણી કાળથી સમાધિઓ છે અને તે અતિ આદરથી પૂજાય છે ત્યાં દર સાલ મેળા ભરાય છે અને હજારો લોક એકઠા થાય છે.

ઉપર લખ્યા રયા માધુઓના ફોટા તથા મૂર્તિ વગેરેના ચિત્રો મૂર્તિપૂજકા પ્રાચીન ઇતિહાસ પુસ્તકમાં વિગત સાથે છપાયેલા છે.

આ પ્રમાણે મૂર્તિના રૂપાતરે સ્થાનકવાસીઓમાં ધણી લાંબા કાળથી પ્રચલિત છે જ. અને આમ જ્યારે સ્થા. મુનિઓના ફોટા, મૂર્તિ, પાદુકા વગેરેને વંદન પૂજન થાય છે ત્યારે સાધુઓથી અનંત ગુણ ગુણવાન અને પૂજ્ય તીર્થંદર ભગવાનની મૂર્તિ માટે જ વિશેષ દરવો એમાં ન્યાય કે હદાપણ કેમ ગણી શકાય ?

અને જ્યારે સ્થાનકવાસી મુનિઓ ભગવાનના, પ્રાચીન કાળના મુનિઓના અને અત્યારે તેમના પોતાના ચિત્રો કે ફોટાઓ હાથે છે તે પછી ભગવાનની મૂર્તિ માટે જ શા માટે વાંધો હોઈ શકે તે સમજાતું નથી. સિવાય કે મંત્રપ્રદાયવાદના પ્રાહુનો કે મતાચલનો આશ્રય લઈને ખોટી રીતે વાંધો દેઠાવવામાં આવે.

૨૩૦૦ વેરીય સો વર્ષ પહેલાં મૂર્તિની માન્યતા ચાલુ હતી તે તો ક્ષિપ્ર દેશના (ઝારિયાના) ખડમિતિ, હલ્દયગિરિ વગેરે પહાડોમાં

કોતરેલી મૂર્તિઓ તથા શિલાલેખો ઉપરથી સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે. તે વખતે તો ચૌદ પૂર્વધર અને દસ પૂર્વધર મુનિ મહાત્માઓ અસ્તિત્વ ધરાવતા હતા.

સ્થાનકવાસીઓ વિચારે

આપણા હાલના કોઇ પણ સાધુ મુનિરાજ કરતાં એ પૂર્વધર મહાત્માઓ ઘણા ઘણા વિશેષ જ્ઞાની હતા એ તો સૌ કોઇને કબૂલ કરવું જ પડશે એમ કહું જ નહિ પણ ૫૦૦ પાંચસો વર્ષ પહેલાંના એટલે કે લોંબાશાહના વખતના કોઇ પણ સાધુ કે માવકના જ્ઞાન કરતાં ૨૩૦૦ ત્રેવીશસો વર્ષ પહેલાંના પૂર્વધરોનું જ્ઞાન ઘણું ઘણું જ વધારે હતું એ પણ કબૂલ કરવું જ પડશે.

તો એ મહાજ્ઞાની પૂર્વધર મહાત્માઓએ મૂર્તિને ધર્મ-વિદ્યુદ્ધની કેમ ન ઠરાવી? આ બાબતનો સ્થાનકવાસીઓ અથવા તો મૂર્તિવિરોધીઓએ વિચાર કરવો વટે છે. અથવા તો પૂર્વધરોએ મૂર્તિને ધર્મવિદ્યુદ્ધ ઠરાવી હતી એમ તેઓએ બતાવી આપવું જોઇએ. અથવા તો પૂર્વધર મહાત્માઓએ પણ ભૂલ કરી હતી એમ સ્થાનકવાસીઓએ બાહરે કરવું જોઇએ અને જો પૂર્વધરોએ ભૂલ કરી ન હોય તો મૂર્તિની માન્યતા એ વ્યવહારધર્મ છે એમ કબૂલ કરવું જોઇએ.

પ્રકરણ આઠમું

અવલંબન માટે મૂર્તિની જરૂરીયાત

મૂર્તિએ વ્યવહાર ધર્મમાં જ આવે છે. વ્યવહાર ધર્મ આપણ માટે અથવા બાળશ્રવે માટે છે. પરંતુ નિશ્ચય ધર્મમાં પહોંચવા માટે વ્યવહાર ધર્મ અનિવાર્ય રીતે જરૂરનો છે. વ્યવહાર ધર્મ પાળતા કે અનુભરતા જીવને કષ્ટકષ્ટ અવલંબનની જરૂર પડે છે જ.

આ વાત તપસ્વી મહાત્મા ઝ્યાનકાસી મુનિશ્રી માણેકચંદ્રજી સ્વામીએ તેમના કાળજ્ઞાન તરવ ચિંતામણી નામના પુસ્તકમાં સારી રીતે મમળવેલ છે તેથી તેમનું તે લખાણ અત્રે ઉધ્ધૂન કરે છે.

જડ પદાર્થના ત્રણ ગુણ

દરેક જડ પદાર્થમાં ત્રણ ગુણ રહ્યા છે—(૧) અવલંબન ગુણ, (૨) ઝોળખાણ ગુણ અને (૩) મગળ ગુણ.

અવલંબન ગુણ—જેને જોડેલો વેભવ છે તેને તેરલો જડ પદાર્થનો અવલંબન ગુણ જાય છે. ઉદાહરણ તરીકે—રસ્તે ચાલતાં લોકોની અવલંબન, દાકરે ચડતા મુગીયાં અને દોરડાનું અવલંબન, દાલતાં ચાલતા રસ્તાનું અવલંબન, ખૂબ ઉપર ચાલતા કોટાનું અવલંબન, બૂખ તરમમાં અનાજ અને પાણીનું અવલંબન, રોગમાં ઔષધનું અવલંબન વગેરે જડ પદાર્થોના દબાવે અવલંબન લેવા પડે છે. જડ પદાર્થનું અવલંબન તે જીવતરનું જીવન છે.

ઝોળખાણ ગુણ—માતા પિતા, દીકરા, દીકરી, દેવગિત્રો વિગેરેના તથા પત્નિ પક્ષી વગેરેના જે જે દાગ છે તે તેમની ઝોળખાણના છે.

તે પોતે ફોટો જડ પદાર્થ છે. પણ માવતરના ફોટા ઝોળખાણ ખાત્રી આપે છે. તે ફોટા દેખીને માવતરના ગુણોની ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે અથવા યાદી આપે છે, તે ઝોળખાણ ગુણ મહા મોટામાં મોટા દ્રવ્ય સ્થાપના નિદેષો છે.

મંગળગુણ—તે આરાં રૂડાં સુગંધી પદાર્થો છે, તે મગળ કાર્યોમાં મગળરૂપ થાય છે. અને વિધોને દૂર કરે છે. જેમકે—સાપશીનું મગળ, ગોળનું મગળ, સાકરનું મગળ વગેરે. મિષ્ટાન્નમગળ તે રૂડાં ભોજન છે. તે દરેક કાર્યના વિધોનો નાશ કરે છે. તેમ વસ્ત્રમગળથી વસ્ત્ર મૂલે છે. શુક્રનના મગળથી કામ શુભ થાય છે.

“તેવા માંગલિક જડ પદાર્થોથી હજારો જાતના મગળ ગુણ થાય છે તે આ સ્થળે અથ ઔરવના ભવથી સંસ્પર્શ કર્તે સિદ્ધાંતની સાક્ષી આપવામાં આવે છે કે—

“શ્રીકાણ્ડાંગ સૂત્રના આઠમે ઠાણે આઠ મંગળના મગળરૂપે નામો જણાવ્યા છે તે આઠેય મગળ જડપદાર્થ છે. છતાં અનેક દુઃખ અને વિધોનો નાશ કરે છે... જ્યાં સુધી કર્મને આધીન છે, ત્યાં સુધી મગળનું સાધન સુખરૂપ છે.

જેમ રસ્તે ચાલતાં ભોમીઆનો આધાર લેવો પડે તથા ચરતાં, તરતાં અને ફરતાં વાહનોનો આધાર લેવો પડે છે તેમ જ્યાં સુધી મોક્ષે નથી પહોંચ્યા ત્યાં સુધી પુણ્ય મગળનો આધાર લેવો પડે છે. તેમ જ ગુરુનો ફોટો, તીર્થંકર ભગવાનનો ફોટો મગળ રૂપે, ઝોળખાણ રૂપે અને ધ્યાનના અવલંબન માટે લેવાથી ગુરુના ગુણની અને તીર્થંકર ભગવાનના ગુણની ભાવના ઉત્પન્ન થશે.

અવલંબનથી અનેક ગુણોની ભાવના પ્રગટ થતાં ગુણી થવાશે. વળી ફોટા ઉપરથી ગુરુની અને ભગવાનની ઝોળખાણ રહેશે અને

● દેવલોકમાં પણ આઠ મગળ ગણાય છે—સ્વસ્તિક, શ્રીવત્સ, નંદાવત્, વધ માલક, લક્ષ્મણ, કળશ, મત્સ્યચુક્ર અને દંપણ—રાજપ્રમીય સૂત્ર.

અનેક જાતના મગજો યજે, વિધોનો નાશ થશે. પણ ફોટા લેનાર પણ ફોટા લેનાર તથા સદાકાળ રાખનાર એવો નિર્ણય કરી રાખવો કે તેના ગુરુશ્રીના કે પ્રભુજીના ફોટાને (મૂર્તિને) સાવધ પાપ પૂજાથી પૂજવાની ત્રણે દાગમાં પદ્ધતિ પાડવી નહિ. એમ સિદ્ધાંતિક વાક્યો છે તેને સિદ્ધ કરી રાખવા.

ધ્યાનમાં અવલંબન

“જ્ઞાનવાણીના મિદાને ધર્મ ધ્યાન તથા શુભ ધ્યાનના જતીરો બેઠે મળ્યા છે તેમાં અવલંબન ધ્યાનના ચાર બેઠે જણાય છે તે પદ્મ ધ્યાન, પિંડરૂપ ધ્યાન, રૂપરૂપ ધ્યાન અને રૂપાતીત ધ્યાન એ ચાર પદ્મ ત્રણપદ્મ તો સાકારી મૂર્તિ માટે છે તેમાં જ્ઞાતા, જ્ઞાન અને જ્ઞેયની ત્રિપુટી ગ્રહેલી છે તેમ વિના જ્ઞાન નહિ તેમ જ ધ્યાતા, ધ્યાન અને જ્ઞેયની ત્રિપુટીમાં ગુરુશ્રીનો અથવા તીર્થંકર ભગવાનનો જો ફોટો (અથવા મૂર્તિ) તે જ્ઞેય પદાર્થ છે અને તે જ્ઞેય-ધ્યેયનો ધ્યાતા આત્મા જીવ પોતે ધ્યેય રૂપ લક્ષ પામે છે, ત્યારે ધ્યાનનું સ્વરૂપ એક વૃત્તિએ થાય છે તે વખતે પ્રતિમાનું અવલંબન લેવા ગુરુનો દ્રવ્ય ફોટો સ્થાપના સ્વરૂપે થાય છે. એ સિદ્ધાંત સાક્ષી છે.”

પ્રતિમા આરાધનાનો હેતુ

સ્થાનસ્વાસી મહાત્માજીએ ઉપર પ્રમાણે સ્વદેશ ધર્મમાં મૂર્તિના અવલંબનની જરૂરીઆત જતાવી છે તેમ ધ્યાન માટે પણ મૂર્તિની જરૂરીઆત જતાવી છે વળી તેઓથી પ્રતિમાની આરાધનાનો હેતુ જણાવતા લખે છે કે—

“અનંત ગુણના ધણી અનંત શક્તિના ધણી થી નિત્યેશ્વર પ્રભુની પ્રતિમાઓ આ લોકમાં ગાંતિ સુખ માટે, હિત માટે, પરલોક હિત માટે અવલંબન તરીકે આરાધાય છે.

“ તે પ્રભુના પ્રતિમાજીને યાની લોકો પ્રતિમાજી તરીકે માને છે પણ સાક્ષાત પ્રભુ તરીકે માનતા નથી. જે જે સ્થળે જે જે તીર્થ કર દેવો નિર્વાણ પદને પામ્યા હોય તે તે સ્થળ શ્રી દયાળુ અરિહત પ્રભુની અનંત યોગ સાધનાની શક્તિનાં જે જે અનંત ગુણરૂપ, દ્રવ્યરૂપ પર્યાયરૂપ પદાર્થોમાં વાસના પરિણમી ગઈ હોય તેવા પવિત્ર પરમાણુ વાળા જે જે સ્થળો છે તે તે સ્થળોએ જવાથી જિન્દગી જિન્દગી જાવનાએ ઉત્પન્ન થતાં જિન્દગી જિન્દગી પવિત્ર ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે અને અનંત નિર્જરા થાય છે. તેવા હેતુથી જ શ્રી અરિહત દેવની પ્રતિમાએ પૂજ્ય છે પણ છકાયની હિંસા મારે પૂજતી નથી તેમ કોઈ યાની મહાપુરુષો હિંમા સ્વરૂપે પૂજતા પણ નથી. ”

પ્રકરણ નવમું

શાશ્વતી પ્રતિમાનું મહાત્મ્ય

દેવસેાકમાંની મૂર્તિઓ સંબંધી સ્થાનકવાસી સમાજમાં કંઈક ભેમ પ્રવેશે છે તેથી તે સંબંધી પણ યોગ્ય વિચાર કરી લેવો.

સ્થાનકવાસી મહાત્મા સુનિશ્ચી તપસ્વી શ્રી માણિક્યદ્રશ સ્વામીએ તેમના “કાળજ્ઞાન તત્ત્વ ચિંતામણિ” પુસ્તકમાં દેવસેાક-માંની શાશ્વતી મૂર્તિઓનું મહાત્મ્ય દર્શાવતાં આ પ્રમાણે લખ્યું છે—

“સ્વર્ગમાં જે જે જિનપ્રતિમાઓ છે તે તેના અનાદિ કાળની શાશ્વતી છે. તે જિનપ્રતિમામાં સ્વાભાવિક અનંત સુષો રહ્યા છે. તેના ગુણનું અવલંબન દેવતા સેાકો સુખ સમાધિના હિત આટે લીએ છે. જેમ મૃત્યુસેાકમાં મહા ચમત્કારી વસ્તુઓ પૈકી કદપશ્ચા ચિંતામણી, ચંદનદક્ષ અને સુગંધી મહા પદાર્થોનાં અવલંબનથી અનંત દુઃખોનો નાશ થાય છે તેમજ તે ન્યાયે શ્રી જિન પ્રતિમા પણ મદાન ચમત્કારી ચિંતામણી છે. તેના અવલંબનથી દેવોને અનંત શાંતિ મળે છે.

“સ્વર્ગના દેવો શ્રી જિનેશ્વરના પ્રતિમાજ્ઞાના પ્રભાવથી પોતપોતાની હ્રદ મર્ધાદા સેાપી શકતા નથી. તેમ ધીમ્ન કોઈ દેવો પણ એકધીમ્નની હ્રદ સેોપવાની અશક્ત કરતા નથી. એ વચેરે અનેક પ્રભાવ શ્રી જિન પ્રતિમાના માનથી સચવાય છે. શ્રી જિન પ્રતિમા સર્વ વિદ્યોને હરે છે, સર્વ દુઃખોને દાળે છે અને મહામંજળ આપે છે. એવો પ્રીત પ્રતાપ શ્રી જિન પ્રતિમાજ્ઞો છે.”

શાશ્વતી મૂર્તિ કયા તીર્થકરની ?

દેવસેાકમાં શાશ્વતી મૂર્તિઓ છે એટલે તે કોઈ અમુક તીર્થકરની નથી તેથી તે માનવા લાયક નથી એમ કેટલાક સ્થાનકવાસીઓ વાંધા

કાઢે છે : પણ તેનું સમાધાન પણ રાજપ્રશીય સૂત્રમાં આપેલું છે. તે નીચે પ્રમાણે—

રાજપ્રશીયસૂત્રમાં ક્યું છે કે ત્યાં દેવચ્છદમાં એકસો આઠ પ્રતિમા છે તે પર્થકાસને બેઠેલી સ્થિતિની છે અને તે તીર્થકરોની જિઆધના પ્રમાણની છે એટલે કે પાંચ ભરતક્ષેત્ર અને પાંચ કૌરવત ક્ષેત્રમાં અથવા મનુષ્ય લોકમાં જુદા જુદા વખતે જે જે તીર્થકરો યાય તેમની જિઆધ કાળના પ્રમાણમાં જુદી જુદી હોય છે. તેથી તીર્થકરોના પ્રતીક તરીકે અને સર્વ તીર્થકરોની જિઆધના પ્રતીક તરીકે આ એકસો આઠ જિન પ્રતિમાઓ છે.

વળી એ જ સૂત્રમાં તે જ ઠેકાણે એમ પણ કહેલું છે કે ત્યાં મણિપીઠિકા ઉપર ચાર જિન પ્રતિમા છે તેના નામ—અપભ, વર્ધમાન, અદ્રાનન અને વારિષેષુ છે. પાંચ ભરત ક્ષેત્ર અને પાંચ કૌરવત ક્ષેત્રમાં મળીને દરેક યોવીશીમા આ ચાર નામના તીર્થકર તો યાય છે જ. જેમ કે આ યોવીશીમાં આ ભરતક્ષેત્રમાં પહેલા કૌરવદેવ અને છેલ્લા વર્ધમાન નામના તીર્થકર થયા અને કૌરવત ક્ષેત્રમાં પહેલા અદ્રાનન અને છેલ્લા વારિષેષુ નામના તીર્થકર થયા. એ પ્રમાણે આ ચાર નામના તીર્થકર થયા અને થતા રહેશે માટે આ ચાર નામની શાશ્વતી પ્રતિમાઓ છે.

દેવો તેમજ મનુષ્યો મૂર્તિને વાદે પૂજે છે. તેઓ અમુક તીર્થકરની મૂર્તિ છે એમ કહીને અથવા ગણીને તેઓ તે અમુક તીર્થકરને જ વાદે પૂજે છે એમ હોય નથી. પરંતુ તીર્થકર અરહિંત ભગવાનના પ્રતીક રૂપ એ મૂર્તિ છે તેને અરહિંતના પ્રતીક તરીકે ગણીને જ વાદે પૂજે છે.

દાખલા તરીકે—ગાહીઆ મંદિરમાં મૂર્તિ તો કોઈ પણ એક તીર્થકર ભગવાનની હોય પણ તેની પૂજા કરનાર ગમે તે બીજા તીર્થકરનું સ્તુતિસ્તોત્ર બોલીને, ગાઈને પૂજા કરે છે. કારણ કે બધા તીર્થકર ભગવાનો સરખા છે. અને એકની સ્તુતિ કરી તે બધાની સ્તુતિ કરી એમ સમજીને સ્તુતિ યાય છે.

જેમ અહીંઆ તેમ દેવ્યોકમાં પણ સર્વ તીર્થંકરો અથવા સર્વ સિદ્ધોના પ્રતીક તરીકે ત્યાંની મૂર્તિઓને ગણીને પૂજા કરતા દોષ તો તેમા આશ્ચર્ય જેવું કાંઈ જ નથી.

દેવોનો જીવ વ્યવહાર શેને માટે છે ?

દેવ્યોકમાં દેવ દેવીઓ તીર્થંકર ભગવાનોની શાશ્વતી મૂર્તિઓ પ્રતિમાઓની પૂજામગ્તિ કરે છે એ વાત સ્થાનકવામીઓના માન્ય સૂત્રમાં આવે છે એટલે તે વાત સ્થાનકવામીઓ કબૂલ તો કરે છે જ. પરંતુ તેનું મહત્વ ઉઠાડી દેવા માટે સ્થાનકવામીઓ કહે છે કે—

“એ તો દેવોનો જીવ વ્યવહાર છે એટલે કે એક રિવાજ છે. પણ દેવો ધર્મ માટે, કલ્યાણ માટે કે તરવા માટે બક્તિપૂજા કરતા નથી પરંતુ રાજ્યશાંતિ માટે સુખની શુદ્ધિએ દેવો પ્રતિમાજીને માને છે. કારણ કે દેવ્યોકમાં ધર્મ ક્રિયા નથી, પુણ્ય ક્રિયા નથી, દાન ક્રિયા નથી, દેવો તો ફક્ત પૂર્વપુણ્યના ફળ ભોગવવા માટે જ દેવપણે ઉત્પન્ન થયા છે અને તેથી સુખ ભોગવે છે.”

જો દેવોને તેમના આત્મકલ્યાણની ઇચ્છા ન હોય તો “મારે શ્રેયસ્પ શું કરવાનું છે?” એવો વિચાર કેમ આવે? સૂર્યભિદેવનો વિચાર જ તેની આત્મકલ્યાણની ઇચ્છા બતાવી આવે છે.

સૂર્યભિદેવે ઉપર પ્રમાણે વિચાર કર્યો ત્યારે તેના સામાનિક દેવોએ કહ્યું કે—

“અહીંયા સૂર્યોભ વિમાનમાં સિદ્ધાયતનમાં ૧૦૮ નિનપ્રતિમા છે તે આપને અર્યા, વંદના, પર્થુપાસના કરવા યોગ્ય છે. એ આપનું પહેલું કરવા લાયક કામ છે તેમજ પછી કરવા લાયક કામ છે અને તે વર્તમાનમાં તેમજ ભવિષ્યમાં સદાને માટે શ્રેયસ્કર છે, હિતકારી છે, સુખકારી છે, કલ્યાણકારી છે, નિસ્તાર એટલે મોક્ષનું કારણ છે અને અનુમાતિ એટલે આત્માની સાથે આવનાર છે.”

આથી સિદ્ધ થાય છે કે દેવો તીર્થકરની પ્રતિમાને વાંદે પૂજે છે તે આત્મકલ્યાણ સમજીને કરે છે. એટલે કે તે જીવવ્યવહાર આત્મકલ્યાણ માટેનો દોષ પહેલાં અને પછી અર્થાત્ દમેય કરવા યોગ્ય ગણે છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે દેવોના જીવવ્યવહારમાં ધર્મ નથી એમ માનવું એ તદ્દન બૂલભરેલું છે. પરંતુ એ જીવ વ્યવહાર પણ વ્યવહાર ધર્મ છે એમ સમજવું.

ત્યારે ભગવાન મહાવીર સ્વામી આમલકપ્પા નગરીમાં પધાર્યા ત્યારે સૂર્યભિદેવે ત્યાં દેવલોકમાં રહીને જ ભગવાનને વાંધા અને મનમાં વિચાર્યું કે—

‘અમણુ ભગવાન મહાવીરની’ એ પર્થુપાસના મારે માટે જન્મજન્માંતરમાં હિતકર, સુખકર, શ્રેયકર, કલ્યાણકર નીવડવાની છે અને નીવડશે.”

સૂર્યાભદેવનો આ વિચાર જતાવી આપે છે કે તે આત્મકલ્યાણના ભારે ઈચ્છુક હતા, તે પ્રમાણે ધણા દેવો આત્મકલ્યાણની ઈચ્છાવાળા હોય છે.

વળી સૂર્યાભદેવ ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામી પાસે આવીને વહન નમસ્કાર કરીને પોતાનું નામ જણાવે છે ત્યારે ભગવાન તેને કહે છે કે—

“હે સૂર્યાભ ! (ઉપર પ્રમાણે વહન વગેરે) જે પુરાતન છે, જીત છે, કૃત્ય છે, કરણીય છે, આચર્યજ્ઞેશુ છે અને હે સૂર્યાભ ! જે સમત યજ્ઞેશુ છે કે ભવન પતિના, વાચુવ્યતરના, જ્યોતિષિકના અને વૈમાનિકવર્ગના દેવો અરિહત ભગવતોને વાંદે છે, નમે છે અને પછી પોતપોતાના નામ જોત્રો કહે છે ”

એટલે કે ભગવાન કહે છે કે—હે સૂર્યાભ ! આ પ્રમાણે તારા પૂર્વજો પુરાતનક ગથી કરતા આવ્યા છે અને તારે પણ કરવા જોડુ છે આ પ્રમાણે અરિહત ભગવતોને વહન નમસ્કાર કરવાનો દેવોનો જીત વ્યવહાર છે એમ મહાવીર ભગવાન કહે છે તો શું દેવોમા ધર્મભાવના ન હોય તો ભગવાન તેમના જીત વ્યવહારને પ્રશ્ન પૂછે ? નહિ જ એ રીતે ભગવાને જતાવ્યું છે કે દેવો ધર્મશીલ છે એટલે કે જીત વ્યવહાર તે ધર્મભાવના સહિતનો છે, ધર્મ કૃત્ય તરીકેનો છે એ ભગવાનના શબ્દો ઉપરથી સમજી શકાય છે

ત્યારપછી ભગવાનની દેશના માબળી લીધા પછી સૂર્યાભો ભગવાન મહાવીરસ્વામીને પૂછે છે કે—

“હે ભગવાન ! શું સૂર્યાભદેવ (તે પોતે) ભવસિદ્ધિ-ભવ્ય છે કે અમરસિદ્ધિ—અમર્ય છે ? સમ્યક્ દષ્ટિવાળો ! કે મિથ્યા દષ્ટિવાળો છે ? સસારમા પરિગતપણે ભમનારો છે ? અનતકાળ સુધી ભમનારો છે ? જોધિની પ્રાપ્તિ થવી તેને માં

સુલભ છે કે દુર્લભ? શું તે આરાધક છે કે વિરાધક? તે
ચરમ શરીરી છે કે અચરમ શરીરી?"

ભગવાન જવાબમાં કહે છે કે—

“હે સૂર્યભ? તું બન્ધ છો, સમ્યગ્ દષ્ટિવાળો છો,
સસારમાં પરિમિતપણે ભગનારો છો, તને બોધિની પ્રાપ્તિ
સુલભ છે, તું આરાધક છો અને તું ચરમ શરીરી છો.”

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે કે દેવલોકમાં સમ્યગ્
દષ્ટિ દેવો ધણા હોય છે, તેઓ ધર્મ ભાવનાવાળા હોય છે,
આત્મકલ્યાણની ઇચ્છાવાળા હોય છે અને અરિહંત ભગવંતોની તથા
તેમની પ્રતિમાની ભક્તિપૂજા કરવી એ તેમનો ધર્મ માટેનો
જીવન વ્યવહાર છે.

મનુષ્યોની માફક દેવો મત પચ્ચખખાણુ કરી શકતા નથી કે
સામાયિક વગેરે ક્રિયા કરી શકતા નથી પરંતુ તેઓમાં ધર્મભાવના હોય છે,
અરિહંત ભગવંતોની તથા તેમની પ્રતિમાની ભક્તિ પૂજા કરે છે એટલું જ
નાહિ પણ જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

નંદીશ્વર દ્વીપે બાવન પર્વત ઉપર બાવન સિદ્ધાચતન છે. ત્યાં ધણા
શૃંગવનપતિ, વ્યતર, જ્યોતિષી તથા વૈભાનિક દેવતા આપાડ, કાર્તિક અને
ક્રાંગણુ એ નજી એભાસામાં, પશુપત્તિ પર્વ, સવત્સરી તથા બીજી ધણી
તિથિને વિષે તીર્થ કરના જન્મ કલ્યાણિક, દીક્ષા કલ્યાણિક, કેવળ
જ્ઞાનેપ્રાપ્તિ કલ્યાણિક, પરિનિર્વાણુ કલ્યાણિક ઇત્યાદિ વખતે દેવો એકઠા
ચર્મને અષ્ટાન્હિકા મહા મહોત્સવો કરે છે.

આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે દેવો ધર્મભાવના સહિત હોય છે,
ધર્મોત્સવ ક્રિયાઓ કરે છે અને આત્મકલ્યાણની ભાવના ભાવતા રહે છે.

દેવોને પુણ્યક્રિયા કે પાપક્રિયા નથી એમ કહેવું તે જૂઠામરેણું છે.
દેવતાવર્માં ધણા પાપ કરીને નરક કે તિર્થંચ ગર્ભમાં જાય છે અને

પુણ્યક્રિયા કરનારા જ મનુષ્યગતિમાં આવે છે. માટે દેવોને ધર્મક્રિયા, પુણ્યક્રિયા અને પાપક્રિયા છે જ એમ માનવું એ જ સિદ્ધાંતાનુકૂળ છે

જીત વ્યવહારમાં

ભાવ પ્રમાણે ફળ

બીજી એક દલીલ એમ છે કે—દેવલોકમાં મિથ્યાદષ્ટિ જીવ ઉપજ થાય તે પણ એ જ પ્રતિમાઓને પૂજે છે તો મિથ્યાદષ્ટિ જિનપ્રતિમાને તો પૂજે નહિ, માટે તે જિનપ્રતિમા નથી અને મિથ્યાદષ્ટિ તેમજ સમ્યગ્દષ્ટિ બન્ને જાતના સર્વદેવો પૂજે છે માટે તે દેવોનો સામાન્ય જીત વ્યવહાર છે

અહીં પહેલી વાત તો એ કે મિથ્યાદષ્ટિ દેવો પણ એ પ્રતિમાઓ પૂજે છે કે કેમ તે માટે સ્વભાવ સ્પષ્ટ પાઠ નથી. પરંતુ તેની જ સામે તે જ ન્યાયે પ્રશ્ન એ છે કે સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ વીતરાગ તીર્થંકર દેવની જ પ્રતિમાને પૂજે, અન્યદેવની પ્રતિમાને પૂજે નહિ.

હવે એ પૂછન તે માત્ર જીત વ્યવહાર છે તેમા ધર્મ જ નથી એમ દલીલ થાય છે તે બહુ વ્યાજબી નથી, મારણ કે મુખ્ય આધાર ક્રિયા પર નહિ પણ ભાવ ઉપર છે. ધર્મિષ્ઠ, જીવે ધર્મભાવથી કરેલી ર્મ ક્રિયામા ધર્મ જ નથી એમ કેમ માની શકાય? એ ધર્મ ક્રિયા ભણેને જીત વ્યવહાર હોય* પણ ભાવ તો ધર્મના છે જ. એ જીત વ્યવહાર તે વ્યવહાર ધર્મ છે.

મિથ્યાદષ્ટિની ધર્મભાવ વિનાની ક્રિયા પાપમાં પરિણમે તેમ સમ્યગ્દષ્ટિની ધર્મભાવ સહિતની ક્રિયા ધર્મમાં જ પરિણમે અથવા પુણ્યમાં પરિણમે. એકની એક ક્રિયા ભાવ પ્રમાણે જુદી જુદી રીતે પરિણમે.

કલ્યાણકેના જીવનવ્યવહારનું કારણ ?

તીર્થંકર ભગવાનના જન્મકલ્યાણક, દીક્ષાકલ્યાણક, કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્તિ કલ્યાણક અને નિર્વાણ કલ્યાણક ઉજવવા એ સર્વ દેવદેવીઓનો જીવનવ્યવહાર છે તેમાં ધર્મ નથી એવી સ્થાનકવાસીઓની દલીલ છે.

તો તીર્થંકર ભગવાન સિવાય ખીજ કોઈ પણ મહાપુરુષના કલ્યાણક ઉજવવાનો જીવનવ્યવહાર દેવો માટે કેમ નથી ? જીવનવ્યવહાર રૂઢ થવાનું કારણ શું ?

તીર્થંકર ભગવાનના જ કલ્યાણક ઉજવવાનો જીવનવ્યવહાર રૂઢ થવાનું કારણ એ જ હોઈ શકે કે તીર્થંકર ભગવાનની લક્ષિમાં જ ધર્મ છે માટે તીર્થંકર ભગવાનના કલ્યાણકો ઉજવવા તે પણ ભગવાનની લક્ષિ છે માટે ધર્મ છે.

પણ ખીજ કોઈ પુરુષના જન્મ વગેરે કલ્યાણક કહેવાતા નથી અને તે ઉજવવામાં ધર્મ પણ નથી માટે દેવોના જીવન વ્યવહારમાં આવેશ નથી.

એટલે દેવોનો જીવન વ્યવહાર ધર્મના કારણે જ રૂઢ થયો છે, અને તે કલ્યાણકો ઉજવવામાં દેવની જીવી ભાવના હોય તે પ્રમાણે તેને ધર્મ અથવા પુણ્ય કે પાપની પ્રાપ્તિ થાય.

જીવન વ્યવહાર એટલે વ્યવહાર ધર્મ

જેન ધર્મ એક જ છે અને તે સસારના સર્વ જીવો માટે એક સરખો જ છે. તેમાં ફેરફાર નથી. તિર્થંચ, મનુષ્ય કે દેવમાંની ગમે તે ગતિનો જીવ હોય પણ તેને માટે ધર્મ તો એક જ અને એકસરખો જ છે. ધર્મના મિદ્ધાનો, ધર્મના નિયમો દરેક ગતિના દરેક જીવ માટે એક સરખા છે.

દેવો માટે ધર્મના નિયમો જુદા નથી તેમ મનુષ્ય માટે ધર્મના નિયમો જુદા નથી પરંતુ દેવો માટેના ધર્મના નિયમો મનુષ્ય કે તિર્યંચને પણ એક સરખા લાગુ પડે છે. એટલે દેવોના જીવ વ્યવહાર મનુષ્યને કોઈ રીતે લાગુ પડી શકતા નથી એમ માનવું એ જૂઠું ભરેલું છે. દેવોના જીવ વ્યવહાર એટલે દેવોનો વ્યવહાર ધર્મ મનુષ્યને પણ એક સરખો લાગુ પડે છે.

દેવોનો વ્યવહાર ધર્મ અને જીવ વ્યવહાર મનુષ્યને લાગુ પડતો નથી એમ જોએ માનતા દોષ તેમણે તે માટેના કારણો દર્શાવી સાબિત કરવું જોઈએ કે દેવોનો ધર્મ મનુષ્યથી જુદો છે તેથી મનુષ્ય માટે ઉપયોગી નથી એમ સાબિત કરવામા ન આવે તો મારી ઉપરની વાત માગી છે એમ સૌ કોઈ મગજ ચક્રમે

પ્રકરણ દશમું

પ્રાચીનકાળની મૂર્તિઓ

મૂર્તિ સંબંધી આપણે ત્રણ રીતે વિચાર કરવાનો છે એમ મેં સાતમા પ્રકરણમાં જણાવ્યું હતું. પહેલો વિચાર મૂર્તિની માન્યતા ધર્મ વિરુદ્ધ છે કે નહિ તે વિષે કરવાનો હતો. આ પહેલાંના બે પ્રકરણમાં આપણે જોઈ ગયા કે મૂર્તિની માન્યતા ધર્મવિરુદ્ધ તો નથી જ ગણ્ય તે વ્યવહાર ધર્મનું એક અંગ છે.

હવે આપણે બીજા નંબરનો એટલે કે પ્રાચીનકાળમાં મૂર્તિ હતી કે નહિ તે સંબંધી અહીં વિચાર કરવાનો છે.

હાલમાં મદિર મૂર્તિઓ વિષયમાં છે તે ઉપરના શિલાલેખો તથા પ્રાચીન શહેરોની શોધખોળ માટે થતા ખોદકામમાંથી મળી આવેલ મૂર્તિઓ તથા બીજા સાધનો ઉપરથી મૂર્તિ ભગવાન શ્રી પાર્શ્વનાથ સ્વામીના વખતમાં અને તે પહેલાં પણ હતી તે સિદ્ધ થાય છે, આ માટેનાં સંકેતો ઉદાહરણો છે તે અત્રે આપી શકાય તેમ નથી. પણ તેમાંના બહુ જ ઘોડા અને તે પણ ટૂંકી વિગતથી અહીં આપવામાં આવેલ છે.

આ બધાની પૂરી વિગત માટે પુરાતત્ત્વ ખાતાના રિપોર્ટો તથા પુસ્તકો, શિલાલેખોના પ્રસિદ્ધ ગ્રંથો પુસ્તકો, ભારતવર્ષનો પ્રાચીન ઇતિહાસ, મૂર્તિ પૂજકા પ્રાચીન ઇતિહાસ વગેરે અનેક પુસ્તકો ઉપલબ્ધ છે તે જોઈ લેવાની જિજ્ઞાસુ વાંચકોને વિનંતિ છે.

પ્રાચીન કાળમાં મૂર્તિ હતી તે સાબિત કરતા ઉદાહરણો

૧. સ્તભનંતીર્થ—ગૌડ દેશના આપાડ નામના શ્રાવકે એકવીસમાં તીર્થ કરી શ્રી નમિનાથ ભગવાનના શાસન કાળમાં આત્મકલ્યાણ અર્થે ત્રણ પ્રતિમા બનાવીને તેની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. તેમાંથી એક પ્રતિમા આર્ય નગરમાં, બીજી શ્રીપતન નગરમાં અને ત્રીજી સભન (ખખાત) નગરમાં સ્થાપિત કરવામાં આવી હતી.

કાળક્રમે આર્ય તથા શ્રીપતનની મૂર્તિઓનો પત્તો નથી. પણ સ્તભન તીર્થમાં ત્રીજી પ્રતિમા અત્યારે પણ મોજુદ છે. તે પ્રતિમાના પાછલા ભાગમાં નીચે પ્રમાણે શિલાલેખ છે—

નમેસ્તી કૃતમ્તીર્થે ઘર્વે દ્વિક ચતુષ્ટયે ।

અપાઢ ધ્યાનકો ગૌઢીકારયત્ પ્રતિમા ત્રયમ ॥

આ શિલાલેખ ઉપરથી સમજાય ૧ કે એકવીસમાં નમિનાથ ભગવાનના પછી અથવા તે બાવીસમાં નમિનાથ ભગવાન પછી ૨૨૨૨ વર્ષ પછી એટલે કે ભગવાન પાર્શ્વનાથના પણ વખત પડેલા ગૌડદેશના આપાડ શ્રાવકે આ પ્રતિમા તથા બીજી બે પ્રતિમા એમ ત્રણ પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

૨. હરપ્પા—સિંધ અને પંજાબની મરહદ પર જોદમામ કરતા હરપ્પા નામનું નગર દશલેહનું તે મળી આવ્યું છે. તેમાંથી મળી આવેલી મૂર્તિઓ તે નગરના જોટલી જ પ્રાચીન મથાણે એટલું જ નહિ પણ તેથી વિશેષ પ્રાચીન પણ હોઈ શકે એમ પુરાતત્ત્વવિદોએ કહેવું છે અને નગર ઈ. મ. પૂર્વ પાસથી દશ હજાર વર્ષ પડેલાંનું છે એટલે ઈ. મ. પહેલાં દશ હજાર વર્ષ પહેલાં મૂર્તિ હતી એમ કહી શકાય છે.

૩. પ્રભાસપાટણનું તામ્રપત્ર—ઈતિહાસ સંશોધક મડળને પ્રભાસપાટણના એક સોમપુરા બ્રાહ્મણ પાસેથી એક તામ્રપત્ર મળી આવ્યું છે. તેની બાપા ધણી દુર્ગમ્ય છે. સાધારણ પડિનો તેને ઉકેલી શકતા નહોતા. પણ હિન્દુ વિશ્વ વિદ્યાલયના અધ્યાપક પ્રખર બાપાશાસ્ત્રી શ્રીમાન પ્રાણનાથજીએ ધણા પરિશ્રમે તે તામ્રપત્રનું લખાણ ઉકેલીને તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે પ્રગટ કર્યો છે—

“ રેવાનગર રાજ્યના સ્વામી સુ ... જાતિના દેવ નેપ્તુસદનેઝર થયા તે યદુરાજ (કૃષ્ણ) ના સ્થાન (હારકા) આવ્યા ત્યારે તેમણે એક મંદિર બનાવીને સ્થાપિત કર્યું. દેવ “ નેમ ” જે રમગંસમાન રૈવતપર્વતના દેવ છે તેમને સદાને માટે અર્પણ કર્યું ”—જૈનપત્ર તા ૩-૧-૧૯૩૭

આ નૃપતિનો મમય ઈ સ પૂર્વે ૭મી શતાબ્દિ બતાવેલ છે એટલે કે મહાવીર સ્વામીના જન્મ પહેલાનો વખત બતાવેલ છે આ ઉપરથી અનુમાન થઈ શકે છે કે રાજા નેપ્તુસદનેઝર જૈનધર્મનો ઉપાસક હતો અને તેણે રૈવતગિરિ (ગિરનાર) પર્વત ઉપર એક ભગ્ય મંદિર બનાવીને તેમા ભગવાન નેમિનાથની પ્રતિમા સ્થાપન કરી હતી

૪. મોહન જોડેરા—તક્ષશિનાની પાસે અગ્રેજોએ ખોદકામ કરાવેલ તેમા એક નગર હટાયેલું મળી આવ્યું છે તેનું નામ “ મોહન જોડેરા ” છે તેમાથી એક મૂર્તિ ખ્યાનમુદ્રાનાળી મળી આવી છે તે ૫૦૦૦ પાંચ હજાર વર્ષ પહેલાની છે એમ પુરાતત્ત્વવિદો કહે છે એટલે પાંચ હજાર વર્ષ પહેલા મૂર્તિની વિદ્યમાનતા સિદ્ધ થાય છે

૫. બારસી તાકટી—આકોવા જીલ્લાના બારસી તાલુકા નામના એક નાના ગામમા ખોદકામ થતા ત્યાંથી ૨૬ ઝીરો જૈન મૂર્તિઓ મળી આવી છે તેમાની કેટલીક ઈ સ પૂર્વે ૬૦૦-૭૦૦ ઇમેથી સાતમે વર્ષ પહેલાની છે એમ પુરાતત્ત્વ વિદોએ નક્કી કરેલ છે

ને મૂર્તિઓ નાગપુરના સેન્ટ્રલ મ્યુઝીઅમમાં રાખવામાં આવી છે એમ અને ૧૯૩૬ના સમાચાર પત્રોમાં જાહેર થયું છે.

૬. વડલી (અજમેર)ના રતૂપનો શિક્ષાલેખ વીરાટ ૮૪ વર્ષનો છે. આ શિક્ષાલેખ અજમેરના મ્યુઝીઅમમાં સુરક્ષિત છે. અને તેમાં માત્રિમિકા એટલે માધ્યમિકા નગરીનો ઉલ્લેખ છે. આ નગરી ધણી પ્રાચીન છે. આ શિક્ષાલેખવાળો રતૂપ ભગવાન પાર્શ્વનાથની પથ્થ પહેલાંનો મનાય છે. એટલે કે ભગવાન પાર્શ્વનાથના પહેલાં પથ્થ મૂર્તિ હતી.

૭. છવત સ્વામીની પ્રતિમા—છવત સ્વામીની મૂર્તિ હાલ ઉજ્જૈનમાં છે. તે ભગવાન મહાવીરના સમયની છે. તેનો ઈતિહાસ ઘણો લાંબો છે. ત્રિશષ્ટિ શલાકા પુરુષ ચરિત્રમાંના મહાવીર ચરિત્રમાંથી તથા બીજા ધણા પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયેલ છે તેમાંથી જિજ્ઞાસુએ વાંચી લેવો.

૮. હસ્તીશુક્રાનો શિક્ષાલેખ—કલિંગાધિપતિ મહામેઘવાહન મહારાજા ખારવેલના હસ્તીશુક્રામાંના શિક્ષાલેખમાં ઉલ્લેખ છે કે—

નદ રાજા જે શ્રેણિક મહારાજા પછી દોઢસો વર્ષે થયેલ હતો તેણે કલિંગ ઉપર ચડાઈ કરીને ત્યાંથી જિનપ્રતિમા લઈ જઈને પોતાને ત્યાં મંદિર બનાવી તેમાં સ્થાપન કરી હતી.

હેમવતસુરિની પદાવધી કે જોનો સમય વિક્રમની પહેલી શતાબ્દિનો છે એટલે તે સૌથી પ્રાચીન પદાવધી છે તેમાં પથ્થ જણાવે છે કે નદ રાજા કલિંગથી જિનમૂર્તિને મગધમાં લઈ ગયા.

કલિંગમાં આ મૂર્તિ તથા તે મંદિર મહારાજા શ્રેણિકે બમવાન મહાવીરની વિદ્યાભાનતામાં બનાવ્યું હતું.

આ કાર્ય આત્મકલ્યાણ તથા ધર્મકાર્યસાધનાનું એક અગ્ર દોવાથી ભગવાન મહાવીરે તેની બના કરી નહોતી કે કાંઈ વિરોધ કર્યો ન હતો. શ્રેણિક મહારાજાનું મંદિરમૂર્તિ બનાવવાનું કાર્ય ધર્મવિરુદ્ધ હોત તો મહાવીર ભગવાને તેમના અનન્ય ભક્ત શ્રેણિક મહારાજાને તે કામ કરતાં જરૂર અટકાવ્યા હોત.

૯. આવસ્તી નગરીની શોધ માટે ખોદકામ કરતાં ત્યાંથી એક શ્રી સંબવનાથ સ્વામીનું મદિર મળી આવ્યું છે આ મદિર ભગવાન મહાવીર સ્વામીની પહેલાંનું છે. ખુદ મહાવીર ભગવાન પણ ત્યાં વિચરેલા હતા. — જૈન જ્યોતિ. તા. ૨૫-૪-૧૯૩૬.

૧૦. રાજગૃહમાં સુપાર્શ્વમદિર-ઐદ્ય પ્રથમ મહાવજ્રાના ૧-૨૨-૨૩ માં લખેલ છે કે મહાત્મા બુદ્ધ પહેલવહેલા રાજગૃહમાં ગયેલા ત્યારે સુપાર્શ્વનાથના મદિરમાં ઉતર્યા હતા. સુપાર્શ્વતીર્થને સક્ષેપમાં પાક્ષી બાપામાં સુરપતિસ્થ લખેલ છે પરંતુ દિગંબર વિદ્વાન બાબુ કામ્તાપ્રસાદજીએ તેમના “મહાવીર ભગવાન અને બુદ્ધ” નામના પુસ્તકમાં ૫૧ મા પાના ઉપર અનેક દલીલો અને પ્રમાણોથી સિદ્ધ કર્યું છે કે મહાત્મા બુદ્ધ સૌથી પહેલી વાર રાજગૃહમાં આવ્યા ત્યારે સુપાર્શ્વનાથના મદિરમાં રહ્યા હતા.

એટલે ભગવાન મહાવીરના વખતમાં રાજગૃહ નગરમાં સુપાર્શ્વનાથની મૂર્તિ તથા મદિર વિદ્યમાન હતા.

૧૧. સુંડસ્થળ મદિર—ભગવાન મહાવીરે દીક્ષા લીધા પછી વિહાર કરતાં કરતાં સાતમા વર્ષે આબુની નજીક સુંડસ્થળ નામના ગામમાં પધારેલા ત્યારે તેમના દર્શનાર્થે રાજ નદિવર્ધન ત્યાં ગયેલા. તેની માદગીરી તરીકે તેમણે ત્યાં એક મદિર બનાવી તેની પ્રતિષ્ઠા શ્રી કૃષ્ણ શ્રમણાચાર્ય પાસે કરાવેલી હતી, તેના સિદ્ધાન્તની વિગત તા. ૧૫-૩-૧૯૩૧ ના “જૈન” પત્રમાં પ્રગટ અર્ધ સુકી છે.

૧૨. કોટિકાપુર સ્તૂપ—“રાજવલી કથા”માં આચાર્ય શ્રી બ્રહ્માહુના ગુરુ. તેમના શિષ્ય સમુદાય સાથે કોટિકાપુરમાં શ્રી જંબૂ સ્વામીના સ્તૂપના દર્શન કરવા ગયા હતા. એવો ઉલ્લેખ છે. જંબૂ સ્વામી અતિમ કેવળી હતા. એટલે તેમનો સ્તૂપ ૨૪૦૦ વર્ષ પહેલાંનો ગણી શકાય. (જુઓ—Inscriptions at Shravan Belgola by W. Lewis Rice)

તે વિક્રમ સંવત પહેલાં જીજી સતાબ્દિની છે. —ભારત વર્ષનો પ્રાચીન ઇતિહાસ ભાગ ૨ નો પૃષ્ઠ ૧૨૨.

૨૩. કલિંગના શિલાલેખો—કલિંગ દેશ (ઓરિસા) ના ખંડગિરિ, ઉદયગિરિ વગેરે પર્વતો ઉપર અનેક સ્તૂપો, મૂર્તિઓ, શિલાલેખો છે. અને તે મહારાજા મહામેધવાહન ખારવેલના છે. તે સમગ્ર ૨૧૧૦ વર્ષ પહેલાંના છે.

સેંકડો ઉદાહરણોમાંથી અહીં આ તો થોડાં જ ઉદાહરણો આપેલા છે. પરંતુ એટલા ઉપરથી પણ વાંચકને પ્રાચીનકાળમાં મૂર્તિ હતી તેનો પૂરનો ખ્યાલ આવી શકશે. પૂરી વિગત માટે તો વાંચકોએ આ શિલાલેખો સંબંધી અનેક પુસ્તકો પ્રગટ થઈ ચૂક્યા છે તે જોઈ લેવા. જેવા કે—
Epigraphia India Vol. 20, Hathi gunpha Inscription of Kharvel. Jainism in South India by Chimanlal Shah, The Jain Stupa and other antiquaries of Mathura by Smith. Legends of Jain Stupa at Mathura by Beuler વગેરે.

મૂર્તિની માન્યતા તીર્થંકર માન્ય હરે છે.

મૂર્તિની માન્યતા આ અવસર્પિણી કાળની સરખાતથી અથવા પહેલા તીર્થંકર ભગવાન શ્રી કાળમહેવના વખતથી ચાલુ થઈ હતી કે નહિ એનો વિચાર જાણુએ રાખીએ તો પણ ઉપરની વિગતો ઉપરથી એટલું જોઈ શકાય કે ભગવાન નેમિનાથના વખત પહેલાંની તો મૂર્તિની માન્યતા ચાલુ હતી જ.

બૌદ્ધગ્રંથની સાક્ષી

આ ઉપરાંત બૌદ્ધગ્રંથ મહાવગ્ગ (૧-૨૨-૧૩) અનુસાર બુદ્ધના સમયમાં રાજગૃહમાં સાતમા તીર્થંકર શ્રી સુપાર્શ્વનાથનું મંદિર હતું. વળી

એ જ ગ્રંથ જણાવે છે કે આજીવક સંપ્રદાયનો ઉપક્ર નામે તપસ્વી યૌદ્ધમા તીર્થંકર શ્રી અનંતનાથ સ્વામીનો ઉપાસક હતો.

આ ઉપરથી સાબિત થાય છે કે—ભગવાન મહાવીરના સમયમાં તેમજ તેમની પૂર્વે પ્રાચીનતર તીર્થંકરોની મૂર્તિઓ પૂજાતી હતી.

સ્થાનકવાસીઓ વિચારે

ત્યારે હવે મૂર્તિ નહિ માનનારે વિચાર એ કરવાનો છે કે ભગવાન મહાવીરની પહેલાંના પણ એ તીર્થંકર ભગવાનોના વખતમાં તો મૂર્તિની માન્યતા ચાલુ હતી જ, છતાં એ ત્રણે તીર્થંકર ભગવાનોએ એ માન્યતાને ધર્મવિરુદ્ધ કહી નથી તેમ તે માન્યતાને અટકાવી નથી તેથી જ તે માન્યતા ચાલુ રહી હતી અને ચાલુ રહી છે.

તો હવે વિચારવાનું કે જે વસ્તુને તીર્થંકર ભગવાનોએ ધર્મ વિરુદ્ધ ઠરાવી નથી તેને આપણે કેવી રીતે ધર્મ વિરુદ્ધ ઠરાવી શકીએ? અરે, ઠરાવવાનું તો એક બાબતે રહ્યું પણ તેને ધર્મ વિરુદ્ધનું કહી પણ કેમ શકાય? કારણ કે એમ કહેવામાં પણ તીર્થંકર ભગવાનોની આશાતના કરી કહેવાય. મૂર્તિ નહિ માનનારાઓએ આ વાત ખૂબ ઊંડી રીતે વિચારવી જો એ.

પ્રકરણ અગ્નીઆરમ્ભ

સૂત્રોમાં મૂર્તિ મંદિરના વિધાનો

મૂર્તિની માન્યતા ધર્મવિરુદ્ધ નથી તેમજ પ્રાચીન કાળમાં મૂર્તિ હતી ઘેર ઘેર આવકો મૂર્તિ રાખતા એ આપણે આગલા લેખોમાં પ્રમાણથી સિદ્ધ કરી ચૂક્યા, હવે સૂત્રોમાં મૂર્તિના ઉત્સેખો છે કે કેમ અને મૂર્તિની માન્યતા સત્તાનુસાર છે કે કેમ તેનો આપણે વિચાર કરીશું.

ચેદ્ય - ચૈત્ય શબ્દોનો અર્થ

મૂર્તિનો સખધ ચૈત્ય શબ્દથી છે. પ્રાકૃતમાં ચૈત્યનું ચેદ્ય થાય છે સૂત્રોમાં ઠેકઠેકાણે ચેદ્ય શબ્દ આવે છે તેમજ અરિહન્ત ચેદ્યા શબ્દ પણ આવે છે. ચેદ્ય ચૈત્ય શબ્દના અર્થમાં મતભેદ થવાથી જ સ્થાનકવાસી તથા મૂર્તિપૂજક સમ્રાટોમાં મતભેદ ઉત્પન્ન થયો છે.

સ્થાનકવાસીઓ ચૈત્ય શબ્દના આ પ્રમાણે અર્થ કરે છે.— અરિહત, ગાનવત, ગાન, સાધુ, વ્યતરાયતન અને વૃક્ષ, ચોતરો, સૂપ વગેરે સ્મારક ચિહ્ન.

ચૈત્ય શબ્દ મૂળ ચિતા, ચિત્તિ કે ચિન્તા ઉપરથી બનેલો છે. એ ત્રણે શબ્દોનો અર્થ એક થાય છે. એટલે ચિતા અથવા એક સાથે સખધ ધરાવે તે ચૈત્ય છે. એટલે કે મૃતકના અગ્નિ સંસ્કારના સ્થળે તેની સ્મૃતિ માટે વાદગીરી માટે સ્થાપનામાં આવતું ચિન્હ તે ચૈત્ય. જે કઈ સ્મારક વસ્તુ કે સ્મારક ચિન્હ તે ચૈત્ય.

ચિતાની ઉપર કે પાસે સ્થાપનામાં આવેલ સિંહાપદ, વૃક્ષ, કુંડ, સૂપ, છત્રી, નાની દેરી વગેરે ચૈત્ય કહેવાય. તેજ પ્રમાણે પ્રતિમા અથવા મૂર્તિ પણ સ્મારક ચિન્હ છે તે પણ ચૈત્ય કહેવાય.

ચૈત્યના સ્થાને વ્યતર દેવ વાસ કરે ત્યારે તેને વ્યતરાયતન કહેવાય.

ચૈત્યનો અર્થ જ્ઞાન થતો નથી

ચિત્ એટલે જાણવું તે ઉપરથી જ્ઞાન અર્થ ઉપજવેલો હોય એમ સાગે છે. પરંતુ વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ ચિત્ ધાતુ ઉપરથી ચૈત્ય શબ્દ થાય પણ ચૈત્ય ન થાય એમ વિદ્વાન પડિતો કહે છે. અને ચૈત્યનું પ્રાકૃત રૂપાંતર ચૈત્ય ન બની શકે એમ પણ તેઓ કહે છે. એટલે મૂળમાં આવતા ચૈત્ય=ચૈત્ય શબ્દનો અર્થ જ્ઞાન કરવામાં આવે છે તે થયાર્થ કેમ ગણાય તે સમજાતું નથી.

સ્થાનકવાસીઓનું વ્યાકરણના

વિરોધનું કારણ

વ્યાકરણ શિખવાથી શબ્દોના સાચા અર્થ સમજી શકાય છે એ કારણથી જ સ્થાનકવાસી સાધુઓએ વ્યાકરણ શિખવાની મના કરી હતી એમ સમજી શકાય છે. કારણ કે વ્યાકરણ શિખવાથી ચૈત્ય વગેરે શબ્દોના સ્થાનકવાસીઓએ જે ખોટા અર્થ કરેલા છે તે સમજી જવાય છે.

ચૈત્ય વગેરે શબ્દોના સ્થાનકવાસીઓએ કરેલા અર્થ ખોટા છે એમ જાણવાથી જ જેમણે ઘણા વર્ષ સુધી સ્થા. સાધુ ધર્મીય પાળી હતી તેવા સખ્યાબધ સત્યાર્થી અને દિગ્મતવાળા સ્થાનકવાસી સાધુઓએ સ્થા. સંપ્રદાય છોડીને મૂર્તિ પૂજક સંપ્રદાયને અપનાવ્યાના ઘણા દાખલા બની ગયા છે.

આજે પણ એવા ડરથી જ ઘણા અધ્યશ્રદ્ધાળુ આવડો વ્યાકરણ શિખવાની અને શિખડાવવાની વિરુદ્ધ પ્રરૂપણા કરતા હોય એમ દેખાય છે. પરંતુ એમ ખોટી રીતે સત્યને છુપાવી શકાય નહિ. વહેલું કે માડું સત્ય જલદાર આવે છે જ.

દરેક સાધુ કે શ્રાવકે સત્તોના અર્થ જરાજર વચાર્થ રીતે જાણવા મમજવા દોષ તેમણે પ્રાકૃત તેમજ સર્જીત વ્યાકરણ શિખવું જોઈએ જ અને વ્યાકરણ શિખે તો ચૈત્ય વગેરે શબ્દોના સાચા અર્થ જાણી શકે અને પછી જો તે સપ્રદાયવાદમાં તણાઈ કે લોભાઈ ન જાય તો સત્તોના શબ્દોના માચા અર્થ જ કરે

દેવ્ય ચેદ્યનો અર્થ

જાખના તરીકે—ભગવાનની સ્તુતિ કરતા અથવા ભગવાનને મહિમા જતાવતા કલ્પાન મગલ દેવ્ય ચેદ્ય શબ્દો ઘણે ઠેકાણે સત્તોમાં આવે છે તિષ્ઠતોના પાઠમાં પણ સ્થાનકવાસીઓ હમેશા તે શબ્દો જોયે છે તેના અર્થ આમ થાય છે—હે ભગવાન ! આપ કલ્યાણકારી, મગળકારી, દેવસ્વરૂપ, ચૈત્ય સ્વરૂપ છો. અહીંઆ ભગવાનને ચૈત્ય સ્વરૂપ એટલે જ્ઞાનસ્વરૂપ અથવા જ્ઞાનવત છે એમ કહી શકાય. પરંતુ આમાં પોને જ્ઞાનરૂપ જ છે આત્મા અને જ્ઞાન જુદા જુદા નથી ભગવાનને દેવસ્વરૂપ કહ્યા તે દેવસ્વરૂપમાં જ્ઞાનસ્વરૂપ અંતર્ગત છે જ. જે જ્ઞાનસ્વરૂપ નથી તેને દેવસ્વરૂપ કહી શકાય જ નહિં એટલે દેવ અને જ્ઞાન એકરૂપ છે તેને જુદા કેમ પાડી શકાય તે સમજવું નથી

અને અહીં ચૈત્ય સ્વરૂપ એટલે આપ સ્મરણીય છો અથવા સ્મારક રૂપ છો અથવા પ્રતિમા સ્વરૂપ છો એમ કહેવામાં આવે તો પણ વાધા જેવું લાગતું નથી કારણ કે ભગવાનની પ્રતિમાને પણ તીર્થકરોના વખતમાં પણ માનવામાં આવતી તે આપણે આગળના ભેજોમાં જોઈ ગયા છીએ એટલે ભગવાનને કલ્યાણકારી, મગળકારી દેવસ્વરૂપ અને પ્રતિમા સ્વરૂપ એમ જો કહેવાયુ દોષ તો પણ ને અસંભવિત લાગતું નથી તેમ અયોગ્ય પણ લાગતું નથી. પ્રતિમા એ સ્મૃતિરૂપ સ્મારક છે એટલે ભગવાનને સ્મરણીય કે સ્મારક રૂપ પણ કહેવાય

સ્થાનવાસીઓના અર્થ જોડા છે

વળી જ્ઞાન માટે તો સીધો શબ્દ નાળ હં અને સૂત્રોમાં બધે ઠેકાણે જ્ઞાન માટે નાળ શબ્દ જ વપરાયો છે

ચૈત્ય શબ્દનો અર્થ અરિહત કર્યો છે તો તો જ્ઞાનવત ને અરિહત એમ ગણીને કર્યો હોય એમ લાગે છે કારણ કે ચૈત્યનો અર્થ સાધુ તો કોઈપણ રીતે બધમેસતો થઈ શકતો નથી અને સાધુ માટે નિર્ગ્રંથ, બિંદુ, અણુગાર, સયતિ વગેરે શબ્દો સૂત્રોમાં મોટે ભાગે વપરાયા છે તો સાધુના અર્થ સાથે સીધો સબધ ધરાવતા શબ્દો છોડી દઈને કોઈક જ ઠેકાણે સાધુ માટે ચૈત્ય શબ્દ વાપરનામાં આવે ને સમ્ભવિત લાગતું નથી

પ્રતિમા-પડિમા શબ્દસૂત્રોમાં પ્રતિજ્ઞાના અર્થમાં વપરાયેલ છે.

પ્રતિમા અર્થ માટે સૂત્રોમાં પડિમા શબ્દ વપરાયો છે જેમકે, નાગપરિમા, યક્ષપરિમા, વગેરે એટલે તે પ્રમાણે અરિહતની પ્રતિમા માટે પણ પરિમા શબ્દ જ વપરાયો હોવો જોઈએ એમ પણ સ્થાનવાસીની દલીલ છે. એક રીતે એ દલીલ પણ જરાબર છે.

પરંતુ પડિમા શબ્દ મૂર્તિના અર્થમાં બહુ જુન ઠેકાણે વપરાયો છે પડિમા = પ્રતિમા શબ્દના ખીજા ધણા અર્થ થાય છે જેમકે શ્રાવકોની અગીયાર પડિમા અથવા પ્રતિમા. સાધુઓની બાર પડિમા અથવા પ્રતિમા. તેમજ તપના કેટલાક નામમાં પણ પડિમા શબ્દ વપરાયો છે. જેમકે—સમાધિપ્રતિમા, ઉપધાનપ્રતિમા, વિવેકપ્રતિમા, વિહારપ્રતિમા વગેરે વગેરે. આ બધે ઠેકાણે પડિમા-પ્રતિમાનો અર્થ પ્રતિમા, નિયમ કે અભિગ્રહ જોવો થાય છે પણ મૂર્તિ અર્થ થતો નથી

સૂત્રોમાં ઝાંઝે લાગે પડિમા શબ્દ પ્રતિજ્ઞા, નિયમ કે અભિગ્રહના અર્થમાં જ વપરાયો છે; ત્યારે ચૈત્ય = ચૈત્ય શબ્દ

બધે જ ઠેકાણે મંદિર. મૂર્તિ, પાદુકા વગેરે કોઈપણ પ્રકારના સ્મારક માટે જ વપરાયો છે. એટલે ચૈત્યનો મુખ્ય અર્થ સ્મારકની વસ્તુ મળેતો જ સમજવો જોઈએ.

સ્થા.ઓએ પણ કેટલેક ઠેકાણે
ચૈત્યનો અર્થ મૂર્તિ કરેલ છે.

સ્થાનકવાસી ધુનિથી અમોલ્ય ઋષિજીએ જતીશ સૂત્રોના દિની અનુવાદ કરી બહાર પાડેલા છે તેમાં તેમણે પણ કેટલેક ઠેકાણે ચૈત્યન અર્થ મંદિર અથવા પ્રતિમા કરેલ છે. જેમકે—

(૧) ઉવવાઈ સૂત્રમાં ચૈત્ય (ચૈત્ય) શબ્દનો અર્થ યક્ષ મંદિર ક્યો છે.

(૨) ઉવવાઈ સૂત્રમાં પૂર્ણમદ્ર ચૈત્યનો અર્થ ક્યો છે—મંદિર

(૩) પ્રજ્ઞ વ્યાકરણ સૂત્રમાં પૃષ્ઠ ૮માં ચૈત્યનો અર્થ પ્રતિમા ક્યો છે

(૪) પ્રજ્ઞ વ્યાકરણ સૂત્ર પૃષ્ઠ ૧૧માં ચૈત્યનો અર્થ વેનિકા ક્યો છે

(૫) પદ્મ વ્યાકરણ સૂત્ર પૃષ્ઠ ૧૨૨ માં ચૈત્યનો અર્થ પ્રતિમા ક્યો છે.

સૂત્રોમાં વપરાયેલા શબ્દો
અને તેના અર્થ

આ ઉપરથી સમજી શક્યા હશે કે સૂત્રોમાં—

ચૈત્ય = ચૈત્ય શબ્દ કોઈ પણ જાતના સ્મારક તરીકે વપરાયો છે જેમકે—મંદિર, મૂર્તિ, સ્તૂપ, ચોતરો વગેરે અથવા તેવા સ્મારકવાળા ઉદ્યાનને પણ ચૈત્ય કહ્યું છે.

પટ્ટિમા = પ્રતિમા શબ્દ મુખ્યત્વે વ્રત, નિવ્રમ કે અભિવ્રત માટે વપરાયો છે

નાળ = જ્ઞાન. જ્ઞાન માટે નાળ શબ્દ જ વપરાયો છે.

સાધુ માટે અણુગાર, બિહુ, નિર્ગ્રંથ, મુનિ વગેરે શબ્દો વપરાયા છે કે જેનો સીધો અર્થ સાધુ થાય છે.

અરિહંત માટે અરિહત અથવા અર્હત શબ્દ જ વપરાયેલ છે.

મૂત્રામાં ચેદ્ય શબ્દ આવે છે તેવા થોડાક દાખલા આપણે વિચારીશું ત્યારે ઉપરની હકીકત ધ્યાનમાં રાખવી. કારણ કે તેથી તે દરેક ઠેકાણે ચેત્યનો કયો અર્થ લાગુ પડે છે તે સમજવાનું સહેલું થઈ પડશે.

સ્થાનકવાસીઓ નિક્ષેપાથી મૂર્તિ અવદનીય છે એમ સિદ્ધ કરે છે તેથી પહેલાં આપણે નિક્ષેપા સબધી થોડો વિચાર કરી લઈએ.

ચાર નિક્ષેપા

‘મૂર્તિપૂજક અને સ્થાનકવાસીમાં નિક્ષેપા મબધી મતભેદ છે.

વસ્તુનું વચાર્થ સ્વરૂપ સમજવા માટે અતુલ્યોગદ્વર સૂત્રમાં વસ્તુના ચાર નિક્ષેપા કરી વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણવાનું, સમજવાનું કહ્યું છે એમ તો ખન્ને સંપ્રદાય માને છે. તે ચાર નિક્ષેપા આ પ્રમાણે છે— (૧) નામ, (૨) સ્થાપના, (૩) દ્રવ્ય અને (૪) ભાવ.

હવે મતભેદ એ છે કે સ્થાનકવાસી માન્યતા પ્રમાણે ત્રણ નિક્ષેપા જોય છે, જાણવા યોગ્ય છે પણ વદનીક પૂજનીક નથી. ફક્ત છેલ્લો ભાવ નિક્ષેપો વાંદવા પૂજવા યોગ્ય છે. ત્યારે મૂર્તિપૂજકો જેનો ભાવ નિક્ષેપો વદનીક પૂજનીક હોય તેના ચારે નિક્ષેપા વદનીક પૂજનીક ગણાય એથી માન્યતા ધરાવે છે.

આ મતભેદને કારણે સ્થાનકવાસીઓ મૂર્તિને વદનીક પૂજનીક ગણતા નથી. કારણ કે મૂર્તિમાં અરિહંતના ગુણ નથી, ત્યારે મૂર્તિપૂજકો ભાવ નિક્ષેપાથી અરિહંત વદનીક પૂજનીક છે માટે સ્થાપના નિક્ષેપાથી પણ મૂર્તિને વદનીક પૂજનીક ગણે છે. આ મતભેદના કારણથી નિક્ષેપા મબધી વિચાર કરવો પડે છે.

અનુયોગદ્વારમા કયા નિક્ષેપા વદનીક પૂજનીક છે એમ અનુયોગદ્વાર સૂત્રમા બતાવ્યું છે કે નહિ તે એમાથી એકે પક્ષે સ્પષ્ટ રીતે જણાયું નથી પરંતુ પોતપોતાની રીતે તર્ક કરીને પોતાની માન્યતા માઝી દરાવી છે

એકલા ભાવ નિક્ષેપાને માનવો એ નિશ્ચય નયની વાત થઈ અને ભાવ નિક્ષેપો જેનો પૂજનીક હોય તેના ચારે નિક્ષેપા પૂજનીક ગણવા એ વ્યવહાર નયની વાત થઈ એમ વિચાર કરતાં જણાય છે. અને એ રીતે બન્નેની વાત સાચી છે એમ કહી શકાય છે.

ત્યારે હવે આદી વિચારવાનું એ પ્રાપ્ત થાય છે કે નિક્ષેપામા સ્થાનકવાસીઓ જેમ ક્રતા નિશ્ચયને જ સ્વીકારે છે તેમ બીજી બધી બાબતમા પણ નિશ્ચયને જ સ્વીકારે છે કે કેમ તો સ્થાનકવાસીઓ એકલા નિશ્ચયને જ માને છે અને વ્યવહારને નથી માનતા એમ નથી એ તો તેમના વર્તનો, લખાણો વગેરે ઉપરથી ચોખ્ખું દેખાય છે સ્થાનકવાસીઓ જે વ્યવહારને માને છે જ તો પછી મૂર્તિ સામે જ વિરોધ શા માટે? મૂર્તિ એ વ્યવહાર ધર્મમા જ આવે છે એમ તો મન મૂર્તિપૂજકો માને છે નિશ્ચયમા કોઈ મૂર્તિને સ્થાન આપવું જ નથી

તો પછી ન્યાયની રીતે મૂર્તિને ન માનનારી સ્થાનકવાસીની માન્યતા અસંગત કહે છે, અયોગ્ય કહે છે. માટે સ્થાનકવાસીઓએ એ સબ્ધમાં વિગેય વિચાર કરવો ઘટે છે. કારણ કે ધર્મની બાબતમાં અસંગતતા અયોગ્યતા કે વિરોધતા હોવી ન લેઈએ અને અસંગતતા કે વિરોધતા હોય તે સાચો ધર્મ કહી ન શકાય. એવો ધર્મ એકાંતવાદી જ કહી શકાય. સાચો ધર્મ અનેકાંતવાદી જ હોય.

નિક્ષેપાની સપૂર્ણ વિગત માટે આ પુસ્તકમાં જ “ચાર નિક્ષેપા”નામનું પ્રકરણ જુઓ.

હવે આપણે સૂત્રોમાં ચેદ્ય = ચૈત્યનો ઉલ્લેખ ક્યાં ક્યાં આવે છે અને તેનો શો અર્થ થાય છે તે જાણતો થોડા દાખલાઓ ઉપરથી વિચાર કરીએ.

સૂત્રોમાં ચૈત્યના ઉલ્લેખો નગરનું વર્ણન

સૂત્રોમાં જ્યાં જ્યાં નગરનું વર્ણન આવે છે ત્યાં ત્યાં ઉપવાર્ધ સૂત્રમાંના ચપા નગરીના વર્ણન પ્રમાણે સમગ્ર લેવાનું કહ્યું છે. એટલે સૂત્રમાંનું વર્ણન જોવું જોઈએ. તે વર્ણન આ પ્રમાણે છે—

(૧) આચારવત્ત ચેદ્યા જવદ્ વિવિદ્ સમિવિદ્ વહુવા

(૨) પાઠાંતર—આચારવત્ત અરિહંત ચેદ્યા

અર્થ—આકારવંત એટલે સુદર આકારના સુશોભિત ધણા ચૈત્યો અને વિવિધ પ્રકારના વૈશ્યોના ધણા સન્નિવેશો હતા.

અહીંઆ સ્થાનકવાસીઓએ પહેલા પાઠમાં ચૈત્યનો અર્થ યક્ષાદિના મંદિર એમ કર્યો છે. તેઓ પાઠાંતર બતાવે છે પણ એ અર્થ સ્વીકારતા નથી. કારણ કે પાઠાંતરમાં અરિહંત ચેદ્યાનો અર્થ અરિહતના મંદિરો એમ થાય તે વાત સ્થાનકવાસીઓને કબૂલ નથી.

હવે વિચારવાનું એ છે કે આગળ આપણે જોઈ ગયા તે પ્રમાણે ભગવાન પાર્શ્વનાથના વખત પહેલાંથી તો મૂર્તિની માન્યતા ચાલુ હતી જ. અને મૂર્તિ દોય ત્યાં ચૈત્ય—મંદિર પણ હોય જ. અને જ્યાં જોનોની વસ્તી હોય ત્યાં જોનોના અરિહતના મંદિર પણ હોય જ. એટલે ચપા-નગરીમાં જિનમંદિરો ધણાં હતા એમ સૂત્રમાંના ઉલ્લેખનો અર્થ માનવો જ જોઈએ.

એટલે કે પાઠાંતરમાંનો અરિહત શબ્દ કબૂલ કરવામાં ન આવે તો પણ ચંપાનગરીમાં જિનમંદિરો હતા એમ સાબિત થઈ જાય છે.

અમરેન્દ્ર

શ્રી ભગવતી સૂત્રના ત્રીજા ચતુર્થા પીઠ ઉદ્દેશમાં અમરેન્દ્ર અમરેન્દ્ર પદેવા દેવલોકે જતા શકેન્દ્રે વિચાર્યું કે અમરેન્દ્ર કોઈનું શરણ લઈને આવેલ દોષો જોઈએ. તેનો મૂળ પાઠ—

જગત્ અરિદ્ધતે યા અરિદ્ધત ચેદ્યાગિ વા અગગારે વા માવિયમ્પાળો
જીસાણ ઉદ્ધત્ત ઉપ્પવતિ ।

અર્થ — અરિદ્ધત, અરિદ્ધત ચૈત્ય કે ભાવિતાત્મા અણુગાર (સાધુ)
એ ત્રણમાંથી કોઈ એકનું શરણ લઈને આવી શકે

અહીંયા સ્થાનકવાસીઓ અરિદ્ધત ચૈત્યનો અર્થ હ્રસ્વઅરિદ્ધત
કરે છે ચૈત્યનો અર્થ હ્રસ્વ તો કોઈ રીતે યતો જ નથી એટલે
સ્થાનકવાસીઓએ ચૈત્યનો સાચો અર્થ પોતાની માન્યતાની વિરુદ્ધ જાય
છે માટે હ્રસ્વ અર્થ ઉપજતી કાઢ્યો છે કારણ કે ક્યાય પણ ચૈત્યનો
અર્થ હ્રસ્વ યતો જ નથી

અમરેન્દ્રે મહાત્મી ભગવાન હજુ હ્રસ્વ અવસ્થામાં હતા ત્યારે
તેમનું શરણ લીધું હતું. તે નિમિત્ત જોઈને સ્થાનકવાસીઓએ ચેષ્ટયતો
અર્થ હ્રસ્વ એમ ઉપજતી કાઢ્યો । આની રીતે જોડા અર્થ ઉપજતી
કાઢવા તે સીધા મરણ મત્યાર્યોનું કામ નથી જ

વળી તેમની એ ઉપજતી કાઢવા માટેની દલીલ પણ એટલી જ
હાસ્વારપદ છે તેઓ કહે છે કે પ્રતિમા મૂર્તિની અમરેન્દ્રને શરણ
આપવા જેવી શક્તિ કોઈ શકે નહિ આવી તર્ક જુદાને ધન્યવાદ !
દેવો બધાય અવધિજ્ઞાનવાળા હોય છે એ તો સ્થાનકવાસીઓ માને જ
છે અને અવધિજ્ઞાનવાળા દેવ અરિદ્ધતની મૂર્તિમાં તેની શક્તિ હોય કે
નહિ તે મનુષ્ય કરતા તો ઘણી વધારે સારી રીતે જાણી શકે જ

વળી દેવલોકમાં શાશ્વતી મૂર્તિઓ છે તે પણ
સ્થાનકવાસીઓ માને છે જ. હવે એ તે મૂર્તિઓમાં કોઈ

પણ જાતનું દૈવત ન હોય તો અવધિજ્ઞાનવાળા દેવો તે શાસ્ત્રી મૂર્તિઓને માને જ નહિ, દેવ પોતે જ મહાશક્તિશાળી હોય છે. તે તેમના કરતાં વિશેષ શક્તિશાળી મૂર્તિને માને પણ શક્તિ વિનાની મૂર્તિને અવધિજ્ઞાની દેવો માનવાની મૂર્ખાઈ કરે જ નહિ.

આથી સિદ્ધ થાય છે કે અહીંઆ અરિહત ચેદ્યાગિનેા અર્થ અરિહંતની પ્રતિમા જ થાય છે અને એ જ અર્થ યર્થ રહે.

સમવાયાંગમાં

ઉપાસક દશાંગની નોંધ

ઉપાસક દશાંગ સૂત્રમાં યું યું આવે છે. તેની નોંધ સમવાયાંગ સૂત્રમાં આપેલ છે. તેમાં લખ્યું છે કે—તેમાં આવકોના નગર, ઉદ્યાન, ચૈત્ય, વનખંડ, ધર્માચાર્ય,... અવણુ... ઇત્યાદિ.”

અહીંઆ ચૈત્યનો અર્થ સ્થાનકવાસીઓએ વ્યતરાલય એમ કર્યો છે. વ્યતરાલય તો આવક માટેના જ ન હોય પણ બધા લોકો માટે હોય. કારણ કે જૈન કરતાં અજૈન જ બધા વ્યંતરને વિશેષે કરીને સંસારના સુખ માટે માને પૂજે. જૈન તો વિશેષે કરીને આત્મદ્રવ્યાણુ માટે જિનપ્રતિમાને જ માને પૂજે.

એટલે અહીંઆ ચૈત્યનો અર્થ ખાસ કરીને જિનમંદિર થવો જોઈએ. કારણ કે આ સૂત્રમાં આવકના ચૈત્ય છે એમ કહ્યું છે.

છતાં માનો કે ગામનું વણું છે તેમાં સર્વ લોક માટેનાં ચૈત્ય હોય તો પણ ચૈત્યને સમુચ્ચય તરીકે લેવાથી તેમાં જિનમંદિર અને અજૈનના વ્યતરાલય વચ્ચે મંદિરોનો સમાવેશ યર્થ જાય છે.

આનંદ આવકે

ઉપાસક દશાંગ સૂત્રમાં આનંદ આવકે પ્રત સેતી વખતે આ પ્રમાણે પ્રતિષ્ઠા કરી છે—

“ મને (આનંદ આવકને) આજથી અન્ય તીર્થિક, અન્યતીર્થિક દેવ અને અન્ય તીર્થિકોએ ગૃહણ કરેલ ચૈત્યને વદના નમસ્કાર કરવા એ કલ્પતુ નથી ”

અહીંઆ સ્થાનકવાસીઓએ મૂર્તિની સાન્યતા અને મૂર્તિની પૂજા બન્નેને એક ગણીને મૂર્તિપૂજાના વિરોધ કરવાના ઇરાદાથી અહીંઆ ચૈત્ય શબ્દનો અર્થ સાધુ કરેલ છે. પણ આ અર્થ ખોટો છે, કારણકે—

પહેલુ તો એ કે અહીં પૂજાની વાત જ નથી. બીજુ, અન્ય તીર્થિકોએ ગૃહણ કરેલ સાધુ જૈન તરીકે ગણી શકાય જ નહિ. જૈન સાધુ બીજા કોઈ ધર્મના ભળી જાય પછી તો તે, તે ધર્મના સાધુ તરીકે જ ગણાય એટલે અહીં સ્થાનકવાસીઓએ ઉપજાવી કાઢેલ અર્થ બહુ બેસનો થઈ શકે નથી.

વળી સ્થાનકવાસીની બીજી દલીલ છે કે આનંદ આવકની પ્રતિષ્ઠામાં ગાહારપાણી મુખવાસ વગેરે આપવાની વાત પણ છે અને મૂર્તિને ખાવાપીવાનું હોય નહિ માટે તે અર્થ થઈ શકે નહિ. અહીં એ જોડુ ધટે છે કે પ્રતિષ્ઠા તો સમુચ્ચયે લેવાય છે પછી તેમાં જધા શબ્દ બધાને લાગુ પડવા જ જોઈએ એમ ન હોય પણ જોને જોટલુ લાગુ પડતું હોય તેટલું સમજવું જોઈએ.

તે વખતે મૂર્તિ હતી તે તો અગાકના લેજો ઉપરથી આપણે જાણી શક્યા છીએ. અને અહીં સાધુ કરતા મૂર્તિ અર્થ વિરોધ બંધ બેસે તો આપણે કારણકે તે સમયે પણ મૂર્તિઓ દેવોથી અધિષ્ઠિત કોઈ મહા ચમત્કારી અને પ્રભાવિક હતી અને તેથી જ અન્યધર્મોએ ચોરી

હૂપીથી જિનમૂર્તિઓ ઉપાડી જતા હતા. અને તેને પોતાના દેવ તરીકે પૂજતા હતા.

એવી અન્ય ધર્મોઓએ લઈ ગયેલી મૂર્તિને જૈન શ્રાવક વદન નમસ્કાર ન કરે એ સ્વાભાવિક છે. એટલે આનંદ શ્રાવકે તેવી મૂર્તિને વદન નમસ્કાર ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી

અંબડે શ્રાવક

ઉવવાઈ સુત્રમા અંબડ શ્રાવકે આનંદ શ્રાવકની પેઠે જ પ્રતિજ્ઞા લીધી છે કે—

“ મને અરિહત અને અરિહતના ચૈત્ય સિવાય અન્ય તીર્થિક, અન્યતીર્થિક દેવો અને અન્યતીર્થિકોએ ગૃહણુ કરેલા અરિહત ચૈત્યને વદના કરવી, નમસ્કાર કરવા, પર્યુપાસના-સેવા-ભક્તિ વગેરે કરવું કહ્યું નહિ ”

અહીં બે ઠેકાણે ચૈત્ય આવે છે તેમા પહેલા ઠેકાણે સ્થાનકવાસીઓ અરિહતના યાત્રીગણુ એવો અર્થ કરે છે અને બીજા વાગ આવતા ચૈત્યનો અર્થ અરિહતનું જ્ઞાન એવો અર્થ કરે છે ।

આનંદ શ્રાવકના અધિકારમાં સ્થાનકવાસીઓએ સાધુ અર્થ કયો ત્યારે અહીંઆ જ્ઞાત્રીગણુ અને જ્ઞાન એમ બે જુદા જુદા અર્થ કયો ! અહીં પણ મૂર્તિપૂજનની તો વાત જ નથી પણ મૂર્તિપૂજનો ભ્રમ મનમાં પેસી ગયેલો તે ભ્રમે સ્થાનકવાસીઓ પાસે જુદા જુદા ઠેકાણે જુદા જુદા અર્થ કરાવ્યા છે.

મતાગ્રહ સીધી વાત સમજવા ન દીઁએ અને સીધા સાચા અર્થ પણ કરવા ન આપે.

અહીં પણ અખડ આવકની પ્રતિષ્ઠા તો એ જ છે કે અરિહત અને અરિહતની પ્રતિમાને જ વદન કરીશ પણ અન્ય તીર્થંક, તેના દેવો અને તેણે ગૃહણ કરેલ અરિહત પ્રતિમાને વદન નમર્યાગ કરીશ નહિ.

સ્થાનકવામીઓની દલીલ એ છે કે એમ અર્થ કરવાથી આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુને વદન કરવાનો નિષેધ ધર્મ માધ છે.

મારી પામે ઉનવાધ સૂત્ર નથી તેથી તેનો આગળપાછળનો સબધ હું જોઈ શક્યો નથી પણ અખડ આવકનો એવો ભાવ તો ન જ દોષ શકે કે તે આચાર્ય વગેરેને વદન નહિ કરે પરંતુ અરિહતમા જ તેણે તેના અનુયાયી મળે માધુને ભેગા ગણી લીધા હશે.

ગમે તેમ પણ ચૈત્યનો અર્થ તો આનંદ આવકના અધિકારમાં કહ્યું તેમ અહીં પણ જિનપ્રતિમા જ થઈ શકે.

વિદ્યાચારણ-જઘાચારણ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર તત્ત્વ ૨૦ ઉદ્દેશા ૮ મા વિદ્યાચારણ જઘાચારણ મુનિઓ ચિત્તવદન કરવા ગયાની વાત આવે છે.

વિદ્યાચારણ માનુષોત્તર પર્વત, નદીચર દ્વીપ, પાકુકવન અને નદનવન ગયાની વાત છે તે તે ઉક્તોએ જઈને તેઓએ ચેદવાદ વગર ચે યોને વદન કર્યાં પાઠ છે અને પાઠા અહીં આપીને અમીના ચેત્રોને વદન કરવાનો પાઠ છે.

અહીં પણ મુર્તિપૂજાની દરજી વાત જ નથી હતા. સ્થાનકવાસીઓએ વિશેષ દગ્ગા ચેદવનો અર્થ જ્ઞાન કરીને તે તે ઉક્તોએ જઈને વિદ્યાચારણ તથા જઘાચારણ મુનિઓએ અરિહતના જ્ઞાનની મુર્તિ હજી એમ કહે છે. તર્કજ્ઞાનની અભિજ્ઞાની છે ને.

અરિહતના કેવળગાનની મુતિ શું અહીં બેઠાં ન થઈ શકે કે ત્યાં એટલા બધે લાંબે ઠેકાણે ગયા અને અહીં ચેદગાદ બહુવચન છે એટલે ધણા ચૈત્યોને વાંધા એમ પાઠ છે ત્યારે જ્ઞાન તો એકવચન છે એટલે વ્યાકરણથી પણ એ અર્થ તાઈન ખોટો છે.

મૂળ અર્થ એટલો જ છે કે તે તે ઠેકાણે જઈ તેઓએ અરિહંતની પ્રતિમાઓને વંદન નમસ્કાર કર્યાં. અહીં જ્ઞાન અર્થ બેસતો જ નથી.

નદનવન તથા પાંડુકવનમાં શાશ્વતી પ્રતિમાઓ છે તેનો ઉલ્લેખ જંબુદ્વીપપત્તિ સૂત્રમાં છે. નદીશ્વર દ્વીપ પર શાશ્વતી પ્રતિમાઓ છે તેનો ઉલ્લેખ છવાલિગમ સૂત્રમાં છે. માનુષોત્તર પર્વત, ધનુશ્વર પર્વત, નદીશ્વર દ્વીપ, રુચકવર દ્વીપ ઉપર બિનમદિરા છે તેનો ઉલ્લેખ દ્વીપસાગર પત્તિ સૂત્રમાં છે.

સ્થાનાગ સૂત્રના બોધે ઠાણે ચાર પન્નતિ સૂત્રોના નામ આપ્યા છે તે—(૧) જંબુદ્વીપ પન્નતિ, ચદ્રપન્નતિ, સ્પર્શ પન્નતિ અને દ્વીપસાગર પન્નતિ.

એટલે એ બાબત સ્થાનકવાસીઓનો વાધો ખોટો છે.

આ પાઠમાં છેલ્લે કહ્યું છે કે વિદ્યાચારણ જ્ઞાનાચારણ મુનિઓ પાછા આવીને આલોચણા ન લીએ તો વિરાધક કહેવાય. એ માટે પણ સ્થાનકવાસીનો વિરાધ છે. પરંતુ સાધુ ૧૦૦ કદમથી આગળ જાય તો તેને આલોચણા લેવી પડે છે. અને લબ્ધિધારી મુનિઓને લબ્ધિનો ઉપયોગ કરવો તે પ્રમાદ છે. લબ્ધિનો ઉપયોગ કર્યો હોય અને તેની આલોચના કરી ન હોય તો તેને ચારિત્રની આરાધના નથી થતી. માટે ચાનકવાસીઓનો ને વાધો પણ ખોટો છે.

શ્રી દશવૈકલિક સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—માધુ જોતરી લાવી ગુરુની પાસે સમ્યક્ પ્રકારે આલોચે તે આલોચણા જોતરીની નદિ પણ તેમાં

પ્રમાદથી આવવા જવામા ઉપયોગ ન રહેવાથી જે કોઈ દોષ વાગ્યો દોષ તેની આશોયણા કહી છે

માધુને આનતા જતા, પ્રતિક્રમણ કરતા કે બીજુ હરકોઈ કામ કરના આશોયણા તથા ધરિયાવહી પડિક્રમવાની છે તે પ્રમાદને આશ્રયીને છે પણ નહિ કે—તે શુભ કાર્યોને આશ્રયીને ।

પ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્ર

પ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્રમા ત્રીજા સવરહારમા આ પ્રમાણે પાઠ છે—

અન્યતઃ શાલ દુઃશલ ગિલાણ શુદ્ધ સ્વરૂપે પવત્તિ
આપરિય ઉવજ્જાપ સેહે સાહમ્મિપ તપસ્સીકુલ્લગણ
સંઘચ્છેદ્યદ્દે ચ ણિજ્જરટ્ઠી

અર્થ—અત્ય ત બાળ, દુર્બળ, ઝાન, વૃદ્ધ, માસક્ષમણ આદિ તપની પ્રવૃત્તિ કરનાર આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, શિષ્ય, સાધર્મિક તપસ્વી કુળગણ, સઘચ્છેદ્ય એટલાની વૈયાટ્ય નિર્ગરને માટે..

અહીં સઘચ્છેદ્યદ્દે શબ્દ છે તેમાં સ્થાનકવાસીઓ “સઘ તા જ્ઞાનાર્થીની” વૈયાટ્ય એમ અર્થ કરે છે ત્યારે મૂર્તિપૂજકો સઘ તા મૂર્તિની વૈયાટ્ય એમ અર્થ કરે છે અથવા સઘની મૂર્તિની વૈયાટ્ય એમ અર્થ કરે છે. સઘ અને ચ્છેદ્ય એ બે શબ્દોને બેગા ગણવાર સઘની મૂર્તિ અથવા સઘનું મંદિર એવો અર્થ થઈ શકે છે મૂર્તિ મંદિર મધના જ દોષ એટલે એમ પણ અર્થ થઈ શકે

મૂર્તિની કોઈ આચાતના કરનો દોષ તેને સાધુ અટકાવે ને માધુએ મૂર્તિની વૈયાટ્ય કરી એમ ગણાય છે.

સ્થાનકવાસી “જ્ઞાનાર્થી” એમ અર્થ કરે છે તો આચાર્ય ઉપાધ્યાય, શિષ્ય, સાધર્મિક વગેરે પણ જ્ઞાનાર્થી તો દોષ જ નેમને

જ્ઞાનાર્થી ન માનવા તો બીજા કોને જ્ઞાનાર્થી માનવા ? એટલે જ્ઞાનાર્થી અર્થ જોડો જ દેખાય છે.

વળી સ્થાનકવાસીઓ બીજો અર્થ, જ્ઞાનને માટે વૈયાટ્ય એમ કહે છે. વૈયાટ્યથી નિર્જરા થાય પણ જ્ઞાન પણ કેવી રીતે થઈ શકે ? નિર્જરા એટલે જ્ઞાનાવસ્થાની નિર્જરા થઈ ગયા પછી જ્ઞાન થઈ શકે માની શકાય. પણ અહીં ચૈત્ર્ય શબ્દ તો પહેલાં આવ્યો છે અને નિર્જરા શબ્દ પછી છે. એટલે સ્થાનકવાસીઓનો આ અર્થ પણ બરાબર લાગતો નથી.

આ ઉપરથી ચેદ્ય શબ્દનો સાચો અર્થ ચૈત્ય એટલે મંદિર અથવા મૂર્તિ જ હોવો જોઈએ એમ સમજી શકાય છે.

નંદી સૂત્ર

શૈલિક મહારાજના પુત્ર કૌશિક (અખતશત્રુ) રાજાએ વિશાલા-નગરી ઉપર ચઢાઈ કરી હતી અને તે નગરીમાં શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામીની પાદુકારૂપ હતો તેથી તે નગરી જીતી શકાતી નહોતી એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. અને શ્રી નંદી સૂત્રમાં પારિણામિકી બુદ્ધિના દૃષ્ટાંતમાં આ સબધી ઉલ્લેખ છે. તેનો પાઠ આ પ્રમાણે છે—

વિશાલાય પુરી કુલચાલકેન વિશાલામહાગાય યન્મુનિસુવ્રત સ્વામિ પાદુકા સ્તૂપોત્સ્વાત્ સા તસ્ય પારિણામિકી બુદ્ધિઃ ।

અર્થ—વિશાલા નગરીના નાશને માટે કુલચાલક મુનિએ કહ્યું કે— શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામીના પાદુકાસુત સ્તૂપને ઉખેડી નાખવાથી નગરીનો ભગ થઈ શકશે. મુનિની આ પારિણામિકી બુદ્ધિ થઈ.—સ્થાનકવાસી મુનિશ્રી હસ્તીમલજીના નંદીસૂત્રનું પાનું ૯૧.

ભગવાન મહાવીર સ્વામીના વખતની આ વાત છે. એટલે પ્રાચીન કાળમાં તીર્થ કર ભગવાનોના વખતમાં સ્તૂપો, મૂર્તિઓ હતી એટલું જ નહિ પણ તે ધણા પ્રમાવશાળી હતા એ પૂરવાર થાય છે.

વ્યવહાર સૂત્ર

વ્યવહાર સૂત્ર ઉ. ૧ માં પાઠ છે કે—અત્યેવ સમ્મમવિવાદ
ચેદયાદ પાસેગ્ગા કપ્પદ સે તસંતિણ આલોદ્ધાણ વા ।

અર્થ—આચાર્ય આદિ બુદ્ધુતનો સંબોગ ન હોય તો જેદ્ય
જિનચૈત્ય-પ્રતિમા પાસે જઈને આસોચના લઈ શકાય છે.

મૂર્તિની મહત્તા

દેવશોકમા મૂર્તિ છે અને તેની મહત્તા પણ છે સમજા દેવો
અવધિયાની હોય છે. તેથી દેવો પોતાના યાનથી જાણી શકે છે કે
મૂર્તિ શક્તિશાળી કે પ્રભાવશાળી છે કે નહિ. દેવો પોતે જ ભારે
શક્તિશાળી હોય છે. તેઓ તેમના કરતાં પણ મૂર્તિ વિશેષ શક્તિશાળી
હોય તો જ મૂર્તિને માને. દેવો મૂર્તિને માને છે. વડે છે, નમસ્કાર કરે
છે એ તો સૂત્રસિદ્ધ હકીકત છે. એટલે દેવશોકમાની શાશ્વતી મૂર્તિઓ
દેવો કરતાં વિશેષ શક્તિશાળી છે એમ સિદ્ધ થાય છે

અહીંઆ પણ પ્રાચીન કાળથી જ મૂર્તિઓ, સ્તૂપો વગેરે પ્રભાવ-
શાળી, શક્તિશાળી હતા તેના દાખલા મળી આવે છે. જેમકે—

(૧) વિશાલા નમરીમાં શ્રી મુનિસુવ્રન સ્વામીનો સ્તૂપ હતો ત્યાં
સુધી કેણિક મદારાજની તે નમરી છતી શકાતી નહોતી.

(૨) રામ્યબસ્વામી દીક્ષા લીધા પહેલાં વૈદિક બ્રાહ્મણ હતા અને
પગો ઠરાવતા. તેમના યજ્ઞના સ્તબ નીચે તેમના ગુરુએ સોળમા તીર્થ કર
શ્રી શાંતિનાથ સ્વામીની મૂર્તિ છુપાવી હતી કે જેથી સર્વ વિદ્યો ટળી
જતા. તે મૂર્તિના દર્શનથી રામ્યબસ્વામી બોધ પામી દીક્ષા લઈ બ્રમ્હ
બની મવા

આપણા કયા નાદિવંશમા આવા બીજા પણ બહુ દાખલાઓ મળી
આવે છે અને અન્યારના બહુ તીર્થોની મૂર્તિઓની મદદના જાણીતી છે

મૂર્તિનું કાર્ય

આ પ્રમાણે આપણે મૂર્તિની માન્યતા ધર્મ વિરુદ્ધ નથી, પ્રાચીન કાળમાં મૂર્તિઓ હતી અને સૂત્રોમાં પણ ઠેકઠેકાણે મૂર્તિના ઉલ્લેખો છે તે આપણે વિસ્તારથી જોઈ ગયા. અને એ રીતે મૂર્તિની માન્યતા બ્યવહાર ધર્મમાં સહાયરૂપ છે એ પણ જોઈ ગયા.

પ્રત્યેક અનુષ્ઠાન, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ વગેરે ધાર્મિક ક્રિયાઓ મનને કાણુમાં લાવવાને માટે તાલીમરૂપ છે. મનને સસારમાં ભટકતું અટકાવીને ધર્મમાં વાળવા માટે ધાર્મિક ક્રિયાઓ તાલીમરૂપ છે.

તેરી જ રીતે મૂર્તિ પણ મનને ધર્મભાવમાં લાવવા માટેનું એક ઉત્તમ સાધન છે. મૂર્તિથી ધર્મભાવના જન્યુત થઈ શકે છે તેમજ હમેશા બાવપૂર્વક મૂર્તિના દર્શન કરવાથી ધર્મભાવના ટકી રહે છે અને ધર્મશ્રદ્ધા દૃઢ બને છે.

એટલે બીજી ધાર્મિક ક્રિયાઓની પેઠે મૂર્તિના દર્શન પણ મનને કાણુમાં રાખવાના એક ઉત્તમ સાધનરૂપ બને છે.

જેમ બીજી ધાર્મિક ક્રિયાઓ સીધો મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવી શકતી નથી તેમ મૂર્તિ પણ સીધો મોક્ષ અપાવી શકતી નથી. મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા તો મનને કાણુમાં લેવાના બધા સાધનોનો ઉપયોગ કરી પહેલાં મનને કાણુમાં લેવાની જરૂર છે. તે પછી મનને ધર્મ ધ્યાનમાં લીન કરવાનું એ પ્રમાણે મનની એકાગ્રતા સાધ્યા પછી મનને આત્મસ્વરૂપના ચિંતનમાં લીન કરવાનું છે જેમ ચાપ ત્યારે જ મોક્ષ થઈ શકે છે.

મૂર્તિ-વંદનનો ફાયદો

બકિતબાવપૂર્વક જગવાનની મૂર્તિને વંદન નમસ્કાર કરવાથી શો ફાયદો થાય છે ને મૂર્તિ જગે? આ પ્રમાણે જનારે છે—

- (૧) ચૈત્યવદન આદિ ભગવાનની ગુણરત્ન કરવાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થાય છે
- (૨) ભગવાનના દર્શન કરવાથી દર્શનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થાય છે
- (૩) અગિદત તથા મિદ્ધ ભગવાનના ગુણનું અભરણ કરવાથી સમ્યગ્ દર્શનની પ્રાપ્તિ અને મોહનીય કર્મનો ક્ષય થાય છે.
- (૪) પ્રતિમા સમક્ષ ભાવદૂર્ગમ તત્ત્વિન થવાથી તથા શુભ અધ્યવસાયથી શુભ ગતિના આધુષ્યનો બધ પડે છે
- (૫) અરિહતનું નામ ક્ષેવાથી અશુભ નામ કર્મનો ક્ષય થાય છે
- (૬) અરિહતના વદન ભક્તિથી નીચ જોત કર્મનો ક્ષય થાય છે
- (૭) ચૈત્યવદનમા ચક્રિનો સદુપોગ કરવાથી અતરાય કર્મનો ક્ષય થાય છે.

સ્થાનકવાસીઓનું કર્તવ્ય

હવે ત્યારે મૂર્તિની માન્યતા સૂત્રાનુસાર માચી સિદ્ધ કરે છે ત્યારે સ્થાનકવાસીઓએ તે વાત કબુલ કરી લેવી એ તેમનું યોગ્ય કર્તવ્ય ગણાય. સ્થાનકવાસીઓ સૂત્રને અનુસરવાનું માને છે તેથી મૂર્તિને માનવી એ તેમનું કર્તવ્ય થઈ પડે છે. સત્યાથી હોય તે તો સત્યની ખાત્રી થયેથી સત્ય સ્વીકારે જ. મત્ય ન સ્વીકારે તો અંધધાયવાદી મતાગ્રહી એકાંતવાદી કહેવાય.

પ્રકરણ બારમું

સૂત્રોમાં દ્રવ્ય મૂર્તિપૂજનો ક્યાં ય ઉલ્લેખ નથી

મૂર્તિની માન્યતા તીર્થંકર માન્ય, સૂત્ર માન્ય અને ધર્મ-માન્ય છે એમ પ્રમાણોથી બતાવી આપ્યા પછી એટલે કે મૂર્તિની માન્યતા સૂત્રાનુસાર સાચી છે એમ સિદ્ધ થઈ ગયા પછી હવે અહીંઆ આપણે મૂર્તિપૂજ સંબંધી વિચાર કરીશું. મૂર્તિપૂજ પ્રાચીન કાળમાં હતી કે કેમ, સૂત્રોમાં મૂર્તિપૂજના ઉલ્લેખો છે કે કેમ અને મૂર્તિપૂજકો મૂર્તિપૂજને સિદ્ધ કરવા માટે જે કાબલાઓ આપે છે તે યથાર્થ છે કે કેમ તે હવે આપણે વિચારીશું.

પૂજ કોની અને શા માટે ?

મૂર્તિપૂજનો વિચાર કરતી વખતે જે વાત સૌથી પહેલાં વિચારવાની છે—

(૧) પૂજ કોની કરવાની છે ?

(૨) પૂજનો હેતુ શા ?

પહેલા પ્રશ્નના જવાબમાં કહીશું કે તીર્થંકર ભગવાનની, અરિહત ભગવાનની કે સિદ્ધ ભગવાનની પૂજ કરવાની છે.

બીજા પ્રશ્નના જવાબમાં કહીશું કે ધર્મ માટે, આત્મકલ્યાણ માટે અથવા મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે પૂજ કરવાની છે.

૧

પૂજા કેવી ?

પૂજા એ પ્રકારની છે—ભાવપૂજા અને દ્ર વ્યવસ્થા અહીંયા મૂર્તિપૂજા
એ દ્રવ્યપૂજાનો વિષય છે કારણ કે ભાવપૂજામાં તો કોઈનો ભતભેદ નથી

પૂજ્યને કંટપતી વસ્તુથી જ

પૂજા થાય

દ્રવ્યપૂજામાં પણ ભાવ જોઈએ ભક્તિ જોઈએ ભાવ અને ભક્તિ
વિનાની પૂજા તો તદ્દન નિષ્ફળ ગણાય ભગવાનને અપતી, કંપતી
વસ્તુથી ભગવાનની પૂજા કરવામાં આવે તો જ તે સાચા ભાવ અને
આચી ભક્તિવાળી પૂજા મહી શકાય

વ્યવહારમાં કોઈ ભાઈને ત્યાં તેનો મેઠ આવ્યો હોય તો તે તેનું
બહુમાન કરવાની સાથે શેઠને ગમતી વસ્તુ આપીને તેનું સન્માન કરે છે,
કોઈ જમરા આવ્યું હોય તો તે મહેમાનને ગમતી વાનીઓ ખનાવીને
જમાડાય તો તેનું સાદું સન્માન કર્યું ગણાય છે જેનું સન્માન કરવું
હોય તે વ્યક્તિને તેને પસંદ પડતી વસ્તુ આપાય તો જ તેનું સાચું
સન્માન થયું ગણાય છે અને તને પસંદ ન હોય તેવી વસ્તુ તેને
આપવામાં આવે તો તે નારાજ થઈને જાય છે એટલે તેનું સાચું
સન્માન થયું ગણાતું નથી

જે વ્યક્તિનું સન્માન કરવું હોય તે વ્યક્તિની પસંદગી કે ઈચ્છા
પરેલી જોવાય છે, સન્માનીય વ્યક્તિની ઈચ્છાને જ પ્રાધાન્ય અપાય છે
તો તે જ પ્રમાણે ધર્મમાં પણ સન્માનીય વ્યક્તિ એટલે ભગવાનની
દેહાન પ્રાધાન્ય હોય જ જોઈએ એટલે કે ભગવાનને અપતી, કંટપતી
વસ્તુ નેમને અર્પણ કરવાથી જ સાચી પૂજાભક્તિ કરી ગણાય

સાધુને પણ તેમને કદપતી વસ્તુઓ જ વહોરાવાય છે.

એટલે ભગવાનને અપતી, કદપતી ન હોય તેવી વસ્તુ જે ભગવાનને અર્પણ કરવામાં આવે તો તે સાચી ભક્તિ કે સાચી પૂજા ન ગણાય એટલું જ નહિ પણ એ તો તીર્થ કર ભગવાનનું અપમાન ગણાય.

તીર્થ કર ભગવાન સચેત વસ્તુના ત્યાગી છે. ભગવાને મચેત વસ્તુ ત્યાગવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે કારણ કે તેમાં હિસા છે. જનાં આપણે ભગવાનના ઉપદેશની વિરુદ્ધ ભગવાનને જ તેમને નહિ કદપતી વસ્તુ અર્પણ કરીએ તો તેમાં ભગવાનની ભક્તિ નહિ પણ ભગવાનનું અપમાન અને ભગવાનની આશાતના જ કહેવાય.

પૂજા કરનારનો ભાવ ભલે ઉત્તમ છે કે ભગવાનને સારામાં સારી વસ્તુ અર્પણ કરવી. પરંતુ પૂજા કરનારની ઈચ્છા કરતાં પણ પૂજ્યની ઈચ્છા જ પ્રાધાન્ય ગણાય, પૂજ્યની ઈચ્છાને જે માન ન આપે તે સાચો પૂજક જ ન કહેવાય. માટે ભગવાનને સચેત વસ્તુ અર્પણ કરનારને આરાધક કહી શકાય જ નહિ. ભગવાનને ન અપતી વસ્તુ અર્પણ કરે તે વિરાધક જ કહેવાય.

ભગવાન દીક્ષા લીધે ત્યારથી તેમણે સ્નાન કરવાનું છાડી દીધું હોય છે, વસ્ત્ર પાત્ર રાખવાનું છાડી દીધું હોય છે; એટલે નહાવણ કે વસ્ત્રાલંકાર ભગવાનને અપે નહિ છતાં તે તેમને અર્પણ કરવામાં આવે તો તેમાં પણ ભગવાનની આશાતના છે. ભગવાનને સ્નાન કરાવવું તેમાં ભણેને ગરમ કરેલું અચેત પાણી હોય પરંતુ ભગવાને જ્યાં સ્નાન કરવાનું જ છાડી દીધું હોય ત્યાં પછી તેમને સ્નાન કરાવવું તે ભગવાનની આશાતના નહિ તો ણીજી શું કહેવાય ?

થોડા પાપવાળી ક્રિયા

મૂર્તિપૂજકોની દલીલ એ છે કે પૂજા કરનારની ભાવના યમ અને ભક્તિ માટેની હોવાથી પૂજા કરનારને તેમાં પાપ લાગતું જ નથી.

સગવાનની પૂજામાં મારે મનથી તો આ સવાલ તદ્દન ગૌણ છે. મુખ્ય વાત તો એ છે કે સગવાનને શું કદષ્ટ છે અને શું કદષ્ટનું નથી એ જ જોવું જોઈએ. એ જોવામાં જ ખરો ધર્મ અને ખરી સક્તિ છે.

વળી રાગભાવથી યતી પ્રવૃત્તિમાં હિંસા થાય તે હિંમાનુ પાપ લાગે જ મૂર્તિપૂજા ગગભાવથી જ થાય છે. એટલે તેમાં યતી હિંસાથી પાપ લાગે જ

પાપ પુણ્ય માટે જૈન ધર્મને મિદાંત તો એ છે કે આવકના કોઈ પણ કાર્યમાં પાપપુણ્ય દોષ તેમાં જોઈએ અથવા દિસાકારી કાર્ય થાય તેટલે અથવા પાપ અને જોઈએ અથવા શુભ કાર્ય દોષ તેટલે અથવા પુણ્ય તેમાં પણ જે પ્રમાણે તીવ્ર કે મદરસથી તે પાપકાર્ય ક્યું દેશ તે પ્રમાણે તીવ્ર કે મદરસ મળે. પુણ્યના અથવા ધનના દોષ અને પાપના અથવા બદ્ધ ઓગ દોષ, બદ્ધ યોગ દોષ અને તે પણ મદરસના દોષ તો તેનું ફળ ધણું મદરસ અથવા પુણ્યના પ્રમાણમાં નજરું દોષ. તેથી વ્યવહારથી તે પાપનું ફળ નથી એમ કહેવાય પણ સિદ્ધાંતની રૂએ નાની હિંસાને પણ પાપ તો કહેવાય જ. ભલે પછી તેનું ફળ નજરું દોષ.

અનુમધહિંસા—વીતરાગની આજ્ઞા વિરુદ્ધ આચરણ કરવાવાળાને તથા મિથ્યાત્વનું સેવન કરવાવાળા જીવોને અનુમધહિંસાનો કર્મબંધ થાય છે.

હેતુહિંસા—ગૃહસ્થ પોતાના જીવન વ્યવહારના કાર્યોમાં જે હિંસા કરે તે હેતુહિંસા.

સ્વરૂપહિંસા—શુભ યોગોની પ્રવૃત્તિ કરતાં બહારથી હિંમા જોવામાં આવે પરંતુ પશ્ચિમ વિશુદ્ધ હોવાથી તેનો અશુભ કર્મબંધ થતો નથી.

તો હવે વિચારો કે—પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી હિંસા થાય છે અને તે હિંસાની પરપરા આવે છે તેવા અનુબંધો દાખલ કરે તેને પણ અનુમધ હિંસા કેમ ન લાગે ?

જળા, પુષ્પ, ધૂપ, દીપક, ફળ વગેરે દ્રવ્યોથી ફક્ત ગૃહસ્થ જ દ્રવ્યપૂજા કરી શકે છે પણ સાધુ તેવી દ્રવ્ય પૂજા કરી ન શકે એવું મૂર્તિપૂજકનું વિધાન જ સાબિત કરે છે કે દ્રવ્યપૂજામાં હિંસા છે અને સાધુએ નવકોટિએ હિંસાનો ત્યાગ કરેલ હોવાથી તે દ્રવ્યપૂજા કરી શકતા નથી. તો ગૃહસ્થની આવી ભતની દ્રવ્યપૂજાને અનુમોદન આપે, તેનો હિપ્પદેશ આપે તો શું તેથી નવકોટિનો ભંગ થતો નથી ?

આમ જ્યારે તેમાં પ્રત્યક્ષ હિંસા સાબિત થાય છે અને જેમાં સૂત્રના ન્યાય પ્રમાણે યતના પણ નથી તેને સ્વરૂપ હિંસા કહેવી કે ગણવી એ તો મોટી ભૂલ ગણાય.

જ્યારે મનમાં સૂક્ષ્મ હિંસાનો જરા પણ ભાવ વર્તતો ન હોય, સૂક્ષ્મ જીવો પ્રત્યે પણ સંપૂર્ણ દયાભાવ વર્તતો હોય ત્યારે યતના સહિત જીવને બોલવું, ચાલવું વગેરે સ્વાભાવિક ક્રિયા કરવી પડે ત્યારે જ તેમાં હિંસાનું પાપ ન

ભગવાન મહાવીરના સમવસરણમાં જવાની ઘોષણા કરાવી ત્યારે તેણે સેરકોને આગા કરી કે—

“તમે આમલકપ્પા નગરીએ જાઓ અને અબસાવવણુ ચૈત્યમા મિરાજનાન.....અમણુ ભગવાન મહાવીરના ઉતારાની આસપાસ ચારે બાજુ ચોજન પ્રમાણુ જમીનમા અપવિત્ર, સડેલા, દુર્ગંધી તણુખનાં, લાકડાં, પાદડાં કે કચરો જે કાઈ પણ દોષ તેને ત્યાંથી ઉઠાવી દૂર કરો અને એ જમીનને તદ્દન ચોખ્ખી કરો, વળી તેટલી જમીન ઉપર સુગંધી પાણીનો છટકાવ એવી રીતે કરો કે જેથી ત્યાંની ઉડતી બધી ધૂળ બેમી જાય, બહુ પાણી પાણી ન થાય અને વધારે કિચ્ચડ પણ ન થાય. પછી જરા પણ રજ ઉડતી નથી એવી જમીન ઉપર જળજ (જલ્યા), થળજ (થલ્યા) એવા પાચ પ્રકારના સુગંધી પુષ્પોનો વરસાદ એવી રીતે વરસાવો કે ત્યાં બધા પુષ્પો અત્તા જ પડે, તેમના ગિરિયા નીચે જ રહે .. . એવી રીતે એ જમીને અર્ચ પ્રકારે દિવ્ય કરો. જ્યાં ઉત્તમ દેવ આવી શકે એવી સુન્દરમાં સુન્દર, સુગંધી અને પવિત્રમાં પવિત્ર બનાવો.”

અર્દોઆ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું એ છે કે સુર્પાભિદેવે કશું છે કે અમવદ્ધ વિઝવદ્ધ રત્તા પુષ્પદ્ધ વિઝવદ્ધ રત્તા એટલે પાણીના વાદળ અને ફૂલના વાદળ વિકૃર્વા, અને વિકૃર્વેલા પાણી અને ફૂલ અચેતજ હોય.

મૂર્તિપૂજના દ્વિમાયતીએ. એવી દલીલ કરે છે કે સમવસરણુમાં જતા શ્રાવકના ખીરસાસા સચિત ખાવાની વસ્તુ હોય તો તે કાઢી નાંખવી. સમવસરણુમાં જતી વખતે શ્રાવક ખાવાની વસ્તુ ખીરમામાં લઈ જાય તે વાત અમભિપત લાગે છે.

પરંતુ સમવસરણુમાં જતા શ્રાવકના મોઢામાં પાન હોઈ શકે તેમજ તેની પાસે ફૂલનો દાર કે મજરો હોઈ શકે અથવા તેના પહેરેલા કપડા ઉપર છાતીએ ફૂલ બરાવેલું હોય એમ જની શકે. એવી જે કઈ અચિત વસ્તુ પાસે હોય તેને દૂર કરીને જ સમવસરણુમાં જવાય.

જિન પ્રતિમા જિન સરિખી એટલે શું ?

“જિન પ્રતિમા જિન સરિખી” એ મૂર્તિપૂજકોનો મુદ્દાલેખ છે તે પ્રમાણે પણ પ્રતિમા-મૂર્તિને ભગવાનના જેવી ગણીને વર્તવું જોઈએ. એટલે કે મૂર્તિપૂજામાં ભગવાનને નહિ કદપતી કોઈ પણ વસ્તુ રાખી શકાય નહિ.

અથવા મૂર્તિ ભગવાનના જેવી નથી એમ મૂર્તિપૂજકોએ જાહેર કરવું જોઈએ કે જેથી મૂર્તિને ભગવાન જેવી ગણવામાં ન આવે, એટલે પછી કઈ પણ કહેવાનું રહે જ નહિ. ત્યાંમુઘી પોતાના મતની પુષ્ટિ થઈ શકતી હોય ત્યાં મુઘી “જિન પ્રતિમા જિન સરિખી”ના મુદ્દાલેખ આગળ ધરવો અને ત્યાં પોતાના મત વિરુદ્ધ વાત જતી હોય ત્યાં “આ તો સ્થાપના છે” કહીને છૂટી જવાની કોશીશ કરવી એ ન્યાયસંગત વાત નથી. તો પછી જિન પ્રતિમા કઈ કઈ બાબતમાં—જ્ઞાનમાં, ગુણમાં, પ્રતિભામાં, મહાત્મ્યમાં, આકારમાં વગેરે કઈ કઈ બાબતમાં અને કેટલે અંશે જિન પ્રતિમા જિન સરિખી છે તે મૂર્તિપૂજકોએ સ્પષ્ટ રીતે બતાવવું જોઈએ.

સૂત્રમાં સાવધ પૂજનો નિષેધ

સાવધ પૂજ એટલે જે પૂજન વિધિમાં સૂક્ષ્મ જીવની પણ દિસા થતી હોય તેવી વિધિવાળી પૂજ. એવી સાવધ પૂજનો ભગવાને નિષેધ પ્રયો છે. ને નિષેધના વચનો આ પ્રમાણે છે—

શ્રી આચાર્યશંક સૂત્રમાં પહેલા ત્રુતસ્કંધમાં પાચમા ઉદ્દેશમાં વનસ્પતિના અધિકરમાં પાચમા સૂત્રમાં મ્હેન છે કે—

“ ભગવાને જીવન નિભાવવાનો વિવેક સમજતોયો છે છતાં કોઈ વંદન, માન, પૂજાસતકાર, જીવન, જન્મભરણુથી મુક્તિ અને શારીરિક તથા માનસિક દુખના નિવારણ માટે સ્વયં વનસ્પતિ આરબી દિસા કરે છે, ખીજાઓ દ્વારા કરાવે છે કે કરનારને અનુમોદન આપે છે તો ને વસ્તુ તેના દિનને બદલે દાનિકર્તા અને જ્ઞાનને બદલે અજ્ઞાનજનક જ છે ”

એટલે વદન પૂજામાં વનસ્પતિકાયની દિસા થતી ન જોઈએ એમ જિનેશ્વરની આજ્ઞા છે વળી જન્મભરણુની મુક્તિ અને દુખનું નિવારણ ધર્મથી જ થઈ શકે તેથી ધર્મારાધનમાં પણ વનસ્પતિ કાયની દિસામાં જિનેશ્વરની આજ્ઞા નથી

આવી જ રીતે ખીજા અધિભરમાં પણ કહેવું બ ને ઉપરથી નમજી શકાય છે કે સચેત વસ્તુથી ભગવાનની પૂજા થઈ શકે નહિ. સચેત વસ્તુ ભગવાનને ચકાવતાં કે સચેત વસ્તુથી ભગવાનની પૂજા કરતાં ભગવાનનો આજ્ઞાનો લોપ થાય છે અને ભગવાનની મહાન આશાતના થાય છે

આની મામે મૂર્તિ રૂપે એવી દલીલ કરે છે કે આચાર્યશંક મૂળમાંની વાતો તો મધુસૂનિઓ માટે છે પણ આવકે માટે નથી

તેના જવાબમાં અણુવવાનું કે સાધુ તેમ જ આરાધક બંને માટે ધર્મ તો એ જ છે અદિમાં તો બંનેએ પાળવાની જ છે માધુએ

સસાર હોડેલો હોવાથી તે સર્વાંશે ગદિસા પાળી શકે, ત્યારે ગૃહસ્થને સસારમાં રહેવાનું હોવાથી તેના ચાલુ કર્તવ્યોમાં જે હિસા અનિવાર્ય હોય તે કરવી જ પડે. પણ ગૃહસ્થને હિસાનું પાપ નથી લાગતું એમ તો નથી જ તેમજ ગૃહસ્થને હિસા કરવાની ધર્મ છૂટ આપે છે એમ પણ નથી.

ધર્મના કાર્યમાં ધર્મનો સિદ્ધાંત સાધુ તેમ જ શ્રાવક ખન્નેને એકસરખો જ લાગુ પડે. હિંસામાં ધર્મ નથી એ જૈન ધર્મનો સિદ્ધાંત છે. ત્યારે સાવધ પૂજા કરનાર ગૃહસ્થ હોય કે સાધુ હોય તે ખન્નેને એકસરખું જ પાપ લાગે અને એકસરખું જ પુણ્ય થાય.

ગાતાસૂત્રમાં મલ્લિકવરીએ ચોકખા નામની પરિવ્રાજિકાને કહ્યું હતું કે—જેમ લોહીથી ખરડાયેલું કપડું લોહીથી સાફ થઈ શકતું નથી તેમ હિંસાથી મલિન થયેલ શૌચધર્મથી આત્મા શુદ્ધ થઈ શકે નહિ. મતલબ કે નાની હિંસાથી પણ મલિન થયેલી ક્રિયાઓ ધર્મ થઈ શકે નહિ.

જૈન દર્શનમાં આજ્ઞાએ ધર્મ કહેલો છે. જૈન ધર્મમાં વીતરાગી પુરુષો માટે સચેત વસ્તુ આચાર બહારની કહી છે. એટલે વીતરાગ લગવાનને સચેત વસ્તુ અર્પણ કરવી એ આજ્ઞા બહારનું કાર્ય છે, ધર્મ વિરુદ્ધનું કાર્ય છે. જિનાજ્ઞાનું પાલન એ જ ખરી પૂજા છે, એ જ ખરો ધર્મ છે.

મહાનિશીથ સૂત્રનો દાખલો

સેવાનાના તખતમલ કટારીયાએ "આનકવાસી જૈન ધર્મની મત્યતા" નામનું પુસ્તક લખ્યું છે. તેમાં જૈન ધર્મના બીજા બધા મપ્રદાયોની સાચી ખોટી વાતો લખી તેની નિંદા કરેલી છે તેમાં પણ ખાસ કરીને સૂતિપૂજા સપદાય માટે ખૂબ વિસ્તારથી લખ્યું છે અને તેમનાં આચારો ધર્મવિરુદ્ધના છે એવો ચિતાર આપ્યો છે. એટલે ખરી

રીને બીજા સપ્રદાયોની નિંાથી રયા. મપ્રદાયની સત્યતા હરાવવાને પ્રયત્ન કર્યો છે

તેમા મૂર્તિદ્ગ્ધ વિષે તેમણે લખ્યું છે તે ઘણુંખર સાચું લખ્યું છે તેમા તેમણે મહાનિશીથ સૂત્રનો તથા વિવાહ મૂલિયા સૂત્રનો દાખલો આપીને મૂર્તિપૂજકોને માન્ય સૂત્રો પણ આવધપૂજનો વિશેષ કરે છે તે બતાવ્યું છે તે બન્ને દાખલા અને ઉદ્ધૃત કરે છું

મહાનિશીથ સૂત્રનો દાખલો

એક વખત ગણુધર શ્રી ગૌતમસ્વામી ધ્યાનમા બેઠા હતા તે વખતે તેમને મહાદેવ થયો કે " પ્રભુના વચન અથવા તેમનાં સિદ્ધાંત કોઈ જીવ અન્યથા વિપરીત પ્રશ્ને તો તે શું જણ આવે ? "

એવો વિચાર થતા જ તેઓશ્રી મહાવીર ભગવાન પાસે આવ્યા અને વિધિપૂર્વક વદન કરી શકાવું સમાધાન પૂછ્યું. અનતયાની ભગવાને સક્ષેપમા ગર્ભિત જવાબ આપ્યો કે " દે ગૌતમ ! 'સાવધાન-ચાર્ય' જે જણ પાચ્યો તેવું પામે "

શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ પૂછ્યું—“જે કોઈ સાધુ, સાધ્વી, નિર્ઝંય, અશુગાર, મહાવ્રતી જળ, પુલ, ધુપ આદિ વડે દ્રવ્યપૂજા કરે અથવા પ્રશ્ને તેને કેવા કહીએ?”

ભગવાને ઉત્તરમાં કહ્યું કે—“હે ગૌતમ ! જે સાધુ સાધ્વી અથવા નિર્ઝંય અશુગાર જળ, પુલ આદિથી દ્રવ્યપૂજા કરે છે અગર પ્રશ્ને છે તેઓ અપત્નાવંત હોઈ પચમહાવ્રતપાલક કહેવાય નહિ. તેઓને અસંધતિ દેવના બોજક કહીએ અગર તો દેવના પુજારા કહીએ. હુંકામાં તેઓ અવળે માર્ગે ગયેલા કહેવાય. અથવા નો શીલાદિક આચાર છાંડવાથી કુત્સિત આચારવાળા કહીએ. તીર્થ કરની આગા છાંડીને સ્વેચ્છાથી વતે તેમને એમ જ કહેવું ઠીક છે.”

કમળપ્રભ આચાર્યનો ઇતિહાસ

તે પછી કમળપ્રભ આચાર્યનો ઇતિહાસ આગળ ચલાવતાં કહ્યું કે—

દ્રવ્ય પૂજના એ જમાનામાં કમળપ્રભ આચાર્ય મહા તપસ્વી, ધણા દયાળુ, લજ્જાવંત અને સાધુના સર્વે ગુણ સહિત હતા. એક વખતે મહાતુભાવ કમળપ્રભાચાર્ય પોતાના મુશિષ્યો સહિત વિહાર કરતા કરતા પેલા વેપધારી સાધુઓના સ્થાનકને વિષે આવી પહોંચ્યા. તેઓએ તેમને યોગ્ય આદર સહિત ત્યાં ઉતાર્યા. જ્યારે આચાર્ય ત્યાંથી વિહાર કરવા તત્પર થયા ત્યારે તે વેપધારીઓએ કહ્યું કે—

“હે ભગવન ! જે આપ અત્રે ચાતુર્માસ કરો તો કેટલાંક ધ્યેય, સ્થાનક, દેહરાં અહીં જાને. માટે કૃપા કરી અત્રે ચોમાસું કરો.”

ભગવાનની આગા યાદ કરીને કમળપ્રભાચાર્ય બોધ્યા કે—
 “હે પ્રિયવચ્ચ નિમંત્રણકારો ! જેટલાં દેહરાં છે તેટલાં આરંભના સ્થાનક જાણ્યાં. એ સાનધ કમં હું તો વચનથી પશુ નહિ કરું. તો કરવું, કરાવવું અને અનુમોદવું તે તો ક્યાં જ રહ્યું ?

ભગવાન ઔતમ સ્વામીને કહે છે કે—આ શુદ્ધ પ્રરપણાથી
ક્રમણપ્રભે તીર્થકર નામ મ્મં જોત્રના દળીવા ઉપરાન્ત્યા.

પરંતુ પેના શોખીના જીવકાને આ શબ્દો સરસ્પ થઇ પડ્યા.
તેઓ ખીજવાયા અને ક્રમણપ્રભનું નામ માવઘાચાર્ય પાડીને તે નામથી
જગ્યાએ જગ્યાએ તેને નિહો.

ક્રમણપ્રભ વિદાર કરી ગયા પછી તે વેપધારીઓ પગપર વિચાર
પ્રવા લાગ્યા કે—“આવ ન દોવ તે દ્રવ્યસપતિ સાધુઓ દેવળને
મમરાવે, ઉદાર કરે, ઘીન પશુ દેહે. વગેરેના કામ કહે, પ્રાવે,
અનુમોદે તો યતિને સાવધ મ્મંના દોરનો સમવ નથી” ત્યારે તેમના
માના જ પેટમાં કહેવા લાગ્યા કે—“યતિને સવમ એ જ મોક્ષનું
કારણ છે”

આમ મતભેદ થતા નિરાશ્રય કરવા માટે તેમણે એ જ ક્રમણપ્રભ
આચાર્યને બોલાવ્યા. ક્રમણપ્રભ આચાર્ય આવીને સમામા બિરાજમાન
થયા તેવા જ તે વેપધારીઓમાની એક સાધ્વીએ બકિતવશ થઈ આચાર્યના
પગને પોતાના મસ્તકનો સ્પર્શ કરાવ્યો. તે સર્વેએ પ્રત્યક્ષ જોયું.

પછી તેમણે ઉપદેશમાં મહાનિશીથ સત્તતુ પાવ્યમ્મ અધ્યયન
કહેવા માંડ્યું તેમાં અપ્પટ આમ્મ કહે—“રોગાદિ મમે તે કારણ છતાં
તીર્થકર પશુ એ વસ્ત્રને આતરે જે સીના દાથનો સ્પર્શ કરે તો તે
ગરજ મૂળ શુશુરદિત વાવ ”

એ પાડેનો અર્થ સમજાવતાં પહેલાં આચાર્ય અચકાવા દરમ્યાનમાં
પેલા સાધુઓ તેને વિચારમાં પડેલો જોઈ, સકાર્ષ, કોલાહલ કરી
મૂંઝવા લાગ્યા “શુ જી ઉતરે જોડી કાઢવામાં શુચાયો છે તને મોટો
જાણીને તેડાવો તે જી આટલા માટે કે ?” એમ અનેક પ્રકારના
મેજા મારી મામરો બનાવ્યો.

આચાર્યે જવાબ આપ્યો કે—“શુ તમે નથી જાણતા કે
અમવાને ઉત્સર્ગ અને અપવાદ એવા બે રસ્તા ક્યા છે ?”

ઝેટલે ઝેણે એમ કહેવા માંગ્યું કે મને સાધ્વીએ સ્પર્શ કર્યો તે અત્યંત બકિતવશ યર્ધ અપવાદ મારો કર્યો માટે સૂત્ર વિરુદ્ધ કાંઈ થયું નથી. અને એ જ બારીમાંથી પેલા મૂર્તિપૂજકોને પણ નાસી છૂટવાનું મળ્યું તેઓ કહેવા લાગ્યા કે—“અને પણ પ્રભુ ઉપરના અત્યંત બકિતભાવને લીધે દેહેરાં કરાવીએ છીએ અને ફળપ્રલ આદિ ચકાવીએ છીએ તો તેનું પણ પ્રાવશિત નથી.”

મહાવીર દેવે ગૌતમને કહ્યું કે—હે ગૌતમ ! આ ચલિત સ્વભાવના આઆર્યે અનંત સંસાર બંધવારૂપ લાભ મેળવ્યો. કાળ સમયે કાળ કરીને તે વાણ વ્યતર દેવ થયો. . . એમ તિર્થ, નારકી, મનુષ્ય આદિ અવતાર લઈ મહા કુળ તે શુભ પામ્યો. છેવટે મહાવિદેહ ક્ષેત્રે મનુષ્ય યર્ધ તીર્થ કરતી વાણી સાંભળી પુત્રયો અને મુક્તિ પામ્યો.”

આ પ્રમાણે મહાનિર્ણય સૂત્રમાં લગ્નવાનના શાબ્દમાં સાવધપૂજનો નિષેધ કર્યો છે.

વિવાહ ચલિયા સૂત્રનો દાખલો

ગૌતમસ્વામી—જિનેશ્વરોની પ્રતિમાનું વદન પૂજન કરવાથી શ્રુતધર્મ દે આરિત્રધર્મની પ્રાપ્તિ થાય !

મહાવીર પ્રભુ—ગૌતમ, તે કહ્યું તે બરાબર નથી.

ગૌતમ સ્વામી—આપ એમ કેમ કહો છો ?

મહાવીર પ્રભુ—એ બાલ પૂજનમાં નાના મોટા શ્રવેની હિસા થાય છે.

ગૌતમ સ્વામી—બલે સક્ષમ હિસા થાય પરંતુ તેનું ફળ સુંદર મળે તો શા માટે મૂર્તિપૂજન જૈનધર્મમાં વિધેય ન હોઈ શકે ?

મહાવીર પ્રભુ—હિસા એ ચોખ્ખી રીતે અધર્મનું કાય છે અને તેથી હિસાને પરિણામે આઠ કરો પૈકીના માત્ર આયુષ્ય કર્મને છોડીને

સાત કર્મોની પ્રકૃતિઓ જે શિથિલ બંધવાળી હોય તો ગાંઠ બંધનવાળી બાંધે છે.

૩૥ પ્રમાણે વિવાહચૂલિકા સૂત્રમાં પણ સાવધપૂર્વકનો નિષેધ કર્યો છે.

૨

પૂજનો હેતુ

જૈન ધર્મનો હેતુ મોક્ષ પ્રાપ્તિનો છે. સર્વે લોકો મોક્ષ પ્રાપ્તિનાં હેતુથી જ જૈન ધર્મની આરાધના કરે છે અથવા કરતા હતા. જોઈએ મૂર્તિ પૂજનો હેતુ પણ મોક્ષ પ્રાપ્તિનો જ હોવો જોઈએ, અને તેથી પૂજની સામગ્રી પણ મોક્ષ માર્ગને અનુસરતી જ હોવી જોઈએ. તે સામગ્રીમાં એક પણ વસ્તુ જીવી હોવી ન જોઈએ કે જે ધર્મના સિદ્ધાંતને બાધા કરનારી હોય.

અત્યારે દ્રવ્ય મૂર્તિપૂજામાં જળ, પુષ્પ, ધૂપ વગેરે અનેક વસ્તુઓ વપરાય છે કે જે ધર્મના સિદ્ધાંતને બાધ કરતા છે.

લૌકિક દેવોની દ્રવ્યપૂજા થાય છે અને તેમાં જળ, ધૂપ, દીપ વગેરે અનેક પ્રકારની સાવધ સામગ્રી હોય છે. પરંતુ લૌકિક દેવોની પૂજા જોદિક સુખ માટે જ કરવામાં આવે છે. તેમની પ્રાર્થનામાં સંસારની સુખશાંતિની જ યાચના હોય છે. પણ પારમાર્થિક સુખની, મોક્ષના સુખની યાચના હોતી નથી.

જેમકે—કુબેરની પૂજા ધન માટે કરવામાં આવે છે, કૃષ્ણની કે શિવની પૂજા સંસારના સુખ માટે કરવામાં આવે છે. અનેક પ્રકારના સુખ માટે જુદી જુદી રીતે લૌકિક દેવોની દ્રવ્ય પૂજા કરવામાં આવે છે.

જૈનોએ જિનદેવની પૂજામાં પણ લૌકિક દેવોની પૂજાનું અનુસરણ કર્યું હોય એમ લાગે છે. પરંતુ તેથી પૂજા મોક્ષનો હેતુ થઈ શકે નહિ.

અલ્પજ્ઞ, જિનદેવની દ્રવ્ય પૂજા સ્વર્ગ પ્રાપ્તિનો હેતુ બની શકે. પરંતુ જૈનોની પૂજાનો હેતુ સ્વર્ગ પ્રાપ્તિનો નથી પણ મોક્ષ પ્રાપ્તિનો છે.

જૈનોની સર્વ સાધના મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે જ છે અથવા હોય છે. પરંતુ સાધના અધૂરી રહે અને આયુષ્ય પૂરું થાય તેથી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ પણ થઈ શકે છે. પરંતુ જૈનની સાધના સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ માટે જ હોતી નથી, સ્વર્ગપ્રાપ્તિ એ તો અધૂરી સાધનાને લીધે મળેલો વિસામો માત્ર છે. સાધકનું લક્ષ્ય તો મોક્ષનું જ છે.

પરંતુ ધણી લાંબા વખતથી જૈનોનો હેતુ જ બદલાઈ ગયો છે અથવા બદલી નાખવામાં આવ્યો છે એમ જણાય છે. કારણ કે ધણી સ્તુતિઓમાં ભગવાનની સ્તુતિથી સ્વર્ગ પ્રાપ્તિની અથવા તો ઐહિક સુખના લાભની વાત જ બતાવી હોય છે.

જૈનોનો આ પ્રમાણે જીવનનો હેતુ બદલાઈ જવાનું મૂળ દ્રવ્યપૂજાની શરૂઆતમાં જ હોય એમ દેખાય છે.

દ્રવ્યપૂજા ગમે તેવા શુભ આશયથી શરૂ કરવામાં આવી હોય પરંતુ તેનું પરિણામ તો વિપરીત જ આવેલું છે એમ સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે. અને આનું પરિણામ જ આવે તે સ્વાભાવિક જ છે.

દ્રવ્યપૂજાથી પરંપરાએ મોક્ષ પ્રાપ્તિ થઈ શકે એમ કહેવું એ પણ એક પ્રકારનો વલ્લો બાધાત છે. કારણકે દ્રવ્યપૂજાથી સ્વર્ગના સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે તેમાં આનંદ માન્યા પછી મોક્ષના સુખની ઈચ્છા રહેતી જ નથી. એ ઈચ્છા ક્યાંય વિસાઈ જાય છે. અને પૂજક સ્વર્ગના સુખના આનંદમાં જ મગ્ન રહ્યા કરે છે. તેને પછી મોક્ષ પ્રાપ્તિની જરૂર પણ જણાતી નથી.

અનેક પ્રકારની નરનવી દ્રવ્ય પૂજામાં જ સંસ્થાપત્રો રહેનારને

તાત્કાલિક સ્વર્ગ સુખના લાભની જ ઈચ્છા રજા કરે છે તેને પણ મોક્ષ માટેની કષ્ટપૂર્ણ માધના તરફ દરાજો જ આવે છે.

એટલે દ્રવ્ય પૂજનું અનિષ્ટ પરિણામ એ આવે છે કે જૈન ધર્મની સાધનાનો મૂળ હેતુ માર્યો જાય છે અને સ્વર્ગના પૌદ્ગલિક સુખમાં જ તેનો આનંદ પૂર્ણ રીતે મમાઈ જાય છે.

મૂર્તિ પૂજકોએ મૂર્તિ અને મૂર્તિ પૂજનો એક જ વિષય બનાવી દઈને જે ગોટાજો કર્યો છે તેમાથી હવે તેઓ છટી ચક્રતા નથી. તેથી મૂર્તિ પૂજને—દ્રવ્ય પૂજને મિદ્ધાત અનુસાર કરાવવા માટે વિચિત્ર દલીલો રજૂ કરે છે. મુનિ શ્રી બદ્ધર વિજયજીએ “પ્રતિમા પૂજન” નામનું પુસ્તક લખેલ છે તે પુસ્તક ખીજી રીતે સ્પષ્ટ દોષા ઉર્તા તેમાં મુનિશ્રીએ પૂજા માટે જે દલીલો કરી છે તે વિચિત્ર અને ધર્મ સિદ્ધાંતને ધ્વંસાવનારી છે. જેમ—

દલીલ ૧. (પ્રતિમા પૂજન પૃષ્ઠ ૯)મા મુનિશ્રી લખે છે કે—

“ઉપાસ્યના આકારની ભક્તિ માટે જે હિંસા કરે છે તે હિંમા વ્યક્તિ-નિમિત્તક નથી. મિત્ર ઉપાસકના સ્વાભાવિક હિંમત જીવનને જ આભારી છે.

મુનિશ્રીની દલીલ વિચિત્ર છે ઉપાસક હિંમત સ્વભાવનો દોષ અથવા નેત્રું જીવન હિંમામય દોષ તેથી તેને હિંમામય પૂજા કરવાનો પણ અધિકાર છે અને તેથી તેની હિંસા ભક્તિને કારણે નથી એમ કહેવું તે અસત્યને સત્ય તરીકે કરાવવા જેવું છે.

દલીલ ૨. (પ્રતિમા પૂજન પૃષ્ઠ ૯)મા મુનિશ્રી લખે છે કે—

“તમ જીવ નિમિત્તની હિંમાથી પણ સર્વથા નહિ વિરમેલા આત્માઓ, તે હિંસાથી વિગ્રમવા માટે તમની અપેક્ષાએ અતિ અલ્પ હિંમા જોવા રહેલી છે એવા પદાર્થો વડે ઉપાસ્યની ભક્તિ કરે તથા મરં જીવ નિમિત્તના વધથી વિરામ

પામવા સ્વરૂપ સર્વ વિરતિ 'સ્વરૂપ મહાન ગુણની પ્રાપ્તિને નિકટ લાવવા માટે ઉપમ કરે, તે કાચ' હિંસાતુ કાચ' છે કે તેથી તે સાવધને આચરે છે એમ કહેવું તે સમગ્રણ વિનાતુ તથા ઉપદ્રસનીય છે."

મૂર્તિની સાવધ પૂજને માચી ઠરાવવા માટે મૂર્તિપૂજક મુનિઓ જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતને કેવી ખોટી રીતે મમળવે છે તેનો આ એક નમૂનો છે.

તીર્થંકર ભગવાનોએ તો કહેલું છે કે લોહીથી ખરડાયેલું લૂગકું લોહીથી ધોવાથી સાફ થતું નથી. ભગવાન મહિમાયના ચરિત્રમાં એ વાત ઘણી સ્પષ્ટ રીતે સમજાવેલી છે એટલે અહીં હિંસાવાળી ભક્તિથી સર્વવિરતિ ગુણની પ્રાપ્તિ થાય એમ કહેવું તે તો ધર્મના સિદ્ધાંતને જ હોસરાવવા જેવું છે.

ખરી રીતે સાધુઓ આવી રીતે આવકોને દ્રવ્યપૂજના કાર્યોમાં જ રન્યાપન્યા રાખીને તેમને આમળ વધવા દેતા નથી જ્ઞાને કે પૂજના જ ઇતિ કર્તવ્યતા છે એવી જાનનો અમ આવકોમાં કુત્પન્ન કરે છે

અસમત કેટલાક શાસ્ત્રીય મૂર્તિપૂજક સાધુઓ એટલું તો કબૂલ કરે છે કે સૂત્રોમા ક્યા ય દ્રવ્ય મૂર્તિપૂજની વાત નથી

પૂજા શા માટે ?

હાલમા માત્રતી મૂર્તિપૂજની વિધિના બચાવમા મૂર્તિપૂજકો એવી દલીલ કરે છે કે તેઓ ભગવાનની જાત્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા અને નિર્વાચ તીર્થંકર અવસ્થાની એમ ત્રણ અવસ્થાની પૂજા કરે છે.

પૂજા જો ધર્મ માટે કે મોક્ષ માટે કરવામા આવતી હોય તો ભગવાનની સમારાવસ્થાની પૂજા દોષ શકે જ નહિ, કારણ કે મસારીની પૂજામાં ધર્મ નથી. વ્યવહાર ધર્મમા પણ મસારીની પૂજા દોષ શકે જ નહિ. સંસારી અવસ્થાની પૂજા તો સમારે ભાવની જ વૃદ્ધિ કરે અને તે તો ભવબ્રમણનું કારણ બને.

સ સારી દેવની પૂજામાં ધર્મ છે એમ મૂર્તિપૂજકો માનતા હોય તો પછી તેઓ જ અન્ય ધર્મના સ સારી દેવોની પૂજાનો વિરોધ શા માટે કરે છે ?

જે ધર્મ બતાવે તેની જ પૂજા હોય. તીર્થંકર ભગવાન કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કર્યા પહેલાં ધર્મ બતાવતા જ નથી તો કેવળી સર્વજ્ઞ થયા પહેલાંની અવસ્થાની પૂજા કેવી રીતે હોઈ શકે ?

સાચી જ્ઞા સર્વજ્ઞ તીર્થંકર અરિહત ભગવાનની કે સિદ્ધ ભગવાનની જ હોઈ શકે તે સિનાયની બીજી ટાઇપલુ અવસ્થાની પૂજા મોક્ષના કાગજરૂપ હોઈ શકે નહિ

પૂજાનો સાચો અર્થ

ઉપના લખાણથી વાચકો સમજી શક્યા હશે કે વીતરાગ ભગવાનની પૂજા દ્રવ્યપૂજા વિધિથી થઈ શકે નહિ દ્રવ્યપૂજા મસારી દેવની જ હોઈ શકે વીતરાગ દેવની ખરી પૂજા ભાવપૂજા જ છે પૂજ્યની આજ્ઞાને અનુસરીને આલવુ, વર્તન મરુ, પૂજ્યને વહન નમસ્કાર કરવા, પૂજ્યનું બહુમાન કરવું એ જ પૂજાનો સાચો અર્થ છે

તીર્થંકરોના જન્મ પ્રજાણુક વખતે તેમના માતાપિતાની દેવેન્દ્ર પૂજા કરે છે એમ કહ્યું છે ત્યાં પણ દેવેન્દ્ર તીર્થંકરના માતાપિતાને વહન નમસ્કાર કરે છે, તેમની સ્તુતિ કરે છે, તેમની પ્રશંસા કરે છે અને એ રીતે તેમનું બહુમાન કરે છે. એ જ તેમની પૂજા કરી કહેવાય છે

મહિયા

મૂર્તિ જ્ઞા સિદ્ધ કરવા માટે મૂર્તિપૂજાને મહિયા શબ્દનો દાખલો આપે ॥ મહિયાનો અર્થ પૂજા નયવા પૂજન યાત્ર છે અને પૂજા ફૂલ વગેરે પૂજનસામગ્રી દેવ પાસે ધર્મા વિનાં થઈ શકતી નથી એમ દલીલ મરી મૂર્તિપૂજાને તેમની પૂજા વિધિ સિદ્ધ કરે છે

આ દલીલ તદ્દન ખોટી છે કારણ કે એક તો હું આગળ જોમ બતાવી ગયો તેમ ભગવાનની પૂજા તેમને કલ્પે તે જ રીતે થવી જોઈએ. ભગવાનને ન કલ્પે તેવી ચીજો તેમને અર્પણ કરવી તે મારે મન ભગવાનની આશાતના છે

ખીજી મહિમા શબ્દનો અર્થ પૂજા થાય છે પણ તેની સાથે પુષ્પનો અર્થ બતાવનારો પુષ્ક જેવો ખીજો કોઈ શબ્દ જોડાયેલો નથી. અને મહિમા શબ્દનો પુષ્પ સહિતની પૂજા એવો અર્થ થતો જ નથી.

સૂત્રોમાં ફક્ત ચક્રાવીને પૂજા કરવાનું કહ્યું છે ત્યાં પુષ્ક શબ્દ ખાસ વાપરેલ છે. જેમકે અશુનમાળા મોગરપાણી ચક્ષુની પૂજા કરે છે ત્યાં પુષ્ક શબ્દ સૂત્રમાં આપેલો છે.

ભગવાનની પૂજા માટે મહિમા શબ્દ વપરાય છે જેમકે લોગસ્થમાં કિસ્તિય વદીય મહિમા એમ પાઠ આવે છે તેના અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે—

કિસ્તિય = કીર્તન = વચનથી ભગવાનની સ્તુતિ, કીર્તન.

વદીય = વદન = કાયાથી ભગવાનને વદન નમસ્કાર,

મહિમા = પૂજન = મનથી ભગવાનની ભાવ પૂજા.

એમ મન, વચન અને કાયાથી ભગવાનની સ્તુતિ, પૂજા, ભક્તિ કરવાનું કહેલ છે.

ભગવાનની ભક્તિ મન, વચન અને કાયાથી કરવાની છે. મહિમાનો અર્થ પુષ્પ વડે ભક્તિ કરવાનો હોય તો મનથી ભક્તિ કરવા માટે ખીજો કોઈ શબ્દ હોવો જોઈએ. લોગસ્થમાં તેવો ખીજો કોઈ શબ્દ નથી.

લોગસ્થનો પાઠ સર્વ સાધુઓ બોલે છે અને સાધુ પુષ્પથી પૂજા ન કરી શકે એમ તો મૂર્તિપૂજકો સ્વીકારે છે જ. એટલે મહિમાનો અર્થ ભાવપૂજા જ છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

કથમલિકમ્મા

કથમલિકમ્મા = કુત વલિ કર્મ = બલિ કર્મ કથું અથવા કરીને.
 મુજોભા જ્યા જ્યા મ્યમલિકમ્મા રાહ આવે છે ત્યા ત્યા આ રાહો
 પાઠ આવે છે—

વહાવા કથમલિકમ્મા કય કોડય મગવવાયચ્છિતા

અર્થ—ન્હાઈને, બનિમ્મં મીને, મૈતુક અને મગવરપ
 પ્રાયશ્ચિત્ત મરીને

અહીંઆ મતમેલ મ્યમલિકમ્મા રાખના અર્થ માટેનો છે
 રથાનકવામીઓ મ્યમલિકમ્માનો અર્થ મુખ્યત્વે આ પ્રમણે મરે છે—
 બળવર્ધે પીધી ચોળીને અને પગી ન્હાઈને, અને (૨) ગીણરૂપે
 અર્થ મરે છે કે—ગોત્રદેવી કે કુળદેવીનું પૂજન મરીને.

શ્રીમ. રાજચક્ર જિનાગમ શાસ્ત્રમાળા તરફથી બહાર પડેલ
 બગવતીસૂત્રમા ખડિત બેચ દામે ' ગોત્રદેવીનું પૂજન મરીને' એવો
 અર્થ મરે છે ત્યારે મૂલિ નૂત્રે મ્યમલિકમ્માનો અર્થ મરે છે કે—
 ગૃહદેવની પૂજા મરીને એમરે કે વિવ્રતિમાની પૂજા મરીને

સમજાયુ આ પ્રમાણે આપવામા આવે છે—રાત્રે આવેલા કુસ્વપ્ન આદિના નિવારણ અર્થે તેમ જ શુભ શુકનને અર્થે કરાતી તિનકધારણની ક્રિયા તથા સરસવ, દહીં વગેરે માંગલિક વસ્તુનું દર્શન વગેરે સ્થાનકવાસી શા. ૫. મુનિશ્રી રત્નચંદ્રણએ તેમના “અર્ધ” માંગધી પ્રાપ્ત ”મા એ પ્રમાણે જ સમજાવી આપી છે

કપાળે કેસરનું તિલક કરવું એ અત્યારે પણ માંગલિક ગણાય છે તે પ્રમાણે પ્રાચીનકાળમા પણ માંગલિક ગણાતું હોય તે સમ્ભવિત ગણાય આ તિલક ભગવાનની ભક્તિરૂપ છે અથવા ભક્તિના પ્રતીકરૂપ છે એટલે તિલકથી અથવા ખરી રીતે પ્રભુભક્તિથી કુસ્વપ્નની અસર એટલે મનમાના કુવિચાર હટી જાય અને ભક્તને ભગણરૂપ થાય એવા ભાવનાળો અર્થ હોય એમ સમજાવ છે

સમકિતી આવકના સબંધમા વાત હોય ત્યારે ગોત્રદેવ તે જિનદેવ હોય એમ વધારે બેસતું આવે છે કારણ કે તિલક જિનદેવની ભક્તિનું ચિન્હ છે ત્યારે કુળદેવની ભક્તિ માટે કોઈ ખાસ તિનમ્નુ ચિન્હ હોવું નથી

અલ્લેન અથવા મિથ્યાત્વનીના સબંધમા વાત હોય ત્યારે ગોત્રદેવ, કુળદેવ તે ગમે તે કોઈ પણ અન્ય દેવ હોય મિથ્યાત્વનીના દેવોના પણ જુદા જુદા તિનક હોય છે

ત્યારે હવે આવડો કેવું બલિષ્ઠ કરતા ને વિચારવાતું રહે છે ઉપર કહ્યું તેમ બલિને અર્થ ભોગ આપવાનો છે તો શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન કેમ ભોગથી રસમ થાય ? ભગવાન તો પરિપૂર્ણ છે તેમને તો કંઈ જોઈવું નથી પણ આપણે ભગવાનની આરા પ્રમણે વર્તવાતું સીકારીને આપણા સ્વ-જીવ વિચાર વર્તનનો ત્યાગ કરવો, અસદ્ વિચાર વર્તનનો ત્યાગ કરવો એ જ માત્રો ભોગ છે એવા ભોગથી જ વીતગમ ભગવાન પ્રમન્ન થાય છે

એટલે કે શ્રાવકે બધા કર્મ કર્યાં આજે એ યથો કે શ્રાવકે ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવાનો સકલ્પ કરતા ભગવાનને પ્રાર્થના કરી કે—

હે ભગવાન ! હે પરમકૃપાળુ દેવ ! જન્મ, જરા, મરણ આદિ આ સંસારના સર્વ દુઃખોનો અત્યંત ક્ષય કરવાનો આર્થ બતાવી આપે અનહદ ઉપકાર કર્યો છે તે ઉપકારનો કંઈ પણ બદલો વાળવાને હું તદ્દન અસમર્થ છું. વળી હે પ્રભુ ! આપ તો કંઈ પણ લેવાને સર્વથા નિરુપ્પેક્ષ છો. તેથી હે દેવ ! હું મન, વચન અને ક્રિયાની એકાગ્રતાથી આપના ચરણાર્વિદમાં નમસ્કાર કરું છું. આપના પ્રત્યે પરમ ભક્તિ અને આપે બતાવેલા ધર્મની ઉપાસના મારા હૃદયમાં જીવનપર્યંત અખંડ જાગૃત રહે એવી મારી ઈચ્છા સંકળા થાઓ.

હવે આ ઉપરથી મને એમ સમજાય છે કે સમ્યગ્દષ્ટિ શ્રાવકની વાત દોષ ત્યા તેણે જિનદેવની ભક્તિ કરી એટલે વદન નમસ્કાર કરીને તથા તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવાનો ઉપર પ્રમાણે સકલ્પ કરીને કેસરવું કપાળે તિલક મધું એવો આ પાકનો અર્થ દોવા વિશેષ સંભવ છે પણ બધા કર્મના અર્થમાં પૂજા કરવાનો ભાવ તો છે જ નહિ.

મૂર્તિનો પ્રાદુર્ભાવ કેમ થયો ?

મૂર્તિનો પ્રાદુર્ભાવ કેમ થયો તે દર્શાવતાં પ. શ્રી કલ્યાણ વિજયજી ગણિ તેમના “ જિનપૂજા પદ્ધતિ ” પુસ્તકમાં લખે છે કે—

“ જે દેશમાંથી તીર્થંકર ભગવાનો વિદ્યાર કરી જતા તે દેશના તેમના પરમોપામક બનેલા ગૃહસ્થી તેમના વિરહમાં તેમનું દર્શન કરવાને તનમતા અને મૂરતા પણ તે કંઈ એવી વસ્તુ નહોતી કે માર્ગની ઈચ્છા માત્રથી મળી જાય પરિણામે તેઓ પોતાની દર્શનેચ્છાને પૂર્ણ કરવા

તેમના આકાશે ચીતરાવીને કે તેમનાં પ્રતિબિંબો કરાવીને પોતપોતાના ઘરમાં રાખતા અને તેમના દીદાર નીરખીને નવનોત્પન્ન કરતા. આમ મનુષ્યની દર્શનસ્થાપના થી મૂર્તિનો પ્રાદુર્ભાવ થયો.”

આમાં કોઈને અનિશ્ચયોક્તિ લાગશે પણ તેમ નથી. વર્તમાનકાળમાં પણ સરળ હૃદયી ભક્તને તેના ધર્મ ગુરુના બીજે મામ જવાથી વિરહદુઃખ પડતાં આંખમાંથી ચોધાર આંસુ ચાલ્યા જવાના દાખલા બનેલા છે. તેા ચોથા આરાના અત્યંત સરળ ભવ્યાત્માઓને ભગવાનના વિરહનું દુઃખ અસહ્ય થાય તે સ્વાભાવિક છે. તે દુઃખ રાજવાને માટે તેઓ ધરમાં ભગવાનની મૂર્તિ રાખતા અને તેમના દરરોજ દર્શન કરી તેમને વદન નમસ્કાર કરતા.

એટલે ક્યબલિકમ્પાનો અર્થ શ્રાવકના ધરમાંની તીર્થ કર ભગવાનની મૂર્તિને વદન નમસ્કાર કરવા એ જ અર્થ વિશેષ સુસંગત લાગે છે.

સ્થાનકવાસીઓની એક દલીલ અથવા શકા એમ પણ છે કે સ્નાનગૃહમાં ન્હાવા ગયા અને ત્યાં બલિ કર્મ કયું તેા સ્નાનગૃહમાં મૂર્તિ ક્યાંથી હોય ? તેા મૂળ પાઠમાં એમ છે કે—“ ન્હાઈને, બલિકર્મ કરીને, કૌતુક અને મંગળરૂપ પ્રાયશ્ચિત કરીને, બદાર જવાને યોગ્ય શુદ્ધ સુંદર વસ્ત્રો પહેરીને.. ” તેા આ બધું કામ સ્નાનગૃહમાં જ કયું એમ માનવું બૂલ ભરેલું છે. સ્નાનગૃહમાં ન્હાઈને બદાર નીકળીને મૂર્તિને (જ્યાં રાખેલી હોય ત્યાં) વદન નમસ્કાર કરીને પછી તિલક કરવાના ઠેકાણે જઈને તિલક કરીને પછી લત્ત પહેરવાના ઠેકાણે જઈને વસ્ત્ર પહેરીને....એવી રીતે પાઠનો અર્થ સમજવો જોઈએ. એટલે સ્થાનકવાસીની એ શકા યથાર્થ નથી.

વળી શેડીઆઓ, ધનવાનો, રાગ મહારાગ્નઓના બગલામાં તેા નિવાસગૃહ, રસોઈગૃહ, સ્નાનગૃહ, અતિથિગૃહ વગેરે અનેક જુદા જુદા મકાનો હોય છે. તેમાં સ્નાન ઘર એટલે ન્હાવાની એક ઝોરડી કે ઝોરડો નહિ પણ મોટું મકાન. તેમાં ટળથી, ડુવારાથી

વગેરે જુદી જુદી રીતે ન્હાવા માટે જુદી જુદી ઓરડીઓ દોય છે કેટલેક ઠેમએ તો અદર તરી શકાય એવા મોટા દોજ દોય છે તેમજ ન્હાવા પછી શરીર યુગ્ધવાને, વસ્ત્ર પહેરવાને વગેરે માટે જુદી જુદી ઓરડી દોય છે. તેવી રીતે બકન શ્રીમતો અને ગમ્મઓ ન્હાઈને ઘરત ભગવાનને વદન નમસ્કાર કર્યા માટે એક જુદા ઓરડામા ભગવાનની મૂર્તિ રાખતા દોય તો તે મૂર્તિ નવાઈ જેવું નથી એ આપ્ત મકાન સ્નાનગૃહ જ કહેવાય પરંતુ તેમા જુદા જુદા કામ માટે જુદા જુદા ઓરડા દોય તે બધું કામ પનારીને બહાર નીકળે ત્યારે સ્નાનગૃહમાથી બહાર નીકળ્યા એમ કહેવાય

ભગવતી સૂત્ર ૨ ૭ ૬ મા તુગિયાનગરીના આવડે તથા નિશ્યાવલિકા મૂત્ર તેમજ ધીમ કથાપ્રવાન સૂત્રોમા જ્યાં જ્યાં શ્રાવકોને ભગવાનના મનવમરણમા કે ગણધર મહારાજ અથવા કેશીશ્રમણ વગેરે આઆયોગે વદન કરવા તથા પ્રવચન મંભળવા જવાની નાત આવે છે ત્યાં ત્યાં તેઓ ન્હાઈ, બલિકમ્ ઈતિને ગયા એવો પાઠ આવે છે

પરંતુ સ્થાનકવાસી સપ્રદાયના શતાવધાની પડિત મુનિશ્રી રતનચંદ્રજીએ સાતા સૂત્રની આઠસો વર્ષ પહેલાની પ્રતિ ઉપરથી પુરવાર કર્યું હતું કે એ પાઠ પ્રક્ષિપ્ત છે કારણ કે તે આઠસો વર્ષની જૂની પ્રતિમા તો પાઠ જ નથી.

દેવોની પૂજાની વિધિ ક્રૂર રાજપ્રતીય તથા છવાલિગમ એ બે સૂત્રોમાં જ બતાવેલ છે. અને એ બંને સૂત્રો તો બ મહાવીરના નિર્વાણ પછી પણ પાંચ સાત સૈકા પછી જ બનેલા છે. એટલે તેમાં જે પૂજા વિધિ આપેલ છે તે તો અહીં ભારત વર્ષમાં તે વખતે જે પુજાવિધિ પ્રચલિત થઈ ગઈ હતી તેનું વર્ણન કરેલું હોય તે સ્વાભાવિક છે.

બાકી દેવો મહાવિનયો અને વિવેકી હોય છે. તેઓ તીર્થંકર ભગવાનના સમવસરણોમાં પણ જતા હોય છે. અને તેનો ઉપદેશ સાંભળતા હોય છે. તેથી પૂજા એટલે શું ? અને ભગવાનની પૂજા કેમ થાય ? તે પણ તેઓ સારી રીતે જાણતા હોય છે. એટલે વીતરાગ ભગવાનને કહ્યે નહિ તેવી વસ્તુ ભગવાનની પ્રતિમા પામે ધરીને ભગવાનની આશાતના થાય એવી સાવધ પ્રકારની દ્રવ્યપૂજા દેવો કહે એવી વાત તો કદી માની શકાય નહિ.

એટલે દેવો પણ વદન નમસ્કાર વગેરે ભાવપૂજા જ કરે છે. એમ જ માની શકાય.

ઉવવાર્ધ સૂત્રમાં પૂજાનો દાખલો

મૂર્તિપૂજા સાળિત કરવા માટે મૂર્તિપૂજકો ઉવવાર્ધ સૂત્રમાં અપ્પેગદ્દમા વરણવત્તિય, અપ્પેગદ્દમા પૂયગવત્તિય એ પાઠનો ઉલ્લેખ કરીને કહે છે કે તેનો અર્થ વદન કરવાને તથા પૂજન કરવાને એમ થાય છે અને પૂજા તો પુષ્પ આદિ દ્રવ્યોથી જ થાય એટલે મૂર્તિ પૂજા સિદ્ધ થાય છે.

આ દલીલ કરતી વખતે એ જ ઉવવાઈ સૂત્રનો બીજો પાઠ તેઓ બૂલી જાય છે કે જેમાં ભગવાનની પૂજાની વિગત આપી છે. કૌણિક મહારાજને મહાવીર ભગવાન પાસે જઈને તેમની પૂજા કેવી રીતે કરી તેનું વર્ણન ઉવવાઈ સૂત્રમાં આ પ્રમાણે છે—

(૧) શરીરથી—હાથપગ સંકોચીને, બંને હાથ જોડીને નમ્રતા તથા વિનયપૂર્વક ભગવાનના સામે બેસી ગયા અને ભગવાનની સુશ્રૂષા કરવા લાગ્યા. એમ શરીરથી ભક્તિ પૂજા કરવા લાગ્યા.

(૨) વચનથી—જેમ જેમ ભગવાન વચન ઉચ્ચારતા તેમ તેમ હે ભગવાન ! એમ જ છે. હે ભગવાન ! સત્ય છે, હે ભગવાન ! ખરાખર સત્ય છે. સંદેહરહિત છે. હે ભગવાન ! હું ઈચ્છું છું, હું વિશેષ ઈચ્છું છું અને આપે જે કંઈ ઈચ્છું તે ખરાખર છે. એમ કહીને તે ભગવાનની વચન દ્વારા સેવા-ભક્તિ-પૂજા કરવા લાગ્યા.

(૩) મનથી—મનમાં મહાન વૈરાગ્યભાવ ધારણ કરીને તેમજ તીવ્ર ધર્માનુરાગ રત બનીને મનથી ભગવાનની સેવા-ભક્તિ-પૂજા કરવા લાગ્યા.

આ પાઠથી સ્પષ્ટ છે કે ભગવાન મહાવીરની પૂજા ત્રણ પ્રકારે કરવામાં આવતી. માનસિક, વાચિક અને કાયિક. મનમાં તેમનું ધ્યાન કરવું, સ્મરણ કરવું એ માનસિક પૂજા છે. વચનથી તેમના શુણ્ણગાન કરવા એ વાચિક પૂજા છે. અને પંચાંગ નમાવીને નમ્રતાપૂર્વક નમસ્કાર કરવા એ કાયિક પૂજા છે. વીતરાગ ભગવાનની પૂજા એ પ્રકારે થાય છે.

જે પદાર્થ રાગ ઉત્પન્ન કરનાર તરીકે મનાય છે તે વીતરાગ ભગવાન પર ચડાવવા અથવા તેમને લોહ ધરવા એ પૂજા નથી પણ ભગવાનની અવજ્ઞા છે. રાગ ઉત્પન્ન

કરનાર વસ્તુઓના તો ભગવાન પહેલેથી જ ત્યાગ કરી ચૂક્યા છે. ભગવાને ત્યાગેલી વસ્તુઓ ભગવાનને અર્પણ કરવી એમાં તેમની પૂજા નહિ પણ અવજ્ઞા છે, આશ્વાતના છે.

આનંદ શ્રાવક

ઉપાસક દર્શાવે સૂત્રમાં આનંદ શ્રાવકે વ્રત લેતાં પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે—“મને (આનંદ શ્રાવકને) આજથી અન્ય તીર્થિક, અન્ય તીર્થિક દેવ અને અન્ય તીર્થિકાએ ગૃહણ કરેલ ચૈત્યને (પ્રતિમાને) વંદન નમસ્કાર કરવા... એ કષ્ટપત્તું નથી.”

અહીં પૂજા કરવાની કાંઈ વાત જ નથી જો તે વખતે મૂર્તિપૂજા પ્રચલિત હોત તો તેમણે અન્ય તીર્થિકાએ ગૃહણ કરેલ મૂર્તિને વંદન નમસ્કાર ન કરવાની પ્રતિજ્ઞાની સાથે તેની પૂજા પણ ન કરવી એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી હોત. પણ તેવી પ્રતિજ્ઞા લીધી નથી.

એટલે તે વખતે મૂર્તિપૂજા પ્રચલિત નહોતી તે સાબિત થાય છે.

અંગક શ્રાવક

આનંદ શ્રાવકની પેઠે જ અંગક શ્રાવકે પણ અન્ય તીર્થિકાને, તેમના દેવોને તેમજ અન્ય તીર્થિકાએ ગૃહણ કરેલા અરિહંત ચૈત્યને વંદન નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. કારણ કે તે વખતે મૂર્તિપૂજા ચલી નહોતી. મૂર્તિની પૂજા પણ કરવામાં આવતી હોત તો અન્ય તીર્થિકે ગૃહણ કરેલ અરિહંતની મૂર્તિને વંદન નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી તેમ અરિહંતની મૂર્તિની પૂજા નહિ કરવાની પણ સાથે સાથે પ્રતિજ્ઞા લીધી હોત. પણ ફક્ત વંદન નમસ્કાર પર્યુપાસના-સેવા ભક્તિ નહિ કરવાની જ પ્રતિજ્ઞા લીધી. એટલે તે વખતે મૂર્તિપૂજા નહોતી તે સિદ્ધ થાય છે.

સૂત્રોમાં પૂજા વિધિ નથી કારણ દ્રવ્યપૂજા થતી નહોતી

પ્રાચીન કાળમાં મૂર્તિ હતી, મૂર્તિનાં દર્શન, વંદન, નમસ્કાર હતા. પણ મૂર્તિની પૂજા થતી નહોતી. જોઈએ જ અગ સૂત્રોમાં ક્યાંય મૂર્તિપૂજાનો ઉલ્લેખ નથી તેમ મૂર્તિપૂજાની વિધિ પણ ક્યાંય બતાવી નથી. એક ફક્ત જ્ઞાતા સૂત્રમાં દ્રોપદીના અધિકારમાં દ્રોપદીએ સ્વયંવર વખતે મૂર્તિપૂજા કરી હતી એમ ઉલ્લેખ છે. તેથી અહીં તેનો પણ વિચાર કરી લઈએ.

દ્રોપદી

મૂર્તિપૂજા સામિત કરવા માટે મૂર્તિપૂજક મુદ્રાણ જ્ઞાતાસૂત્રમાંના દ્રોપદીના સ્વયંવરના અધિકાર ઉપર બહુ ભાર મૂકે છે. પણ દ્રોપદીના અધિકારથી મૂર્તિપૂજા સામિત થઈ શકતી નથી.

દ્રોપદીના સ્વયંવર અધિકારમાં બે વાત છે—(૧) જ્ઞાન કરી બલિકર્મ કર્યું, (૨) જિનધરમાં પૂજા કરી.

દ્રોપદી સ્વયંવર વખતે મિથ્યાદષ્ટિ હતી કે સમ્યગ્દષ્ટિ હતી તેમાં મનભેદ છે. સ્થાનકવાસી દ્રોપદીને તે વખતે મિથ્યાદષ્ટિ માને છે તેના કારણમાં તેઓ જણાવે છે કે—

(૧) દ્રોપદીએ નિવાલ્ય કરેલુ દોવાથી તે નિવાલ્ય પૂરું ને ત્યાં સુધી તેને સમક્ષિત પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ.

(૨) ઓપનિશ્ચિતમાં પાદ છે કે દ્રોપદી લગ્ન પછી સમક્ષિત થઈ હતી.

મૂર્તિપૂજકો દેહ છે કે દ્રોપદી સમ્યગ્દષ્ટિ હતી, તેના આધારિત પણ સમ્યગ્દષ્ટિ હતા કારણ કે દ્રોપદીનું નિવાલ્ય મદ રસે યથેકું હણ તે સમક્ષિત પામી શકે અને નિવાલ્ય તો જવપરો માય ત્યારે જ પરં થા

વાસુદેવ પદો નિધાણ કરવાથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. છતાં કૃષ્ણ વાસુદેવને સમકિત પ્રાપ્ત થયું હતું અને શ્રી નેમિનાથ તીર્થંકર જમવાનના તેઓ અનન્ય ભક્ત હતા એટલે દ્રૌપદીને પણ સંમકિત પ્રાપ્ત થઈ ગયું હોય તે સંભવિત છે.

ત્યારે ખીજો પ્રશ્ન એ રહે કે મૂર્તિપૂજકોના કહેવા પ્રમાણે દ્રૌપદીએ બે વાર જિનપુજા કેમ કરી? કારણ કે એક તો કપબલિકૃમ્મના શબ્દ પ્રમાણે અને પછી જિનધરમાં એમ બે ઠેકાણે દ્રૌપદીએ પૂજા કરી હતી એમ મૂર્તિપૂજકો કહે છે.

અહીંઆ મને એ સંભવિત લાગે છે કે દ્રૌપદીએ સ્નાનગૃહમાં કપબલિકૃમ્મના અર્થે પ્રમાણે જુદી ઓરડીમાં જિનપ્રતિમા હશે તેને વહન નમસ્કાર કર્યા. અને ખીજી વાર જિનધરે જવાની વાત નવી અને ખનાવટી લાગે છે, કારણ કે—

રાજમહેલની અદર બે જિનધર હોવાનું સંભવિત નથી (૧) સ્નાનગૃહના મકાનની અદર અને (૨) ખીજા મકાનમાં પણ રાજમહેલની વડીલી અદરજ. જો જિનધર એટલે મંદિર રાજમહેલની બહાર હોય તો સૂત્રકાર તે પ્રમાણે જણાવત, વળી રાજમહેલની બહાર મંદિર હોત તો દ્રૌપદી ચાલીને નહિ પણ રથમાં બેસીને જ જાત. પણ સૂત્રમાં તો ચાલીને જવાનીજ વાત છે. એટલે ખીજીવાર દ્રૌપદી જિનધરમાં ગઈ તે આખી વાત પ્રક્ષિપ્ત લાગે છે. કારણ કે આ શાતાસૂત્ર કે ખીજા કોઈપણ અગસૂત્રમાં કોઈએ પણ ખીજી વાર પ્રતિમાનું પૂજન કે દર્શન કર્યાની વાત હે.ય એમ કોઈએ કહ્યું નથી.

શાતા સૂત્રની આઠસો વર્ષની જૂની પ્રતમાં તેવો પાઠ નથી, તેથી રથા. સ. ૫. મુનિશ્રી સ્તવ્યદ્રષ્ટએ તે પાઠ પ્રક્ષિપ્ત છે એમ સાબિત કર્યું હતું.

આ કૌપદીની વાત સિવાય બીજા કોઈ પણ પ્રસંગમાં મનુષ્યો (પુરુષે કે સ્ત્રીએ) મૂર્તિ પૂજા કરી હતી એવો સૂત્રમાનો મર્ધ દાખલો કોઈએ રજૂ કર્યો નથી.

પ્રક્ષેપ પાઠો

કોઈપણ અગ સૂત્ર દાલમાં મૂળ શુદ્ધ તો ઉપસબ્ધજ નથી, જે છે તે પણ મૂળ સૂત્રનો ધણો થોડો અથ અને બાકીનું તો તેના ઉપરનું પૂર્વાચાર્યોનું વિવેચન જ છે. અને પાછળથી જ્યારે મૂર્તિપૂજા ચાલુ થઈ મર્ધ હતી, લોકોનું મન મૂર્તિપૂજા તરફ, બાહ્યાચાર તરફ આડબર તરફ વિશેષ આકર્ષાયું હતું, ત્યારે તે વધણને પુષ્ટ કરવા માટે પુર્વાચાર્યોએ સૂત્રમાં પૂજાની વાત ઉમેરી દીધી હોય તો તેમાં કંઈ અસમવિતતા કે નવાઈ જેવું નથી.

જીવાભિગમ સૂત્રમાં તથા રાજપ્રશ્નોય સૂત્રમાં દેવમોકર્મા દેવો મૂર્તિપૂજા કરે છે તેની વિધિ માટે “રાજપ્રશ્નોય સૂત્રમાંની સૂર્યાભદેવની પૂજાવિધિ પ્રમાણે” એમ બતાવેલું છે. જીવાભિગમ અને રાજપ્રશ્નોય એ બન્ને સૂત્રો મૂર્તિપૂજા શરૂ થઈ ગયા પછી પણ ધણા વખતે બનેલા છે. એટલે તે સૂત્રો બનાવનાર આચાર્યોએ અદી ચલી હતી તે પ્રમાણેની વિધિ તે સૂત્રોમાં દાખલ કરી દીધી હોય તો તેમાં કંઈ જ અસમવિતન કે નવાઈ જેવું નથી.

હોય એમ સમજી શકાય છે, વિવેચનમાં જેમ એવી વાતો ભગવાનના નામે સૂત્રોમાં ઘૂસી ગઈ છે તેવી જ રીતે દ્રૌપદીની મૂર્તિપૂજાની વાત પણ ઘૂસી ગઈ હોય તો તેમાં કંઈ જ નવાઈ જેવું નથી.

બાકી સમ્યગ્દષ્ટિ દેવો તો મહા વિનયી અને વિવેક્યત હોય છે, અને તેઓ અરિહત ભગવાનની પૂજા કેવી રીતે કરવી જોઈએ એ વાત તેઓ તેમના અવધિજ્ઞાનથી સારી રીતે જાણે છે તેથી તેઓ અરિહત ભગવાનની આશાતના થયે તેવી રીતે સાવધ પ્રકારની મૂર્તિપૂજા કરે જ નહિ. એટલે પૂર્વાચાર્યોના સૂત્રોમાં પૂજાની વિધિ છે તે અહીંયા તે વખતે જે વિધિ ચાલતી હતી તેનું જ વર્ણન કરેલું છે એમ સમજવું જોઈએ.

પ્રાચીન મૂર્તિઓ શુ બતાવે છે?

સરકારી શોધખોળ ખાતા તરફથી ચતા જોડકામમાંથી અત્યાર સુધીમાં જે જે મૂર્તિઓ મળી આવી છે તે સર્વ જે દટાયલા શહેરમાંથી મળી આવી છે તે શહેર દટાયા પહેલાં પણ ધણી વખત પહેલા તે મૂર્તિઓ બનેલી હશે જ. અને જે પ્રાચીન કાળમાં મૂર્તિ પૂજા ચાલુ હોત તો તે મળી આવેલ મૂર્તિઓ ધસાયલી હોત પણ મળી આવેલી મૂર્તિઓ જરા પણ ધસાયલી નથી તે વાત પૂરવાર કરે છે કે પ્રાચીનકાળમાં મૂર્તિપૂજા નહોતી એટલે પણ દ્રૌપદીએ મૂર્તિપૂજા કરી નહોતી.

જિનધરને કામદેવના મંદિર તરીકે લઈએ તો પણ તે વાત સંભવિત લાગતી નથી કારણકે દ્રૌપદી દદ સમગ્રિતી હતી તે તો સૂત્રમાંના બીજા ઉક્તિઓથી નક્કી થાય છે જ એટલે તેણે કામદેવની પૂજા કરી હોય તે સંભવિત લાગતું નથી.

ઓષનિર્ધુક્તિનો પાઠ શ્યાનકવાસીઓએ રજૂ કર્યો છે અને તેમાં દ્રૌપદીને સત્ત્વ પછી સમક્તિ થવાનું જતાંયુ છે. પરંતુ મૂર્તિપૂજા

ચોક્કસપણે કહે છે કે આધનિયુક્તિમાં એ પાદ જ નથી. એટલે દ્રૌપદી લગ્ન પહેલાંથી જ સમક્ષિતી હતી એમ સમજી શકાય છે.

“જિન પ્રતિમા જિનસરિખી” એ મૂર્તિપૂજકોનો મુદ્દાત્મેષ છે. જિન ભગવાનને કોઈ સ્ત્રી આડી ન શકે તે સૂત્રથી, સિદ્ધાંતથી સિદ્ધ વાત છે. જિનપ્રતિમા જિન સરિખી છે તો જિન પ્રતિમાને, પંથુ સ્ત્રી આડી ન શકે એ સમજી શકાય તેવી વાત છે. છતાં દ્રૌપદીએ જિન-પ્રતિમાને ન્હવરાવવા વગેરેની વાત છે એટલે દ્રૌપદી મૂર્તિને આડીને જ તે બધું કરી શકી તે તો નક્કી જ. ત્યારે “આ તો સ્થાપનારૂપ છે માટે સ્ત્રી આડી શકે” એમ કહેવું તે કેટલું ન્યાયસંગત છે તે વાંચકો સહેલાઈથી સમજી શકશે.

મતલબ કે દ્રૌપદીએ મૂર્તિપૂજા કરી જ નહોતી પણ સ્નાનગૃહમાંના મૂર્તિના આરક્ષામાં કે જોને જ જિનધર કહેતા હોય તો તે સંબંધિત જો ત્યાં દ્રૌપદીએ મૂર્તિને વંદન નમસ્કાર કર્યા હતા, વખતે પ્રાર્થના પણ કરી હોય.

નિર્વાહ માટે ખીજ કોઈ ચિંતા ન કરી. કેમકે તેવી ચિંતાનું કોઈ કારણ જ ન હતું. કોઈ દેવ વિદ્યાધર પદોંચી જતો અને ઇચ્છા થતી તો યથેચ્છ બકિત કરી લેતો. નહિ તો દર્શન તો કરતો જ અને ભરતની પિતૃબકિત તથા જિન બકિતને સંબંધે બે ચબ્દો બોલતો જ.

“આપણા શાસ્ત્રોના લેખાનુસાર નદીશ્વર, રુમક, કુડલ આદિ દીપોમાં શાશ્વત ઐત્યો અને પ્રતિભાઓનું અસ્તિત્વ છે, અષ્ટાદ્વિક પર્વેના દિવસોમાં કે જિન કલ્યાણક આદિના પ્રસંગોમાં દેવો, અમુરો કે સિદ્ધ વિદ્યાધરો ત્યાં જઈ ઉત્સવો મનાવે છે. પણ સદાકાળ ત્યાં કોણ પૂજા કરે છે એનો ખુલાસો શાસ્ત્રથી મળતો નથી.

“આપણે સમજીશું જોઈએ કે આપણી પ્રાચીન પૂજા પદ્ધતિ આજના જેવી ન હતી. તે સાચી અને સ્વાભાવિક હતી. આજની પદ્ધતિમાં કૃત્રિમતાનાં બંધનો છે, ભાવનાં સ્થાને ફેરજ કર્તવ્યની કડિયા સંકળાયેલી છે. એટલે પૂજકની આત્મભાવનાઓનો વિકાસ થઈ શકતો નથી.”—જિનપૂજા પદ્ધતિ પુસ્તકમાંથી સાબાર ઉદ્ધૃત.

પૂજાવિધિ નાની શરૂઆત પછી વધતી ગઈ

મૂર્તિપૂજાની શરૂઆત બહુ નાની હતી. શરૂઆતમાં (૧) સુગંધી ચૂર્ણની પુડી, (૨) પુષ્પમાળા, (૩) ધૂપ, (૪) ચાવલ (ચોખા) અને (૫) દીપક દેવને (મૂર્તિ)ને ધરાવતા. આ પ્રમાણે પચોપચારી પૂજાની શરૂઆત થઈ. પછી વધીને અષ્ટોપચારી થઈ. પછી તો વધતી જ ગઈ. ચૈત્યવાસીઓએ ખાસ કરીને ખૂબ વધારી દીધી.

પૂજાવિધિ આરને આરને વધતી જ ગઈ તે પૂજાવિધિ અને પ્રતિષ્ઠાના જુદા જુદા વખતે યથેચ્છ જુદા જુદા આચાર્યોના પુસ્તકો ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે.

પૂજાવિધિથી કંટાળેલાઓએ પૂજાવિરોધ અપનાવ્યો

આ પૂજાવિધિએ લોકોને એટલો બધો ત્રાસ કંટાળો આપ્યો કે જ્યારે મુનિઓ શ્રી ધર્મસિદ્ધજી, ધર્મદાસજી, લવજી સહિત મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ પોકાર ઉઠાવ્યો ત્યારે તેમને અણચિતવી, અસાધારણ ક્રોધ મળી પૂજાવિધિથી કંટાળેના સર્વ લોકોએ આ મુનિઓના પોકારને વધારી લીધો અને તેઓ આ મુનિઓના અનુયાયી બની ગયા આ પ્રમાણે સ્થાનકવાસી સમ્રાટની મોટી સખ્યા બની ગઈ

સ્થાનકવાસીઓના આ મૂર્તિપૂજા વિરોધી પોકારમા મૂર્તિવિરોધ પણ સમાઈ ગયો એમણે એ વિરોધ મૂર્તિ અને મૂર્તિ પૂજા એ બે તરફ જુદી જુદી બાબતો છે તેની ખજાજ નકેલી તેથી તેમણે તો તરફથી મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ તેમજ મૂર્તિની વિરુદ્ધ પણ પ્રમાણે શાધી કાઢ્યા અથવા ઉપજાવી માર્યા

પરંતુ મૂર્તિપૂજકો તો તે વખતે આ બંને જુદી જુદી બાબતો છે તેમ જાણતા જ હશે તો તેમણે મૂર્તિપૂજાનો બચાવ શ્રી વિરોધ વધાવવાને બદલે વિરોધીઓને બંને જુદી જુદી બાબતો ❶ એમ સમજાવ્યું હોત તો મૂર્તિ વિરોધ તો તે જ વખતે અટકી ગયો હોત અને પૂજા વિધિ તરફ બધું તો એકમુર્તિ થઈ જ ન શકે તેથી તેમા સુધારો ફેરફાર મવાન શક્ય હોત તો મૂર્તિ પૂજા મટેનો વિરોધ પણ ઠમ ન બનત.

સાધુઓ માટે સમાધાન

કર્ત્તુ અશક્ય નથી.

કાળ ધર્મે જનવાર્તુ હતું તે તો બની ગયું પણ હવે “ જગ્યા ત્યારથી સવાર ” ગણવામાં આવે અને ઉપર પ્રમાણેની સત્ય હકીકત સ્વીકારવામાં આવે તો સ્થાનવાસી અને દેરાવાસી (મૂર્તિપૂજક) બંનેની એકતા થવામાં કંઈ પણ અડચણ નડે નહિ. વાત એટલી જ કે બંને પક્ષે સત્ય હકીકત સ્વીકારવી જ જોઈએ, સંપ્રદાયવાદમાં તથાતું ન જોઈએ, સ્વમતનો દુરામદ રાખવો ન જોઈએ અને તીર્થંકર ભગવાનોના વખતમાં જે સ્થિતિ હતી, જે પ્રશ્નપણ હતી તેનો સ્વીકાર કરવા તૈયાર થવું જોઈએ.

બંને પક્ષો એવી દલીલ કરી શકે કે લોકોમાં વર્ષો જુનો જે ખ્યાલ, ભાવના કે આમ્રહ પેસી ગયેલ છે તે કાઢવો સુરહેલ છે. તેના જવાબમાં હું કહી શકું કે લોકોમાં ખોટો આમ્રહ પેસાડનાર જ સાધુઓ છે. અને હવે સાધુઓ જ જો સત્યને હૃદયથી સ્વીકારીને તે પ્રમાણે પ્રશ્નપણ કરવાને ઈચ્છે તો ધડીકમાં લોકોને સમજાવી શકે. લોકો તો સત્યાર્થી જ છે. પણ લોકોને સત્ય શું છે તેની ખબર નહિ દેવાથી તેઓ સાધુઓના કથનને અનુસરે છે.

આત્મારે પણ સાધુઓ સાચનો પ્રચાર કરવા માંડે, મૂર્તિની માન્યતા સાચી છે અને મૂર્તિપૂજન સુત્રસિદ્ધ નથી તથા અરિહત ભગવાનની આરાધના કરનારી છે તે વાત બંને સંપ્રદાયના સાધુઓ અપષ્ટતાથી લોકોને સમજાવે તો લોકો તો તરત જ સાધુની વાતને માની જાય તેમ જ છે. પહેલી વાત સાધુઓએ સત્યાર્થીપણાથી, સત્યના સ્વીકારથી, સત્ય પ્રશ્નપણાથી બવઝટિ છે એમ દબપણે માનવું અને પછી સાધુઓ એટલું ધ્યાનમાં રાખે અને તે પ્રમાણે વર્તે તો સ્થાનવાસીઓ અને મૂર્તિપૂજકોની એકતામાં જરાપણ વિચંગ લાગે તેમ નથી.

મૂર્તિની માન્યતા અને મૂર્તિની પૂજા વિશેનો વિચાર અત્રે પુરો માય છે.

પાંચમા આરાના અંત સુધી સંપ્રદાયો નહિ પણ શુદ્ધ જૈન ધર્મ જ ટકી રહેશે

ભગવાને કહેલું છે કે જૈન ધર્મ પાંચમા આરાના અંત સુધી ટકી રહેવાનો છે એ વાત સર્વ સંપ્રદાયના સર્વ જૈનો માને છે. અને તે ઉપરથી ફરેક સંપ્રદાય પોતાને ઠેઠ સુધી ટકી રહેવાની વડાઇ લીએ છે. આવી વડાઇ લેવામાં તેમની ગંભીર ભૂલ છે કોઈ પણ એક સંપ્રદાય ઠેઠ સુધી ટકી રહેશે એમ ભગવાને કહ્યું જ નથી પણ શુદ્ધ જૈન ધર્મ જ પાંચમા આરાના અંત સુધી રહેશે એમ જ ભગવાને કહ્યું છે.

ભસ્મગૃહને લીધે જૈન ધર્મ આઠણીમાં ચળાશે એમ કહેલું તે ભવિષ્યવાણી સિધ્ધ થઈ ચૂકી છે. જૈન ધર્મ જુદા જુદા સંપ્રદાયો, ગચ્છો, પંથોમાં વિલિપ્ત થઈને છિન્નસિન્ન થવાનો હતો તે થઈ ચૂક્યો છે. હવે તો ફરીને સારો કાળ આવશે, ધર્મકાળ આવશે અને તે કાળ એકતાનો હશે, ત્યારે સર્વ સંપ્રદાયોને પોતપોતાના મતાશ્રદ્ધો છોડીને એક થવું જ પડશે અને એક જ શુદ્ધ જૈનધર્મના ઝંડા નીચે રહેવું પડશે.

એ વખત હવે બહુ દૂર નથી. સંપ્રદાયવાદીઓને, મતાશ્રદ્ધીઓને ભલે આ મારી વાત અત્યારે માનવામાં ન આવે. પરંતુ હું માનું છું કે થોડા વખતમાં જ કોઈ સુગ

પ્રધાન મહાત્મા જાગ્યેજ. અને તે મહાત્મા બધા સંપ્રદાયોને તેમની ભૂલો સમજાવી તેમને શુદ્ધ ધર્મમાં લાવશે જ. અને એ રીતે તે મહાત્મા સર્વને એકત્રિત કરી શુદ્ધ જૈન ધર્મને ફેલાવો કરશે.

માટે આપણે અત્યારથી જ મતભેદોને બંને તેટલા અને બંને તેમ ઓછા કરતા જવું જોઈએ. અને બંને તેટલા એક થવું જોઈએ. કે જેથી એ યુગ પ્રધાન મહાત્માને એકતા કરવામાં વિશેષ મહેનત પડે નહિ અને તેથી તેઓ શુદ્ધ જૈન ધર્મને સહેલાઈથી વિશેષ ફેલાવો કરી શકે.

મારી આલોચના

અહીં મારે એક વાતની સ્પષ્ટતા કરવી જોઈએ કે મારા આગલા બે પુસ્તકો—(૧) સત્ય ધર્મ પ્રકાશ અને (૨) જૈન ધર્મ અને એકતા—તેમાં મેં મૂર્તિપૂજનો વિરોધ કરેલ છે, પરંતુ તે વખતે મૂર્તિની માન્યતા અને મૂર્તિની પૂજા એ બે જુદી જુદી બાબતો છે તે મારા ધ્યાનમાં નહોતું. મારા વાંચન મનનના પરિણામે મને તે સત્ય લાગ્યું કે તરત મેં મૂર્તિ સૂત્ર સિદ્ધ છે તે જાહેર કર્યું હતું. એટલે મારા ઉક્ત પુસ્તકોમાં મૂર્તિપૂજની અતર્કત મૂર્તિનો ચલ્લુ મારાથી વિરોધ થઈ ગયો છે. તે ખોટો છે અને તેથી તેને માટે અનતા મિદ્ધ કેવળીની સામે આ જાહેર રીતે મિન્દ્રામિદુક્ષ્મદ લઈ છું. મારે તે કુષ્ટિત્વ ખરેખર દો.

પ્રકરણ તરમું

કેટલુંકે સ્પષ્ટીકરણ

સાધના માર્ગમાં મિથ્યાત્વનો એકપણ
અંશ હોય ત્યાં સુધી મોક્ષ દૂર જ છે

આને બિન સાંપ્રદાયિક જૈન તો માગ્યે જ મળશે. મોટે ભાગે દરેક વાંચક તેના સાંપ્રદાયિક રંગથી રંગાયેલો જ હોય છે. અને તે જ્યારે કોઈ વાત તેની માન્યતાની વિરુદ્ધની વાંચે છે. ત્યારે તેનું હિંસ કોઈને કોઈ રીતે ઉઠળી જાડે તે સ્વાભાવિક છે. તે ઉઠળાટ તેના શબ્દોમાં વ્યક્ત થઈ જાય છે.

તે ઉઠળાટને લીધે તે લેખના ભાવને યથાર્થ સમજવાની કોશિષ કરતા નથી અને પોતાની માન્યતાની રીતે ચર્ચા કરવા માંડે છે. પરંતુ દલીલોમાની કઈ દલીલ કઈ રીતે ખોટી છે તે બતાવવાની દરકાર કરતા નથી.

સપ્રદાયવાદી વાંચકોમાં આવું અને તે સ્વાભાવિક છે. છતાં બધાં વાંચકોમાં ખોટી રીતે ગેરસમજૂતી ફેલાવા ન પામે તેથી કેટલોક ખુલાસો કરવાની જરૂર જણાય છે. મેં પદ્ધતેથી જ જણાવેલું છે કે મારી કોઈ પણ દલીલમાં સિદ્ધાંતની રૂઝે જૂથ છે તેની કોઈ ખાતરી કરી આપશે તો તે પ્રમાણે જ સંધાગ્રવા તૈયાર છું.

આ પુસ્તકમાંના લેખોનો હેતુ શો છે ?

મૂર્તિ, મૂર્તિપૂજન, દસ પ્રસો અને તેનું સમાધાન વગેરે આ પુસ્તકમાંના લેખો લખવામાં મારો હેતુ જો છે ? તે બધાં વાંચકોમાં ગેરસમજ ન યાય માટે સૌથી પહેલાં તેનો ખુલાસો કરી દઉં છું.

મારો હેતુ ફક્ત સત્ય શોધવા, જાણવા અને જણાવવાનો છે. ભગવાન મહાવીરે શું પ્રશ્ન્યું છે તે શોધવાનો જાણવાનો અને સમજવાનો છે.

એમ તો દરેક સંપ્રદાય પોતાના મતને જ સત્ય જ માને છે. ભગવાને જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે પ્રમાણે જ તેઓ જાણવા માને છે એમ તેઓ દઢતાથી કહે છે. છતાં ખૂબી એ છે કે જ્યાં સંપ્રદાયોની ઘણી વાતો એક બીજાથી વિરુદ્ધ છે, પણ સર્વજ્ઞ ભગવાનના કથનમાં વિરોધ હોઈ શકે જ નહિ. એટલે જ્યારે જુદા જુદા સંપ્રદાયોની વાતોમાં વિરોધ માલુમ પડે ત્યારે એટલું તો નહીં સમજી શકાય કે જ્યાંની વાત સત્ય હોઈ શકે જ નહિ.

તેથી સત્ય શું છે? ભગવાને શું પ્રશ્ન્યું છે તે જાણવાની સમજવાની અને તે પ્રમાણે વર્તવાની ભગવાનમાં અદ્વા રાખનાર દરેક જૈનની ફરજ છે તેમ મારી પણ ફરજ છે એમ હું સમજું છું અને તેથી એક સત્યાર્થી તરીકે સત્ય ધર્મ અથવા મૂળ શુદ્ધ જૈનધર્મ જાણવાની ઈચ્છા એ જ આ પુસ્તકનો હેતુ છે.

એવી સત્યની શોધ શા માટે?

સંપ્રદાયવાદીઓ કહેશે કે એવી રીતે સત્યની શોધ કરવાની જરૂર જ શી છે? તમે તમારા સંપ્રદાયની માન્યતા પ્રમાણે માને અથવા તમને પોતાની મેળે જ મત્ત લાગે તે પ્રમાણે માને. પણ આવી બાજબીમાં શું કામ પડે છે?

હા. બાઈ તમારી વાત તો સીક છે પણ તમે જ અને સમજાવ્યું છે કે—મિથ્યાત્વથી બચ્યા તો જ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકાય. મિથ્યાત્વનો એક અંશ હોય ત્યાં શુદ્ધી તો મોક્ષ દૂર જ છે. અને હું તો મોક્ષનો પ્યારી છું તેથી મારામાં એક અંશ પણ મિથ્યાત્વનો રહે તે મને પેરવડે તેમ નથી.

જૈનધર્મની પ્રાપ્તિ વિના પણ જીવને મનુષ્ય ગતિ અને દેવતા ગતિના સુખો પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. પરંતુ મોક્ષના શાશ્વત સુખનો, લાભ તો જૈનધર્મની આરાધનાથી જ મળી શકે છે. જૈનધર્મની એ વિશિષ્ટતા છે.

જૈનધર્મ મિત્રાત્વની અન્ય સર્વ પ્રવૃત્તિને મિથ્યાત્વ પ્રવૃત્તિ ગણેલી છે. મિથ્યાત્વરૂપ પ્રવૃત્તિ એ પાપરૂપ પ્રવૃત્તિ ગણાય છે. અને તેથી જૈનધર્મમાં મિથ્યાત્વનો ખાસ નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે.

જૈન ધર્મે પાપ પ્રવૃત્તિના અદ્યાર સ્થાનક બતાવેલા છે તેમાં મોટામાં મોટું પાપસ્થાનક મિથ્યાત્વને કહેવું છે.

ત્યારે હું મિથ્યાત્વથી ડરીને શુદ્ધ જૈન ધર્મને શાધીને સમજવાની કોશિશ કરું તેમાં 'મોટું' શું છે ?

પાંચમો સંપ્રદાય ઉમેરવો છે ?

આટલું લખ્યું ત્યાં મારા કાનમાં એક અવાજ અથડાય છે તે કહે છે કે—તમે તમારી મેળે શોધ કરીને જેમ માનવું દોષ તેમ માનો, પણ આવી રીતે જાહેરમાં લખીને બહાપોહ શા માટે કરો છો ? હું તમારે પાંચમો સંપ્રદાય ઉમેરવો છે ?

સત્ય વાત જાહેર કરીએ ત્યારે સંપ્રદાયવાદીઓ કેવો બધો અર્થ કરી નાખે તેનો આ એક નમૂનો છે. અરે, બાઈ, ભગવાને એક પણ સંપ્રદાય પ્રરૂપો નથી અને ભગવાને શું પ્રરૂપું છે તેની શોધ કરનાર પાંચમા સંપ્રદાયનો મનમાં પણ વિચાર કેમ કરી શકે ? ના. બાઈ, એવો ડર રાખશો નહિ તેમ એવું કહેશો પણ નહિ.

અને મત્સની ગોષ્ઠ ખાનગી રીતે થઈ શકે તેવો સંભવ નથી એમ ખાત્રી થયા પછી જ જાહેર અર્થો જરૂરની ગણી છે. વળી આજે મારા જેવા સત્યાથી ઘણા છે તેમને પણ સત્ય જાણવાનો લાભ મળે તેમ પણ થવું જ જોઈએ.

મિથ્યાત્વની વ્યાખ્યા

હું તો શક્ત મારામાં મિથ્યાત્વ હોય તેનો નાશ કરવા માગુ છું તો હવે મિથ્યાત્વની વ્યાખ્યા શું છે તે જોઈએ.

જૈનધર્મમાં મિથ્યાત્વની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરવામાં આવે છે—વીતરાગદેવ, નિર્મથ શુરુ અને સર્વજ્ઞ પ્રણીત ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા ન હોય તે મિથ્યાત્વ.

વીતરાગદેવ ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી એટલે વીતરાગ ભગવાન ખરેખર ધર્મ ગયા હતા એટલું જ માનવાનું નહિ પણ વીતરાગ સર્વજ્ઞ દેવે કહેલું છે તે જ સત્ય છે એમ દહતાથી માનવું તે સાચી શ્રદ્ધા કહેવાય. એટલે કે સર્વજ્ઞ દેવે પ્રણીત કરેલો ધર્મ જ સત્ય છે એમ દહતાથી માનવું તે સાચી શ્રદ્ધા કહેવાય, અને તેનાથી વિપરીત માનવું તે મિથ્યાત્વ.

તે જ પ્રમાણે નિર્મથ મુનિ ઉપર શ્રદ્ધા રાખી એટલે કે સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાને કહેલ છે તે પ્રમાણે જ વ્યસાવર જે નિર્મથ મુનિ ધર્મ સમજાવે તે મુનિને જ સાચા શુદ્ધ તરીકે માનવા. અને તેમના ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી.

પરંતુ ભગવાને કહેલા વચ્ચેનાં ઊલટા રૂપમાં સમજાવે, સત્ય વાતને ગોપવીને કે કુપાવીને તેને જુદા જ રૂપમાં ખોટી રીતે સમજાવે તેને સાચા શુરુ તરીકે મનાય નહિ, એટલે—

ભગવાનના વચ્ચેનાં ઊલટા સ્વરૂપમાં સમજાવનાર મુનિ ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી અને તે શુરુ સાચું જ કહે છે એમ માનવું તે પણ મિથ્યાત્વ કહેવાય.

ભગવાનના વિરદમાં ભગવાનના વચ્ચેનાં જરાબર સમજાવનાર શુરુ જ છે. અને તેથી જ શુરુની ખાત્ર મહત્તા છે. પરંતુ તે જ કારણે

સત્યાર્થોએ ગુરુની ચચાઈ પરીક્ષા કરીને જ તેમને ગુરુ તરીકે સ્વીકારવા જોઈએ. અને ગુરુ મારફત પણ કંઈ જોડું સમગ્રઈ ન જાય તેની સત્યાર્થોએ સાવચેતી રાખવી જોઈએ.

કયો જૈન ધર્મ સત્ય ?

એમ તો અત્યારે પણ જૈન ધર્મના સર્વ સપ્રદાયો કહે છે કે જૈન ધર્મ સત્ય છે એટલું જ નહિ પણ—

જૈન ધર્મ જ સત્ય છે

(ખીજે કોઈ ધર્મ સત્ય નથી)

એમ પણ બધા જ સપ્રદાયો સ્પષ્ટ રીતે કહે છે.

ત્યારે સવાન એ થાય છે કે—એ જૈન ધર્મ કયો ?

તે તે સપ્રદાયે માનેસો જૈન ધર્મ સત્ય છે એમ માનવું ? એમ માનીએ તો એ રીતે દરેક સપ્રદાયનો ધર્મ સત્ય છે એમ માનવું પડે. એનો અર્થ એ થાય કે જૈન ધર્મ એક નહિ પણ અનેક છે.

પરંતુ જૈન ધર્મ તો એક જ છે ભગવાન મહાત્માને એક જ ધર્મ પ્રદર્શ્યો છે એટલું જ નહિ પણ જૈન ધર્મ અનાદિથી એક જ છે અને દરેક તીર્થંકરદેવ એક જ પ્રકારનો જૈન ધર્મ પ્રદર્શતા આવ્યા છે એમ પણ અન્યારના જૈન ધર્મના દરેક સપ્રદાય કબૂલ કરે છે.

આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે આજના કોઈ પણ સપ્રદાયે માનેસો ધર્મ તે સંપૂર્ણપણે સાચો જૈન ધર્મ નથી, પણ જૈન ધર્મનું કોઈ અંશે રૂપાતર છે. દરેક સપ્રદાય મૂળ જૈન ધર્મના કોઈને કોઈ સિદ્ધાંતને અથવા નિયમને ઊલટા રૂપમાં પ્રવર્તાવી પોતાને સત્ય ધર્મ કહેવડાવે છે.

પરંતુ એમ એકાંતવાદ ધારણ કરનાર સપ્રદાયને સત્ય ધર્મનો માની શકાય નહિ. જૈન ધર્મ અનિર્વાચ્ય ઉપર સ્થિર

છે. એટલે એકાંતવાદને ધારણ કરનારા સંપ્રદાયો સત્ય ધર્મને સંપૂર્ણપણે અનુસરતા નથી. જેટલે અંશે એકાંતવાદ એટલે અંશે અસત્ય ધર્મ એમ સમજી શકાય છે.

દિલ્માં મુખ્ય છ દર્શન કહેવાય છે. તે દરેક અમુક અમુક રીતે એકાંતવાદી છે, દરેક વસ્તુને જુદા જુદા બાજુથી જુદા જુદા દૃષ્ટિકોણથી જોઈને તેનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ. તેમ કરવાને બદલે એ હવે દર્શનો અમુક રીતે અસત્ય ઠરે છે. પરંતુ તે બધાના દૃષ્ટિકોણ બેગા કરીને નિર્ણય કરવામાં આવે તો તે સત્ય નિર્ણય બની જાય. અને એ રીતે જ જૈનધર્મમાં હવે દર્શન સમાઈ જાય છે એમ કહેવાય છે.

એ જ પ્રમાણે જૈનધર્મના દરેક સંપ્રદાયો અમુક અમુક બાબતોમાં એક જ દૃષ્ટિકોણથી નિર્ણય કરી વસ્તુના સ્વરૂપને ઊંડું અથવા સફાઈ કરીને તેને સત્યધર્મનું રૂપ બતાવી રહ્યા છે. એટલે તે તે પ્રકારે તેઓ શુદ્ધ સાચા જૈનધર્મથી દૂર છે.

અને જેટલે અંશે ભગવાનના વચનની વિરુદ્ધની માન્યતા તેટલે અંશે મિથ્યાત્વ ગણાય છે.

પરંતુ એ સર્વ સંપ્રદાયોના જુદા જુદા દૃષ્ટિકોણને એકઠા કરીને વસ્તુનો નિર્ણય કરવામાં આવે તો તે શુદ્ધ ધર્મ બની જાય અથવા શુદ્ધ ધર્મની એટલા બધા નજીક આવી જાય કે તેમાં મિથ્યાત્વનો અનર્થક્રમી અંશ રહે નહિ.

સંપ્રદાય એ દુષ્ક્રમકાળનો પ્રભાવ છે.

ભગવાન મહાવીરે એક જ પ્રકારનો શુદ્ધ ધર્મ પ્રસ્પેશે છે. તેમાં કોઈ સંપ્રદાય, ગંઢ, પય, કાંટા કે વાગને રમાય નહોતું. આને અનેક સંપ્રદાય, ગંઢ વગેરેના ભેદ પડી ગયા છે. તે ફક્ત ભેદ પાડનારની અજ્ઞાનતા અથવા અહંભાવની વૃત્તિનું જ ફળ હતું. એ આ દુષ્ક્રમકાળના પ્રભાવનું જ પરિણામ હતું.

આજે કાળના પ્રભાવે, અજ્ઞાનતાને લીધે, અહંભાવને લીધે કે માન પ્રતિષ્ઠાના લોભને લીધે, પૂર્વ સરકારથી કે વર્તમાન સસમંથી કોઈ સિદ્ધાંતને પોતાની અદ્ય ભુદ્ધિ પ્રમાણે જિલ્લટા રૂપમાં સમજાયો દોષ તેને જ સત્યરૂપે દેહનાથી માની લેવો અને જૈનધર્મના અનેકાત વાદને નહિ મમજવાથી એકાતવાદ ધારણ કરવો. એ રીતે જૈનધર્મમાં અનેક સપ્રમાણો મચ્છો, વાડાઓ ઉત્પન્ન થયા છે.

ધર્મમાં આવી જાતનો કોઈ પણ વિષયમાં, કોઈ પણ જાગતમાં એકાંત આગ્રહ એ તીર્થંકર ભગવાનના વચનની વિરુદ્ધતા કાર્ય છે અને ભગવાનના વચનની વિરુદ્ધતા કાર્યને મિથ્યાત્વની સજા આપવામાં આવે છે.

શોધમાં સુરકેલી

છે. અને એ રીતે કાઈ પણ જે કઈ મારી જૂલ અંગ સૂત્રને અતુમરીને બતાવશે તે સંબંધમાં હું જરૂર વિચાર કરીશ.

મૂર્તિ સંબંધી સ્પષ્ટીકરણ

મૂર્તિ સંબંધમાં એક બે જરૂરી સ્પષ્ટીકરણ કરી લઉં.

(૧) મૂર્તિએ વ્યવહાર ધર્મ છે અને મૂર્તિ તે આલંબનરૂપ છે.

આલંબન એટલે ટેકા. અશક્ત માણસને ટેકાની જરૂર પડતી નથી. પણ અશક્ત કમજોર માણસને ટેકાની જરૂર પડે છે.

તે પ્રમાણે ધર્મમાં પણ—ધર્મ જ્ઞાન અને ધર્માચરણમાં કમજોર—અશક્ત માણસને ટેકાની જરૂર પડે છે. તેવા માણસને મૂર્તિનો ટેકા, મૂર્તિનું અવલંબન આશીર્વાદરૂપ મળે પડે છે.

(૨) એક બાઈએ સવાલ પૂછ્યો છે કે—અવલંબન મિથ્યાત્વને કે સમક્રિતિને ?

તેનો જવાબ, સમક્રિતના ધણા પ્રકારો છે. તેમાં ભાવસમક્રિત, નિશ્ચય સમક્રિત વગેરે છવેની ઉચ્ચ સમક્રિતી અવસ્થાના બેદો છે તેને કાઈ આલંબનની જરૂર હોય નહિ.

પરંતુ સમક્રિતની પ્રાથમિક દશાના કેટલાક બેદો છે જેવાકે—

દ્રવ્ય સમક્રિત—જિનેશ્વરનું વચન તત્ત્વરૂપી છે એી સામાન્ય રુચિ.

સંક્ષેપરુચિ—જે જૈન દર્શન થયાથે સમજાયો નથી. વિશેષ બહેત્રો નથી પણ વીતરાગ માર્ગની શુદ્ધ શ્રદ્ધા છે.

આવા પ્રાથમિક દશાવળા સમક્રિતીને આલંબનની જરૂર રહે છે તે ઉપરાંત સારું ધર્મજ્ઞાનવાળાનું મન પણ દૃઢ થયું ન હોય ત્યાં સુધી તેને આલંબનની જરૂર રહે છે.

આલબન મૂર્તિનું જ જોઈએ અથવા હોય એમ નહિ. શુરુ પછી આલબન હોઈ શકે. પણ શુરુ આલબન હમેશા ન મળે ત્યારે મૂર્તિનું આલબન હમેશા મળી શકે છે.

મૂર્તિનો અસ્વીકાર કરવો તે સામાન્ય માણસ માટે ધર્મના એક મુખ્ય સાધનનો એટલે ધર્મનો જ અસ્વીકાર કરવા જેવું ગણાય. જૈનધર્મ ફક્ત વિશેષ જ્ઞાનવાળા માટે જ નથી જૈન ધર્મ તો આપાસટ્ટ સર્વ માટે છે. એટલે દરેક કક્ષાના માણસ માટે જૈનધર્મમાં ધર્મ સાધનની જોગવાઈ છે તેથી જૈનધર્મે સામાન્ય કક્ષા માટે મૂર્તિનું અવતબન આવશ્યક ગણેલું છે.

પૂજા સંબંધી સ્પષ્ટીકરણ

એક દલીલ છે કે—મૂર્તિના ધણા અર્થો થાય છે. તે અર્થો બધા બરાબર સમજવા માટે મૂર્તિની દીકાઓ વાંચવી જોઈએ. એટલે મૂર્તિપૂજા વિષે પૂર્વાચાર્યોએ શુ સમજાવેલું છે તે ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ

આજનો આવક વર્ગ ગાડરીઆ પ્રવાહ જેવો છે, હાજી હા કરનારો છે પણ પોતાની સ્વતંત્ર વિચાર શક્તિનો ઉપયોગ કરવાની ઇચ્છાવાળો નથી અથવા તો વિચાર શક્તિ ધરાવેલો જ નથી. ત્યારે આગળનો આવક વર્ગ જિજ્ઞાસુ હતો, મગજુ હતો, ધર્મના સિદ્ધાંતોને સારી રીતે સમજનારો હતો. તેથી જ્યારે રાજપ્રશીય જીવાભિગમ જેવા પાછળથી બનેલા સૂત્રોમાં તથા પૂજા વિધાન માટેના નવા બનાવેલા પુસ્તકોમાં મૂર્તિપૂજાની વાત દાખલ થઈ હશે ત્યારે આવકોમાં ઉદ્ઘોષો થવો શરૂ થયો હશે.

સિદ્ધાંત તત્વથી અગમ્યતા ભોડોએ ભક્તિભાવથી પૂજાવિધિને આવકારી હશે પરંતુ સિદ્ધાંત સમજનારા આવકોની સંખ્યા વિશેષ ઘોવાથી તેમનો વિરોધ પૂર્વાચાર્યોને ભારે પડ્યો હશે જ.

તેથી તે ઉદ્ઘોષો સમાવવાને માટે જુદી જુદી યુક્તિઓ યોજવામાં આવી હશે તેમાંની એક યુક્તિ હિંસાના ત્રણ પ્રકાર પાડીને આવકોને તે રીતે મૂર્તિપૂજા આવકો માટે સિદ્ધાંત વિરુદ્ધ નથી, એમ તેમને સમજાવી સેવાની યુક્તિ અજમાવી હશે એમ સમજી શકાય છે.

પૂર્વાચાર્યોએ આવકોને ધર્મ ભાવનામાં દદ કરવા માટે પૂજાવિધિ શરૂ કરી હશે એમ માની શકાય છે. પરંતુ અગમ્યતામાં હિંસા, અહિંસાની વાત સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ રીતે સમજાવવામાં આવી છે ત્યાં હિંસાના આવા મુખ્ય બેઠ સંબંધી ગિલકુલ વાત જ કરી નથી. ત્યારે એવી નવી વાત ઉપજાવી કાઢવી એ શુ સૂત્રધારે ગણધર મહારાજની ભૂલ કાઢવા જેવું નથી? લગવાને નહિ દહેલી વાત આવી રીતે ઉપજાવી કાઢવી તે ઉત્સૂત્ર પ્રપણા કેમ ન કહેવાય?

હિંસાના ત્રણ પ્રકાર ઉપજાવી કાઢવા તે ભગવાનના વચનને ઉલટા રૂપમાં સમજાવવા જેવું કેમ ન ગણાય તે કોઈ સમજાવશે ?

બોધિદુર્લભતાનું કારણ

તીર્થંકર ભગવાનના વચનથી વિરુદ્ધ માનવું તે મિથ્યાત્વ કહેવાય છે. અને તે બોધિદુર્લભતા થવાનું તથા ભવબ્રમણ વધવાનું કારણ બને છે

મિથ્યાત્વના પાંચ પ્રકાર છે તેમાં પહેલો પ્રમ-આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વનો છે. આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વની વ્યાખ્યામાં કહ્યું છે કે— જોડી માન્યતાને દૃઢથી પકડી રાખવી તે આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ છે

જેઓ દરાગ્રહથી, કદાગ્રહથી, દુરાગ્રહથી સૂત્રના શબ્દોના માયા અર્થ નહિ માનતા તેના ઠીંગા અર્થ કરે અને તે ઉપગ અર્થ જ સાચા છે એવો આગ્રહ પકડી રાખે અને એ રીતે આગમ વિરુદ્ધ વર્તે તેઓને આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વવાળા મનજવા જોઈએ

ઠતાં સૌ જૈને પોતપોતાના મતપ્રદાયની એકાંતિક માન્યતાને દૃઢપણે વળગી રહ્યા છે તે એકે આશ્ચર્યની વાત છે

જ્યાં સુધી સાધના માર્ગમાં મિથ્યાત્વના અશો હોય ત્યાં સુધી તેમ સાચો મોક્ષમાર્ગ કહી શકાય નહિ. કારણ કે મિથ્યાત્વનો એક અંશ પણ હોય ત્યાં સુધી મોક્ષ દૂર જ છે.

તેથી જૈન નામધારી દરેક સપ્રદાયે ઊંડો વિચાર કરવાની જરૂર છે. જ્યાં સુધી એકાંતવાદ, સપ્રદાયવાદનું અનુસરણ છે ત્યાં સુધી મિથ્યાત્વના અંશ છે જ, અને મોક્ષના અભિલાષી સુમુશુજનોએ તો મિથ્યાત્વના મહાપાપમાંથી જાચરાની બની

શક્તી ઉચ્ચ દોશિશ કરવી જોઈએ. માટે દરેક મુમુક્ષુએ એકાંત આગ્રહ, ખોટી માન્યતાઓ છોડી દઈને શુદ્ધ જૈન ધર્મને અનુસરવાનો, સર્વજ્ઞાતીર્થંકર લગવાને પ્રરૂપેલા સિદ્ધાંતને તે રીતે જ સત્ય માનવાનો આગ્રહ ધારણ કરવો જોઈએ.

જૈનધર્મને છિન્નભિન્ન કરનારો દુષ્ટકાળ વીતી ગયો છે. અને જૈનધર્મની ઉન્નતિ મારેનો સારો કાળ બહુ નજીકમાં આવી રહેલ છે. ત્યારે સર્વ સંપ્રદાયોએ ખોટી માન્યતાઓને તજી દઈને સર્વેએ એકત્ર ધર્મને આવતા સારા કાળમાં જૈન ધર્મની ઉન્નતિને ખૂબખૂબ વેગ મળે તેમ કરવાની સર્વ જૈનોની ફરજ છે. ધર્મ છે.

ધર્મની એ ઉન્નતિના કાળમાં કોઈકે મહાન યુગપુરુષ જરૂર ઉત્પન્ન થશે અને તે જૈનધર્મની એકતા કંઈ જૈનધર્મની ઉન્નતિ કરશે. તે વખતે તે યુગપુરુષને ઉન્નતિનાં કાર્યમાં પૂર્ણ સફળતા મળે તે માટે સર્વ જૈન સંપ્રદાયોએ આજથી જ ચોતપોતાના મતાગ્રહો છોડી દઈને એકતાના કાર્યમાં લાગી જવું જોઈએ.

પ્રકરણ ચૌદમું

દશ પ્રશ્નો અને તેનું

સમાધાન

મૂળ જૈન ધર્મ એક જ છે અને તેમાં સાધુઓ માટે અચેયકત્વ, નગ્નત્વજ પ્રશ્નપેક્ષ હોવા છતાં હાલમાં શ્વેતાંબર સંપ્રદાયો ઐકાતિક રીતે સચેયક ધર્મ જ પ્રશ્ન છે તેથી સત્ય તારવવા માટે મેં નીચે પ્રમાણે દશ પ્રશ્નો તૈયાર કર્યા હતા અને તે સ્થાનકવાસી તેમજ મૂર્તિપૂજા શ્વેતાંબર સંપ્રદાયોના પત્રોમાં પ્રગટ થયા હતા. તે દશ પ્રશ્નો નીચે પ્રમાણે છે—

દશ પ્રશ્નો

(૧) તીર્થંકર ભગવાન દીક્ષા લીધા પછી નગ્ન જ રહે છે પણ તેઓ નગ્ન દેખાય નહિ. કારણ કે નગ્ન દેખાવું તે અસિદ્ધ ગણાય માટે નગ્ન દેખાતા નથી એમ શ્વેતાંબર મૂર્તિ પૂજા તથા સ્થાનકવાસીઓ માને છે. તો કેટલાક માને છે તેમ આ બંને તીર્થંકર ભગવાનનો અતિશય હોય તો તે ભગવાનના ૩૪ અતિશયોમાનો કેટલાઓ અતિશય ગણાય છે ? અથવા—

(૪) ભગવાને નમ્રત્વ પ્રશ્નું છે અને નમ્રત્વ અશિષ્ટ નથી એમ માનવામાં આવે તો ભગવાનના નમ્ર દેખાવામાં અશિષ્ટતા ન ગણાય એમ માનવું પડે ને?

(૫) ભગવાન નમ્ર દેખાય તે અશિષ્ટ હોય તો ભગવાનના શિષ્યો નમ્ર દેખાય તે અશિષ્ટ કેમ ન ગણાય?

(૬) ભગવાન મુહુર્તિ બાંધતા હતા એવું કયા સૂત્રમાં છે? ન હોય તો કેમ નથી?

(૭) શ્વેતાંબર સાહિત્યમાં અચ્ચેક અથવા જિન કદાપી સાધુની કથા કયા સૂત્ર શાસ્ત્રમાં છે? સચ્ચેક સાધુઓની અનેક કથાઓ છે તે પ્રમાણે અચ્ચેકની કથા પણ હોવી જોઈએ. તેવી કથા ન હોય તો તેનું શું કારણ?

શ્વેતાંબર સંપ્રદાયની ઘણી કથાઓમાં જ્યાં ગૃહસ્થને કેવળજ્ઞાન ઉપજે ત્યાં એમ આવે છે કે તેમને કેવળજ્ઞાન ઉપજ્યા પછી દેવ આવીને તેમને મુનિવેષ આપે અને કેવળી મુનિવેષ ધારણ કરે તે પછી જ તેમને વદન નમસ્કાર કરે. ત્યારે નીચેના ત્રણ પ્રશ્નો ઉપરિચિત થાય છે.

(૮) કેવળી મુનિવેષ ન પહેરે તે પહેલાં તેમને નમસ્કાર કેમ ન કરે? કારણ કે તેમને કેવળજ્ઞાન ઉપજ્યા થયું છે તેની દેવને ખબર છે જ. તેમજ તે વખતે કેવળીની પાસે બીજા ગૃહસ્થો હોય તેમને પણ કેવળીને કેવળજ્ઞાન ઉપજ્યું છે તેની ખબર તો પડી જ હોય અથવા તો દેવ તેમને ખબર આપી શકે. તો પછી તેમને મુનિવેષ પહેર્યા પહેલાં કેવળી તરીકે વદન કરવામાં જો વાધો?

(૯) કેવળજ્ઞાન ઉપજ્યા પછી કેવળીને મુનિવેષ પહેરવો જ જોઈએ એવું વિધાન કયા સૂત્રમાં અને કયે હેતુએ છે? તે કેવળી અચ્ચેક રહે તો શું તે અશિષ્ટ ગણાય? અને તેમને વસ્ત્રનો પરિગ્રહ શા માટે જોઈએ?

(૧૦) અચેતક મુનિને કેવળજ્ઞાન ઉપજે ત્યાર પછી તેમને પણ મુનિવેષ પદેવો જ જોઈએ ને ?

દશ પ્રશ્નોનું સમાધાન

ઉપરના દશ પ્રશ્નો સ્વેતાંતર મૂર્તિપૂજક તેમજ સ્થાનકવાસી પંથોમાં છપાયા હતા તેનો જવાબ “મમ્યગૂર્શન” પત્ર તથા “જૈન” પત્રમાં છપાયેલ હતા સમ્યગૂર્શન પત્રના તા ૫-૨-૧૯૬૧ ના અંકમાં તથા “જૈન” પત્રના તા ૬-૫-૧૯૬૧ ના અંકમાં છપાયેલ જવાબો યથાર્થ નથી તેમ સતોષકારક પણ નથી, માત્ર કે જે જવાબો સાપ્રવાસિક માન્યતા ધ્યાનમાં રાખીને જ આપાયા છે પણ મૂળ શુદ્ધ જૈન ધર્મને લક્ષીને આપાયા નથી.

તે પછી ‘સમ્યગૂર્શન’ પત્રના તા ૫મી તથા ૨૦મી માર્ચ ૧૯૬૧ ના અંકમાં સ્થાનકવાસી મુનિશ્રી ખૂશ્કુંભારજીએ જવાબો આપેલા છે મુનિશ્રીએ બ મહાનિર નગ્ન જ દેખાતા હતા વગેરે કેટલોક માત્ર સ્પષ્ટ રીતે સીમારેલ છે તે માટે તેમને ધન્યવાદ, પરંતુ કેટલીક બાબતમાં મુનિશ્રી માપદાંડિતાથી થર ગઈ હોવા નથી.

જે પ્રમાણે માર્ગે યથાર્થ જવાબ આપેલ નહિ હોવાથી મે અમારા “જૈન મિદ્ધાત” મામિયા મે ૧૯૬૧ ના અંકમાં તે પ્રશ્નોનું સમાધાન પ્રગટ કર્યું હતું તે ઉપરથી હેઝાર્ડ પડીને “મમ્યગૂર્શન” પત્રના મે ૬ સપ્તાયવાદી તત્ત્વી શ્રી ગતનતાનજી ડોંગીએ ચર્ચા ઉપરિચલ કરી હતી અને અનેક જૂઠા વિધાનો પ્રતિપાદિત થયા હતા ત્યારે મારે તેના જવાબો આપવા પડ્યા.

અહીં આપેલા મારા આ સમાધાનમાં તે ચર્ચામાના મુખ્ય મુદ્દાઓનો પણ મે અભાવેશ કરી દીધો છે શ્રી ગતનતાનજી ડોંગીના જેવા જ મે ૬ સપ્તાયવાદીઓ સ્વેતાંતર સપ્તાયોમાં અનેક છે તેથી માત્ર આ સમાધાનમાં જે સપ્તાયવાદીઓની દલીલો રજૂ કરી તેનું સમાધાન આપેલ છે તે એકદર સમાધાન નીચે પ્રમાણે છે.

સત્યને નહિ ગોપવતાં
સત્ય તરીકે બહાર કરવામાં
વાંધો શો ?

ધર્મમાં સત્યને બાણવાની, સમજવાની અને અનુસરવાની ઇચ્છા રાખવાથી ધર્મની એકતાને નજીક લાવી શકાય છે અને સત્યને અપનાવી તે પ્રમાણે વર્તવાથી ધર્મની એકતા સાધી શકાય છે.

ધર્મમાં સત્યને સત્ય તરીકે નહિ સ્વીકારતાં સત્યને ગોપવીને જુદા રૂપથી પ્રરૂપણ કરવાથી અસત્યનો હોય લાગે છે અને એ રીતથી એકતા પાછી હઠે છે, ત્યારે સત્યને સત્ય તરીકે સ્વીકારવાથી એકતાનો અથવા સમન્વયનો માર્ગ સરળ બને છે.

‘પહેલાં પાંચ પ્રશ્નોનું’ સમાધાન

આ હશે મ પ્રશ્નો કુન્દરથાન મુનિથી પાર્શ્વકુમારજી બરાબર સમજ્યા હો તે પ્રમાણે સાધુઓનું નગ્નત્વ અથવા અચેત્કત્વ છે, કાગળ કે નગ્નત્વને અનુલક્ષીને જ એ આ બધા પ્રશ્નો ઉપસ્થિત કરેલ છે. તેથી પાંચ પ્રશ્નોનો એકી સાથે વિચાર કરીશું

રથાનકવાસી તેમ જ શ્રુતિપૂજક બંને મંપ્રદાયો તીર્થંકર ભગવાન થી મહાવીર સ્વામી નગ્ન વિચિત્રતા હતા એમ તો કબૂલ કરે છે જ. પરંતુ ભગવાને આધુ માટે મુખ્યત્વે નગ્નત્વ જ પ્રરૂપેલ છે એ વાત બાણે કરીને યુપાવે છે.

ઐતિહાસિક સત્ય

સચ્ચેસકત્ય અને અચ્ચેસકત્યનો વાદવિવાદ એક વાત તો સ્પષ્ટ રીતે સાબિત કરે છે કે તે બન્ને ભગવાન મહાવીરના વખતમાં પણ અસ્તિત્વ ધરાવતા હતા.

ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ સામાન્ય રીતે સર્વ સાધુ માટે અચ્ચેસકત્ય એટલે નમ્રતા પ્રશ્ન ને દોત તો અચ્ચેસકત્યના આગ્રહીઓ કોઈ નવી વાત ઉપરિચિત કરી શકત નહિ. જો અચ્ચેસકત્ય સામાન્ય-પણે અસ્તિત્વમાં ન હોત તો અચ્ચેસકત્યવાદીને તેમના આગ્રહ માટે કોઈ સ્થાન હતું જ નહિ. પરંતુ ભગવાને અચ્ચેસકત્ય પ્રશ્નને દોવાથી જ તેમને તેમના આગ્રહમાં બળ મળ્યું હતું.

તેથી જ રીતે ભગવાન મહાવીરે અપવરદશ્યે પ્રશ્નને સચ્ચેસકત્ય પણ અસ્તિત્વમાં હતું. તેથી જ સચ્ચેસકત્યવાદીને તેમના આગ્રહમાં બળ મળ્યું હતું.

આ હકીકત પૂરવાર કરે છે કે ભગવાન મહાવીરે સાધુઓ માટે સામાન્ય રીતે નમ્રતા પ્રશ્ન હતું.

મચ્ચેસકત્યવાદીઓએ ઘોષણા કરેલી કે જિનમહીપણ જાણુરવમીના નિર્વાણ પછી વિન્દેદ મળ્યું છે. આ ઘોષણાની અદર જિનમહીપણ યજ્ઞ વાપર્યો છે. તેમાં અચ્ચેસકત્યનો મમાવેશ કર્યો છે, અને આ ઘોષણા પણ પૂરવાર કરે છે કે જાણુરવમી મુખી સાધુનો આચાર અચ્ચેસકત્ય—નમ્રતાનો જ હતો.

વિક્રમની પહેલી સદી મુખી પણ

બધા સાધુઓ નમ્ર જ રહેતા

અરે! યોથા અરામાં તો શું પણ પાંચમા આગમં થ દો વિક્રમની પહેલી સદી મુખી પણ અરે જૈન સાધુઓ નમ્ર જ રહેતા હતા.

શ્રીજી સ્વામી પછી યજ્ઞના આચાર્યોના શ્વેતાંબરો જે નામો આપે છે તેમાં અને દ્વિગંબરો જે નામો આપે છે તેમાં તફાવત છે. પરંતુ શ્વેતાંબરોના આચાર્યોના નામોમાં જ આપરંકિત સરિતુ નામ છે. તે આચાર્યના વખત સુધી સર્વ સાધુઓ નગન જ રહેતા હતા.

આચારંગ સૂત્રમાં પ્રરૂપેલો સાધુ ધર્મ

“સાધુઓના આચાર માટેનું બ. મહાવીરે પ્રરૂપેલું આચારંગ સૂત્ર એ મૂળ અને મુખ્ય સૂત્ર છે.

આચારંગ સૂત્રના લોકસાર નામના પાંચમા અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશમાં ચારિત્રનું વર્ણન છે. તેના સૂત્ર બીજામાં લખ્યું છે કે—

“લોકમાં જેટલા પરિગ્રહવાળા છે તેમને પરિગ્રહ અદ્ય હોય કે ધણો હોય. ચક્ષુ હોય કે સ્પર્શ હોય, સચેત હોય કે અચેત હોય પરંતુ તે સર્વ પરિગ્રહવાળા, ગૃહસ્થોમાં જ આતર્ભૂત થાય છે. આ પરિગ્રહ તે પરિગ્રહવાળા માટે મહાભયનું કારણ છે. સંસારની દશા જાણીને તેને છોડો. જેઓ આ પરિગ્રહને જાણતા નથી તેઓને પરિગ્રહથી ચલાવાળો મહાભય નથી ઠોતો.”—સળગ સૂત્ર ૧૪૯

અહીં અદ્ય-આક્રમાત્ર પણ પરિગ્રહને મહાભયનું કારણ બતાવેલ છે. તથા અદ્ય. ઘણા, સૂક્ષ્મ, સ્પર્શ તથા સચેતન અચેતન વિગ્રેયણોથી એ પણ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે અહીં સૂત્રકાર દ્રવ્ય પરિગ્રહ ઉપર જોર દઈ રહેલ છે. કારણ કે તે મમત્વનું કારણ હોવાથી ભયકારક છે. એટલે કે સર્વ મુનિઓ માટે વસ્ત્રના અદ્ય પણ પરિગ્રહરહિત—નગ રહેવાનું કહેલું છે.

તે પછી છઠા અધ્યયનના ત્રીજા ઉદ્દેશાના પહેલા સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

“એ પ્રમાણે મુખ્યાત્મ ધર્મવાળા તથા આચારના પગિપક્ષ જે મુનિ કર્મબંધના કારણ કર્મેને છોડીને અચ્ચેલક-વસ્ત્રરહિત રહે છે તે બિંદુને— ‘માગ વસ્ત્ર શુદ્ધ’ યર્થ ગયા છે, વસ્ત્ર મગીશ અથવા માધવાને દોરે માગીશ, માય માગીશ ફાટેલા વસ્ત્રને માધીશ, જે વસ્ત્ર નાનું હોય તે તેમાં ખીજી વસ્ત્ર જોડીને મોટું કરીશ, મોટું હશે તે ફાડીને નાનું કરીશ ત્યારે તેને પહેરીશ અથવા ઝોલીશ, અથવા ભ્રમણ કરના તે અચેવ નસ જિંદુને નૃત્ય રૂપમાં થાય છે, હાડી લાગે છે, મનથી લાગે છે, હામ મન્દ્ર હામ દીએ છે (કરે છે)”
—આરી આરી ચિતા તે બિનને મનાવતી નથી.

ફક્ત ઠંડીમાં ઝોઢવા માટે જ

ત્રણ વસ્ત્રની છૂટ

આચારાંગ સૂત્રના આઠમા વિભાક્ષ અધ્યયનના ચાથા ઉદ્દેશમાં સૂત્ર ૧-૨ માં લખ્યું છે કે—

“જે બિંદુ ત્રણ વસ્ત્ર અને એથુ પાત્ર રાખે છે તેને એમ નથી થતુ કે એથુ વસ્ત્ર માગીશ (જે તેની પામે વસ્ત્ર ન હોય અને શીત કાળ આવી જાય તો) તેણે એપણાને અતુમારે જ વસ્ત્ર માગતુ જોઈએ અને જેવુ મળે તેવુ જ રાખતુ જોઈએ. તેણે વસ્ત્રને ધોતુ ન જોઈએ ધોઈને રંગેલુ વસ્ત્ર તેણે રાખતુ ન જોઈએ. ગાભાતરે જતા વસ્ત્રો છૂપાવવા ન જોઈએ. એ પ્રમાણે એ અવમયેનક એટલે અસ્પર્શ્ય જા સધુ થાય છે આ વસ્ત્રધારી સાધુની સામગ્રી છે.

જ્યારે શીતકાળ વીતી જાય અને ગ્રીષ્મ ઋતુ આવી જાય ત્યારે વસ્ત્ર છૂટું ન થયા હોય તો તેને કપાય ગંખી દીએ (અને નગન વિદ્વાર કરે. પણ શીતકાળ ચાલો જવા છતા ઠંડી પડતી હોય તો) વસ્ત્રોને પોતાની પાસે રાખે, જરૂર પડે ત્યારે ઝોઢે જરૂર ન હોય ત્યારે ઉતારી નાખે, અથવા ત્રણમ થી બે વસ્ત્ર રાખી લીએ અથવા એક શાટક નાખી લીએ અથવા અચેત-નગન ચર્ધ જાય” —સળંગ સૂત્ર ૨૧૧ ૨૧૨

અહીંઆ ફક્ત ઠંડીમાં ઝોઢવા માટે એકથી ત્રણ વસ્ત્ર મુધી રાખવાની છૂટ આપી છે પણ ઠંડી ઊડી ગયા પછી એક પણ વસ્ત્ર રાખવાની વાત નથી. ઠંડી ચાલી જતાં તે વસ્ત્રો કપાય પણ રાખી મૂકીને સાધુ અચેત-નગન ચર્ધ જાય એમ સ્પષ્ટ આજ્ઞા છે.

લક્ષ્મી સહન નહિ કરી શકનાર માટે લગોટની આજ્ઞા

આચાર્યશ્રી સૂત્રના આઠમા અધ્યયનના સાતમા ઉદ્દેશાના પહેલા સૂત્રમાં લખ્યું છે કે—

“જે બિનુ અચેત-મયમ ધાગ્યુ કરે છે તેને જો એવો પ્રિયાગ આવે કે કુ તુષ્ટરપશંની બાધાને મદન કરી શકે, રીનરપશંની બાધા મદન કરી શકે, ઉષ્યુ રપશંની બાધા મદન કરી શકે પરંતુ લક્ષ્મીના પ્ર-ગાદનને ઊઠવાને અસમર્થ હો, તો તે કટિબધ—લગોટ ધાગ્યુ કરે.”

—સળગ સૂત્ર ન. ૨૨૩

આ જ્ઞેયો ઉપરથી ૨૫૪ થાય છે કે—

- (૧) ભગવાને સાધુ માટે મૂળ અથવા મુખ્યત્વે અચેત્વ જ પ્રરૂપેત છે પણ
- (૨) જે સાધુ શીત (કઠી) સહન કરી ન શકે તેને માટે ૧ થી ૩ એકથી ત્રણ વચની છૂટ આપી છે અને તે પૂણ ફક્ત કઠી પડતી હોય ત્યાં સુધીની, કંઠીના કાળ પૂરતી જ છૂટ આપી છે.
- (૩) જે સાધુ લક્ષ્મી સહન કરવાને અશક્ત હોય તેને કટિબધ—લગોટ રાખવાની છૂટ આપી છે

આ પ્રમાણે આચાર્યશ્રી સૂત્રમાં શીત પરિસહ સહન કરવારે અસમર્થ સાધુને માટે ફક્ત શ્રીનકાળમાં વધારેમાં વધારે ત્રણ વચ સુધીનું વિધાન કરેલ છે અને લક્ષ્મીશીલ સાધુને માટે ફક્ત લગોટીની જનુકા

આપી છે. બાકી તો અચેક્ષ-નગ્ન વિહાર કરવાની આજ્ઞા આપી છે. અને તેમાં લાઘવ બતાવ્યું છે.

આચારાંગ સૂત્રમાં મહાવીર ચરિત્રના અંતે સુત્રકારની ભલામણ

વળી, શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં મહાવીરચરિત્રને અંતે ૨૫૪ કથું છે કે—“एष विही अणुकते माहणेण मत्तीमता । बहुलो अपटिन्नेण मगवया एव विवति-त्तिवेमि” અર્થાત્, ‘આ (સર્વ) રીતિ શ્રી શ્રમણ ભગવાન યાત્રાપુત્ર મહાવીરે પાલન કરી છે તે પ્રમાણે બીજા સુનિઓએ પણ વર્તવું.’

આમાં લવિધ્યતું જાણપણું ધરાવતા શાસ્ત્રકારે બીજા સુનિઓને પણ ભગવાનનું અનુકરણ કરવા જ ફરમાવ્યું છે.

આ કાળ પૂર્વકાળ કરતાં નિર્માળ છે એ વાતની કોઈ ના કહી શકે તેમ નથી; પરંતુ સોકલજ્ઞાનો પરિમહ જીતવાનું ન જ બની શકે એટલી હદની નિર્માળતા અને તે પણ સર્વત્ર આવી ગઈ છે એમ માનવાને આપણી પાસે કશું કારણ નથી. તેથી ઊંચકું, જોન તેમ જ અજોન સમપ્રદાયોના નજ સંતો ઘણી વાર આજે પણ આપણી નજરે પડે છે. આ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ ‘આ કાળમાં નજ રહી શકાય જ નહિ’ એવી શકાને સમૂળ ઉગાડી દે છે.

હા, જેઓ એટલી કોટિએ હજી ન પહોંચ્યા હોય, જેઓને એ વિચિત્ર હજી અનુકૂળ ન થઈ હોય, તેઓ ખુશીથી માનેપેત વસ્ત્ર ધારણ કરે. પરંતુ તેમણે પણ કમેકમે આત્મબળ ખીલવીને વસ્ત્રસંખ્યા ઝોછી કરતા કરતા એક દિવસ તદ્દન નજ બનવાની ઉલટ ઉલટા રાખવી જ જોઈએ.

તેને બાતે એ દૃષ્ટિ સ્થિતિને-દ્વિગમ્યર દશાને-જેઓ પિકાગે છે. અને જૈન ધર્મના કાયદા વિરુદ્ધનો પાખડ મત ઠરાવે છે તેઓ તો માત્ર બાળાલવો છે, દયાખાવા જેવી અજ્ઞાન દશામાં સડતા પુરુષાત્માઓ જ છે.

અમુક ચીજ દુસ્કર છે એટલા જ ખાતર એને અધર્મ્ય ઠરાવવાની કોશીશ કરવી એ માત્ર અજ્ઞાનીનું કામ છે.

બીજામૂત્રોમાં ઉદ્દેશો

શ્રી સ્થાનાગ સુત્રમાં ક-માન છે કે—“પચ મહાગણ સપદિકમણે ઇચ્છેલ ધમ્મે ષણતે” સાધુને પાંચ મહાવ્રત પ્રતિષ્ઠા સહિત, અગેન એટલે વસ્ત્ર ગદિન ધર્મ કહેવ છે આમાં પદ્ય ‘ઇચ્છેલ’ શબ્દથી વજ્રગદિનપદ્ય મિલ્લ થાય છે

અત્રે કોઈને શકા થશે કે, આવી રીતે વર્તવાથી તો લાંબો કાળ જીવી જ શકાય નહિ. આ શકાનું સમાધાન લગવાનું સૂત્રકાર સુયગડાંગજી સૂત્રમાં જ કરે છે કે

“જો અમિકલેદ્દજીવિયં”

મુનિઓ અચેત પરિસહ, મેત્ર પરિસહ, ગ્રંથ પરિસહ વગેરે પરિસહોને સહન કરે, પણ હંચિત વાંચે નહિ.

જીવવાની લોહપતા વગરના અને મરણની દરકાર વગરના (તેમજ જીવનનાં દુઃખોથી કંટાળવાને પરિણામે ખીન્નઓ મરણને વાંચે છે તેમ મરણને નહિ વાંચનારા)—એવા સ્વઆનદમાં મસ્ત રહેના ખરા સાધુ હોય છે.

શ્રી લગવતીજી સૂત્રમાં “નગમાધે જાવતમદ્દં આરાહેત્તા જાવ સદ્વ કુવલાપરીણે” નમ્મભાવ એટલે વસરહિતપણું-દિગંબરપણું-આદરવાને પરિણામે દુઃખમાત્રને પ્રક્ષીણ કરવાનું લખ્યું છે; અર્થાત્ દિગંબરપણાનો મહાવરો પડવાથી દુઃખમાત્રની લાગણી મરી જાય છે. (One is disciplined to the extent of being proof against good and bad emotions.)

આ પ્રમાણે મૂળ સૂત્રોમાં સાધુઓ માટે નમ્મત્વનું જ વિધાન છે પરંતુ હાલને માટે અલગત, હું એ ક્યૂંકે કરું છું કે હાલના નિર્બળ સંઘવણના કારણે અને દેશાચાર કારણે સાધુને વસ્ત્ર પહેરવાની જરૂર છે. પણ આજની પેઠે હગલાખંધ વસ્ત્ર તો રાખવા ન જ જોઈએ.

અને આપણી નિર્બળતા છુપાવવાને માટે વસ્ત્રની છૂટ ભગવાંનના નામે ચડાવી દેવી એ તો અનંત સંસાર વધારવાનું જ કારણ બની શકે.

અત્યારે પણ જે સાધુ નગ્નત્વ પાળી શકે તેને માટે નગ્નત્વનો નિષેધ કરી શકાય નહિ.

જ્યારે ભગવાન મહાવીરે સાધુઓ માટે નગ્નત્વ જ પ્રશ્ન્યુ છે ત્યારે ભગવાનના વખતમાં “વિશેષ મહ્યમાં વસ્ત્રધારી સાધુ હતા” એમ કહેવું તે નરી અગ્રાનતા છે અથવા નહું જુઠાણું છે.

સાધુના દશ કલ્પ

કલ્પસૂત્રમા સાધુઓ માટે દશ પ્રકારના સ્થિત કલ્પ (આચાર) બતાવ્યા છે. તે આ પ્રમાણે છે—

(૧) અચ્ચેલકપણું	(૬) મહાવ્રત
(૨) ઉદિષ્ટનો ત્યાગ	(૭) પુરુષની જ્યેષ્ઠતા
(૩) વયતિર્થના પિંડઆદિનો ત્યાગ	(૮) પ્રતિક્રમણ
(૪) ગળપિંડનો ત્યાગ	(૯) એક માસ સુધી જ એક સ્થાને રહેવું
(૫) કૃતિકર્મ	(૧૦) વર્ષકાળમાં ચાર માસ એક સ્થાને રહેવું

અહીં ધ્યાનમાં રહે કે આ કલ્પોમા મહાવ્રતને મહત્તી સેવા છતાં અચ્ચેલક કલ્પને જુદા તથા મૌઘી પહેસો ગણેસો છે. કારણ કે ભગવાન મહાવીરે અચ્ચેલક ધર્મનું જ પ્રતિપાદન કરેલ છે.

આ પ્રમાણે ભગવાન મહાવીરે સ્પષ્ટ રીતે અચ્ચેલક ધર્મ (નગ્નત્વ) પ્રશ્ન્યુ છે છતાં તેને ખોટું રૂપ આપી, ખોટા અર્થ કરીને ભગવાન મહાવીરે સર્વ સાધુ માટે સામાન્ય રીતે સચ્ચેલક ધર્મ પ્રશ્ન્યો છે એમ સમજાવવાનીઓ કહે છે તે સ્પષ્ટ રીતે

ભગવાનના વચનનું ઉલ્લંઘન કરનારી પ્રજાપણા છે. અને ભગવાનના વચનની વિરુદ્ધ પ્રજાપણા કરવાનું ફળ શું આવે છે તે સંપ્રદાયવાદીઓએ સમજાવવાનું છે.

ઇતિહાસવેત્તા મુનિશ્રી કલ્યાણચિન્મયજી મહારાજ તેમના “શ્રમણ ભગવાન મહાવીર” પુસ્તકના ૨૯૨ મે પાને લખે છે કે—

“આચારંગ સૂત્રના અચેલકતા પ્રતિપાદક ઉદ્દેશ્યોને જિનકલ્પ પ્રતિપાદક ઠરાવી દીધા અને તે સમયના પ્રધિકાર ચોક્કસપદ્ધતી ગણના સ્થવિર કલ્પીઓના મૂળ ઉપદ્રવોમાં કરી ચૂક્યા હતા.”

એકની એક વાત
તથા રીતે કહી શકાય

સચેલકત્વ ધારણ કરવાની વાત નીચે પ્રમાણે તથા જુદી જુદી રીતે કહી શકાય છે—

૧. મત્વ સ્વીકારીને

ભગવાન મહાવીરે સર્વ સાધુ માટે સામાન્ય રીતે અચેલકત્વ—નગ્નત્વ પ્રરૂપું હતું તે વાત ખરી પરંતુ હાલના પાંચમા આગમાં શરીરનું બધારણ નિર્બળ યથા જવાથી તેમ જ અત્યારના દેશાચાર પ્રમાણે વ્યવહારિક સંયોગો નગ્નત્વ નીભાવી શકે તેમ નહિ હોવાથી નગ્નત્વ ધારણ કરી શકતા નથી. પરંતુ ભગવાન મહાવીરે અપવાદ તરીકે જે સચેલકત્વ પ્રરૂપું છે તેનો આશ્રય લઈને સચેલકત્વ સ્વીકારીએ છીએ.

૨. સત્ય ક્રુપાવીને

ભગવાને સર્વ માણુ માટે સામાન્યપણે નમનત્વ પ્રાર્થ્યુ નહોતુ એમ ખોટી રીતે સમજાવીને અને નમનત્વ વિષ્ણે ગયુ છે એવી ખોટી વેાપણા કરીને સચ્ચેલકપણાની પ્રાર્થણા કરવામા આવે તે.

૩. ભગવાનના વચનોનો લોપ કરીને

સંજ્ઞ સમ્બંધી સ્ત્રીમુક્તિ પુરવાર ચત્રી હોવાથી દિગ્ભરોએ જેમ તેમના પટ્ટપદાગમમાથી મળત સમ્બ કંટી નાખવાનું કરાવ્યુ તે પ્રમાણે સચ્ચેલકવાદીઓ પશુ આચારાંગ, દશવૈકલિક વગેરે મુત્તમાના અચ્ચેલકત્વ સળધના સુત્રો કાઢી નાખે પછી સચ્ચેલકત્વ નિર્વિવાદ રીતે સામિત ગ્દી શકે. કારણ કે પછી ભગવાને શુ કશુ હતુ તે જણુવાનુ માધન કાર્ધને રહે નહિ.

પદેલી રીતથી—સત્યનું પાલન થાય છે.

બીજી રીતથી—મિથ્યાત્વનું પાલન થાય છે.

ત્રીજી રીતથી—અવમતનું પાલન થાય છે.

મપદાયવાદીઓએ કર્ધ રીત અગીકાર કરી છે અને માયા જૈન ધર્માએ કર્ધ રીત અગીકાર કરી જોઈએ તે વાંચક સારી રીતે સમજ શકે તેમ છે.

અત્રેામાં વિરોધાભાસ

બૂઠ છે એમ માનવું જ જોઈએ. તે વિશેષાસ કે અસંગતતાનું કારણ સામાન્ય રીતે નિષ્પક્ષ વિદ્વાનો જણતા જ હોય છે અને કોઈ જ જણતા હોય તો પણ તે ચોધવાનું વિદ્વાનો માટે સુરક્ષિત નથી.

અચેતકના પલટાવેલા અર્થો

સંપ્રદાયવાદીઓ અચેતનો અર્થ "અદ્વૈતજ્ઞવાણા" એમ અર્થ દેવાનું ઉચિત ગણે છે. કારણ કે પૂર્વાચાર્યોએ તેવો અર્થ કરેલ છે.

સાંપ્રદાયિકતાના દિશાએ એવો ઉચિત અર્થ દહી શકાય પરંતુ મૂળ અર્થની વાત કરવી હોય તો અચેતકનો અર્થ નગ્નતા જ થાય છે.

પૂર્વાચાર્યના મતને અનુસરીને વાત કરવી હોય તો પૂર્વાચાર્યોએ તો અચેતકના અર્થ શ્રદે શ્રદે વખતે જુદા જુદા કર્યા છે. જેમકે પહેલાં અચેતકનો અર્થ જિનકલ્પ સાથે જોડી દીધો, પછી તેનો અર્થ અદ્વૈતજ્ઞ કર્યો, પછી અચેતનો અર્થ અદ્વૈત મૂખ્ય વાળું વસ્ત્ર એવો કર્યો.

પૂર્વાચાર્યોએ અચેતકના અર્થમાં કેવા કેવા ફેરફારો કર્યા છે તેની વિગત મેં માગ પુસ્તક જૈન ધર્મ અને એકતાના પૃષ્ઠ ૧૭ થી ૭૩ માં આપેલી છે તે જિજ્ઞાસુએ વાંચી લેવી.

ભગવાતનું સ્વરૂપ

શ્રી શ્રવાભિગમ સૂત્રમાં એકરૂપ હીપના યુગલિક પુરુષોના શરીરના વર્ણન અનુસાર ઔપપાતિક સૂત્રમાં ભગવાન મહાવીરના શરીરના વર્ણનમાં ચતુરંગ મુજાય મુગુજ્ઞ દેસે.....વગેરે વર્ણન આવે છે એમ સંપ્રદાયવાદીઓ જણાવે છે તે રીક છે.

એ યુગલિયાના શરીરો ભરત ક્ષેત્રના કર્મબૂમિના મનુષ્યોના શરીરો જેવા નથી એ તો સ્પષ્ટ વાત છે જ. અને બિન્ન બિન્ન પ્રકારના શરીરોની અરખામણી કરી શકાય નહિ તે સમજી શકાય તેવી વાત છે. છતાં તેથી મુખ્ય વિષયમાં જરાવ પણ ફરક પડતો નથી.

મરણ કે મૂળ વાત એ છે કે ભગવાન મહાવીરે સર્વ સાધુઓ માટે આમાન્ય ગીતે નમનત્વ પ્રરૂપ્યું છે અને પ્રભુ પોતે પણ નમન રહેતા અને નમન દેખાતા હતા તે વાત તો સિદ્ધ થઈ ગઈ છે.

મંપ્રદાયવાદીઓના તર્ક અને તેના સમાધાન

તર્ક ૧. નમનભાવ-મુડભાવ

મંપ્રદાયવાદીઓ નમન માલનો અર્થ ભાવ-નમનતા કરે છે 'નમનભાવ શબ્દમા ભાવ શબ્દ આવે છે તેથી ભાવનમનના અર્થ' રૂપરૂ છે મર્મ માયા સાધુઓ નમનભાવથી રહે છે પછી અને તે વસ્તુધારી હોય' આ પ્રમાણે તેઓ મંદે છે

મંપ્રદાયવાદીઓ એ પણ મ્થૂન કરે છે કે શ્રી સૂત્રકૃત્તાગ વગેરે સ્ત્રોતોમા શ્રમશોના વપુનમા આ બન્ને શબ્દો ધણે દેશણે આવેના છે પરંતુ મંદે છે કે તેનો અર્થ તો ભાવનમનતા થાય છે !

મંપ્રદાયવાદીઓ ભગવાનના વચનોને પોતાના મતને અનુકૂળ બનાવના માટે તેના કેવી ગીતે ખોટા અર્થ કહે છે તેનો આ નમૂનો છે

નમનમાન એટલે નમન રહેવાનો જાન કાયમ નિરતર નમ રહેવાનો ભાવ અથવા જ્ઞાતિ

મુડભાવન એટલે મ થાના કેશનો લોચ ખીને મુગ્ધિ રહેવાનો ભાવ અથવા જ્ઞાતિ

એટલે કે—સૂત્રકારને નગ્નભાવના ઠેકાણે “ભાવ-
નગ્ન” શબ્દ વાપરવાની ખજર નહોતી તેથી
સંપ્રદાયવાદીઓએ સૂત્રકારની ભૂલ સુધારી છે.
મતલબ કે સર્વજ્ઞ ભગવાને વાપરેલા શબ્દો ખોટા
હોવાથી સંપ્રદાયવાદીઓએ ભગવાનની ભૂલ સુધારી છે !

આવા તો ઘણા શબ્દોના અર્થ ફેરવવામાં આવ્યા છે. જેમકે—
શ્રી દશવૈકલ્પિક સૂત્રના અ. ૬ ની ગાથા ૬૫ નીચે પ્રમાણે છે—

નગ્નિસ વા વિ મુદ્દસ, વીહોમનહચિગો ।

મેદુણા ઉવસત્તસ, કિં વિમૂઝાઃ કારિય ॥

અર્થ—નગ્ન, મુડિત, લાખા નખ અને વાળવાળા તથા મૈથુનથી
વિરત (ઉપશાત) સાધુને વિમૂઝાનું શુ પ્રયોજન ?

સંપ્રદાયવાદીઓએ ખહાર પાડેલ દશવૈકલ્પિક સૂત્રમાં આ ગાથાને
અર્થ નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે—

“પ્રમાણોપેત ધ્યેત વસ્ત્ર રાખવાવાળા સ્થવિર કદપી
અથવા સર્નથા નગ્ન રહેવાવાળા જિનકદપી દ્રવ્ય તથા
ભાવથી મુડિત, જેના નખ તથા કેશ મોટા વધેના છે તથા
જે મૈથુન ભાવથી ઉપશાન અર્થાત દૂર ગઢેવાવાળા છે એવા
સાધુને શરીરની શોભા એવ શૃંગારનું શુ પ્રયોજન છે ? અર્થાત
દશુ પ્રયોજન નથી

આ ગાથામાં સ્પષ્ટ એકેશો નગ્ન શબ્દ જ વાપરેલો છે નગ્ન
શબ્દ સાથે ભાવ શબ્દ જોડેલો નથી. તેથી ઉપરની પેઠે શબ્દને
ઉલટાવીને “ભાવ-નગ્ન” શબ્દ બનાવી શકાય તેમ નથી.
અતે સ્પષ્ટ નગ્ન શબ્દ તો તેમની સાંપ્રદાયિક માન્યતાને
જખખર ફેટકો લગાવનાર છે. તેથી નવી મુડિત કરી કે તે

ગાથામાં જેનું નામ નિશાન જ નથી તેવા—પ્રમાણોપેત શ્વેત વસ્ત્ર ગમ્ભીરવાળા સ્થપતિ મંદિરો અથવા સૂર્યા નમસ્કારવાળા મિનકંદિરો—એમ એક નવન ગણદની બદલીમાં આગીઆર શાસ્ત્રની હાર-માળા ગોઠવી દીધી !

વગી અહીં પણ આખી ગાથાનો સંબંધ ફક્ત શરીરના બાહ્ય લક્ષણો સાથે જ છે. વિમૂળા, શણકાર એ પણ શરીરની બાહ્ય વસ્તુ છે. ગાથામાં ક્યાંય પણ આત્માના આત્મિક બાવ સાથે સંબંધ નથી. આ ગાથામાં નહિ વપરાયેલા એવા “દ્રવ્ય અને બાવ” નવા શાસ્ત્રો ગાથાના અર્થમાં ઉમેરી દીધા છે.

તર્ક ૨. વસ્ત્રધારી પરિગ્રહી ગણાય ?

વસ્ત્રધારણ કરનાર સાધુ પરિગ્રહી ગણાય એની કાંઈ મારા ધરતી વાત નથી પણ ભગવાન મહારીરે આચારાંગ સૂત્રમાં લોકસાર નામના પાંચમા અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશમાં સૂત્ર ૧૪૯ માં અત્પ કે સૂક્ષ્મ પરિગ્રહવાળાને માધુ નહિ પણ પરિગ્રહી મળ્યા છે વસ્ત્રને પરિગ્રહ ન કરેનાર તેવું ભગવાને ક્યાંય પણ કહ્યું નથી.

પરંતુ અત્યારના મલ્લેગાલુસાર સાધુને અત્પ વસ્ત્રના પરિગ્રહની છૂટ લેવી પડે છે એમ કહી શકાય. પણ ભગવાને વસ્ત્ર પરિધાનની છૂટ આપી છે એમ કહેવું તે મંત્રાર વધારવાનું કારણ બની શકે છે.

તર્ક ૩. આચારાંગમાં વસ્ત્રધારણનું વિધાન

આ સુદો જ ખોટી રીતે ઉભો કરેલો છે કારણ કે આચારાંગ સૂત્રમાં માધુને પદ્મવાના વસ્ત્રના વિધાનનું ક્યાંય નામ નિશાન પણ નથી

અમત્ત, સચેત્રવાદ અસ્તિત્વમાં આવ્યા પછી બીજા સૂત્ર શાસ્ત્રોમાં સચેત્રત્વની પ્રશ્નપૂજા કે પ્રુષ્ટિની વાતો ઉમેરવામાં આવી છે. અને તે વાતો એકસરખી નહિ પણ પાછળ પાછળ બનેલા શાસ્ત્રોમાં પ્રશ્ન (વસ્ત્ર પાત્ર વગેરે) વધારતા જવાની જ વાતો છે તે સાબિત કરે છે કે એ બધું પાછળથી ઉમેરાયેલું છે

સર્વજ્ઞ ભગવાનના વચનમાં કે વિધાનમાં કયાંય પણ વિરોધ હોય શકે જ નહિ એટલે નમ્રતા વિરુદ્ધના કે સચેત્રત્વ નિરૂપણના જે જે વિધાનો છે તે બધાંય પાછળથી ઉમેરાયેલા છે એમ ચોક્કસપણે કહી શકાય.

ભગવાન મહાપીરે સાધુઓ માટે વસ્ત્રધારણ પ્રશ્નું હવે, એમ બતાવવા માટે સંપ્રદાયવાદીઓ આચારાંગ સૂત્રના પહેલાં શ્રુત સ્તંભના બીજા અધ્યયનના પાંચમા ઉદ્દેશાનુ પ શ્રુ સૂત્ર (મળમ સૂત્ર ૮૯) ઉધ્ધૃત કરીને કહે છે કે—

“અહીં મુનિઓને વસ્ત્ર, પાત્ર, કબ્બ, રત્નોદરણ, સ્થાન અને આસન વિવેકપૂર્વક ગ્રહણ કરવાની આજ્ઞા આપી છે.”

આચારાંગ સૂત્રના મે ઉપર ઉદ્દેશો આપ્યા છે તેમાં મર્મ સાધુ માટે નમ્રતા, લજ્જા નહિ સહન કરનાર માટે લજ્જા અને શીત (કડી) સહન કરી નહિ શકનાર માટે એકથી ત્રણ વસ્ત્રની ભગવાને છૂટ આપી છે એ મે બતાવેલું છે. મારા આ ઉદ્દેશો ખોટા છે એમ તો કોઈ કહી શકતા નથી. પણ તેની સામે ઉપરના સૂત્રનો ઉદ્દેશ કરી સર્વ સાધુ માટે વસ્ત્ર ધારણની ભગવાને છૂટ આપી છે એમ કહે છે.

એટલે કે—એક વખત ભગવાન સર્વ સાધુ માટે નમ્રતા પ્રશ્ન છે અને બીજી વખત ભગવાન સર્વ સાધુઓ માટે

વસ્ત્રધારણ પ્રરૂપે છે એવા ભગવાન દ્વિમુખી છે એમ સંપ્રદાય વાદીનું કહેવું છે.

આથી તો સાબિત થાય છે કે તેઓ ભગવાનને સર્વજ્ઞ માનતા જ નથી.

મતામહી અથ અદ્વાણુઓ જ આવી અમંબદ્ધ વાતોને સત્ય તરીકે મનીષાડે.

મન્ય જાણવા મમજવા ઇચ્છનાર માણસ તો સમજી શકે છે કે એ મુજબ ભગવાને પહે-વાના વસ્ત્ર માટે નહિ પણ શીત સહન નહિ કરી શકનાર માણુ માટે કહ્યું છે કે તેણે તેની જરૂરીઆત પ્રમાણે એકથી વધુ વસ્ત્ર (બે સુતરાઉ અને એક દનતુ ગરમ વસ્ત્ર તે કબન, મમળી)ની ઓઢવા માટે આવક પામેલી વિવેકપૂર્વક યાચના કરી.

સ્વેતાંબર પૂર્વાચાર્યોએ જાણેલા મહાવીર સ્વામીથી તે વિક્રમની પડેલી સહી મુધીમાં થઈ ગયેલા માણુઓના ચરિત્રો ગાખિત કહે છે કે ત્યાં મુધી અર્ધ સાધુ નગ્ન રહેતા હતા. અલબત્ત તેઓ ઠીઠીમાં ઓઢવા માટે એકથી વધુ વસ્ત્ર રાખતા અને ભજનતના આચાર્યન માટે દરિય વ રાખતા હતા.

દિગખગેએ મૂત્રો વિચ્છેદ ગયાની વાત કરી છે તેનું મુખ્ય કારણ એ જ દેખાય છે કે સ્વેતાંબરોએ અચેતન્યને પુષ્ટ કરવા માટે મૂત્રોમાં તેવી જાતના ઉમેરા કર્યા. કારણકે દિગખગે અને સ્વેતાંબરોને તરવની બાબતમાં કોઈ મતભેદ નથી.

દિગખગે નેમ જ સ્વેતાંબરોએ અચેતન્ય અને અચેતન્યનો પોતપોતાનો એમત આમદ ન ગણ્યો હોત તો આવી રિયત આવત જ નહિ.

વળી સર્વ સૂત્રો વિચ્છેદ ગયાનું જાહેર કરવા કરતાં સચેતકત્વ સંબંધીને નવો ઉમેરોનો ભાગ અમને માન્ય નથી. એમ કહી દિગંજરોએ સૂત્રોને કબૂલ રાખ્યા હોત તો પણ વિગ્રેષ્ઠ ઝાણો મર્ધ જાન. કારણ કે તે વખતે પણ દિગંજરોમાંય સૂત્રોના થોડા થોડા ભાગો મોજુદ હતા એમ દિગંજરોના પુસ્તકો ઉપરથી જ ઇતિહાસ સાબિત કરે છે. કાળ પ્રભાવે જન્યું તે ખરું.

તર્ક ૪. ગણુધરો સચેતક હતા

સંપ્રદાયવાદીઓ કહે છે કે જમવાન મહારાજના ગણુધરો સચેતક હતા અને તેને માટે તેમણે સૂત્રોના ઉદ્દેશ આપેલ છે.

જ્યારે જમવાને સર્વ સાધુ માટે નમ્રત્વ પ્રશ્ન્ય છે ત્યારે જમવાનના જ પદશિષ્યો એટલે કે ગણુધર મહારાજના વસ્ત્રધારી હતા એમ માનવું એનો અર્થ એ થયો કે તેમને જમવાનના વચનની વિરુદ્ધ વર્તનારો માનવા. આ તો એ મહાત્મા પુરુષોના અવહુવાદ ખોલવાના પાપમાં પડવા જેવું થાય છે.

અલ્પજ્ઞ જેઓ જમવાનના વચનના સાચા અર્થ જોખવીને ખોટા અર્થ સમજાવવામાં પાપ માનતા નથી અને તેથી જમવાને સચેતકપણું પ્રશ્ન્ય હોતું એણું પ્રતિપાદન કરે છે અને જેઓ જમવાનના વચનોના પોતાની મરજી મારફત અર્થ કરવાનો પોતાનો જન્મગ્રંથ હક્ક માને છે તેઓ, ગણુધરોને વસ્ત્રધારી માનતા હોય તેને માટે કાંઈ કહેવાનું હોય જ નહિ. અહીં તો સર્વજ્ઞ જમવાનના વચન જોખવવામાં પાપ માનતા હોય તેને માટે જ વાત છે.

આચારાંગ સૂત્રમાં જમવાને સાધુ માટે નમ્રત્વ પ્રશ્ન્ય છે અને

ભગવાનના વચનોમાં કદી ક્યાંય પણ વિરોધ કે અસંગતતા આવી શકે જ નહિ એમ જે માનના હોય તેઓ ગણધરોને વસ્ત્રધારી માનવાનું પાપ કરી શકે જ નહિ. અને તેઓ સમજી શકે છે કે ગણધરોના વસ્ત્રધારીપણાની ક્યાંય પણ વાન હોય તે ક્ષેપક જ છે.

તર્ક ૫—૨૨ (જનના સાધુ બહુમૂલ્ય વસ્ત્રધારી હતા.

વચ્ચેના (એટલે પહેલા અને છેલા તીર્થંકરોની વચ્ચેના) ૨૨ ખાત્રીશ તીર્થંકરોના સાધુ સાધીઓ બહુ મૂલ્યવાળા વસ્ત્રો પહેતા તેમને પગિઝડી માનવા પડશે એમ સપ્રદાયવાદી કહે છે.

અહીં મવાલ એ થાય છે કે આની વાત ક્યા સૂત્રમાં કરી છે ?

કોઈ પણ સૂત્રમાં આ વાત છે જ નહિ પણ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની ટીકામાં એ માન્યતાના મૂળ દેખાય છે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અધ્યયન ૨૩ની ૨૬ મી ગાથા આ પ્રમાણે છે—

અવેલ્લો ય લો ધમ્મો હમો સત્તરુત્તરો ।

દસિવો ઘટ્ટમાણેણ પાસેણ ય મહામુણી ॥

અર્થ—(શ્રી કેશીસ્વામી ગૌતમસ્વામીને પૂટે છે કે—) ભગવાન વર્ણમાન (મહારીર) સ્વામીએ અચેવક ધર્મ ઉપદેશો છે ત્યારે સત્તરુત્તરો (અચેવક) ધર્મ મહામુનિ પાર્શ્વનાથનો છે. (એ શરદ્ધુ શુ કારણ ?)

અહીં મત્તરુત્તરનો અર્થ ટીકાકાર શ્રી નેમિચંદ્ર આચાર્યે આ પ્રમાણે કર્યો છે—

યશ્ચાય સાન્તરાણિ વર્ણમાન શિષ્ય વસ્ત્રાપેક્ષ યા કમ્યચિત્
મદ્રાચિન્માન વર્ણ વિરોધિતાનિ, ઉત્તરાણિ ચ યદુ મૂલ્યતયા
પ્રધાનાનિ વસ્ત્રાણિ યસ્મિન્ન સૌ સાન્તરોત્તરો ધર્મ ।

એટલે કે વર્દમાનના શિષ્યના વચ્ચની અપેક્ષાએ પ્રધાન એટલે રંગમેરગી અને બહુ મૂલ્યવાળા વસ્ત્રો એવો સાંતરોત્તર ધર્મ ભગવાન પાર્શ્વનાથનો છે.

અહીં વસ્ત્રધારી સાધુઓના વધતા જતા વસ્ત્ર મોહના બચાવ માટે ઉપજતી કાઢેલી સાંતરોત્તરનો અર્થ “વિવિધ રંગી બહુ મૂલ્યવાળા વસ્ત્રો” એવો અર્થ કયો તે તદ્દન ખોટો છે.

આચારંગ સૂત્રના વિમોક્ષ અધ્યયનમાં સૂત્ર ૧૧૨ માં વસ્ત્રના પ્રકરણમાં પણ સત્ત્વ પદ આવે છે. ત્યાં ટીકાકાર શ્રી શ્રીલાંકાચાર્યે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે કર્યો છે—

“માતર છે ઉત્તર ઓઢવાતું જેતું” એમ અર્થ કર્યો છે. એટલે કે વસ્ત્રની જરૂર હોય ત્યારે ઓઢી લીએ અને પછી ઉતારીને પાસે રાખી લીએ. એ જ સાચો અર્થ છે.

તે પ્રમાણે ઉપરની ગાથાનો પણ સાચો અર્થ એ છે કે— શ્રી મહાવીર સ્વામીના શિષ્યો અચેલક હતા અને શ્રી પાર્શ્વનાથનો ધર્મ સાંતરોત્તર હતો એટલે કે તેમના સાધુઓ આવશ્યકતા પડે વસ્ત્ર ઓઢી લેતા હતા. આ અર્થ જ સંગત પ્રતીત થાય છે.

સચ્ચેનકવાદી શિથિનાચારીઓ વચ્ચે માટેના પોતાના ગાઢ મોહના બચાવ માટે બાવીશ જિનના સાધુને બહુમૂલ્યવસ્ત્રવાળા કરાવતાં જરાય અચમત્કાર નહિ! બાવીશ જિનના ઉત્તમ સાંહનનવાળા અને સાચા નિર્ઝંચાને પોતાના કરતાં પણ વિશેષ શિથિલાચારી બનાવતાં સચ્ચેનકવાદીઓને અસત્યનો જરાપણ ડર લાગ્યો નહિ!! અને બહુમૂલ્યવાળા એટલે કેશમી વસ્ત્રો પહેરનાર કરાવી દીધાં!! સચમી મહાત્માઓની કેવી નિંદા!

લોક વ્યવહારની દૃષ્ટિએ પણ નિર્ઝંચ સાધુને રમીન બહુમૂલ્યવાળા વસ્ત્રો ઢોલ તે કેટલું બહુ અજીગતુ લાગે છે! એનો તો વસ્ત્રના આગ્રહવાળાઓએ દર્ષિ પણ ખ્યાલ ગમ્યો નહિ. બહુમૂલ્યવસ્ત્રવાળાને અપરિગ્રહી કેમ કહેવાય તે વિચારું જ નહિ!!

જેનો મહત્વભાવ દૂર થયો ઢોલ તેને બાલકા પણ વચ્ચે ન ઢોલ એવો નિમિત્ત નૈમિત્તિક સબધ છે એટલે માયા નિર્ઝંચ સાધુ દ્રવ્યથી અને ભાવથી અપરિગ્રહી, અચેન નગન જ ઢોલ બહુમૂલ્યવસ્ત્રવાળા સાધુઓને દ્રવ્યથી નિર્ઝંચ કહી શકાય નહિ. એટલે કે બાવીશ જિનના એ મહામુનિઓને દ્રવ્યથી નિર્ઝંચપણ જ નહોતું એમજ કરાવી દીધું!

મોહ કેવાં કેવાં અનુચિત કાર્યો કરાવે છે!

એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે જૈનધર્મે સાધુ માટે જ નનત્ય પ્રશ્ન છે પરંતુ સીઓને નમત્યનો નિષેધ કર્યો છે. સાધ્વીજીએ પસારી જ હોય.

સૂચના સત્ય શુદ્ધ અર્થને છુપાવે, ગોપવે, ફેરવે તો મહા મોહનીય કર્મ બંધાય તેમજ મંથમી આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુની નિંદા કરે તો મહામોહનીય કર્મ બંધાય તે કોઈએ ભૂલવું જોઈએ નહિ.

દરેક તીર્થંકરનો ધર્મ એકસરખો જ હોય

જેન ધર્મ શાશ્વત છે. જેન સિદ્ધાંત શાશ્વત છે. સર્વે તીર્થંકરો એક સરખો જ ધર્મ પ્રરૂપે છે....એટલે કોઈ તીર્થંકરનો ધર્મ સંયોજક હોય અને કોઈ તીર્થંકરોનો ધર્મ અયોજક હોય એમ માનવું ઉચિત નથી.

તીર્થંકર ભગવાન પોતે નગ્ન રહે અને તેમના શિષ્યોને બહુમુદ્ર્ય વસ્ત્ર ધારણ કરાવે એ વસ્તો વ્યાધાત છે. એવું જની શકે જ નહિ. તીર્થંકર ભગવાન પોતે જેવો આચાર પાળે તેવો જ આચાર પાળવાનું શિષ્યોને કહે.

પ્રાચીન શહેરોના બોદ કામમાંથી લગભગ દસઢગર વર્ષ પહેલાંની જેન તીર્થંકરોની મૂર્તિઓ મળી આવી છે. તે સર્વ મૂર્તિ નગ્ન જ છે. તે સાબિત કરે છે કે જેન તીર્થંકરો નગ્ન હતા એટલે બધા તીર્થંકરોએ સાધુઓ માટે પણ નગ્નત્વ જ પ્રરૂપ્ય હતું.

મૂર્તિ નગ્ન માણસની બનાવી શકાય છે તેમ જ વસ્ત્રધારીની પણ બનાવી શકાય છે. એટલે તીર્થંકરો વસ્ત્રધારી હોત તો તેમની મૂર્તિઓ પણ વસ્ત્રધારી મનુષ્ય રૂપે જ બની હોત. પરંતુ સર્વ મૂર્તિઓ નગ્ન જ બનેલી છે તે સાબિત કરે છે કે સર્વ તીર્થંકરો નગ્ન જ હતા. અને તેમણે સાધુઓ માટે નગ્નત્વ જ પ્રરૂપ્ય હતું.

દરેક તીર્થંકરે નિર્જળ સાધુ માટે જરૂર પડે વસ્ત્ર ઓઢવાની છૂટ આપી હોય તો તે સંભવિત છે. પરંતુ તે અપવાદરૂપ જ ગણી શકાય. ઉત્સર્ગ તો નગ્નત્વ જ હોય. કારણકે—

નિર્ગ્રંથપણું ઓઢના ક્ષય માટે લેવાય છે. અને ઓઢક્ષય સંપૂર્ણ ત્યાગ સિવાય થઈ શકતો નથી. સંપૂર્ણ ત્યાગ એટલે સંપૂર્ણ અપરિગ્રહતા.

ભાવથી સર્વ કપાયોનો ત્યાગ, રાગદ્વેષનો ત્યાગ, તેમ જ દ્રવ્યથી સર્વ પ્રકારના વસ્ત્ર તેમજ આભૂષણ,

શરીરવિભૂષાનો ત્યાગ. એટલું જ નહિ પણ પોતાના શરીર ઉપરના મમત્વનો પણ ત્યાગ હોય ત્યારે જ સંપૂર્ણ ત્યાગ કહેવાય.

ત્યાં સુધી શરીર ઉપર વસ્ત્ર પરિધાન છે ત્યાં સુધી મોહનુ રાજ્ય પ્રવર્તે છે એ સમજી ગયાય તેવી વાત છે અને મહાત્માઓએ અનુભવથી સિદ્ધ કહેલી વાત છે.

એટલે ઉપર કયા પ્રમાણે દ્રવ્યથી અને બાવથી સંપૂર્ણ ત્યાગ થાય ત્યારે જ મોહનો ક્ષય થાય એ સાધન જૈન સિદ્ધાંત છે એટલે નિર્મલ્યપણામાં નમ્રતા અનિવાર્ય ઠરે છે.

આ ઉપરથી દેહે તીર્થ કરના ધર્મ એકસરખો અચલ જ હોય એમ સમજવું જોઈએ.

કેમળતા, મુંવાળપ અને મળખૂતાઈ જોઈ તેમાં મોહભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, રાગ થાય છે અને તેનો કટોર. ખરખચડો કે લુખો સ્પર્શ, જલ્દી ફાટી જતું વિગેરે દાખ જોઈને તેના ઉપર દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે. વચ્ચનો ત્યાગ કરવાથી એવા કોઈ પણ રાગાદિ દાખ રહેતા નથી.

વસ્ત્રધારી બને મોટેથી કહે કે—“વસ્ત્ર તરફ મને મૂર્છા નથી.” પણ એ ફક્ત બાહ્ય સજ્જમાં જ રહે છે. બાકી પોતાને મન ગમતું વસ્ત્ર ન મળ્યું કે તુરત મનમાં ક્રોધ પેદા થાય છે અને મન ગમતું મળવાથી ખુશાલી ઉત્પન્ન થાય છે. અને એ જ મૂર્છા છે.

સંપૂર્ણ પરિગ્રહનો ત્યાગ એ જ મુક્તિ માર્ગ છે. વસ્ત્રધારીએ પોતાને મૂર્છા ટળી ગઈ છે એવો હેંગ કરવાને બદલે એમ ચિંતવતું જોઈએ કે મને પરિગ્રહનો ભય હોવાથી જાણેદારથી આ વસ્ત્ર પાત્રાદિ ગ્રહણ કર્યા છે. એમ મનમાં પથાતાપપૂર્વક કહે તો આસ્તે આસ્તે તે મૂર્છા ઓછી કરી શકે. પણ વસ્ત્રની જરૂરીઆતના હિમાયતીને મૂર્છા નથી એ કદી કહી શકાય નહિ.

વસ્ત્રાદિ બાહ્ય પરિગ્રહનો ત્યાગ આત્મિક કપાયોનો ત્યાગ કરવામાં સહાયક, ઉપકારી થાય છે એટલે મૂર્છાના નાશ માટે બાહ્ય ત્યાગ તો પહેલો જરૂરનો છે. અને સંપૂર્ણ મૂર્છાનો ત્યાગ ત્યારે જ થાય કે જ્યારે પોતાના શરીર ઉપરની મમતા પણ ટળી જાય. અને એવા સાચા મૂર્છા-ત્યાગીને વસ્ત્રની ઇચ્છા હોઈ જ ન શકે.

મૂર્છા એ પરિગ્રહ છે તેનો અર્થ એ જ છે કે જ્યારે વસ્ત્ર, પાત્ર, શિષ્ય વગેરે જગતની સર્વ બાહ્ય વસ્તુઓ ઉપરની મૂર્છા સંપૂર્ણ પછે ટળી જાય અને આબ્યતર રીતે સર્વ રાગ ભાવનો નાશ થાય, સર્વ કપાયો ટળી જાય, શરીરના ઉપરના મોહનો પણ નાશ થાય ત્યારે જ તેનો મૂર્છાનો નાશ થયો કહેવાય અને તેજ અપરિ-

થઈ કહેવાય. બાકી સહેજ પણ બાહ્ય કે આલ્યંતર મૂર્છા હોય ત્યાં મુધી તે પરિગ્રહ જ ગણાય.

આ પ્રેમાળે મૂર્છાના ત્યાગીને વસ્ત્રની ઉપાધિ પણ ભારરૂપ જ લાગે ત્યારે કેવળીને વસ્ત્રની આવશ્યકતા તો કદી માની શકાય જ નહિ. એટલે કેવળી તો આપોઆપ વસ્ત્રનો ત્યાગ જ કરે.

ઉપરના દ્રૂંકા વિવેચન ઉપરથી કાંઈ ગેરસમજૂતી ઉત્પન્ન થાય તેટલા માટે તે વિષયમાં મેં જે વર્ષ પહેલાં જે લખ્યું હતું તેમાંથી થોડો ભાગ અત્રે ઉધ્ધૃત કરે છું—

“વસ્ત્ર એ પરિગ્રહ નથી પણ મૂર્છા એ જ પરિગ્રહ છે એવી શાસ્ત્રોક્તિ છે. એટલે મૂર્છા ન હોય તો પછી વસ્ત્ર ધારણ કરેલ હોય તો પણ તે મુનિ અપરિગ્રહી અને અમેલક જ કહેવાય એમ દલીલ છે.

“મૂર્છા એ જ પરિગ્રહ છે એ નિશ્ચય નયની અપેક્ષાથી છે. ખરેખર જેનો મૂર્છાભાવ સંપૂર્ણ રીતે નાશ થયો હોય તેણે વસ્ત્ર પહેરેલ હોય તો પણ તેણે નમ્ર અથવા અપરિગ્રહી માનવામાં વાંધો નથી. પણ જેણે કદી એક દિવસ પણ વસ્ત્રનો ત્યાગ કર્યો નથી તે મુનિ કહે કે તેને મૂર્છા ભાવ જ નથી તો તેનું કયન સત્ય માની શકાય જ નહિ.

“આ પહેલું છે તે વસ્ત્ર તો અમારું વહોરાવેલું છે” એટલે નગરચોકનો ટોણો સાંભળતાં જ ઉપાત્રવમાં તે વસ્ત્રને છોડીને નમ્ર વેગે જંગલમાં ચાલી જનાર શ્રી આનંદધનજી મહારાજનો મૂર્છાભાવ ટળ્યો હતો એમ કદી શકાય. અને એમને સાચા નમ્ર મુનિ કહી શકાય.

“જેનો મૂર્છાભાવ સદંતર ટળી ગયો છે - તેને દેહ પર પણ મૂર્છા ન હોય તો પછી તેને વસ્ત્ર પર તો મૂર્છા રોઈ જ

ન શકે તે સમજી શકાય તેવી વાત છે. એટલું જ નહિ પણ તેનું ધ્યાન ફક્ત આત્મસ્મરણમાં જ હોય તેથી તેને વસ્ત્ર ઉપાધિરૂપ હોઈને તે ઉપાધિ રાખવાની મુનિ ઇચ્છા પણ કરે નહિ.

“એનો અર્થ એ થયો કે તેના મુનિ તો નગ્ન હોય, ત્યારે દલીલ ઘસે કે મૂર્છા એ જ પરિમિત છે એ શાસ્ત્રોક્તિ યથાર્થ ન કહેવાય.

“અહીં સમજવાનું એ છે જ્યાં સુધી એક પણ વસ્ત્ર નગ્નત્વ ધારણ કર્યું ન હોય ત્યાં સુધી મૂર્છા સદંતર ટળવાનો સંભવ નથી. વળી શાસ્ત્રમાં એક ઠેકાણે વાંચેલું માફ છે કે જિનકલ્પીપક્ષ્ ધારણ કર્યા પહેલાં જીવ મોક્ષ પામી શકતો નથી.

“એનો ભાવાર્થ એમ સમજાય છે કે જો જીવે આગશે ભવે પણ નગ્નત્વ, જિનકલ્પીપક્ષ્ ધારણ કરેલ હોય તેનો મૂર્છાભાવ ખરેખર ટળી ગયો હોય એમ માની શકાય. અને તે જીવ જ્યાં ભવે વસ્ત્રસદ્દિન હોય તો પણ તેને વસ્ત્ર પર મૂર્છા ન હોય એમ માની શકાય. અને તેવો જીવ સચેલકપણે પણ ઉત્કૃષ્ટ ભાવથી આત્મશુદ્ધિ કરીને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે.

“પરંતુ આ કે આગલા ભવમાં નગ્નત્વ ધારણ કર્યું જ ન હોય તેનો મૂર્છાભાવ સદંતર ટળી જવાનો કે ઉત્કૃષ્ટ ભાવ આદિત્ર આવવાનો સંભવ નથી.

“વળી પચીસ સો વર્ષ પહેલાં નગ્નત્વ એ અશિષ્ટ નહોતું ગણાતું તેથી તે વખતે નગ્નત્વ પાળવું એ સુકરે હલ્લુ. પરંતુ આજે તો નગ્નત્વ એ ભારે અશિષ્ટ ગણાય છે. અત્યારે રાજ્ય કે પ્રજા કોઈ, કોઈને પણ નગ્નાવસ્થામાં બહાર નીકળવા દીએ તેમ નથી. એટલે વ્યવહારિક રીતે પણ અત્યારે નગ્ન રહીને હરીફરી શકાય તેમ નથી.”

વળી બીજી એક વાત એમ પણ છે કે જીવના તિર્થંક, મનુષ્ય, દેવ વગેરે ગતિના બધા વધતા જાય છે એટલે ભવત્રય પણ વધતું જાય છે તેમ તેમ તેનો મોહ પણ વધારે ને વધારે દૃઢ થતો જાય છે તેના જીવને તેના મોહનો નાશ કરવા માટે જાણ નગનત્વ પણ એક અનિવાર્ય સાધન સર્જ પડે છે

જેતું ભવત્રય પણ પ્રમાણમાં ઝાડુ થયેતું હોય અને તેથી તેનો મોહ તીવ્ર અને દૃઢ ન બન્યો હોય અને મોહનો નાશ કરવામાં તેતું મન બાંધે મગ્નજૂન હોય તેના જીવને નગનત્વની જરૂર ન હોય તે તે પણ સંભવિત ■ પરંતુ એવા જીવ બહુ જ યોગ્ય હોય ■ એટલે તેઓ અપવાદ જેવા જ હોય છે

(૨) ગણધર વગેરે સાધ્વીઓના પશુ સપર્શમાં આવતા હતા તેથી તેઓ નગ્ન રહી શકે જ નહિ.

આ પ્રમાણે બે આચારની વાત કરવાથી અનેક બાધાઓ ઉપન્ન થાય છે તે વાત તેઓ ધ્યાનમાં લેતા જ નથી જેમકે—

(૧) ભગવાને સાધુને વસ્ત્ર પહેરવાનું વિધાન આચારાંગ સૂત્રના કયા નિયમથી ક્યું છે તે બતાવવાના તેઓ અખાડા કરે છે કારણ કે તેવું વિધાન તો નથી જ. માટે તેઓ કહે છે તે પ્રમાણે તેમની વાત જ માની લેવી એવો આગ્રહ કરે છે.

(૨) ભગવાને સાધુ માટે “સામાન્ય આચાર” અને “વિશેષ આચાર” એવા બે પ્રકાર આચારાંગ સૂત્રમાં કયા નિયમમાં બતાવ્યા છે તે પશુ તેઓ બતાવી શકતા નથી પશુ તેઓ કહે તે પ્રમાણે માની લેવાનો જ આગ્રહ કરે છે.

(૩) મોઘા આરામાં તેમજ પાંચમા આરામાં ઠેઠ વિક્રમની પહેલી સદી સુધી સર્વ સાધુઓ અને સાધ્વીઓ જગલમાં કે ઉદ્યાનમાં જ ઉતરતા હતા. તે વાતની તેઓ ઉપેક્ષા કરે છે.

(૪) આગળના વખતમાં સાધુઓ આજની માફક હમેશા ગૃહસ્થો સાથે ભળવાની છૂટ લેતા જ નહોતા.

(૫) આગળના વખતમાં સાધુઓ અત્યારની માફક હમેશાં વ્યાખ્યાન આપતા નહોતા.

(૬) આગળના વખતમાં બધા જ સાધુઓ નિર્જન સ્થાનમાં રહી આત્મસાધનામાં જ રહેતા હતા.

(૭) આ રીતે તેઓ તે વખતની સ્થિતિ ધ્યાનમાં નહિ લેતાં તેમના સ્વચ્છંદ તર્કથી જ “વિશેષ આચાર” અને “સામાન્ય આચાર”ના ભગલા ઉપજાવી કાઢે છે.

ભગવાનની મર્વજૂતાને બાધા પહોચે છે એમ નહિ મમજી ગહેનારા અધ-શ્રદ્ધાળુઓ જ એવી મનસ્વી વાતો માની શકે. પણ સત્યાર્થી માની શકે નહિ.

પ્રમિદ્ધ ઈતિહાસ વિશાલ પ. શ્રી કયાણ વિન્યય ગણિ મહાગણે અષ્ટ ગીતે બતાવે છે કે અધિગ્રસ્થી માધુઓ આપ સ્થૂળમના મમય સુધી નમ દેના હતા તે પછી પચ નવુઓ વિક્રમની ખીજ સદી ન ન તે દેના જ પરંતુ ખીજ બાબતમાં તદે દેગદાર થયો હતો.

એટલે ભગવાનના વખતથી માધુઓ વસ્ત્રધારી હતા એમ કહેવું હકિકતનું જુઠાણ છે તે વાચકો મમજી શકશે.

કોઈ આચાર્યે તે સૂત્ર લખેલ છે. અને સૂત્રકારે સાધુની વાતમાં લખે તેવી રીતે સાધુની વાતમાં પણ અહીં બૂલથી તેમણે નગ્નભાવ શબ્દ લખી નાખ્યો હોય એમ સમજી શકાય છે. અથવા લકીઆની બૂલથી તે શબ્દ ઉમેરાઈ ગયો હોય તે પણ સંભવિત છે.

(૫) સંપ્રદાયવાદીઓએ પોતે પ્રસિદ્ધ કંગેલ અંતકૃત દશા સૂત્રમાં એ શબ્દનો નગ્નભાવ કે ભાવનમ અર્થ નહિ કરતાં “સયમ” અર્થ જ કરેલો છે.

આથી સાબિત થાય છે કે તે શબ્દ પ્રશ્નિત છે. અને તેના આધારે સાધુ માટે નગ્નત્વનો અસ્વીકાર કરવાની ચિંતા કરવી તે દુરાગ્રહ છે.

તર્ક ૯. તીર્થકરનું દેવદૂધ વસ્ત્ર

ભગવાન મહાવીરે સ્વેલક્ષ્મ્ય પ્રતિપાદન કર્યું છે એમ જતાવવા માટે સંપ્રદાયવાદીઓ આચાર્યરાગ સૂત્રના બીજા શ્રુત સ્કંધના નવમા અધ્યયનની ગાથા ૨ તથા ૪ ઉધ્ધૂન કરેલ છે. તે ગાથામાં લખ્યું છે કે—

“તીર્થકરોની પરપરાનું પાલન કરવા માટે ભગવાન મહાવીરે દેવદૂધ વસ્ત્ર એક વર્ષની અધિક વખત સુધી રાખ્યું હતું અને પછી નગ્ન જન્યા હતા.”

આ ગાથા એ તો સાબિત કરે છે કે એક વર્ષ પછી ભગવાન તદ્દન નગ્ન રહ્યા હતા. અને તે પછી જીવનપર્યંત નગ્ન જ રહ્યા.

હવે આ નવમા અધ્યયનનો તેની પદેલાંના આદ્યમાં અધ્યયન માથે શો સબધ છે તે જતાવતાં દીક્રાકાર થી લખે છે તે જુઓ—

“પદેલા આદ્ય અધ્યયનોમાં જે આચાર્યો વિષય કહ્યો છે તે તો શ્રી વીર વર્ધમાનસ્વામીએ પોતે પાલેલો હતો. તેથી તે નવમા અધ્યયનમાં કહે છે.”

આમ કહી નવમા અધ્યયનમાં ભગવાન મહાવીરનું ચરિત્ર આપવાનું કારણ કહી બતાવેલ છે.

આચાર્ય સૂત્રના આગલા અધ્યયનોમાં તે સચેત્વત્વનું પ્રતિપાદન કરેલું છે અને દીકાકાર પણ કરે છે કે ભગવાને પોતે એ જ આચાર પાળેલા હોતા. ઉપરની ગાથા પણ સ્પષ્ટ કરે છે કે એક વર્ષ પછી છત્રન પર્યંત ભગવાન સચેત્વ રહ્યા હતા.

આમ સ્પષ્ટ વાત દેખાતી હોવા છતાં ભગવાને સચેત્વ ત્વ જ પ્રદર્શ્યું છે એમ કહેવું કે માનવું એમાં સંપ્રદાયવાદ સિવાય શું હોઈ શકે?

વળી આ ઉપરથી ખીજા પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે તે આ પ્રમાણે—

- (૧) પરેશાના ત્રેવીસ તીર્થકરેએ દેવદમ્પ રીકાર્યું હતું તે પીર ભગવાનની મારફતે તેમના વજ્ર ત્યાગનો કાળ કેમ નથી ક્યો ?
- (૨) જો ભગવાને સચેત્વ ભિંમની પ્રદર્શવ્યા માટે વજ્રમદણ કર્યું હતું તે પછી તેમને તે વજ્રનો વિનાશ કદા કેમ થયો ?

“ભાવનામાં લખ્યું છે કે ભગવાન મહાવીર એક વર્ષ સુધી વસ્ત્રધારી રહ્યા તે પછી અચેત્ક, નૃમ્મ ચર્મ ગયા. તો તેમાં અનેક વિવાદ છે—

કોઈ એમ કહે છે કે જ્યે ભગવાન મહાવીરની કાંધ ઉપર વસ્ત્ર નાખ્યું હતું તેણે તે જ દિવસે તે વસ્ત્ર લઈ લીધું.

બીજા કહે છે કે—જ મહિનામાં એ વસ્ત્ર કાંધ પરથી છિન્નભિન્ન થઈ ગયું.

વળી કોઈ કહે છે કે—એક વર્ષ પછી ખડકક ખાદ્યે તે વસ્ત્ર લઈ લીધું.

કોઈ કહે છે કે—હવાથી બાંધી ગયું અને મહાવીરે તેની ઉપેક્ષા કરી.

વળી કોઈ કહે છે કે—પદેલાં જ્યે રાખ્યું હતું તેણે જ ફરીથી ભગવાનની કાંધ પર નાખી લીધું.

એમ અનેક મત હોવાથી તેમાં કોઈ તત્ત્વ દેખાતું નથી.”

પ્રાચીન કાળમાં જ આ પ્રમાણે મતભેદ હતો તેમ અત્યારે પણ જુદા જુદા ચેતાંબર પુસ્તકોમાં આ પ્રમગ જુદી જુદી રીતે વર્ણવેલો નજરે પડે છે એ વસ્તુ જ પૂરવાર કરે છે કે આ પ્રસંગની કલ્પના સત્યથી તદ્દન વેગળી છે.

મૂળ આચાર્ય સૂત્ર ભગવાન મહાવીર પ્રણીત અર્થથી અને ગણધર શ્રી સુધર્મા સ્વામી પ્રણીત સંબંધી હતું એ તો સૌ કોઈ જાણે છે. પરંતુ તે પછી તેમાં શુ સુધારા વધારા ફેરફાર થયા હતા તે કોઈ જાણતું નથી. પરંતુ અત્યારે આપણે આ નવમા અધ્યયનની જ વાત કરીએ છીએ. આ અધ્યયનની શરૂઆતમાં જ રાજકારે કહ્યું છે કે—

“જામૂ સ્વામીના પૂજાથી સુધર્મા સ્વામીને જામૂસ્વામીને કહ્યું કે—”

આ ઉપરથી જો તો સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે કે આ અધ્યયન લખનાર જબૂસ્વામી પછી ચલેલા છે જો તો નહીં.

સચ્ચેત્વ અચેત્વનો ઝંઝડો જબૂસ્વામી પછી ચાલતો જ હતો તે આયરક્ષિત સૂરિના વખતમા Cમ થયો હતો એમ સમજાય છે અને તે પછી તરત જ સ્વેતાખર દિગખર બે પક્ષ પડ્યા તે ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ હકીકત છે.

સ્વેતાખરોએ સચેત્વ ભગવાન મહાવીરના વખતથી ચાલુ હતું એમ ખતાવના સૂત્રો શાસ્ત્રોમા ધણી ફેરફાર ઉમેર્યો કર્યા હતા તે પ્રમાણે ભગવાન મહાવીરના અગ્નિમા પણ સચેત્વના પ્રતિપાદન માટે આ પ્રમગ ઉમેરી દીધી હોય તો તેમા કાંઈ નવાઈ જેવું નથી.

જેઓ તીર્થંકર ભગવાનને મર્વંત માનતા હોય અને સર્વજના પ્રતિપાદનમા કંચાલ નિરોધ, અમગનના કે વિસવાસના ન હોય એમ માનતા હોય તેઓને તો ભગવાને અચેત્વ જ પ્રદેખ્યું છે તેમા શકા હોઈ શકે જ નહિ.

પણ જેઓ સંપ્રદાયનાદી મતામુદ્દી છે તેઓ તો વિનંત કે વિસવાસિતાનો વિચાર કર્યા નિના જ બધું જ ભગવાનના નામે ચડેલ સાચું માની લીધે તે સ્નાયુનિક છે.

આ પ્રમાણે સ્વાનુમાર માધુ માટેનો મુખ્ય ધર્મ અચેત્વ જ છે જે સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય છે છતાં જો મતને દુષાવવા મ?

(૩) કુલિન પુરુષનું પુરુષ ચિન્હ અમની પેઠે ધણું મૂઠ દોષ છે, તેમની ગુણે દ્રિપ, શિરાઓ ન દેખાય તેવી હોય છે.

(૪) નગનવ એ તો પહેલા વજ્રક્રમનારાય સંઘયણુવાળા અને વનમાં રહેનારા જિનક્રમી માધુનો જ આચાર છે. પણ સામાન્ય સાધુ માટે ભગવાને નગનવ પ્રવેશ નથી. કારણકે જિનક્રમ તો દશરૂપથી વધારે જ્ઞાન ધરાવનારજ અદલ્ય કરી શકે પણ તેથી ઓછું જ્ઞાન ધરાવનારા જિનક્રમ અદલ્ય કરી શકે નહિ.

(૫) નગનતા અશિષ્ટ છે કારણકે સ્ત્રી નગન પુરુષની મામે જોઈ શકે નહિ. મૂર્તિપૂજક શ્વેતાંબરોએ આ બધા ખોટા બચાવો પાડીને જીભા કરેલા છે. ઉપગ્રહી કાટેલા છે ને ઉપગ્રહવાનું ફક્ત એકજ કાઠ્યું છે કે—

શ્વેતાંબર દિગંબર બન્ને પક્ષનો એકાંત આગ્રહ

ઉપર આપણે જોઈ ધયા કે અચેત્કન્ય એ મૂળ આચાર છે અને શીત તથા લજ્જા મદન નહિ કરી શકનાર માધુ માટે અપવાદ તરીકે એકથી ત્રણ વચની છૂટ હતી.

વજ્રધારી કરતાં અચેત્ક વિશેષ શક્તિવાળા ગણ્યા એ તો સ્વાભાવિક છે. ઇનિદામ ઉપરથી એમ સમજી શકાય છે કે જ્યારે કાળે પોતાનો પ્રભાવ દેખાડ્યો, બાર દુકાળી પડી, વખેરે કારણથી મોઢા ભાગના સાધુઓ વસ્ત્ર ધારણની તરફેણમાં યઈ ગયા ત્યારે કેટલાક ધર્મચુરત સાધુઓ નગનત્વની તરફેણમાં રહ્યા.

એ પ્રમાણે પણ ધર્મણુમાં આવ્યા તેથી બન્નેમાં મમત્વ, અદકાર ઉત્પન્ન થયો અને તેથી બન્નેએ એકાંતવાદ ધારણ કર્યો. એક પક્ષે સચેત્કપણાનો જ આગ્રહ રાખ્યો અને બીજાએ અચેત્કપણાનો આગ્રહ રાખ્યો. એ ધર્મણુ જ્યારે પરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યું ત્યારે બન્ને

પક્ષ છટા પગા સચેલક આધુ સ્વેતાબ્જ કહેવાયા અને અચેલક સાધુ દિગબ્જ કહેવાયા

એમ છટા પગા પછી સ્વેતાબ્જોએ અચેલકના બચાવ માટે ઉપર પ્રમાણે ખોટા બચાવો ઉત્પન્ન કર્યા ત્યારે દિગબ્જોએ સચેલકના અપવાદને બૂમી નાખવા માટે સૂત્રોને અમાન્ય હગની પોતાની માન્યતાને પુષ્ટ કરનારા પોતાના નવા સામ્રાજ્ય ગયા

બન્ને પક્ષ વચ્ચેના એ ઘર્ષણે એક બીજા તરફ એટલી ખૂબો દ્વેષ જન્માવ્યો કે એકે સામાને સ્વેતપદ કહ્યો ત્યારે તેણે પ્રત્યુત્તરમાં તેની સામેનાને દિક્પદ કહ્યો ! રાગદ્વેષ છતવા માટે સાધુપાત્ર સ્વીકારેલ તેઓ જ રાગદ્વેષમાં ચક્રચૂર બની એકબીજાના કદર વિનોદી થઈ ગયા ! કેવી કાળની વિષમતા !

હવે સ્વેતાબ્જના ઉપગના બચાવો ખોટા છે તે બતાવવા માટે તેને યોગ્ય વિચાર કરી સર્વજ્ઞ ઉપરના નબળા પ્રમાણે જ અર્ધ નજરના મમાધાન સખેય છે

ભગવાન નગ્ન જ દેખાના

તીર્થંકર ભગવાન નગ્ન જ દેખાય છે એમ માનિત કરતાં પં. સુનિશ્રી પાર્શ્વકુમારજી મદારાજે સમ્બન્ધમાં પત્રમાં લખ્યું છે કે—

ઔપચારિક સૂત્રમાં ભગવાન મદાવીર સ્વામીના મસ્તકથી પગના નખ સુધીનું અનેક ઉપમાઓ સહિત વિસ્તૃત વર્ણન છે. પરંતુ તેમાં પણ ભગવાન નગ્ન નહોતા દેખાતા એવો કે.છ ઉદ્દેશ્ય નથી.

આચાર્યશ્રી સૂત્રમાં ભગવાનના હસ્તચક્રાળના શર્યાપરિસંહના વર્ણનમાં લખ્યું છે કે—શૂ-યગાર, વૃક્ષમૂળ, આગમગાર આદિમાં ભગવાન રાત્રિઓ વિતાવતા હતા. ત્યારે કોઈ કે ઈ વાર તેમની પાસે શસ્ત્રવારી આમરક્ષક તથા બીજી વ્યક્તિઓ આવતા હતા. અને તેઓ ભગવાનને પૂછતા કે—તમે કોણ છો ?

“ હુ મિશ્રુ છુ ” એટલું કહી ભગવાન મૌન ધારણ કરતા.

આમરક્ષક કઈ આમાન્ય માણસ નથી હોતા. તેઓ બારે વિચક્ષણ હોય છે. માણસના વેગ આદિથી તેને તુરંત ઓળખી કાઢે તેવા આમરક્ષક બારે ચક્રો હોય છે. ભગવાન નગ્ન દેખાના ન હોત તે આમરક્ષકને પ્રશ્ન કરવાની જરૂર રહેત નહિ. કારણ કે ભગવાનના વેગ ઉપરથી તે ઓળખી શકત.

મંદક સન્યાસી જ્યારે ગૌતમ સ્વામીની સાથે ભગવાન મદાવીરની પાસે ગયા હતા ત્યારે તેણે ભગવાનને વેગ તેમ જ અક્ષરરહિત એટલે નગ્ન જોયા હતા. (ભગવતી સૂત્ર ચ. ૨ ઉ. ૧).

ત્રીજા અધ્યાયનો જવાબ

(૩) શ્રી હેમચંદ્રચાર્ય મહા વિદ્વાન બુદ્ધિચાળી હતા. તેમણે ભગવાન નગ્ન ન દેખાય એના સમર્થન માટે એક નવી વાત જ ઉપભવી શકી. ત્રિશ્લિ યજ્ઞકા પુરુષ ચરિત્રના પદેના ભાગમાં પદેવા તીર્થંકર

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના દેહનું વર્ણન કરતા લખ્યું છે કે કુલિન પુરુષનું ચિન્હ—ગુલ્મેન્દ્રિય અશ્વની પેડે ગુચ છુપાયેલી દોમ તેથી તે નગ્ન અથવા અશિષ્ટ ન દેખાય !

ભાગતલોના મર્ પુરુષોનો આખર કુ ગતી રીતે જ એક સગ્ગો છે તેમા ઠાઈ પણ કુલિન પુરુષના વિગનો આખર અશ્વ જોવો દોમ તેવું કથાય પણ દોઈએ પણ લખ્યું નથી કે જણાવ્યું નથી. આતુ માનવ એ તો હલ્લત વિરુદ્ધની માન્યતા થઈ અને પુરુષને ધોડાની સાથે સગખાવવાની વાત થઈ એ તો મર્ રીતે અયોગ્ય અને ઠાઈ પણ બુદ્ધિમાન પુરુષ ન માની શકે તેવી વાત છે

અને જિન જાગ્રણિ કામા થમણે તો વિશેષાવશ્યક ભાષ્યમાં જ બહુ સ્વામીના મોક્ષગમન પછી જિનકરૂપ વિચ્છેદ મયાની જ ઘોષણા કરી દીધી.

આ પ્રમાણે કેટલાય પૂર્વાચાર્યોએ મૂળ અચેતક આચાર ધર્મને છુપાવીને વધતા જતા શિથિલાચારને પુષ્ટ કરવા માટે અનેક નવી નવી વાતો ઉપજાવી કાઢી કે જે એક રીતે કહીએ તો ઉત્સુક પ્રરૂપણા જ કહેવાય.

જિનકરૂપ દશ પૂરંથી વધુ જ્ઞાનવાળા જ ધારણ કરી શકે એવી વાત પણ મૂળમાં ક્યાંય નથી પણ પાછળથી પૂર્વાચાર્ય ઉપજાવી કાઢેલ છે.

વિશેષ વિગત માટે “જિનકરૂપ” નામનું આ પછીનું પ્રકરણ નં. ૧૪ જુઓ.

પાંચમા બચાવનો જવાબ

(૫) સચેતકતાની પુષ્ટિમાં હેતુો બચાવ એ છે કે નગ્નતા એ અશિષ્ટ દેખાય છે. અક્ષત્ત આ વાત આવકોની દૃષ્ટિથી છે. સસાર હોઆ પછી સાધુને વ્યવહારિક શિષ્ટતા કે અશિષ્ટતા સામે સબંધ નથી. છતાં જે લજ્જા સહન ન કરી શકે તેને માટે ભગવાને પણ ચોક્કસપટની છટ આપી છે.

પં. મુનિશ્રી પાર્શ્વકુમારજી મહારાજે સમ્યગદર્શન પત્રમાં નગ્નતા અશિષ્ટ નથી પણ શિષ્ટ છે માટે જ ભગવાને અચેતકતાનું નિરૂપણ કર્યું છે એમ કહે છે. છતાં તેમની સાંપ્રદાયિકતાએ જોર કરવાથી તેઓથી લખે છે કે—જઘન્ય નવ પૂરં સુધીના જ્ઞાનવાળા અને ૨૦ વીઠ વર્ષની દીક્ષા પર્વાચવાળાને માટે જ નગ્નત્વ શિષ્ટ મનાયું છે. આ વાત કયા સૂત્રમાં છે તે તેઓ જણાવી શક્યા નથી. કારણ કે કાર્પણ્ય સૂત્રમાં એ વાત છે જ નહિ. પણ તેમણે જ જણાવ્યું છે કે—

સ્થાનાંગ સૂત્રમાં સાધુએ વસ્ત્ર ધારણ કરવાના તથા કારણ બતાવ્યા છે—(૧) લજ્જા છૂતવાની અસમર્થતા, (૨) અગ અગ્નિની જીગૃહ્સનીયતા અને (૩) પરિસ્રદ સહન કરવાની અસમર્થતા.

આમાં તથા કારણ જ બતાવ્યા છે. બીજા જે કારણ એટલે—(૪) નવ પૂર્વ સુધી ભણ્યો ન હોય અને (૫) વીસ વર્ષની દીક્ષા પર્વાથ ન હોય તે પણ વસ્ત્ર ધારણ કરે એમ સ્થાનાંગ સૂત્રમાં ચોથા પાંચમા એમ બે વધારે શાસ્ત્ર દર્શાવ્યા નથી. એટલે મુનિશ્રીની પ્રરૂપણા તેમજ જ બતાવેલ સૂત્રત્રિકાંત વિરુદ્ધ જાય છે તે તેમને ધ્યાનમાં રાખી નથી.

પરંતુ નગ્નત્વ એ ખરેખર અશિષ્ટ જ હોય તો ભગવાન તેની પ્રરૂપણા કરે જ નહિ મહાવીર ભગવાનના વખતમાં નગ્ન સાધુઓ હતા જ અને તેઓ ભિક્ષાર્યે પણ જતા જ. જે નગ્નત્વ તે વખતે અશિષ્ટ જ હોય તો સૂત્રમાં નગ્ન સાધુ મારેનું વિધાન જ ન હોય. ભગવતી સૂત્ર શતક ૧ ઉ. ૬ માં કાલાસ્પવેપિ પુત્ર અણુગારને અધિકાર છે. તેમાં કાલાસ્પવેપિ પુત્ર અણુગાર પણ નગ્ન ગદે છે, ભિક્ષાને માટે બીજાને ઘેર જાય છે એમ કહેવું જ છે. એટલે ભગવાન-મહાવીરના વખતમાં નગ્ન સાધુ નહોતા એમ કોઈ કહી શકે તેમ નથી. અથવા કહે તો તે જુદાઈ જ ગણાય.

તેમ જ મધ્યમ વર્ગમાં શિષ્ટ ગણાતો, આચાર હ્રસ્વ વર્ગમાં તેટલો શિષ્ટ ગણાતો નથી. એ પ્રમાણે નગ્નતાની બાબતમાં પણ શિષ્ટતાનું ધોરણ જુદું જુદું ગણી લેવું.

વળી ખીજ રીતે પણ શિષ્ટતાના ધોરણમાં ફેરફાર છે. નાના છોકરાં નાગાં હોય તો પણ તે અશિષ્ટ નથી ગણાતું. સહેજ મોટાં છોકરાં ઘરમાં નાગાં ફરતાં હોય તો પણ તે અશિષ્ટ નથી ગણાતું. છતાં બહાર જતી વખતે તેમને એકાદ કપડાની જરૂર લાગે છે. કપડાં વિના બહાર નાગાં જાય તો તે અસભ્ય લાગે છે. અને મોટા માણસો નગ્ન હોય તો તે અસભ્ય ગણાય છે. વળી ઘરમાં મોટા માણસ પણ લંગોટ કે ધોતિયુ કે ચૂડી પહેરીને ફરે તો તે બહુ અશિષ્ટ ગણાતું નથી.

આમ સંસાર વ્યવહારમાં અનેક દૃષ્ટિથી શિષ્ટતા સભ્યતાને વિચાર કરવામાં આવે છે. એટલે એક મસારી ગૃહસ્થ બીજા સંસારી ગૃહસ્થને કેવી રીતે અશિષ્ટ ગણે તે તેની દૃષ્ટિ ઉપર આધાર રાખે છે.

વળી જમાના પ્રમાણે ગૃહસ્થમાં પણ શિષ્ટતાનું ધોરણ ફરતું રહે છે.

ગૃહસ્થની સાધુ પ્રત્યેની દૃષ્ટિ

પરંતુ સાધુ તરફ ગૃહસ્થ જુએ ત્યારે ગૃહસ્થની દૃષ્ટિ જુદા પ્રકારની હોય છે. સાધુ એ ધર્મની મૂર્તિ છે. એટલે સાધુ પૂજ્ય છે. ગૃહસ્થ સાધુ તરફ પૂજ્યભાવથી જ જુએ છે. ગૃહસ્થમાં પણ તે વખતે સમારંભાવનાને બદલે ધર્મભાવના અને પૂજ્યભાવના જ વર્તેલી હોય છે. એટલે સાધુ તરફ જોતી વખતે ગૃહસ્થ સાધુના મુખ તરફ જ દૃષ્ટિ ફેરવીને જુએ છે.

ગૃહસ્થનો ભાવ માધુનો સત્કાર મન્માન કરવાનો હોય છે તેમજ તેમની પામેથી ધર્મ સાબળવાની ઇચ્છા હોય છે એટલે તે સાધુ મહાત્માના મુખ ઉપર જ દષ્ટિ રાખી ગદેવ હોય છે મામાન્ય રીતે તેની નજર માધુના ખીજા અંગોપાંગ ઉપર જતી નથી અથવા ઠરતી નથી.

એમ તો ગૃહસ્થ, સાધુના મુખ તરફ જ ધ્યાનથી જોઈ રહેલ હોય છે અને ખીજી ગૃહસ્થનો સાધુ તરફ યુદ્ધ પૂજ્યભાવ હોય છે તેથી માધુ નમન હોય અને એધ્યાનપણે પણ ગૃહસ્થની નજર સાધુના ખીજા અંગ ઉપર પણ પડી જાય તો ય તેને સાધુનું શરીર અશિષ્ટ લાગતું નથી પૂજ્યભાવ હોય ત્યાં અશિષ્ટતાનો વિચાર પણ આવી શકે નહિ.

આ વાત ગૃહસ્થ જી કે પુરુષ જન્મે આટલે એક સરખી છે વળી જ્યારે મામાન્ય રીતે માધુ નમન જ હોય એમ ગૃહસ્થો જાણતા જ હોય ત્યારે પછી તેમને માધુની નમનના સખધમા અશિષ્ટતા હોવાનો વિચાર પણ આવે નહિ એ તો એમ જ મમજતો હોય છે કે નમન એ માધુનાનો એક વિશિષ્ટ ગુણ છે માધુનું મપૂર્ણ અપરિમદપણ જોઈને મનમાં એક દમ્ભ પૂજ્યભાવ મિથ્યા મર્ષ દોષ શક્ય નથી.

આપણે સસાગી દાંપતી જોવાનું કે વિચારવાનું મૂકી દઈએ તો જ આ વાત યથાર્થ રીતે સમજમાં આવી શકે.

દગ પ્રશ્નોમાંના પહેલા પાંચ પ્રશ્નોનો જવાબ ઉપરના લખાણમાં મપૂર્ણ રીતે આવી જાય છે.

છઠ્ઠા પ્રશ્નનું સમાધાન

છઠ્ઠો પ્રશ્ન મુદપતિ સખધનો છે. સ્થાનિત્વામીઓ ચોરીએ મહા મુદપતિ બાધી ગણવાને એકંત આગ્રહ એવો છે અને તેમના તે આગ્રહને ક્રમ દેવાવા આટલે સ્થાનકવાસી આચાર્ય તેમ જ અન્ય માધુઓએ તીર્થંગ જગવાનના નેમ જ તીર્થ કરના વખતમાં યઈ મયેતા મુનિમહાત્માએના ચિત્રે ચીતરાવીને તેમને મોટે મુદપતિ બાધીને તે ચિત્રે આચાર્યો અને સાધુઓએ તેમના પુનઃક્રમ જાણ્યા છે અને એ રીતે

તેમણે ઉત્સુક પ્રશ્નપણા કરી છે તે જતાવવાને માટે જ આ છઠા પ્રશ્ન મૂકાયેલ છે.

તીર્થ'કર ભગવાન મુહપતિ બાંધતા નહોતા તેમ હાથમાં પણ રાખતા નહોતા એમ જૈનોના સર્વ સંગ્રહાચો માને છે. સ્થાનકવાસી પણ માને છે. ત્યારે તેઓએ તેમના સાધુઓની આ પ્રવૃત્તિને વખોડી કાઢવી જોઈએ એ તેમનું કર્તવ્ય થઈ પડે છે.

રયા. ૫. મુનિશ્રી પાર્શ્વકુમારજી પણ 'સમ્યગ્દર્શન' પત્રમાંના તેમના લેખમાં કબૂલ કરે છે કે તીર્થ'કર ભગવાન મુહપતિ કે રજોહરણુ ધારણુ કરતા નથી. વળી તેની પુષ્ટિમાં તેઓ જણાવે છે કે ભગવાન મહાવીર નગ્ન અને મુહપતિ રજોહરણુ રહિત હતા માટે જ આમરક્ષકો તેમને ઝાળખી નહિ શકવાથી તેઓ કોણુ છે એમ પ્રશ્ન કરતા હતા. મુહપતિ રજોહરણુ ભગવાન પામે હોત તો આમરક્ષક તેમને દુરત ઝાળખી શકત અને તેથી તેને પ્રશ્ન કરવાની જરૂર રહેત નહિ.

સાતમા પ્રશ્નનું સમાધાન

શ્વેતાંશર મૂર્તિપૂજકોએ દિગંબર સામેના પોતાના ઝિકાંત આમહને અનુસરીને પોતાની શ્વેતાંબર માન્યતાને પુષ્ટ કરવા કયા સાહિત્યમાંથી નગ્ન સાધુની વાતો સદતર કાઢી નાખી છે અથવા તો મૂળ નગ્ન સાધુને શ્વેતાંશર બનાવી દીધેલ છે, અને જિનકક્ષીપણુ તો વિચ્છેદ ગયાની શ્વેતાંબરોએ ખોટી ઘોષણા કરી હોવાથી જિનકક્ષી સાધુની કોઈ કયામાં વાત જ ન હોય તે સ્વાભાવિક છે.

હતાં એટલું જ સદ્ભાગ્ય છે કે કાલાસ્થવેપિ પુત્ર અણુમારની વાત જેની રડીખડી કયા તેમણે કાચમ રાખી છે.

આઠમા અને નવમા પ્રશ્નનું સમાધાન

આઠમા અને નવમા પ્રશ્નમાં ગૃહસ્થને કેવળગાન ઉત્પન્ન થાય તો તે સાધુ વેષ ન પહેરે ત્યાંસુધી તેમને વદન ન કરાવ તે પ્રમાણે

શ્વેતાંબર કથાઓમાં અનેક ઠેકાણે આવે છે અને સ્થાનકવાસીઓ તેનો ખયાવ કરતાં કહે છે કે ગૃહસ્થવેપમા કેવળી દોષ ત્યારે વદન કરવાથી વ્યવહારમાં ખોટી માન્યતા પ્રસરે ! એ પણ એક ભૂલો ખયાવ છે.

ખરી વાત એ છે કે આ પણ શ્વેતાંબરોનું એક ઉપગ્રવી કાદેનું વિધાન છે. અને તેનો મૂળ આશય શ્વેતાંબરોનું પ્રતિપાદન કરવાનો છે. કેવળી પણ નગ્ન નથી રહેતા અને વસ્ત્ર પહેરે છે તે ખતાવવા માટે અથવા સિદ્ધ કરવા માટે આ વિધાન તથા તે કથાઓ ઉપગ્રવી કાદેનું છે

ઉત્તરાધ્યન ૨૩-૩૨મી ગાથા ટાકીને મુનિશ્રી પાર્શ્વકુમારજી લિંગ ધારણ કરવાના ત્રણ કારણ જતાવે છે—(૧) લોકવિશ્વાસ, (૨) સયમ યાત્રાનિર્વાહ અને (૩) જ્ઞાનાદિપ્રદણ. તેમા કેવળજ્ઞાન ઉપન્ન થવાથી કેવળીને ત્રીજું કારણ રહેતું નથી પણ પહેલા એ કારણથી લિંગ ધારણ કરતું જોઈએ એમ મુનિશ્રી પ્રતિપાદન કરે છે

પરંતુ સયમ યાત્રાનું ફળ જ કેવળ જ્ઞાન છે તે પ્રાપ્ત થયા પછી સયમ યાત્રા રહે શી રીતે ? અને કેવળી માટે તો તેમના કેવળ જ્ઞાનથી જ લોક-વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય છે ઉપરના ત્રણ કારણો સામાન્ય મુનિને લાગુ પડે છે પણ કેવળીને લાગુ પડતા દોષ એમ દેખાતું નથી, અને એ ગાથા પણ સામાન્ય માનુષ માટે ઉચ્ચારાઈ છે પણ કેવળી માટે ઉચ્ચારાઈ નથી

અને સાધુ મુનિ માટે સામાન્ય રીતે નઅત્ત જ લગવાને પ્રત્યેક્ષ છે તો નગ્નત્વને જ સાધુનું લિંગ શા માટે ન ગણવું ?

ભરત મહારાજે કેવળી થતાં

નગ્નત્વ ધારણુ દ્યુત્ત ઉત્તુ

ભરત મહારાજને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું તેનું વર્ણન કરતું જ જુદીપ પ્રશસ્તિમા સ્તુતકાર કહે છે કે—

તર્જનં સે મરદે કેવલી સયમેવા મરણાલકાર ઓમુયદ્ધત્ત સયમેવ પ્વમુદ્ધિયં લોય કરેદ્ કરેદ્ધત્તા આયંસઘરાઓ પદિગિક્સ મદ્.

અર્થ—ત્યારે તે ભરત કેવળીએ સ્વયમેવ (પોતાની મેળે) આભરણુ (વસ્ત્ર) અલંકાર (ધરેણું) કાઢી નાખ્યા અને સ્વયમેવ (પોતાની મેળે) પંચમુદ્ધિ લોય કર્યો. તે પછી તે અરિસા ભુવનમાંથી બહાર નીકળી ગયા.

અહીં આભરણુ અને અલંકાર બે શબ્દ વાપરેલા છે. આભરણુમાં વસ્ત્ર અને અલંકાર બન્ને અર્થ સમાર્થ જાય પણ અલંકાર શબ્દ જુદો વાપરેલ હોવાથી આભરણુનો અર્થ વસ્ત્ર સર્થ શકાય. એટલે કે કેવળી ભરત મહારાજ નગ્નત્વ ધારણ કરીને અરિસાભુવનમાંથી નીકળી ગયા.

આ ઉપરથી પણ નગ્નત્વ એ મુનિનું લિંગ છે એમ સમજી શકાય છે અને ગૃહસ્થાવસ્થામાં કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં કેવળી દુરત જ વસ્ત્રામૃષણ કાઢી નાખીને નગ્ન થઈ જાય એ જ નિયમ અથવા એ જ વ્યવહાર સાચો છે એમ સમજી શકાય છે.

બાકી કેવળીને વસ્ત્રનો પરિગ્રહ ન હોય છતાં આપણે તેને પરિગ્રહી બનાવવા તે મને તો ધર્માનુસાર લાગતું નથી કે યોગ્ય પણ લાગતું નથી.

દશમા પ્રશ્નનું સમાધાન

દશમા પ્રશ્નનો જવાબ ઉપરના પ્રશ્નના જવાબમાં આવી જાય છે.

અહિંસા અને સત્ય એ તો જૈન ધર્મના પાયા રૂપ છે, તો જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતને યોગ્યતા કે સત્ય તરીકે જાહેર ન કરવા એ કાર્ય ધર્મ વિરુદ્ધનું જ ગણાય.

નગ્નત્વને જિનકટપીનું નામ આપી તે (જિનકટપી પાણુ) વિચ્છેદ ગયાની ઘોષણા કરવી. એવી વાતો ઉપજાવી કાઢી સત્યને ગોપવવા કરતાં સૂત્રમાં સાધુતા નગ્નત્વનું પ્રતિપાદન છે એ વાતનો સ્ત્રીધી રીતે સ્પષ્ટ રીતે સ્વીકાર કરી, હાલના કાળમાં શરીરની નિર્જળતાને હર્ષને એવો કડક આચાર પાળી ગણાય તેમ નથી એમ ખતાવીને વસ્ત્રની જરૂરીઆત અનિવાર્ય ગણાવવામાં આવે તો જ તે સત્ય કહેવાય તો જ નેમાં પ્રમાણિકપાણુ કહેવાય.

અને માચી વાત આવકો કણુલ કરવાના જ છે, સાચી વાત કરવાથી સાધુનું આવકોમાં માન જરાય ચટવાનું નથી પણ વધવાનું જ છે.

તો પછી સત્યને મત્ત્ય તરીકે બહાર રીતે કણુલ કરવામાં શા માટે હાઈપણુ વાધો હોઈ ગયે ?

પ્રકરણ પંદરમું

જિનકદંપ

જિનકદંપ કે જિનકદંપી શબ્દ જ ભગવાન મહાવીરના વખતમાં ક્યાંય વપરાયેલો નથી. એક પણ અંગસૂત્રમાં જિનકદંપી શબ્દનું નામનિશાન નથી. તેમ નાનત્વ એ જિનકદંપીના જ આચાર નહિ પણ સમસ્ત સાધુવર્ગ માટેના આચાર છે તે વાત આચારાંગ સૂત્ર તેમ જ કદંપસૂત્ર સાબિત કરે છે.

જ્યારે સચેલકત્વનો આગ્રહ પ્રગટ્યો ત્યારે પણ અચેલકત્વને તદ્દન નાબુદ કરી શકાય નહિ. તેથી સામાન્ય દલકી સધવણુવાળા સાધુથી પાળી ન શકાય તેવા કડક આચારના નિયમો જિનકદંપી માટેના છે એમ દરાવીને જિનકદંપી આચાર જુદો બનાવ્યો.

જિનકદંપ સબધી મતભેદની શરૂઆતની વિગત આગળ “પ્રાચીન કાણુ” નામના પ્રકરણ નં. ૨ માં અપાર્ધ ગઈ છે.

આચારાંગ સૂત્રમાં

જિનકદંપની વાતજ નથી.

સાધુના આચાર માટેના મૂળ સૂત્ર આચારાંગ સૂત્રમાં જિનકદંપીના જુદા આચાર માટેની વાત જ નથી. પણ સૂત્રો પુસ્તકારૂઢ થયા તે પહેલાં તે જિનકદંપીની વાત શ્વેતાંબરોમાં રૂઢ થઈ ગઈ હતી અને તેથી શુરુ શિષ્ય વચ્ચે તે બાબત સ્પષ્ટ કરવા માટેની પ્રશ્નોત્તરી ચાલી દોય તે સંભવિત જ છે. અને સૂત્રો પુસ્તકારૂઢ થતી વખતે તે પ્રશ્નોત્તરી ભગવતી સૂત્રમાં ધુસી જાય તે સ્વાભાવિક છે.

જિનકદંપ પાછળથી ઠરાવાયો

તત્ત્વાર્થ સૂત્રની દીકામાં નગનપરિસહનો અર્થ કરતી વખતે સિદ્ધસેનગણિએ નવો અર્થ ઉપગમતી જિનકદંપને જુદું જ દરાવ્યું.

જિનકલ્પના આચાર રહેણીકરણી જુદી જ દરાવી દીધી કે જે વાત મૂળ મૂત્રમાં ક્યાંય છે જ નહિ.

અને જિન બદ્ધગણિ ક્ષમાશ્રમણે તો વિશેષાવસ્યક ભાષ્યમાં જાણુ સ્વામીના મોક્ષમન પછી જિનકલ્પ વિચ્છેદ ગયાની જ ઘોષણા કરી દીધી.

આ પ્રમાણે કેટલાય પૂર્વાચાર્યોએ મૂળ અચેતક આચાર ધર્મને છુપાવીને વધતા જતા શિથિલાચારને પુષ્ટ કરવા માટે અનેક નવી નવી વાતો ઉપજાવી કાઢી કે જે એક રીતે દલીએ તો ઉચ્ચત પ્રશ્નપણા જ કહેવાય.

જિનકલ્પ દશ પૂર્વથી વધુ જ્ઞાન વાળા જ ધારણ કરી શકે એવી વાત પણ મૂળમાં ક્યાંય નથી પણ પાછળથી પૂર્વાચાર્યે ઉપજાવી કાઢેલ છે. તેમજ અચેતક સાધુ જિનકલ્પી જ હોય એવું વિધાન પણ આચારાંગ સૂત્રમાં નથી. તથા અચેતકપણુ પહેલા વળ મુલ્યમ નારાય સંધયણુવાળા જ પાળી શકે એવો પણ કોઈ નિયમ નથી. આજે પણ અચેતકપણુ પાળવામાં આવે છે તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ છે.

જિનકલ્પ ઉચ્ચતપ પ્રધાન છે

જિનકલ્પી માટે બનાવેલા નિયમો ઉચ્ચ તપ પ્રધાન છે. અને તેથી તે નિયમો પહેલા સંધયણુવાળા સાધુથી જ પાળી શકાય એમ કહેવું તે કેટલેક અશે વ્યાજબી ગણાય.

પરંતુ અચેતકત્વ અને તપ એ બે જુદી જુદી વસ્તુ છે. અચેતક સાધુએ પણ તપ કરવાનો જ ને પરંતુ છે શરીરની શક્તિ પ્રમાણે કરવાનો છે, પણ અચેતકત્વ ધારણ કર્યું માટે જિનકલ્પી માટે બનાવેલા નવા નિયમો અતુસારનો ઉચ્ચ તપ કરવાનું અચેતક સાધુ માટે ફરજિયાત નથી. એટલે અચેતકત્વ પહેલા સંધયણુ વાળો જ ધારણ કરી શકે એવો નિયમ નથી.

પંચમ આરાના દુષ્ટ કાળના પ્રમાણે ચેતનાંજરો ઉપર અસર કરી અને તેમને સચેતકત્વ માટે આગ્રહી બનાવ્યા તો તેવી જ રીતે શળ

પ્રભાવે દિગંબરો ઉપર પણ અસર તો કરી જ હતી. તેમણે અચેત્કત્વનો આગ્રહ તો રાખ્યો પણ જ્યારે શ્વેતાંબરમાં જિનકલ્પ જુદો બની ગયો ત્યારે દિગંબરોએ પણ જિનકલ્પનો આચાર જુદો બનાવી દીધો.

દિગંબરોના જિનકલ્પી માટેના નિયમો

દિગંબરોએ પણ જિનકલ્પી માટે નીચે પ્રમાણે ઠરાવ્યું છે—

- (૧) જિનકલ્પી તીર્થ કરના સમયમાં જ દોય છે.
- (૨) જન્મથી વીસ વર્ષ સુધી ભોગ ભોગચીને પછી આગણીશ વર્ષ સુધી મુનિ પર્વાયમાં રહીને ત્યારબાદ જિનકલ્પી મુનિ માય છે.
- (૩) વીસ વર્ષ સુધી ભોગ ભોગચવાનો નિયમ મહાવીર ભગવાન ગૃહવાસમાં રહેલા તે ઉપરથી ઉપભવી કાઢેલો લાગે છે. પરંતુ આગણીશ વર્ષ મુનિ પર્વાયની મુદત શા માટે ઠરાવી છે તે સમજાતું નથી.)
- (૪) જિનકલ્પીને પહેલું સધયણુ દોય છે.
- (૫) જિનકલ્પીને નવ અથવા દશપૂર્વંતુ જ્ઞાન દોય છે.
- (૬) જિનકલ્પી તીર્થ કરે ભગવાનની જેમ વિહાર કરે છે.

(અપ્રતિબદ્ધ વિહારને ઉદ્દેશીને આ નિયમ દોય એમ લાગે છે. પરંતુ ઉચ્ચ કક્ષાના જધા ય નિયમો માટે અપ્રતિબદ્ધ વિહારનો જ નિયમ છે.)

શ્વેતાંબરોએ અચેત્કત્વને જ જિનકલ્પ ઠરાવેલ છે ત્યારે દિગંબરોએ અચેત્કત્વને અને જિનકલ્પને જુદા જુદા ગણ્યા છે. એટલો ફરકાર બાદ કરીએ તો જિનકલ્પી માટેના બાકીના નિયમો બન્ને અપ્રદાયના લગભગ એક સરખા છે.

અચેત્કત્વ એ સાધુ માટેનો આત્મારાગ સ્તર પ્રમાણે સામાન્ય નિયમ છે. તેમાં સધયણુની કોઈ શરત નથી. સાધુના આચારમાં જે

ખાસ વિશેષ કડક અને ઉગ્ર આચાર હોય તે આ કાળમાં પાળી ન શકાય તે કારણે તેટલો આચાર જુદો પાડીને તેને જિનકંપનું નામ આપ્યું હોય એમ જણાય છે.

મૂળ આચારના નિયમમાં ફેરફાર કર્યા વિના ઉચ્ચતમ નિર્મળતા ઉત્કૃષ્ટ આચારને તે પ્રમાણે કહીને જુદો પાડી તેને જુદું નામ આપવામાં કાંઈ ખોટું થતું નથી, પરંતુ અવ્યયક અને જિનકંપ એ એ જુદી બાબતો હોવા છતાં તે બન્ને એક ગણી કાઢવી એ ખોટું છે, એટલે એટલી વાત સૂત્ર વિરુદ્ધની ગણાય.

જિનકંપથી સર્વજ્ઞતાને બાધ

જિનકંપ ભગવાન મહાવીરે પ્રરૂપેલ છે એમ માનવાથી ભગવાનની સર્વજ્ઞતાને જ બાધા પહોંચે છે તે આ પ્રમાણે—

ભગવાને આચારાગ્ર સૂત્રમાં જિનકંપની કાંઈ જ વાત કરી નથી. શિષ્યોને માથુના આચાર સંબંધી વાત કહતી વખતે જિનકંપનું નામ આપીને કાંઈ પણ વ્યાખ્યા કરી નથી, ત્યારે શિષ્યોને બીજા વિષયની વાત કહતી વખતે ભગવાન શિષ્યોને જિનકંપનો ઉલ્લેખ કરે જ નહિ કારણ કે ભગવાન તો જાણે છે કે તેમણે શિષ્યોને જિનકંપનું નામ સૂઝાં બતાવ્યું નથી તો શિષ્યો જિનકંપનું નામ ભગવાનના મુખમાંથી સંભળે તો પણ તેઓ જિનકંપ શું તે સમજી શકે જ નહિ.

એટલે સર્વજ્ઞ ભગવાન એવી અસંબંધ વાત કહે જ નહિ ભગવાનને નામે આવી વાત કહેનારા ભગવાનને સર્વજ્ઞ માનતા નથી એ સાબિત થાય છે.

અપ્રદાયવાદીઓ ભગવાને જિનકંપની વ્યાખ્યા કરીને જિનકંપની પ્રરૂપણા કરી હતી એવું તો સાબિત કરતા જ નથી. પણ આગતરી રીતે જિનકંપ સાબિત કરવાની પ્રાચીન કહે છે ત્યારે જિનકંપને ભગવાનના નામે ચડાવવાની વાત કેમ માની શકાય ?

અમુક આચારને જિનકલ્પનું નામ અપાય તેમાં મને કશોય વાંધો નથી. પણ તે વાત ભગવાને જ કરી છે એમ પ્રતિપાદન કરવા સામે જ મારો વાંધો છે. કારણકે તેથી ભગવાનના સર્વગુણોનો જ ઇન્કાર થઈ જાય છે.

આચારાંગ સૂત્રમાં જિનકલ્પના જુદા આચારો ખતાવ્યા જ નથી. ભગવાનની એ બૃહ મુદારવાને માટે ટીકાકારે બધા ટીકાણે એવા ઉદ્દેશ્ય કર્યા છે કે—“આ તો જિનકલ્પીનો આચાર છે,” “આ સૂત્ર જિનકલ્પીને ઉદ્દેશીને લખાયું છે” અને આ વાત તો “જિનકલ્પીને ઘટે તેમ છે.”

એટલે કે ભગવાન સર્વજ્ઞ નહિ હોવાથી તેમને કયો આચાર જિનકલ્પનો છે તે ખબર નહોતી અને બધા આચારો સામાન્ય રીતે સર્વ સાધુ માટે લખી નાખ્યા.

પણ આવી રીતે ભગવાનને અસર્વજ્ઞ ઠરાવી તેમની બૃહ મુદારવાનો ડાળ કરતાં ટીકાકારે આચારાંગ સૂત્રની કલમ ૫૫૬ માં, કલમ ૮૨૪ માં અને ૮૪૧ માં સ્પષ્ટ રીતે અને એકસરખી રીતે બિશુબિશુણીના આચારો છે તેને પણ જિનકલ્પીના આચાર ઠરાવી દીધા ! શું સાધ્વીઓ જિનકલ્પી હોય એમ માનો છા ?

ભગવાનને સર્વજ્ઞ નહિ માનનારા અને મતાગ્રહને ચુસ્તપણે વળગી રહેનારા જ આવી અસબધ વાતોને સત્ય તરીકે સ્વીકારે.

પહેલા ત્રેવીશ તીર્થંકરોના વખતમાં જિનકલ્પ નહોતો એમ તો અપેક્ષવાદીઓ સ્વીકારે જ છે.

મેં આ લેખમાં ખતાવ્યું છે તેમ ચોવીસમા મહાવીર સ્વામીના વખતમાં પણ જિનકલ્પીપણ હવું નહિ. શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાંનું નામ-નિશાન પણ નથી.

અથા જિન-તીથ કરોનો ધર્મ એકસરખો જ હોય છે એટલે અધ્યાય-ચોવીશેય તીર્થ કરોના વખતમાં જિન કલ્પ આદિ કોઇ પણ કલ્પનું નામનિશાન હતું નહિ.

એ અથા કલ્પોની કલ્પના પાંચમા આરાના શિધિક્ષાચારમાંથી ઉત્પન્ન થઇ છે.

પરંતુ તેનો અર્થ એમ નથી કે જિનકલ્પમાં વર્ણવેલું ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર-તપ નહોતું. પહેલાના સાધુઓમાં તો વિશેષ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર-તપ હતું. પણ ચારિત્ર-તપના તે વખતે જુદા જુદા વિભાગ નહોતા એમ જ સમજવાતું છે.

પાંચમા આરામાં જે ઉત્કૃષ્ટ તપ યજ્ઞ શકે તેમ નથી અને જે ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પાળી શકાય તેમ નથી તેને જુદા પાડીને તેને જિન-કલ્પ નામ આપ્યું એમ જ સમજવાતું છે.

પ્રકરણ મોગમું
દિગંબરની ઉત્પત્તિ
સ્વેતાંબરોએ લખેલી
અતિશયોક્તિ લેવાની વાત

જૈન ધર્મ એક જ છે અને તે અનાદિ છે. એક જ ધર્મના બે ફાંટા પડ્યા તે અપેક્ષાએ સ્વેતાંબર અને દિગંબરની ઉત્પત્તિ થઈ એમ કહી શકાય.

સ્વેતાંબરોએ દિગંબરોની ઉત્પત્તિ કેમ થઈ તેની કથા સ્વે. શાસ્ત્રમાં કહેલી છે તેમ જ દિગંબરોએ સ્વેતાંબરોની ઉત્પત્તિ કેમ થઈ તેની કથાઓ તેમના ગ્રંથોમાં આપેલી છે તે બંનેની કથાઓમાં કેટલું સત્ય છે, કેટલી વાસ્તવિકતા છે તે સમજવા માટેનો આ પ્રયત્ન છે.

પહેલાં સ્વેતાંબરોએ આપેલી દિગંબરોની ઉત્પત્તિ સંબંધીની કથા જોઈશું અને તેની સમીક્ષા કરીશું. અને પછીના પ્રકરણમાં દિગંબરોએ લખેલી કથાઓ અને તેની સમીક્ષા આપીશું.

મતલેદની શરૂઆત

જૈનધર્મના સાધુઓમાં પહેલો મતભેદ હેતુ કેવળી શ્રી જબ્હસ્વામીના નિર્વાણ પછી તુરત જ ઉત્પન્ન થયો હતો. પરંતુ તે થોડા વખતમાં એટલે ઘણું કરીને બદલાયું સ્વામીના વખતમાં તે મતભેદ શમી ગયો હતો અને બંને પક્ષે જિનકલ્પ અને સ્થવિર કલ્પના ભેદનો સંપ્રદાય ઊર્ધ્વ હતો.

પરંતુ તે પછી આર્થ મહાનિગ્ધિએ જિનકલ્પના જેવો આચાર પાળવાનું ફરીથી શરૂ કરવાથી વળી પાછો મતભેદ શરૂ થયો હતો. આર્થ મહાનિગ્ધિના શિષ્યો જિનમુદ્ધમ ચાલુ છે એમ માનવા લાગ્યા ત્યારે નરમ દળના માધુઓ જિનકલ્પ વિરુદ્ધે ગયાની વાતને વળગી રહ્યા.

એ મતભેદ પશુ બહુ લાંબો ચાલ્યો નહોતો કારણ કે વિપ્રમ કાળના કારણે દિવસે દિવસે શરીર અસ્થાન હીન હીન થતું જવાથી જિનકલ્પના હિમાયતીઓને નવા માધુઓમાંથી જરા પશુ ઉત્તેજન અશુભ નહોતું તેથી તે મતભેદ ખીણવાગ પશુ શાત થઈ ગયો.

છતાં આ મતભેદનું ઝેર તો માધુઓમાં રેડાઈ ગયું હતું તે નાબૂદ થયું નહોતું અને આર્થ-શિવ સૂરિએ જ્યારે તેમના પિતાને વસ્ત્રધારી ગ્રહેવા દર્શને મુનિ દીક્ષા આપી ત્યારે ગરમ દળના માધુઓમાં ફરીથી ઉગ્ર મતભેદ શરૂ થયો એમ દેખાય છે. કારણ કે આર્થ-શિવ સૂરિના સ્વર્ગગમન પછી દમ્ત (દિગંબર મત પ્રમાણે) નવ વર્ષ પછી અને (સ્વેતાબ્રહ્મ મત પ્રમાણે) બાર વર્ષ પછી દિગંબર અને સ્વેનામરના નામથી બંને અપ્રદાયો છટા પડ્યા.

કાળસામ્યનો વિચાર કરતાં સમજાય છે કે ઉક્ત મૂર્તિવાળા તથા ગમ્મના આદિ પુરુષ એ જ આય' કૃષ્ણ હતા કે જેના શિષ્ય શિવભૂતિએ જિનકલ્પનો સ્વીકાર કર્યો હતો.

દિગંબર આચાર્યોએ નિયમપૂર્વક ચૌરસેની બાપાનો સૌથી અધિક આદર કર્યો છે તે ચૌરસેની બાપા મથુરા અને તેની આસપાસના પ્રદેશમાં પ્રત્યેક કાળથી ચાલુ હતી. તેથી એમ સમજાય છે કે દિગંબર શાખાનું મૂળ ઉદ્ભવ સ્થાન ચૌરસેન દેશ હતો કે જેની રાજધાની મથુરા હતી.

શિવભૂતિનો જ્ઞાતાંત સ્વે. આવશ્યક મૂળ બાબ્બ અને ચૂર્ણામાં આપેલો છે તે જ્ઞાતાંત જેમનો તેમ ઈતિહાસ વિચારક પં. શ્રી કલ્યાણ વિજયશ મહારાજે સ્વેતાંબર સંપ્રદાયની માન્યતા જાણી શકાય તેટલા માટે પ્રમિદ્ધ કરેલ છે. તે જ્ઞાતાંતનો અનુવાદ હું અહીં આપું છું.

શિવભૂતિનું જ્ઞાતાંત

ભગવાન મહાવીર સિદ્ધ થયાને ૬૦૯ વર્ષ વ્યતીત થયા ત્યારે રથવીરપુરમાં બોટિકો (દિગંબર)નું દર્શન ઉત્પન્ન થયું. રથવીરપુર નગર હતું. ત્યાં દીપક નામનું ઉદ્યાન હતું. આય' કૃષ્ણ નામના આચાર્ય ત્યાં પધાયા.

ત્યાં સહજમલ શિવભૂતિ નામના એક આદમી રહેતા હતા. એક સમયે તેમની સ્ત્રીએ તેની માસુને ફરિયાદ કરતાં કહ્યું—એ હમેશાં વ્વરધી રાત્રે ઘેર આવે ત્યાં સુધી હું બૂખી જાગતી જોગી રહું છું.

માસુએ કહ્યું—આજે બારણાં બંધ કરીને સુઈ જાજે. હું જાગીશ.

તે સુઈ ગઈ. મધરાતના સમયે તેણે બારણાં ખખડાવ્યાં. ત્યારે માતાએ ફિટકાર આપતાં કહ્યું—અત્યારે જ્યાં બારણાં ખુલ્લાં દેખાય ત્યાં ચાલ્યો જા.

તે આદ્યો ગયો અને તપાસ કરતાં તેણે સાધુઓનો ઉપાશ્રય પ્રુત્યો જોયો. અદર જઈ સાધુઓને વદન કરતાં તેણે કહ્યું—મને પ્રવ્રજ્યા આપો.

પરંતુ સાધુઓએ તેની પ્રાર્થના સ્વીકારી નહિ. ત્યારે તેણે પોતે પોતાની મેજ સોય કરી નાખ્યો. ત્યાર પછી તેને સાધુને વેપ આપ્યો અને સાધુઓ તેની સાથે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા.

કાળાતરે સાધુ ફરીથી ત્યાં આવ્યા. રાત્રીએ શિવશ્રુતિને એક બહુમૂલ્ય કબજા આપ્યું.

આચાર્ય કહ્યું—સાધુઓને તેની સી જરૂર છે ? તે એ કેમ સીડ ?

એમ કહીને તેને પૃથ્વા વિના જ કમળને ફાડીને તેની નિપદાઓ (નિશાયિઓ) કરી નાખી તેથી શિવશ્રુતિ બહુ જ નારાજ થયો.

એક દિવસ જિનકલ્પિક સાધુઓનું વર્ણન ચાલી રહ્યું હતું કે જિનકલ્પિક બે પ્રકારના હોય છે—પાણીપાત્ર અને પાત્ર ધારી.

(નોંધ—આહી જિનકલ્પી બે પ્રકારના હતા—(૧) પાણીપાત્રી એટલે હાથમાં લોજન લેનારા (૨) પાત્રધારી એટલે જોજન માટે પાત્ર રાખનારા)

પરંતુ આહી જનકલ્પી વસ્ત્રધારી હોય એમ કહ્યું નથી. એટલે જિનકલ્પીને વસ્ત્રધારી કહેનારા કેવા જુઠા છે તે મમજી શકારો,

—ન. ગિ. શા.)

ત્યારે શિવશ્રુતિએ પૂછ્યું—આજકાલ આટલી બધી ઉપાશ્રિ કેમ રાખવામાં આવે છે ? જિનકલ્પ કેમ આચરવામાં નથી આવતો ?

આચાર્ય—આ સમયે તે વિન્હેડ ગયો છે તેથી તે આચરવામાં આવતો નથી.

શિવભૂતિ—વિચ્છેદ કેમ જાય? હું આચરું છું. પરલોકાર્થીએ તો એમ જ કરવું જોઈએ. ઉપધિ, પરિગ્રહ સા માટે જોઈએ? પરિગ્રહમાં કપાય, મૂર્છા, ભય આદિ ધણા દોષ છે. શાસ્ત્રમાં પણ અપરિગ્રહત્વ જ કહેવું છે. જિનેશ્વર ભગવાન પણ અચેતક જ હતા. માટે અચેતકતા જ સારી છે.

શુરુ—તો તો શરીરનો પણ ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ કારણ કે કોઈને શરીર પર કપાય મૂર્છા આદિ ચર્ષ જાય છે. શાસ્ત્રમાં અપરિગ્રહત્વ કહ્યું ■ પણ તેનું તાત્પર્ય એટલું જ છે કે સાધુએ ધર્મોપકરણ ઉપર પણ મૂર્છા કરવી નહિ જોઈએ. જિન પણ એકાંત અચેતક નહોતા શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે સર્વ જિનેશ્વર એક દેવદંબની સાથે દીક્ષિત થયા હતા.

(નોંધ—મૂર્છા વિના ઉપકરણો રાખી શકાય એવો મૂર્છાના ખોટો અર્થ તેમજ જિન અચેતક નહોતા એવો ખોટો અર્થ કરવામાં સાધુઓ તે વખતે કેટલા બધા કુશળ થઈ ગયા હતા તે આ હકીકત બતાવી આપે છે. આ રીતે જ મૂર્છા નહિ હોવાનો ટોંગ કરીને અને પોતાની નિર્બળતા ખુપાવીને ઉપકરણો વધારતા ગયા અને શિથિલાચાર પોષતા ગયા.—ન. ગિ. શેઠ)

આ પ્રમાણે સ્થવિરોએ શિવભૂતિને સમજાવ્યા પણ કર્મોત્પન્ને વશ થઈને તેઓ વસ્ત્રો છોડીને ચાલ્યા ગયા.

ઉત્તરા નામની તેમની એક બહેન હતી તેણી ઉદ્યાનમાં રહેના શિવભૂતિને વદના કરવા ગઈ અને તેને જોઈને તેણીએ પણ વસ્ત્રો ત્યાગી દીધા. તેણી બિશ્વ યે ગામમાં ગઈ. તેને જોઈને એક ગણિકાએ વિચારું કે આને લઈને લોકો અમારાથી વિરક્ત થઈ જશે તેથી તે વેસ્ત્રાએ ઉત્તરાના હર પ્રદેશ પર એક વસ્ત્ર ખાંધી દીધું.

જો કે તેણીની ઇચ્છા વગર ગમ્ભવાની નહોતી પણ શિવભૂતિએ કહ્યું—રહેવા દે આ તને દેવતાએ આપ્યું છે

શિવભૂતિએ ઝાડકુડ અને વીર નામના બે શિષ્ય કર્યા અને ત્યાથી પરપરા આણી.

ભાષ્યનો ખાફ “ઝાડિન્નકોર વીગ” છે ચૂર્ણકારે “કોડિન્ન” “કોટવીરા” એમ પદચ્છેદ કર્યો છે અને શિવભૂતિના શિષ્ય લખ્યા છે પરંતુ અમારા વિચારથી ઝાડિન્નકોર એ કુડકુડનું અપભ્રંશ છે અને “વીર” એ વીગનદી, વીરસેન કે તેને મળતા નામવાળા આચાર્યનું નામ છે ભાષ્યમાં તેને શિવભૂતિના શિષ્ય લખ્યા નથી પણ ‘પરપરાસ્પર્શક’ લખેલ છે એથી સ્પષ્ટ છે કે શિવભૂતિના દીક્ષા શિષ્ય નહિ પણ પરપરા શિષ્ય હતા ખૂબ પ્રસિદ્ધ થવાથી અથવા દિગંબર શાખામાં મદત્વપૂર્ણ કાર્યકર હોવાથી ભવિષ્યકારે શિવભૂતિની પછી તેને નામોદ્દેશ કર્યો છે

બોટિક શિવભૂતિએ તથા ઉત્તરાએ પોતાની તકબુદ્ધિથી રથવીગ પુરમાં આ મિથ્યાદર્શન ઉત્પન્ન કર્યું.

બોટિક શિવભૂતિથી બોડિયલિંગની ઉત્પત્તિ થઈ અને ઝાડિન્ન કોરની પરપરા સ્પર્શક ઉત્પન્ન થઈ

આ પ્રમાણે સ્વેતાબર અથવા દિગંબર સમ્રદાયની ઉત્પત્તિ સમગ્રમાં મૌલિક વૃત્તાંત છે. પછીના અધ્યક્ષોએ જે કંઈ પણ આ નિયમમાં લખ્યું છે તે સર્વ આ વૃત્તાંતના આવાર પર લખ્યું છે.

શિવભૂતિના પિતાનો વૃત્તાંત

પચકલ્પ ચૂર્ણમાં શિવભૂતિનું નામ ‘ચડકુર્ણ’ એમ જતાવ્યું છે અને ત્યાં તેના પિતાના અર્જુનમાં પણ થોડો વૃત્તાંત લખેલ છે તે વાચકોના અવલોકનને આધાર લખેલો છે

રાજના એક અંગરક્ષક હતા. તે સાધુઓની પાસે ધર્મ સાંભળીને આવક ચર્ચ ગયા. એની એ જ આજીવિકા હતી તેથી તે તેની તલવાર લોખંડને બદલે કાષ્ઠની રાખતો હતો. તેના મિત્રે રાજને કહી દીધું કે એ તો લાકડાની તલવાર રાખે છે. રાજએ તેની તલવાર જતાવવા કહ્યું. આવકે સમ્યગ્દષ્ટિ દેવતાનું સ્મરણ કરીને તલવાર આનમાંથી ખેંચી કાઢી તો લોહાની તલવાર નીકળી.

રાજએ પેલા ચાડી ખાનાર પુરુષ તરફ જોયું તો તે ખસિયાણો પડી ગયો. ત્યારે આવકે રાજના ચરણોમાં નમન કરીને સત્ય વાત કહી દીધી. તેને ચક્રણું નામનો પુત્ર હતો. તેણે દીક્ષા લઈને બોટિકોની ઉત્પત્તિ કરી.

આ પ્રમાણે શ્વેતાંબર પ્રાચીન સાહિત્યમાં શિવભૂતિના પિતાનો વૃત્તાંત છે.

શિવભૂતિના વૃત્તાંત ઉપર શ્રી કલ્યાણવિજયજીની સમીક્ષા

શ્વેતાંબરાચાર્યોએ લખેલ શિવભૂતિનું વૃત્તાંત અક્ષરશઃ સત્ય હોવાનો ખત્રે આપણે દાવો ન કરીએ પરંતુ તેના પિતા અંગરક્ષક હતા, તેની સદ્ગુણમય તથા ચક્રણું જેવી ઉપાધિઓ તથા દીક્ષા લીધા પછી રાજની તરફથી અમૂલ્ય કબજની ભેટ ઇત્યાદિ એવી વાતો છે કે શિવભૂતિ રાજ કર્મચારી હોવાની અને કુટુંબના અપમાનથી ધર છોડી ચાલી નીકળવાની વાત માનવામાં ચંદેદ રહેતો નથી.

અને એવા રાજ માન્ય મનુષ્યને રાજ તરફથી મળેલી ભેટ મળકમાં ગુરુનો ઉપાલંબ તથા એ ચીજનો નાશ કરી દેવો એ પણ અવશ્ય અપમાનજનક ઘટના છે. આ ઘટનાથી ઉત્તેજિત થઈને શિવભૂતિ ગુરુની વિરુદ્ધ યાચ અને તે પણ વચ્ચેના સળકમાં જ વિરુદ્ધ યાચ તે પણ સ્વાભાવિક છે.

શિવભૂતિએ આચં કૃષ્ણની સાથે ઉપધિ ન રાખવાના સબધમાં જે દલીલો કરી છે તેનો સાર એટલો જ છે કે ઉપધિ કપાય, મૂર્છા અને ભય ધત્તાદિનું કારણ છે. તેણે એમ નથી કહ્યું કે ઉપધિ રાખવાથી મુક્તિ નથી મળતી. એથી ભિલટું આચાર્ય ઉત્તરોને વસ્ત્ર રાખવાની સંમતિ દીધી કારણ કે સાધુ અચેતક થાય તેમાં શાસ્ત્રનો આધાર છે પણ શ્રીને એમ કરવામાં કલ્પાધ્યયનની સ્પષ્ટ નિષેધાણા છે. શિવભૂતિ એ જાણતા ન હોય એ સંભવિત નથી. તેથી તેમણે ઉત્તરોને અચેતક ન થવાની આજ્ઞા કરી.

આ વિષયમાં ગણિકા દ્વારા તેને વસ્ત્ર આપવાની જે વાત કરવામાં આવી છે તે સંભવ છે કે તે માત્ર દ્વેષનું જ પરિણામ હતું.

શિવભૂતિએ વસ્ત્રપાત્ર નહિ રાખવાનો ઉત્કૃષ્ટ જિનકલ્પ સ્વીકાર્યો હતો તો પણ આગળ જતાં તેને અનુભવ થયો કે આ રીતનો ઉત્કૃષ્ટ માર્ગ લાભો મમય આવશે કદિન છે. તેથી તેમણે સાધુઓના આપવાદિક લિંગનો પણ સ્વીકાર કર્યો.

આ વાત વાંચકે અમારી કોરી કલ્પના સમજવી નહિ. કારણ કે દિગંબર સંપ્રદાયના પ્રાચીન ગ્રંથોમાંથી જ આ વાત પ્રમાણિત માય છે

લગવતી આરાધનાના ઉદ્દેશો

દિગંબર સંપ્રદાયના ધુરંધર આચાર્ય આચર્ય શિવકોટિ પાતે હસ્તભોજ હતા. તેઓ તેમના 'લગવતી આરાધના' ગ્રંથમાં લખે છે કે—

“જેઓ ઔન્સનિક લિંગમાં રહેવાવાળા છે તેને માટે તો એ લિંગ છે જ પણ આપવાદિક લિંગવાળાએ પણ સ્થારો

લેતી વખતે ઔત્સર્ગિક લિંગ (નગ્નતા) ધારણ કરવું મળે છે.”
(ગાથા ૭૭).

“જોને વિહારચર્ચામાં માનસિક, વાચિક તથા કાપિક દોષ નિશ્ચિન રૂપથી લાગ્યા હોય તે પશુ સંસારના સમયે આત્સર્ગિક લિંગ ધારણ કરે.”

“જો રચાન ચોગ્ય ન હોય, સસ્તારક લેવાવાળા મહર્ષિક કે લજ્જમશીલ દોષ, મ્હેમ્મ મોકોની વસ્તી દોષ, રવજન ત્યાં વિદ્યમાન હોય તો આપવાદિક લિંગ પશુ રહી શકે છે.

“શ્રી પરિમિત ઉપધિ રાખતી હોય તેને માટે આગમમાં ઔત્સર્ગિક તથા આપવાદિક લિંગ કહ્યા છે તે સંસારા વખતે રાખે.” (ગાથા ૮૧)

શ્રી શિવકોટિ આચાર્યે ઔત્સર્ગિક લિંગમાં (૧) અચેલકતા, (૨) કેશબોચ, (૩) કાર્યોત્સર્ગ અને (૪) પ્રતિલેખન—એ ચારને ઔત્સર્ગિક લિંગ કહેલ છે. (ગાથા ૮૦)

આપવાદિક લિંગમાં એની છૂટ છે તેનો શ્રી શિવકોટિ આચાર્યે ખુલાસો કર્યો નથી તથાપિ મહર્ષિક અને લજ્જમશીલને આપવાદિક લિંગની છૂટ આપવાથી એ વાત સ્વયં સિદ્ધ થઈ ગય છે કે આ આપવાદિક લિંગમાં વસ્ત્રની છૂટ અવશ્ય હતી.

દર્શન પાહુકનો ઉદ્દેશ

શ્રી કુંદકુંદાચાર્યના દર્શન પાહુક (પ્રાબુત)ની ૨૪મી ગાથામાં પશુ આપવાદિક લિંગમાં વસ્ત્રાદિ રાખવાનો રવીકાર કર્યો છે. તેની ટીકામાં શ્રુતસાગર સૂરિએ વાત કહી છે—

(૧) પાછળના સમયમાં દિગ્ગજર બદારકામાં વસ્ત્ર પહેરવાની પ્રવૃત્તિ ચાલી તેનો અરંભ માંડવગદમાં બદારક વસંતકીર્તિથી થયો.

(૨) રાત્રિ વર્ષના મનુષ્ય વૈરાગ્યશીલ હોય, જે લિંગશુદ્ધિ રહિત હોય, જેની પુરુષેન્દ્રિય વિકૃત હોય અથવા જે લક્ષ્મણશીલ હોય અથવા કહી આદિ મહન ક્રવામાં જે અસમર્થ હોય તે અપવાદ લિંગ રૂપ ચગર્મ, વળ આદિથી લક્ષ્મણ અને શીત દ્વં મરી શકે છે

ઉપર પ્રમાણે સ્ત્રીને પરિત ઉપાધિ ઉપરાંત આત્સર્ગિક અથવા આપવાદિક લિંગ ગમવાની આજ્ઞા આપવાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે પહેલાં દિગંબર મ પ્રદાયવણા ધાર્મિક થાયતાના નાતે સ્ત્રી કે પુરુષમાં કંઈપણ અતર માનતા નહોતા. સ્ત્રીને મર્મથા નબ રહેવાનો નિષેધ હતો તો પણ તેમની આત્મોન્નતિની થાયતા પુરુષોથી હીન માની નહોતી. પાછળના આચાર્યોએ માન્યતા ફેરવી.

પાછળના દિગંબર આચાર્યોએ સ્ત્રીઓની પાંચમા શુદ્ધસ્થાનકથી આગળ વચવાની થાયતા માની નથી બને પછી તે માસમામના ઉપવાસ મ્વાવાળી તથા ચારિત્ર પાળવાવાળી માધ્વી પણ કેમ ન હોય પાછળના દિગંબર મથમગેના અતથી સ્ત્રી એગલી જ આત્મોન્નતિ મરી શકે કે જોટલી એક દેરાવિતિ ગૃહમથ આવક કરી શકે છે

નથી તો પણ ઉક્ત આપવાદિક લિંગના વિધાનથી તથા ઉક્ત ગ્રંથના થોડા અન્ય ઉન્નેષોથી એ નિશ્ચિત છે કે તેઓ પણ તથા પાત્ર અવશ્ય રાખતા હતા. પણ એ પ્રવૃત્તિને તેઓ ઉત્સર્ગ માર્ગ ન કહેતાં અપવાદ માર્ગ કહેતા હતા.

વાંચકોના વિનોદાર્થે દિગંબર સપ્રદાયમાં પણ સાધુઓને માટે પાત્રો રાખવાનું અનિવાર્ય હરે છે એવા ઉલ્લેખો અહીં ઉધ્ધૃત કરીએ છીએ.

શિવકોટિ આચાર્ય ભગવતી આરાધના ગ્રંથમાં સાધુઓએ કરવાના કામિક વિનયનું વર્ણન કરતાં કહે છે કે—

“આસન દેવુ, ઉપકરણુ દેવુ, ઉચિત શરીરનો સ્પર્શ કરવો (વિગ્રામને માટે પગથપી વગેરે કરવું), સમયોચિત કાર્ય કરવું, ભોજન લાવવું, સચારો કરવો, ઉપકરણોની પ્રતિષેખના કરવી ઇત્યાદિ શરીરથી સાધુ વર્ગનો ઉપકાર કરવો તે કામિક વિનય છે.” (ગાથા ૧૧૯ થી ૧૨૨).

ભગવતી આરાધનાની ગાથા ૩૦૫-૩૦૬ માં સ્પષ્ટ રીતે આહાર ઔપધિ દ્વારા સાધુ અન્ય સાધુની વૈયાજ્ઞ્ય કરે એવું વિધાન કરતાં કહ્યું છે કે—

“નિવાસ સ્થાન, આસન, ઉપધિ તથા ઔપમદિક ઉપકરણોની પ્રતિષેખના કરવી, આહાર, ઔપધ, વાચના દેવી, મળમૂત્ર આદિને બહાર પાડવા, શરીર મર્દન કરવું વગેરેને વૈયાજ્ઞ્ય કહે છે.”

એ જ ગાથા થોડા પરિવર્તન સાથે કુદકુદાચાર્યના મૂળાચાર ગ્રંથમાં પણ આચાર અધિકારમાં પણ આવેલી છે.

ભગવતી આરાધનાની ગાથા ૬૬૨ થી ૬૬૫ માં સંલેખના કરવાવાળા સાધુની સેવા સખધી વ્યવસ્થા બતાવતાં શિવકોટિ આચાર્ય કહે છે કે—

“ સંધિવાન અને સરળ પ્રકૃતિના ચાર મુનિ તેને માટે યોગ્ય નિર્દોષ આદાર લાવે તથા ચાર મુનિ નિર્દોષ પાણી ભેવા, ચાર મુનિ ક્ષપકને માટે પ્રસ્તુત કરેલા આદાર પાણીના દ્રવ્યોની સાવધાનીથી રક્ષા કરે અને ચાર મુનિ વૈશાટ્ય કરી ક્ષપ્તના મળમૂલ આદિને બહાર જઈને પરઠાડી આવી અને સમય પર ઉપધિ, શય્યા સસ્તર આદિની પ્રતિભેખના કરે. ”—(ગાથા ૧૬૨-૧૬૫)

એ જ અથવા ગાથા ૧૬૮ માં કહે છે કે—

“ તેમ અને કસેલા દ્રવ્યથી ક્ષપકને વારંવાર કામળા કરાવવા જોઈએ કે જેથી તેની જીભ તથા કાન બળવાન અને મુખ તેજસ્વી થાય. ”

વળી ગાથા ૧૬૮-૧૬૯ માં અથકાર કહે છે કે—

“ ક્ષપકની ઈચ્છા હોય તો તેની સમાધિને માટે સર્વ પ્રકારના આદાર લાવીને તેને ખવડાવવા જોઈએ અને પછી એક એક કમ ગ્રતા જઈને પહેલાના આદાર પર લાવવો અને ક્રમે ક્રમે બોજનનો ત્યાગ કરાવીને તેને ફક્ત પણી ઉપર લાવવો જોઈએ. ”

મૂળાચારના મહાધિકારની ૧૭૪મી ગાથાની વ્યાખ્યા કરનાં વસુનદી શ્રમણાચાર્ય લખે છે કે—વૈશાટ્યનો અર્થ શારીરિક પ્રવૃત્તિ તથા આદાર આદિથી ઉપકાર કરવો તે છે

મૂળાચારમા સમયમારાધિકારની ૬૧ મી ગાથામાં કહેલ છે કે—

“ માધુઓએ સાધ્વીઓના ઉપાગ્રવમા રહેવું, બેમવું, સૂવું, બણવું તથા આદાર નીંદાર કરવા (બોજન કરવું તથા કસે જવું) એટલા વાના કરવા નહિ જોઈએ

પ્રિય વાંચકગણ ! ને આત્માર્થ—

—શુદ્ધાધિક, ઉપાધ્યાય, તપસ્વી, દિવ્ય, દુર્ગંજ, સખનેય

ગણુ, કુળ અને સંખ્યા આદાર, ઔષધ આદિથી વિનય વૈયાકૃત્ય કરવાની સાધુઓને આજ્ઞા કરતા હતા,

—સપકને મારે ચાર ચાર સાધુઓને આદરપાણી લાવવાને તથા મૂળમૂલ પરઠવી આવવાને માટે નિયત કરવાનું વિધાન કરેલ છે,

—સપકને સર્વ પ્રકારના ભોજન લાવી દેવા તથા તેલઆદિના કોમળા કરાવવાની સલાહ દેતા હતા.

—અને જો આચાર્ય સાધુઓને માટે સાધ્વીઓના સ્થાનમાં આદરપાણી કરવાનો નિષેધ કરતા હતા.

તે આચાર્યના સંબંધમાં શું એમ કહી શકાશે કે તેઓ પાત્ર રાખવાના વિરોધી હતા?

આપણે જાણીએ છીએ કે તેઓ પોતે હાથમાં ભોજન કરવાવાળા હતા તો પણ સાધુઓને ઉપર મુજબ ઉપદેશ દેતા હતા. એનો અર્થ એ જ છે કે તેમના સમયમાં અપવાદ માર્ગથી વસ્ત્રપાત્ર રાખવામાં આવતા હતા.

જો એમ ન હોત તો એ સર્વ પાત્ર-સાધ્ય કાર્યોના વિધાનનો કંઈ અર્થ મનો નથી.

અને ‘ગૃહસ્થના ઘરમાંજ સાધુ ભોજન કરે’ એવો પહેલાં એકાંત નિયમ હોત તો સાધ્વીના ઉપાસ્યમાં આહાર કરવાના નિષેધની આવશ્યકતા પડત નહિ.

અપવાદ માર્ગ નિયત કરવો પડ્યો

ઉપર કહેવાઈ ગયું છે કે શિવભૂતિએ પ્રારબમાં પોતાના આચરણથી જિનકલ્પનો પુનરુદ્ધાર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો પણ આગળ

જતા અનુભવે તેને શિખડાનું કે વર્તમાન મમલમાં જિનપ્રત્યક્ષ ચલાવવો સહેલો નથી.

એક ચક્રિત ગમે તેડું પણ આચરણ કરી શકે છે પણ એવા જ આચરણ કરવાવાળાની પરપગ ચાતુ રાખવી તે મહેલું નથી. ખનિષ્ઠામ સ્વરૂપ તેમણે પોતાના માર્ગને સ્વચ્છ માર્ગમાં પરિગણિત કર્યો અને એ ઉ મર્ગ માર્ગ પાળી ન શકે તેમના માટે આચારાગમ મૂત્ર અનુસાર કંઈક વસ્ત્રપાત્ર ગાખવાની વ્યવસ્થ વાળો અપવાદ માર્ગ નિયત કર્યો.

આગમ અને આચાર વિચારના કારણથી તેમને ‘અચ્ચર’ સુધીની ઉપમા દેતાં પણ અચકાયા નહિ.

જુઓ—૫૮ પ્રાબુતની દીકામાં શ્રુતસાગરે લખ્યું છે કે—

યાપનીયાસ્તુ વેસરા હવોભય મન્યન્તે, રુનત્રય પૂજયન્તિ, કલ્પં ચ વાચયન્તિ, ક્ષીણં તદ્વચે મોક્ષં, કેવલિ જિનાન્ના કવલાશરં, પરશાસને સમન્થાના મોક્ષ ચ કષયન્તિ ॥

અર્થ—યાપનીય સધ તથા વેસરા સધ એ બન્ને સધો રત્યત્રયને પૂજે છે, કલ્પ સૂત્ર વાંચે છે, ક્ષીણો તેજ બવે મોક્ષ મળ્ય એમ માને છે, કેવળી જિનના કવળાહારને માને છે તેમજ પરતીર્થા (અન્ય ત્રિગે) તથા સમ્પ્રથા (ગૃહસ્થ ત્રિગે) મોક્ષ પામે એમ કહે છે.

ઉપરના ઉલ્લેખમાં યાપનીયોને અચ્ચરતી ઉપમા દેવા માટે શ્રુતમાગર સુરિએ જે અનેક કારણો બતાવ્યા છે તેમાં ‘કલ્પવાચના’નું પણ એક કારણ છે. શ્વેતાંબર પરપરામાં વાર્ષિક પશુપણ પર કલ્પવાચનાની રીત દેઠકો ચાલી આવી છે એ જ રીત યાપનીયોમાં પણ હતી.

આથી સિદ્ધ થાય છે કે શિવભૂતિએ ચોતાની નગન પરંપરા અવશ્ય ચલાવી હતી પણ તેમણે પ્રાચીન આગમોને ઠોકરાવી દીધા નહોતા, અમાન્ય કયાં નહોતા.

પ્રાચીન સ્થવિર પરપરામાં પ્રતિદિન શૈયિવ્યના બાવ વધતા ગયા હતા વસ્તીમાં રહેવાનું તો તેમણે પહેવેથી શરૂ કરી દીધું હતું. તે પછી ધીરે ધીરે તેઓએ ચારિત્રમાર્ગથી બીજી શિયિલનાઓ પણ પ્રવેશ કરી રહી હતી.

સુવિદિત ગીતાર્થ મુનિઓ વ્યવસ્થા જનવી રાખવા માટે ધણા પ્રયત્નો કરી રહ્યા હતા. શિયિલચારીઓના પાસથા આદિ નામોથી

તેમનો પરિચય આપીને તેમના એપથી જયરાનો સહુએને ઉપદેશ દેના રણ દના તો પણ શિષ્યત્વારીઓનો પ્રવાહ રોકી શકાયો નહિ

વિદ્યમની પાંચમી છઠી સદી સુધીમાં પાસતથા આદિ નામોથી ઓળખાના શિષ્યસાચારીઓએ ગાત્રે ગાત્રે અહા જમાવી દીધા અને ઉચ્ચ વિદ્યાગી સુવિદિત સાધુઓની સખ્યા ઓછી થવા માડી.

આની સ્થિતિમા નવી રચવગ (દિગ્ગજર) પરપરાએ પૂરે લાભ રહ્યો. પરિમિત વસ્ત્રપાત્રની છૂટના કારણે તેમને ત્યાં સાધુઓની સખ્યા ખૂબ વધતી ગઈ અને પ્રાચીન ગલીન નગરતા આદિ ઉત્કૃષ્ટ ક્રિયાઓના કારણે ગૃહસ્થવર્ગ પણ પ્રતિદિન તેમની તરફ ઝુકતો ગયો.

પણિામ એ ધમુ કે વિદ્યમની પાંચમી મદીની આસપાસમા જઈને એ પરપરાએ પોતાના સ્વતંત્ર મઘ સ્થાપિત કરી દીધા અને પ્રાચીન સ્થવિર પરપરાજી પહેલુ નામ મૂળસઘ પોતાને માટે વ્યવહાર કર્યું.

હતા તેનો તેમણે અસ્વીકાર કરી દીધો અને પોતાના માટે આચાર, વિચાર અને દર્શન વિષયક સ્વતંત્ર સાહિત્યની રચના કરી. તેમાં વસ્ત્રપાત્ર રાખવાનો એકાંત નિષેધ કર્યો.

એ એકાંતિક નિષેધના કારણથી તેમને સ્ત્રી મુક્તિ તથા કેવળી મુક્તિનો પણ નિષેધ કરવો પડ્યો. કારણ કે સ્ત્રીઓને સર્વથા અચેતક માનવી તે અનુમિત હતું અને વસ્ત્ર સહિત સ્ત્રીને મુક્તિ માનવાથી વસ્ત્રધારી મુનિઓનો નિષેધ કરી શકાય નહિ. તેથી જ સ્ત્રીને કેવળીનો ક્વળાહાર માનવાથી તે લાવવા માટે પાત્રનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ અને તો પછી પાત્રધારી સ્થવિરોત્તુ ખડન કરી શકાય નહિ.

ઉપર પ્રમાણેની સમીક્ષામાં મુનિશ્રી કલ્યાણ વિજયજીએ સ્વેતાંબરીની અતિશયોક્તિ જણાઈ તે બતાવી છે તેમજ જે જે વાસ્તવિકતા લાગી છે તે પણ જણાવી છે. વળી દિગંબર માન્યતાએ એકાંતિક આશ્રય શ્રી કુંદકુંદાચાર્યના સમયથી જ ધારણ કર્યો તે પણ તેમના જ અધ્યયની બતાવી આપ્યું છે એટલે મુનિશ્રીએ યથાર્થ સમીક્ષા કરી છે તેની વાંચકોને ખાતરી થશે.

દિગંબરોએ બનાવેલી

કાલ્પનિક પટ્ટાવલીઓ

વિક્રમની સાતમી સદી પહેલાંના કાળે પણ લેખ પત્રમાં વર્તમાન દિગંબર પરપરા મમત મુનકેવળી, દસપ્રવંધર, અગપાલી આચાર્યો, ગણો, ગચ્છો અને સધોના નામોશ્લેષ મળતા નથી.

દિગંબર સંપ્રદાય પામે એક પણ ગ્રામીન પટ્ટાવલી નથી. તેમની પાસેની પટ્ટાવલી સર્વ બારમી સદી પછીની છે. અને તેમાં આપેલા ગુરુક્રમ તદ્દન અવિશ્વાસનીય છે.

મદાવીર નિર્વાણથી એક હજાર વર્ષ સુધીના આચાર્યોના જે ક્રમ તે પદાવલીઓમાં જતાવેલા છે તે તદ્દન કથોજકરિપત છે. પાંચ ચૌદ પૂર્વધર, દશ દશપૂર્વધર, એકાદશાગ ધર, અગૈકદેશપાદી વગેરે આચાર્યોના જે નામ અને સમયના ક્રમ પદાવલીઓમાં લખેલા છે તેનું મૂલ્ય હતકથાઓથી અધિક નથી. વળી એ વિષયમાં દિગંબર પદાવલીઓ એકમત પણ નથી.

તે પછીના પણ ઘણા મમય સુધીના આચાર્યોના નામ, ક્રમ તથા સમયક્રમ મિલકતુન અવ્યવસ્થિત છે. નામ અને સમય ગમે તેમ લખી માર્યા છે વ્યવસ્થિત સમય સાચેની દિગંબર પદાવલી મળતી નથી.

દિગંબર વિદ્વાન પડિત નાથુરામજી ત્રિશીએ ભગવતી આરાધનાની પ્રસ્તાવનામાં લખ્યું છે કે—

“દિગંબર સપ્તાયમાં અગધારીઓ પછીની જોડણી પરપરાઓ ઉપવબ્ધ છે તે મવં અપૂર્ણ છે અને મૂળ નથ આદિ બેદ પડી ચૂક્યા પછીના કોઈ સમયે મમદ કરેલી છે. અને નિનિઠ્ઠન પરપરાઓને જાળવાનું તે વખતે કોઈ સાધન રહ્યું નહોતું.”

આથી સિદ્ધ થાય છે કે વિક્રમની છઠી સદી પહેલાંની સર્વ દિગંબર પદ્માવલીઓ ફક્ત દંતકથા માત્ર જ છે અથવા કાલ્પનિક છે.

આમ થવાનું મુખ્ય કારણ એ છે કે

વિક્રમની છઠી સદી સુધી તો શ્વેતાંબરના જ સર્વ સાહિત્યથી કામ ચાલતું હતું. પણ છઠી સદીમાં એકદમ શ્વેતાંબરોનું સર્વ સાહિત્ય અમાન્ય ઠરાવી દીધું અથવા અસ્પર્શ્ય ગણી લીધું તેથી દિગંબરો પાસે પ્રાચીન આચાર્યોના નામ, સમય અને તેમના કૃમ જાણવાનું કોઈ પ્રમાણિક સત્ય સાધન રહ્યું જ નહિ. તેથી તેમણે કલ્પનાથી ગમે તેમ પ્રાચીન પદ્માવલીઓ ઘડી કાઢી.

ત્યારે ભૂતોએ એક શિષ્યની પુષ્પ વગેરેથી પૂજા કરી તેથી ધનસેનાચાર્યે તેનું નામ ભૂતખલિ રાખ્યું. અને બીજા શિષ્યની દત્તપક્તિ અસ્તવ્યસ્ત હતી તે ભૂતોએ સરખી કરી દીધી તેથી ધરસેનાચાર્યે તેનું નામ પુષ્પદત્ત રાખ્યું.

ધરસેનાચાર્યે યોનિપ્રાભુત નામનો ત્રય રચેત્રો છે તે ઉપરથી વિદ્વાનોએ તેમનો સમય વીર નિર્વાણુ મુવત ૬૦૦ ની આસપાસનો ઠરાવેત્રો છે પુષ્પદત્ત તથા ભૂતખલિએ તેમની પાસે અધ્યયન કર્યું એટલે તેમનો સમય પણ વીર નિર્વાણુ સ. ૬૦૦ પછીનો ગણાય.

ભૂતખલિ એ મૂળ નામ નથી પણ ભૂતોએ પૂજા કરેલ તેથી આચાર્યે તેમનું નામ ભૂતખલિ રાખ્યું હતું. એ નિર્ધારિત વાત છે.

દિગંબર ત્રય શ્રુતાવતારના મ્લોક ૧૨૮ તથા ૧૩૪ થી ૧૪૪ પ્રમાણે દિગંબરના મૂળ નાયક આચાર્ય શિવમૂર્તિના ચાર નામ બતાવેલા છે તે આ પ્રમાણે—(૧) શિવચૂડ, (૨) શિવદત્ત, (૩) ભૂતમતિ અને (૪) ભૂતખલિ

શિવમૂર્તિએ જૈન સધમાથી છટા પડી દિગંબર મતની રચાવના વીર મ. ૬૦૬ માં કરી હતી

આ ઉપરથી એમ સમજી શકાય છે કે ધરસેનાચાર્ય પામે શિષ્યવા ગણેલા બે મુનિઓમાંના એક શિવમૂર્તિ હતા. અવ્યાસ પૂરે કર્યા પછી તરત જ, તે વખતે ચાતુર્માસ હોવા છતાં, ધરસેનાચાર્યે તેમને રવાના કરી દીધા હતા. કારણકે તેમનું મૃત્યુ નજીક હોઈ આ શિષ્યોને કલેશ ન થાય એવી હિંદા હશે.

પુષ્પદત્ત તથા ભૂતખલિ ગિરનારથી નીળાળી અક્ષેષર (મરચ પાસે ગુરુગાનમાં) આ-આ અને ત્યાં ચોમાસુ પૂરે કર્યું. તે પછી ત્યાંથી

વિહાર કરીને તેઓ મથુરા આવ્યા હશે. ત્યાં કોઈ એક દિવસે શ્વેતાંબર કથામાં વર્ણવેલો પ્રસંગ બન્યો હશે તેથી ભૂતબલિ અથવા શિવભૂતિ સંઘથી છૂટા પડ્યા.

ઉત્તરાપથમાં તેમનો મત ચાલી શક્યો નહિ તેથી તેઓ દક્ષિણાપથમાં વિહાર કરી ગયા. પુષ્પદંત પણ ભૂતબલિ સાથે રહેલા અને ભણેલ તેથી તેઓ પણ ભૂતબલિ (શિવભૂતિ)ની સાથે ચાલી નીકળ્યા હશે.

અને તે પછી તેમણે પટ્ટમગગમની રચના કરી તેથી દિગંબર સંપ્રદાયમાં પટ્ટમગગમ મૂળ સૂત્રના જેવું માનનીય થયું.

વીર સ. ૬૦૬ સુધી જૈન સંઘ એક જ હતો. અને તે વખતે સર્વ સાધુઓ તે વખતની શ્વેતાંબર માન્યતા અનુસાર ચર્ચતા હતા. એટલે કે વન, જંગલ કે પર્વતમાં નિવાસ કરતા, નમ્ન રહેતા અને વસ્તીમાં (નગરમાં) જતી વખતે અગ્રાવતાર અથવા ચોલપટ્ટ પહેરતા હતા અને ઠીઠાં ઝોડવા માટે કબજ સહિત ત્રણ ચત્તો રાખતા હતા.

આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે ધર્મસેનાચાર્ય, પુષ્પદંત તથા શિવભૂતિ અથવા ભૂતબલિ એ સર્વ તે વખતની શ્વેતાંબર માન્યતા પ્રમાણે એક જ જૈન ધર્મના મુનિઓ હતા. એટલે કે કર્મપ્રકૃતિ પ્રાણતત્ત્વ જ્ઞાન આપનાર તથા પટ્ટમગગમ બનાવનાર એ સર્વ દિગંબર સંપ્રદાયના નહિ પણ શ્વેતાંબર માન્યતા મુજબ વર્તનારા મૂળ જૈન સંઘના જ મુનિઓ હતા.

કપાયપાદ્મક

આમાર્ચ ગુણધરે પાંચમા જ્ઞાનપ્રવાહ પૂર્વની દસમી વસ્તુનાં (વિભાગના) ત્રીજા પ્રકરણ પેન્નગદોસપાદ્મક ઉપરથી ઉદ્ભૂત કરેલ

છે. આચાર્ય ગુણધર વિક્રમ ચતુર શરૂ થયા પહેલાં એક વર્ષ પહેલે થયા હતા. તે વખતે જૈન મંથ એક જ હતો તેમાં કોઈ ફાટા પડ્યા નહોતા.

પરપરાએ આચાર્ય મગુ અથવા મહુ તથા આચાર્ય નાગદસ્તીને કયાયપાહુડનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયેલું. અને તેમની પામેથી આચાર્ય મગુના શિષ્ય અને આચાર્ય નાગદસ્તીના અનેવામી શ્રી યતિવૃષભને તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું તે પછી તેમણે કયાયપાહુડ ઉપર ચૂર્ણી રચી

આચાર્ય મહુ (મગુ) તથા આચાર્ય નાગદસ્તી એ બન્ને આચાર્યોના નામ શ્વેતાંબર પદ્મવલીમાં જ છે પણ દિગંબર પદ્મવલીઓમાં તે નામોનો પત્તો જ નથી એટલે તે યતિવૃષભ આચાર્ય પણ શ્વેતાંબર હોવાનો જ અભવ છે

એટલે આચાર્ય ગુણધર મૂળ જૈન સંઘના મુનિ હતા. અને ચૂર્ણીકાર શ્રી યતિવૃષભ શ્વેતાંબર જૈન સંપ્રદાયના માધુ હતા. પણ તે બેમાંથી એટલે દિગંબર સંપ્રદાયના નહોતા.

ભગવતી આરાધના

ભગવતી આરાધના અથ શિવકોટિ આચાર્યે બનાવેલ છે તે અથમાં શિવકોટિ આચાર્યે જણાવેલ છે કે પૂર્વાચાર્યોની રચનાના દોહન તરીકે તેમણે ભગવતી આરાધના ની રચના કરી છે.

ભગવતી આરાધનામાં શ્વેતાંબર નિર્ધુક્તિઓ તથા બ્રાહ્મોમાંની નોખ્યાનંદ ગાથાઓ જેમની તેમ અથવા નામ માત્રના ફેરફાર સાથે ઉપતબ્ધ છે

દિગંબર નંદ્રપ્રાચમાં શિવકોટિ આચાર્યની પદેનાનો કોઈ આરાધના અથ નથી. ત્યારે શ્વેતાંબર પરપરામાં “મહાપન્થકપાશુ” આદિ અને અતિ પ્રાચીન આરાધના વિવચના પદ્ધતિ તથા દશવૈકલિય, આવરણક નિર્ધુક્તિ આદિ પ્રાચીન આગમ અત્યારે પણ મળી શકે છે

તેથી જો માનવુ યુક્તિમગત છે કે શિવકોટિ આચાર્યે જે પૂર્વાચાર્યોના અથોનો ઉપયોગ કર્યો હોવાનો સ્વીકાર કરેલ છે તે સ્વેતાંબર પર પડના છે.

શિવકોટિ આચાર્ય ક્યારે થઈ ગયા તે જાન્યત વિદ્વાનો ચોક્કસ નિર્ણય કરી શક્યા નથી. શ્રી સમતભદ્રાચાર્ય વિક્રમની બીજી સદીમાં થયા હતા. તેમની ખાસેથી શિવકોટિ ગળજે દીક્ષા લીધી હતી. તે મુનિ શિવકોટિ આચાર્ય થયા હતા.

પરંતુ તે શિવકોટિ આચાર્યે ભગવતી આરાધના બનાવી દોષ તે માટે શકા રહે છે, કારણ કે ભગવતી આરાધનામાં વપરાયેલા ગ્રંથ વગેરે શબ્દ પ્રયોગો વિક્રમની બીજી સદીમાં વપરાતા નહોતા એમ વિદ્વાનોનું માનવુ છે.

શ્રી કુંદકુદાચાર્યના મૂળાચાર અથમાં પચાચાર અધિકારમાંની ૨૨૨ ગાથામાં ૬૦ ગાથા અક્ષરશઃ ભગવતી આરાધના અથમાંની છે. તે જ પ્રમાણે મૂળાચારના સમાચારાધિકારમાંની ગાથાઓ મોટે ભાગે ભગવતી આરાધના અથની છે એટલે શિવકોટિ આચાર્ય કુંદકુદાચાર્યની પહેલાં એટલે જી મદી પહેલાં જો તેો નક્કી જ છે.

ભગવતી આરાધનામાંના શબ્દ પ્રયોગો વિક્રમની બીજી સદીની આખરમાં વપરાતા હતા એમ નક્કી થઈ શકે તેો શિવકોટિ આચાર્ય સમતભદ્રાચાર્યના શિષ્ય હતા એમ માનવાને બાધા નડે નહિ. નહિતર શિવકોટિ આચાર્ય વિક્રમની ચોથી સદીની આખરમાં અથવા પાંચમી સદીની શરૂઆતમાં થયા હોય એમ અનુમાન કરી શકાય.

દિગંબર સંપ્રદાયની દાસની ઐકાતિક માન્યતા શ્રી કુંદકુદાચાર્યે જ રૂઢ કરેલી છે. તે પહેલાં મૂળ આચાર્ય સત્ત પ્રમાણે જ નગ્નતા અને આપવાદિક રીતે વસ્ત્ર ધારણની છૂટ હતી. અને શિવકોટી આચાર્યે તે પ્રમાણે જ પ્રતિપાદન કરેલું છે.

વળી ભગવતી આરાધનામાં સાધુના મત સરીર માટેના વિધાનની હકીકત છે તે પણ શ્વેતાંબર આવશ્યક સૂત્રમાંથી લીધેલી છે.

દિગંબરો વિક્રમની બીજી સદીમાં છૂટા પડ્યા હતા તો પણ વિક્રમની પાંચમી સદીના અત સુધી દિગંબરો શ્વેતાંબરોના આગમ ગ્રંથોનો છૂટથી ઉપયોગ કરતા હતા. તેથી શિવકોટિ આચાર્યે તેમના ભગવતી આરાધના ગ્રંથમાં શ્વેતાંબર માન્ય ગ્રંથોનો ઉપયોગ કર્યો હતો તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી.

પરંતુ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે શિવકોટિ આચાર્ય દિગંબર સંપ્રદાયમાં ઘણેલા હતા. પરંતુ ભગવતી આરાધનામાં તેમની પ્રજ્ઞપણા મૂળ જૈન ધર્મના અને શ્વેતાંબર માન્ય આચારાંગ સૂત્ર પ્રમાણે તેમજ કેટલીક રૂઢિતું પ્રતિપાદન શ્વેતાંબર આગનાયને અનુસરતું હતું અને ભગવતી આરાધનામાં ઘણા શબ્દો અને પરિભાષાઓ શ્વેતાંબરી છે પણ દિગંબર સાહિત્યમાં તેવી પરિભાષાઓ ક્યાંય ઉલ્લેખ નથી.

તત્ત્વાર્થસૂત્ર

આચાર્ય દિગંબર કૃત સ્થવિરાવલીમાં મહારાજ બિખ્ખુરાય મહામેધવાદન ખારવેલે શ્રુતિ સમેલન બોલાવેલું અને તેમાં બીજી આગમ વાચના થયેલી તેનું વર્ણન છે. તે આગમ વાચનામાં આચાર્ય ઉમાસ્વાતિ હાજર રહેલા અને તે પછી તેમણે સમાખ્ય તત્ત્વાર્થ સૂત્ર બનાવેલું તેની વિગત છે.

એટલે તત્ત્વાર્થસૂત્ર લગભગ વીર સં. ૩૩૦ થી ૩૪૦ ની વચમાં રચાયું હતું. તે વખતે જૈન સંઘ એક જ હતો.

પરંતુ અહીં એ સૂકા રહે છે કે એટલા બધા પ્રાચીન વખતના આચાર્યો સંસ્કૃત બાધા વાપરતા નહોતા. તે વખતે તેઓ અર્ધ-માગધી

બાપામાં જ લખતા હતા. ત્યારે તત્ત્વાર્થ સૂત્ર તો સંસ્કૃત બાપામાં લખાયેલું છે.

તો પછી એ સ્થરાવલીમાંના ઉદ્દેશખનો અર્થ એ થાય છે કે બીજી આગમ વાચના વખતના ઉમાસ્વાતિ સ્વામી તે તત્ત્વાર્થ સૂત્રના કર્તા નહિ પણ એ જ નામના પ્રાચીન આચાર્ય છે. અને સરખા નામની ભુલથી સ્થવિરાવલીમાં તેમના નામે તત્ત્વાર્થ સૂત્ર રચાયાનું લખાઈ ગયું છે.

એ હિસાબે વિક્રમની પહેલી સદીમાં થયેલા ઉમા સ્વાતિ જ તત્ત્વાર્થ સૂત્રના કર્તા કરે છે. તો પણ તે વખતે જૈનધર્મ અને જૈનસંઘ એક જ હતો, અને ઉમાસ્વાતિ શ્વેતાંબર માન્ય આચાર્ય હતા.

આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે દિગંબરેતું ધાર્મિક સાહિત્ય શ્વેતાંબર-માન્ય આચાર્યોના અધીની જ બનેલું છે. દિગંબરેના પ્રાચીન ગ્રંથો બનાવનાર શ્વેતાંબર-માન્ય પ્રાચીન આચાર્ય જ હતા તેમજ પ્રાચીન દિગંબર ગ્રંથકારોએ શ્વેતાંબર-માન્ય સૂત્ર સાહિત્યનો તેમના ગ્રંથોમાં છૂટથી ઉપયોગ કર્યો હતો.

એટલે શ્વેતાંબર પરંપરાના ધાર્મિક સૂત્ર તથા પ્રકરણોના આધારથી જ બનેલા તેમની ટીકા ચર્ચાઓ અને વિવિધ વિષયના બીજા ગ્રંથોથી દિગંબર સાહિત્ય લંડાર સમૃદ્ધ થયેલો છે.

શ્રુતાવતારમાં ઈકનદી કહે છે કે—

“ધરસેન અને ગુણધર ગુરુના વચના પૂર્તિપર કમની અમને ખબર નથી. કારણ કે તેમનો કમ કહેવાવાળા કોઈ આગમ કે મુનિ નથી.”

સામાન્ય રીતે શુનધર પરપરાની વિગત જાણવામાં ન આવે તે વાત શક્ય નથી. પરંતુ ઇંદનદીના કહેવાનો અર્થ એ થાય છે કે—

દિગંબરોને ધોતાના પ્રાચીન ગ્રંથકાર આચાર્યો શ્વેતાંબર આશ્નાયથી જુદા હતા એમ જતાવવું છે. અને દિગંબર ગ્રંથકાર આચાર્યોની પરપરાની વિગત આપે તો તેમનો સંબંધ શ્વેતાંબર પટ્ટાવલી ઉપરથી જાણવામાં આવી જાય તેથી દિગંબર પૂર્વાચાર્યોએ તેમના ગ્રંથકાર આચાર્યોની વિગત મહેલેથી જ જાહેર કરી નહિ.

દિગંબર વિદ્વાનો શ્વેતાંબર મંત્રણા પાસેના વર્તમાન જૈન સૂત્રોઆગમોને કલ્પિત, અર્વાચીન અને શ્વેતાંબર આચાર્યોના બનાવેના કહે છે. અને તેમના દિગંબર ગ્રંથોને તેઓ પ્રામાણિક અને આધ્ય પ્રણીત મનગે છે. પરંતુ તેઓ ધ્યાનમાં લીએ કે તેમના દિગંબર ગ્રંથો શ્વેતાંબર સૂત્ર સાહિત્યના આધારથી જ નિર્માણ થયા છે એટલે દિગંબર વિદ્વાનોનું કયન તરફ નિર્ગહાર છે એ આપોઆપ સમજાઈ જાય છે.

સારો ગુસ્સો એ છે કે શ્વેતાંબર માન્યતાનું ખડન કરનારા દિગંબરો એટલું ધ્યાનમાં રાખજે કે તેમના જ પૂર્વાચાર્યો તેમના ગ્રંથોમાં સ્ત્રીમુક્તિ, કેવળી ભુક્તિ અને સાધુઓને મારે અપવાદ માર્ગથી વસ્ત્ર પાત્રનો સ્વીકાર કરતા હતા. તો પણ શ્વેતાંબર માન્યતા માગેનો તેમનો વિશેષ ખોરા છે તે આપોઆપ સમજાઈ જશે.

પ્રકરણ અઠારમું

શ્વેતાંબરની ઉત્પત્તિ.

દિગંબરોએ ઉપજાવી કાઢેલી
જુદી જુદી ખોટી વાતો,
તેની સમીક્ષા અને
દિગંબરોની ખોટી કલ્પનાઓનું
સાચું રહસ્ય

દિગંબરની ઉત્પત્તિના વર્ણનમાં આપણે જોયું કે આવશ્યક બાબ્યકારે એ નૂતન સ્થવિર ધરધરાવાળાને બોદિક, બોડિયાના નામથી સંબોધન કરીને તેમના મતને મિથ્યાદર્શન કહ્યો હતો.

અનેક દિગંબર વિદ્વાનોએ તેનો જવાબ પણ આપ્યો હતો. પરંતુ બહારક દેવસેને તેમના દર્શનસાર તથા પં. વામદેવે તેમના જાણ સમઢ નામના ગ્રંથમાં શ્વેતાંબરોને ધૂર્ત, સશય મિથ્યાદષ્ટિ ગૃહિકલિહક, મનબ્રષ્ટ, સમયલિંગી, માર્ગબ્રષ્ટ ઇત્યાદિ વિશેષણો દ્વારા એના વ્યાજની સાથે બદલો લીધો. અને એનું જ અનુસરણ બહારકે રત્નનદી વગેરે પાછળના વિદ્વાનોએ કર્યું.

બહારક દેવસેને શ્વેતાંબરોને ગાળો લઈને જ સતોષ ન માન્યો. પણ આવશ્યક-બાબ્ય-ચૂર્ણોમાં દિગંબરોની જે ઉત્પત્તિ લખી છે તેના ઉત્તરમાં તેમણે શ્વેતાંબરોની ઉત્પત્તિવિષયની એક કથા જોડી કાઢી છે તે નીચે પ્રમાણે છે.

દેવસેન કૃત સ્વેતાંબરોની ઉત્પત્તિની કથા

વિક્રમ રાજના મૃત્યુને ૧૩૬ વર્ષ થયા ત્યારે સૌરાષ્ટ્રમાં વચ્ચી નગરીમાં સ્વેતપટ (સ્વેતાંબર) મઘની ઉત્પત્તિ થઈ.

ઉજ્જયિની નગરીમાં બદ્રનાહ નામના એક કુશળ નિમિત્ત શાસ્ત્રવેત્તા આચાર્ય હતા. તેમણે નિમિત્તગ્રાનથી ભવિષ્ય જાણીને તેમના સધને કહ્યું—અહીં બહુ મોટો દુકાળ થવાનો (પડવાનો) છે તે પૂરા ખાર વર્ષ સુધી રહેશે માટે સૌએ પોતપોતાના મઘની સાથે બીજા દેશોમાં ચાલી જવું જોઈએ.

બદ્રનાહનું મઘન સાંભળીને સર્વ આચાર્યો પોતપોતાના સધની સાથે જ્યાં સુકાળ હતો ત્યાં ચાલ્યા ગયા. પણ એક શાંતિ નામના આચાર્ય જે બહુ શિષ્ય પરિવારયુક્ત હતા તે સુદર સૌરાષ્ટ્ર દેશની વચ્ચી નગરીમાં પહોંચ્યા. તેમના ત્યાં ગયા પછી ત્યાં (વચ્ચીમાં) પણ ઘણો ભયંકર દુકાળ પડ્યો. ત્યાં બિખારીઓએ માણુમેના પેટ ચીરીને તેણે ખાધેલું ભોજન પેટમાંથી કાઢીને બિખારીઓએ ખાધું.

આ નિમિત્તથી સર્વ સાધુઓએ કંબલ, હડ, ટુખા તથા એકદવાને માટે સ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યું. ઋષિયોનો આચાર છોડીને દીનવૃત્તિથી બિક્ષા માગી લાગ્યા અને ઉપાગ્રમમાં બેઠીને મથેચ્છ ભોજન કરવા લાગ્યા.

એ પ્રકારનું આચરણ કરતાં કરતાં કેટલોક સમય વીતી ગયો ત્યારે સુકાળ થયો. તે વખતે શાંતિ આચાર્યે તેમના સધને બોલાવીને કહ્યું—હવે આ કુત્સિત આચરણને છોડો. અને એની નિદા ગદ્દા કરીને ફરીથી સુનીદ્રોના આચાર ગ્રહણ કરો.

એ સાંભળીને તેમના પ્રથમ શિષ્યે કહ્યું—એવું અતિ દુર્ધર આચરણ હવે કેાણ ધારણ કરી શકે? બિક્ષા ન મળવાથી ઉપવાસ,

ખીજા અનેક દુઃસહ અતરાય, એક જ સ્થાન પર ભોજન કરવું, અચેતક રહેવું, કોઈ જીજ ભાગથી નહિ, બ્રહ્મચર્ય, જમીન પર મૂવું. બધાએ મહિને અસલ્ય કેશલોચ કરવો. હમેશ બાપીસ પરિસહ સદવા—એ સર્વ કદિન આચાર આ સમયે કોણ પાળી શકે? અત્યારે તો આપણે જે આચાર ગ્રંથણુ કરેલ છે એ જ સુખકર છે. દુઃખ કાળમાં એ છોડી નહિ શકાય.

શાંતિ આચાર્યે કહ્યું—ચારિત્રબ્રષ્ટ ચર્ચને જીવતા રહેવું તે સાઈ નથી. એ તો જૈનમાર્ગને દ્વિપિત કરવાવાળુ છે. જિલ્લ ભગવાને કહેતા નિર્ગ્રંથ પ્રવચનને છોડીને ખીજી પ્રવૃત્તિ કરવી તે ગિર્યાત્વ છે.

એથી ખીજાઈને શિષ્યે શાંતિ (આચાર્ય) ના મસ્તક પર એક લાંબા હાથી પ્રહાર કર્યો. એ ધાથી સ્થવિર મરીને વ્યતર દેવ થયા.

ત્યાર પછી પાખડને પ્રગટ કરવાવાળા શિષ્ય સ્વેતપદ સધના અધિપતિ થયા અને સમ્રાટને પણ નિર્વાણુ હોઈ એમ ધર્મેપદેશ કરવા લાગ્યા.

પોત પોતાના પાખડને અનુકૂળ શાસ્ત્રોત્તરી રચના કરી અને લોકોમાં તેનું બ્યાખ્યાન કરીને એ પ્રકારનો આચાર પ્રચલિત કર્યો. એ રીતે નિર્ગ્રંથતાને દ્વિપિત કરીને તેની નિહા અને પોતાની પ્રશંસા કરીને, કપટપૂર્વક બહુ દ્રવ્ય ગ્રહણ કરીને મૂખ લોકોમાં તેઓ પોતાનું જીવન પીતાવડા લાગ્યા.

હવે શાંતિ આચાર્યનો જીવ વ્યતર દેવ ઉપદ્રવ કરીને કહેવા લાગ્યો—જૈન ધર્મ પામ્યા પછી ગિર્યાત્વને પ્રાપ્ત ન થાઓ.

ત્યારે ડરીને જિનચક્રે તેમની સર્વ દ્રવ્ય સંપૂર્ણ અષ્ટ પ્રકારી પૂજા બનાવી. આજે પણ તે બલિપૂજા મર્વ પ્રથમ તેના નામથી જ થાય છે. તે સ્વેતપદ સધના પૂજ્ય કુળદેવ કહેવાયા.

આ રીતે માર્ગબ્રષ્ટ સેવડોની ઉત્પત્તિ થઈ.

આવા જ આશયની શ્વેતાંબરોની ઉત્પત્તિની કથા એ જ ગ્રંથમાં પોતાના ‘દર્શનસાર’ નામના ગ્રંથમાં પણ લખી છે. પરંતુ ત્યાં તેમણે પોતાના અતિશય જ્ઞાનનો પરિચય કઠાવ્યો છે. તેમણે લખ્યું છે કે—અને એ રીતે બીજા પણ આગમ કુદ મિશ્ર સાઓની રચના કરીને જિનચંદ્રે પોતાના આત્માને પહેલી નરકમાં સ્થાપિત કર્યો.

વામદેવની નવી વાત

વિક્રમની પદરમી કે સોળમી મહીની આમપામમાં થયેલા જિનચંદ્ર વિદ્વાન પ. વામદેવજીએ તેમના ભાવસમૃદ્ધ ગ્રંથમાં ઉપર પ્રમાણેની કથા તો આપી છે પરંતુ વિશેષમાં નીચે પ્રમાણેની એક નવી વાત પણ લખી છે તેમણે લખ્યું છે કે—

કરેના જિનચંદ્રે ઉપદ્રવની શાંતિને માટે આઠ આગળ લાગા એમ ચોરસ લાખડા પર તેનો સકલ્પ કરીને પૂજન કર્યું. શ્વેત વસ્ત્ર ઉપર સ્થાપન કરીને વિધિસૂત્રકે પૂજન કરવાથી એ વ્યતરે ઉપદ્રવ કંવાની એટા છોટી દીધી તે ‘પર્યુપાસન’ નામના કુળદેવ થયા અને આજ પણ જળમધ આદિથી તેની મોટી ભક્તિથી પૂજન કરવામાં આવે છે.

વચમાં ઉત્તમ શ્વેત વસ્ત્ર ગમ્પીને તેનું પૂજન કર્યું તેથી તે મત શોકમાં ‘શ્વેતાંબર’ એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો.

ભદ્રમાહુ ચરિત્ર પુસ્તકમાં

શ્વેતાંબરની ઉત્પત્તિની કથા

વિક્રમની મતરમી મહીમાં થયેલા ભદ્રારક રત્નનદીએ ‘ભદ્રમાહુ ચરિત્ર’ નામનો એક ગ્રંથ રચેલ છે અથવા નામ તો ‘ભદ્રમાહુ ચરિત્ર’ છે પરંતુ ખરી રીતે તેની રચના શ્વેતાંબર મતનું ખડન કરવા માટે જ કરવામાં આવી છે, એમ મનજી શકાય છે એ ગ્રંથમાં પણ શ્વેતાંબરની ઉત્પત્તિનું વર્તાત આપેલું છે.

પણ એ વૃત્તાંત દેવસેન તથા વામદેવે આપેલા વૃત્તાંતથી તદન જુદા પ્રકારનું છે. બહારકચ્છએ લખેલું વૃત્તાંત આખું ય અહીં ઉદ્ધૃત કરવું અશક્ય છે તેથી તેનો સંક્ષિપ્ત સાર અહીં આપેલ છે. તેનીચે પ્રમાણે છે—

એક સમય શ્રુત કેવળી બદ્રબાહુ બાર હજાર મુનિ પરિવારની સાથે ઉજ્જયિની નગરીની બહારના ઉદ્યાનમાં પધાર્યા. ઉજ્જયિનીના રાજા ચંદ્રગુપ્તિ આચાર્ય મહારાજના વહનાર્થે ગયા અને તેમણે પાછલી રાતે જોયેલા સોળ સ્વપ્નોનું ફળ પૂછ્યું. બદ્રબાહુ સ્વામીએ રાજાને તેમના સ્વપ્નોનું ફળ બતાવ્યું તે સાંભળીને રાજાને વૈર ગયો પ્રાપ્ત થયો અને બદ્રબાહુ પાસે દીક્ષા લઈને જૈન મુનિ બન્યા.

એક સમયે બદ્રબાહુ સ્વામી જિનદાસ શેઠને ઘેર આદાર માટે ગયા. ત્યાં ઘરમાં જતા વેત જ પારણામાં (ઘોડિયામાં) ઝુંબટા (મુનેલા) બે માસના બાળકે બદ્રબાહુ સ્વામીને કહ્યું—જાઓ, જાઓ.

સ્વામીએ પૂછ્યું—કેટલા સમય સુધી ?

બાળક—બાર વર્ષ સુધી.

બદ્રબાહુ સ્વામીએ સ્થળ પર આવીને મુનિ સમૂહને બોલાવીને કહ્યું—સાધુઓ ! આ દેશમાં બાર વર્ષનો બચકર દુકાળ પડવાનો છે તેથી સવમાર્થા મુનિઓએ આ દેશમાં રહેવું ઉચિત નથી.

બદ્રબાહુનું વચન સાંભળીને સમૂહ ત્યાંથી વિહાર કરવાને તત્પર થયો. ઉજ્જયિનીના ધનાઢય આવડોએ ત્યાં રહેવા માટે આગ્રહ કરવા છતાં બદ્રબાહુએ ત્યાં રહેવાનું સ્વીકાર્યું નહિ ત્યારે તેઓએ સમઘ્વ, સ્યૂળાચાર્ય, સ્મૃજનબદ્ર વગેરે સાધુઓને ત્યાં રહેવાની પ્રાર્થના કરી અને તેમણે તે પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કર્યો અને બાર વર્ષ સુધી ત્યાં રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો.

બદ્રબાહુ ઉજ્જયિનીથી બાર હજાર સાધુઓની સાથે કણ્વીટક તરફ વિહાર કરી ગયા. એક મોટી અટ્ટીમાં પહોંચ્યા ત્યારે તેમણે નિમિત્તથી

પોતાનું આયુષ્ય અથ્થ રહેલું જાયું. તેથી વિશાખાચાર્યને સંઘની સાથે આગળ વિદ્યાર કરાવીને પોતે ચંદ્રશુભિ મુનિ સાથે અટવીમાં રહ્યા. અનશન ક્યું અને સમાધિ મરણ કરી સર્વો સિધાવ્યા.

ચંદ્રશુભિ મુનિ ગુરુના ચરણોનું આલેખન કરી તેમની સેવા કરતા અને કાન્તાર વૃત્તિથી છંવનનિર્વાહ કરતા યજ્ઞ ત્યાં રહ્યા.

વિશાખાચાર્ય સંઘની સાથે ઓછ દેશમાં પડેંચ્યા.

ઉત્તમયિનીમાં ધોર દુકાળ પડ્યો. એક દિવસ રામલ્ય, સ્થૂળભદ્ર આદિ આદ્યાર કરીને વનમાં જતા હતા ત્યારે તેમનામાંથી એક મુનિ પાછળ રહી ગયા. બિખારીઓએ તેમનું પેટ દાડીને ભોળન કાડીને ખાધું. આ વાત નગરમાં પડેંચનાં જ હાહાકાર મચી ગયો. આવકોએ એકત્ર ઘર્ષને મુનિમંડળને પ્રાર્થના કરી—ભગવન ! બારે વિષમ કાળ છે. આ સમયે આપ નગરમાં પધારો તો બહુ સારું. કારણ કે જ્ઞાનીઓને માટે વન અને નગર જુને સમાન છે.

આવકોની પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર થયો. ત્યારે આવકોએ મહોત્સવ-પૂર્વક સાધુઓને નગરમાં લાવીને તેમને ચાતિના બેધન અનુસાર જુદા જુદા હાથાઓમાં હતાયા.

દર વર્ષે બીજાજુ દુકાળ પડતો જ રહ્યો. બિખારીઓની સંખ્યા વધતી જતી હતી. બિખારીઓનો ત્રાસ વધતો જતો હતો. બિખારીઓ ઘરમાં આવવાના બમથી મૃદસ્થ લોકો ઘરનાં કમાડ અપો દિવસ બંધ રાખતા હતા. સાધુ આદ્યાર માટે જતા તો રંકે લોકો તેમની પાછળ જતા, ત્યારે આવકો તેમને લાડીથી મારીમારીને દૂર કરતા. આથી વિપત્તિથી ગભરાઈને આવકોએ સાધુઓને કહ્યું—મહારાજ, બિખારીઓથી નાકમાં દમ આવી ગયો છે. બિખારીઓની બીધથી અમે ગમેઈ પણ રાત્રે જ કરીએ છીએ. માટે મદેરનાની કરીને આપ પણ રાત્રે અમારે ત્યાંથી પાત્રમાં આદ્યાર લઈ જાઓ અને દિવસના ભોળન કરતા રહો.

આવકોની વાત પર સર્વેએ વિચાર કરીને નિર્ણય કર્યો કે—
જ્યાં સુધી વિપત્તિકાળ છે ત્યાં સુધી એમ જ કરીશું.

અને તેમણે તુંબી પાત્ર ધારણ કર્યા તથા બિહુક અને કુતરાઓના
બપથી હાથમાં લાડી ધારણ કરી. ગૃહસ્થોના ઘેરથી આહાર લાવીને
એકબીજાને આપવા લાગ્યા અને મકાનના દાર બંધ કરીને ગોખખારીના
ઉગમસમાં ભોજન કરવા લાગ્યા.

એક દિવસ રાત્રીના સમયે આહાર માટે ગયેલા ક્ષીણકપાય નગ્ન
સાધુને જોઈને યશોભદ્રની સગર્ભા સ્ત્રીને રાક્ષસ આબ્યાની બ્રાંતિ થઈ
તેથી તે એવી ડરી ગઈ કે તેને ગર્ભપાત થઈ ગયો.

સાધુ તો એમ જ પાછા આવ્યા ગયા. પણ આ ઘટનાથી
આવકોમાં હાહાકાર મચી ગયો. તેમણે સાધુઓ પાસે આવીને કહ્યું—
મુનિ મહારાજ ! સમય બહુ ખરાબ છે. અને આપનું આ રૂપ પણ
બચકર છે. તેથી સુકાળ આવ ત્યાં સુધી આપ અરધ્ર વસ્ત્ર પહેરીને
તથા ખભે ઠંભલ રાખીને રાત્રીના સમયે આહાર લેવા આવતા રહો
અને દિવસે ભોજન કરતા રહો.

આવકોની પ્રાર્થનાથી સાધુઓએ એમ જ કહ્યું અને ધીરે ધીરે
તેઓ શિથિલ થઈ ગયા.

માર વધે પછી દેશમાં ફરીથી સુકાળ થયો ત્યારે વિશાખાઆયર્
દક્ષિણ દેશથી વિહાર કરીને કમચ : કાન્થકુબ્જ (કનોજ) નગરની
બહાર ઉદ્યાનમાં પધાર્યા.

વિશાખાઆયર્ આબ્યાના ખમર આંબળીને સ્થૂળાઆયર્ તેમને
મળવાને પોતાના શિષ્યને મોકલ્યા. મુનિઓએ જોઈને આઆયર્ને વદન
કહ્યું. પણ તેમણે પ્રતિવંદના ન કરી અને કહ્યું—આ કયો નવો
મત કાઢવો છે ?

સાધુઓ લલિત થઈને પાછા આબ્યા અને સર્વ જ્ઞતાંત પોતાના
ગુરુને કહી સંભળાવ્યો.

માધ્યોને તે જ ભવમાં મોક્ષ, ભગવાન મહાવીરનો ગર્ભાપહાર વગેરે વાતોનું પ્રતિપાદન કરનારા આગમસંગ્રહ એ જ મૂળ જિન આચાર્યે રચ્યા.

આચાર્ય રત્નનંદી અથવા રત્નકીર્તિએ સરકૃતમાં રચેલ ભદ્રમાહુ ચરિત્રનો હિંદી અનુવાદ પં. ઉદયલાલ દાસડીવાલે કરેલ છે અને તે પુસ્તક દિગંબર જૈન પુસ્તકાલય, ગાંધી ચોક, સુરત તરફથી પ્રગટ થયેલ છે.

તેના પાનાં ૧૬ થી ૩૮ સુધીમાં શ્વેતાંબરની ઉત્પત્તિના વૃત્તાંત વિસ્તારથી આપેલ છે. તેના ઉપર પ્રમાણે ઢુંઢાં સાર જ પં. મુનિશ્રી કલ્યાણ વિજયજી મહારાજે આપેલ છે.

આ સર્વ વૃત્તાંત દિગંબર આચાર્યોએ પોતાની કલ્પનાથી ઉપજાવી કાઢેલા છે અને તે ફક્ત દિગંબર મતની સરસાઈ અને શ્વેતાંબર મતની હલકાઈ કરવાને માટે જ દ્વેષથી લખેલા છે તે વાત પહેલાં તો તે વૃત્તાંત વાંચતાં જ વાંચક સમજી શકે છે એવી તેની ભાષા છે અને એવી તેમાં અસંખ્ય અને અવાસ્તવિક વાતો લખી છે.

એ બધાય વૃત્તાંત તદ્દન ઢંગધડા વિનાના છે ત્ત પં. મુનિશ્રી કલ્યાણ વિજયજીની સમીક્ષા ઉપરથી વાંચક વિશેષ રમ્યતાથી સમજી શકશે. તેથી તેમની સમીક્ષા અત્રે ઉદ્ધૃત કરી છે.

દિગંબરોની ખોટી કલ્પનાઓનું
સાચું રહસ્ય ખતાવતી અને
દિગંબરોની વાતોને ખોટી કરાવતી
પં. શ્રી કલ્યાણવિજયજીની સમીક્ષા

આ યોડીક કથાઓ અહીં લખાને અગે તેને અપ્રાપ્ય મદત આપત નહિ. નેમ નેની મીમાંમા કરવાની મદદન પણ કરત નહિ.

પરંતુ અમે જોઈએ છીએ કે ઘણાખરા દિગંબર વિદ્વાનો પણ તેને અત્ય માને છે અને એ જોગી વાતો ઉપરથી સ્વેતાંબર જૈન મઘને અર્વાચીન દગવવાની ચોખ્ખા કરે છે.

ગ્રામ્યીન દિગંબર ગ્રંથમાં ઉલ્લેખ નથી

પહેલાં તો દેવસેન બદારક વિક્રમની દશમી સદીના, વામદેવ સોળમી સદીનાં અને રત્નનંદી બદારક સત્તરમી સદીના લેખકો છે. તેમની પહેલાનાં કોઈપણ દિગંબર ગ્રંથમાં આવી કથાઓનો ઉલ્લેખ નથી.

નિરાધાર વાતો

આવી દશામાં કમલઃ સાઠ આઠમો, ચૌદસો અને પદરસો વર્ષ પછી નિગદ્યાર રીતે લખેલી વાતો પોતે જ મહત્વહીન હરે છે.

સ્વેતાંબર ઉત્પત્તિ સંબંધી લેખકોમાં એક વાક્યતા નથી

વળાં એ સર્વ લેખકોની આ વિષયમાં એક વાક્યતા પણ નથી.

દેવસેન દુકાળના કારણે દડ, કબળ, તુળી અને સ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કરવાના કારણે ‘સ્વેતાંબર’ નામ પડ્યાનું ખતાવે છે.

વામદેવ લાકડાની પટ્ટી પર સ્વેત વસ્ત્ર સ્થાપન કરીને બ્યતર દેવની પૂજા કરવાના કારણે ‘સ્વેતાંબર’ નામ પડ્યાનું લખે છે.

રત્નનંદી રાણી અદ્યેખાના દેવાથી સ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યા તેથી ‘સ્વેતાંબર’ અત પ્રગટ થવાનું લખે છે.

ભદ્રબાહુ સંબંધી મતભેદ

દેવસેન અને વામદેવ બીજા નૈમિત્તિક ભદ્રબાહુએ ઉન્નયિનીથી દુકાળના કારણે દક્ષિણ તરફ વિહાર કર્યો હતો તે વખતે શ્વેતાંબરની ઉત્પત્તિ ખતાવે છે.

રતનનંદી દુકાળનું વૃતાંત પહેલાં શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુની સાથે જોડે છે. અને તે સમયે ઉન્નયિનીમાં અર્ધકાલક મતની ઉત્પત્તિ થઈ એમ લખે છે. અને તે પછી ઘણા સમય પછી વલ્લભીમાં સુકાળના સમયે રાણીના કહેવાથી શ્વેત વસ્ત્રો ધારણ કરવાથી શ્વેતાંબર મત ઉત્પન્ન થવાનું લખે છે.

આ રીતે એ લેખકોના પરસ્પર વિરુદ્ધ કથનથી જ એ કથાઓનું બાહ્ય કલેવર તો સ્વયં જર્જરિત થઈ જાય છે.

સ્થાન અને સમયમાં એકમત

પરંતુ સ્થાન અને સમય એ બે બાબતોમાં સર્વ લેખકો એકમત છે કે સર્વ વિક્રમ રાજના મૃત્યુ બાદ ૧૩૬ વર્ષ પીત્તે વલ્લભી નગરીમાં શ્વેતાંબર મતની ઉત્પત્તિ થવાનું બતાવે છે.

તો હવે આપણે જોઈશું કે એ લેખકોની એ બે વાતોના ઉદ્દેશ્યમાં કંઈ આધાર છે કે નહિ.

વલ્લભી ક્યારે વસી?

વિક્રમની ખીજ સદીના બીજા ચરણમાં વલ્લભીમાં ‘મતોત્પત્તિ’ બતાવવાનું નિરાધાર છે કારણકે તે સમયે વલ્લભીનું અસ્તિત્વ હતું તેનું કોઈ પ્રમાણ નથી. વલ્લભી કનકસેનના સમયમાં વિક્રમની ત્રીજી સદીમાં વસી હતી એ વાત ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે.

વલ્લભીના ઉદ્દેશ્યનું કારણ

વલ્લભી નગરી તથા શાંતિમુરિ એ બન્ને નામોના ઉદ્દેશ્યથી સમગ્ર શકામ છે કે આ કથાઓનો મબધ વિક્રમની છરી સદીના પ્રથમ ચરણમાં વલ્લભીમાં બનેલી કોઈ ઘટનાની સાથે ઢોલો જોડાઈ.

વીર મવત ૯૮૦ (વિક્રમ સવત ૫૧૦)માં વલ્લભીમા માયુર અને વાલ્લભ્ય નામથી પ્રસિદ્ધ બે શ્વેતાંબર જોન મધોનું મહેલન થયું હતું અને બન્ને સંધોએ બન્ને વાચનાઓના મમન્વશપૂર્વક એકીકરણ કયું હતું. આ સમયેનમાં માયુર મધના પ્રધાન દેવદિગણિ દ્વિમાદમણ્યુ દના અને વાલ્લભ્ય મધના પ્રમુખ કાલકાચાઈ અને હિપ્રમુખ મધર્ આદિ વેતાલ શાંતિ સ્થિ.

આપણે આગળ જોયું છે કે (જુઓ જૈન સૂત્રો વિન્ડે કે ઉપ-
લબ્ધ નામ પ્રકરણમાં આગમ વાચનાની હકીકત—ન. ગિ. શેઠ)

વાત્સલ્ય મધ નમ્રતા ધારણ કરવાળાના વિગમમાં
બહુ અનુદાન હોય. અને એ કારણથી મહાગિરિના શિષ્ય બલિસમ્મદ
તથા સ્વાતિ જેવા સ્યવિરના નામ પણ તેમની યુગ—પ્રધાના-
વલીમાં સખવાની ઉદારતા કરી શક્યા નહિ. આશ્વૃષ નદિ કે એ
સમેયનમાં દિગંબરોની સાથે મેળાજોડ કરવા સબધી કોઈ પ્રસ્તાવ
ઉપસ્થિત થયો હોય. પણ વાલ્મીક્ય સહ તથા ખાસ કરીને
શાંતિસૂરિના શિષ્યોએ તેને સંજ્ઞ થવા દીધો નહિ હોય. અને
એ કારણથી દિગંબર પરપરાવાળાઓએ શાંતિસૂરિ તથા
તેમના શિષ્યોને એ રીતે બદનામ કર્યા હોય.

દિગંબરોએ ઉદ્દેશ્યેલા નિનમ્યદ્ર કોણ ?

મને દિગંબર લેખકો નિનમ્યદ્ર નામ સ્વેતાંબર મત પ્રવર્તક
તરીકે લખાવે છે. અને વર્તમાન જૈન આગમો એ જ નિનમ્યદ્રના
બનાવેલા છે એમ બતાવે છે.

આપને મમજ સદીએ છીએ કે દિગંબરોના એ ‘નિનમ્યદ્ર’
તે બીજા કોઈ નહિ પણ ‘નિનમ્યદ્રગણિ ક્ષમામમજ’ કે
જેમનો મમય વિક્રમની છત્રી અને સાતમી સદીનો મધ્યમામ હતો.

નિનમ્યદ્ર તે સમયના સ્વેતાંબર સંપ્રદાયના યુગપ્રધાન
આચાર્ય હતા એટલું જ નહિ પણ કુદરસાંપ્રદાયિક સિદ્ધાંતકાર
પણ હતા. તેમણે વિશેષ આચર્યક લાખ્ય આદિ તથા બીજા
મહત્વ યથાની રચના કરી છે.

દિગંબર વિદ્વાનો તેમની વિરુદ્ધ એટલું બધું
બોલે છે તેનું કારણ એ જ છે કે તેમણે દિગંબરોનું

ભારે કટ્ટરતાપૂર્વક ખંડન કરીને શ્વેતાંબર પરંપરાની પુષ્ટિ કરી છે.

શાંતિવ્યંતર પૂજાનું રહસ્ય

ભદ્રારક દેવસેન ઉપદ્રવની શાંતિને માટે શાંતિવ્યંતરની પૂજા કરવાની વાત લખે છે. તે વાસ્તવમાં શ્વેતાંબર જૈન પરંપરામાં પ્રસિદ્ધ 'શાંતિસ્નાત્ર'નું સૂચન છે.

શ્વેતાંબરોમાં ઘણા પ્રાચીન વખતથી જિન ભગવાનના જન્મભિષેક મહોત્સવ કરવાની પ્રથિતિ આજી આવી હતી. પાછળના સમયમાં તે 'શાંતિસ્નાત્ર' તથા 'શાંતિ પૂજા' એ નામોથી પ્રચલિત થઈ હતી. અને તે આજ સુધી એ જ નામોથી પ્રસિદ્ધ છે.

તેમાં ભગવાન આદિનાથ, અજિતનાથ, શાંતિનાથ, તથા પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાઓનું ૨૭ વાર અથવા ૧૦૮ વાર અભિષેક તથા પૂજન કરવામાં આવે છે. તેના પ્રારંભમાં ગ્રહ તથા દિક્પાળોને બળિદાન પણ અપાય છે. ભદ્રારક દેવસેનજીએ આ શાંતિપૂજાનું નામ સાંભળીને દ્વેષથી શાંતિ વ્યંતરની તથા તેની પૂજાની કલ્પના કરી નાખી એમ સમજાય છે.

વામદેવની ચોરસ પટ્ટીનું રહસ્ય

૫. વામદેવજી આઠ આંગળ લાંબી ચોરસ લાકડાની પટ્ટી પર શ્વેતવસ્ત્ર મિછાવીને શાંતિ વ્યંતરની પૂજા કરવાની વાત કહે છે એ કથન વસ્તુતઃ શ્વેતાંબર સંપ્રદાયમાં પ્રચલિત યોગ ક્રિયાનું સૂચક છે.

શ્વેતાંબર મુનિ સૂત્રોના યોગ સબંધી કાળ, ગ્રહણ, સ્વાધ્યાય, પ્રસ્થાપન આદિ ક્રિયાઓ કરે છે ને વખતે અદાજે આઠ આંગળ લાંબી અને ચાર પાંચ આંગળ પહોળી એક લાકડાની પટ્ટી પોતાની સામે રાખે છે. અને તેના ઉપર સફેદ વસ્ત્ર પણ મિછાવે છે. તેની આંગળ જે વિધિ

કરવામા આવે છે તેમાં હસ્તક્રિયા પણ એવી હોય છે કે અનમિત માણસ તેને નમસ્કાર સમજી લીએ.

પં. વામદેવજીએ શ્વેતાંબર મુનિને એ પ્રમાણે યોગક્રિયા કરતા ક્યાંક જોયા હશે. તેમને જોઈને પડિતજીએ માની લીધું કે આ શાંતિ વ્યંતરની પૂજા કરે છે.

પર્યુપાસન શબ્દનો પત્તો નથી

પ. વામદેવજી ‘પર્યુપાસન’ શબ્દ—નામ ક્યાંથી ઉઠાવી લાવ્યા તેની સમજ પડતી નથી કાગળ કે એ નામનો કે તેને મળતા બળતા કોઈ નામનો દેવ શ્વેતાંબર અપ્રદાયમા માનવામા આવેલો નથી.

હાડકાંની ‘પૂજાનું’ રહસ્ય

બદારક રત્નદીની હાડકાંની પૂજાની કલ્પનાએ તો પદેનાંના બંને લેખકોને મહાત કરી દીધા છે.

શ્વેતાંબર સાધુ તેમની ખાસે જે સ્થાપનાચાર્ય રાખે છે તેને સક્ષ્ય કરીને રત્નદીની આ કલ્પના છે. શ્વેતાંબર જૈન માધુઓમા પોતાના આચાર્યની સ્થાપના રાખવાની પ્રાચીન પ્રવૃત્તિ છે. સ્થાપનામાં આચાર્યની મૂર્તિ કે ચિત્ર નહિ પણ પાચકોડા રાખે છે. તેને આકાર ધુટણની ઉપરના હાડકાને મળતો હોય છે. ભદ્રારકજી મહારાજે ક્યાંક એવા દોડીરૂપ સ્થાપનાચાર્યને જોઈ લીધા હશે અને તરત લખી દીધું કે “એ શાંતિસરિનાં હાડકાં છે.”

અને તેઓ એમ કહે છે કે આજે પણ એ ‘ખમણાદિદી’ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તો વખતે એ કલ્પિત નામ નહી ક્રિયામા આવતા ‘ખમાસમણદાધિજી’ એ શબ્દ ઉપરથી અથવા ગુરુને વંદન કરવાને માટે ‘ખમાસમણે’ શબ્દ બોલાય છે તે ઉપરથી એ ‘ખમણાદિદી’ નામ ઉપજાવી શક્યું.

નવી જુની વાતોના મિશ્રણથી દિગંબરોએ ઉપજાવી કાઢેલી શ્વેતાંબરોની ઉત્પત્તિની કથા

આ પ્રમાણે શ્વેતાંબરોની ઉત્પત્તિના વિષયમાં દિગંબરાચાર્યોએ જે કથાઓ ઉપજાવી કાઢી છે તેનું સરીર બાનમતીના પ્રદારાની ગાફલ અહોતહોની નવી જુની વાતોથી ભરેલું છે.

વિક્રમ સં. ૧૩૬ના કથનનું રહસ્ય

વિક્રમ સવત ૧૩૬માં શ્વેતાંબરો કૃત્યન થયાનું જે કથન છે તેનું તાત્પર્ય જોઈશું જ છે કે લગભગ એ જ અરસામાં (વિક્રમ સ. ૧૩૬ = વીર સ. ૬૦૬) શિવભૂતિએ જિનકલ્પની દિમાયત કરી હતી. અને સ્થવિરોએ નિષેધ કરવા છતાં પણ જિનકલ્પી બનીને ગચ્છમાંથી નીકળી ગયા હતા.

સમય છે કે ગગનતાનો સક્રિય વિરોધ કરવાને માટે સ્થવિરકલ્પના નામથી ચાલતી આવતી મૂળ (ફરજીઆત પણ પાછળથી મરજીઆત બનાવી દીધેલી તેથી—ન. ગિ. સેઠ) જોઈએક ગગનતાનો પ્રચાર પણ તે પછી રોકી દેવામાં આવ્યો હશે. અને ગગનતાની વિરુદ્ધની વખધારીઓની એ પ્રવૃત્તિને પાછળના દિગંબરાચાર્યોએ ‘શ્વેતાંબર મત ઉત્પત્તિ’ના નામથી પ્રસિદ્ધ કરી દીધી.

એમ થવું સંભવિત પણ છે કારણકે શ્વેતાંબરોએ દિગંબરના મતની ઉત્પત્તિ લખી હતી તેથી દિગંબરોએ પણ તેનો કોઈ ને કોઈ રીતે ઉત્તર તો દેવો જોઈતા હતા જ.

ઉપર પ્રમાણે દિગંબરોની કથાની મુનિશ્રીએ મીમાંસા

કરી છે તે ઉપરથી વિચારક સમજી શકે છે કે એ કથામાં કંઈ પણ વાસ્તવિકતા નથી.

ઉપમંહાર

જૈન ધર્મ એક જ છે અને તે અનાદિનો ચાલ્યો આવે છે. વિક્રમની બીજી મદીમા એક જ ચાલ્યા આવતા જૈન ધર્મમાં બે ફાંટા પડ્યા તે ફાંટા પડવાની અપેક્ષાએ કહીએ તો સ્વેતામ્બ અને દિગંબરની ઉત્પત્તિ તે વખતે ચર્મ એમ કહી શકાય.

પરંતુ બે સગા ભાઈઓ જુદા પડે તેથી તેઓ એક બીજા તરફ દેખ સખી એકબીજાને માટે યદ્વાતદ્વા ભાલે તે જૈનત્વને જરા પણ હાજતી વાત નથી. એટલે—

સ્વેતામ્બરેએ પોતાની કથામાંથી અતિશયોક્તિઓ નાબુદ કરી નાખવી જોઈએ તેમ જ દિગંબરેએ પણ તેમની ઉપગતી કારેલી કથાઓનો નાશ કરવો જોઈએ.

સત્યતા એ ધર્મનો મૂળ પાયો છે. બન્ને પક્ષ મત્યને જ અપનાવે તો વેરવિરોધ એક ક્ષણ પણ ટકી શકે નહિ એટલું જ નહિ પણ એકતા જ થઈ લય એટલે મૂળ પ્રમાણે જૈન ધર્મ એક જ બની લાય.

સમ્રદાયવાદીઓ સાચું જૈનત્વ
કયારે અપનાવશે ?

પ્રકરણ ઝાગણીશમુ

શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી પહેલા અને બીજા

પહેલા ભદ્રબાહુ સ્વામી

જૈન શ્રમણ પરંપરામાં બે ભદ્રબાહુ સ્વામી ચર્ચિત ગયા છે. પહેલા ભદ્રબાહુ તે યૌદ પૂર્વધર શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુ સ્વામી. તે આચાર્ય શ્રી યશોભદ્રસરિના શિષ્ય અને આ. સમૂતિવિજયજીના ગુરુભાઈ હતા.

શ્રી સમૂતિવિજયજીના સ્વર્ગવાસ સમયે તેમના શિષ્ય સ્થૂળભદ્ર નવા જોવા જ હતા. તેથી સમૂતિવિજય પછી ભદ્રબાહુ સ્વામી આચાર્ય પદે આવ્યા હતા.

તેમણે ૪૫ વર્ષની ઉંમરે દીક્ષા લીધી હતી, ૬૨ વર્ષની ઉંમરે યુગ પ્રધાનપદે આવ્યા હતા અને ૭૬ મા વર્ષે વીર સ. ૧૭૦ માં સ્વર્ગગમન કર્યું હતું. એટલે ૧૭ વર્ષ સામાન્ય શ્રમણ તરીકે અને ૧૪ વર્ષ યુગ પ્રધાનપદે રહ્યા હતા.

તેઓ હેતુ યૌદ પૂર્વધર ગણાયા છે. કારણ કે તેમણે સ્થૂળભદ્રજીને ૬૨ વર્ષ અર્થ સહિત શિખડાવ્યા પછી સ્થૂળભદ્રજીએ શ્રુતપ્રભાવ ખતાવવા માટે તેમની બહેનો સાધ્વી થયેલી તેઓ વાંદવા આવતાં સિંહનુ ૩૫ ધારણ કરેલું તેથી હવે અર્થ શિખવાને અયોગ્ય ગણીને બાકીના ચાર પૂર્વ મૂળમાત્ર શિખડાવેલા હતા. અને તે પછી બીજા કોઈને ન શિખવવાની શરત સહિત શિખડાવેલા હતા, તેથી શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી હેતુ યૌદ પૂર્વધર ગણવામાં આવે છે.

તેમના સમયમાં મધ્ય ભારતમાં પહેલ વહેલો બાર વર્ષનો લાંબો ભયકર દુકાળ પડેલો હતો. તે વખતે ભદ્રબાહુ સ્વામી તથા તેમના શિષ્યો પૂર્વના પ્રદેશોમાં આવ્યા ગયા હતા.

મુકાળ થનાં શ્રમણમઘ પાટલીપુત્રમાં એકત્ર થયો ત્યારે એક-
બીજાને ફેટવું શ્રુત યાદ છે તે પૂજનાં જણાવું કે દુકાળમાં પાન પાન
પત્તિવનનની સુસ્કેલીને લીધે ઘણું ભૂખાઈ ગયું હતું. તેથી બધાએ ભેગા
મળીને યાદ કરીને અગીયાર અગ પૂન કર્યા. પણ બાગમુ દષ્ટિવાદ
અગ જણનાર કોઈ નહોતું.

તે વખતે ભદ્રબાહુ સ્વામી નેપાળમાં મહાપ્રાણુ ધ્યાન કરવા
ગયેલા હતા. તે ધ્યાનની મુદત બાર વર્ષની હતી. તેથી બાગમુ દષ્ટિવાદ
અગ શિખવાને સ્થૂળભદ્ર પ્રમુખ શ્રમણો નેપાળમાં ગયેલા તેની સપૂર્ણ
વિગત “જૈન સૂત્રો ઉપસન્ધ કે વિચ્છેદ?” નામના પ્રકરણમાં
પહેલી આગમ વાચનાની વિગતની અદર આપેલી છે તેથી અને તે
આપેલ નથી,

શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુ સ્વામી વીર મ. ૧૭૦ મા સ્થૂળભદ્રજીને
પોતાના પદ પર સ્થાપિત કરીને ક્ષિત્ર દેશમાં કુમાર પર્વત ઉપર
(દાવ ખડગિગિ કહેવાય છે તે) પદર દિવસનું નિર્જળ અનશન કરીને
સ્વર્ગવાસી થયા. (જુઓ દેવવત સચિરાવલી).

આ મિવાય પહેલા શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુ સ્વામી સબધી કાંઈ

સાથે દંતકથાઓ ઉભી થયેલી છે, કેટલાક સ્વેતાંજર જેનો માને છે કે ચંદ્રગુપ્તના વખતમાં ખીજી બાર દુકાળી પડેલી તે પછી પણ ભદ્રબાહુ સ્વામી જીવિત હતા, ચંદ્રગુપ્તને સોળ સ્વપ્નાં આવેલાં તેનાં ભદ્રબાહુ સ્વામીએ ફળ કહેલા અને તે ઉપરાંત દ્વિતીયો માને છે કે શ્રુતદેવણી ભદ્રબાહુ પાસે ચંદ્રગુપ્ત સમ્રાટે દીક્ષા લીધેલી અને પછી તેઓ બન્ને દક્ષિણમાં ગયેલા આ સર્વ દંતકથાઓમાં કશું તથ્ય નથી.

અહીં પહેલાં ખીજી ભદ્રબાહુ સ્વામીનું ચરિત્ર આપીને પાંદી તેમના મથોનો વિચાર કરીશું અને તે પછી દંતકથાઓની નિરાધારતા બતાવીશું તે બતાવવામાં મોટે ભાગે પ્રસિદ્ધ પુરાતત્ત્વવેત્તા ઇતિહાસ વિશારદ પ. શ્રી હયાણુવિનયજી મહારાજના લેખોનો આધાર લીધેલો છે.

ખીજી ભદ્રબાહુ સ્વામી તે વરાહમિહિરના બાઈ અને નિમિત્તવેત્તા તથા નિયુક્તિકાર ભદ્રબાહુ છે.

નિયુક્તિકાર અને નિમિત્તવેત્તા ભદ્રબાહુ

દક્ષિણમાં પ્રતિષ્ઠાનપુર (હાલનું પેઠણ અથવા પેઠણ) માં બે બ્રાહ્મણ બંધુઓ હતા તેમના નામ ૧. વરાહમિહિર અને ૨. ભદ્રબાહુ હતા. બન્ને બાઈઓ સરકૃતના પ્રખર વિદ્વાન હતા તેમજ જ્યોતિષ વિદ્યાના પારગામી હતા.

એક વખત તેમને એક જૈન આચાર્ય મુનિનો મેળાપ થયો. તેમના ઉપદેશથી પ્રભાવિત ચર્ધ વૈરાગ્યવત ચર્ધ આચાર્ય પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. ૬૯૫ કિરણાવલીમાં લખ્યું છે કે—“પ્રતિષ્ઠાનપુરમાં વરાહમિહિર તથા ભદ્રબાહુ બન્ને બ્રાહ્મણ બંધુઓ પ્રવ્રજિત થયા.” પણ જો આચાર્ય મહારાજ પાસે દીક્ષા લીધી હતી તેમનું નામ આપ્યું નથી.

બંને બ્રાહ્મણોએ અરૂપ સમયમાં જ રાત્રી બ્યાસમાં બહુ સારી કુશળતા મેળવી. પરંતુ બંને બ્રાહ્મણોમાં મુનિશ્રી ભદ્રબાહુ વિશેષ ધીર

ગમીગ, દૃઢ નિશ્ચયી હતા; જોટણ જ નહિ, પણ સાંજ્યાનમાં પારગત બન્યા હતા.

વરાહમિહિરે મોટા ભાઈ દોઢાથી શુરુ મહારાજ તેમની પછી પોતાને આચાર્ય પદે નીમશે એવી વરાહમિહિરને ઇચ્છા અથવા ખાત્રી હતી, પરંતુ શુરુ મહારાજે પરીક્ષાથી ખાત્રી કરી કે વરાહમિહિર કરતાં ભદ્રબાહુ જ્ઞાનમાં, આચારમાં, સ્વભાવમાં દરેક રીતે અધિકારી છે અને આચાર્ય પદને ભદ્રબાહુ જ યોગ્ય છે. આ પ્રભાણે ખાત્રી થતાં શુરુજીએ મુનિ ભદ્રબાહુને આચાર્ય પદે નીમ્યા.

શુરુજીએ પક્ષપાત કર્યો છે એ જોઈ વરાહમિહિર ગુસ્સે થયા પરંતુ વળી વિચાર્યું કે શુરુજીએ મને પક્ષપાત કર્યો પણ ભદ્રબાહુ તો મારો નાનો ભાઈ છે ને! શુરુના સ્વર્ગગમન પછી તે મને જ આચાર્ય ઠરાવશે. આમ વિચારી તે વખતે તો શાંત રહ્યા.

શુરુજીના સ્વર્ગગમન પછી મુનિ વરાહમિહિરે ભદ્રબાહુ પાસે પોતાને આચાર્ય પદ આપવાની માગણી કરી ત્યારે શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીએ ચોખ્ખું કહ્યું કે—આચાર્ય પદ યોગ્યપાત્રને જ અપાય છે. શુરુજીએ તમને અપોગ્ય ગણીને તે પદ તમને આપ્યું તો હું તેમના નિર્ણયને હલકાવીને શુરુજીનું અપમાન કેમ કરી શકું?

આ માંમળીને વરાહમિહિરને ખૂબ ક્રોધ ચમ્પો. મોટા તરીકેનું તેમને અભિમાન હતું અને યશ-કીર્તિ એ તેમના જીવનનું ધ્યેય હતું. તેમણે વિરાગ્ય સયમને પણ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્તિનું સાધન ગણ્યું હતું. પોતાના ધ્યેયમાં નિષ્ફળ ગયા જાણીને વરાહમિહિરે ઘુસ્સામાં ગુસ્સામાં સાધુ વેશને તિલાંજલી આપી દીધી અને ગૃહસ્થાશ્રમી બની ગયા.

૨૬૫કિરણાવલી ૧૬૩ માં લખ્યું છે કે—ભદ્રબાહુને આચાર્ય પદની આપવાથી વરાહ મિહિરને ક્રોધ ચમ્પો તેથી તેણે દીક્ષા છોડી નિજ વેશ ધારણ કર્યો, વાગ્યાં સદિના જનારી અને નૈમિત્તિક તરીકે જીવન ના લાગ્યો.

વરાહમિહિર ક્રોધમાં સાધુ વેશ ત્યજી દીધો એટલું જ નહિ પણ જૈન ધર્મના સાધુઓ પદાપાત્રી છે એમ ગણી તે જૈન ધર્મના અને જૈન સાધુઓના દેવી બની ગયા અને ગૃહસ્થાશ્રમમાં ફરી તેમનો મૂળ બ્રાહ્મણ ધર્મ અંગીકાર કરી લીધો.

પહેલેથી જ વરાહમિહિર જ્યોતિષ વિદ્યામાં કુશળ હતા જ. તે જ વિદ્યાથી પ્રતિષ્ઠાનપુરના રાજા શત્રુઙ્ગિતને પ્રસન્ન કરીને રાજાના પુરોહિત બન્યા. અને પછી પોતાનો મહિમા વધારવા માટે એવી ગમ્પ સજાવી કે—

“ એક વાર જગલમાં મે એક શિલા ઉપર સિંહ લગનની કુડવી બનાવી હતી. રાત્રે યાદ આવ્યું કે તે કુડલી જુસતાં હું જૂલી ગયો છું. તેથી તરત જ રાત્રે જગલમાં ગયો. ત્યાં જઈને જોયું તો મારી કુડલી ઉપર સિંહ બેઠો હતો. સિંહનો ૩૨ રાખ્યા વિના તેની નીચે હાથ નાખીને કુડલી જુમી નાખી. મારા પરાક્રમથી પ્રસન્ન થઈને તે સિંહે સૂર્યેષ્વરે પ્રગટ થઈને મને કહ્યું—હે વત્સ! હું પ્રસન્ન થયો છું. તો વરદાન માગ! મે કહ્યું—હે દેવ, આપ પ્રસન્ન થયા હો તો મને આપ્ત જ્યોતિષવ્યક બતાવો. દેવે મારી વિનંતિ પ્રમાણે મને જ્યોતિષક બતાવ્યું. ત્યારથી માફ વરાહમિહિર નામ પ્રસિદ્ધ થયું છે.”

વરાહમિહિરની આ મુખ્યથી તેની ખ્યાતિ વધી ગઈ અને રાજાનો પણ ખાનીનો થઈ ગયો. હવે રાજાને વિશેષ પ્રમન્ય કરવા એક વખત તેણે રાજાને કહ્યું—મે આ કુડાળું બનાવ્યું છે, એમાસામાં અમુક દિવસે વૃષ્ટિ યશો ત્યારે એક મોટું બાવનપળનું લાંબુ માછલું એ કુડાળાની વચમાં આવીને પડશે.

આ બાદબહુને આ મમાયાર મળનાં નેમણે રાજાને કહેવડાવ્યું કે તે માછલું કુડાળાની વચમાં નહિ પણ કુડાળાની કિનાર દગાપ તેની રીને બાજુમાં પડશે અને (પર) બાવન નહિ પણ માડી એકાવન પળનું લાંબું ફરશે.

નિયત દિવસે આ. બદ્રબાહુએ કહ્યું હતું તેમ જ થયું. તેથી શોકોને તથા રાજાને આચાર્ય ઉપર વિશેષ માન ભક્તિ હતી. થયા તેથી વરાહ મિહિરની કીર્તિને ઝાંખપ લાગી ગઈ. પણ ગઈ કીર્તિ પાછી મેળવવા તેણે થોડા વખતમાં જ બીજા પ્રસંગ સાધ્યો.

રાજાને ત્યાં પુત્ર જન્મ થયો. વરાહ મિહિરે તેની જન્મકુંડળી બતાવી કહ્યું કે—રાજપુત્ર ૧૦૦ સો વર્ષ જીવશે.

રાજા, રાણી તથા આખી પ્રજા એ ભવિષ્યવાણી સાંભળી ખૂબ રાજી થયા, પ્રજાના સર્વ આગેવાનોએ રાજાની પાસે જઈ હર્ષ કર્યો. જુદા જુદા ધર્મના ધર્માચાર્યોએ રાજા પાસે જઈ હર્ષ દર્શાવી આશીર્વાદ આપ્યા. પરંતુ એક ફક્ત આ. બદ્રબાહુ ગામમાં જ ઢોવા જતાં રાજા પાસે ગયા નહિ કે આશીર્વાદ કહેવડાવ્યા નહિ.

આ તકનો લાભ લઈ વરાહમિહિરે રાજાને આચાર્ય વિરૂદ્ધ ધણું કહ્યું. તેઓ અભિમાની છે એમ કહી તેમની ખૂબ નિંદા કરી.

આવકોને આ વાતની ખબર પડતાં તેઓ શુરુથી પાસે આવ્યા અને રાજા પાસે હર્ષ કરવા જવું જોઈએ એમ વિનંતિ કરી.

આચાર્ય મહારાજે કહ્યું—એ વાર રાજા પાસે શું જવું ? એક વાર જ જઈશું.

આવકો—મહારાજ, એમ કેમ કહો છો ?

આચાર્ય—ભાઈઓ, આ રાજપુત કક્ષા સાત દિવસનો જ મહેમાન છે. સાતમે દિવસે બિલાડીથી તેનું મૃત્યુ થવાનું છે.

આવકોએ રાજાજીને વાત કરી. વરાહમિહિરે તો ત્યારે છાતી ઠોકીને કહ્યું કે મારું કહેલું ખોટું ન થાય. સરિજી જણા છે; છતાં રાજાજીએ તો સાવચેતીની ખાતર ગામમાંથી બધી બિલાડીઓને પકડી પકડીને ગામ બહાર કઢાવી મૂકી. ગામમાં બિલાડી હોય તો જ તે રાજપુતને મૃત્યુ પમાડી શકે ને ! વળી વધારે સાવચેતીની ખાતર રાજપુતને બોંયરામાં સંરક્ષિત રાખ્યો કે જ્યાં બિલાડીનો પ્રવેશ શક્ય શકે જ નહિ.

સાતમે દિવસે ધાવખાતાં બોધરામાં દરવાજા પાસે બેસીને રાજપુત્રને સ્નાપના કરાવી રહી હતી ત્યારે અચાનક જ દરવાજાને આગળીઓ નીકળી ગયો અને સીધો રાજપુત્રના માથા ઉપર જ પડ્યો તેથી રાજપુત્ર ત્યાંજ મરણ પામ્યો.

આથી રાજા પ્રજા સૌ દિલગીર થયા; ત્યારે વરાહમિહિરે કહ્યું કે— આચાર્યનું કથન તો ખોટું જ પડ્યું છે. રાજપુત્રનું મૃત્યુ બિલાડીથી નહિ પણ આગળીઆથી થયું છે.

રાજપુત્રના મૃત્યુના સમાચાર મળતાં સરિશ્વ રાજસભામાં આવ્યા અને રાજાને આશ્વાસન આપ્યું ત્યારે રાજાએ સરિશ્વનું અવિષ્યકથન ખોટું પડ્યાનું કહ્યું સરિશ્વએ તે આગળીઓ મગાવવા કહ્યું. આગળીઓ આવતાં તેના ઉપર બિલાડીનું મોં કોતરેલું બતાવ્યું.

રાજા પ્રજાને ખાત્રી થઈ મર્દ કે આચાર્ય મહારાજના કથન પ્રમાણે જ બિલાડીથી રાજપુત્રનું મૃત્યુ થયું છે.

વરાહમિહિરને આ બનાવથી એટલો બધો ક્રોધ થયો કે તેણે જ્યોતિષના બધા ગ્રંથો બાળી નાખવાનું નક્કી કર્યું. આચાર્ય મહારાજને તેની જાણ થતાં તેઓ તરત તેને ઘેર ગયા અને કહ્યું—માર્ધ શાસ્ત્રો તો સાચા જ છે. તારી ભૂલને માટે શાસ્ત્રનો નાશ કરીશ નહિ. અને પછી કુડલી જોવામાં વરાહમિહિરે ભૂલ કરેલી તે બતાવી.

આથી વરાહમિહિરનું અજ્ઞાન જાહેર થઈ ગયું. તે ધણો જ ગુસ્સે થઈ ગયો. જિનાચાર્ય અને જૈન સમુદાય ઉપર તેને ખૂબ ખૂબ દ્રેષ આવી ગયો. તેઓ જ વરાહમિહિરને આવેલી જાદુનામીના કારણજૂત છે એમ ગણી તે અત્યંત ક્રોધે ભરાયો. તે ક્રોધમાં અને યથેચ્છા અપમાનના મોકામાં તે મૃત્યુ પામ્યો.

વરાહમિહિર મૃત્યુ પામીને વ્યતર દેવ થયો. અવધિજ્ઞાનથી પોતાના મૃત્યુનું કારણ જૈન સધને જાણીને તેણે જૈન સધમાં મરકીને ઉપદ્રવ ફેલાવ્યો. આ બદ્ધાહુએ તેનાં નિવારણ માટે તે વખતે ‘ઉવસગદર સ્તોત્ર’ બનાવ્યું અને તેથી ઉપદ્રવની શાંતિ થઈ ગઈ. આ ઉવસગદર સ્તોત્રની કૃત્તીક ગાયાઓ અત્યારે પણ ઉપલબ્ધ છે.

આ બીજા બદ્ધાહુ સ્વામી પામે ચંદ્રચૂડ નામના કોઈ રાજવંશી પુરુષે દીક્ષા લીધી હશે અને તે પછી તેઓ નવા શિષ્યની સાથે દક્ષિણમાં ગયેલા. અને ત્યાં આયુષ્ય લીધું થવાથી માયમોર પામેના પવંત ઉપર આનશન કરી તેમણે સ્વર્ગગમન કર્યું.

ત્યારથી ને પવંત તીર્થ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો.

બદ્ધાહુના અંથો

ઉપર જણાવ્યું તેમ બદ્ધાહુ સ્વામી બે ચર્ચ ગયેલા છે. તે બન્નેને પાછળથી એક જ વ્યક્તિ ગણીને બીજા બદ્ધાહુનું અસ્તિ પડેલા શ્રુતકેવળી બદ્ધાહુના નામે ચર્ચવી દીધું છે તેવી જ રીતે બદ્ધાહુના નામથી જાણીના થયેલા મર્વ અથો શ્રુતકેવળી બદ્ધાહુના નામે ચર્ચા દીધા છે. (જુઓ ત્રિપુટી મહાગજ કૃત જૈન પરપરાને ઇતિહાસ ભાગ ૧ ભા) આ બૂલ ધણા વખતથી પરપરાથી ચાલી આવી છે.

“હત્તર દિહસ્તાનમાં જૈન ધર્મ” નામના પુસ્તકમાં તેના કન થી ચીમનવાલ જ્યેષ્ઠ સાહે પછે નિયુક્તિન વગેરે પુસ્તકો જે બીજા બદ્ધાહુ સ્વામીનાં છે તે થી સાહે શ્રુતકેવળી બદ્ધાહુના હરાવ્યા છે. શ્રી ચીમનવાલ સાહે તેમનું આ પુસ્તક પરદેશી વિવેચકોના વિચારોને પ્રાધાન્ય આપીને રચેલું છે. અને પ્રાચીન જૈન ગ્રંથોને દત્તકથા ગણીને તેમાંની વાતોને અમાન્ય ગણી તેની અવગણના કરી છે. એટલું જ નહિ પણ ધણી બાબતોમાં મન થુ છે તેનો વિચાર પણ કર્યા વિના પરદેશીઓએ મનુ છે ને માનીને ધણી વાતો ખોટી રીતે રજૂ કરી છે.

બદમાહુ સ્વામીના રચેલા અથો નીચે પ્રમાણે ગણાવવામાં આવે છે—

સ્વતંત્ર અથો

છેલ્લું સૂત્રો	૧. નિશીય	૩. વ્યવહાર
	૨. પૃથક્કથ	૪. દશાશ્રુત સંકથ
સ્તોત્રો	૫. ઉવમગ્ગહર	૬. ગૃહસાંતિ
જ્યોતિષ	૭. બદમાહુ ચંદ્રિતા	
કથા	૮. વસુદેવહિંદી	

નિર્ધુક્તિઓ

૯. આચારાંગ નિર્ધુક્તિ	૧૧. વ્યવહારસૂત્ર નિર્ધુક્તિ
૧૦. સૂત્ર કૃતાંગ „	૧૭. સૂત્ર પ્રચપિ „
૧૧. દશવૈકલિક „	૧૮. ત્રયિમાયિત „
૧૨. ઉત્તરાધ્યયન „	૧૯. પર્થુપણ્ડકથ „
૧૩. આત્મચક્ર „	૨૦. પિંડ નિર્ધુક્તિ „
૧૪. દશાશ્રુતસંકથ „	૨૧. ઓપ „
૧૫. પૃથક્કથ „	૨૨. મમકન „

આમાં ન. ૯ થી ૧૮ સુધીની એટલે દશ નિર્ધુક્તિઓ પૂર્વાચાર્યોના સૂત્રો ઉપર નિર્ધુક્તિઓ બનાવેલી છે અને છેલ્લી ચાર એટલે ન. ૧૯ થી ૨૨ સુધીની પોને બનાવેલી છે.

ધણી નિર્ધુક્તિઓ બનાવેલી હોવાથી બદમાહુને નિર્ધુક્તિકાર પશુ કહેવામાં આવે છે પરંતુ શ્રુતકેવળી ભદ્રમાહુ અને નિર્ધુક્તિકાર ભદ્રમાહુ બન્ને સિદ્ધ વ્યક્તિઓ છે તેમને બૂલધી એક ગણી લીધેલા છે.

હવે ઉપરના ત્રયોગાથી શ્રુતકેવળી બદમાહુના ત્રયો કથા કથા છે તે તપાસીએ.

પ્રાચીનકાળના આચાર્યોના તેમના અધ્યાત્મિક તરીકે પોતાનું નામ દર્શાવવાનો રિવાજ જ નહોતો. એટલે અધ્યાત્મિક તેમના નામ સ્વયં દર્શાવવા કે નિશાની નહિ દોવાથી અંતઃકર્તાનું નામ ચોક્કસ રીતે કહી શકાતું જ નથી.

પરંતુ પહેલા ત્રણ છેલ્લા સૂત્રો શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુના રચેલા દોષ એમ બતાવતાં પં. શ્રી કલ્યાણીય વિજયીય મદારાજ નીચે પ્રમાણે

(૨) સત્રકારનાં સમયમાં કાળ સમયથી વિષમ સ્થિતિ હતી.

(૩) સાધુઓનો સમુદાય મોટો છે.

કદપાધ્યયનના પ્રારંભના સત્ર અને તેના બાબતથી તો એ વાત વિશેષ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે આ સત્રની રચના દુર્ભિક્ષના સમયમાં તો સહિદેશ (કલિંગદેશનો એક પ્રાંત)માં થઈ હતી.

આ ઉપરથી આપણે એમ માની લઈએ કે—

(૧) દુર્ભિક્ષની પહેલાં ભદ્રબાહુએ નિશીથ અધ્યયનની રચના કરી.

(૨) દુર્ભિક્ષના સમયમાં તેમણે તોસલિ દેશમાં રહીને 'કદપઅધ્યયનનું' નિર્માણ કર્યું અને

(૩) સુકાળ થયા પછી વ્યવહારસૂત્રનું સંકલન કર્યું.

એમ માની લઈએ તો તેથી કદ અનુચિત થતુ નથી.

ગમે તેમ જો પણ એક વાત તો નિશ્ચિત છે કે દુર્ભિક્ષના સમયમાં શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુ પૂર્વ દેશમાં જ વિચરતા હતા.

આ ત્રણેય છેદ સત્રો (મૂળ સત્રો ફક્ત) ધણા પ્રાચીન ગણાય છે અને તે શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુના દોષ કે પછી તેમની જ કક્ષાના બીજા કોઈ જુદા જુદા આચાર્યોએ એ ત્રણે સત્રો બનાવ્યા દોષ તે ચોક્કસ તો જાણી શકાતુ નથી. પણ ધણા સમયથી તે શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુના રચેલા છે એમ જાણીતુ છે.

બીજા અંથો

— ચોથું છેદ સત્ર દશાશ્રુતસ્કંધ માટે એમ મનાય છે કે—આચાર્ય દેવે પોતે જ બનાવેલ 'દશાશ્રુતસ્કંધ'ના આઠમા અધ્યયનનો વિસ્તાર કરીને 'કદપસત્ર' રચેલ છે. અને તે કદપસત્ર પર્ચુપણ પર્વમાં જોનોમાં નિયમિત રીતે વચ્ચાય છે.

કલ્પસૂત્રમાં કેટલીક એવી વાતો આવે છે કે જે શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુ સ્વામીએ લખી હોય જ નહિ પણ રક્તે રક્તે મૂળ વાતોમાં કેટલીક વિકૃતિઓ ઘૂમી ગયેલી તે સર્વનું કલ્પસૂત્રમાં મિશ્રણ છે, એમને તે શ્રુતકેવળીનું નહિ પણ બીજા ભદ્રબાહુનું જ બનાવેલું હોય એમ સમજી શકાય છે. એટલે દશાશ્રુતસ્કંધ પણ બીજા ભદ્રબાહુનું બનાવેલું સમજવું જોઈએ (વિગેષ માટે આની નીચે “નિર્ધુક્તિઓ”ના મથાળાની નીચેની નં. ૭ માં કનમ જુઓ)

ઉપસંગ્રહર સ્તોત્ર તો બીજા ભદ્રબાહુનું રચેલું છે તે વાત તેમના છત્રનચરિત્રમાં જ ઉપર કહેવાઈ ગઈ છે. તે જ પ્રમાણે શૃદ્ધશાંતિ સ્તોત્ર પણ બીજા ભદ્રબાહુનું બનાવેલું સમજી શકાય છે

ભદ્રબાહુ સહિતા જ્યોતિષ ગ્રંથ છે તે તો નિમિત્ત વેતા (જ્યોતિષી) ભદ્રબાહુએ બનાવેલ તે જણીવું છે. તેમના બાઈ વરાહમિહિરે વારાહમિહિના બનાવેલી અને ભદ્રબાહુએ મહુબાહુ સહિતા બનાવેલી.

વસુદેવ હિંદી ઉપનખ્ધ નથી પણ તે કથાગ્રંથ છે અને તેજ બીજા ભદ્રબાહુની બનાવેલી દને એમ મનન્ય છે શ્રુતકેવળી કથાગ્રંથો રચવામાં તેમનો સમય પીતાવે તે પણ માની શકાવું નથી.

શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુ સ્વામી ૨ વેતાંબર તેમ જ દિગંબર સપ્રધાયને માન્ય આચાર્ય હતા. એટલે શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુએ બનાવેલ છે, એમ જે ગ્રંથની ખાત્રી હોય તે ગ્રંથને દિગંબરે અમાન્ય કહે જ નહિ. નિશીથ સૂત્રને ભલે દિગંબરેએ વિન્હેડ ગણેલું માન્ય છે પરંતુ તેનું અસ્તિત્વ હવે જ તો તેઓ સ્વીકારે જ છે. તે પ્રમાણે શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુના બીજા કોઈ પ્રધો હોવાનું દિગંબરેએ સ્વીકારેલ નથી એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ.

નિયુક્તિઓ.

નિયુક્તિકાર શ્રી બદ્રબાહુ સ્વામી તે યૌદ પૂર્વધર શ્રુતકેવળી બદ્રબાહુ નદિ પશુ તેમનાથી જિન્ન છે તે મેં મારા જૈનસુત્રો, ઇતિહાસ અને સમીક્ષા નામના પુસ્તકમાં સવિસ્તર જતાવેલું હતું તે જ અહીં ઉધ્ધૃત કરે છું.

૧. શ્રી હેમદ્રાચાર્યના પરિશિષ્ટ પર્વમાં યૌદ પૂર્વધર શ્રી બદ્રબાહુ સ્વામીનો ઉલ્લેખ છે. પણ તેમાં તેમણે બદ્રબાહુ સ્વામીની નિયુક્તિઓ વગેરે જાણતમાં કંઈ જ લખ્યું નથી.

૨. શ્રી સધતિધક સુરિકૃત સમ્યક્ત્વ સપ્તતિકાશતિ.

૩. શ્રી જિનપ્રભસરિ કૃત ઉવસગહર સ્તોત્ર.

૪. શ્રી મેરુતુગાચાર્ય કૃત પ્રબંધ ચિંતામણી.

આ ત્રણેય ગ્રંથોમાં બદ્રબાહુ સ્વામીને પ્રખર જ્યોતિષી અને વરાહ મિહિરના આઈ તરીકે વર્ણવેલા છે.

૫. બદ્રબાહુ સ્વામીએ રચેલી દસ નિયુક્તિઓમાંની એક—આવશ્યક નિયુક્તિમાંની ગાથા ૨૩૨માં ચાર્ય રક્ષિત સ્વામીનો ઉલ્લેખ છે અને તે પછી ગાથા ૨૩૫ થી ૨૪૦ સુધીમાં આઠ નિન્દવોત્તુ વર્ણન છે.

તેમાં જે નિન્દવ ભગવાન મહાવીર સ્વામીને કેવળજ્ઞાન યથા પછી થયેલા તે અને તેમના નિર્વાણ પછી જીન્ન છ નિન્દવ મળીને કુલ આઠ નિન્દવોત્તુ વર્ણન છે. છેલ્લો નિન્દવ વીર સંવત ૬૦૯ માં થયો તેનું વર્ણન છે.

આ ઉપરથી એટલું સાબિત થાય છે કે નિયુક્તિકાર બદ્રબાહુ સ્વામી આઠમા નિન્દવ પછી થયેલા છે. યૌદ પૂર્વધર શ્રુતકેવળી બદ્રબાહુ સ્વામી તો આઠમા નિન્દવથી ૪૫૦ વર્ષ પહેલાં થઈ ગયેલા હતા. અને ત્રીજીથી આઠમા એમ છયે

નિન્દવો શ્રુતકેવળી ભદ્રપાદુ સ્વામીના સ્વર્ગગમન પછી થયેલા છે. એટલે તેમણે તે લખ્યા ન જ હોય ને મમજી શકાય તેવી વાત છે.

નિન્દવના વણનમાં તે નિન્દવ ક્યારે થયો હતો એ જણાવેલું છે. પૂર્વે થઈ ગયેલ વ્યક્તિ ભવિષ્યમાં યનાર માટે “અમુક વર્ષે અમુક થયા હતા” એવા ચળદો વાપરે નહિ.

૬. ભદ્રપાદુ સ્વામીની જ રચેલી ઓછા નિર્ધુક્તિના મગળાચરણ-માંની ગાથામાં નિર્ધુક્તિગર અરિહત, ચૌદ પૂર્વ, દસ પૂર્વ તથા એકાંગધર એ સર્વ મુનિઓને નમસ્કાર કરે છે. એ ઉપરથી સામિત થાય છે કે શ્રી ભદ્રપાદુ સ્વામી એકાંગધર મુનિઓની પછી જ થયેલા છે.

૭. ભદ્રપાદુ સ્વામીના રચેલા દશાશ્રુતસ્કંધનું આદ્ય અધ્યયન જે કલ્પમૂલના નામથી પ્રસિદ્ધ છે તેમાં સ્થવિરાવલી આપી છે. જુની માન્યતા પ્રમાણે કલ્પમૂલને શ્રુતકેવળી ભદ્રપાદુ સ્વામીનું રચેલું માની સેવાથી ગુચ્છવાડો લુપ્તો થયો હતો કે ભદ્રપાદુ સ્વામી વીર મં ૧૭૦ માં સ્વર્ગનાસ થયેલા નેઓ તેમના પછી સ્થવિગ-વલી ક્યાંથી આપી શકે ? માટે અનુમાન ક્યું કે તે સ્થવિગવલી શ્રી દેવદિં ગણિએ પાઠવથી લખેલી છે.

નહિ, પરંતુ પ્રથમ કર્તા તરીકે બીજા ભદ્રબાહુ સ્વામીને લેવાથી આવી ખોટી કલ્પના કરવાની જરૂર જ રહેતી નથી.

ઉપરની ગાથા લખીને સચિરાવલીની સમાપ્તિ કરવામાં આવી છે કારણ કે આ ગ્રંથ શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીએ શ્રી દેવદિગ્ધિ ગણિ ક્ષમાશ્રમણની હયાતિમાં જ લખ્યો હતો. શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી અને શ્રી દેવદિગ્ધિ ગણિ ક્ષમાશ્રમણ બન્ને સમકાલીન હતા.

આ પ્રમાણે પહેલા ત્રણ ગ્રંથ સિવાયના બાકીના સર્વ ગ્રંથો જે શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુના નામે ચલાવેલા છે તે સર્વ બીજા ભદ્રબાહુના રચેલા છે.

સ્વેતાંબર મપ્રદાયમાંનો એક વર્ગ શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુ અને સત્રાટ ચદ્રગુપ્તને સમકાલીન માને છે. ચદ્રગુપ્તને સોળ સ્વપ્ના આવેલા હતા અને પછી ચંદ્રગુપ્તે ભદ્રબાહુ સ્વામી પાસે જઈને તે સ્વપ્નાના ફળ મળથી ખુશાસો પૂછેલો.

ત્યારે ભદ્રબાહુ સ્વામીએ તે સ્વપ્નાં ભવિષ્યમાં ખરાબ વખત આવવાનો છે એમ સૂચવે છે એમ કહીને ભદ્રબાહુ સ્વામીએ તે દરેક સ્વપ્નાનું ફળ વિગતથી કહી બતાવ્યું હતું એમ જોતોનો એક વર્ગ માને છે.

દિગંબર જોતો તેથી પણ આગળ વધીને એમ માને છે કે તે સ્વપ્નાના ફળની હકીકત સાંભળીને ચદ્રગુપ્ત રાગને બારે વેરાગ્ય હિતવન્ન થયો હતો અને તેથી તેણે ભદ્રબાહુ સ્વામી પાસે દીક્ષા લીધી હતી. તે પછી તે બન્ને બીજા શિષ્યોની સાથે દક્ષિણમાં ગયેલા અને ત્યાં માયસોર પાસેના પર્વત પાસે પહોંચતાં ભદ્રબાહુ સ્વામીએ પોતાનું આયુષ્ય ક્ષીણ થયેલું જાણી તે પર્વત ઉપર અનરાગ કરી સ્વર્ગ ગમન કર્યું હતું.

સ્વેતાંબરોની તથા દિગંબરોની આ બન્ને માન્યતાઓ કેવી કાલ્પનિક છે તે હવે આપણે જોઈશું.

ભદ્રબાહુ અને ચદ્રગુપ્ત

જે જૈનો શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુ અને મૌર્ય સમ્રાટ ચદ્રગુપ્તને સમગલીન માને છે તેઓ આ સમકાલીનતા અબધમા ત્રણ વાતો કહે છે —

- (૧) ચદ્રગુપ્તના રાજ્યમા બાર વર્ષનો દુકાળ પડ્યો હતો તે મમરે અને તેની પછી પણ ધણી વખત સુધી ભદ્રબાહુ જીવેન રહ્યા હતા.
- (૨) ચદ્રગુપ્તને એક મમરે મોળ સ્વપ્ને આત્મા રાજ્યએ ભદ્રબાહુ સ્વામી પાસે જઈને તેના ફળ પૂછ્યા તેના જવાબમા શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુ સ્વામીએ દુપમકાળના બાવી અનયોનુ વર્ણન કર્યું.
- (૩) ચદ્રગુપ્ત રાજ્યએ શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુ પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી અને તેમની સાથે દક્ષિણ દેશ તરફ ચાલ્યા ગયા આ ત્રણ બાબતો શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુ અને સમ્રાટ ચદ્રગુપ્તની સમગલીનતા બતાવનારી છે

ભદ્રબાહુ અને ચદ્રગુપ્ત
સમકાલીન નહોતા તેના યગવા

પ્રાચીન જૈન સાહિત્યમાં ભદ્રબાહુ તથા ચદ્રગુપ્તના સંબંધી ઉપરની ત્રણેય બાબતોને કશું સ્થાન નથી.

ભદ્રબાહુના સમયમાં જેમ લાંબા સમયનો ભયકર દુકાળ પડ્યો હતો તેવી જ રીતે ફરીથી બીજી વાર ચદ્રગુપ્તના સમયમાં પણ તેવો જ લાંબા કાળનો ભયકર દુકાળ પડ્યો હતો. પહેલી વારનો એટલે ભદ્રબાહુ સ્વામીના વખતના દુકાળને " પહેલી બાર દુકાળી "ના નામથી ઓળખાવામાં આવે છે ત્યારે ચદ્રગુપ્તના વખતના દુકાળને " બીજી બાર દુકાળી "ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

બંને વખતના બાર વર્ષના લાંબા દુકાળને જુદા જુદા ગણવાને બદલે એક જ વખતનો બાર વર્ષનો દુકાળ ગણીને કોઈએ ભૂલથી ભદ્રબાહુ તથા ચદ્રગુપ્તને સમકાલીન માની લીધા અને તે વાત પરંપરા ચાલી આવી.

આવશ્યક ચૂલી^૧, તિથ્યાગાલીપયન્ના વગેરે પ્રાચીન જૈન ગ્રંથોથી પ્રમાણિત થાય છે કે—

ભદ્રબાહુના સમયમાં દુકાળ પડેલો નેમા અને મુકાળ ચતા પાટલીપુત્ર નગરમાં અમણસઘ એકત્ર થયો હતો ત્યારે અગ્નીઆર અગ્ની વ્યવસ્થા કરી અને બારમું દષ્ટિવાદ અગ્નિ શિખવાને માટે સ્થૂળભદ્ર પ્રમુખ સાધુઓને ભદ્રબાહુ પાસે મોકલ્યા હતા. ત્યારે પાટલીપુત્રમાં નંદ રાજાનું રાજ્ય હતું. આ ઘટનાની સાથે ચદ્રગુપ્તનો કશો પણ નામોદ્દેશ્ય નથી.

ઓળ સ્વપ્નાની કદિપત વાત

ચદ્રગુપ્તને સોળ સ્વપ્ના આવેલા અને તેના કૃળ ભદ્રબાહુ સ્વામીએ દહેવાની વાતનો કોઈ પણ પ્રાચીન ગ્રંથમાં ઉલ્લેખ નથી.

પોઝશ સ્વપ્નાધિકાર, ભદ્રબાહુ ચરિત્ર અને એવા જ બીજા અર્વાચીન ગ્રંથોમાં આ કથા અવસ્ય ઉપલબ્ધ થાય છે. પરંતુ અર્વાચીન

દત્તમ્યાઓનાં આધાર ઉપર બદલાહુ અને ચક્રચૂંતની મમતાલીનતા માનવી એ યુક્તિમગત નથી

એળ રચના સગથી કથાની વ્રતનના એની ભાષા ઉપરથી જ નિદ્ધ થઈ ગય છે તે ઉપરાંત તેની અસ્તિત્વ તથાથી પણ તે સ્થિત આગિત થઈ ગય છે

અહીં તે મ્યામા થોડી બાનનો બતારી છે તે ઉપરથી જ વાચકોને વિશ્વાસ આવી જશે કે અરેખર આ રચનાએ મમતાની મ્યા એ દૃષ્ટ આધુનિક કંપના જ છે

- ૧) શનુયાચન્યસ્થ સીતે ગુગલ્લહાજે મન્વાહુ નામ બગ્ગારે આ રાઘોથી મ્યામારે બદલાહુનો મમતિવચન્યજના શિષ્ય લખેન છે આ વાન જૈન ત્રયો પ્રમાણે માચી નથી બદલાહુ યશોભદ્રના શિષ્ય અને મમતિવિચન્યના ચુરુમાઈ હતા

કથામાર બદલાહુ પછી વણા લાખા મળે થયેલ હશે તેથી જ તેને ખમગ નદિ દોવાથી એવી બેનગી વાત લખી છે

- (૨) કથામા જાણ્યુ છે કે—“આજથી કેઈરાજ દીક્ષા નદિ લીએ” પરંતુ આગળ ઉપર એ જ ચક્રચૂંત ગાળને મ્યાકારે દીક્ષા રેવાથી છે એટલે એ “વ નો માધ્યત” છે

જૈન માદિ રમા આ બવિષ્ય વાણી ભગવાન મહાવીરના મુખથી જ પ્રકાશિત પ્રાચેલી છે અમલકુમારે ભગવાન મહાવીરને પૂછવાથી ભગવાને ફરમાવેનું કે ગમ્મ હાવનની પછી કોઈ મુકુધારી રાજા ભગવાન પાસે દીક્ષા લઈ મયમધારી નદિ થાય

સ્વપાના મ્યામારે ભગવાન માથે અમલકુમારે થયેલી વાતને બદલાહુએ ફરેલા સ્વપદ્ધનમા સરખાવી દીધી છે પરંતુ મ્યાકાગની વાતમા વાસ્તવિકતા નદિ દોવાથી તે અનાચીન મદ્યનિષ્ઠ વાત છે એમ નિદ્ધ થાય છે

- (૩) કથાકારે ભદ્રાહુનાં મુખથી કહેવડાવ્યું છે કે—“વેવલનાળ મોચ્છિજિસ્સદ હવેથી કેવળજ્ઞાનનો વિચ્છેદ થશે” પરંતુ જૈન ધર્મમાં તો જળૃસ્વામી પછી જ કેવળ જ્ઞાનનો વિચ્છેદ થવાનું જણાવેલ છે એટલે ભદ્રાહુ સ્વામીના મુખથી કેવળજ્ઞાન વિચ્છેદ થવાનું કહેવડાવવું એ અર્થશૂન્ય છે.

આ ઉપરથી પણ સ્વપ્નાની વાત પાછળથી ઉપજતી કાઢેલી છે એમ સાબિત થાય છે.

- (૪) સ્વપ્ન ફળમાં કહ્યું છે કે—“સાધુ દેવદ્રવ્ય ખાવાવાળા થશે. તેઓ જ્ઞાનથી માળારોપણ ઉપધાન આદિ અનેક વાતો પ્રગણિત કરશે.

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ કથન ચૈત્યવાસની ઉત્પત્તિ થયા પછીની સ્થિતિની સ્મરના કરે છે. એટલે એ કથા ચૈત્યવાસના કાળ પછી ઉપજતી કાઢેલી છે.

- (૫) સ્વપ્નફળમાં કહ્યું છે કે—“હવેથી ધર્મ વેશ્ય જાતિના હાથમાં હશે. વહ્નિકો અનેક માર્ગ ગ્રહણ કરશે.”

આ વાક્યથી માણુમ પડે છે કે જૈન ધર્મ જાતિ ધર્મ બન્યા પછીનો એ ઉલ્લેખ છે, એટલે કથા તે પછી બનાવેલી છે.

- (૬) સ્વપ્ન ફળમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે—“ક્ષત્રિય કુમાર રાજ્યબ્રષ્ટ થશે અને સર્વ મનનોના હાથમાં ચાલુ જશે.”

આ ઉપરથી એમ સમજાય છે કે હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાનની સત્તા થયા પછી આ કથાની સ્મરના થયેલી હશે.

- (૭) કથામાં ચક્રચૂષ્ણ દીક્ષા લીધાની વાત છે તે સ્વેતાંબર પ્રચીની વિરુદ્ધ છે.

પરિશિષ્ટ પૃષ્ઠ આદિમાં ચક્રચૂષ્ણ જૈન ઢોવાની વાત છે પરંતુ તેમાં ચક્રચૂષ્ણ અંતકાળ સુધી ગૃહસ્થ ધર્મમાં જ રહેવ

એમ લખેલું છે. તેમા ચંદ્રગુપ્તે દીક્ષા લેવાની કંઈ વાત લખેલી નથી

મગધ સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્તે દીક્ષા લીધાની વાત

મૌર્યસમ્રાટ ચંદ્રગુપ્તે બદ્રબાહુ સ્વામી પાસે દીક્ષા લીધાની વાત પણ દત્તકયાથી કંઈ વિશેષ પ્રમાણવાળી નથી

આ કથાનો સ્વેતાંશર જૈન સાહિત્યમા તો કંઈક જ ઉલ્લેખ નથી, પરંતુ પ્રાચીન દિગંબર જૈન સાહિત્યમા ય તેનું સમર્થન મળતું નથી

પ્રાચીન જૈન ગ્રંથોમાં દીક્ષાની વાત નથી.

મૌર્યસમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત જૈનધર્મી હતો એમ તો જૈન તેમજ જૈનેશ્વર દરેક વિદ્વાન સ્વીકારે છે. પરંતુ તેણે જૈન દીક્ષા લીધી હતી એમ તો કંઈ કહેતું નથી એટલે દિગંબરોની એ વાત પાયા વિનાની હશે

આ કથાનું દિગંબર ગ્રંથોમા જે દગથી વર્ણન કરેલું છે તે જોઈને એમ જ કહેવું પડે છે કે શ્રુતકેવળી બદ્રબાહુનો મૌર્ય ચંદ્રગુપ્ત સાથે કશો મળન નહોતો. પ્રાચીન લેખોમાં આ કથાના નાયક ભદ્રબાહુને ક્યાંય પણ શ્રુતકેવળી લખ્યા નથી. પણ તેમને નિમિત્તવેત્તા કહેલા છે. અને દિગંબરોના કથન અનુસાર જ તે બીજા જ્યોતિષી ભદ્રબાહુ હોઈ ગયે છે.

ગક સ. ૫૭૨ નો શિલાલેખ.

અવલુ બેનગોવના ચંદ્રગિરિ પર્વત ઉપરના શિલાલેખમા બદ્રબાહુ અને ચંદ્રગુપ્તનો ઉલ્લેખ છે આ લેખ સક્ર મવત ૫૭૨ ની અગમપામનો રોવાનું અનુમાન કરાય છે. જો આ અનુમાન હીક માની લેવામા આવે તો એમ કહેવું અનુચિત નહિ ગણાય કે—

ચંદ્રગુપ્ત ભદ્રબાહુના ગિર્ય હોવાની માન્યતા દિગંબર સપ્રધાયમાં રિક્તમની આઠગી સદીના પ્રારંભમાં જ ચાલુ થઈ

હતી. પરંતુ એ વાત ભૂલવા જેવી નથી કે એ લેખમાં ભદ્રબાહુને શ્રુતકેવળી જણાવ્યા નથી તેમજ ચંદ્રગુપ્તને મૌર્ય જણાવ્યા નથી.

દિ. હરિષેણના બૃહત્ કથા કોષની વાત

• દિગ્ગજ સાહિત્યમાં આ વિષયનો મૌર્ય પ્રાચીન ઉલ્લેખ હરિષેણકૃત બૃહત્કથાકોષમાં જોવા મળે છે. આ મથ શક સંવત ૮૫૩ વિક્રમ સં. ૯૮૮માં રચાયેલો છે. તેમાં શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુના મુખથી દુકાળ સંબંધી અવિશ્વવાણી સાંભળીને ઉજ્જયિનીના રાજા ચંદ્રગુપ્તે દીક્ષા લેવાનો ઉલ્લેખ છે. આગળ જતાં ચંદ્રગુપ્તે દસ પૂર્વધર વિશાખાચાર્યના નામથી સધના નાયક બનવાનો ઉલ્લેખ પણ એ જ કથા મથમાં છે.

આટલું હોવા છતાં પણ ચંદ્રગુપ્તને ઉજ્જયિનીના રાજા કહીને કથાકારે એ કથાની વાસ્તવિકતાનું સ્થળ કરી દીધું છે.

• ભદ્રબાહુના દક્ષિણ દેશમાં જવા સંબંધી અને ચંદ્રગુપ્ત ઉજ્જયિનીના રાજા હોવા સંબંધી હકીકતથી જ એ વાત સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે એ ભદ્રબાહુ, શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુથી ભિન્ન (જુદા) હતા અને ચંદ્રગુપ્ત પણ પારલીપુત્રના મૌર્ય ચંદ્રગુપ્તથી ભિન્ન હતા.

શક સં. ૫૨૨ નો શિલાલેખ

પાર્શ્વનાથ પરિતમાં લગભગ શકે સવત ૫૨૨ ની આસપાસમાં લખેલો એક શિલાલેખ છે. તેમાં ભદ્રબાહુની સ્થળનાથી સઘ દક્ષિણમાં ગયેલો એમ ઉલ્લેખ છે. પણ એ ઉલ્લેખથી એ વાત સ્પષ્ટ સિદ્ધ થઈ જાય છે કે-દુકાળ સંજોગે જેની અવિશ્વવાણીથી જૈન સંઘ દક્ષિણા પથ તરફ ગયેલ હતા તે ભદ્રબાહુ શ્રુતકેવળી નહિ પણ શ્રુતકેવળીની શિષ્ય-પરંપરામાં થયેલા બીજા ભદ્રબાહુ હતા કે

જેની નિમિત્તવેત્તાનાં નામથી પ્રસિદ્ધિ થઈ હતી. ધારણ કે
શિનાશેખમા એ પ્રમાણે, ૨૫૪૮ લખેલ છે.

હિ રત્નનંદીનું ભદ્રમાહુ ચરિત્ર

ભદ્રમાહુ અને ચંદ્રગુપ્તની કથામાં ચંદ્રગુપ્તને કથાય પણ મૌર્ય
અથવા પાટલી પુત્રના રાજ્ય તરીકે લખેલ નથી. પણ ઉજ્જયિનીના
રાજ્ય તરીકે લખેલ છે જેમકે રત્નનંદીના ભદ્રમાહુ ચરિત્રમાં
દ્વિતીય પરિચ્છેદની ગાથા ૫ થી ૮ માં લખ્યું છે કે—

“વિવેક નિનય ધનધાન્યાદિ સપદાઓથી સમસ્ત દેશને
જીતનાવાળા અવતિ નામના દેશમાં પ્રાકારોથી યુક્ત તથા
શ્રી જિનમંદિર, ગૃહસ્થ, મુનિ અને ઉત્તમ ધર્મથી વિશૂરિત
ઉજ્જયિની નામની નગરી છે—

ગાથા ૫-૬

“તેમાં ચદ્રમા જેવા નિર્મળ કીર્તિના ધારક, શ્રદ્ધા
મમાન આનંદ દેવાવાળા, સુદર ગુણોથી વિરાજમાન, જ્ઞાન
તથા કળા કૌશલ્યમાં સુચતુર, જિલપૂજ્ય કરવામાં ઈંદ્ર સમાન,
ચાર પ્રકારના દાન દેવામાં સમર્થ તથા પોતાના પ્રતાપથી
સુધને પરાજિત કરવાવાળા ચંદ્રગુપ્ત નામના રાજા હતા—

ગાથા ૭-૮

અહીં રત્નનંદીએ ઉજ્જયિનીના રાજા હતા એમ લખ્યું છે
એટલું જ નહિ પણ રાજાનું નામ ચંદ્રગુપ્ત આપેલું છે અને તેમાં
મૌર્ય વંશનું કે પાટલીપુત્રના રાજ્ય તરીકેનું નામનિશાન પણ નથી,
કેવલ તે ઉજ્જયિનીના રાજ્ય એટલે તે મૌર્ય ચંદ્રગુપ્તથી ભિન્ન છે એમ
મિદ્ધ થાય છે

વળી આ ઘટનાનો સમય વિક્રમની પહેલી કે બીજી સદીની
આમપાસનો લખેલો છે.

બીજા ભદ્રબાહુનો સમય

દિગંધર લંબકોના લેખોના આધારે બીજા ભદ્રબાહુનો સત્તા સમય વિક્રમની બીજી સદીની. આસપાસનો પ્રમાણિત થાય છે. ઐગવ્રજીતિની ગાથા ૪૭ માં તેના કર્તા ભદ્રારક સુભચંદ્રે આ બીજા ભદ્રબાહુને પ્રથમાંગધર (આચારાંત્ર સૂત્રવેત્તા) જણાવેલ છે.

પરંતુ ધ્રુ. હેમચંદ્રે તેમના શ્રુતસ્કંધમાં અગ્ર શ્રુતની પરપરા વિચિત્ર ધર્મા બાદ બીજા ભદ્રબાહુની સત્તાનો નિર્દેશ કરેલ છે. વીરનિર્વાણ પછી—

કેવળી	૬૨ વર્ષ	એકાદશાંગધર વર્ષ ૨૨૦
શ્રુતકેવળી	૧૦૦ „	એકાંગધર તથા
દશપૂર્વધર	૧૮૩ „	અગદેશધર „ ૧૧૮

એ પ્રમાણે વીરનિર્વાણથી ૧૮૩ વર્ષ સુધી અગશ્રુતની પ્રવૃત્તિ રહીને વિચિત્રન ધર્મ, આ પ્રમાણે ૧૮૩ વર્ષનો ઇતિહાસ લખ્યા પછી હેમચંદ્રે બીજા ભદ્રબાહુના સંબંધમાં તેમના શ્રુતસ્કંધમાં લખ્યું છે કે—

આયવિયો ભદ્રવાહુ અદ્વગમહિમિત જાણકારો ।

ગિજ્ઞાસદ્દ કાલવસે ચ ચરિમો દુ ગિમિત્તિઓ હોવિ ॥

અર્થ—આચાર્યશ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી અષ્ટાંગ મહાનિમિત્તના છેત્રા જાણકાર હતા, ત્યારપછી કાળવશે નિમિત્ત જ્ઞાનનો લેાપ થયો.

હવે સુભચંદ્રના કથન અનુસાર ભદ્રબાહુને પ્રથમાંગધર માની લઈએ તો તેમનું અસ્તિત્વ વિક્રમની પહેલી સદીમાં માનવું સગત થાય છે. પરંતુ બ્રહ્મ. હેમચંદ્ર આદિનું કથન હીક માનીને ભદ્રબાહુનો સમય અગજ્ઞાનના વિચ્છેદ થયા બાદ માનીએ તો તેનો અર્થ એ થાય છે કે—વીર નિર્વાણ વર્ષ ૬૮૩ (એટલે વિક્રમ સંવત ૨૧૩) પછી નૈમિત્તિક ભદ્રબાહુ થયા.

દિગ્ગજર વિદ્વાનોના લેખો ઉપરથી જણાય છે કે બીજા બદ્ધાહુના નામથી મરરવતી ગચ્છની નદી આઆનાયની પદ્માવલીનો પ્રારંભ થાય છે અને બીજા બદ્ધાહુ ઈસવીમનથી ૫૩ વર્ષ પૂર્વે અને શક મવનથી ૧૩૧ વર્ષ પૂર્વે ચલા.

ડો. ફલીટનો મત છે કે દક્ષિણની યાત્રા કરવાવાળા આ બીજા બદ્ધાહુ જ હોઈ શકે છે.

પરંતુ બીજા બદ્ધાહુના અસ્તિત્વનો સમય જે માનવામાં આવે છે તે બરાબર જણાતો નથી.

દેમચંદ્રના ઉપર કલા લેખ અનુસાર બદ્ધાહુનો સમય વિક્રમની ત્રીજી સદીનો પ્રારંભ માની લઈ શકાય છે. પરંતુ તેમાં એમ તો સ્પષ્ટ લખ્યું નથી કે અગત્યનો અંત ચલા બાદ પ્રમિદ આચાર્યોમાં પ્રથમ પુરુષ બદ્ધાહુ હતા.

પરંતુ તેથી એમ માનવામાં ગા વાંધો છે કે બીજા બદ્ધાહુ અગત્યનો પ્રવૃત્તિ વિરોધ ચલા પછી લગભગ અઢી કે ત્રણસો વર્ષ પછી ચલા હતા? તેમના નદ આઆનાયના આદિ પુરુષ દોવાની માન્યતાથી પણ એ જ સિદ્ધ થાય છે કે આ બદ્ધાહુ વિક્રમની છઠી સદીની પહેલાં ન થઈ શકે.

નદીમધની પદ્માવલીમાં બદ્ધાહુને કુદકુદના પુત્રગામી લખેલા છે પરંતુ આ પદ્માવલી-લેખને પ્રમાણિક માનતા પહેલાં બહુ વિચાર કરવાની જરૂર છે. કારણ કે પ્રાચીન લેખોમાં આચાર્ય કુદકુદને જ મૂળમધના નાયક લખેલા છે. જુઓ. અણુ બેલગે લની કતિમે જરનીનાં એક મનબ ઉપરના ચિત્રાલેખના શ્લોકમાં લખ્યું છે—

“શ્રીમાન વર્દમાન સ્વામીના ગામનમાં મૂળ મવના નાયક કોંડકુદના નામના આચાર્ય ચલા.”

અને દિગ્ગજરના બીજા મદ, ગચ્છ, ગચ્છ તથા સાખાઓ એ

મૂળમધનો જ વિસ્તાર હોવાથી નદી શાખા પણ એ મૂળમધ તથા તેના આગળી આચાર્ય કોંડકુદની પછી જ ચલેલ હોય.

જ્યાં નદીશાખા કુંડકુદના સમયની પછીની છે તો તેના પ્રવર્તક ભદ્રબાહુ પણ કુંડકુંદથી અર્વાચીન જ હોઈ શકે. એટલે બીજા ભદ્રબાહુ વિક્રમની પાંચમી સદીની અંતની પહેલાં ન હોઈ શકે.

સ્વેતાંશર અથકાર જે ભદ્રબાહુને વસાહતિહિરના બાઈ લખે છે તે જ બીજા ભદ્રબાહુ હોઈ શકે.

આ સર્વ વાતો ઉપરથી એ તો ચોક્કસ કહી શકાય છે કે શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુનો મૌર્ય ચંદ્રગુપ્તની સાથે કોઈ સંબંધ હોઈ શકતો નથી.

દુકાળ વખતે શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુ

પૂર્વ તરફ બંગાળમાં હતા

શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુએ દક્ષિણ દેસ તરફ વિહાર કર્યો હોવાનું કોઈ પ્રમાણ નથી. એથી જોલકુ, દુકાળના અને ભદ્રબાહુ નેપાલ તરફ ગયા હોવાનું પ્રમાણ છે. (જુઓ આવરથક ચૂર્ણ ૨૫૨, તથા “જૈન મુદ્રો ઉપસાધ્ય કે વિચ્છેદ” નામના પ્રકરણમાં પહેલી આગમ વાચનાની વિગત)

બીજી શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુના શિષ્યો તામ્રચિપ્તિ અને પુરુષર્ધનમાં ગિરકાળ રહેલા એ દર્શીકત પણ બતાવે છે કે શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુ તથા તેમનો મમુદાય દુર્બિદના મગધમાં પૂર્વ દેશને છોડીને બીજે ક્યાંય ગયા ન હતા.

શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુના શિષ્ય ગોદાસથી નીચેલ ગો.સમયની ચાર શાખાઓ હતી. એ કદમ્બની રથવિરાવલીમાં બનાવેલ છે.

તેમાં પહેલી શાખા 'તામઘિતિયા'ની ઉત્પત્તિ વંગ દેશની તે સમયની રાજધાની તામઘિતી ગયત્રા તામ્રલિપ્તિથી ચર્ધ હતી તામ્ર-લિપ્ત એ દક્ષિણ બંગાલનું પ્રમિદ બદર હતું.

બીજી શાખા 'કોડીવરિસિયા'ની ઉત્પત્તિ કેટિવપં નગરમાં થ હતી. આ નગર રાઠ દેશ (હાલનો મુર્શિદાબાદ જિલ્લો—પશ્ચિમી બંગાલ)ની રાજધાની હતું.

ત્રીજી શાખા 'પુડ બદ્ધિયા' હતી તે પુડવર્ધન (ઉત્તર બંગાળની રાજધાની)થી ઉત્પન્ન ચર્ધ હતી. બોગરા જિલ્લામાં જમાલગંજ રોડનીથી ૩ માઈલ દૂર પહાડપુર ગામ છે. તે જુદું પુડવર્ધન છે.

આ ત્રણેય શાખાઓના ઉત્પત્તિસ્થાન પૂર્વ સમુદ્ર તથા ગંગા નદીની નજીકના બંગાળમાં હતા. અને તેમાં અધિક સમય નિવાસ કરવાને કારણે ગોદાસગણના સાધુ સમુદાયની શાખાઓ એ સ્થાનોના નામથી પ્રસિદ્ધ ચર્ધ હતી.

આથી એ વાત નિશ્ચિત છે કે દુકાળના સમયમાં બદ્ધબાહુ તથા તેમનો સાધુ સમુદાય બંગાળમાં જ્યાં વરસાદ સારો ચવાથી દુકાળની ખરાબ અસર ન હતી ત્યાં રહેલા હતા.

શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુ દક્ષિણમાં જવાની કથા દિગંબર ત્રયોમાં ઉપવબ્ધ થાય છે તે સર્વ કથા વિક્રમની દશમી સદી પછીની લખેલી છે. દક્ષિણ જવાવાળા ભદ્રબાહુ વિક્રમની છઠી સદીના આશય હતો એ વાત શ્રવણ બેલગોલના પાર્શ્વનાથ-વરિતના લગભગ શક સવત ૫૨૨ માં લખેલા સિલાલેખ ઉપરથી તેમ જ દિગંબર સંપ્રદાયના દર્શનમંત્ર, ભાવમત્રદ વગેરે ત્રયો ઉપરથી મિદ્ધ ચર્ધ ચૂકી છે.

૧૩

એટલે શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુના નાતે દિગંબર સંપ્રદાયની આચીનતા વિષયક વિદ્વાનોના અભિપ્રાય

નિર્મૂળ થઈ જાય છે. અને નિશ્ચિત થાય છે કે શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુના વૃતાંત સાથે દિગંબર સંપ્રદાયનો કંઈ પણ સંબંધ નહોતો, દિગંબર લેખકોએ જે જે વાત શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુના નામે ચકાવી છે તે સર્વ ખરી રીતે બીજા જ્યોતિષી ભદ્રબાહુ સાથે સંબંધ ધરાવે છે.

. દિગંબર ગ્રંથકારો શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુનો ઉજ્જૈનમાં સ્વર્ગવાસ થયો માને છે.

દિગંબર આચાર્ય હરિવેણ સ્મરિએ ‘ખુદત કથાકોપ’ વિક્રમ સં. ૫૮૫ માં રચેલો છે તેમાં કથા ૧૩૧ માં લખ્યું છે કે—

અહમત્રૈન તિષ્ઠામિ, ક્ષીણમાસુર્મમાડધુના ॥ ૧૭ ॥

પ્રાપ્ય ભાદ્રપદ દેશ શ્રીમદુજ્જયિની સમ્મવમ્ ॥ ૪૩ ॥

સમાધિમહણ પ્રાપ્ય, ભદ્રબાહુઃ દિવ ચયૌ ॥ ૪૪ ॥

એટલે કે—ચૌદ પૂર્વધારી શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી દક્ષિણમાં ગયા જ નથી પણ ઉજ્જૈન પાસેના પ્રદેશમાં અનશન લઈ સ્વર્ગવાસી બન્યા હતા.

દિગંબર લેખક પ્ર. મેઘિદત્તજી તેમના “આરાધના કથા કોપ”ની કથા ૧૧ માં લખે છે કે—

ઉજ્જયિન્યાં સુધીર્મદ્ર યટ્વૃક્ષસમીપકે ।

ક્ષુત્પિપાસાદિક જિત્વા, સન્યાસેન સમન્વિતઃ ॥ ૧૬ ॥

ગ્વામી સમાધિના મૃત્વા સમ્પ્રાપ્તઃ સ્વર્ગમુત્તમમ્ ॥ ૨૭ ॥

એટલે શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુ સ્વામી ઉજ્જયિનીના ઉદ્યાનમાં વડા

વૃક્ષ સમીપમાં ગલીને ક્ષુધા પિપાસાદિ જીનીને ન્યનશન કરીને મમાધિથી મૃત્યુ પામીને સ્વર્ગમાંથી ચલા દત્તા

આ ઉપરથી પણ નક્કી થાય છે કે દિગંબર સમ્રાટના પૂર્વના લેખકો પણ શ્રુતકેવળી ભદ્રાદાહને દક્ષિણમાં ગયેલા માનતા નથી પણ ઉત્તરમાં સ્વર્ગવાત્ પામેલા માને છે.

બીજા ભદ્રાદાહ અને ચંદ્રગુપ્ત

મબવ છે કે ગુપ્તોના મમના ચંદ્રગુપ્ત નામના કોઈ શુક્તવસ્ત્રીય રાજાએ વરાહમિહિરના બાઈ ભદ્રાદાહ નામના જૈન આચાર્યની પામે જૈનદીક્ષા લીધી હોય અને તે વાતને પાછળના લેખકોએ 'અવિવેકથી શ્રુતકેવળી ભદ્રાદાહ અને ચંદ્રગુપ્તના નામ સાથે જોડી દીધી હોય

ચંદ્રગુપ્તને લઈ ન ભદ્રાદાહના દક્ષિણપથ તરફ જવાની વાત પણ એ જ બતાવે છે કે એ ભદ્રાદાહ તે પ્રતિષ્ઠાનપુરના જ્યોતિર્થી વરાહ મિહિરના બાઈ બીજા ભદ્રાદાહ જ હતા

સ્વેતાંબર જૈન ગ્રંથોમાં ભદ્રાદાહને જ્યોતિર્થી વરાહમિહિરના બાઈ સંખેવા છે જુઓ કદપ કિરણાવલી ૧૬૩ મા લખ્યું છે કે—

પ્રતિષ્ઠાનપુરે વરાહમિહિર મન્વાહુ ત્રિજૌ શાલ્લૌ પ્રવ્રજિતૌ ।
મટ્ઠાહોરાચાર્ય પન્નાને રુષ્ સન્ વરાહૌ ત્રિજરેપમાદત્ય
વારાજિસહિતા કૃત્વા નિમિર્તર્ત્રીવતિ

અર્થ—પ્રતિષ્ઠાનપુરમાં વરાહમિહિર તથા ભદ્રાદાહ નામના બે દિગ્ (ગ્રાહણ) બધુઓએ દીક્ષા લીધી હતી ભદ્રાદાહને આચાર્ય પદવી આપવાથી વરાહમિહિરને શેષ આચાર્યો તેથી નેણે દીક્ષા છોડીને દિગ્વેશ ધારણ કર્યો અને વારાહમિહિરના મનાવીને નૈમિત્તિક તરીકે જીવન માળવા લાગ્યો

પરંતુ સ્વેતાંબર લેખક આ ભદ્રાદાહને શ્રુતકેવળી કહે છે તે બરાબર નથી મળ્યું કે જ્યોતિર્થી વરાહમિહિર શક મવત ૪૨૭ (વી

નિર્વાણુ ૧૦૩૨) મા વિદ્યમાન હતા એમ પંચસિદ્ધાંતિકામા બરાવેલું છે જ્યારે વરાહમિહિરનું અસ્તિત્વ વીર નિર્વાણુ સવત ૧૦૩૨ માં નિશ્ચિત છે ત્યારે તેમના બાઈ શ્રુતકેવળી ભદ્રામાહુ હોઈ શકે નહિ.

વરણુત શ્રુતકેવળી ભદ્રામાહુ તથા વરાહમિહિરના બાઈ ભદ્રામાહુ એ બંને-મિત્ર મિત્ર વ્યક્તિ હતા.

• દિગંબરાચાર્યોએ એ બંનેને મિત્ર માન્યા છે પરંતુ જ્યોતિષી ભદ્રામાહુને તેઓ વિક્રમની પહેલી સદીમાં થયેલા માને છે એ ભૂલ છે.

વરાહમિહિરનો જો સમય છે એ જ આ બીજા ભદ્રામાહુનો સમય હોવો જોઈએ.

દિગંબર ધર્મોમાં બીજા ભદ્રામાહુને 'ચગ્ન નિમિત્તધાર' લખેના છે તેમજ શ્વેતામ્બર જૈન ધર્મોમાં પણ બીજા ભદ્રામાહુને 'નિમિત્તવેતા' અને 'ભદ્રામાહુ મહિતા નામના ધર્મના પ્રણેતા' લખેલા છે પણ આ પ્રતિષ્ઠાનપુર નિવાસી વરાહમિહિરના લાઇ ભદ્રામાહુને શ્રુતકેવળી ભદ્રામાહુથી ભિન્ન નથી માન્યા. એ એક ચિરકાલીન ભૂલ કહી શકાય છે.

વરાહમિહિરના બાઈ ભદ્રામાહુ વિક્રમની પાંચમી સદીના બહુ જૂની સદીની શરૂઆતના વિદ્વાન હતા લગભગ એ સમયે હરિશ્ચપ્ત નામના કોઈ શુભરાજવંશી વ્યાક્રનએ જૈન શ્વેતામ્બર સપ્રદાયમાં દીક્ષા લીધી હતી તેમ જ ચદ્રશુભ નામના રાજવંશી પુરુષે પણ આ ભદ્રામાહુની પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી હશે અને નવદીક્ષિત ચદ્રશુભને લઈને એ આચાર્ય દક્ષિણાપથ તરફ ગયા હશે.

ભદ્રામાહુના દક્ષિણમાં જના સખધીની ઘટના વિક્રમની ૭મી સદીના પહેલા ચરણમાં બની હતી તે સમયે ઉત્તર ભારતવર્ષમાં ભવકુ દુષળ પડ્યો હતો અને સુકાળ ચલા પછી સૌરાષ્ટ્રમાં વલ્લીમાં દેવદિ' ગણિ ક્ષમા શ્રમણની અધ્યક્ષતામાં શ્વેતામ્બર શ્રમણસંઘનું એક ભારે મોટું

નમેવન યયુ હર્ણ અને તેમા માયુરી તથા વાવળી વાચનાઓનું
એકીકરણ તથા પુતકલેખન મળથી ચિરમ્ભરણીય કાર્યનું થયુ હતું

બીજા ભદ્રબાહુની દક્ષિણમાં જવાની અર્વાચીન
ઘટનાને શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુના નામની સાથે જોડી
દઇને દિગંબર લેખકોએ તેમના સંપ્રદાયની પ્રાચીનતા
ઠરાવવાની ચેષ્ટા કરેલ છે. પરંતુ તેમણે ધ્યાનમાં
રાખવું જોઈએ છે કે દિગંબરોના જ લેખોથી એ
ઘટના બીજા ભદ્રબાહુ સંબંધીની હોવાનું સિદ્ધ
થાય છે.

બાહુબળી ચરિત્ર રાજાવલી કથા

ગોમટેશ્વર તીર્થના સંબંધમાં દિગંબર ઇતિહાસકાર કહે છે કે—
આ સ્થાન પ્રાચીન કાળમાં તીર્થરૂપે હતું પરંતુ મમય જતા તે
જૂનાવા સાગ્યું તેનો આર્થ કલ્પિત હતો. એટલે લોકોની અવગજ
ત્યાં થતી ન હતી દક્ષિણ મથુરાના મગ વધી રાગ રામનના મત્રી
ચામુડરાયે અહીં આવી આ તીર્થ પ્રગટ કર્યું. ધણી સમય સુધી ચારે
બાજુ ચોટી પહેરો મૂકી માણસોની અવર જવર રોકીને આ
મૂર્તિને ધરતો મરકાર આપી શકે એ ૯૦૦ માં તેની પ્રતિષ્ઠા કરી
તેનું ગોમટેશ્વર નામ રાખવામાં આવ્યું અને તે મૂર્તિના બને પગ
પાસે શ્રી ચામુડરાજ માહિવિદ્ધ એટલે શ્રી ચામુડરાજે નિર્માણ કરાવી તથા
શ્રી ચામુડરાજે વરવિપલે એટલે શ્રી ચામુડરાજે જનાવરાની એવા
સિદ્ધાંતો છે.

આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થાય છે કે એ તીર્થ પ્રાચીન છે પણ તે
, અને તેનું નામ અર્વાચીન છે કારણ કે તે શકે એ. ૯૮૦ એટલે

વિક્રમ સ. ૧૦૩૪-૩૫ માં બનેલું છે. અથવા વિક્રમની અગીઆરમી સદીમાં બનેલું છે.

બીજા ભદ્રબાહુ સ્વામી દક્ષિણમાં મહેસા અને ગાહી સ્વર્ગે ગયેલા તે વિક્રમની છઠી સદીમાં બનેલું છે. એટલે ત્યારથી તે પર્વત તીર્થરૂપે ગણાયેલો પણ પાછળથી તે તીર્થ બૂલી જવાવા લાગ્યું. અને તેથી પાંચસો વર્ષ પછી ચામુંડરાયે તે તીર્થનો પુનરુદ્ધાર કર્યો.

પાંચસો વર્ષમાં તીર્થ બૂલી જવાયું હતું તેમ નામ પણ ભૂલી જવાયું હતું એટલે બીજા ભદ્રબાહુને બદલે તે પહેલા શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુના નામે ચડાવી દીધું. અને ચામુંડરાયે તીર્થોદ્ધાર કર્યો તે વખતે શ્રુતકેવળીના નામે તે તીર્થ ચડી ગયેલું.

અને કોઈએ ભદ્રબાહુના નામનો પાઠ્યો અરધો ભાગ જ યાદ રાખી તેને બાહુબળીનું નામ આપી દીધું. બાકી બાહુબળીજી તો દક્ષિણમાં પધારેલા જ નહોતા. એ તો ઐતિહાસિક વાત છે.

પ્રકરણ વીગમ

શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય

શ્રી કુંદકુંદાચાર્યના અથ, ગુરુ, સમય.
વિદેહગમન વગેરેની વિગતો અને સમીક્ષા

જેનામાં જે ગુણ હોય તેની પ્રશંસા
કરવી તે ધર્મ છે, પણ જેનામાં જે
ગુણ ન હોય તેવા ગુણનું તેનામાં
આરોપણ કરવું તે ધર્મ નથી

દિગંબર સપ્રધાયમાં શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય નામના એક
મહાન પ્રજ્ઞાનક આચાર્ય થઈ ગયા. તેમનું મૂળ નામ પદ્મનદી
હતું પરંતુ કૌંડકુંદ (કુંદકુંદ) ગામના હોવાથી કુંદકુંદ નામથી
વિશેષ પ્રસિદ્ધ થયા હતા.

શ્રી કુંદકુંદાચાર્યના માતા પિતા વગેરે સર્વ ઠાંઈ પણ ચોખ્ખા
માહિતી મળી શકતી નથી કથાના પુસ્તકોમાં તેમના જીવન સમ્બંધી
જુદી જુદી વાતો પ્રસિદ્ધ થયેલી છે પરંતુ તે બધી એકબીજાથી તદ્દન
બિલગી અથવા જુદી અને ઠાંઈ પણ જાતન આધાર વિનાની ઠાંઈ
તદ્દન અવિશ્વસનીય છે

શ્રી કુંદકુંદાચાર્યના અથો

તેમણે પ્રાકૃત ભાષામાં ઘણા અથો રચ્યા છે અને તેના
નામ નીચે પ્રમાણે છે—

૧. સમયસાર	૭. શીલ પ્રાબૃત	૧૩. રમણસાર
૨. પ્રવચનસાર	૮. બોધ પ્રાબૃત	૧૪. દ્વાદશાનુપ્રેક્ષા
૩. નિયમસાર	૯. ભાવ પ્રાબૃત	૧૫. દશ ભક્તિ
૪. પચાસિકાવ	૧૦. મોક્ષ પ્રાબૃત	૧૬. મુળાચાર
૫. દર્શન પ્રાબૃત	૧૧. સૂત્ર પ્રાબૃત	૧૭. પરિકર્મ
૬. ચારિત્ર પ્રાબૃત	૧૨. લિંગ પ્રાબૃત	

પ્રાબૃત એ સંસ્કૃત શબ્દ છે. પ્રાકૃતમાં તે પાહુડ કહેવાય છે. જેમકે દર્શન પાહુડ વગેરે.

પરિકર્મ વિષેકે મયેલ છે. ખાકીના ગ્રંથો આજે પણ ઉપલબ્ધ છે. તેમના ધણા ખરા ગ્રંથોની પ્રાકૃત ગાથાઓનો સંસ્કૃતમાં અનુવાદ થયેલો છે. તેમજ મુખ્ય ગ્રંથો ઉપર દીકા પણ લખાઈ છે. તેમાં ખાસ કરીને શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્યની દીકાઓ ઉત્તમ છે. અને તેમની દીકાઓથી જ કુલકુલ ચાર્યના ગ્રંથો ઘણી વિશેષ પ્રસિદ્ધિ પામી શક્યા છે.

તેમના લગભગ બધા પુસ્તકો તથા દીકાઓના હિંદીમાં અનુવાદ પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યા છે. અને પહેલા ચાર પુસ્તકના તેની દીકા સહિત ગુજરાતીમાં પણ અનુવાદ પ્રસિદ્ધ થયેલા છે.

સમયસાર ગ્રંથની શ્રેષ્ઠતા

શ્રી કુલકુલચાર્યના બધા ગ્રંથોમાં સમયસાર ગ્રંથ સૌથી મેષ્ટ છે. તેમણે બીજું કંઈ પણ લખ્યું ન હોત અને આ એક સમયસાર ગ્રંથ જ લખ્યો હોત તો પણ શ્રી કુલકુલચાર્યની વિદ્વત્તા એટલી જ અંકત એમ હું મારું હું. કારણ કે સમયસાર એ અત્યંત અને અસાંપ્રદાયિક ગ્રંથ છે.

સમયસાર એ નિશ્ચય નગથી પ્રતિપાદન કરતો મૌલિક તાર્ત્વિક ગ્રંથ છે અને એવો ગ્રંથ તેમની પહેલાં કે તેમની પછી હજી સુધી કોઈ લખી શક્યું નથી તે પણ તેમની મહત્તા પૂરવાર કરે છે.

એનું ખરૂં કે મમયમાગ્ર ત્રય ઉચ્ચ કોટિના જીવને જ ખામ ઉપોગી છે અને આપાતના અથવા અનધિકારીના હાથમા જતા તે જનની ગીને પશ્ચિમે તેણે છે પરંતુ તેથી તે ત્રયની મહત્તા ધરાવી નથી પણ વધે છે ક્રમત મમજદાર જીવોએ તે ત્રય ધ્યાનપૂર્વક મમજીને તેનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ

પરમાગમ કહેવાનું કારણ

ઉપરના ત્રયોની નામાવનિ ઉપગ્રંથી જ વાચક જોઈ શકે કે કુદકુદાચાર્યે ધર્મને લગતા લગભગ દરેક વિષય ઉપર વર્ણવે છે અને દિગંબર સંપ્રદાયમા તેમનું ખામ મહત્ત્વ છે તે એટલે સુધી કે દિગંબર સંપ્રદાયમા તેમની પદના ચર્ચા ગણેના આચાર્યોના ત્રયોને છોડીને શ્રી કુદકુદાચાર્યના ત્રયોને પરમાગમ તરીકે ગણવામા આવે છે

તેનું કારણ એ છે કે શ્રી કુદકુદાચાર્યે તેમના આ ત્રયોમા દિગંબર સંપ્રદાયની મૂળ માન્યતાઓને ફરવીને તેને નવું મૂર્તિ અને જ્યોત્સ્ન સ્વરૂપ આપ્યું છે કે જેણે સ્વરૂપ તેમની પદનાના આચાર્યોના ત્રયોમા દેખાતું નથી

કરે છે તેની જ રીતે એક બાબતનો (નગ્નનો) એકાંત આગ્રહ બીજા અનેક મતભેદો ઉત્પન્ન કરે તે સ્વાભાવિક છે. તેથી સીમુક્તિ વગેરે અનેક નવા ભેદો ઉત્પન્ન થયા.

ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ પછી લગભગ ૯૦૦ થી ૧૦૦૦ વર્ષે થયેલા શ્રી કુદ્દુદાચાર્યે ભગવાનના થીમુખેથી કશું સાંભળેલું નહોતું. છતાં તેમણે તેમના ગ્રંથોમાં કહી દીધું કે “ભગવાને કહ્યું તેમ જ કહ્યું છું.” અને વિદ્વાન તપસ્વી આચાર્યના એ શબ્દોની જાદુઈ અસર થઈ. તેમનાં વચનો પ્રમાણ મનાયા અને તેમના ગ્રંથો પરમ આગમ તરીકે ગણાયા.

કુદ્દુદાચાર્યે શ્રુત પરપરાથી સાંભળેલું તેથી તેમાં સત્યાસત્યનું મિશ્રણ થયું હોય જ છતાં તે સર્વ ભગવાનના નામે ચલાવી દીધું !

પરિક્રમ તે પટ ખડાગમના પહેલા ત્રણ ખંડ ઉપર બાર હજાર શ્લોક પરિમાણ શ્રી કુદ્દુદાચાર્યે ‘પરિક્રમ’ નામની દીકા લખી હતી. પરંતુ તે હાલ વિચ્છેદ ગઈ છે.

દશલક્ષિતનો પ્રાકૃત ગદ્ય ભાગ જ શ્રી કુદ્દુદાચાર્યનો બનાવેલો છે.

મૂળાચાર વટકેર કૃત કહેવાતું હતું. પણ વટકેર નામના કોઈ આચાર્ય થયા નથી વટકેરનો અર્થ વૃત્તિકાર થાય છે. શ્રી કુદ્દુદાચાર્યે ‘પરિક્રમ’વૃત્તિ લખી હતી તેથી તેમને વૃત્તિકાર તરીકે જણાવેલા હતા. ઐટલે કે મૂળાચાર તે વૃત્તિકાર શ્રી કુદ્દુદાચાર્યના બનાવેલ છે. એમ મૂળાચાર ગ્રંથની પ્રસ્તાવનામાં વિગતથી બતાવેલું છે.

પં. શ્રી કલ્યાણવિજયજીએ કરેલી

મૂળાચાર ગ્રંથની સમાલોચના

પંચાસ શ્રી કલ્યાણવિજયજી મહારાજે મૂળાચાર ગ્રંથની કદક વિસ્તૃત સમાલોચના લખી છે તે ખાસ ઉપયોગી હોવાથી પાંચમી જાણુ માટે અત્રે ઉદ્ધૃત કરી છે.

પન્થામ શ્રી મધ્યાણનિર્યય મહારાજે નૂળાચાર અથ મળધમા લખ્યુ છે કે આ મૂળાચાર અથ એક મગ્ધ અથ છે. તેના 'પચાચાર' અધિકારમાં કુલ ૨૨૨ ગાથા છે તેમાંની ૧૦ ગાથાઓ અમરશ ભગવતી આગધના અથમાંથી લીધેલી છે કેટલીક શ્વેતાનર આગમોમાંથી લીધેલી છે અને કેટલીક અથમગની રચનિર્મિત છે

તેના 'સામાચારધિકાર'માં કેટલીક ગાથાઓ ભગવતી આરાધનાની છે, કેટલીક શ્વેતાનર સપ્રદાયના આવશ્યક નિયુક્તિ અથની અને કેટલીક રચનિર્મિત છે

'પિંડવિશુદ્ધિ અધિકાર'માં માત્રિક ગાથાઓ શ્વેતાનર સપ્રદાયના પિંડનિયુક્તિન અથની છે જો કે તેમાં કયાક કયાક તેની વ્યાખ્યા કુદકુદાચાર્યે પોતાના સ્વરૂપ અનુસાર બદલી નાખી છે

'પર્યાપ્તિ અધિકાર'માં મ્યામ કયાક આવશ્યક નિયુક્તિની ગાથાઓ દૃષ્ટિગોચર થાય છે બન્ને 'પ્રત્યાખ્યાન મત્તાર રતનાધિકારો'માં શ્વેતાનરીય 'પચન્ના'ની અને ગાથાઓ જેમની તેમ મગ્ધવામાં આવી છે

મૂળાચારની રચના થઈ તેના પ્રણા મમળ પહેના જૈન આગમે લખાઈ ચૂક્યા હતા. તેથી પ્રયકારને કેટલાક શ્વેતાચર આગમે તે મળી ગયા પણ પરપરાગત અર્થ આભાસ મળેલ નહિ તેથી કેટલાક પ્રકરણ તથા-પરિભાષાઓ કદચનામળથી સમજવાની ચેષ્ટા કરી પડી તેમાં કેટલીક જગ્યાએ સફળતા મળી નહિ. ઉદાહરણ તરીકે ‘સમાચારી’ પ્રકરણ લઈએ.

પ્રાચીન શબ્દ ‘સમાચારી’નો વાસ્તવિક અર્થ નહિ સમજવાના કારણે તેના સ્થાન પર કુંઠકુંઠાચાર્યે ‘સામાચાર’ શબ્દ યોજ્યો છે અને તેના પ્રતિપાદનને માટે કંઈક ફરફારની સાથે આવશ્યક નિયુક્તિની નીચેની ગાથાઓ લખી નાખી—

“દૃષ્ટામિચ્છાકારો તથાકારો ય આસિઆ ગિસિહી ।

આપુચ્છા પડિપુચ્છા ઝળ સનિમતગા ય ડયસપા ॥ ૧૨૫ ॥

દૃષ્ટે દૃષ્ટાકારો મિચ્છાકારો તદેવ અવરાદે ।

પડિમુળગણિ સહસિ ય ગિગમણે આસિમા મણિઆ ॥ ૧૨૬ ॥

પવિસતે ય ગિસીહી આપુચ્છણિયા સકજ્જ આરમે ।

સાધમિગા ય ગુરુણા પુવ્વણિસિચ્ચમિ પડિપુચ્છા ॥ ૧૨૭ ॥

ઝડગ ગહિદે દલ્લે અગહિદલ્લે ગિમતગા મણિયા ।

તુલ્લમ” તિ ગુરુકુલે આદગિમગ્ગો દુ ડવવપા ॥ ૧૨૮ ॥

આમાં ૧૨૫ થી ગાથા આવશ્યક નિયુક્તિની ગાથા ૬૬૬ તથા ૬૬૭ ના પ્રથમ ચળુનો મણેપ છે. અને તે પડીની ૧૨૬, ૧૨૭, ૧૨૮ એ ત્રણ વિવરણ ગાથાઓમાં પ્રાઈકમા તે આવશ્યક નિયુક્તિનું અનુમરણ છે અને કોઈક સ્વતંત્ર છે અતંત્રતા આવવાનું કાગણ કાઈક પ્રાપ્તવિકતા અને પ્રાઈક આભાસની અગ્નતા છે

સામાચારિનો પહેલો ભેદ “ધ્વજાચાર”નો પારિભાષિક અર્થ એ છે કે માધુ પોતાનું કામ કરવાનું જીજ્ઞા પ્રાઈ માધુને કહે નો ‘કંઠા

કાષ્ઠે (તમારી ઇચ્છા દોય તો) અમુક કાચું કરો ' એવો શબ્દ પ્રયોગ કરે પણ આદેશના રૂપમાં માર્ગને હુકમ ન કરે

આચાર્ય વટકેર એટલે કુદકુદાચાર્ય આ ભાવને સમજ્યા જ નથી અથવા સમજ્યા હોય તો ગણીબુઝીને તેમણે તેનો અર્થ બદલી દીધો છે. કારણ કે નમ્ર, કૃપાત્ર તથા નિઃપ્રતિક્રમ માણુને એવું કોઈ મર્મ હોતુ નથી કે જે બીજા માણુ પામે મગવતુ પડે

એવા વિચારથી તેમને ' ઈન્દ્રાકાર 'નો અર્થ કર્યો ' હાલ ઈન્દ્રાકાર ' એટલે કે છટ્ટુ મર્મ કંવાની ઇચ્છા પરતુ એટલું જ ન વિચારું કે—' ઈન્દ્રા ' એ સામાચારી અથવા સામાચારતુ કાચું કેમ હોઈ શકે ?

દુમ કાચું કંવાની ઇચ્છા કરતી એ જીવમાત્રતુ કર્તવ્ય છે એવા સર્વસાધારણ માનસિક વિચાર માત્રને ' સાધુ સામાચાર ' કહેવો એમાં કોઈ અર્થ રહેતો નથી

એ જ પ્રમાણે ' આવગિયા ' ગણને બગાડીને ' આસિયા ' બનાવી દીધો, તેના અર્થની કંઈ જ મગતિ થતી નથી

' હૃદય ' તથા ' નિમન્તણા 'ના અર્થ મૂળ ગાથામાં બિયકુલ અસ્પષ્ટ છે ' હૃદય મહિદે હન્વે અગદિદે હન્વે સ્થિતથા ' એ પ્રમાણે મૂળ ગાથાના શબ્દ છે તેનો અર્થ—મદય કરતાં દ્રવ્યમાં હલના અને અમલીત દ્રવ્યમાં નિમન્તણા એમ અર્થ થાય છે પરતુ એ શબ્દોથી કોઈ નિશ્ચિત અર્થ નીકળતો નથી આગળ ઉપર નેમને કંઈ સ્પષ્ટીકરણ જરૂર હતું છે પણ ત્યાં અર્થની સગતિ થતી નથી.

સામાન્ય રીતે બન્ને પરિભાષાઓના અર્થ બગાડી નાખ્યા છે. તેમાં પણ નિમન્તણાનો અર્થ એકદમ ખરાબ કરી નાખ્યો છે. તેના વિચરણ માટેની ગાથા આ પ્રમાણે છે—

ગુરુ વાહમિયન્તે, પુણ્યમન્તે વ ગદિદુ રન્તે ।

તે સિ વિચ્ચેગ પુતે સિમતગ દદ કામના ॥ ૨૩૮ ॥

પ્રત્યેક પદનું નિરૂપણ કરીશ.' આ 'પ્રત્યેક પદ' શબ્દપ્રયોગથી તેમજ એ જ દશ પદોના વિવરણને 'પદ વિલાસ સામાચારી' માન લીધી. પરંતુ તેથી સામાચારીના ત્રણ ભેદ પૂરા થયા નહીં તેથી ત્રિવિધ સામાચારીને બદલે એ જ પ્રકારના જ સામાચારી માનીને રહી ગયા.

એ પ્રમાણે પ્રકરણોની અપૂર્ણતા, પરિભાષાઓની અનભિજ્ઞતા તથા અર્થની અસંગતિઓનો વિચાર કરવાથી એ વાત સ્પષ્ટ નિશ્ચિત થઈ જાય છે કે દિગંબર આચાર્યે દશવિધ સામાચારીની મૌલિકતાનો શ્રેતાંબર સંપ્રદાયની આવશ્યક નિયુક્તિઓમાંથી લીધેલી છે અને તેની વ્યાખ્યા કરતી વખતે અર્થ બદલવાની ચેષ્ટા કરી છે. પણ તેમાં સફળ થયા નથી. ઉપરના સંક્ષિપ્ત વિવરણથી જાણવામાં આવી ગયું હશે કે, મૂળાચારની રચના દશવૈકાલિક, મહા પચ્ચક્ષુખાણુ આદિ પચત્રા, આવશ્યક નિયુક્તિ તથા આવશ્યક ભાષ્ય આદિ અનેક શ્રેતાંબર સંપ્રદાયના આગમ તેમજ સગવટી આરાધના આદિ કેટલાક દિગંબર સંપ્રદાયના ગ્રંથોના આધાર ઉપર થયેલ છે.

આ સંજઘમાં કોઈને શકા ન રહે માટે જણાવવાનું કે શ્રેતાંબર સંપ્રદાયના હેઠળ મુત્રો, આવશ્યક ભાષ્ય વગેરેની ગાથાઓના મૂળાચારમાં ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે હેઠળ મુત્રો ભાષ્યો વગેરે શ્રેતાંબર તથા દિગંબર સંપ્રદાયો છટા પક્ષા પછી સાંચે વખતે શ્રેતાંબર આચાર્યોએ બનાવેલા છે. એટલે કે શ્રેતાંબર દિગંબર છટા પક્ષા પદેતાંના એ અર્થો નથી.

વટકેર (કુંદકુંદ) સામાયિક નિયુક્તિને 'આચાર્ય' પરપરાગત બનાવે છે. પરંતુ દિગંબરોમાં વટકેરની પદેતાંની કોઈ પણ આવશ્યક નિયુક્તિ નહોતી. એથી કિલ્લું શ્રેતાંબર પરપરામાં 'મહાપચ્ચક્ષુખાણુ' અનેક અતિ પ્રાચીન આરાધના વિધાયક 'પચત્રા' અર્થ તથા

દશવૈકલિક આવશ્યક નિયુક્તિ આદિ પ્રાચીન આગમ આજે પણ મોજુદ છે. તેથી એમ જ માનવું યુક્તિ સગત છે કે દિગંબર ગ્રંથકારે જેનો ઉપયોગ કર્યાનો સ્વીકાર કરેલો છે તે ગ્રંથો શ્વેતાંબર પરંપરાના છે.

કુંદકુંદાચાર્યનો ગુરુ

બોધપાહુડની ગાથા ૬૧ માં શ્રી કુંદકુંદાચાર્યે પોતે જ કહ્યું છે કે, ભગવાનનો ઉપદેશ ગ્રંથારૂઢ થયા પછી તેમણે તેનું અધ્યયન કરીને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. અસખત પુરતકારૂઢ થયેલા શાસ્ત્રગ્રંથો પણ તેઓ ગુરુ પાસેથી જ શિખ્યા હશે.

શ્રી કુંદકુંદાચાર્યની પછી આઠસો વર્ષે થયેલા વૃત્તિકાર શ્રી જયસેનાચાર્યે વિક્રમની ચૌદમી સદીમા પચાસ્તિકાયની દીક્રા રચી તેના પ્રાકૃકથનમાં કહ્યું છે કે શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય સિદ્ધાંત દેવ શ્રી કુમારનાંદીનાના શિષ્ય હતા. એટલે શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય નંદી સંઘના આચાર્ય હતા. આઠસો વર્ષ પછી લખાયેલું તેમના ગુરુનું નામ કેટલું વિશ્વામનીય ગણાય તે વિચારણીય છે.

પરંતુ શ્રી કુંદકુંદાચાર્યે નો તેમના કોઈપણ ગ્રંથમાં તેમની ગુરુ પરંપરાનો કે તેમના પોતાના ગુરુનો નામોદ્ધેષ સુદાં પણ કરેલ નથી. અર્થાત્ત મમજ્જશકાય છે કે તેમણે કિયોદ્ધાર કર્યો તેમાં તથા દિગંબર સંપ્રદાયની માન્યતાઓ નિશ્ચિત કરી તેમાં તેમના ગુરુની સમતિ હશે નહિ. અને તેથી તેઓને શિથિલાચારી સમજીને તેમણે પોતાના ગુરુ અને પ્રગુરુઓના નામ નિર્દેશ કર્યા નહિ હોય.

શ્રી કુંદકુંદાચાર્યના વિદેહગમનની વિચિત્ર વાત

શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય જાણી હતા તેના જ તપસી પણ હતા. ધણી વાર મહાપુરુષોની ખામતમાં જાને છે તેમ શ્રી કુંદકુંદાચાર્યના જ્ઞાન અને તપથી

હવે બીજી વાત—તેમની શકાઓ શી હોઈ શકે તે વિચારીએ. તેમના સમયમાં સપ્રદાયવાદ બહુ તીવ્રપણે પ્રચલિત હતો એ તો ઇતિહાસ સ્પષ્ટ રીતે કહે છે. એટલે તેમને જે મહત્ત્વની શંકાઓ ઉત્પન્ન થઈ હોય તે દ્વિગંબર સંપ્રદાય અને શ્વેતાંબર સંપ્રદાયના મતભેદોના વિષયો સંબંધી ખાસ કરીને હોઈ શકે.

જો શ્રી કુંદકુંદાચાર્યને આ મતભેદો અળધી તીર્થંકર ભગવાન તરફથી સમાધાન મળ્યું હોત તો તે વાત તેઓ ભગવાનના નામે સ્પષ્ટ કર્યા વિના દર્શાવે રહી શકત નહિ. પણ શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય ભગવાન તરફથી અમુક સમાધાન મળ્યું છે એ વાત ક્યાંય જણાવી નથી. એથી સિદ્ધ થાય છે કે તેમને તીર્થંકર ભગવાન પાસેથી હોઈપણ પ્રકારનું સમાધાન મળ્યું નહોતું.

મવંચ શ્રી તીર્થંકર ભગવાન તો ભરતક્ષેત્રમાં જૈનધર્મ કેવી રીતે સુધાઈ રહ્યો છે, શ્વેતાંબરો દ્વિગંબરો કેવી રીતે લડાલડી કરીને ધર્મને હાનિ પહોંચાડી રહ્યા છે વગેરે હકીકત જાણના જ હોય અને તે વખતે ભરતક્ષેત્રમાંથી જો કોઈ પણ મુનિ વિદેહક્ષેત્રમાં ભગવાન પાસે જાને જાય તો ભગવાન આવી રીતે ધર્મને હાનિ ન પહોંચાડવી અને મત વાત આમ છે એમ કહ્યા વિના રહેજ નહિ.

તીર્થંકર ભગવાન ધર્મને હાનિ પહોંચતી હોય ત્યારે ચૂપ રહેજ નહિ એટલું જ નહિ પણ ધર્મના ભાગલા થવામાં જે શકાઓ અને જે કારણો ઉપસ્થિત થયેલા હોતા તેનું નિરાકરણ કર્યા વિના રહેજ નહિ અને ભગવાને કહેલા તે નિરાકરણ અનુસાર સર્વને સમજાવી ધર્મની એકતા કરવાનું શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય ચૂકત નહિ.

પરંતુ શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય એકતાની વાત તો છોડી દીધી હતી. એટલું જ નહિ પણ હિસદું ધર્મમાં મતભેદ-સંપ્રદાયવાદ વધે અને કાયમ થાય એ રીતના જ

ચર્ચ ગયું હતું એ તો જાણીતી વાત છે. અને કેટલાક જૈનોએ તેમને ભગવાન મહાવીર સાથે સરખાવવાની પણ ધૂષ્ટતા કરી હતી.

તો શ્રી કુદકુદાચાર્ય જેવા મહા પ્રતિભાશાળી વિદ્વાન તપસ્વી માટે તેમના વિદેહગમન જેવી કાલ્પનિક વાત ઉત્પન્ન કરવામાં આવે તો તેમાં કોઈ નવાઈ જેવું નથી. એ વાત ઉત્પન્ન થવામાં ઉપર જણાવેલા ત્રણ કારણો કારણભૂત હતા. એટલે કે (૧) તેમની ચારણ્યઋદ્ધિ, (૨) ભગવાનના કલા પ્રમાણે કહેવાની વાત અને (૩) તેમની વિદ્વતા.

ચારણ્ય લઙ્ઘિ ત્રણ રીતે પ્રાપ્ત થાય.

ચારણ્ય લઙ્ઘિ એટલે આકાશગામિની શક્તિ. એ શક્તિ ત્રણ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે.—(૧) તપથી, (૨) મત્રથી કે ભક્તિથી કોઈ દેવદેવીને પ્રસન્ન કરવાથી અને (૩) ઔષધ પ્રયોગથી.

તપસ્વી મુનિઓને યોગ્ય આરામાં ચારણ્ય લઙ્ઘિ પ્રાપ્ત થવાના ઉશ્કેષો જૈન શાસ્ત્રો અને ધર્મકથાઓમાં અનેક આવેલ છે. પરંતુ આ પાંચમા આરામાં એવા ઉગ્ર તપને યોગ્ય સંબંધ પણ નથી તો પછી એવા તપ વિના એવી લઙ્ઘિની પ્રાપ્તિ પણ અસંભવિત જ ગણાય.

શ્રી કુદકુદાચાર્ય તો હકી સદીમાં થયેલા છે પરંતુ તેમનાથી આઠસો નવસો વર્ષ પહેલાં ચર્ચ ગયેલા ચૌદ પૂર્વધારી બ્રહ્માદુ સ્વામી કે જેઓ મહાપ્રાણુ ધ્યાન ધરતા હતા, ધરી શકતા હતા તેમને પણ એવી લઙ્ઘિ પ્રાપ્ત ચર્ચ નહોતી. અને પાંચમા આરાની શરૂઆતથી હકી સદી સુધીમાં જન્મેલા ધણા મુનિઓ મહાતપસ્વી ચર્ચ ગયા હતા પરંતુ તેમાંથી કોઈને પણ ચારણ્યઋદ્ધિ પ્રાપ્ત ચર્ચ નહોતી તેથી સિદ્ધ થાય છે કે પાંચમા આરામાં ચારણ્યલઙ્ઘિ પ્રાપ્ત ચર્ચ શકતી નથી.

એટલે શ્રી કુદકુદાચાર્યને તપથી ચારણ્યલઙ્ઘિ પ્રાપ્ત ચર્ચ હોય એ વાત માની શકાતી નથી.

ઔષધી પ્રયોગથી પણ આકાશગામી થઈ શકાય છે. અને તેવા દાખલા અનેકા પણ છે. શ્રીપાદલિપ્ત સૂરિ, નાગાજીન વગેરે ઔષધીઓના ખાસ મિશ્રણથી જનાવેલો લેપ પગને તળીએ લગાવવાથી આકાશગામી થવા દતા. તે વાત ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે પરંતુ શ્રી કુંદ-કુંદાચાર્ય તેવા વૈજ્ઞાનિક (Scientist) નહોતા અને તેથી તેમની પાસે આવેલો પ્રયોગ નહોતો એમ સમજી શકાય છે.

પરંતુ મનથી અથવા ભક્તિથી કોઈ દેવ કે દેવીને પ્રસન્ન કરીને તેમની પાસેથી આકાશગામિની વિદ્યા કે શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે અને શ્રી કુંદકુંદાચાર્યે મનથી કે ભક્તિથી કોઈ દેવને પ્રસન્ન કર્યા હોય અને એવી શક્તિ મેળવી હોય તો તે અસંભવિત નથી.

પરંતુ એવી શક્તિથી ગદાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પણ જઈ શકાય કે કેમ તે શકારૂપ છે. કારણ કે સામાન્ય રીતે વાલુચ્ચતર જાતના દેવાને મોટે ભાગે પ્રસન્ન કરી શકાય છે. અને તેઓ વિદેહક્ષેત્રમાં જવાની શક્તિ આપી શકે કે કેમ તે પણ શકારૂપ છે.

તો પણ એ દેવો હાલની આપણી જાણીતી દુનિયામાં આકાશ મારફત જઈ શકાય તેવી શક્તિ તો જરૂર આપી શકે છે. અને શ્રી કુંદકુંદાચાર્યે તેવી કાંઈ દેવી શક્તિ પ્રાપ્ત કરી હોય તો તે સંભવિત છે.

અને એ રીતે શ્રી કુંદકુંદાચાર્યને ગગનગામી શક્તિવાળા લોકને તેમના અનુયાયીઓએ પાછળથી તેમને ચારણ-મહિવાળા ઠરાવ્યા હોય અને તે પછી ઉપર લખ્યા પ્રમાણેના ત્રણ કારણો મેળવીને તેમને વિદેહગમન કરી આવેલા ઠરાવી દીધા હોય તો તે પણ જનવા સંભવ છે પરંતુ તેમણે ખરેખર વિદેહગમન કર્યું નહોતું તે તો ઉપર બતાવેલા કારણો પ્રમાણે નક્કી સમજી શકાય છે.

- ૫ લિંગ પ્રાણતની ગાથા ૯, ૧૦, ૧૧ અને ૨૧ મીમા માધુઓના આચાર વિવેક સિધ્ધિતાઓની નિર્મારી છે તે જોતા એમ જ માનવું પડે છે કે જ્યારે સધુઓમાં પર્યાપ્ત સિધ્ધિતા આવી ગઈ હતી તે સમયના ધી કુદકુદાચાર્ય છે તેમાં મુદરચોના જેવી અન્ય પ્રવૃત્તિઓની ઉપરાત જમીન મગીર લેવી અને ખેતીનાડી કરાવના સુધીની શિધ્ધિતા પ્રવિષ્ટ થઈ ગઈ હતી એવો અમલ નિશ્ચિતરૂપથી ચિકમની પાચમી મહી પંતીનો હતો.
- ૬ રથણસારની, ૧૮ મી ગાથામાં માત ક્ષેત્રમાં દાન કરવાનો ઉપદેશ કરવા ઉપરાત તે જ પ્રમથુની ગાથા ૨૮ મીમા શ્રી કુદકુદાચાર્ય કહે છે કે—“પચમમળમાં આ ભારતવર્ષમાં યત્ર, મત્ર, તત્ર, પદિયર્થ (સેવા અથવા ખુશામ), પક્ષપાત અને મીક્ષા વચનોના કારણથી જ દાન દેવામાં આવે છે પણ મોક્ષના દેવથી નહિ.”
- તેમનું આ મ્થન સાબિત કરે છે કે આ દેશમાં તત્ત્વિક મતનો ખૂબ પ્રચાર થઈ ગયો હતો અને મોક્ષની ભાવનાની અપેક્ષાએ સાસાંગિક સ્વાર્થ તથા પક્ષાપક્ષીન બન્ન ખૂબ ગરમ થઈ ગયું હતું તે અમલની પતિ શ્રી કુદકુદાચાર્ય હતા પુરાતત્ત્વવેત્તાઓને ભાગે જ મહેવાની જરૂર રહે છે કે ભાગ

થાય છે કે શ્રી કુન્દકુંદાચાર્યના મમયમાં દેવદ્રવ્યની તથા દાન આપેલા દ્રવ્યની કુવ્યવસ્થા થવાની એક સામાન્ય વાત યદ્ય ગર્હ હતી, મદિરોની વ્યવસ્થામાં સાધુઓની પૂરેપૂરી હખલ-ગીરી યદ્ય ચૂકી હતી અને તેઓ પોતાનો આચાર માર્ગ છોડીને ગૃહસ્થાયિત ચૈત્યકાર્યો કરવા લાગી ચૂક્યા હતા.

જેન પ્રતિદામથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે વિક્રમની પાંચમી સદી સુધીમાં સાધુઓ ચૈત્યોમાં રહીને તેની વ્યવસ્થા કરવામાં લાગી ગયા હતા અને છઠ્ઠી સદીથી દશમી સદી સુધી તેમનું પ્રયત્ન સામાન્ય રહ્યું હતું. તેઓ પોતપોતાનો ગૃહ સમ્બંધી ચૈત્યોની વ્યવસ્થામાં સર્વાધિકારીપણે કામ કરતા હતા.

તે સમયના સુવિદિત આચાર્યો એ પ્રવૃત્તિનો વિરોધ પણ કરતા હતા, પરંતુ ચૈત્યવાસીઓ ઉપર કોઈ અમર થતી ન હોતી. આ મમયને શ્વેતાંબર મથકારોએ “ચૈત્યવાસ પ્રવૃત્તિ મમય”ના નામથી ઘોષિત કરેલ છે. આચાર્ય કુંદકુંદે આ સમયની પ્રવૃત્તિઓનું ખડન કર્યું છે. તેથી એ સિદ્ધ થાય છે કે તેઓ પાંચમી સદી પહોંચાની વ્યક્તિ નથી.

૮. ‘શ્યળુસાર’ની ૧૦૫ તથા ૧૦૮ થી ૧૧૧ સુધીની ગાથાઓમાં શ્રી કુંદકુંદાચાર્યે સાધુઓની અનેક સિધ્ધિ પ્રવૃત્તિઓનું ખડન કર્યું છે નેમાં રાજમેવા, જ્યોતિષવિદ્યા, મન્ત્રોથી આશ્ચરિકા, ધનધાન્યનો પરિચલ, મકાન, પ્રતિમા, ઉપકરણ આદિનો મોદ, ગૃહનો આગ્રહ, વસ્ત્ર તથા પુસ્તકની મમતા વગેરે વાનોનું ખડન ખામ લક્ષ દેવા ચોગ્ય છે.

કહેવાની બાગે જ જરૂર રહે છે કે આ મમં ખરાબીઓ નાધુ મમાગ્યાં છી અને માતમો મદીમાં પૂજ્યપથી યદ્ય ચૂકી હતી. વિક્રમની ત્રીજી સોથી ચતુર્થી સુધી જેન માધુઓમાં

એની દોષ ખતાની દેખાઈ નથી પાત્રની સદીમાં એમાની યોડી ખરાબીઓ માધુમગાજના પ્રવિષ્ટ થયેલી જોઈ શકાય છે એથી એ સિદ્ધ થાય છે કે આચાર્ય કુદકુદ વિક્રમની પાંચમી સદી પછીના અથકાર છે.

જો એમ ન હોત અને દિગંજર પદાવલીઓના લેખ અનુસાર તેઓ વિક્રમની પદેલી કે બીજી સદીના અથકાર હોત તો છઠી મદીની પ્રવૃત્તિઓનું ખડન તેમના અધોમાં આવી શકત નહિ.

- ૯ શ્રી કુદકુદાચાર્યે તેમના અધોમાં અનેક સ્થાન પર “ગચ્છ” એ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે ગચ્છ શબ્દ વિક્રમની પાત્રની સદીની પછીનો પારિભાષિક શબ્દ છે. સ્વેતાશ્વરના પ્રાચીન ભાષ્યો લખાયા ત્યાં સુધીમાં “ગચ્છ” શબ્દ પ્રયુક્ત થયેલો નહોતો પરંતુ છઠી સાતમી સદી પછી લખાયેલા ભાષ્યો, ચૂલ્લિઓ તથા પ્રકીર્ણકામાં “ગચ્છ” શબ્દનો વ્યવહાર અવશ્ય થયેલો છે એ જ વાત દિગંજર સપ્રદાયમાં પણ છે જ્યાં સુધી અમારી જાણમાં છે ત્યાં સુધી ત્રીજી ચોથી શતાબ્દિના તેમના સાહિત્યમાં “ગચ્છ” શબ્દ પ્રયુક્ત થયેલો નથી.

વિક્રમની નવમી સદીની પદેતાના કોઈપણ શિવાલેખ, તામ્રપત્ર કે અધમાં કુદકુદાચાર્યનો નામોલ્લેખ નથી તે પણ એ જ વાત સિદ્ધ કરે છે કે તેઓ એટલા બધા પ્રાચીન વ્યક્તિ નહોતા કે જેમ કેટલાક દિગંજર વિદ્વાનો સમજે છે.

મકરંડના એક તામ્રપત્રમાં કે જે સવત ૩૮૮નો લખેલો માનનામાં આવે છે તેમાં કુદકુદના નામનો ઉલ્લેખ છે તો પણ અમારી ઉપર પ્રભાણેની માન્યતામાં કાર્વ પણ આપતિ આરી શકતી નથી કારણ કે એ તામ્રપત્રમાં તમામ આચાર્યોના નામોની પદેતા ‘મટાર’ (મદારક) શબ્દ લખેલો છે એથી સિદ્ધ થાય

છે કે એ તામ્રપત્ર બદારક-કાળમાં લખવામાં આવ્યું છે. અને બદારક કાળ વિક્રમની સાતમી સદી પછી થઈ થયો છે.

આવી દેશોમાં એ તામ્રપત્રમાં આપેલો સંવત કોઈ અર્વાચીન સંવત હોવો જોઈએ અથવા તો એ તામ્રપત્ર જ બનાવટી હોવું જોઈએ.

વળી બોધપાહુડની માયા ૬૧ માં શ્રી કુદકુદાચાર્યે કથું છે કે ભગવાનનો ઉપદેશ મ્હારૂ થયા પછી તેમજો તેમનું અધ્યયન કરીને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. એટલે કે પુરૂષર્ષદ નગરમાં દિગંબર પુસ્તકો મ્હારૂ થયા કે જે શ્રુતાવતારના નામથી જાળખાય છે તેનું અધ્યયન શ્રી કુદકુદાચાર્યે કરેલું હતું.

શ્રુતાવતારના લેખ અનુસાર આરાતીય મુનિ વીર સંવત ૬૮૩ (વિક્રમ સવત ૨૧૩) સુધી વિદ્યમાન હતા. તેમના પછી અહંદબલિ થયા તે પછી ક્રમશઃ માધનન્દી, ધરસેન, પુષ્પદત, જુતબલિ નામના આચાર્યો થયા. પુષ્પદત અને જુતબલિયે પદ્મશત્રમની રચના કરી.

વળી ગુણધર મુનિએ નાગ હસ્તી તથા આચાર્ય મંજુને કપાય પ્રાબૂત સક્ષેપથી શિખર્યા. તેમની પાસેથી યતિવૃષભે અને યતિવૃષભ પાસેથી ઉચ્ચારણાચાર્યે કપાયપ્રાબૂતનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું.

એ બન્ને પ્રકારના સિદ્ધાંત, શરૂપરંપરાથી પદ્મનંદી (કુદકુદાચાર્ય) સુધી પહોંચ્યા. શ્રુતાવતારના એ કથનથી સિદ્ધ થાય છે કે અગ જ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ જે વીર સં. ૬૮૩ સુધી ચાલતી હતી તે પછી અનેક આચાર્યોની પછી કુદકુદ થયા હતા.

આથી પણ સમજી શકાય છે કે દિગંબરશ્રુત વિક્રમની પાંચમી સદીમાં મ્હારૂ થયા પછી કુદકુદાચાર્યે તેનું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું અને

કુદકુદાચાર્ય વિઠ્ઠમની ૭૧ મંદીના પ્રથમ ચરણમાં સ્વર્ગવાસી ચલા હતા.

આ અવસર્પિણીના ઉત્તર કાળમાં અને તેમાં આ પાપમાં આરામાં પ્રાચીન પુરુષની મહત્તા વિશેષ રહે છે કારણ કે ૨૫૦૦ વર્ષથી મનુષ્ય આત્મજળમાં, જ્ઞાનજળમાં અને સારીરિકજળમાં ઉતરતો અને ઉતરતો જ ગયો છે તેથી પ્રાચીન પુરુષની મહત્તા વિશેષ ગણાય છે.

એ કારણથી કોઈ પણ મહાત્મા કે જોનો સમય નિશ્ચિત ન હોય તેમને તેમના અનુયાયીઓ અને તેટલા વિશેષ પ્રાચીન મળના દગવવા પ્રયાસ કરે છે.

એ રીતે જ શ્રી કુદકુદાચાર્યનો સમય પણ દિગ્ગજ પડિનોમાના કેટલાકે પહેલી કે બીજી મંદીનો દર્શવના પ્રયત્ન કર્યો છે તેમ બીજા કેટલાકે તેમને ત્રીજી કે ચોથી મંદીના દર્શવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે આ પ્રયત્નોમાં તેમની દલીલો તર્કપ્રધાન છે પરંતુ એકલા તર્કથી કામ ચાલી શકે નહિ.

શ્રી કલ્યાણ વિજયજીએ તો શ્રી કુદકુદાચાર્યના પ્રયાશનાં જ ઉદ્દેશોના પ્રમાણોથી જ તેમને છઠી મંદીના સિદ્ધ કર્યા છે. એટલે એ વાત જ આચી કહે છે.

પ્રકરણ એકવીશમું

લોકાશાહ

લોકાશાહ સંબંધી હાલમાં થોડા વખતથી આધુનિક સ્થાનકવાસી લેખકોએ પોતાની મનઘડતં જોડી વાતો ફેલાવી છે અને સ્થાનકવાસીઓમાં લોકાશાહ સંબંધી એ કલ્પિત વાતોથી જોડી માન્યતા ઉત્પન્ન કરી છે.

આધુનિક સ્થાનકવાસી લેખકોએ ઐતિહાસિક હકીકતો ઉપસાધ્ય હોવા છતાં તે જાણવાની દરકાર કરી નથી ત્યારે તેમની ઉપજાવી કાઢેલી વાતોને વિશ્વાસપાત્ર દરાવવા કોઈ આધાર કે પ્રમાણ આપ્યું નથી.

લોકાશાહના સમકાલિન તેમ જ તેમની પછી દુરત જ ચર્ચેલા અનેક લેખકોએ લોકાશાહ સંબંધી ઘણી હકીકતો તેમના મંત્રોમાં લખી છે અને તે સર્વ આજે ઉપસાધ્ય પણ છે.

પ્રાચીન લેખકોએ લોકાશાહ સંબંધી આપેલી હકીકતો જોનાં આધુનિક સ્થાનકવાસી લેખકોએ ફેલાવેલી વાતો જોડી કરે છે તેથી લોકાશાહ સંબંધી સત્ય હકીકત જાણવા માટે આ પ્રકરણ લખવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયેલ છે. કારણ કે ધર્મનું મૂળ અહિંસા અને સત્ય છે, હિંસા અને અસત્ય એ તો મિત્તાત્વના પડખાં છે.

“સ્થાનકવાસી જેન” પત્રના તા. ૨૦-૧૦-૧૯૧૧ના અકમા ધર્મસિદ્ધાન્ત મુનિની જ્ઞાતિનો રિપોર્ટ જાણ્યો છે તેના સદાનંદી મુનિશ્રી હોટાવાલજીએ કહ્યું છે કે—

“મુંજામથી નીકળતા ‘જેન મિદ્દાત’ પત્રે ધર્મપ્રાણી લોકાશાહ પર ઘણા અજુઝાજતા આરોપો મૂક્યા છે અને

લોખંડી પણ એક વખત કોઈ રાજાએ બાંધ્યું હોય અને પછી ફરીથી ખીજા કોઈએ વસાવ્યું હોય એમ જની શકે અને એ રીતે મુનિશ્રીતું લખાણ માયું હોઈ શકે પણ તેથી મે લખેલી વાત ખોટી ફરી શકતી નથી.

લોકાશાહ સંબંધીના “ જૈન મિદ્ધાત ” માસિકમાના મારા લેખમાં મે જુલાઈ ૧૯૬૧ના અંકના ૨૧મે પાને ચોખ્ખું લખ્યું છે કે—
“ લોકાશાહના જન્મ સ્થળ વિષે પણ મતભેદ છે પરંતુ યતિ ભાનુચંદ્રની વાત વિશ્વાસપાત્ર હોવાથી તેમનું જન્મ સ્થળ લોખંડી હોવાનો જ વિશેષ સભવ છે. વળી એ વાત વિશેષ માન્ય ગણવાનું કારણ એ પણ છે કે લોકાશાહના ફેરના હીકરા લખમસી પણ લોખંડીમાં હતા.”

યતિ ભાનુચંદ્ર લોકાશાહના અનુયાયી અને લોકાશાહ પછી ફેરત ૪૪ વર્ષે થયેલા તે સાચા કે આજના વગર પ્રમાણે ગર્યા મારનારા સાચા ગણાય?—

૧

લોકાશાહ સંબંધી સ્થા. સાહિત્ય

સ્થાનકવાસી સંપ્રદાય લોકાશાહને પોતાના આઘ પુરુષ માને છે । વસ્તુ ઐતિહાસિક સત્યથી તદ્દન વિરુદ્ધ છે એટલું જ નહિ પણ લોકાશાહના જન્મ, જન્મસ્થાન, જીવન વગેરે સંબંધી સ્થાનકવાસીઓ માંજે જે માન્યતા ધરાવે છે તે માન્યતાઓ તદ્દન ખોટી છે કારણ કે ઐતિહાસિક સત્યથી તે માન્યતાઓ તદ્દન જીવંતી સાબિત થાય છે.

લોકાશાહ સંબંધી જે કંઈ થોડું આદિય સ્થાનકવાસીઓએ તૈયાર કરેલું છે તે આ પ્રમાણે છે—

(૧) મુનિ જોગલજીના મમકિતમા પ્રસ્તુતમાં લોકાશાહ સંબંધી ઉલ્લેખ.

- (૨) શ્રી અમોનખ ઋષિજીના શામોદ્ધાર મીમામામા હલ્લેખ,
- (૩) વા મો શાહની ઐતિહાસિક નોંધ
- (૪) મુનિશ્રી મણીનાવજીના પુસ્તક—પ્રભુવીર પદાવનીમા લોકાશાહનું
જીવનચરિત્ર
- (૫) મતમાલજીનું ધર્મપ્રાણુ નોકાશાહ પુસ્તક

ઉપરના પાંચેય લેખકોએ તેમના પુસ્તકોમા પહેલી વાત તો એ ક્યૂંકે મરી છે કે તેમની કોઈની પાસે લોકાશાહ મળધી માર્ગ ઐતિહાસિક આધાર નથી પણ તેઓએ ફક્ત મિલ્લતીઓ ઉપરથી કલ્પિત વાતો લખાવની છે !

મના જો તેમની પાસે ઐતિહાસિક પ્રમાણુ નથી તો પછી શામોદ્ધાર કે અમમાનથી ખોલી વાત ફેલાવવામા મો ફાયદો ? શું મત લામો વખત પુ મરી શકે છે ? નહિ જ

આ પાંચ લેખકોમા ૫ મુનિશ્રી જેઠમનજી સૌથી પ્રાચીન છે મુનિશ્રી જેઠમલજીએ મ ૧૮૬૫મા સમકિનમાર પુસ્તક લખ્યું તેમા તેમણે પહેલવહેલો લોકાશાહના નામનો ઉલ્લેખ કર્યો ત્યાં મુધી તો લોકાશાહને માર્ગ જાણતુ જ નરોત્તુ તેમ ત્યાં મુધી સ્થાનકવાનીઓ પોતાના લોકાશાહના અનુયાયી પણ મહેવડાવતા નહોતા

ત્યાં મુધી તો સ્થાનકવામીઓ અને લોકામજી પતિઓ વચ્ચે બાકે દુશ્મનાવટ દની કારણ કે લોકામજીના ચનિઓથી મુનિશ્રી ધર્મ સિદ્ધ તથા મુનિશ્રી સવજી ઋષિ છૂટા પડેલા દના અને તેમણે સાધુધર્મનો ફિરોદાર કર્યો હતો તેથી દુશ્મનાવટને લીધે તેઓ લોકા શાહના અનુયાયી મહેવડાવવા પણ ઈચ્છતા નહોતા

લોકામજીના અનુયાયી લોકામજી કહેવાતા અને મુનિશ્રી ધર્મસિદ્ધ તથા સવજી ઋષિના અનુયાયીઓ ચર્યાતમા દુટિવા કહેવાવા લાગ્યા અને તે પાંચે લાએ વખતે તેમણે સ્થાનકવામી નામ કારણ ક્યું

પરંતુ વિ. સ. ૧૮૬૫ માં મુનિશ્રી જોશ્નવજીને સંવેગી મુનિશ્રી વીરવિજયજી ગણિ સાથે શાસ્ત્રાર્ય થયેલો ત્યારે તેમને શ્રી ધર્મસિંહજી મુનિ તથા લવજી ઋષિના ઇતિહાસથી તેમજ કામ સરણ થયું નહિ ત્યારે તેમને મૂર્તિપૂજા વિરોધમાં લોકાચારને યાદ કરવા પડ્યા. તેથી જ તેમણે સમક્ષિતસાર પુસ્તકમાં લોકાચાર માટે લખ્યું છે.

મુનિ જોશ્નવજીએ તેમના પુસ્તકમાં જણાવ્યું છે કે લોકાચાર એક સામાન્ય ગૃહસ્થ હતા અને લલિયાનો ધર્મ કરતા હતા આ પછી જ સ્થાનકવાસીઓ લોકાચારને ઓળખવા કે માનવા લાગ્યા.

ઉપર જણાવેલા પાંચેય સ્થાનકવાસી લેખકોની એક જ દલીલ છે કે આપણામાં ચરિત્ર, ઇતિહાસ લખનારી પ્રથા નહિ હોવાથી લોકાચારજીવનચરિત્ર કોઈએ લખ્યું નથી. આવો બચાવ એ સ્થાનકવાસી સમાજને ઓળખવા માટેનું એક બચકર શૂદ્ધાણુ જ છે.

જૈન સાહિત્યમાં દબાર વર્ષ પહેલાનો પણ સવિસ્તર ઇતિહાસ પણ પ્રાપ્ત છે. અને તે પણ જૈન આચાર્યોનો જ ઇતિહાસ નહિ પણ જૈનધર્મો રાગઓ તેમજ આવકોનો ઇતિહાસ પણ વિપુલ પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધ છે જેમકે—મત્રી વિગણશા, ઉદાયન, વાહક, શાવુ મહેતા, વસ્તુપાળ તેજપાળ, જગદુદ્યાહ, ત્રિશુભનસિંહ આદિ અનેક મહાપુરુષોના જીવનચરિત્રો ઉપલબ્ધ છે.

એટલું જ નહિ પણ લોકાચારના સમકાલિન અને તપાસજીના વિરોધી કડુબા ચાહે કડુઆમત ચલાવેલો તેનો પણ ઇતિહાસ ઉપલબ્ધ છે તો પછી લોકાચારનો જ ઇતિહાસ કેમ ઉપલબ્ધ ન થાય ?

ખરી વાત એ છે કે લોકાચાર સંબંધી પણ ઘણી વિગતો ઉપલબ્ધ છે પરંતુ તે બધી વાતો સ્થાનકવાસીઓની હાલની મનથી માનેલી માન્યતાથી વિરુદ્ધ જાય છે તેથી સ્થાનકવાસીઓ તે વાતો જોવા કે તપાસવાની તમા પણ કરતા નથી. અને

ખ્યાવમાં કહે છે કે વિરોધીઓ તો લોકાસાદ મારે ગમે તેમ કહે તે વાત સ્થાનકવાસીઓ માનવા તૈયાર નથી !

સ્થાનકવાસીઓને પોતે સત્યના અનુયાયી હોવાનો દબા કરવો છે પણ અત્ય જાણવા તપાસવાની દરકાર પણ કરવી નથી ! જે અનેક વિશ્વસનીય પ્રમાણોથી અસત્ય ઠરતું હોય તેને પણ અમત્ય તર્કીકે ન સ્વીકારતું તેમાં અજ્ઞાન નથી પણ દબા અને દુરાગ્રહ છે. અને દબા તથા દુરાગ્રહ તે મિથ્યાત્વના અંગો ગણાય છે.

૨

લોકાશાહ મળધી પ્રાચીન સાહિત્ય

લોકાશાહ મળધી ઉપનિષદ સાહિત્ય તો ઘણું છે પરંતુ તેમાં પ્રાચીન અને મુખ્ય સાહિત્ય આ પ્રમાણે છે—

(૧) વિ. સ. ૧૫૪૩, સિદ્ધાંત ચોપાઈ. લેખક પ. મુનિશ્રી લાવણ્યસમય.

પ મુનિશ્રી લાવણ્યસમયની દીક્ષા વિ મ ૧૫૧૧ મા ધર્મ દત્તી એટલે તેઓશ્રીએ લોકાશાહની માન્યતાનું ખડન કર્યું છે તે સમાર્થ જ હોય

કાચ્ય કે આવેશમાં આવી જઈને લોકાશાહ જૈનાગમ, જૈન અમળ, મામાયિક, પૌષ, પ્રતિકમળ, પ્રતાખવાન દાન વગેરેનો નિરેધ કરતા હતા તેથી પ મુનિશ્રી લાવણ્યસમયે જગતનીજ આદિ સ્ત્રીના અનેક પ્રમાણે આપીને લોકાશાહની ધર્મ-વિરુદ્ધની માન્યતાનું ખડન કર્યું છે.

લોકાશાહે ધર્મવિરુદ્ધ માન્યતા ધરાવી ન હોત તો મુનિશ્રીને

આટલા બધા પ્રમાણે આપીને વિસ્તારથી ૧૮૧ ગાથાનું કાવ્ય લખવાની જરૂર જ પડી નહોતી.

મુનિશ્રી લાવણ્યસમયની આ ચોપાઈની પ્રતિ પાઠણના જ્ઞાનભંડારમાં વિદ્યમાન છે. અને શ્રી મોહનલાલ દલીયંદ દેસાઈએ તેની નકલ પ્રાપ્ત કરીને વિ. સ. ૧૯૮૬માં જૈનશુભ માસિકપત્રના અંક ૬-૧૦ના પૃષ્ઠ ૮૪૦ પર છપાવેલી હતી.

(૨) વિ. સં. ૧૫૪૪. સિદ્ધાંત સારોદ્ધાર લેખક—ખરતર ગચ્છાધિ જિનહર્ષ સૂરિના શિષ્ય ઉપાધ્યાય કમલ સંધ્યમ.

આ ચોપાઈની પ્રાચીન પ્રત પાઠણના જ્ઞાનભંડારમાં છે. આ ચોપાઈ ઉપરાંત લોકાશાહની ઉપરોક્ત ઉત્સુક પ્રશ્નિતું ખંડન કરવા માટે કેટલાય આગમોના પાઠ પણ તેમાં આપેલા છે. આથી સિદ્ધ થાય છે કે લોકાશાહ સામાયિક, પૌષ્પ, પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન, જ્ઞાન વગેરેને તેમજ સાધુ અને શાસ્ત્રોને પણ માનતા નહોતા. અને તેથી જ આ પ્રમાણે સૂત્રાનુસાર ખંડન કરવાની જરૂર પડી હતી.

(૩) વિ. સં. ૧૫૮૪. મુનિશ્રી વીકાકૃત ઉત્સુક નિરૂપણ બત્રીસી.

આ ચોપાઈમાં મુનિશ્રી વીકાએ સમય લખેલો નથી પરંતુ દેવવંદન સ્તવ નામની તેમની બીજી કૃતિમાં વિ. સં. ૧૫૨૭ આપેલ છે તેથી આ સમયની આસપાસ તેમણે આ બત્રીસી જનાવેલી હશે કારણ કે તે વખતે લોકાશાહ, જૈનાગમ, જૈનશ્રમણ, સામાયિક, પૌષ્પ, પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન વગેરેનો લોકાશાહ નિષેધ કરતા હશે.

(૪) વિ. સં. ૧૭૭૮. દયાધર્મ ચોપાઈ. લેખક—લોકાગચ્છાધિ-યતિ હાનુચંદ્ર.

યતિ હાનુચંદ્રનો સમય લોકાશાહના મૃત્યુ બાદ ફક્ત ૩૭ કે ૪૬ વર્ષ પછીનો છે. એટલું જ નહિ પણ તે લોકાગચ્છના જ અનુયાયી હોઈને તેઓ વિશેષ વિદ્યાસપાત્ર બણાય. તેમણે આ ચોપાઈમાં લોકાશાહના જીવન ઉપર સારો પ્રભાવ પાડ્યો છે.

આ હિપચી સમજી શકાય છે કે ત્યાં સુધી તો લોકાગચ્છના યતિઓએ લોકાચારની પ્રકૃષ્ટતા પ્રમાણે જ સામાયિક, પોષક પ્રતિક્રમણ પ્રત્યાખ્યાન, દાન, આગમ વગેરે માનવાનો અસ્વીકાર કર્યો હતો પરંતુ બાતુચદ્રના સમયમાં લોકાચારના મૂળ સિદ્ધાંતમાં થોડો ફરો સુધારો થયો હતો જેમકે—

મામાયિક સવાર સાજ બે વાર ચર્ચ થકે પર્વના દિવસે પોષક થકે થકે પ્રતધારી પ્રતિક્રમણ કરી થકે, પચ્ચખાણુ વિના—આગાર જ લક શકાય, અમ યતિને દાન દેવાય નહિ દ્રવ્યપૂજા નહિ, બાવપૂજા કરી જેમએ તથા જૈનાગમોમાં ૩૦ જત્રીલ સૂત્રો માનવા

બાતુચદ્રના સમયની આ માન્યતામાં પાછળથી ધણું સુધારા થતા ગયા છે અને આજે નાગોરી લોકાગચ્છ વગેરેમાં તો સર્વ પ્રદર્શિ મૂર્તિપૂજક જૈનોની માફક જ થતી જોવામાં આવે છે

આ પાત્ર પ્રયોગ છેના બે તો લોકાગચ્છના યતિઓના છે અને તેઓ વળી લોકાશાહ પછી પુસ્તકમાં જ થઈ ગયેલા છે એટલે તેમના પ્રયોગો જે હકીકત હોય તે મતપૂર્ણ જ હોય

અને લોકાશાહ માટે લોકાગચ્છના આ બે યતિઓએ જે વાત તેમની ચોપાઈ ઓમાં કહી છે તે જ વાત ઉપરના પહેલા ત્રણ પ્રયોગોમાં તે તે મુનિઓએ કહેલી છે એટલે એ બધી વાત એકસરખી રીતે વિશ્વાસપાત્ર દેર છે.

આ પાંચેય ચોપાઈઓ મુનિ શાનસુદરજીના લખેલા "શ્રીમાન લોકાશાહ કે જીવન પર ઐતિહાસિક પ્રકાશ" નામના પુસ્તકમાં પણ સંપૂર્ણપણે છપાઈ છે એટલે જિજ્ઞાસુ તે પુસ્તકમાંથી પણ જોઈ શકે છે

આ સર્વ એટલે પાંચેય લેખકોએ લોકાશાહના અવર્ણવાદ બોલવા માટે નથી લખ્યું પણ તે વખતની પરિસ્થિતિ જણાવવા માટે લખ્યું છે. અને પહેલા ત્રણ લેખકોએ લોકાશાહની માન્યતા જૈન ધર્મ અને જૈન સિદ્ધાંત વિરુદ્ધ છે તે બતાવવા માટે સૂત્રોની સાખો ટાંકીને લખેલું છે એટલે તેમાં શંકાને સ્થાન નહોતું જ નથી.

તેથી સ્થાનકવાસીઓ મતાગ્રહી, હઠાગ્રહી બનવા કે રહેવા માંગતા ન હોય તો તેમણે સત્ય જાણવું જોઈએ, સત્ય કબુલ કરવું જોઈએ અને ખોટી માન્યતા છોડવી જોઈએ.

૩

લોકાગચ્છીય પ્રમાણ
વિશ્વાસપાત્ર કેમ નહિ ?

‘ વિરોધીઓના લખાણ વિશ્વાસપાત્ર ન ગણાય ’ એમ કહી સ્થાનકવાસીઓ લોકાશાહ સંબંધી ઉપનયન સર્વ સહિતનો ઈન્કાર

કરે છે ત્યારે સ્થાનકવાસીઓનો સત્ય નહિ જાણવાનો એ એક પ્રકારનો દુરાગ્રહ જ ગણાય

મૂર્તિપૂજક અથવા તપાગચ્છને સ્થાનકવાસીઓ વિરોધી ગણી શકે પરંતુ લોકાગચ્છને વિરોધી કેમ કહેવાય? લોકાગચ્છ તો લોકાશાહનો અનુયાયી ગણાય છે અને સ્થાનકવાસીઓ પણ પોતાને લોકાશાહના અનુયાયી ગણાવે છે તો લોકાગચ્છના યતિઓએ લોકાશાહના જીવન અને મતબ્બ માટે જે કંઈ લખ્યું છે તે તો મપૂર્ણ સત્ય તરીકે સ્વીકારવું જ જોઈએ.

લોકાશાહના મૂળ અનુયાયી લોકાગચ્છીય યતિઓ, અને તે યતિઓના એ શિષ્યો—(૧) યતિ બ્રહ્મરંગજીના શિષ્ય યતિ લવજી અને (૨) યતિ શિવજીના શિષ્ય ધર્મસિંહજી—એ બન્ને શિષ્યો (સવજી અપિ તથા ધર્મસિંહજી મુનિ) લોકાગચ્છમાથી જુદા પડેના હતા અને ક્રિયોદ્ધાર કર્યો હતો.

એ બન્ને માટે લોકાગચ્છીય પદ્ધતિમાં બહુ વિરુદ્ધ લખેલું છે તેથી સ્થાનકવાસીઓ તેમને વિરોધી ગણતા હોય તો તેઓ જાણે.

અથવા તો લોકાગચ્છ શરૂ થયા પછી થોડા વખતમાં જ મૂર્તિને માનતો થઈ ગયો છે તે આજસુધી મૂર્તિને માન છે તેમ જ મુહુર્તપતિ બાંધતા નથી ત્યારે સ્થાનકવાસીઓ મુહુર્તપતિના આગ્રહી છે તે માટે સ્થાનકવાસીઓ તેને વિરોધી ગણતા હોય તો તે પણ સંભવિત છે.

પરંતુ લોકાગચ્છીય યતિઓએ લોકાશાહ માટે જે કંઈ લખ્યું છે તે તો દાક્ષિણીય સ્થાનકવાસીઓની ઉત્પત્તિ થયા પહેલાં લખાયું છે તેથી તે લખાણને વિશ્વાસપાત્ર ગણવામાં કંઈ પ્રકારનો બાધ આવતો નથી. તેમજ જે કંઈ લખ્યું છે તે વિરોધની ખાતર લખેલું નથી કારણ કે તેમને સ્થાનકવાસી માટે વિરોધ તો હતો જ નહિ અને લોકાશાહના

અનુયાયી જ લોકાશાહની સત્ર સિદ્ધાંતથી વિરુદ્ધની માન્યતા જણાવે ત્યારે વિરોધની ચંકા કરી ચકાવ જ નહિ. પણ તેને તો સત્ય જણાવવાની જિજ્ઞાસા જ કહી ચકાવ.

૪

દિગંબરી વગેરે પ્રમાણો

લોકાશાહ સંબંધી મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાયના અનુયાયીઓએ લખેલા તો ધણા પ્રમાણો છે પરંતુ તે ઉપરાંત દિગંબરીએ લખેલા પ્રમાણો પણ છે. જેવા કે—

વિ. ની ૧૬મી સદીમાં દિગંબર તારણુ સ્વામીએ લખેલ તારણુ તારણુ આવકાચારમાં લોકાશાહ સંબંધી ઉલ્લેખ. તથા દિગંબર રતનદીએ તેમના બદ્ધબાહુ અવિત્રમાં કરેલ ઉલ્લેખ.

દિગંબરના આ ઉલ્લેખો પણ મૂર્તિપૂજકોના તથા લોકાગચ્છના ઉલ્લેખોને મળતા આવે છે.

આ ઉપરાંત લોકાશાહના જ સમકક્ષિન કુકુઆશાહે પણ તપાગચ્છ વિરુદ્ધ પોતાનો મત ચલાવ્યો હતો. તે કુકુઆ મતની પદાવલીમાં લોકાશાહની માન્યતાઓનો ઉલ્લેખ છે. કુકુઆ શાહ અને લોકાશાહ બન્ને લગભગ એક જ વખતે તપાગચ્છની વિરુદ્ધ પડેલા એટલે તેઓ તો એકબીજાના વિરોધી ગણાય જ નહિ. કારણ તે બન્ને તપાગચ્છના વિરોધી હતા. અને તેમા પણ લોકાશાહની માન્યતા જેમ બીજાઓએ જતારેલ છે તેમજ ખતાવી છે. એટલે પછી લોકાશાહની માન્યતા સંબંધી ચંકાને સ્થાન રહેતું જ નથી.

લોકાશાહે સાંમાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૌષ્ઠ, પ્રત્યાખ્યાન, દાન, પૂજા વગેરેનો નિષેધ કરેલો એ મારે ઉપરના સર્વ પ્રમાણો બોતાં સકાને સ્થાન રહેતું જ નથી. અને હાલના

સ્થાનકવાસીઓ તો સામાયિક વગેરે સર્વને માને છે ત્યારે સ્થાનકવાસીઓ પાતાને લોંકાશાહના અનુયાયી કેમ કહી શકે? લોંકાશાહના અનુયાયી બનવું હોય તો સામાયિક વગેરે સર્વ ધર્મ ક્રિયાના સ્થાનકવાસીઓએ ઇન્કાર કરવો જોઈએ. સ્થાનકવાસીઓ તેમ કરવા તૈયાર છે?

લોંકાશાહે જે ધાર્મિક ક્રિયાઓ વગેરેના બહિષ્કાર અથવા નિષેધ કરેલો તે બાબત લોંકાગચ્છના યતિઓએ, મૂર્તિપૂજક યતિઓએ, દિગંબર લેખકોએ તથા તપાગચ્છના વિરોધી કુઝ્મા શાહ વગેરેએ, એ બધાએ એકસરખી રીતે એક સરખી જ વાત કરી છે. તો શું એ બધા જ લોંકાશાહના વિરોધી હતા? નહિ જ. એથી પણ પૂરવાર થાય છે કે લોંકાશાહ સબંધી પ્રાચીન લેખકોએ જે લખ્યું છે તે સાચું જ લખ્યું છે. છતાં તે સાહિત્યને સાચું નહિ માનનારને દુરાચહ્નિ કહાયહી અને હઠાચહ્નિ જ કહી ગયાય. અને એ આમકો મિથ્યાત્વના જ અંગો ગણી શકાય.

૫

લોંકાશાહનો

જન્મદિન, જન્મસ્થળ

લોંકાશાહના અનુયાયી આ લોંકાશાહ પત્રી ક્રમ વાળીય વર્ષે જ થયેલા યતિ બાનુચંદ્રી ચોપાઈ સૌથી વિશેષ વિશ્વાસપાત્ર છે તેમ જ પ્રાચીન છે તેમજ લખ્યું છે કે—

સોરઠ દેસે લોંકાદી ગામધ,
દયા ત્રીમાળી દુગર નામધ,
ધરણી નડા ચિત્ત ઉઠારી,
દીકરે વાયો હરે અપારી. ૩

ચૌદસય ખ્યાસી વધસિખઈ,
વઢ ચૌદસ નામ હુંકે રાખઈ,
આઠ વરસનેા હુંકે થયો,
સા હુંગર પરલોકઈ ગયો. ૪.

એટલે કે લોકાશાહનો જન્મ સૌરાષ્ટ્રના લીબરી ગામમાં સં. ૧૪૮૨ ના વૈશાખ વદ ચૌદસના દિવસે થયો તેમના માતાપિતાના નામ હુંગરશાહ અને ચૂડખહેન હતા. લોકાશાહની આઠ વરસની ઉંમરે તેમના પિતા હુંગરશાહ પરલોકવાસી થયા હતા.

સ્થા. મુનિશ્રી મણીલાલજીએ જૈન ઇતિહાસ અને પ્રભુવીર પદ્માવતી નામનું પુસ્તક લખેલું છે અને તે સ્થાનકવાસી જન કાર્યાલય, અમદાવાદ તરફથી વિ. સં. ૧૯૯૧ માં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. આ પુસ્તક સ્થાનકવાસી જૈન કોન્ફરન્સની તા. ૧૦-૫-૧૯૩૬ ની જનરલ વાર્ષિક બેઠકમાં અમાન્ય દરાવેલ છે કારણ કે તે પુસ્તકમાં ઐતિહાસિક રીતે ખોટી અને અવિશ્વસનીય દલીલો આપવામાં આવી છે.

આ પુસ્તકમાં ખીજી હકીકતોની જેમ મુનિશ્રી મણીલાલજીએ પતિ નાયકવિજયના શિષ્ય કાતિવિજયે પાઠ્યમાં સ. ૧૬૩૬ ની વસંત પચમીએ લખેલું બે પાનાનું લોકાશાહનું જીવનચરિત્ર લખેલું છે. પરંતુ આ જીવનચરિત્ર વાંચતાં જ એ બનાવટી છે એમ મો કાર્ધ મમજી શકે તેમ છે.

સં. ૧૯૪૬ માં એટલે લગભગ ચારસો વરમ પહેલા આ જીવન ચરિત્ર લખેલું કહેવામાં આવેલ છે. પરંતુ તેની બાબા ઉપરથી જ તે ચરિત્ર દાલના જ કોઈ માણસે લખેલું છે એમ ચોક્કસ કહી શકાય છે. કારણકે ચારસો વરસની બાબામાં અત્યારની બાબા કરતા ધણો રૂઝ હતો. ત્યારે આ કહેવાતું ચરિત્ર તો દાલની બાબામાં લખાયતું છે. તેમાં ચારસો વરસની બાબા જ નથી.

વળી ઐતિહાસિક રીતે પણ તે ખોટું છે કારણ કે તેમા લોકાશાહ મ ૧૫૦૦મા અમદાવાદમા આત્યા અને ત્યા ધીરધારનો ધધો શર કર્યો, ત્યારપછી લોકાશાહને ત્યા ખાદશાહ સાથે ઝોળખાણ થઈ એમ લખેલું છે અને તે પછી લોકાશાહ તીર્થેરીદાર બન્યા વગેરે દહીકતો લખેની છે

પરંતુ ઇતિહાસ પ્રમાણે એ દહીકત ખોટી છે કારણકે અમદાવાદના ખાદશાહ વિ સ ૧૪૯૭ માં મરણ પામેલા હતા એટલે લોકાશાહને તેમની સાથે મ ૧૫૦૦ પછી ઝોળખાણ થવાનું લખ્યું છે તે બની શકે જ નહિ એ પ્રમાણે એ બે પાનાનું આપ્તુય જીવનચરિત્ર બનાવતી ઉપજતી કાઢેતું જ છે

૨થા મુનિ શ્રી મણીલાલજીએ તેમની પ્રજ્ઞીર પદાવધીમા લખ્યું છે કે—લોકાશાહ જયપુર ગયેના અને ત્યા તેમને મધ્યે એર આપનાથી અકસ્માત મૃત્યુ પામેના જયપુર શહેર સર્વાઈ જયસિંહ મહારાજે લોકાશાહની પછી ખસો વરે અખાદ વમાવેતું. એ ઉપરથી પણ ૨થા મુનિશ્રી મણીલાલજીએ લખેલું જીવનચરિત્ર કેવું ખોટું છે, દગધકા વગરની ઉપજતી કાઢેતી વાતોથી ભરપૂર છે તે સમજી શકાય છે

એથી એ બનાવતી જીવન ચરિત્રમાં લોકાશાહનો જન્મ કાર્તિક સુદ ૧૫નો જણાવેલ છે તે પણ ખોટો છે એ પતિ બાનુચંદ્ર ભોમ શાહના અનુયાયી દોવાથી તેમણે સાચું જ લખ્યું હોય વળી એ બનાવતી જીવનચરિત્ર ૧ પહેલા પદ અગવન વર્ષ પહેલા પતિ બાનુચંદ્ર ભોમશાહનું જીવનચરિત્ર લખેતું હોઈ એ ચરિત્ર જ સાચું ગણી શકાય

એટલે લોકાશાહનો જન્મ સં. ૧૪૮૨ ના વૈશાખ વદ ચૌદસના રોજ થયેલો હતો અને જન્મસ્થળ લીબડી હતું.

ભોમશાહના જન્મસ્થળ વિશે પણ મતભેદ છે પરંતુ મતિ બાનુચંદ્રની વાત વિશ્વાસપાત્ર દોવાથી તેમનું જન્મસ્થળ લીબડી દોવાનો જ

વિશેષ સંભવ છે. વળી એ વાત વિશેષ માન્ય ગણવાનું કારણ એ પણ છે કે લોકાશાહના કુર્ષના દીકરા લખમસી પણ લીંબડીમાં હતા.

૬

લોકાશાહનો વ્યવસાય

લોકાશાહના અનુયાયી યતિ લાનુચંદ્રે તેમની ચોપાઈમાં લખ્યું છે કે—

આઠ વરિસનેા છુકો થયો,
સા હુંગર પરલોકઈ ગયો. ૪
લખમસી કુર્ષનેા દીકરઈ
દ્રવ્ય છુકાનું તેણુઈ હરઈ,
ઉંમર વરિસ સોળાની થઈ,
ચુડા માતા સરગિં ગઈ. ૫
આવઈ અમદાવાદ મંજાર,
નાણાવટીનેા કરઈ વ્યાપાર.

લોકાશાહના પિતા લોકાશાહની આઠ વર્ષની વયે અવસાન પામેલા અને તેમની માતા તેમની સોળ વર્ષની વયે અવસાન પામ્યા. લોકાશાહની આઠ વર્ષની ઉમરે તેમના પિતા ગુજરી જવાથી તેમની કિમતી મિલકત તેમની કુર્ષના દીકરા લખમસીએ લઈ લીધી હતી.

સોળ વર્ષની ઉમરે નિરાધાર થવાથી લોકાશાહ અમદાવાદ આવ્યા અને ત્યાં નાણાવટ, ધીરધારનો ધંધો કરવા લાગ્યા.

તે ઉપરાંત સર્વ ગ્રામીન લેખકોએ જતાવ્યું છે કે લોકાશાહ પાસે મોટી મઠી તો હતી નહિ તેથી ધીરધારના ધંધામાં પૂરતું કમાવા જેવું નહિ હોય તેથી સાથે સાથે લલિયાનું કામ પણ કરતા હતા.

લોંકાગચ્છી યતિ કેશવજી તેમના મિલેકામાં લખે છે કે—

જ્ઞાનસસુદ્રની સેવા કરતાં,
ભર્ષીગુર્ષી લહિઈ બન્યો તવ ત્યાં,
દ્રમ્મ કમાણી શ્રુતની ભક્તિ,
વધર્ધ રંગર્ધ ધર્મની શક્તિ. ॥ ૧૨ ॥

એટલે કે જ્ઞાનસસુદ્ર (જ્ઞાનસાગર) સુરિ પાસે અક્ષરજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને લહિયા બન્યા, તેથી એક તો દ્રવ્યપ્રાપ્તિ અને ધીજી જ્ઞાનની ભક્તિ, એ પ્રમાણે લોંકાશાહનો બ્યવમાય હોય.

આ પ્રમાણે ધીરધારથી તથા લહિયાનું કામ કરીને લોંકાશાહ પોતાની આજીવિકા ચલાવતા હતા.

૭

લોંકાશાહના જ્ઞાન, વિદ્વત્તા

આપણા સમયમાં કોઈ વ્યક્તિ વિદ્વાન હોય તો આપણે તેને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી, અનુભવથી વિદ્વાન માની શકીએ. ત્યારે કઈ વર્ષો પહેલાં થઈ ગયેલી વ્યક્તિના જ્ઞાન, વિદ્વત્તા માટે કોઈ પણ જનનું આદિત્યિક પ્રમાણ જોઈએ તે મિવાય સામાન્ય જુદિનો માણસ પણ કોઈ વ્યક્તિને એકદમ જાની કે વિદ્વાન માની શકે નહિ.

જૈન મહાજના અનેક વિદ્વાનો થઈ ગયેલા અને તે વિદ્વાનોએ ખનાવેલા સેંકડો મથ આત્યારે પણ મોજુદ છે કે જેના ઉપરથી તેમના જ્ઞાન અને વિદ્વત્તાની ખાત્રી થઈ શકે છે.

ત્યારે ઓળખી સદીમાં થયેલા અને સ્થાનકવાસીઓ જેને મહાજ્ઞાની અને વિદ્વાન તરીકે ઓળખાવે છે તે લોંકાશાહના જ્ઞાન અને વિદ્વત્તાનું પ્રમાણ શું છે? કશું જ નથી. તે પછી આધુનિક લેખકોની દૃષ્ટનાથી તેમણે જે લખ્યું કે કશું જ માની આપ જ નહિ.

વળી ઠેઠ ઝોગણીયામી સદી સુધી તો સ્થાનકવાસીઓ પણ લોકાશાહને એક સામાન્ય ગૃહસ્થ અને લલિત તરીકે જ જાણતા હતા. સવત ૧૮૬૫ માં સ્થા. મુનિશી જેઠમલજીએ લખેલ સમક્રિતિમાર પુસ્તકમાં ૨૫૪ લખેલ છે કે લોકાશાહ પહેલાં નાણાવટી અને પછી લલિત હતા. પણ તેમણે લોકાશાહ યાની કે વિદ્વાન હતા તેવું કયાં કહ્યું નથી.

લોકાશાહની ખનાવેલી એકાદ હાજ, આપાઈ કે ખીજુ' કંઈ લખાણ મળતું નથી ત્યારે કયા પ્રમાણ ઉપર લોકાશાહના જ્ઞાન અને વિદ્વતા મારેના હોલ ખીટવામાં આવે છે ?

લોકાશાહે તેમના નવા મતની ચર્ચાત કરી ત્યારે તેમની સામે જરૂર હુલાયોલ થયો હશે. તેમના મતનું ખડન થયું હશે અને તેનાં પ્રમાણો આજે પણ મોજુદ છે. તો લોકાશાહે તેમને જવાબ પણ આપ્યો હોવો જ જોઈએ ને ! તો નેરા જવાબની એક પણ નકલ કેમ મળતી નથી ?

ખડન મહનની વાત બાજુએ રાખો તો પણ જો લોકાશાહ યાની હોય તો તેમણે કોઈપણ તાર્કિક કે દાર્શનિક પુસ્તક તો લખ્યું જ હોત પણ તેમણે કોઈ પુસ્તક પણ લખ્યું નથી.

તેમ પણ નહિ તો લોકાશાહે પોતાના મતની રૂપરેખા તો લખીને તૈયાર કરી હોવી જ જોઈએ. પણ લોકાશાહનો સિદ્ધાંત સમજાવનારો એકાદ પત્ર પણ તેમના હાથનો લખેલો મળતો નથી.

લોકાશાહના સમકાલીન કહુઆચાહે પણ પોતાનો મન મનાયો હતો. કહુઆચાહ ધુરધર વિદ્વાન ન હતા તો પણ તેમણે પોતાના મતના નિયમ અને સિદ્ધાંત તો લખીને તૈયાર કર્યા હતા કે જે આજે પણ ઉપયોગ છે.

આ સર્વ ઉપરથી સાબિત થાય છે કે લોકાશાહમાં કોઈ પણ પ્રકારનું વિશેષ જ્ઞાન નહોતું. લોકાશાહ જો સહેજ

પણ બુદ્ધિમાન હોત તો તેમણે સૂત્રો તેમજ ધાર્મિક ક્રિય વગેરેનો નિષેધ કર્યો નહોત.

લોબડી (સેરાષ્ટ્ર)માં ઉઠરેલા હોવાથી અને અમદાવાદમાં જન્મ વિતાવેલું હોવાથી લોકાશાદને યુગ્મરાત્રી ભાષાનું જ્ઞાન તો જરૂર હતું જ. પણ લલિયા તરીકે દેવનાગરી અને જૈન લિપિનું જ્ઞાન જરૂર જોઈએ તે જ્ઞાન તેમનામાં નહોતું તેથી અમદાવાદમાં આવ્યા પછી, યતિ કેશવજીએ તેમની ચોપાઈમાં લખ્યું છે તેમ, લોકાશાહે જૈન લિપિ જ્ઞાન યતિ જ્ઞાન સામગ્રી પાસેથી મેળવ્યું હતું. અને તે પછી લલિયા તગીકેનું કામ શરૂ કર્યું હતું.

લલિયાનું કામ એ જ્ઞાન કે વિદ્વત્તાની નિશાની નથી.

જીદગીભર લલિયાનું કામ કરનારા પણ કોઈ જ્ઞાની કે વિદ્વાન થઈ શક્યા નથી. એટલું જ નહિ પણ લલિયાઓએ જ્ઞાનના અભાવે સૂત્રોમાં પણીવાર ખોટા ચન્દો લખી નાખ્યાના દાખલા જણાતા છે.

વળી સ્થાનકવાસીઓ લોકાશાદના સુદર અક્ષર માટે ખૂબ પ્રયત્ન કરે છે. સુદર અક્ષર એ પણ જ્ઞાન કે વિદ્વત્તાની નિશાની નથી. લલિયાના અક્ષર સાતો તો હોવા જ જોઈએ, કારણકે નહિતર કોઈ તેની પાને પસ્તક લખાવે જ નહિ પરંતુ લોકાશાદના અક્ષર માટે આજે જે વધુ પડતી પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે તેવું કોઈ પણ પ્રાચીન લેખકે જણાવ્યું નથી.

તેવી જ રીતે કોઈ પણ પ્રાચીન લેખકે લોકાશાદના જ્ઞાન કે વિદ્વત્તા માટે પણ કશુંય લખ્યું નથી. એથી મિશ્ર થાય છે કે લોકાશાદમાં કઈ પણ અમાધારજ્ઞ જ્ઞાન કે વિદ્વત્તા નહોતા.

આજના સ્થા. લેખકો કે પ્રવચનકારો જે રીતે લોકાશાદને મહાવિદ્વાન તરીકે ઓળખાવે છે તે એક તેમની મનઘડત નવી ઉપજાવેલી વાત છે. મહાવિદ્વાન

પ્રતિભાશાળી માણસ હોય તેમણે કંઈક લેખ પુસ્તક તો લખ્યા જ હોય. પણ લોકાશાહે એક પણ પુસ્તક લખ્યાનો કોઈ પણ લેખકે કશોય ઉલ્લેખ કર્યો નથી.

મતલબ કે લોકાશાહમાં કોઈપણ પ્રકારનું વિશેષ જ્ઞાન હતું જ નહિ.

૮

લોકાશાહે

જાત્રીશ સૂત્રો લખ્યા હતા ?

લોકાશાહનું જીવન ચરિત્ર લખનાર સ્થાનકવામી લેખકો એમ ખતાવે છે કે લોકાશાહે યતિજીને જાત્રીશ સૂત્રો લખી આપેલા તેની એક એક નકલ વધારે કરીને તેમણે પોતા પાસે રાખી લીધેલી. અને એ જાત્રીશ સૂત્રોની સહાયથી તેમણે પોતાનો કાતિકારી મત ચલાવ્યો.

એટલે કે લોકાશાહે ચોરી છુપીથી જાત્રીશ સૂત્રો જોઈ લીધા હતા. પરંતુ શ્રી અમોલખ ઋષિજીને પોતાના યુરુ ઉપર આવી રીતે ચોરીનું કલક લગાડાય છે તે ગમ્યુ નહિ. તેથી તેમણે સં. ૧૮૮૩ માં તેમની “શાસ્ત્રોદ્ધાર મીમાંસા”માં લખ્યું કે—

“યતિજીએ લોકાશાહને એક સૂત્ર લખવાનું આપેલું તેની લોકાશાહે બે નકલ કરી અને યતિજીને આપતાં કહ્યું કે એક નકલ તમારે માટે અને એક મારા માટે મેં લખી છે. ત્યારે સરળ, સ્વભાવી અને જ્ઞાનપ્રચારના પ્રેમી યતિજીએ ખુશી ચર્મને કહ્યું કે બહે, તમે પણ એક નકલ રાખીને વાંચજો. એ પ્રમાણે લોકાશાહે જાત્રીશ સૂત્રોની બખ્ખે નકલ ખનાવી.”

“આગળ જતાં શ્રી અમોલખ ઋષિજી લખે છે કે—નંદી સૂત્રમાં ૭૨ સૂત્રોના નામ છે પણ જાત્રીના ૪૦ સૂત્રો વિચ્છેદ ગયા છે.”

પરંતુ સ્થા. મુનિશ્રી જેઠમલજીએ તેમના સંમક્ષિસારમાં લોંકાશાહે બત્રીશ સૂત્રો લખ્યાની દ્રશી જ વાત લખી નથી. એટલું જ નહિ પણ સીધી પ્રાચીન લેખક અને લોંકાશાહના અનુયાયી યતિ બાનુચંદ્રે લોંકાશાહનું જીવનચરિત્ર વર્ણવ્યું છે તેમાં પણ લોંકાશાહે બત્રીશ સૂત્રોની એક એક નકલ કે બખ્ખે નકલ કરવા સંબંધી દ્રશ્યું જ લખ્યું નથી.

પ્રાચીન એક પણ લેખકે કયાય બતાવ્યું નથી કે લોંકાશાહે બત્રીશ તો શું પણ તેમના એક પણ સૂત્રની એક પણ નકલ કરી હોય એમ બતાવ્યું નથી ત્યારે ના મો શાદ, સતમાલ અને અમોલખ ઋષિજીએ બત્રીશ સૂત્ર લખ્યાની વાત લખી છે તે કશા પણ આધાર વિનાની હોઈ કલ્પિત જ હોઈ છે.

ધારે કે લોંકાશાહે બત્રીશ સૂત્રોની નકલ કરી હતી તો તે સૂત્રો આજે ક્યાંકથી પણ ઉપલબ્ધ થતા જોઈએ. બત્રીશીય નહિ તો થોડા થોડા નહિ તો એકાદ, એકાદ નહિ તો એક સૂત્રનાં થોડાં પાનાં પણ ઉપલબ્ધ થઈ ગઈ, લોંકાશાહના જ વખતમાં લખાયેલા પુસ્તકો જ્ઞાનલકારમાં આજે મળી રહે છે તો લોંકાશાહનું લખેલ કોઈ એક પણ મૂત્ર મળતું નથી તે પણ સાબિત કરે છે કે લોંકાશાહે એક પણ સૂત્ર લખીને પોતાની ખાસે ગણ્યું નહોતું.

શ્રી અમોલખ ઋષિજીએ બાકીના ૪૦ સૂત્રો વિચિત્રે ગયાની વાત લખી છે તે તો આપોઆપ ખોટી ઠરે છે જ. કારણ કે તેમણે પોતે પણ લખેલું છે કે લોંકાશાહના જન્મ પહેલાં પણ અનેક હસ્તલિખિત સૂત્ર મળતા હતા અને આજે પણ મૂર્તિપૂજકો પાસે ૪૫ મૂત્રો તો છે જ. અને એ તો સૌ કોઈ જાણે છે તેમ અમોલખઋષિ પણ જાણતા હતા જ.

૯

સ્થાનકવાસીઓમાં ખત્રીશ સૂત્રોની માન્યતા કેમ પ્રસરી ?

સ્થાનકવાસીઓ આજે ખત્રીશ સૂત્ર મોને છે અને જો લોકાશાહે ખત્રીશ સૂત્રોની નકલ કરી નહોતી તો સ્થાનકવાસીઓમાં ખત્રીશ સૂત્રોની માન્યતા પ્રસરી કેવી રીતે ? એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે.

લોકાશાહ તો સૂત્રોને જ માનતા નહોતા. લોકાશાહે સૂત્રોનો તેમ જ સામાયિક વગેરે ધાર્મિક ક્રિયાઓનો તથા દાન અને પૂજનો પણ વિરોધ કર્યો હતો એ વાત એકેએક પ્રાચીન લેખક સ્પષ્ટ રીતે જણાવે છે. જ્યારે લોકાશાહ સૂત્રોને જ વિરોધ કરતા હોય ત્યારે તેઓ સૂત્રો લખીને પોતાની પાસે રાખે એ વાત બની જ શકે નહિ.

વળી લોકાશાહમાં અર્ધમાગધી બાપાનું કે સસ્કૃત બાપાનું ગાન હતું જ નહિ તેથી પણ તેઓ સૂત્ર લખીને તેમની પાસે રાખે તેમ અને જ નહિ અને એ સ્થિતિમાં લોકાશાહે ખત્રીશ સૂત્રો માન્ય કર્યા હતા એમ કહેવું તે પણ મદતર જૂઠાણું જ કહેવાય.

પરંતુ ખત્રીશ સૂત્રોની માન્યતા ઉપસ્થિત થવાનું કારણ આ પ્રમાણે છે—

પાર્શ્વચંદ્રસૂરિ તપામચ્છત્રી અલગ થયા ત્યારે લોકાશાહ તો વિદ્યમાન નહોતા. પણ તેમના અનુયાયીઓએ આ તકનો સારો લાભ લીધો. તેમણે શ્રી પાર્શ્વચંદ્રસૂરિની પાસે જર્મિન તેમને પ્રાર્થના કરી કે— અમારા માટે જૈન સૂત્રોના અર્થ સુજરાતી બાપામાં કરી આપો તો અમારા ઉપર ધણો મોટો ઉપકાર થશે.

પાર્શ્વચંદ્રસૂરિને એટલી તો ખબર હતી જ કે આ લોકો જૈનામના વિરોધી છે. તેથી તેમણે ત્રણ શરને સૂત્રોના અનુવાદ કરી આપવાનું કબૂલ કર્યું. તે ત્રણ શરનો આ પ્રમાણે—

૧૦

લોકાશાહ અને ભસ્મગ્રહ

શ્રી કલ્પસૂત્રમાં ઉલ્લેખ છે કે ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણના સમયે બે હજાર વર્ષની મુદતનો કર ભસ્મગ્રહ બેઠો હતો. તેનું રૂળ એમ જણાવવામાં આવે છે કે—બે હજાર વર્ષ સુધી શ્રમણ સંઘની ઉદયપૂર્ણ નહિ થાય.

સ્થાનકવાસીઓનું કહેવું છે કે એ બે હજાર વર્ષની મુદત પૂરી થઈ તેથી લોકાશાહનો જન્મ થયો અને તેણે ધર્મનો ઉદ્ધાર કર્યો. સ્થાનકવાસીઓએ પ્રસંગાનુસાર આ વાત ઘટાવી દીધી છે છતાં તેમાં ક્ષતિ છે અને તે અથાથ નથી.

ભસ્મગ્રહના બે હજાર વર્ષ વિ. સં. ૧૫૩૦ માં પૂરા થાય છે. ત્યારે લોકાશાહે તેમનો મત વિ. સં. ૧૫૦૮ માં સ્થાપવાનું શરૂ કર્યું હતું. એટલે ભસ્મગ્રહ ઉતરવા પહેલાં બાવીશ વર્ષ અગાઉ લોકાશાહે નવો મત શરૂ કર્યો. તેથી સ્થાનકવાસીઓની વાત ઘટી શકતી નથી.

સંવત પનર અઠોતરઉ જાણિ,
હુંકુ લેહઉ ભૂતની ખાણી,
સાધુ નિદા અહનિથ કરઈ,
ધર્મ ધડામધે દીલઉ કરઈ. ૨

ટાલઈ વિનય વિવેક વિચાર,
ટાલઈ સામાયિક ઉચ્ચાર,
પડિકમણાનઉ ટાઈલ નામ,
જામઈ પડિયા ઘણા તિલિગમ. ૪

સવંત પનરનું ત્રીસઈ કાલિ,
પ્રગટ્યા વેવધાર સમકાલિ,

દયા દયા ચોકાર્ધ ધર્મ,
પ્રતિમા નિંદી બાંધર્ધ કર્મ, ય

—ઉ. કમળ સંયમ

ખીજું લોકાશાહ ધર્મનો ઉદ્ધાર મુદ્દત જ કર્યો નહોતો પરંતુ ખરું કહીએ તો અધર્મનું જ પ્રતિપાદન કર્યું હતું. કારણ કે જૈન શાસ્ત્રો-મુત્રોને લોકાશાહ માનતા નહોતા, સામાયિક વગેરે ધાર્મિક ક્રિયાને તથા દાનને લોકાશાહ નિષેધ કરતા હતા એટલે લોકાશાહનો મત એ ધર્મનો ઉદ્ધાર નહોતો પણ ધર્મનું પતન હતું અથવા અધર્મનો પ્રચાર જ હતો.

લોકાશાહ પછી ખીજા એક ગૃહસ્થ કહુઆશાહ થયા હતા. તેમણે પણ સાધુઓનો વિરોધ કરી નવો મત રચાધ્યો હતો. એમ એ મત તે વખતે ધર્મ વિરુદ્ધના થયા હતા. તેનું કારણ તો એમ કહી શકાય કે ભરમગ્રહે ઉતરતા પણ પોતાનો ફૂર સ્વભાવ ખતાવી આપ્યો હતો. એ બન્નેની વર્ણવણી આ પ્રમાણે છે—

લોકાશાહ	કહુઆશાહ
જન્મ વિ. ૨ ૧૪૮૨	જન્મ વિ. સં. ૧૪૮૫
મત વિ સ. ૧૫૦૮	મત વિ સ. ૧૫૨૪
દેહાંત વિ. સ ૧૫૩૨	દેહાંત વિ. સ ૧૫૬૪

ઉપર કહ્યું તેમ ભરમગ્રહની અસર એ છે કે અમલ્ય મંથની ઉદયપૂર્ણ ન થાય. એટલે લોકાશાહ અને કહુઆશાહના કાર્યોનો ભરમગ્રહના ઉતરવાની માથે સળધ મેળવી શકાય નહિ. આ બે ગૃહસ્થોના કાર્યને ધર્મનો ઉદ્યોત ગણવામાં આવે તો સમગ્રવાતુ કે ભરમગ્રહની અસર ધર્મના ઉદ્યોતને અટકાવતી નથી. કારણકે તે પૂર્વે અનેક વિદ્વાન આચાર્યોએ ધર્મનો ઉદ્યોત. આના કરતાં પણ વિશેષ પ્રકારે કર્યો હતો.

વળી ધર્મમાં કાંટા પાડવાને ધર્મનો ઉદ્યોત ગણવામાં આવે તો તે એક જાતનું ઘોર અજ્ઞાન જ કહેવાય. લોંકાશાહે અને કુકુઆશાહે તો ધર્મસઘથી છૂટા પડી ધર્મને હાનિ જ પહોં છે. ધર્મમાં સુધારો કરી એકતા કરવામાં આવે તો જ નેને ધર્મનો ઉદ્યોત કહી શકાય. અથવા તો જૈનેતરને જૈન ધર્મમાં સાવવામાં આવે તો તે પણ ધર્મના ઉદ્યોતનું કાર્ય કહેવાય. પણ લોંકાશાહે ધર્મના સાચા ઉદ્યોતનું એક પણ કાર્ય કર્યું નથી.

લોંકાશાહે ફક્ત કોધથી, દ્વેષથી મૂત્ર, ધર્મક્રિયા, દાનપૂજા વગેરેનો બહિષ્કાર કર્યો હતો અને સ્થાનક-વાસીઓએ સૂત્રના ખોટા અર્થ કઠી મૂર્તિનો નિષેધ કર્યો છે એટલે તેમના કાર્યોમાં ધર્મનો ઉદ્યોત તો છે જ નહિ પણ તે ધર્મની હાનિનું જ કાર્ય છે અને તે અસંયતિ પૂજા નામના અવહેરામાં ગણાય.

મુસલમાન લલિયા જે મુસલમાનોના પુસ્તકો લખવાનું કામ કરતા હતા તે ત્યાંથી નીકળ્યા અને તે લોકાશાહના મિત્ર હોવાથી તેને બોલાવ્યા.

ત્યારે લોકાશાહે કોષમાં પોતાની વરાળ કાઢી હશે અને તે મુસલમાને તે વખતે પોતાની નાસ્તિક માન્યતાની વાત કરી હશે. કોષ વખતે માણસને સત્ય વાત સ્પષ્ટ નથી. તે અનુસાર લોકાશાહને તે મુસલમાનની વાત કીક લાગી હશે એટલે કે અગ્નિમાં ઘી હોમવા જેવું થયું હશે, તેથી લોકાશાહનો કોષ યતિઓ તેમજ સૂત્રો અને ધર્મ ક્રિયા તરફ વૃદ્ધિ પામ્યો હશે અને તેથી તેમણે તે સર્વનો બહિષ્કાર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હશે એમ સર્વ પ્રાચીન લેખકોનું અનુમાન છે.

વીર વંશાવલીમાં ઉલ્લેખ છે કે—“લોકાશાહ યતિઓના ઉપાશ્રયોમાં લલિયાનું કામ કરતા હતા. તેની મજૂરીના પૈસા આવકો ચાન ખાતામાંથી આપતા હતા. એક વખતે પુસ્તકની લખાઈના પૈસા આપી દેતાં સાડા સત્તર દોકડા બાકી રહ્યા. તેથી આવકો અને લોકાશાહ વચ્ચે આપસમાં તકરાર પેદા થઈ.

“લોકાશાહ યતિઓની પાસે ગયા. યતિઓએ કહ્યું કે—હું કા ! અમે તો પૈસા રાખતા નથી. માટે આવકોથી તમારો હિસાબ કરી લીએ. એ સાંભળી લોકાને ગુસ્સો આવ્યો અને તે સાધુઓની નિંદા કરતા કરતા એક હાટ હિપર આવીને બેઠા.

“ત્યાં એક મુસલમાન લલિયો મુસલમાનોના પુસ્તકો લખતો હતો અને લોકાશાહનો મિત્ર હતો તે ત્યાંથી નીકળ્યો. તેણે લોકાશાહને પૂછ્યું કે—હે શાહ લોકા ! તારા કપાળ પર શું છે ?

“લોકાશાહે કહ્યું કે—મંદિરનો સ્પર્શ (તિલક) છે.”

“તે વખતે સૈયદે લોકાશાહને નાસ્તિકતાનો ઉપદેશ આપ્યો. તેથી લોકાશાહની બુદ્ધિમાં વિચાર થયો. ત્યાર બાદ તેણે સૈયદની સંગતિથી જૈન ધર્મની બધી ક્રિયાઓનો લોપ કરી પોતાનો નવો મત કાઢ્યો.”

ગમે તેમ હોય પણ લોંકાશાહે જૈન આગમો, યતિઓ, આમાયિક વગેરે ક્રિયાઓ તથા દાન પૂજનો નિવેધ કરેલો એ નો નિશ્ચિત વાત છે.

જૈન શાસનમાં અસંધર્મી શૃદ્ધરથે કાઢેલો હોય તેવો આ લોંકાશાહનો મત પહેલવહેલો જ નીકળેલો હતો.

જિનપૂજા કરવા મતિ ટળી,
અષ્ટાષ્ટ જંહુ તીર્થ વળી.
નવિ માને પ્રતિમા પ્રસાદ,
તે કુમતિ સિદ્ધિ કેહું વાદ. ૧૪.

હુટક મતનું કિસોઈ વિચાર,
જે પુણ્ય ન કરેઈ શૈયાચાર,
શૈવ્ય વિહુણાઉ શ્રી સિદ્ધાંત,
પદતા શુભતાં દોવ અનત. ૧૫૮.

ઉપાધ્યાય શ્રીકમળ સમગ્રજીએ વિ સ. ૧૫૪૪માં તેમના સિદ્ધાંત
સાર ચોપાઈમાં આ પ્રમાણે લખ્યું છે—

સવત પન્નર અમોતર ઉર્જાણી,
હુ કેા લહીઉ ભૂલની ખાણિ,
સાધુનિહા અહનિશિ કરઈ,
ધર્મ ધણાધ દિલાઉ ધરઈ. ૨.

તેહનઈ શિષ્ય મલીયો લખમસી,
જેહની બુદ્ધિ હિયાથી ખસી,
ટાલઈ જિનપ્રતિમા નઈ માન,
દયા દયા કરી ટાલઈ કાન ૩.

ટાલઈ વિનય વિવેક વિચાર,
ટાલઈ સામાયિક ઉચ્ચાર,
પરીઠમણાનેઉ ટાલઈ નામ,
લામઈપરિયા ઘણા તિણિ ગામ. ૪.

વળી મુનિ વીમ તેમની અમૂલ્ય નિરાકાંગ્ય જાતીગીમા સજે છે કે—

ઘર છુલ્લુક તે ઠરક વખાણ,
છાડક પહિલકમણ પચ્ચખાંણ,
છાડી પૂલ, છાડીઉ દાન,
જિણ પહિમા કીધુઉ અપમાન ૫

પાચમી આઠમી પ ખી નથી,
મા છાડી નઇ માહી ઇન્દી,
વિનય વિવેક તિજિઉ આચાર,
ચારિત્રીયા નઇ કહઇ પાધાર ૬

અનુયાયી અને વિદ્વાન ગણાતા યતિ કેશવજીએ તેમના ગ્રંથમાં લોકાશાહના વિષયમાં લખ્યું છે કે—

આગમ લખઈ મનમાં શંકઈ,
આગમ સાખિ દાન ન દિસઈ,
પ્રતિમા પૂજા ન પડિકકમણ્,
સામાયિક પોસહ પીણ કમણ્. ૧૩.

ત્રેણિક કુણિકરાય પ્રદેશી,
તુંગિયા આવક તત્ત્વમવેપી,
કિણઈ પડિકકમણ્ નવિ કિધું,
કિણઈ પરને દાન ન દિધું. ૧૪.

સામાયિક પૂજા છઈ ઢાલ,
યતિ ચલાવઈ ઈણવિધ ચોલ,
પ્રતિમા પૂજા બહુ સંતાપ,
તો અમિહં કરઈ ધર્મની થાપ. ૧૫.

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે લોકાશાહ સામાયિક વગેરે ક્રિયાઓને તેમ જ દાનને પણ માનતા નહોતા માટે જ તેમના અનુયાયીએ તે પ્રમાણે લખેલ છે.

લોકાશાહ પછી ૩૦-૪૦ વર્ષે જ થયેલા લોકાગમ્બીય યતિ બાનુચંદ્રના સમયમાં લોકાશાહના મૂળ મિદ્ધાંતમાં કઈક પરિવર્તન થયું હતું. તો પણ લોકા તે તેના મૂળ સિદ્ધાંતને અનુસરીને કહેતા કે લોકાશાહ સામાયિક વગેરે ક્રિયાઓ તથા દાન પૂજાને માનતા નથી. તેથી, તેના જ્ઞાનમાં યતિ બાનુચંદ્રે તેમની ગોપાઈમાં સ. ૧૫૭૮ માં લખ્યું છે કે—

સામાયિક ટાલઈ જે વાર,
પર્વપરે પોસહ પરિહાર,

પરિક્રમણું જિનમત ન કરઈ,
પચ્ચખાણું કિમ આગાર ધરઈ ૧૭

ટાલઈ અસયતી નઈ દાન,
ભાવ પૂજથી ડહઉ તા ન,
દ્રવ્યપૂજા નવિકરિ જિનરાજ,
ધર્મ નામઈ હિસાઈ અકાજ ૧૮

સૂત જત્રીશ સાચા સદ્દા,
સમતા ભાવે સાધુ કદા,
સિરિ હુકાનો સાચો ધર્મ,
જાએ પડિયા ન લહઈ મર્મ. ૧૯

આ ઉપરથી મમજી શકાય છે કે સ ૧૫૬૦માં શ્રી પાર્શ્વદ્ર
સૂરિએ જત્રીશ સૂત્રોના ટીપ્પા કરીને લોકામચ્છને આપ્યા પછી
યતિઓએ લોકાગાદની મૂળ માન્યતામાં કેટલોક સુધારો કર્યો હતો.
પણ તે પદેનાની લોકાગાદની માન્યતા તો ઉપર મ્હી તે પ્રભાણે તદ્દન
ધર્મ વિરુદ્ધની જ હતી.

તે સુધારો ઉપરની ચોપાઈ અનુમાર આ પ્રભાણે હતો—સામાયિક
એક વાર, (મે વાર નહિ), પૌષ્પ પર્વના દિવસે, પ્રતિક્રમણ પ્રતપારી
આવક જ કરે પ્રયાખ્યાન આગાર વિના ભેવા, દાન અસયમીને નહિ
પણ ફક્ત સયમીને જ દેવુ, દ્રવ્યપૂજા નહિ પણ ભાવ પૂજા કરી, જત્રીશ
સૂત્રોને માનવા અને સમતાભાવવાળા હોય તે જ માધુ દોઈ શકે ધર્માદિ
માન્યતાઓ નવેમરથી ધડી હતી.

લોક શાહે નો કોષમાં સામાયિક વગેરે ક્રિયાનો વિરોધ કરેલો હતો.
પણ પાઠજથી યતિઓને સમજાયુ હતો કે આ વિરોધ ઠીક નથી તેથી
તેઓએ સુધારો કર્યો હશે, અને તે પછી પણ આરને આરને વિરોધ
સુધારો થતો ગયો અને આજે તો તે મરું ક્રિયાઓ મૂળ સૂત્રાનુસાર

લોકાગચ્છ માને છે એટલું જ નહિ પણ તેઓ મૂર્તિ, મંદિર અને પૂજને પણ માને છે એટલે તેમને મૂર્તિપૂજકો સાથે માન્યતામાં કશો વિરોધ રહ્યો નથી.

૧૩

લોકાશાહે ધર્મોપદેશ કયો હતો ?

વા. મો. શાહે તેમની ઐતિહાસિક નોંધમાં ૬૮ મે પાને લખ્યું છે કે લોકાશાહે ચોતાનો છુલ્લંડ અવાજ ભારતના ખૂણે ખૂણે પહોંચાડ્યો તથા પાટણુ નિવાસી લખમસી તેમની પાસે આવેલા તેમને લોકાશાહે એવો સરસ ધાર્મિક ઉપદેશ આપ્યો કે તે લોકાશાહના પાકા અનુયાયી બની ગયા.

વળી વા. મો. શાહે ઐતિહાસિક નોંધના ૬૯ મે પાને લખ્યું છે કે સુરત, પાટણુ, અરહટવાડા ઇત્યાદિ ચાર ગામોના સઘ અમદાવાદ આવેલા. તે મંથના માણસો લોકાશાહનો ઉપદેશ સાંભળી આવતા હતા. આ ખરૂર યતિઓને પકડતાં તેઓએ સંધને કહ્યું કે મંથનું ખર્ચ વધી જાય છે તો હવે સધે રવાના થવું જોઈએ.

ત્યારે સઘપતિઓએ કહ્યું કે વરમાદ થયો પડ્યો છે, ઝવેલી ઉપત્તિ મોટા પ્રમાણમાં ધર્મ ગર્ભ છે તેથી અહીંથી સઘજર્મ નહિ શકે, ત્યારે યતિઓએ કહ્યું કે આપો ધર્મ તમને કેણે જતાઓ ? ધર્મના કાર્યમાં હિંસા નથી ગણાતી. ઇત્યાદિ લાંબુ લખાણુ છે.

મતબાલે તેમના ધર્મપ્રાણુ લોકાશાહ પુસ્તકમાં એ જ વાત લખી છે, આ વાત તદ્દન ઉપજાવી કાઢેલી છે તે હવે આપણે જોઈએ.

લોકાશાહના જ અનુયાયી યતિ ભાનુચંદ્ર મં. ૧૫:૮ માં તેમની ચોપાઈ માં લખે છે કે—

હાટઉ જઈકા દે ઉપદેશ,
સાંભળી યતિગણુ કરઈ કલેસ,

આ સર્વ કારણો ઉપરથી ચોક્કસપણે સમજી શકાય છે કે આ વાત ઉપજવી કાઢેલી છે. તેમાં સત્યનો અંશ પણ નથી. ફક્ત યતિની નિંદા અને લોકશાહની પ્રશંસા કરવા માટે જ આ વાત ઉપજવી કાઢી છે એમ સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે.

બાકી ઉપર કહી ચલેલા અનુચિતની ચોપાઈ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે અમદાવાદમાં લોકશાહની વાત કોઈએ માની નહિ તેથી નિરાશ થઈને તે પોતાના વતન લીંબડી ગયા. ત્યાં તેમનો ફેરનો હીકરો લખમશી કારભારી થયો હતો તેણે લોકશાહને સહકાર આપ્યો અને તેમને લીંબડી રાજ્યમાં ઉપદેશ કરવાની છૂટ આપી. કારણ કે ત્યાં ધર્મ સાચો છે એમ લખમશી માનતો હતો.

૧૪

મૂર્તિપૂજા અને મુહૂર્ત સંબંધમાં લોકશાહનું મતવ્ય

સ્થાનકવાસીઓ પોતાને લોકશાહના અનુયાયીઓ માને છે અને સ્થાનકવાસીઓ મૂર્તિ અને મૂર્તિપૂજાનો વિરોધ કરે છે અને મુહૂર્તનો ત્રિવિધ કલાક બાંધી રાખવાનો આગ્રહ કરે છે ત્યારે તે સંબંધમાં લોકશાહનું શું મતવ્ય હતું તે વિચારવાનું પ્રાપ્ત થાય છે.

આપણે આગળ જોઈ ગયા કે લોકશાહે સ. ૧૫૦૮ માં તેમને મત શરૂ કરતી વખતે આટલી વાતો માનતા નહોતા. —

(૧) જૈન સત્તોને માનતા નહોતા.

(૨) સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૌષ્ઠ, પ્રતાપ્યાન માનતા નહોતા.

(૩) દાન અને મંદિર, મૂર્તિ તથા મૂર્તિપૂજા માનતા નહોતા.

આ ઉપરથી મુખ્ય વાત એ નીકળે છે કે મૂર્તિ અને મૂર્તિપૂજા જૈન સિદ્ધાંતની વિરુદ્ધ છે માટે લોકશાહે વિરોધ કર્યો હતો એમ નથી.

પણ તેમને યતિઓની સાથે તથા સધની સાથે ઝઘડો થવાથી ક્રોધે બરાઈને યતિ અને સધની વાતોનો જ વિરોધ કર્યો હતો.

યતિઓ સૂત્રની વાત કરે માટે સૂત્રનો વિરોધ કર્યો, યતિઓ સામાયિક વગેરે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરવાનું કહે માટે તે મર્વ ક્રિયાઓનો વિરોધ કર્યો યતિઓ મૂર્તિપૂજા કરવાનું કહે અને તેઓ મદિરમાં રહે માટે મૂર્તિ, મદિર અને પૂજાનો વિરોધ કર્યો તેમજ મધ માથે ઝઘડો થવાથી દાનનો, સ્વામી વાતસલ્યનો વિરોધ કર્યો.

ઐટલે કે લોકાશાહનો વિરોધ તત્ત્વ કે સિદ્ધાંતમાં મતભેદના કારણે નહોતો પરંતુ ફક્ત એ ગત અપમાનથી ઉપજેલા ક્રોધનું જ તે પરિણામ હતું.

ત્યારે સ્થાનકવાસીઓ કે જોઓ પોતાને લોકાશાહના અનુયાયી કહેવાને છે તેઓને મૂર્તિપૂજા અને મુહપતિ માટે સૈદ્ધાંતિક મતભેદ છે.

લોકાશાહ દીક્ષા તો લીધી જ નહોતી ઐટલે તેઓ મુહપતિ બાધતા કે ન બાધતા તે પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થતો નથી અને ધાર્મિક ક્રિયાઓનો વિરોધ કરતા પહેલાં તો મૂર્તિપૂજકના અનુયાયી હતા તેથી તેમના રિવાજ પ્રમાણે જ તેઓ ચાલતા હોય.

લોકાશાહને ધાર્મિક ક્રિયાઓનો વિરોધ હોવાથી તેમનો મત ચાલી શકે તેમ હતું જ નહિ તેથી તેમના અનુયાયી યતિઓએ લોકાશાહના અવસાન પછી થોડા વખતમાં જ થોડા ફેરફાર સાથે ધાર્મિક ક્રિયાઓને સ્વીકારી હતી, બત્રોસ સૂત્રો માન્ય કરતા હતા અને મૂર્તિમદિર અને મૂર્તિપૂજા માન્ય કર્યા હતા. અને તે આજ મુઘી તે પ્રમાણે લોકાગચ્છમાં ચાલે છે. લોકાગચ્છના ઉપાશ્રમમાં મદિરમૂર્તિ હોય છે અને મૂર્તિપૂજા પણ થાય છે.

સ્થાનકવાસીઓ આત્યારે મૂર્તિ અને મૂર્તિપૂજનો જે વિરોધ કરે છે તથા મુદ્ધપતિ ચોવીશેષ કલાક બાંધી રાખવાનો જે આગ્રહ સેવે છે તેની શરૂઆત તો મુનિઓ ધર્મસિંહજી અને લવજી ઋષિએ કરેલી. લોકાંગમ્બી યતિઓ તો ધણા વખતથી મૂર્તિપૂજક બની ગયા હતા. પરંતુ સં. ૧૬૮૫ માં ગુરુ સિવજી ઋષિથી મુનિ ધર્મસિંહજીએ છૂટા પડી દરિયાપુરી સંપ્રદાય સ્થાપ્યો અને સં. ૧૬૯૨ માં વરુણગઋષિથી છૂટા પડી મુનિશ્રી લવજી ઋષિએ ખબાત સંપ્રદાયની શરૂઆત કરી. અને સ. ૧૭૧૬ માં ધર્મદાસજીએ પણ દીક્ષા લીધી અને તેમણે પણ ખૂબ ધર્મ પ્રચાર કર્યો.

ધર્મસિંહજીએ આઠ કોટિનો આગ્રહ પ્રવર્તવ્યો ત્યારે લવજી ઋષિએ પહેલ વહેલ વહેલા મુદ્ધપતિ ચોવીશેષ કલાક દોરાથી મોઢે બાંધી રાખવાનો આગ્રહ અપાવ્યો પણ આ ત્રણેયે મૂર્તિ અને મૂર્તિ પૂજા વિરોધનો આગ્રહ તો નવેસરથી ચાલુ કર્યો. ત્યારથી એ માન્યતાઓ સ્થાનકવાસીઓમાં પ્રસરી અને દૈન્ય થઈ.

યતિવર્ગમાંથી છૂટા પડી બીજા યતિઓએ પણ સ્થાનકવાસી ધર્મનો પ્રચાર કરેલો હતો. પણ આ ત્રણ મહાત્માઓ મુખ્ય હતા.

પરંતુ જેદની વાત એ છે કે આ સર્વ ક્રિયાદ્વારક મહાત્માઓએ શુદ્ધ ક્રિયા ઉપર જ ખૂબ ભાર મૂકેલો અને જ્ઞાનને તેટલું જ અવગણેલું. વ્યાકરણ તો કોઈ શિખેલા જ નહિ અને તેથી જ સ્વેદ્ય = ચૈત્ય શબ્દના ખોટા અર્થ કરી મૂર્તિના ખોટી રીતે વિરોધ કરેલો અને આજે પણ તેમના અનુયાયીઓ તેવી જ રીતે ખોટો વિરોધ કરી રહેલ છે.

જ્ઞાન અને ક્રિયા એ ધર્મ રથના બે પૈકાં છે. બેમાંથી એક પણ પૈકું લાગેલું રહે ત્યાં સુધી તે મોક્ષ-પુરીએ પહોંચાડી શકે નહિ. સ્થાનકવાસી સંપ્રદાય જ્ઞાનની અવગણના કરી ક્રિયા ઉપર જ લાર મૂકી રહ્યો તેથી જ તે અપંગ બની ગયો. ત્રણસો વર્ષના ગાળામાં તે સંપ્રદાય એક પણ જ્ઞાની એવો ઉપજાવી શક્યો નહિ કે જે એકાદ પણ મૌલિક તાત્ત્વિક કે દાર્શનિક પુસ્તક લખી શકે.

૧૫

લોકાશાહના મૃત્યુ સમયે
તેમના અનુયાયી કેટલા ?

સ્થાનકવાસીઓ લોકાશાહનું મહાત્મ્ય વધારવા મારે કહે છે કે તેમણે હિંદુસ્તાનમાં ભ્રમણ કરીને તેમના મતનો ખૂબ ફેલાવો કર્યો. આ વાતને કશો આધાર કે પ્રમાણ નથી. અને ઐતિહાસિક રીતે પણ તે ખોટી હરે છે.

લોકાશાહના જીવનની વાતો લખનાર કોઈ પણ પ્રાચીન લેખકે લોકાશાહ તેમના મતનો પ્રચાર કરવા બદલ નીકળ્યા હતા તેવું કોઈ પણ લખ્યું નથી. કારણ કે મન પ્રચાર કરવા નીકળે એ તો એક મદત્તની વાત હોઈને લોકાશાહ પ્રચાર કરવા નીકળ્યા હોત તો પ્રાચીન લેખકોએ બીજી વાતોની સાથે આ વાત પણ જણાવી હોત.

ઇતિહાસ ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે લોકાશાહને સં. ૧૫૦૮માં

યતિઓ તથા સંઘ સાથે ગ્રથકો ધરો તે પછી તેમણે તેમની સામે વિરોધની વાનો કરવા માંડી અથવા ઉપદેશ દેવા માંડ્યો. પણ અગદાવાદ-વાદમાં એક પણ માણસે તેમના મતને ટેકો આપ્યો નહિ.

સવંત પનર અઠોતરઉ જાણિ,
હુંકું લેહઉ ભૂલિની જાણિ,
સાધુ નિંદા અહનિચિ કરઇ,
ધર્મ ધડાબધે દીવઉ કરઇ. ૨

સવંત પનરનુ ત્રીસઈ સાલિ,
પ્રગટ્યા વેષ ધાર સમ કાલિ,
દયા દયા પોકારઈ ધર્મ
પ્રતિમા નિંદી બાંધઈ કર્મ,

—ઉપાધ્યાય કમલ મંથન

સા હુંકા આ માનઈ અપમાન,
પોસાલઈ જવા પુચ્ચખાણુ,
ઠામઠામ દયાઈ ધર્મ કલો,
સાચો લેહ આજ અર્થિહ લલો. ૧૦

હાટઉ બઇઠા દે ઉપદેશ,
સાંભળી યતિ ગણુ કરઇ કલેસ,
સંઘનો લોક પણ પળિયો થયો,
સા હુંકા તવ લીંળી ગયો. ૧૧

—યતિ ભાનુચંદ.

આ ચોપાઈઓ ઉપરથી સ્પષ્ટ માણુમ પડે છે કે સં. ૧૫૦૮ થી લોકાશાહ હાટ ઉપર બેસીને હમેશ સાધુનિંદા વગેરે તેમનો ધર્મ વિરુદ્ધને। ઉપદેશ આપતા હતા તે સાલળીને યતિઓને પણ લોકાશાહની અવળી મતિ પર ખેદ થતો હતો. યતિઓ અને સઘ સાથે ઝઘડો યરાળી લોકાશાહે ઉપાગ્રથે (પૌપધશાળાએ) તો જવાનું બધ ક્યું હતું. અને હાટ પર બેસીને ઉપદેશ આપવા છતાં પણ અમદાવાદના લોકોએ તેમનો ઉપદેશ માન્ય કર્યો નહિ.

તેથી છેવટ કંઠાળીને સ. ૧૫૩૦ માં લોકાશાહ અમદાવાદ છોડી ચોતાના વતન લીંબડી ગયા.

લખમસી તે તિહાં છઈ કારભારી,
સા હુંકાનો થયો સહચારી.
અમારા રાજિમાં ઉપદેશ કરો,
હયા ધર્મ છઈ મહુથી ખરો ૧૨

—યતિ બાનુચંદ્ર

તે વખતે લોકાશાહના ફઈનો દીકરો લખમસી તે રાજ્યમાં કારભારી થયો હતો તેણે લોકાશાહને આવકાર આપી લીંબડી રાજ્યમાં હયા ધર્મનો ઉપદેશ આપવાનું કહ્યું કારણ કે હયા એ જ સાચો ધર્મ છે.

આ ઉપરથી જોઈ જકાય છે કે સ. ૧૫૩૦ સુધી લોકાશાહને કોઈ અનુયાયી મળ્યો નહોતો તેમ તેઓ અમદાવાદ કે લીંબડી સિવાય ખીજા કોઈ ગામમાં ઉપદેશ દેવા પણ ગયા નહોતા.

હયા ધર્મી થયો બહુ લોગ,
એહવિ મલ્યો સાણાનો મયોગ,

ધરડ ઉઠે નવિ દીક્ષા લઈ,
પિણુ ભાણે પોતે વેપ ગ્રહી. ૧૩

દયા ધર્મ જળહળતી જ્યોત,
સા હુકે કિધુકે ઉવોત,
પનરસય ખતીસઉ પ્રમાણુ,
સા હુકે પાગ્યો નિરવાણુ. ૧૪

—યતિ બાનુચંદ્ર

લખમસી કારભારીએ સહકાર આપવાથી લોકાશાહે લીંબડીના દયા ધર્મને ઉપદેશ આપ્યો તરૂં ક્યોં તે લીંબડીના લોકોએ સ્વીકાર્યા તેવામાં લોકાશાહને બાણુનો સંયોગ થયો. લોકાશાહ પોતે ધરડા થયેલ હોવાથી તેઓ દીક્ષા લઈ શક્યા નહિ પણ બાણુએ પોતે દીક્ષા લઈ સાધુવેપ ગ્રહણ કર્યો.

એમ લોકાશાહે દયા ધર્મની જળહળતી જ્યોતનો ઉદ્યોત કર્યો. અને સ ૧૫૩૨માં લોકાશાહ સમાધિ મરણને પ્રાપ્ત થયા.

આ પ્રમાણે લોકાશાહના મૃત્યુ સુધી લખમસી, બાણુ અને લીંબડીના થોડાક આવકો એટલા જ તેમના અનુયાયી હતા. પરંતુ તેમના મૃત્યુ પછી લખમસી અને બાણુએ વિચાર્યું હશે કે સૂત્રો અને સામાયિક વગેરે ધાર્મિક ક્રિયાઓનો વિરોધ કરવાથી તેમનું કામ ચાલી શકશે નહિ તેથી તેમણે તે સબધમાં થોડી છૂટછાટ મૂકવા માંડી હશે કે જે આપણે યતિ બાનુચંદ્રની ચોપાઈમાં અગાઉ જોઈ ગયા છીએ.

માર્યાદા એ છે કે—

લોકાશાહ ક્યાંય પણ ઉપદેશ કરવા ગયા નહોતા.

અમદાવાદમાં લોકાશાહને કોઈ અનુયાયી મળ્યો નહોતો.

લીબડીમાં લોકશાહના દેહાંત સમયે તેમને લખમસી,
લાણુજી અને ઘોડક લીબડીના ગ્રાવકો એટલે જ
અનુયાયી વર્ગ મળ્યો હતો.

એ મિવાય વા. મો. શાહ વગેરે આધુનિક લેખ-
કોએ લખેલી બધી વાતો ખોટી છે.

હરેક બાબતમાં મત્ત્ય હોય તે જ માનવું અને
સત્યને જ અનુસરવું એ જ સાચા શુદ્ધ જૈન ધર્મનું
ફેરમાન છે.

લોકશાહનું કુંકુ જીવનચરિત્ર

લોકશાહનું જીવન ચરિત્ર દુકામા વર્ણવતું હોય તો આ રીતે
કહી શકાય—

લીબડી (સૌરાષ્ટ્ર)માં દશાશ્રીમાળી વણિક કુમરશાહના પત્ની
ચૂડાની કુક્ષીએ સ. ૧૪૮૨ ના વૈશાખ વદ ચૌદસને દિવસે લોકશાહનો
જન્મ થયો હતો.

લોકશાહ આઠ વર્ષના થયા ત્યારે તેમના પિતાનું અવસાન થયું
અને ત્યારે કુમરશાહ જે કંઈ થોડી ધણી પુણ મૂકી ગયેલા તે
લોકશાહના કૂંઈના દીકરા લખમસીએ દહણ કરી લીધી.

લોકશાહ મોળ વર્ષના થયા ત્યાર તેમની માતા પણ ગુજરી
ગયા તેથી લોકશાહ નિરાધાર રહી ગયા તેથી કમાવાને માટે લોકશાહ
અમદાવાદ ગયા.

ત્યાં થોડો વખત નોકરી કરી પછી નાણાવટ (ધીરધાર)નો ધંધો
ચર કર્યો. તે વખતે લોકશાહ દેવપૂજા, સામાયિક આદિ ધાર્મિક
ક્રિયાઓ પ્રતા દતા તેમજ વ્યાખ્યાન સામળીયા પણ જતા હતા.

ધીરધારમાં પૂરતી કમાણી નહિ હોવાથી યતિ યાનસાગરજી પાસે જૈન સિપિતું યાન મેળવીને લલિયાનું પણ કામ કરવા લાગ્યા.

એક વખત હિસાબ સંબંધમાં તકરાર થવાથી તેમજ યતિના આચાર સંબંધમાં તકરાર થવાથી લોકાચાર્ય અગ્નિમાની પ્રકૃતિના હોવાથી ભારે ગુસ્સામાં આવી ગયા તેથી યતિઓએ અને સધના માણસોએ તેમનું અપમાન કરી તેમને ઉપાશ્રમમાંથી બહાર કાઢી મૂક્યા.

લોકાચાર્ય બહાર આવીને ઉપાશ્રમની સામે દુર્ઘ હાટ ઉપર બેસીને સાધુની નિંદા કરવા લાગ્યા. તે વખતે તેમનો એક મુસલમાન સૈયદમિત્ર જ જે પણ લલિયો હતો તે ત્યાંથી નીકળ્યો. ત્યારે તે સૈયદ મુસલમાન ધર્મ પ્રમાણેની નારિતકતાની વાતો કરી લોકાચાર્યના ક્રોધાગ્નિમાં ઘી રેડવા જેવું કર્યું.

એ પ્રમાણે યતિઓના નિમિત્તથી અનહદ ગુસ્સે થઇને લોકાચાર્યે જૈનસત્રો, સાધુઓ, મંદિરમૂર્તિ, સામાયિક, પૌષ્પ, પ્રતિકમથ, પ્રત્યાખ્યાન, દાન, દેવપૂજનો બહિષ્કાર કર્યો અને યતિઓનો તો હિસાબમં છે એમ પોકાર કરી પોતાનો દયાધર્મ છે એમ કહી નવો મત સ્થાપન કર્યો.

પરંતુ અમદાવાદના શ્રાવકો સમગ્ર હોવાથી લોકાચાર્યના મતને કાંઈએ આવકાર આપ્યો નહિ. તેથી છેવટે ખિન્ન, નિરાશ અને તિરસ્કૃત થઇને અમદાવાદ છોડીને પોતાના વતન લીંબડીમાં આબ્યા.

ત્યાં તે વખતે તેમના કુદના દીકરા લખમશી કારભારી પદે હતા તેમણે લોકાચાર્યની વાત સાંભળીને તેમને લીંબડી રાજ્યમાં બેઠક દયા ધર્મનો પ્રચાર કરવાની છૂટ આપી. પરંતુ તે વખતે લોકાચાર્ય વૃદ્ધ ઉમરના થઈ ગયા હતા તેમ તંદુરસ્તી પણ સારી નહોતી તેથી ઝીઝો પ્રચાર કરી શક્યા નહિ.

તો પણ લખમશી ઉપરાંત બાણજી નામનો એક અનુયાયી તેમને મળી ગયો. તેણે સ્વયં દીક્ષા લઈને લોકાચાર્યના મતનો પ્રચાર શરૂ

કર્ચો. તે કંઈ વિશેષ કામ કરી શકે તે પહેલાં સં. ૧૫૩૨માં લોકાશાહનો દેહાંત થયો.

તે પછી બાણજી વગેરેએ લોકાશાહના મૂળ મતમાં કેટલોક સુધારો કરીને લોકમત યજ્ઞાચ્યો અને તેના અનુયાયીએ લોકાગચ્છી કહેવાયા.

લોકાશાહની માન્યતા તો સદંતર ધર્મ વિરુદ્ધની જ હતી. એટલે ખરૂં કહીએ તો આજે લોકાશાહનો તો કોઈ અનુયાયી છે જ નહિ.

લોકાગચ્છ અને સ્થા. માન્યતામાં ફેરફાર

પણ લોકાશાહને પોતાના આઘ પુરુષ તરીકે માન્ય કરતા બે સમુદાયો વચ્ચે પણ માન્યતામાં મોટો ફરક છે તે અત્રે કુંકમાં બતાવું છું.

લોકાગચ્છી માન્યતા

બત્રીસ સત્રો ઉપર પાર્શ્વચંદ્ર-
સરિએ કરેલ ટબ્બાને માન્ય કરે છે.

મૂર્તિપૂજને માને છે.

ઉપાશ્રમમાં મૂર્તિ તથા
મંદિર રાખે છે.

મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરે છે.

સામાયિક આદિ ક્રિયામાં
સ્થાપનાજી રાખે છે.

મુદપતિ બાંધતા નથી.

સ્થાનકવાસી માન્યતા

પાર્શ્વચંદ્રના ટબ્બામાં ફેરફાર
કરીધર્મસિંહજી મુનિએ બનાવેલ
ટબ્બાને માને છે.

મૂર્તિપૂજને માનતા નથી.

મૂર્તિ તથા મંદિરને માનના
નથી.

મૂર્તિ માનનારની નિંદા કરે છે.

સ્થાપનાને માનતા નથી.

મુદપતિ બાંધી રાખવાના
આમંત્રી છે.

યતિ હાથમાં ડડો અને કંધે
કામળો રાખે છે.

કાંઈ રાખતા નથી.

ઐશો નાની કાંડીવાળો
રાખે છે.

મોટી કાંડીવાળો ઐશો
રાખે છે.

બ્રાવકોના ઘેરથી જ ગાયરી
વહોરે છે કારણ આહાર પાણીની
શુદ્ધતા રહે છે.

અજૈનને ત્યાં પણ વહોરે
છે ત્યાં શુદ્ધતા રહેતી નથી.

આ સિવાય બીજી પણ ઘણી પ્રવૃત્તિઓ છે કે જેમાં લોકાગમ્ય
અને સ્થાનકવાસીઓમાં મોટો ફરક છે. અત્યારે લોકાગમ્ય એ મૂર્તિપૂજક
તપાગમ્યની એક શાખા જેવો ગણાય. ત્યારે સ્થાનકવાસી સંપ્રદાય તેનો
વિરોધ પક્ષનો ગણાય.

અધર્મની પ્રજ્વળા કરનાર અને જૈન સમાજમાં ધર્મ
વિરુદ્ધની વાતો કે ધર્મ વિરુદ્ધના સિદ્ધાંતો દેશાવનાર
વ્યક્તિને પોતાના આધ પુરુષ તરીકે માનવા એ સાચા જૈન
ધર્મી માટે મિથ્યાત્વ અપનાવવા જેવું કાર્ય ગણાય.

તેમ જ તેવા પુરુષની જ્યંતિ ઉજવવી તે મિથ્યાત્વને
અનુમોદન આપવા જેવું કાર્ય ગણાય.

સ્થાનકવાસીઓ મિથ્યાત્વને હેય માનતા હોય તો
તેમણે ઘણો ઉડો વિચાર કરવાની જરૂર છે.

પ્રકરણ બાવીશમું

મૂર્તિ વિરોધની પૃષ્ઠભૂમિ

નોંધ—ક્રાંતિકારી આત્મા મહાન હોય તો પણ ક્રાંતિનાં બી ઘણાં વખત પહેલાંથી વવાઈ ગયા ન હોય તો ક્રાંતિને ઝડપી સફળતા મળી શકતી નથી.

લોકાચારને મૂર્તિ વિરોધી મ્યાનકવાસી સંપ્રદાયના સ્થાપક માનવામાં આવે છે તે ખોટું છે. તે મેં આગળના પ્રકરણમાં બતાવેલું છે

મૂર્તિનો વિરોધ કરી સ્થા. સંપ્રદાયને દુક વખતમાં બહોળા પ્રમાણમાં ફેલાવનાર સાધુઓને મળેલી અસાધારણ સફળતાનું કારણ આ લેખમાં બતાવેલ હોઈ તે પ્રસિદ્ધ કરેલ છે

અસાધારણ ખર્ચાળ અને આડબરવાળી થઈ ગયેલી મૂર્તિપૂજા સામે અસતોષ અને વિરોધ લોકોના મનમાં તો ઘણા લાભા સમયથી ફેલાઈ રહ્યા હતાં. પણ બહાર રીતે કંઈ અગ્રણી થઈ શકતું નહોતું.

એટલે સ્થા. મુનિઓએ જ્યારે પડકાર કર્યો ત્યારે તે પડકાર લાંબા પખતથી અસતોષી બનેલા શ્રાવકોએ તરત જ ઝીલી લીધો અને તેથી જ સ્થા. સંપ્રદાય વધી શક્યો હતો એ વાત શ્રી કસ્તૂરભટ્ટ જાડિયા આ લેખમાં ઐતિહાસિક હકીકતો આપીને પૂરવાર કરે છે.

—ન. ગિ. શેઠ

મૂર્તિનો વિરોધ કરાવવામાં લોકાશાહ મુખ્ય મનાય છે. પરંતુ લોકાશાહનો મૂર્તિનો વિરોધ સોળમી સદીમાં શું અત્યાનંદ એકદમ ઉભો થઈ ગયો હતો? બે હજાર વર્ષથી ચાલી આવતી પરંપરાનો વિરોધ પર્ણાપન રીતે પૂર્વની પૃથ્વૂમિ વિના કદી સફળ થઈ શકે નહિ.

વિક્રમની ૧૧મી સદીમાં જૈન મંદિર વિષયનો વિવાદ

એ તો સુવિખ્યાત છે કે શ્રી હરિમદ્મુરિના વખતમાં એટલે કે વિક્રમની આઠમી સદીમાં જૈન મઘમાં ચૈત્યવામિયોનો ધણો મોટો દબ્બમો હતો. શ્રી હરિમદ્મુરિના તેમની જે કરડા રાખદોમાં નિંદા ભર્ત્સના કરી છે. તે તે સમયની સ્થિતિ સમજવા માટે પૂરતી છે.

“કેટલાક અણુસમજુ લોકો કહે છે કે એ પશુ તીર્થ”કરોતો વેપ છે તેને નમસ્કાર કરવો જોઈએ. અહો ! ધિક્કાર છે તેમને ! હું મારા શિરશ્ચળોને પોકાર કેની આગળ જઈને કહું ?”

વળી તેમણે તેમના અબ્ધકપ્રકરણમાં દ્રવ્યસ્તવનું લક્ષ કરીને કહ્યું છે કે—“ધર્મને માટે ધન કમાવાની ઇચ્છા કરવા કરતાં ઈચ્છા ન કરવી તે અધિક ઉત્તમ છે.”

આચાર્યશ્રીએ એમ શા માટે કહ્યું છે તેનું વિવેચન કરવાની આવશ્યકતા નથી. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે પશુ એ જ વાત તેમના “યોગશાસ્ત્ર”ની સ્તોત્રીય દીકામાં પશુ કહેવ છે. આ કથનને પ્રસૂત વિવાદની પૃથ્વૂમિ સમજવાને માટે ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરી છે.

વિક્રમની ૧૧મી સદીમાં ચંદ્રમઘીય વર્ધમાન મુરિના એક શિષ્ય જિનેશ્વરસુરિ યઈ ગયા. ખરતર મઘ શ્રી જિનેશ્વરસુરિને તેમના આદ્યપુરુષ માને છે. તેમણે વિ. સ. ૧૧૦૮ ના માગર વઃ પાંચમે કથાકોષ,

૧. પ્રકરણ લખીને મમામ ક્યું હતું તેમા ઉપસદારની બે માયા સહિત
કુલ ૪૦ ગાથા છે અને તેમા જુદા જુદા વિષયોની ઉપકથાનગવાળા
૩૬ કથાનકોનો નિર્દેશ છે અને તે મત્ત જિનેશ્વરમુરિએ પ્રાકૃતમા
લખેલ છે

તેમા ૧૩મી ગાથા દાન વિષયની છે, ૨૧ મી ગાથા જિન મહિના
વિધાન વિષયની છે. તે કાળમાં અણુદિવપુત્રમા (પાટણમા) ચૈત્યવાસિયોને
એકાધિકાર હતો. કોઈપણ ક્રિયાવાન માણુને ત્યાં ઉતરવાને મારે સ્થાન
પણુ મળતું નહોતું તે ચૈત્યવાસિયો સાથે વાદ કરીને શ્રી જિનેશ્વરમુરિએ
તેમનો એકાધિકાર ખડિત કરી નાખ્યો. એટલું જ નહિ પણ તેમની
વિરુદ્ધનું પાતાવરણ પણ જૈન સંઘમાં ઉત્પન્ન કરી દીધું.

“ કોઈ ત્રીજો પક્ષ પૂજાવિધિના આડખરને તો ઉચિત માનતો હતો. પરંતુ તેમાં સાધુઓના સીધા સપર્કને અનુચિત સમજતો હતો.

“ કોઈ યોથો પક્ષ મહિરોની સ્થાપના તથા મરક્ષાના મંબધમાં સાધુઓ ઉપર જ નિર્ભર રહેવાનું સ્થાપિત કરતા હતા.

“ તો કોઈ બીજો પક્ષ એક મહિરમાં એક જ જિનમૂર્તિની સ્થાપના કરવાનું ધ્યાત્મોક્ત છે એમ કહેતા હતા.

“ વળી કોઈ કહેતા હતા કે તીર્થ કરતી મૂર્તિ વીતરાગ ભાવની પ્રતીક છે માટે તેને સ્ત્રી જાતિનો સ્પર્શ ન થવો જોઈએ અને તેથી શ્રાવિકા વગેરે તેની પૂજા અર્ચા ન કરવી જોઈએ.

“ કોઈ અન્ય પક્ષ કહેતો કે શ્રાવિકાઓએ જિનમહિત કરવી જોઈએ એટલું જ નહિ પણ જિનમૂર્તિની સામે વારાંગલાઓના નૃત્યગાન પણ પૂજના અંગ હોવાથી તેને આવતારિત રૂપથી ચલાવવા જોઈએ.

“ કોઈ કહેતા કે મહિરોની રક્ષાના નિમિત્તથી સાધુઓએ સદૈવ તેમાં નિવાસ કરવો જોઈએ. તો કોઈ કહેતા કે મહિરોની ભૂમિ તો દેવ દ્રવ્યનો ઉપભોગ કરવા મમાન પાપમનક કૃત્ય છે.

“ કોઈ કહેતા કે મહિરોની તથા મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા પરમ બ્રહ્મચારી સાધુ વર્ગના હાથથી થવી જોઈએ ત્યારે કોઈ કહેતા કે સાધુ મહિર પ્રતિષ્ઠાદિ સાવચં કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થાય છે તે અનત કાળ સુધી સસારમાં પરિણમણ કરવાના પાપના ભાગી થાય છે. મત્યાદિ મત્યાદિ.”

મુનિ જિનવિજયજી ફરી એના જ પૃષ્ઠ ૧૦૫ પર કહે છે કે—
“ આ કથાનકનું શુદ્ધ કરવામાં શ્રી જિનેશ્વર સ્મરિતો મુખ્ય ઉદ્દેશ એ બતાવવાનો છે કે જીન યતિ વર્ગમાં કઈ ગીને ચૈત્યગમ રૂપી મસ્થાની વૃત્પતિ યર્ષ અને કઈ રીતે એ પ્રાચીન કાળમાં જીન સાધુઓનો એક વર્ગ ગોતાના આચાર્યમાં શિષ્ય યર્ષને અનિયતરૂપે નવંદા સર્વત્ર

પરિશ્રમણ કરતા રહેવાથી અર્થાત્ વન તથા નિર્જન પ્રદેશોમાં જ્યાં ત્યાં ધુમતા કરતા રહેવા રૂપ પરિવાજક ધર્મનું પ્રચલન કરવા કરતા વસતિવાસી યર્ષ રહેવાની અભિલાષાથી જૈન મહિગની સૃષ્ટિનું નિર્માણ કરવા કરાવવામાં પ્રવૃત્ત થયા ”

જિન મહિર અને મૂર્તિરૂપ સજ્જમા એવા વિવિધ મતભે થવા છતાં પણ જિનેશ્વર સૂરિ આદિ દૂરદર્શી આચાર્યોએ તેના કારણો મટાડવાનો અથવા નિગપદ માર્ગ કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોય એમ લાગતું નથી

એટલું જ નહિ પણ એ મતભેદોનો લાભ ઉઠાવીને એ આચાર્યોમાં પોતપોતાના અનગ સપ્રહાય જનાવી લેવાની ભાવના કામ કરતી રતી હતી એમ લાગે છે

વર્ધમાનમૂરિ અને જિનેશ્વરમૂરિ પોતાને જ શાસ્ત્રોક્ત શુદ્ધ યતિમાર્ગનું આચરણ કરવાવાળા માનતા હતા તેથી જિનેશ્વરમૂરિએ પોતાના સન્નાયની પુષ્ટિ તથા વૃદ્ધિ માટે નવા નવા મહિગનું નિર્માણ કરવા, નવા તથા પુરાણા શાસ્ત્રોની નકલો કરી કરાવી જૈન ભગવાની સ્થાપના કરવા વગેરે કામને વિશેષ મદતનું સમજેલા

તેમણે ય અલિંગી પ્રકરણ નામનું ૧૦૧ આચાર્યોનું પ્રકરણ રચ્યું તેમાં સમ્યક્ત્વના પાંચ સિદ્ધિ, ચિન્દ અથવા લક્ષણના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું છે તે લક્ષણો—પ્રણમ, સવેગ, નિવેદ અનુકપા અને આર્યા-

અનુકપાના પ્રકરણમાં કોઈ પણ રીતે સજ્જમા જોડીને મહિર નિર્માણનો વિચાર મમાવેલો છે તેમાં જિન મહિર બનાવવાનું સમર્થન આ પ્રમાણે મળ્યું છે—જે આત્માને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ યર્ષ જાય છે તેના મનમાં મસરના છવેના કષ્ટો જોઈને અનુકપા થાય છે તે વિચાર છે કે તે કઈ રીતે કોઈનું વ દુઃખ દૂર કરવાનો વધારાશીલ પ્રયત્ન કરે

તે વિચાર છે કે સસારના દુઃખોથી મુક્ત કરવાવાળો એક દાન જૈન ધર્મ છે જૈન ધર્મના પાલન સિવાય બીજો કેઈ સાચો ઉપાય

નથી. માટે જે છવ મિથ્યાત્વમાં લપટાઈ રહેલા છે તેને જૈન ધર્મ પ્રત્યે અનુરાગ કેમ ઉત્પન્ન થાય તેનો વિચાર કરે છે. પછી વિચારે છે કે મારા નીતિપૂર્વક ઉપાજન કરેલા ધનથી એવું સુંદર જિન મહિર તથા જિનખિખ (પ્રતિમા, મૂર્તિ) બનાવું કે જેથી દર્શન, પૂજા મહોત્સવ આદિના પ્રભાવથી શુણ્યાનુરાગી મનુષ્યને બોધિ એટલે સમ્યગ્ દર્શનનો લાભ થાય.

જિનેશ્વરસૂરિએ જિનમહિર અને જિનમૂર્તિનું મમે તેવા શબ્દોમાં સમર્થન કર્યું હોય તો પણ તેમણે નવા મહિર કે જિનખિખોની કોઈ પ્રતિષ્ઠા કરાવી નથી. તેમના શિષ્ય નવાંગી દીકાકાર શ્રી અમયદેવસૂરિએ પ્રતિષ્ઠાપિત મહિર કે મૂર્તિ બાગ્યે જ કપાઈક હસે. શ્રી અમયદેવસૂરિના શિષ્ય જિનવલ્લભસૂરિએ વિધિચૈત્યના નામથી જિનમહિર તથા જિનખિખ બનાવરાવવા તથા પ્રતિષ્ઠા કરવાનું કામ એટલા બધા જોરથી કર્યું કે તેમની શિષ્ય પરપરાના અનુયાયી થવાવાળા આવકોએ પાછલા સાતસો આકસો વર્ષમાં હજારો જૈનમહિર બનાવ્યા તથા લાખો જૈનમૂર્તિઓ તૈયાર કરાવી.

જૈન સ્વેતાંબર સઘ ક્રિયા અને આચારબેદવાળા જુદા જુદા ગચ્છોમાં વિભક્ત થવાથી એક બીજાની હરીફાઈમાં વિવેકનો જ સપૂર્ણ નાશ થયો. એ કારણથી ન્યાયોપાનિત દ્રવ્યથી દ્રવ્યસ્તવની વાત સર્વથા ભૂલ્લાર્થ ગઈ. દ્રવ્યસ્તવએ નામ ચિરહિત રાખવાનું પરમ ઉત્કૃષ્ટ આધન આવક તથા સાધુ બનેને માટે બની ગયું. તેથી મહિર નિર્માણ, મૂર્તિનિર્માણ તથા સ્થાપન, સઘયાત્રા આદિ પ્રમુખતાથી થતા ગયા.

અગીવારથી સદી પછીના મહિરો અને મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા પ્રશસ્તિઓનો આંક દર્શને આ લેખને વધારવાની આવશ્યકતા નથી. એ સદીઓની સાહિત્યકૃતિઓમાં જ દ્રવ્ય સ્તવના એ સાધનોના એટલા આકર્ષક વર્ણનો છે કે જાણે ધમ, નિષમ, સયમ, તપ આદિ બિલકુલ ગોણું જ હોય. એને એક રીતે ધનનો ધર્મ ઉપરનો વિજય કહેવો જોઈએ.

દ્રવ્યસ્તવને પૂણું ઉત્પાદિત કરવાવાળાભાથી જ કોઈ એમ પણ કહે છે કે—“દ્રવ્યના સાધનોથી દ્રવ્યસ્તવ સ્વરૂપવાળો ધર્મ પણ સાધી શકાય છે પરંતુ એ આરબયુક્ત હોવાથી અતિ શુદ્ધ નથી. પદ્માંતરમાં નિ સગતા સ્વરૂપવાળો ધર્મ અતિ શુદ્ધ છે. માટે આ ભવમા તે મોક્ષ લક્ષ્મી આપે છે”—(૧૪ મી સદીમાં યથેવા મુનિ સુદર સુરિ કૃત અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ ૪-૪).

વિવાહનો લાભ સ્થાને મળ્યો

કહેવાતું તાત્પર્ય એટલું જ છે કે મૂર્તિપૂજન વિષયનો વિવાદ જૈનસંઘમાં એકાએક લોકાશાહ દ્વારા સોળમી સદીમાં જ ઉઠાવવામાં આવ્યો નહોતો પરંતુ તે વિવાદ તો ઘણા પુરાણા કાળથી, સંભવતઃ તેનાથી ૧૫૦૦ વર્ષ પહેલાં જ આવ્યો હતો. આરકો અને સાધુઓમાં અદર અદર વધતા જતા એ વિરોધને લોકાશાહે * મૂર્તિ સ્વરૂપ આપ્યું અને વિરોધનો મરં દોષ પોતાના શિર પર લઈ લીધો.

તાત્કાલીન વિધિમાગી^૧ કહેવાતા સાધુઓની વધતી જતી દ્રવ્યસ્તવની પ્રવૃત્તિઓના પ્રબળ વિરોધી સાધુ તથા શ્રાવકોની * લોકાશાહને મદદ મળી હતી. કારણ કે તેઓ પોતે વિરોધ પ્રગટ કરવાનું સાહસ કરી શકતા નહિ હોય. તેમના પૂર્વજો આ વિરોધના કારણથી પૂરતું કંઈ લોભાવવા છતાં અસફળ બન્યા હશે.

ન્યાયે *લોકાશાહનો વિરોધ કરી શકાયો નહિ અને તે બળ પ્રાપ્ત કરતો ગયો ત્યારે તે ભૂમિગત સહાયકો પણ પ્રત્યક્ષમાં આવી ગયા હશે કારણ કે ખર્ચાણુ યજ્ઞોની જેમ

* મંદિર વિવાદનો લાભ લોકાશાહને નહિ પણ સ્વા. ધર્મના સ્થાપક શ્રી વવલ મુનિ, ધર્મસિદ્ધ મુનિ તથા ધર્મદાસજી મુનિને મળ્યો હતો.

જૈનોનો દ્રવ્યસ્તવ પણ તેમને માટે અસંભવ હતો અને તેથી તેઓ યોતાને માટે ધર્મનો દ્રવ્યહીન માર્ગ ચાહી રહ્યા હતા.

એક એ વાતનો છે કે આ અસતિના મૂળની ધનવાનો તથા દ્રવ્યસ્તવ દ્વારા યોતાને પ્રભાવક કહેવડાવનારા આચાર્યોએ પૂરેપૂરી ઉપેક્ષા કરી કારણ કે તેઓ યોતાને જ્ઞાની અને ઈીજને અજ્ઞાની તથા ભૂલેલા માનતા રહ્યા, જેમ તેઓ આજે પણ માની રહ્યા છે, ને કે ધાર્મિક આડંબરો દૂર કરવાના યોદ્ધાઓ સદાકાળથી થતા રહ્યા છે.

સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયના ઉદ્ભવનો વિચાર કરવાવાળા કેાઈ પણ લેખકે આ ઐતિહાસિક તત્વનો ઉદ્ઘાપોહ કર્યો નથી. કે જ્યાં આપણે મૂળ જડની શોધ કરીને તેને નિર્મૂળ કરી શકીએ. સ્થાનકવાસી સમાજની માફક અન્ય સંપ્રદાયોના સમ્પ્રદાય પણ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી આત્મિકતાની સાથે વિચાર કરી શકાય. દરેક સંપ્રદાયનું દૃષ્ટિકોણ સમજીને અનેકાંત ધુદ્ધિથી સમન્વયની ભૂમિકા બનાવાય તો આજે પણ આપણે આપણને અનેકાંત, મત અને આદિમા પ્રધાન જૈનધર્મના અનુયાયી સિદ્ધ કરી શકીશું.

—નવેમ્બર ૧૯૬૦ ના ‘અમણ’ માંથી સામાર અનુવાદિત.

પ્રકરણ ત્રેવીશમું

ચાર નિદેષા

નોંધ

નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એ ચાર નિદેષામાંથી દ્વિતી એક ભાવનિદેષાને જ સ્થાનકવાસીઓ આદરણીય પૂજનીય માને છે. જાદીના પહેલા ત્રણ નિદેષાને તેઓ માનતા નથી. એ મંબંધમાં સ્થાનકવાસીઓ જે દલીલો કરે છે તે બધી મેંજ થોડા વર્ષ પહેલાં મારા “સત્યધર્મ પ્રકાશ” પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ કરેલી હતી.

તે વખત સુધી મને જે જ્ઞાન મળ્યું હતું તે એકપક્ષી હતું. કારણકે સ્થાનકવાસીઓ જે રીતે વિચાર કરે છે તે રીતે જ વિચાર કરતાં હું શિષ્યો હતો. અને તેથી એક રીતે હું મૂર્ખ બન્યો હતો અથવા તો મને મૂર્ખ બનાવવામાં આવ્યો હતો.

સત્ય જાણવા માટે તો સામસામી બનને પક્ષોની દલીલો વાંચવી અને સમજવી જોઈએ. અંપ્રદાયવાદે એકબીજા અંપ્રદાયનું સાહિત્ય વાંચવાની જ બંધી કરી છે. તે વાડાબંધીને લીધે જ જૈનોમાં સત્ય જ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ શકતું નથી.

મને આ વાત સમજાઈ તેથી જ મેં અમારા જેન ગ્રિધાંત માસિકના સને ૧૯૬૧ ના ફેબ્રુઆરી માસના અંકમાં વિરોધ દેખ મટે ? એ નામના લેખમાં લખ્યું હતું કે—

દરેક સંપ્રદાયનું સાહિત્ય વાંચો
 વિરોધી દલીલો વાંચો વિચારો
 . સત્ય સમજવાનો પ્રયત્ન કરો
 બનતાં સુધી સ્વતંત્ર નિર્ણય કરો.

અને એ રીતે બધા સંપ્રદાયનું સાહિત્ય વાંચવાની અગત્ય ઉપર મેં ભાર મૂક્યો. કારણ કે તેમ કરવાથી જ ઘણા મતભેદ તો આપોઆપ ટળી જવાની સંભાવના છે.

નિષ્કેપા સંબંધીની માન્યતામાં પણ એમ જ થયું છે. જાને પક્ષે એકબીજાની દલીલ સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોત તો ઘણો વિરોધ અત્યાર પહેલાં જ ટળી ગયો હોત.

અગીઆરમા પ્રકરણમાં ૧૧૭ મેં પાને સ્થાનકવાસી તથા મૂર્તિપૂજકોના નિષ્કેપા સંબંધી મતભેદનું વર્ણન કરતાં મેં ખતાવ્યું છે કે સ્થાનકવાસીઓ ફક્ત નિશ્ચય નયને વળગી રહીને ભાવનિષ્કેપાને જ માને છે.

પરંતુ સામાન્ય રીતે વ્યવહારને ઉદ્દેશીને કોઈ પણ મનુષ્ય એકદમ નિશ્ચયનયમાં આવી શકતો નથી. વ્યવહાર પાળીને જ આગળ વધી શકાય છે. વ્યવહાર ધર્મ પાળતાં પાળતાં વિકાસ સાધીને નિશ્ચય સુધી પહોંચી શકાય છે. પણ એકદમ નિશ્ચય નયમાં જવાથી ધોખીના ફૂતરા જેવી જ સ્થિતિ થાય છે.

જૈન ધર્મે વ્યવહારને અવગણ્યો નથી કે ઉવેખ્યો નથી, પણ વ્યવહારને પ્રાધાન્ય આપ્યું છે. તે એવી રીતે કે

નિશ્ચય તરફ જવાનું લક્ષ્ય રાખીને વ્યવહાર ધર્મ પાળીને આત્મવિકાસ સાધતા જવું.

સ્થાનસ્વાસીઓ એકસા ભાવનિક્ષેપાને જ માનીને એકદમ નિશ્ચયનયમાં ઉડી પડ્યા માગે છે એ જ તેમની ભૂલ છે. શક્તિ વિનાનો મોટો ભુસકો મારતાં હાડકાંપાસળાં જ રંગાવાનો અને ખોખરાં થવાનો જ વખત આવે એ વ્યવહારુ વાતને તેઓ તદ્દન વિસારી દીએ છે અથવા તેા મૂર્તિના વિરોધ કરવા માટે જ સ્થાનસ્વાસીઓએ જાણીજેઠને નિશ્ચયને વળગી રહેવાનો ડાળ કરીને વ્યવહારધર્મને ઉડાડી દેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

વ્યવહારમાં ચારેય નિક્ષેપા આદરણીય છે તે વાત મુનિશ્રીએ આ લેખમાં સૂત્ર સિદ્ધાંતના અવતરણો આપીને વિસ્તારથી સમજાવી છે તેમજ ભાવનિક્ષેપાને જ વળગી રહેવાથી સ્થાનસ્વાસીઓ જૈનધર્મના એક મૂળ સિદ્ધાંત “વિનય” ને છોડી દીએ છે અને અવિનયી બની જાય છે તે વાત પણ મુનિશ્રીએ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવી છે.

તેથી તેમનો આ લેખ દરેક વાંચકે બરાબર મમણને ધ્યાનપૂર્વક વાંચવા વિનંતી છે. એ લેખ વાંચ્યા પછી વ્યવહાર ધર્મમાં મૂર્તિની માન્યતા શાસ્ત્રસિદ્ધ છે તેની વાંચકને ખાતરી થશે.

મૂર્તિ અને મૂર્તિની દ્રવ્યપૂજા એ બન્ને જુદી જુદી ખાત્રનો છે ને બૃહદ્રુ નદિ.

—ન. ગિ. શેઠ

ચાર નિક્ષેપા

શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે—

જ્ઞપ્ય જં જાણેજા
નિવસેવ નિમેવે નિરવ સ
જ્ઞ્ય વિગ ન જાણેજા
વચક્કવં નિવસેવય વરય ॥

અર્થ :—જે વસ્તુમાં જેટલા નિક્ષેપા જાણુનામાં આવે ત્યાં તે વસ્તુમાં તેટલા નિક્ષેપા કરવા. અને જ્યાં જે વસ્તુમાં અધિક નિક્ષેપા ન જાણી શકાય ત્યાં તે વસ્તુમાં ઓછામાં ઓછા ચાર નિક્ષેપા તે અવશ્ય કરવા.

ચાર નિક્ષેપા

નામ નિક્ષેપા—વસ્તુના આકાર અને ગુણથી સહિત નામ તે નામ નિક્ષેપો કહેવાય છે.

સ્થાપના નિક્ષેપા—વસ્તુના નામ તથા આકાર સહિત પરત્વે ગુણસહિત તે સ્થાપના નિક્ષેપો કહેવાય છે.

દ્રવ્ય નિક્ષેપા—વસ્તુના નામ, આકાર તથા અતીત અનાગત ગુણ સહિત પરત્વે વર્તમાન ગુણે સહિત તે દ્રવ્ય નિક્ષેપો કહેવાય છે.

ભાવ નિક્ષેપા—વસ્તુના નામ આકાર અને વર્તમાન ગુણે સહિત તે ભાવ નિક્ષેપો કહેવાય છે.

જિનના ચાર નિક્ષેપા

શ્રી જિનેશ્વરદેવોમાં મહાવીર ઇત્યાદિ જે નામો તે નામજિન તે તારકાની પ્રતિમા તે સ્થાપના જિન

જિનનામ કર્મ બાધ્યુ હોય એવા શ્રી જિનેશ્વર દેવનો જીવ તે દ્રવ્ય જિન અને

નમવમરણુમા ધર્મેપદેશ આપવા માટે વિરાજમાન સાક્ષાત્ શ્રી જિનેશ્વર દેવ તે જીવ જિન.

આ ચાર નિક્ષેપાના અભાવે કોઈ પણ વસ્તુનું વસ્તુપણ મિદ્ધ ધર્મ શકે નહિ.

દૃષ્ટે દ્રવ્યમાં ચાર નિક્ષેપા સાથે જ હોય

જેતુ નામ ન હોય તેની આકૃતિ પણ કોઈ પ્રકારે બની શકે નહિ જેતુ નામ કે આકાર હોય ન હોય તેની પૂર્વા પછી અવસ્થા અને વર્તમાન અવસ્થાએ પધાવના આધારભૂત દ્રવ્ય પણ હોય નહિ અને જ્યો નામ, સ્થાપના કે દ્રવ્ય ત્રણેનો અભાવ હોય ત્યાં વસ્તુનો ભાવ કે શુષ્ક હોય જ કયાથી ?

એમણે દ્રવ્યાદિક ત્રણે નિક્ષેપાને માન્યા મિવાય દેવળ ભાવ નિક્ષેપાને માનવાની વાત એ શશશૃંગત્વ કલ્પિત છે

ભાવનું સાક્ષાત્ ભાન કગવના એકલો ભાવ નથી પરંતુ તેનું નામ, આકાર અને પૂર્વાપર અવસ્થા એ મધ્ય મળીને જ કોઈ પણ પદાર્થના ભાવનો નિશ્ચિત બોધ કરાવે છે

**જીવ નિક્ષેપાને જ માનનાગના
વર્તનમાં વિરોધ**

દક્ષ ભાવ નિક્ષેપાને માનીને જોએ નામ વિગેરે નિક્ષેપાને માનવાની ના પાડે છે તેઓએ અમગ્ધવાનું કે—

(૧) મોઈ દુષ્ટ શુકલ આપણી પૂજ્ય કે ત્રિવ વ્યક્તિનું નામ સર્ધને નિંદા કરે, માણે આપે કે નિગરકાર મરે નો શુ શ્રુતો યને નથી ?

(૨) અથવા તેજ પૂજ્ય કે પ્રિયના નામથી તેમની તારીફ કે પ્રશંસા કરે તો રાજી થના નથી? અવશ્ય થાય છે તેથી નામ નિક્ષેપો નકામો છે એમ કહેનાર ખોટો છે. એજ રીતે—

(૩) પોતાના પૂજ્ય આદિની પ્રતિકૃતિ કે છબીને કોઈ દુષ્ટ આચારવાળી ઓ આદિની સાથે રાખી તેના ઉપરથી કુચ્છેટાવાળી છબી ઉતરાવી લઈ કોઈ નાલાયક માણસ રથજે રથજે અવધુર્વાદ બોલે તો તેની મૂર્તિ નહિ માનનારાઓને પણ શુ કોઈ નહિ ચડે? અવશ્ય ચાડશે. માટે સ્થાપના નિક્ષેપો પણ નકામો છે એ વાત ખોટી છે.

(૪) નામ અને સ્થાપનાની જેમ પોતાના પૂજ્ય આદિની પૂર્વાવર અવસ્થાની પુરાર્ધ કે ભલ્લાર્ધ સાંભળવાથી રોષ કે આનંદ પેદા થાય છે.

અને પૂજનના સાક્ષાત અવધુર્વાદ અને અપશબ્દ સાંભળવાથી પણ તેના રાગી લોક અવશ્ય દુઃખ પામે છે તથા પ્રશંસા સાંભળવાથી સુખ પણ પામે છે.

તેથી ચારે ય નિક્ષેપામાં પૃથક પૃથકપણે અસર નિપજાવવાની શક્તિ પ્રગટપણે રહેલી છે એમ સ્પષ્ટ થાય છે.

નામ નિક્ષેપો

કોઈ પણ વસ્તુના સંકેત કરેલા નામનો ઉચ્ચારણથી તે વસ્તુનો બોધ કરાવવો તે નામ નિક્ષેપનો વિષય છે.

શ્રી ઋષભદેવ આદિક યોગીશ્વર તીર્થંકરોના નામ તેઓનાં માત-પિતાએ જન્મ વખતે પાડેલા હોય છે. તે નામોનું કારણ તેમના ગુણો નથી, પણ માત્ર ઓળખવાનો સંકેત છે. નામ પાડવામાં જે ગુણ એજ કારણ હોય તો બધા તીર્થંકરો સમાન ગુણવાળા હોવાથી બધાનું એકજ નામ પડવું જોઈતું હતું.

સમાન ગુણગુણાનાં અનેક નામો તો જ પડી શકે છે જો નામ પાડતી વખતે ગુણની અપેક્ષા ઉપરાંત આકાર આદિની બિન્નતા ઉપર પણ લક્ષ આપવામાં આવે.

ચોવીસ તીર્થંકરોના ગુણમમાન હોવા છતાં પ્રત્યેકના આકાર, પ્રત્યેકની પૂર્વાપર અવસ્થા વિગેરે બિન્ન બિન્ન હતા.

તે જ રીતે એક જ નામની અનેક વસ્તુઓ જ્યાં હોય છે ત્યાં પણ તે નામ વડે જે કોઈ અમુક વસ્તુનો ગોષ થાય છે તેનું કારણ પણ તે વસ્તુમાં રહેલા ગુણ, આકાર આદિની બિન્નતા છે.

અહીં એટલું સમજી રાખવું જોઈએ કે પહેલાં ત્રણ નિક્ષેપો તેઓના જ વંદનીય પૂજનીય છે કે જેઓનો ભાવ નિક્ષેપો પણ વંદનીય પૂજનીય છે.

અને એજ કારણે શ્રી ભગવતી, શ્રી ઉવરાઈ અને શ્રી રાયખમેશ્વિ આદિ સૂત્રોમાં શ્રી તીર્થંકર દેવો અને બીજા પણ યાની મહર્ષિઓનો નામ નિક્ષેપો વંદનીય છે, એમ ફરમાવ્યું છે. તે તે સ્થળોએ ફરમાવ્યું છે કે—

॥ મહાફલ દત્ત મો દેવાણ્યિયા ! તદ્દાદ્યાણ અરિહતાણ મગર્વાણાં
નામ ગોઠસ્સયિ સઘણમયાદ ।

અર્થ—તથાકૃપ શ્રી અરિહત ભગવનોના નામ જોત્ર પણ સામળવાથી ખરેખર મહા ફળ થાય છે.

આર તથા દગ્ગ પ્રકારનાં સ્તંથ

નામ નિક્ષેપાનુ મદત્વ જણાવવા માટે શ્રી સ્થાનાંગ ચત્રના ચોથા તથા દશમા ઠાળામાં પણ ફરમાવ્યું છે કે—

ચઠગ્ગિદ્દે મન્ને પપ્પતે તે રહા—નામ મન્ને, ગ્ગમ મન્ને, દામ મન્ને, માત મન્ને । તથા દગ્ગિદ્દે મન્ને પપ્પતે તે રહા—

જગવચસમ્મયઘ્વણા નામે રૂઢે પહુન્વસન્ને ચ ।

ચવહારમાવજોગે દસમે ઉવમ્મસન્ને ચ ॥

અર્થ—ચાર પ્રકારનાં સત્ય કહ્યાં છે તે આ પ્રમાણે—(૧) નામ સત્ય, (૨) સ્થાપના સત્ય, (૩) દ્રવ્ય સત્ય અને (૪) બાવ સત્ય.

તથા શ્રી તીર્થંકર દેવોએ દસ પ્રકારનાં સત્યો બતાવ્યાં છે તે આ પ્રમાણે—

- (૧) જનપદ સત્ય (૪) નામ સત્ય (૭) વ્યવહાર સત્ય (૧૦) ઉપમા
(૨) સમ્મત સત્ય (૫) રૂપ સત્ય (૮) બાવ સત્ય સ.ય.
(૩) સ્થાપના સત્ય (૬) પ્રતીત્ય સત્ય (૯) યોગ સત્ય

જનપદ સત્ય—પાણીને કોઈ દેશમાં પપ કહે છે, કોઈ દેશમાં પીચ કહે છે, કોઈ દેશમાં ઉદક કહે છે અને કોઈ દેશમાં જળ કહે છે. છતાંજી જનપદ સત્ય છે.

સમ્મત સત્ય—કુમુદ, કુવલય આદિક પુષ્પો પણ પકથી ઉત્પન્ન થાય છે. છતાં પકજ શબ્દ અરવિંદ-કુમુદને જ સમત છે. તે સમ્મત સત્ય.

સ્થાપના સત્ય—લેપ આદિકને વિષે અરિહત પ્રતિમા, એક આદિ અકવિન્યાસ અને કાર્પાપણુ આદિકને વિષે મુદ્રા વિન્યાસ આદિ મવં સ્થાપના સત્ય છે.

નામ સત્ય—કુળની વૃદ્ધિ ન કરતો દોષ-તો પણ કુળવધન છતાંજી નામ તે નામગત્ય.

રૂપસત્ય—વનના ગુણ ન દોષ અને કેવળ સિંગ માત્રથી વ્રતી કહેવાય તે રૂપસત્ય.

પ્રતીત્યસત્ય—અનામિકા આંગળી કુન્ઠિટાને આશ્રી દીર્ઘ કહેવાય અને મધ્યમાને આશ્રી દ્વરં કહેવાય તે પ્રતીત્યસત્ય.

વ્યવહારસત્ય—પરંત ઉપર તુલ્ય આદિ જાળનાં છતાં ‘પરંત જાણે છે’ એમ કહેવું, પાણી ઝમે તોપણ કહેવું કે ‘ધડો ઝમે છે’ અને ઉપર દોવા છતાં કહેવું કે ‘અનુભવ કન્યા.’ એ સર્વ વ્યવહાર મત્ય છે.

ભાવસત્ય—મગના ઉગળા છે અને જમરો કાળા છે એમ કહેવું તે—જગલા અને જમરામાં પાચે વર્ણો છે પરંતુ તે તે વર્ણોની ઉદ્દૃષ્ટતાથી ઉગળા અને કાળા કહેવાય છે. તે ભાવમત્ય છે.

યોગમત્ય—દડના યોગે દટી, ખના યોગે છત્રો છત્યાદિ કથન તે યોગમત્ય.

ઉપમાસત્ય—સમુદ્ર સરખું તળાવ છત્યાદિ કથન એ ઉપમા સત્ય છે.

સ્થાપના નિક્ષેપો

વસ્તુનું નામ માત્ર સાંભળવાથી વસ્તુનો બોધ અને ભક્તિ થવા સંભવ નથી તે પછી વસ્તુની આકૃતિ કે જેમાં નામ ઉપરાંત આકાર છે તેનાથી અધિક બોધ અને ભક્તિ કેમ ન થાય ? અને તે કરવા માટે કાણું કંઈ ન રાખે ? નામનિક્ષેપો જેમ શાસ્ત્ર સિદ્ધ છે તેમ સ્થાપના નિક્ષેપો પણ અનેક શાસ્ત્રોથી સિદ્ધ છે

શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રો દશ પ્રકારે સ્થાપનાનું સ્થાપન કરનાર કહેલું છે.

- (૧) કાષ્ટમા (૪) લેપ કર્મમા (૭) ધાતુના રમ પૂવામા (૧૦) કોડમા
(૨) ચિત્રમા (૫) અયનમા (૮) મલ્લિકાના સંધાતમા
(૩) પોદીમા (૬) વેષ્ટન ક્રિયામા (૯) શુભાકાર પાપાલુમા

આ દશ પ્રકારોમાંથી યાદી પણ પ્રકારમા ક્રિયા તથા ક્રિયાવાળા પુરુષને અભેદ માની, હાથ જોડેલા તથા ધ્યાન લગાવેલા આવરણક

ક્રિયા સહિત સાધુની આકૃતિ રૂપે અથવા આકૃતિ-રહિત સ્થાપના કરવી અથવા આવશ્યક સૂત્રનો પાઠ લખવો તે સ્થાપના આવશ્યક કહેવાય છે.

હાથ જોડેલ અને ધ્યાન લગાવેલ આવશ્યક ક્રિયા કરનારનું રૂપ તે જો સદ્ભાવ સ્થાપના છે તો પછી પદ્માસનયુક્ત, ધ્યાનારૂઢ, મૌનાકૃતિ, શ્રી જિનમુદ્રાસૂચક પ્રતિમા તે સ્થાપનાજિનકેમ કહેવાય નહિ ?

જો પ્રતિમા તે સ્થાપનાજિન નહિ તો પૂર્વોક્ત સ્વરૂપ આવશ્યક પણ સ્થાપના આવશ્યક કહેવાય નહિ એમ કરવા જતાં શ્રી અનુયોગ દ્વારે સૂત્રના પાઠનો અપલાપ કેમ નહિ થાય ?

સૂત્રના પાઠનો લોપ કે અપલાપ જોને નહિ કરવો હોય તેને તો શ્રી જિનસ્વરૂપ પ્રતિમાને સ્થાપનાજિન તરીકે નિઃસંશયપણે સ્વીકારવી જ પડશે.

સૂત્રો અક્ષરોની સ્થાપના જ છે

સ્થાપનાને નિર્ણયક ગણવામાં આવે તો જૈન ધર્મના તમામ સૂત્ર સિદ્ધાંતો પણ નકામા થઈ જાય. કારણ કે તે પણ શ્રી વીતરાગદેવના અરૂપી જ્ઞાનના અશરૂપી અક્ષરોની સ્થાપના જ છે. અને જો સૂત્ર સિદ્ધાંતોનો લોપ થાય તો પછી જૈન ધર્મનો પણ લોપ જ થઈ જાય.

જેઓને ધર્મના લોપક ન બનવું હોય તેઓને સ્થાપનાની અવગણના કરવી કોઈ પણ પ્રકારે પાલવે એમ નથી.

જેમ નામની સાથે ચારે નિષ્ણેષા જોડાયેલા છે તેમ સ્થાપનાની સાથે પણ ચારેય નિષ્ણેષા જોડાયેલા છે. જો એમ ન હોય તો વાધનું ચિત્ર જોવાથી બકરીનો ખ્યાલ આવવો જોઈએ અને બકરીનું ચિત્ર જોવાથી વાધનો ખ્યાલ આવવો જોઈએ. પરંતુ તેમ ચું નથી કારણકે

જેનું ચિત્ર જોવામાં આવે છે તેના ચારે નિક્ષેપા મનની સાથે ખડા ચર્ધ જામ છે.

જો એમ ન થતું હોય તો શ્રી ઝડ્યમદેવ સ્વામીની પ્રતિમા જોતાં શ્રી માર્કંડેય પ્રભુનું સ્મરણ ચર્ધ જતું જોઈએ. કારણ કે જન્મેનો ભાવ નિક્ષેપો એકસરખો હોવા છતાં એક તીર્થંકરની મૂર્તિ જોવાથી અન્ય તીર્થંકરનો બોધ ચતો નથી. તેનું કારણ એ મૂર્તિની સાથે જોડાએલા અન્ય નિક્ષેપાઓ સિવાય ખીજું શું છે ?

કોઈના ગુરુનું નામ રામચંદ્ર છે અને તે નામના સંસારમાં લાખો પુરુષો વિદ્યમાન છે. ગુરુના નામવાળા ‘રામચંદ્ર’ એવા અક્ષરોમાં ગુરુના આકારનું કોઈ પણ ચિન્હ તો છે જ નહિ. છતાં કહેણ કે રામચંદ્ર-શબ્દથી માત્ર ગુરુનું જ સ્મરણ અને ગુરુને જ નમસ્કાર થયો પણ ખીજને નહિ તો કહેવું પડે કે રામચંદ્ર નામના પોતાના ગુરુને જ નમસ્કાર કરવા માટે ગુરુની આકૃતિ આદિને મનમાં સ્થાપન કરેલી જ હશે.

આ રીતે પ્રત્યક્ષણે કે પરોક્ષણે સ્થાપના નિક્ષેપો બળાતકારે પણ ગળામાં આવી જ પડે છે.

સ્થાપના પૂજનીય હોવા માટે સંકેત

અહીં જો એવી સંકેત યામ કે—સ્થાપના નિર્જીવ હોવાથી કાર્યસાધક અને પૂજનીય કેમ બને ?

સમાધાન

તેનું સમાધાન એ છે કે—નિર્જીવ વસ્તુ માત્ર જો નિરર્થક અને અપૂજનીય હોય તો શ્રી સમનામાં, શ્રી દશાશ્વતરકેષ, શ્રી દશવૈદ્યક્રિષ્ણ આદિ મૂર્તિમાં ફરમાવ્યું છે કે—

ગુરુની પાટ, પીઠ, સંચારો વગેરે વસ્તુઓને પગની ઠોકર લાગી જાય તો પણ શિષ્યને ગુરુની આશાતનાતો દોષ લાગે.

એને માટે શું કહેજો ?

ગુરુની પાટ આદિ નિર્જીવ તો છે જ. પૂર્વોક્તિ વસ્તુઓ અછત હોવા છતાં ગુરુઓની સ્થાપના હોવાના અંગે તેનો અવિનય કરવાથી શિષ્યને આશાતના લાગે છે. અને વિનય કરવાથી ભક્તિ અને શુભ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે.

તેમ શ્રી જિનેશ્વરદેવની મૂર્તિ એ શ્રી જિનેશ્વરદેવની જ સ્થાપના હોવાથી તેની આશાતના કે વિનય કરવાથી શુભાશુભ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે તેમાં પૂછવું જ શું ? વિનય એ શ્રી જૈન જ્ઞાસનમાં મુખ્ય મનાયો છે. તે શુભના પાલનની ખાતર શ્રી જિનેશ્વરદેવની સ્થાપના સ્વરૂપ મૂર્તિની ભક્તિ આદિ કરવી એ પણ શ્રી જૈનધર્મમાં મુખ્ય વસ્તુ ગણાય એમાં આશ્ચર્ય જોવું શું છે ?

વળી સાધુઓનાં વસ્ત્ર, પાત્ર, કબ્જ, રત્નેહરણ્ય અને મુકપત્તિ આદિ હપકરણો અછત હોવા છતાં તે વડે શું આરિત્ર શુભની સાધના શકી શકતી નથી ?

શાસ્ત્રોમાં એટલે મુખી કહ્યું છે કે—“લાકડીના ધોડાથી એવના બાળકને આપો હઠાવવા કોઈ સાધુ તેને એમ કહે કે, હે બાળક, તારી લાકડી હઠાવ, તો મુનિને અસત્ય બોલ્યાનો દોષ લાગે. એ દોષથી બચવા માટે માધુએ એમ જ કહેવું જોઈએ કે—હે બાળક તારો ધોડો હઠાવ.”

લાકડીમાં કોઈ સાક્ષાત ધોડાપણું તો છે જ નહિ, માત્ર તેની અમદબૂલ સ્થાપના છે. તો પણ તેને માનની જરૂરી છે તો પછી શ્રી

જિનપ્રતિમા, એ તો શ્રી જિનેશ્વર દેવેની સદ્ગૂત સ્થાપના તેને માન્યા વિના કેમ ચાલે ?

વળી ખાંડનાં રમકડાં જેવા કે—હાથી, ઘોડા, ફૂતરા, ખિલાડા, ગાય, મનુષ્ય વગેરે ખાવાથી પચેન્દ્રિયની હત્યા કર્યાનું પાપ લાગે એમ સૌ કોઈ દયા-ધર્મને સમજનાર માને છે. તે બધી જ વસ્તુઓ નિર્જીવ છે. તો પણ તેમાં જીવપણીની સ્થાપના દોવાથી જ ખાવાનો નિષેધ કરવામાં આવે છે. તે સિવાય બીજું કોઈપણ કારણ જણાવું નથી.

વળી ભીંત ઉપર ચીતરેલી સોની આકૃતિ વિકારનો હેતુ હોવાથી સાધુએ ન લેવી ભીંત એવો જો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે તે પણ નિર્જીવ વસ્તુ અસર કરનારી છે એમ શું નથી જણાવતો ?

નિર્જીવ સ્થાપનાની જગખર અસર જણાવતા દૃષ્ટાંતો

સ્થાપના નિર્જીવ દોવા છતાં તેની કેટલી જગખર અસર થાય છે તે જણવા માટે નીચેના દૃષ્ટાંતો જાળગદેર છે.

૧. પતિવ્રતા બી પોતાના પ્રાણેશની છબીને જોતાંની સાથે અત્યંત દર્દને જ પામે છે. પરંતુ કદીપણ દેખને પામતી જણાતી નથી.
૨. પ્રજાવસંસદ રાજાઓના જાવલાને જોવાથી વધારા રૂપત નારાજ ન થતાં પ્રસન્ન જ થાય છે. અને એ જ કારણે એવા રાજા મદારાજાઓના તથા મહાન પરાક્રમી પુરુષોનાં જાવલાંઓ તેમના સ્મરણાર્થે હોમાં કરેલાં સ્થાને નજરે પડે છે.
૩. પરદેશવાસીઓ પોતાના સ્વજન આદિના દસ્તાદારના પવને જોવાથી પણ સ્વદેશિયોના મનના જેટલો સંતોષ અનુભવે છે.
૪. પોતાના વડીલો તથા દષ્ટ મિત્રોની છબી જોતાં જ તેમના

ઉપકાર અને ગુણોત્તુ સ્મરણ યદિ આવે છે અને હૃદય પ્રેમથી પ્રકુલિત બને છે.

૫. કોકશાસ્ત્રનાં શ્રીપુરુષનાં વિષય સેવનનાં ચોરાશી આસનો આદિને જોવાથી કામીજનોને તત્કાળ કામવિકાર ઉત્પન્ન થાય છે.

૬. યોગાસનની વિચિત્ર આકારની સ્થાપનાએ જોવાથી યોગી પુરુષોની મતિ યોગાભ્યાસમાં પ્રેમ ધારણ કરનારી થાય છે.

૭. શૂળાળના અભ્યાસીએને નકશાએ વચેરે જોવાથી લોકમાં રહેલ અનેક વસ્તુઓનું જ્ઞાન સહેલાઈથી યદ્ય શકે છે.

૮. શાસ્ત્રો સખધી અક્ષરોની સ્થાપનાથી, તે જોનાર મનુષ્યને તમામ શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન પશુ થાય છે.

૯. ક્ષેત્રમાં પુરુષોની આકૃતિ ઉભી કરવાથી તે આકૃતિ નિર્જીવ હોવા છતાં તેનાથી ક્ષેત્રની રક્ષા સારી રીતે યદ્ય શકે છે.

૧૦. શોકમાં કહેવાય છે કે—અશોકવૃક્ષની છાયા ચિતાને દૂર કરે છે, અંગળ પુરુષોની કે મંત્રુરતી સ્ત્રીઓની છાયા અશુભ અસર નિવર્જવે છે. અને ગર્ભવતી સ્ત્રીની છાયાનું ઉત્સવન કરવાથી બોગી પુરુષો પુરુષાથ ક્ષય પામે છે. વિગેરે

૧૧. સતી સ્ત્રીને પતિ પરદેશ ગયો હોય ત્યારે તે સ્ત્રી પોતાના પતિની છત્રીનું રોજ દર્શન કરી સતોષ પામે છે.

શ્રી રામચંદ્ર પનવાસ ગયા ત્યારે તેમના માર્ગ ભરત રાજા રામની પાદુકાની રામ પ્રમાણે પૂજા કરતા હતા.

સીતાજી પણ રામની આંગળીની મુદ્રિકાનું આલિંગન કરી સાક્ષાત રામને મળ્યા જોઈએ આનંદ અનુભવતા હતા.

રામચંદ્ર પણ હનુમાને લાવેલા સીતાના અલંકારને દેખાવથી અત્યંત સુખને પામ્યા હતા.

શ્રી પાડવ ચરિત્રમા પણ કહ્યું છે કે—દ્રોણાચાર્યની પ્રતિમા સ્થાપન કરી તેની પાસેથી લવ્ય નામના બીજે અશ્વત્થામા નેત્રી ધનુષ્યવિદ્યા સિદ્ધ કરી હતી.

ઉપરના કેટલાક દૃષ્ટાંતો એવા છે કે તેમા શરીરનો આકાર પણ સરખો રહેતો નથી એવી નિજીવ વસ્તુઓથી પણ સતોપનો અનુભવ મળતો દેખી શકાય છે તો પછી સાક્ષાત પરમાત્માના સ્વરૂપનો ઓધ કરાવનારી મૂર્તિ, પૂર્ણાનંદ જે મોક્ષ તેનો હેતુ કેમ ન થાય ?

શાત મુદ્રાવાળી શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની પ્રતિમાની, તેમના નામ ગ્રહણપૂર્વકની પૂજા, યાનવાન પ્રજુને વહેનાં મોડા અવસ્થા પ્રાપ્ત કરાવી આપે છે.

જે વસ્તુના ભાવ નિરોધા ઉપર મનુષ્યોને શૂં પૂર્ણ આદર હોય છે તેના નામ, સ્થાપના તથા શુભપ્રામના સ્મરણ, દર્શન કે શ્રવણથી જરૂર તે તે વસ્તુ પરના પ્રેમ અને આદરની વૃદ્ધિ થાય છે જેના ભાવ ઉપર પ્યાર છે તેના નામ મૂર્તિ કે શુભને માન આપ્યાથી તે સાક્ષાત વસ્તુને જ માન અને આદર આપ્યાનો અનુભવ થાય છે.

કોઈ શ્રીમત પિતાએ પગ્દેશથી પોતાના પુત્રને પત્ર દ્વારા સૂચના કરી કે—‘ અમુક પુરુષને પાંચ દગ્ગર રૂપિયા આપજો ’

હવે તે પુત્ર તે પત્રને પોતાના સાક્ષાત હુકમ રૂપ માનીને તેનો અમલ કરે કે નહિ ?

જો અમલ કરે એમ કહેતો તો તે હુકમ કાગળમા સ્થાપના રૂપ હોવાથી સ્થાપના માન્ય રાખવા લાયક સિદ્ધ થઈ ગઈ. જો કહેશે કે ‘ કાગળ માત્રથી અમલ ન કરવો ’ તો તેમ કરનાર પુત્ર પિતાની આજ્ઞાનું પાલન મ્યું ગણાશે કે લક્ષ્યપન કરું ગણાશે ? પાલન નહિ પણ અવસ્થા ઉગ્રધન કરું ગણાશે.

એ ન્યાયે શ્રી તીર્થ મ્હં-ગણધર-મંજીત સૂત્રિમા પ્રતિપાદન કરેલ સ્થાપના નિરોધાને માન્ય રાખનારે ખુદ ભગવાનનો જ

આદર કરનારો અને માન્ય નહિ રાખનાર ખુદ ભગવાનનું જ અપમાન કરનાર બને એમાં લેશમાત્ર આત્મચર્ચ નથી.

પોતાના વડીલની છબીઓ, ફાટાઓ, પેઇન્ટિંગ્સ વડીલના આબેહુમ સ્વરૂપનો બોધ કરાવનાર દોષાથી તેમના ભાવ નિષ્કેષા તરફ આકર્ષણ કરાવે તેમાં નવાઈ નથી. પણ વડીલના આબેહુમ સ્વરૂપનો બોધ નહિ કરાવનાર એવા તેમનાં વસ્ત્ર, આભૂષણ અને પીપાક વગેરે દેખવાથી પણ તેમનાં ગુણ સાંભરી આવે છે.

જો અજીવરૂપ સ્થાપના નિષ્કેષો સર્વથા નિરર્થક હોત તો પૂર્વોક્ત કાર્યોમાં જે પ્રકારના જૂઠા જૂઠા ભાવ આવે છે તે ન આવવા જોઈએ.

આ ઉપરથી વિચારવું જોઈએ કે—પરમ પૂજનીય, પરમ ઉપકારી, આરાધ્યતમ, અનંત જ્ઞાની, દેવાધિદેવ શ્રી તીર્થંકર ભગવાનની શાંત નિર્વિકાર અને ધ્માનરૂઢ ભગ્ન મૂર્તિના દર્શનથી શ્રી પીતરાગ દેવના ગુણોનું સ્મરણ કેમ ન થાય ? તથા તેમની તે મૂર્તિને માન આપ્યાથી ખુદ તેઓનો વિનય કર્યો એમ કેમ ન કહેવાય ? અવશ્ય કહેવાય.

એટલું જ નહિ પણ તેમની મૂર્તિના વારંવાર દર્શન, પૂજન અને સેવનથી તેમના ભાવ નિષ્કેષા ઉપરનો આદર અને પ્રેમ દિવસે દિવસે અધિકને અધિક અવશ્ય વધતો જાય.

જે વસ્તુના ભાવ નિષ્કેષા ઉપર પ્રેમ હોય છે તેની સ્થાપના આદિ ઉપર પણ પ્રેમ આવે છે અને જોના ભાવ નિષ્કેષા ઉપર દ્વેષ હોય તેના નામ સ્થાપના વગેરે ચારે નિષ્કેષા ઉપર દ્વેષ—ખુદ પણ આવે જ છે. કેમકે—

માક્ષાત શત્રુને જોઈને જેમ વેર જાવ પેના થાય છે તેમ તેની મૂર્તિ કે છબી જોવાથી અથવા તેનું નામ વગેરે માંભળવાથી પણ શત્રુપ્રભાવ પ્રગટ થતો નથી. અવશ્ય પ્રગટે છે જ.

જેઓ તીર્થ કરના હાવ નિક્ષેપા ઉપર ભક્તિ રાખે અને તેમની મૂર્તિ વગેરે ઉપર દ્વેષ ધરાવે તેઓને પૂછવાનું છે—તમારી માન્યતા પ્રમાણે તો તમારા મિત્ર આદિને માક્ષાત જોતા પ્રેમ થવો જોઈએ પરંતુ તેમની મૂર્તિ તથા નામ વગેરે જોવા અને માંભળવાથી પ્રેમ ન થવો જોઈએ પરંતુ આવો ઊલટો ક્રમ કેાઈ પણ જગ્યાએ જોવામાં આવતો નથી.

મ્હાય દેવેવામાં આવે કે—‘શત્રુ અને મિત્ર ઉભયમાં સમભાવ ગાખવો જોઈએ કિંતુ રાગદ્વેષ ન કરવો જોઈએ’ પરંતુ આ કથન માત્ર મંદેવા પૂરતું છે.

મોટા મોટા યોગીશ્વરો પણ જ્યાં સુધી ધાતીકર્મોના યોગ ન હોય ત્યાં સુધી રાગદ્વેષથી છુટી રહ્યા નથી તો સંસારની અનેક જળાળના મોહમાં ફસી પડેલા શૂદ્ધમાં રાગદ્વેષગદિત સમસાવવાળી અવસ્થામાં રહી શકે એમ દહેણું કે માનવું એ વચના માત્ર છે.

નિયમ તો એ છે કે—જે જીવ પ્રત્યક્ષ વિદ્યમાન ન હોય તેના ઉપર શુદ્ધ ભાવ પેદા કરવા માટે તેની સ્થાપનાના સેવન સિવાય તેના જોવો અન્ય કોઈ સરળ ઉપાય છે નહિ. વિના સ્થાપનાએ અવિદ્યમાન વસ્તુ પ્રત્યે શુદ્ધ ભાવ પ્રગટ કરી શકાતો નથી.

મારે નિક્ષેપા આ રીતે પરપર સળદ ધરાવનારા છે, એક વિના બીજા નિક્ષેપા ટકી શકતા જ નથી.

સ્થાપનાનો નિરાદર કરનારને પૂછવાનું કે—વર્તમાન સમયમાં જે નોટોનું ચક્ષુ છે તેની એક હજાર રૂપીયાની નોટ તમારી પાસે હોય તેને તમે હજાર રૂપીયા માનો છો કે કાગળનો કટકો માનો છો ?

જો કહેશે કે—અમે તો તેને કાગળના કટકા તુલ્ય માનીએ છીએ તો તેને સાધારણ કાગળના કટકાની જેમ એકાદ પૈસામાં કે મહત્તમા બીજાને આપી કેમ દેતા નથી ?

તેના ઉત્તરમાં કહેશે કે—એવો મૂખ કોણ હોય કે હજાર રૂપીયાને એક પૈસામાં કે મહત્તમાં આપી દીએ ?

તો પછી જરા હૃદયચ્છુને ખોલી વિચારવું જોઈએ કે—જેમ એક હજાર રૂપીયાની ગેરહાજરીમાં તેટલી રકમનું કામ એક નોટથી કાઢી શકાય છે તેમ શ્રી જિનેશ્વરદેવની અનુપસ્થિતિમાં તેમની મૂર્તિ દ્વારાએ આક્ષાત ભગવાનને પૂજવાનું ફળ અવર ન મેળવી શકાય.

દ્રવ્ય નિક્ષેપો

જે વસ્તુ ભૂતકાળમાં કે ભવિષ્યકાળમાં અમુક કાર્યના કારણરૂપે નક્કી થઈ ચૂકી છે તે કારણભૂત વસ્તુના કાર્યનું આરોપણ કરવું તેનું નામ દ્રવ્ય નિક્ષેપો છે.

જેમ મૃતક સાધુમાં તથા કોઈ સાધુ યનાર દોષ તેમાં વર્તમાન સમયે સાધુપણ ન હોવા છતાં સાધુપણનો આરોપ કરી માધુ કહેવામાં આવે છે તે દ્રવ્ય નિક્ષેપાને આજ્ઞાને માધુપણ સમજવાનું છે.

અને એ જ કારણે સાધુ યથા પદેશો સાધુ યનારને દ્રવ્ય સાધુ માનીને તેની દીક્ષાને મહોત્સવ મોટી ધામધૂમથી ઉજવવામાં આવે છે. તથા માધુના મૃત કટેવરને દહન ક્રિયા વખતે પાલખીમાં બેસાડી પૈસાને ઉછાળતા ઠાઠમાઠથી સર્થ જવામાં આવે છે અને લોકો પણ તેના દર્શન કરવા માટે દોડાદોડી કરે છે.

શ્રી તીર્થંકરદેવોને જન્મ તથા નિર્વાણ સમયે વહન નમસ્કાર કરવાનો પાઠ શ્રી જંબૂદ્વીપ પ્રગુપ્તિ આદિ શાસ્ત્રોમાં છે. તો તે નમસ્કાર શ્રી તીર્થંકરદેવના દ્રવ્ય નિક્ષેપાને થયો ગણાય. અને નદિ કે બાવ નિક્ષેપાને થયો ગણાય. કારણ કે જ્યાં સુધી કેવળગાન ન થાય ત્યાં સુધી બાવ નિક્ષેપો કહેવાય નહિ.

ભગવાન શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીના જન્મ વખતે સકેદ્રે નમસ્કાર કર્યાનો ઉલ્લેખ શ્રી જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞાતિમાં નીચે મુજબ જણાવેલો છે—

નમોરણ મગવઓ તીર્થગરસ્તો આરગરસ્ત જાવ સંવાવિડ કામસ્ત
વદામિન્દ મગવત તત્ત્વગમ્ય દ્વદ્વગ વાસઠ મે મવસ જયગણ દરગવં તિરુદુ
વદદ જમસદ ॥

કેટલાક મિત્રોની પ્રેરણાથી,

કેટલાક દેવીઓના કહેવાથી,

કેટલાક પોતાનો આચાર સમજીને (જેમકે સમ્યગ દષ્ટિ દેવોએ
શ્રી જિનેશ્વર દેવના જન્મ મહોત્સવમાં અવસ્ય ભાગ
લેવો જોઈએ.)

એ વગેરે કારણોને સ્વચિત્તમાં સ્થાપન કરી ધણું દેવદેવીઓ શકેદ્રની
પાસે હાજર થયા.

જો દ્રવ્યનિક્ષેપો અપૂર્ણનીકે નિરર્થક હોત તો સૂત્રમાં “સુખને
વાસ્તે તથા ભક્તિનિમિત્તે” ઇત્યાદિ શબ્દો વહનના અધિકારમાં
કદાપિ ન આવત.

તથા શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીના નિર્વાણ સમયે પણ શકેદ્રનું આસન
કંપાયમાન થતાં અવધિગાનથી ભગવાનનો નિર્વાણ સમય જાણી, શકેદ્રે
ભગવાનને વહન નમસ્કાર કર્યો અને સર્વ સામગ્રી સહિત શ્રી અષ્ટાપદ
(હિમાલય) તીર્થ પર જ્યાં ભગવાનનું શરીર હતું ત્યાં આવી
ઉઠાસીનતાપૂર્વક અશ્રુવાળી આંખો સમેત શ્રી તીર્થંકર દેવના શરીરને
તથા પ્રશક્ષિણા હર્ષ, મૃતકને યોગ્ય સર્વ વિધિ કરી. ઇત્યાદિ વિગતના જે
પાઠો છે તેય દ્રવ્યનિક્ષેપાની પણ વંદનીયતાને સિદ્ધ કરે છે.

એ સિવાય બીજી રીતે પણ દ્રવ્ય નિક્ષેપો અને તેની પૂજનીયતા
સિદ્ધ થાય છે.

શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીના વખતમાં તથા વર્તમાનકાળમાં આવસ્યક
ક્રિયા કરતી વખતે સાધુ શ્રાવક તમામ ચતુર્વિંશતિ સ્તંભ અથવા
લોગસ્સૂત્રનો પાઠ બોલે છે. શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીના વખતમાં બીજા
ત્રેવીશ તીર્થંકરોના જીવ ચોરાશી લાખ જીવ ચોરિમાં ભરકતા હતા.
તથી તેમને તે વખતે કૌરવો નમસ્કાર ભાવનિક્ષેપથી થયા
ગણી શકાય નહિ પરંતુ દ્રવ્યનિક્ષેપથી જ કર્યો ગણાય.

વતંમાનકાળમા તો તેઓમાના એકેય ભાવનિષ્કેપે નથી કારણકે
ખધા સિદ્ધગતિમા ગયેના છે તેથી ભાવનિષ્કેપે અસ્થિત તરીકે નહિ
પણ સિદ્ધ તરીકે વિરાજમાન છે

તો એક ભાવ નિષ્કેપને માની ખીજા નામ સ્થાપના અને
દ્રવ્ય નિષ્કેપને માનવાના ન હોત તો લોગસ્સ દ્વારાએ કોને નમસ્કાર
ધાય ? લોગસ્સની અદર પ્રગટપણે અસ્થિતે કિત્તહસ્ત અને સ્વીકૃતિ
ફેવલી કહીને ચોરીમે તીર્થંકરોને યાદ કર્યા છે તીર્થંકરોએ
સ્મરણ ભાવ નિષ્કેપે છે જ નહિ કિંતુ નામ તથા દ્રવ્યનિષ્કેપે જ
માનવાતું છે.

જેઓ એ બે નિષ્કેપાને માનવા તૈયાર નથી તેઓના
મતે લોગસ્સને માનનાતું રહ્યું નથી, અને લોગસ્સને નહિ
માનનાથી આજ્ઞાસ્રગનો મહાદોષ કપાળે ચોંટ્યા નિના પલ
રહે નહિ.

વર્ણન કરાયેલું છે. દ્રવ્યનિરૂપણના પ્રાધાન્યવાળી ક્રિયાઓને જો નકામી માનવામાં આવે તો જૈન મતનો લોપ જ થાય છે.

જૈન સિદ્ધાંતને માન્ય રાખનાર આત્માઓએ દ્રવ્યાર્થિક ચાર ન્યોને માન આપી દ્રવ્યક્રિયાનો આદર કરવો યોગ્ય છે. દ્રવ્યનિરૂપણના પ્રાધાન્યવાળી ક્રિયાઓ પરિણામની ધારાને વધારનારી છે. તેથી જાવનો પરિપૂર્ણ નિશ્ચય થયા વિના પણ વ્રત પચ્ચખ્યાણુ આદિ કરાવવાની રીત જૈનશાસનમાં ચાલી રહી છે.

શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્ર, ઠાણાંગ સૂત્ર, ભગવતી સૂત્ર તથા સૂત્રકૃતાંગ સૂત્ર વગેરે સૂત્રોમાં દ્રવ્યનિરૂપણની સિદ્ધિ કરેલી અને દ્રવ્ય વિના ભાવ કદાપિ ન સંભવે એમ સપ્રમાણુ સાબિત કરી આપ્યું છે.

ભગવાનની ભાવ અવસ્થા અતીન્દ્રિય હોઈ ઇન્દ્રિયો અને મનને અગોચર છે. તેને ઇન્દ્રિય અને માનસગોચર કરવા માટે તેમના નામ, આકાર અને દ્રવ્યની ભક્તિ છોડીને કેવળ ભાવની ભક્તિ કરવી કે થવી એ અસંભવિત છે.

ભાવનિરૂપણ

જે જે નામવાળી વસ્તુમાં જે જે ક્રિયાઓ થાય છે, તે તે ક્રિયાઓમાં તે તે વસ્તુઓ વર્તે તે ભાવનિરૂપણ છે.

જેમકે—ઉપયોગ સહિત આવશ્યક ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ કરી રહેલ સાધુ, એ ભાવ નિરૂપે આવશ્યક બધાય છે. દરેક વસ્તુનું સ્વરૂપ આ રીતે ચારે નિરૂપણથી જાણી શકાય છે. તેમાંથી એક પણ નિરૂપણ જો ન માનવામાં આવે તો તે વસ્તુપણે ટકતી જ નથી.

જે વસ્તુને જેવા ભાવથી માનવામાં આવે છે. તેના ચારે નિરૂપણ તેવા ભાવને જ પ્રગટ કરે છે. શુદ્ધભાવવાળી વસ્તુના ચારે નિરૂપણ શુદ્ધભાવને પ્રગટ કરે છે અને મિત્રભાવવાળી વસ્તુના ચારે

નિક્ષેપા ચૈત્રીભાવને ઉત્પન્ન કરે છે. કલ્યાણકારી વસ્તુના ચારે નિક્ષેપા કલ્યાણભાવને પેદા કરે છે. અને અકલ્યાણકારી વસ્તુના ચારે નિક્ષેપા અકલ્યાણભાવને પેદા કરે છે.

દેય, જ્ઞેય, ઉપદેયના નિક્ષેપાની સમજ.

આ સંસારમાં સામાન્ય રીતે તમામ વસ્તુઓ દેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય એ ત્રણે ભેદમાંથી કોઈ ને કોઈ એક ભેદની દેાય છે. હાખતા તરીકે—ત્રીમંગ.

દેય વસ્તુના નિક્ષેપા

સાધુઓને ત્રીઓના સાક્ષાત્ સંગને નિવેષ કરવામાં આવ્યો છે, સાક્ષાત્ સંગ એ દેય છે. તેથી ત્રીઓના નામ, આકાર અને દ્રવ્યને પણ નિવેષ થઈ જાય છે.

જ ખૂબીય, ભરતક્ષેત્ર, મેરુપર્વત, હાથી, ઘોડા ઇત્યાદિ ગ્રેયવસ્તુઓ છે. તેઓને જેમ સાક્ષાત જોવાથી જોયે ચાવે તેમ તેના નામ, આકાર આદિ જોવા સાંભળવાથી પણ તે વસ્તુઓનો જોયે ચાવે છે.

ઉપાદેય વસ્તુના નિક્ષેપા

દેવ અને ગ્રેયની જેમ ઉપાદેય વસ્તુ પણ ચારે ય નિક્ષેપાથી ઉપાદેય બને છે.

શ્રી તીર્થંકર દેવ જગતમાં પરમ ઉપાદેય હોવાથી તેમના ચારે નિક્ષેપા પણ પરમ ઉપાદેય બને છે. સમવસરણુમાં બિરાજેલ સાક્ષાત શ્રી તીર્થંકરદેવ ભાવનિક્ષેપે પૂજનીય છે. માટે ‘મહાવીર’ ઇત્યાદિ તેમના નામને પણ લોકો પૂજે છે. વૈરાગ્ય મુદ્રાએ સુક્ત, ધ્યાનારૂઢ અવસ્થામાં રહેલી તેમની પ્રતિમાને પણ સ્થાપના નિક્ષેપથી લોકો પૂજે છે. તથા દ્રવ્યનિક્ષેપે તેમના જન્મ તથા નિર્વાણ અવસ્થાને પણ ઇત્યાદિક દેવો ભક્તિભાવને નમે છે, પૂજે છે અને તેનો સત્કાર વિગેરે કરે છે.

ઐથી જીલકું—અન્ય દેવોનો ભાવનિક્ષેપો ત્યાજ્ય હોવાથી, તેઓના બાકીના ત્રણ નિક્ષેપા પણ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓને છોડવા લાયક બને છે.

એ જ કારણે આનંદ આદિકે દસ આવકોએ હરિદર આદિ અન્ય દેવોને વદન નમસ્કાર નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. તે વખતે હરિ, હર આદિ દેવો ભાવનિક્ષેપે વિદ્યમાન નહિ હતા. માત્ર તેમની મૂર્તિઓ હતી. તેથી આનંદ આદિકે આવકોની નહિ નમવાની પ્રતિજ્ઞા સ્થાપનાનિક્ષેપે તેઓની મૂર્તિને ઉદ્દેશીને હતી, એ આપોઆપ બિદ્ય ચાવે છે.

છે. જેમ કોઈએ રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરવાનો નિયમ અંગીકાર કર્યો તેથી તેની દિવસે ભોજન કરવાની વાત આપોઆપ સિદ્ધ થઈ જાય છે તે જ રીતે ઉપરની વાત સમજી લેવી.

એ મુજબ ચારે નિર્દેશોનો પરસ્પરનો સંબંધ સમજી લેવાનો છે. તેમાં વિશેષ એટલું છે કે—જેનો ભાવ નિર્દેશો શુદ્ધ અને વંદનીય છે તેના જ બાકીના નિર્દેશો વંદનીય અને પૂજનીય છે. બીજાના નહિ.

શંકા

કોઈ એમ પ્રશ્ન કરે કે—મરેલા બળદને જોઈને કોઈ પ્રતિબોધ પામે તેથી શું તે પૂજવા યોગ્ય બની જાય છે ?

સમાધાન

તો તેનો ઉત્તર સ્પષ્ટતયા મળી રહે છે કે—સાઅકારો, જોનો આવનિર્દેશો વંદન પૂજન કરવા લાયક છે, તેના જ બાકીના ત્રણ નિર્દેશો પૂજવા માટે હરમાલે છે.

સાક્ષાત બળદને કોઈએ પૂજવા લાયક માન્યો નથી. તેથી તેના નામ આદિક પણ પૂજનીક કરતાં નથી.

રાગ કરકંડુ વગેરે પ્રત્યેક શુદ્ધ મહર્ષિઓ મરેલા બળદને જોઈને પ્રતિબોધ પામ્યા હતા. પણ આવબળદ વંદનીય નહિ હોવાથી તેમના પ્રતિબોધમાં કારણભૂત બળદનાં નામ આદિક વંદના કરવા લાયક ગણાયાં નથી.

જેના ભાવ નિષ્કેષો વંદનીય નથી તેના ચારે નિષ્કેષો વંદનીય નથી એ સિદ્ધ થાય છે.

શ્રી આનંદ આવકની પ્રતિષ્ઠાનો પાઠ નીચે પ્રમાણે છે—

ગો સ્વભુ મે મન્તે કમ્યદ્ અઙ્ગપ્યમિદ્ગ અન્નઽતિથયા વા અન્નઽતિથય
વૈષ્ણવિ ધા અન્નઽતિથિય પદ્મિયારિયાદ્ અરિદ્ધત ચેદ્યાદ વા વંદિત્તય
વા નમસિત્તય.

અર્થ—હે ભગવન્ ! મારે આજથી અન્ય તીર્થોંક, અન્ય તીર્થોંકાના
દેવ (હરિ હર આદિ) તથા અન્ય તીર્થોંકાએ પ્રદક્ષુ કરેલા અરિદ્ધતના
શ્રેયો (ગિન પ્રતિમાઓ) ને વંદન નમસ્કાર કરવા કહ્યે નહિ.

અહીં અન્ય તીર્થોંકાના દેવ ગુરુનો નિષેધ થતાં જૈન
ધર્મના દેવ ગુરુ સ્વમેય વંદનીય ઠરે છે. કારણ કે—

કોઈ કુતર્ક કરે તો તેને પૂછવાનું કે—આનંદ આવકે અન્ય દેવને
ચારે નિષ્કેષે વંદના ભાગી કે માત્ર ભાવ નિષ્કેષે !

જો કહેશે કે—અન્ય દેવના ચારે નિષ્કેષાને નિષેધ કર્યો છે.

તો તેથી સ્વતઃ સિદ્ધ થયું કે અરિદ્ધતના ચારે નિષ્કેષો
આવકને વંદનીય છે.

જો અન્ય દેવના ભાવ નિષ્કેષાને જ નિષેધ કરવાનું કહેશે તો તે
દેવના આક્રીના ત્રણ નિષ્કેષો એટલે અન્ય દેવના મૂર્તિ નામ વગેરે
આનંદ આવકને વંદનીય રહેશે. અને તેમ કરવાથી વ્રતધારી આવકને
દૂપણ લાગે જ.

તથા અન્ય દેવ, હરિહર આદિ કોઈ આનંદ આવકના વખતની
સાક્ષાત વિદ્યમાન હતા નહિ પણ તેમની મૂર્તિઓ હતી. તો ખતાવો કે
આણુદ આવકે કોનો નિષેધ કર્યો ?

જો કહેશે કે—અન્ય દેવની મૂર્તિને.

તો પછી અરિદ્ધત મૂર્તિ સ્વતઃ સિદ્ધ થઈ.

આ પાઠમાં ચૈત્ય શબ્દનો અર્થ “સાધુ” કરીને કેટલાક લોકો હિસ્ટ્રી બાપણ કરે છે, તેમને પૂછવાનું કે—સાધુને અન્ય તીર્થો ગ્રહણ શી રીતે કરે ?

જો જૈન સાધુને અન્ય દર્શનીએ ગ્રહણ કર્યો એટલે—તેને શુદ્ધ કરીને માન્યો તો પછી તે સાધુ અન્ય દર્શની યર્ષગયો, પછી તે જૈન સાધુ કોઈ પ્રકારે ન ગણાય. જેમ શુકદેવ સંન્યાસીએ યાવત્યાપુત્ર પાસે દીક્ષા લીધી, તેથી તે જૈન સાધુ કહેવાયા. પણ જૈન પરિગ્રહિત સંન્યાસી કહેવાયા નહિ, તેમ સાધુ પણ અન્યતીર્થો—પરિગ્રહિત ન કહેવાય.

માટે ચૈત્ય શબ્દનો અર્થ શાધુ કરવો એ સર્વથા વિરુદ્ધ છે.

તર્ક શંકા—ચૈત્ય શબ્દનો અર્થ પ્રતિમા કરે તો તે પાઠમાં આનંદ શ્રાવકે કહ્યું છે કે—અન્ય તીર્થોકને અન્ય તીર્થોકોના દેવને તથા અન્ય તીર્થોકોએ ગ્રહણ કરેલ નિનપ્રતિમાને વાંદુ નહિ, બોભાવું નહિ, દાન દઈ નહિ ઇત્યાદિ. તો પ્રતિમા સાથે બોભવાનું, દાન દેવાનું કેમ સંભવે ?

સમાધાન—સૂત્રનો ગંભીર અર્થ શુરુભ વગર સમજામાં આવવો શુરુકેલ છે સૂત્રની શૈલી એવી છે કે—શબ્દનો જોની જોની સાથે સબ્ધ સમજે તેની આગે જોગે.

પ્રકરણ ચોવીસમું સ્થાપનાની ઉપાસના

લેખક—પં. મુનિશ્રી ભદ્રંકરવિજયજી

૪

જૈનો અસરીરી સિદ્ધોને પૂજે છે તે પછી જો અસરીરી સિદ્ધા-
વસ્થાને પ્રાપ્ત કરવા માટે તે આત્માઓએ જે કોઈ પ્રયોગો આચર્યા
હોય છે તે સાકાર અને અસરીરી અવસ્થામાં જ આચરેલા છે. તેથી તે
અવસ્થાની પૂજનીયતા પછી જૈનોને અવશ્ય માનનીય છે.

જૈનો સાકાર અને નિરાકાર ઉભય અવસ્થાવાળા પરમેશ્વરને
માને છે. સાકાર પરમેશ્વરને વીતરાગ અને સર્વંશ માનવા સાથે શાસ્ત્ર
અને તરવોના ઉપદેશક પછી માને છે. તેથી તેઓને નિરાકાર અને
સાકાર પરમેશ્વરની તે તે અવસ્થાઓ વહનીય, નમનીય અને પૂજનીય
હોય તેમાં કશું જ આશ્ચર્ય નથી.

વીતરાગ સર્વંશ અને તરવોપદેશક પરમેશ્વરની પૂજનીયતા આદિ
સ્વીકારવામાં કોઈપણ સંજ્ઞાને સેષ પછી હરકત કોઈ શકે નહિ.
શુદ્ધ બહુમાન અને ફેલગતા આદિ ગુણોની કિંમત સમજનારાઓ તે
તેવા સર્વંશજી ઉપકારી અને સર્વોચ્ચ ગુણોથી ભરેલા મહા પુરુષોની
મેવા, પૂજા, આદર, ભક્તિ, વહન, સ્તુતિ આદિ થાય તેટલાં ઓઠાં
ઓરી જ માન્યતા વાળા હોય.

જો મેવા પૂજાથી ને મહાપુરુષોને કોઈ પછી જાન્યો ઉપકાર નહિ
થતો હોવા છતાં તેમાં નદલીન રહેનાર આત્મા પોતાના શુભ પરિણોભથી
કર્મ નિર્જંગ આદિ ઉત્તમ ફળોને પામ્યા સિવાય રહેતો નથી. શ્રી
જિનશાસ્ત્રમાં પૂજાનું ફળ પામવા માટે પૂજ્યની પ્રમત્તનાને બદ્ધે
પૂજકની શુભ ભાવના જ કારણભૂત મનાયેલી છે.

પૂજ્યની ભાવ અવરથાનું પૂજન પશુ પૂજકના શુદ્ધ બહુમાન તથા

જૈન સાધુ દ્વારા જે અપમાન થયું એ વિષયમાં બધા સહમત છે.

વિક્રમ સનત ૧૫૪૪ ની આમવાસમા થયેલા ઉપાધ્યાય કમળ સયમ, તેમની સિદ્ધાંત ચોપાઈમાં લખે છે કે—

“ પીરોજખાન નામનો બાદશાહ દેહરા અને પોષધરાજાને પાછી નાખીને જિનમતને પીડા આપતો હતો. દુપમ કાળના પ્રભાવે લોભશાહને, તાવની સાથે માથું ડુબરા આવે તેમ, તેનો સયોગ મળી ગયો. આવેશમાં અધ બનેલો મનુષ્ય મ્યુ મ્યુ અકૃત્ય કરતો નથી ” એ વિષયમાં જમાલિ અને જોશાવાના દૃષ્ટાંતો પ્રમિદ છે.

ક્રોધાવેશમાં આવેલા લોકાશાહ મુસલમાન સૈયદોના વચનો ઉપર વિશ્વાસ મૂકી પોતાના ધર્મથી પતિત થયા તે પહેલાં લોકાશાહ ત્રિમળ શ્રી જિનપૂજા કરતા હતા એવા ઉલ્લેખો મળી આવે છે. પરંતુ સાધુઓ દ્વારા અપમાનિત થયા પછી સૈયદોનો સયોગ મળી ગયો અને અશિમા થી નાખનાની જેમ, સૈયદે તેમની પામેથી મદિરા અને મૂર્તિઓ છોડાની દીધા. ત્યારથી તે પૂજા કરવાની ક્રિયાને નિરર્થક માનવા લાગ્યા.

એક બાજુ એમનું અપમાન અને બીજી બાજુ મુસ્લીમોનો સહયોગ, લોભશાહને મત્વિવશ્ય કરનારો થયો.

સૈયદે તેને કહ્યું કે—ધર્મ તો મુકિનમાં છે અને નાપાકીયો દૂર છે તો તેને માટે મૂર્તિઓની, મદિરાની શી જરૂર છે? લોકાશાહને આ વાત સોળે સોળ આના સાચી લાગી.

લોકાશાહે કેવળ એક મૂર્તિપૂજાનો જ વિરોધ કર્યો છે એમ નથી. પણ જૈન આગમ, જૈન સ્તૂતિ, સામાયિક, પોમહ, પ્રતિક્રમણ, દાન, દેનપૂત્રા અને પ્રત્યાખ્યાન વગેરેનો પણ વિરોધ કર્યો છે.

તેની પછી મેધજી નદિ વગેરેએ તે મતનો સદતર ત્યાગ કરી ફરીથી જૈન દીક્ષા સ્વીકારી છે અને તેઓ મૂર્તિપૂજાના સમર્થક

અને પ્રચારક બન્યા છે. લોકંગમચીય આચાર્યોએ મંદિર અને મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. નથા પોતાના ઉપાશ્રયમાં પણ પ્રતિભાઓ સ્થાપન કરીને મૂર્તિઓની ઉપાસના કરી છે. લોકંગમચીનો એક પણ ઉપાશ્રય એવો ન હતો કે જ્યાં શ્રી વીતરાગ પ્રભુની મૂર્તિ ન હોય.

પરંતુ વિક્રમની ૧૮ મી સદીમાં ચતિ ધર્મસિંહ અને લવજી મકપિએ—એ બે બે લોકંગમચીથી અલગ થઈને ફરીથી મૂર્તિ સામે બળવો ઉઠાવ્યો. લોકંગમચીના શ્રી પૂજ્યોએ તે બંનેને ગરજ બહાર પાડી ફરી દીધા, પરંતુ તે બંનેએ પ્રચારવા માંડેલો મત ચાલ્યો.

તે બંનેએ ફેલાવેલા નવા મતને “દુલક મત”નું ઉપનામ મળ્યું. એ સપ્રદાયનું બીજું નામ “સાધુગાર્ગ” અથવા “સ્થાનકવાસી” પણ છે.

આ દુલકીયા (સ્થાનકવાસી) અને લોકંગમચીના અનુયાયીઓમાં ક્રિયા અને શ્રદ્ધામાં દિનરાત બેરુન અંતર છે, સ્થાનકવાસીઓ લવજી મકપિના તથા ધર્મસિંહજી સુનિના અનુયાયી છે.

મૂર્તિપૂજના વિરોધીઓ પણ મૂર્તિપૂજને

માને છે તેના દાખલા

સુસજ્જમાનો

મૂર્તિપૂજના સૌથી પ્રથમ વિરોધી મહમ્મદ છે.

એક મુસ્લીમ પોતાના છટ્ટની મૂર્તિને મીઠી રીતે માનવાનો છંડાર કરે છે. તો પણ એક નાની શી મૂર્તિ અને તેના અરધરોની બંદિને બદલે તેના ગળામાં આખી મસ્જદ, મસ્જદનો સમસ્ત આકાર

રાખવામાં આવે છે, જે તેવા સંસાર સ્થિત પુરુષની પણ તસવીર રૂપે રહેલી મૂર્તિના દર્શનથી સ્વાયં સાધી શકાય એમ માને છે. તો સર્વજ્ઞ સર્વ શક્તિમાન અને શુરના પણ શુર એવા પરમેશ્વરની મૂર્તિના દર્શન વગેરેથી સ્વ-ધર્ષિ ન સાધી શકાય એમ કેમ માની શકાય ?

વળી આયં સમાજો પણ અગ્નિને પૂજે છે, તેમાં ઘી વગેરે નાખી હોમ કરે છે તો તે અગ્નિ શું જડ નથી? વળી સૂર્યની સામે ઊભા રહી ઈશ્વર પ્રાર્થના કરે છે તો ને સૂર્ય વગેરે જડ નથી? છે, તો તે પરમેશ્વરની મૂર્તિથી દૂર કેમ ભાગે છે?

સ્થાનકવાસીઓ

સ્થાનકવાસી વર્ગ પોતાના પૂજ્યોની સમાધિ, પાકુકા, મૂર્તિ, ચિત્ર, ફાટાઓ બનાવીને ઉપાસના કરે છે. દર્શન માટે દૂર દરથી આવે છે અને દર્શન આદિ કરી પોતાને કૃતજ્ઞ માને છે.

એ રીતે દરેક પુથના કુલુયાયીઓ પોતપોતાને પૂજનીય વસ્તુના આકારને કોઇને કોઇ રીતે પૂજે જ છે. તેથી મૂર્તિ આખાળ પડિત સર્વ કોઇને માન્ય છે. છતાં ‘અમે નથી માનતા’ એમ જોઓ કહે છે તેઓ ખરેખર માતા મે વળ્યા ની જેમ અસત્ પ્રજાપ કરનારા છે.

—લેખકના પ્રતિમા પૂજન પુસ્તકમાંથી સકલિન.

જેમકે—મનવાન મનવાની ઈચ્છાવાળાના દેવ કુમેર યર્ધ શકે છે, એ વીતરાગી શાંત મુદ્રાવાળા દેવ નથી, પિતૃભક્તિની ઈચ્છાવાળાના દેવ કુમાર, રામ કે રાવણુ યર્ધ શકે છે. પણ વીતરાગી દેવ નહિ અને એવી જ રીતે બીજી બીજી ઈચ્છાવાળાઓનું પણ સમજ લેવું.

અહીં આપણે તો શાંતિપથ-મોક્ષમાર્ગની વાત કરીએ છીએ. એટલે દેવળ શાંતિની પ્રાપ્તિની ઈચ્છા માટે જ દેવની શોધ કરવાની છે અથવા તો દેવની પરીક્ષા કરવાની છે. શાંતિના દેવ તો વીતરાગી શાંત રસપૂર્ણ જ હોય. બીજા નહિ. કારણકે અભિપ્રાયથી વિપરીત ગમે તેને આદર્શ બનાવીને તેની ઉપાસના કરવામાં આવે તો અભિપ્રાયની પૂર્તિ થવી અસંભવ છે.

અભિપ્રાયશૂન્ય ઉપાસનામાં જાણે એ નિયમ લાગુ ન થાય પણ અહીં તો સાચી પૂજા કે ઉપાસનાની વાત કરીએ છીએ ત્યાં અભિપ્રાય સામેક્ષ હોવાથી એ નિયમ અવશ્ય લાગુ પડે છે.

પૂજા શું ?

બીજો પ્રશ્ન છે—પૂજા શું ? શાંતિના અભિપ્રાયને મૂર્તિને માટે—

- (૧) શાંતિમાં તલ્લિન કેાઈવ્યક્તિ વિશેષનેનજર સામે રાખીને અથવા
- (૨) એ જ વ્યક્તિનું કેાઈ ચિત્ર આંખો સામે રાખીને અથવા
- (૩) એ વ્યક્તિ કે તેનું ચિત્ર અતરંગમા મનની સામે રાખીને અથવા

(૪) શાંતિના યથાર્થ જીવન-આદર્શને મનમાં સ્થાપિત કરીને, ચોડીવારને માટે અથવા અમુક સમયને માટે બીજા સર્વ સંકલ્પ વિકલ્પને છોડી દઈને, એ આદર્શની શાંતિના આધાર ઉપર નિજ શાંતિનું પોતાની અંદર કિંચિત વેદન કરતાં તેની સાથે તન્મય થઈ જવું એ અતરંગ ઉપાસના અથવા પૂજા છે.

અને એ શાંતિના મધુર આસ્વાદને વશ રહી, નિમિત્તરૂપ એ આદર્શ પ્રત્યે સાચુ જહુમાન ઉત્પન્ન થઈ જાવ ત્યારે પોતાની હીનતાઓને

સામે રાખીને, એ હીનતાઓ દૂર ચનાની ભાવના ભાવતા, એ આદર્શમાં પ્રગટ દેખાતા ગુણોની પ્રાપ્તિને માટે અને પ્રકારે પ્રાર્થના કરવી તે બાહ્યપૂજા છે.

આ બંને પ્રકારની પૂજાઓમાં અતઃગ પૂજા જ યથાથ, પૂજા છે. એના વિના બાહ્યપૂજા નિરર્થક છે.

પૂજાની આવશ્યકતા શા માટે ?

અહીં એ પ્રશ્ન થઈ શકે છે કે—અતઃગ પૂજા એટલે શાંતિનું વે ન જ પ્રધાન છે તો પછી બાહ્યપૂજાની આવશ્યકતા શા માટે ?

પ્રથમ ભૂમિકામાં રહેલા જીવને પણ સ્વતંત્ર રૂપથી શાંતિનું વેદન બાધીને તેમાં સ્થિતિ કરાવવાની યોગ્યતા હોત તો આ પ્રશ્નની આવશ્યકતા જ ન રહેત.

પરંતુ શાંતિથી ખિતકુચ અનભિચ, અબળજી જીવે કદી શાંતિ જોઈ નથી, શાંતિનું નામ સાબળું નથી તેમ શાંતિનો અનુભવ કર્યો નથી એની દશામાં શાંતિમાં સ્થિતિ કરીને અતઃગ પૂજા કરવાનું કેવી રીતે સંભવિત થઈ શકે ?

જ્યાં સુધી શાંતિનો પરિચય કરી ન લેનાય ત્યાં સુધી કોઈ પણ શાંત જીવની સાંનિધ્યમાં રહેલું આવશ્યક છે. કારણ કે શાંતિ એની કોઈ વસ્તુ નથી કે જે શબ્દોથી બતાવી શકાય અથવા નિરાણમાં શિખતી શકાય તેમજ શાંતિ શબ્દનું રટણ કરવાથી પણ તેને બાધી શકાતી નથી એ તો કોઈ સૂક્ષ્મ આંતરિક સ્વાદનું નામ છે કે જેનું વેદન કરી શકાય છે અથવા કોઈના જીવન પરથી અનુમાન કરીને કિચિત બાધી શકાય છે.

એટલું જ નહિ પણ શાંતિનો પરિચય પ્રાપ્ત કરી લીધા પછી પણ નિરતર તેમાં સ્થિતિ રાખી શકે એટલી શક્તિ પણ પ્રથમ અવસ્થામાં હોવી અસંભવ છે. તેથી જ્યાં સુધી સ્વતંત્ર રૂપથી શાંતિના રસાન્નાદનમાં લય ચનાની યોગ્યતા ન આવી

જાય ત્યાં સુધી બાહ્ય પદાર્થના આશ્રયની આવશ્યકતા છે. અને એ પ્રયોજનના અર્થે જ અંતરંગ સાપેક્ષ બાહ્ય પૂજા છે.

અલખત, આગળ જતાં હ્રસ્વ ભૂમિકામાં આવી જવાથી બાહ્યપૂજાની કોઈ આવશ્યકતા રહેતી નથી, પરંતુ આ પ્રથમ દસામાં રહેતા ગૃહસ્થ માટે તો બાહ્યપૂજા અત્યંત આવશ્યક છે.

દેવના આશ્રયની શી આવશ્યકતા ?

કોઈ પણ બાહ્ય જીવનનો આશ્રય સીધા વિના શાંતિનો પરિચય કેમ નહિ યર્ષ શકે? શાંતિ એ જીવનનો નિઃસ્વભાવ છે તો સ્વતંત્ર રૂપથી તે કેમ જાણી શકાતી નથી ? એમના જીવનની શાંતિ આરામાં કેવી રીતે આવી શકે ? અને એમની શાંતિ અને આધ્યાત્મિક વિના મને શાંતિનો સ્વાદ કેવી રીતે ચખાડી શકે ?

આવા આવા અનેક પ્રશ્નો ઉપરિચિત થાય છે. તેથી તેનો વિચાર કરી લઈએ.

પહેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર તો ઉપર અપાર્થ ચૂક્યો છે કે જેને આજ સુધી જોયેલ નથી કે અનુભવેલ નથી તેને પરના આશ્રય વિના કેવી રીતે જાણી શકાય ? જેમ કે એક વસ્તુને આકાર જ ને ધ્યાનમાં ન હોય તો તે વસ્તુ બનાવવાનું કારખાનું કેવી રીતે કાઢી શકાય ? એ વસ્તુને એક નમૂનો પહેલાં નજર સામે રાખ્યો હોય તો પછી તેવી બીજી અનેક વસ્તુઓ બનાવી શકાય. પછી તો એ નમૂનાની પણ આવશ્યકતા ન રહે. પણ સર્વજ્ઞાતમાં તો તેની અત્યંત આવશ્યકતા છે.

બીજો પ્રશ્ન એ છે કે—સ્વતંત્રરૂપથી કેમ જાણી શકાતી નથી ? પરંતુ તેનો નિષેધ જ કોણે કર્યો છે ? સ્વતંત્ર રૂપથી પણ અવશ્ય જાણી શકાય છે પણ જેણે તેનો પહેલાં પરિચય કર્યો હોય તેનાથી જ જાણી શકાય, બસે તેનો પરિચય કર્યા પછી તેને છોડી દીધો હોય.

પરંતુ અહીં એટલું નિષેધ-ધ્યાનમાં રાખવું કે પરિચય છોડી

દીધાં ઝાઝો સમય થઈ ગયો હોય તો ને પરિચય અન્યંત હુસ્ત થ' ગયો હોય અને તેથી પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ માદ ન આવે, ત્યારે તે પણ ફરીથી બાલના આશ્રયની આવશ્યકતા રહેશે.

દેવથી અને શાંતિ કેવી રીતે મળે ?

ત્રીજો પ્રશ્ન છે કે—દેવના જીવનની શાંતિ મારામાં કેવી રીતે આવી શકે ?

બહુ સુદર પ્રશ્ન છે. બિલકુલ ઠીક વિચાર છે. વાસ્તવમાં ખીમ કોઈની શાંતિ મારામાં કદાપિ આવી શકે નહિ. એમની શાંતિ એમની સાથે અને મારી શાંતિ મારી સાથે જ રહેશે.

એમની શાંતિ એમના પુરુષાર્થથી ઉત્પન્ન થયેલી છે અને મારી શાંતિ મારા પુરુષાર્થથી મારામાં ઉત્પન્ન થશે. એમની શાંતિનો ઉપયોગ સ્વયં તેઓ જ કરશે. એવી જ વસ્તુની સ્વતંત્રતા છે. માટે દેવ અને શાંતિ આપવાને સમર્થ નથી.

પરંતુ એમનાથી એટલો લાભ તો અવશ્ય છે કે તેમનો નમ્રનો જોઈને એ પરમ પરોક્ષ રહસ્યનું કંઈક અનુમાન કરી શકું, તે પણ જો બુદ્ધિપૂર્વક પુરુષાર્થ કરું તો.

જેમ કારખાનું કાઢવાવાળાને કોઈ નમ્રનો આપતું નથી પણ એને જ ને વસ્તુને જોઈને અનુમાનના આધાર પર તેના સંબંધી પરિચય પ્રાપ્ત કરી લીએ છે. તેવી જ રીતે શાંત સ્વરૂપ અને આદર્શરૂપ બ્યક્તિ અને કંઈ આપતી નથી. પણ હું એને જ તેમની સુખાદૃષ્ટિ, તેમનું શાંત પરિભ્રામણ, તેમના જીવનની શાંત ક્રિયાઓ જોઈને અનુમાનના આધાર પર શાંતિ સંબંધી કંઈક પરિચય પ્રાપ્ત કરી શકું છું.

અહીં એ વાત વિચારણીય છે કે—અનુમાનના આધાર પર કોઈના જીવનને કેવી રીતે જાણી શકાય ? આના સંબંધમાં એક દાહાંત છે.

એક જિજ્ઞાસુએ એક વખત તેના ગુરુ પાસે જઈને કહ્યું—પ્રત્નો ? કંઈક દિતકારી ઉપદેશ આપીને મારું કેળાણ કરો.

ગુરુ—બાઈ ! તું ઉપદેશ તો આપીશ પણ તેથી તને કંઈ લાભ થશે નહિ કારણ કે હું તો બે ચાર વાક્યો જ કહી શકું છું. એટલે તેનું રહસ્ય તું સમજી શકીશ નહિ. એવો ઉપદેશ તો તે આગળ પણ સંભળેલો છે પણ ઉપદેશ સાંભળવા માનથી કંઈ પ્રયોજન સિદ્ધ થઈ જતું નથી. માટે તું પ્રખ્યાત શેઠ સાંતિસ્વરૂપ પાસે જઈ અને તેમની પાસે રહીને ધીરજથી ઉપદેશ સાંભળજે.

નિરાસુ શેઠજીની કુકાને પહોંચી ગયો અને ગુરુની આજ્ઞા કહી સમજાવી. શેઠે તેને કુકાનાં તેમની પાસે બેસી રહેવાનું કહ્યું. શેઠ બહુ મોટા વ્યાપારી હતા. ફરશજ લાખોનો વેપાર. મુનિમ ગુમાસ્તાનો તો પાર નહિ.

નિરાસુ વિચારવા લાગ્યો—ગુરુજીએ શેઠની પાસે શું સમજાવે મોકલ્યો હશે તે સમજાતું નથી. અહીં શું ઉપદેશ મળશે ? આ વિચારા શેઠ પોતે જ ઉપદેશને પાત્ર છે. એ પોતે જ જન્મજન્મમાં ક્ષેત્ર પડ્યા છે. આત્મકલ્યાણ શું એની નો તેમને ખબર પણ નહિ હોય. પરંતુ ગુરુની આજ્ઞા છે એટલે અહીં રહેવું તો જોઈશે જ.

બે મહિના વીતી ગયા પણ શેઠે તો એક સપ્તદેશ ઉપદેશને સમજાવ્યો નહિ. નિરાસુ તો નિરાશ થઈ ગયો. પણ ગુરુજીએ ધીરજથી રહેવાનું કહ્યું હતું તેથી વખત નકામો ગુમાવાય છે એમ જાણવા છતાં પણ શેઠની પાસે રહેવાનું ચાલુ રાખ્યું.

ખીજે એક મહિના વીતી ગયો ત્યાં એક દિવસ મુનિમજી બહુ ગભરાયલા ગભરાયલા શેઠજીની પાસે આવ્યા પણ ગભરાટ એટલો બધો કે મોઢામાંથી શબ્દ જ નીકળી શકે નહિ.

શેઠજીએ પૂછ્યું—કેમ ગભરાયલા જેવા દેખાવો છો ?

મુનિમે દિમિત એકઠી કરીને કહ્યું—આ તારે આગ્યો છે. વઢાણમાં ચાર કરોડનો માત્ર આપણે મોકલ્યો હતો તે બધો ફૂલી ગયો.

શેઠજી તદ્દન શાંતિથી બોલ્યા—તો શું થયું ? પ્રભુની કૃપા છે. જાઓ, તમારું કામ કરો.

અને જાણે કાંઈ જ બન્યું ન હોય તેમ શેઠજી પોતાનું કામ કરવા મડી ગયા. આ જોઈને જિજ્ઞાસુને બારે આશ્ચર્ય થયું. પણ શું બોલવું તે નહિ સજ્જવાથી માંન રહ્યો.

બીજા બે મહિના ગયા અને એક દિવસ વળી એક બીજી ઘટના ઘટી. આ વખતે મુનિમજી બારે દુર્વમાં દોડતા દોડતા શેઠ પાસે આવ્યા અને એકદમ બોલી જઈયા—શેઠજી, શેઠજી, બારે આનંદના સમાચાર છે. ભાગ્ય ખુલી ગયું ?

શેઠજી—શું છે ? શાંતિથી વાત કરો.

મુનિમજી—પેલા સોદામાં દર કરાડનો સાબ થશે. જાઓ

તો હું કેવળ મેનેજર છું. વેપારના માલીક તો પ્રજા છે. આખા વિશ્વમાં તેમના જ વ્યાપારની અનેક શાખાઓ છે. કોઈ વખત એક શાખામાંથી બીજી શાખામાં રૂપીઆ મોકલી આપે છે. તેમ કોઈ વખત બીજી શાખામાંથી આ શાખામાં મોકલી આપે છે. હું તો ફક્ત નામ લખીને જમા કરા છું. બીજી બાબતથી મને કોઈ મતલબ નથી.

શબ્દોથી ત્રણ કાળમાં પણ મમળવી ન શકાય તેવું સામ્યતાનું સમભાવનું રહસ્ય જિજ્ઞાસુને એક ક્ષણમાં સમજાઈ ગયું.

એ જ રીતે પૂણું આદર્શ કે જીવન ઉપરથી પૂણું શાંતિ અમળી શકાય છે.

પૂજામાં કર્તાવાદ શા માટે

એવો પ્રશ્ન પણ બહુ સુંદર છે કે—તેમની શાંતિ મને આપ્યા વિના મને શાંતિનો સ્વાદ કેવી રીતે ચખાડી શકે ?

ઉપર બતાવ્યું કે પોતાની શાંતિનો પોતે જ ઉપભોગ કરવાને સમર્થ છે પણ કોઈને દેવાને સમર્થ નથી.

પરંતુ ઉપરની રીતે અનુમાનના આધાર પર શાંતિ ચબધી કાંઈક પરિચય પ્રાપ્ત કરીને હું પણ મારા જીવનમાં, મારા સંબાવણમાં એમના જેવી રીતે જ, એમના જેવા જ રૂપમાં વર્તન કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યું છું. તેમની મુખાકૃતિ ઉપરથી તેમની અત્યુર્બી દૃષ્ટિનું અનુમાન કરીને હું પણ અત્યુર્બી થવાનો પ્રયત્ન કરી છું. અને એ પ્રયત્નમાં દૃઢ રહેવાથી થોડા વખત પછી હું પોતે પણ અમૃતનો સ્વાદ અવશ્ય ચાખી શકું છું. એટલી સહાયતા મને મારા પ્રયોજનમાં તેમની પાસેથી મળે છે. અને એ સહાયતાના કારણથી જ “તેમણે મને શાંતિ આપી” એમ કહી શકાય છે. આમ કહેવું કેવળ ઉપચાર છે.

અહીં એમ પણ પ્રશ્ન કરી શકાય કે—જે પ્રજા કંઈ દઈ શકતા

નથી તો, ‘હે પ્રભુ, મને શાંતિ આપો’ એવી જાતના શબ્દોથી ભક્તિ શા માટે શરૂઆત આવે છે ?

પ્રથમ બરાબર છે સંદાતિ- રીતે એવી પ્રાર્થનાનો કશો અર્થ નથી પ્રાર્થનાના એ શબ્દોનો સત્યાર્થ માની લઈને પ્રભુ શાંતિ કે અશાંતિ અથવા સુખ કે દુઃખ આપવાવાળા માની લેવા એ વ્રમ છે, પરત્રતા પુરુષાર્થ હીનતા છે, સ્વપર ભ્રેષ્ઠી અનભિમતતા છે.

એમ સમજવાવાળા માત્રા દેવને આદર્શ રૂપથી સ્વીકારી લીએ તો પણ તેમને શાંતિની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી કારણકે—
“દેવ માગ ઉપર પ્રમથ થઈને માફ પ્રયોજન મિદ્ધ મરી દેશે મારે પોતાને તો નઈ કરવું નહિ પડે” એવો અભિપ્રાય રાખવાના કારણથી એ ઉપરોક્ત પ્રકારે પોતાના જીવનમાં કઈ વિશેષ પરિવર્તન કરવાનો પ્રયત્ન કરશે નહિ અને તેથી કઈ પ્રાપ્તિ કરી શકશે નહિ.

પોતાના જ ઉદ્ધમથી, પોતાની અદરના તેમની ઉપરના બહુમાનથી ઉત્પન્ન થયેલી કૃતઘ્નતા પ્રગટ કરવાને માટે અને તે ઉત્કૃષ્ટ આદર્શની સામે પોતાની હીન દશા રાખીને બન્નેમાં મહાન ફરક જોવાથી એમ જરૂર કહેવાઈ જાય છે કે—આ મહાન વિભૂતિ આપે જ પ્રદાન કરી આપે ન દીધી હોત તો મારા અધમથી પ્રાપ્ત કરવી અશક્ય હતી વગેરે.

પોતાની નિર્ભિમાનતા બતાવવા માટે વ્યવહારમાં પણ કહેવાય છે કે—આપની કૃપાથી આ કામમાં સફળતા મળી જશે આ આપનો જ બાળક છે આ આપનું જ મનન છે વગેરે વગેરે.

શબ્દોથી એમ કહેવા હતા એનો અર્થ તે શબ્દોથી સમગ્રતઃ છે તેવો નથી થતો. એવો જ પ્રકાર ભક્તિના સબધમાં સમજવો ભક્તિથી, નિરભિમાનતાથી, કૃતઘ્નતાથી શબ્દોમાં બસે પ્રભુને મર્તાદર્તા કહેવામાં આવે પણ તેનો અર્થ તેવી રીતે ગ્રહણ કરવો ન જોઈએ.

પૂજામાં પ્રતિમાની આવશ્યકતા શા માટે ?

દેવપૂજના વિષયમાં ચોથો પ્રશ્ન એ છે કે—પૂજામાં પ્રતિમાની આવશ્યકતા શા માટે ?

બહુ સુદર અને સ્વાભાવિક પ્રશ્ન છે. થોડો વિચાર કરવાથી તેનો ઉત્તર પણ પોતાની અદરથી જ મળી શકે છે.

સાક્ષાત દેવ આપણી નજર સામે હોય તો ખરેખર જ પ્રતિમાની આવશ્યકતા નથી રહેતી. સાક્ષાત સામે નહિ તો પણ આજુબાજુ નજીકમાં જ દેવ હોવાની સભાવના નથી. અને કદાચ આસપાસમાં ક્યાંક હોત તો પણ આવડા મોટા વિધમાં એકલા દેવ અર્ચનનો પ્રયોજન સિદ્ધ કેમ કરી શકે ? વિશ્વની સર્વ વ્યક્તિ તેમના દર્શન કેવી રીતે કરી શકે.

વ્યક્તિ અસંખ્યાત અને દેવ એક. બે ચાર પાંચ દેવ હોય તો પણ બધાની અભિલાષા પૂર્ણ થઈ શકતી નથી એક જ દિવસના દર્શનમાત્રથી કામ ચાલી શકતું હોત તો પણ સંભવિત હતું કે એ અભિલાષા છવિત દેવની ઉપસ્થિતિમાં શાંત થઈ જાત પરત્વે એવું પણ નથી. એ અભિલાષા તો નિત્યની છે. અને દેવ કોઈ એક અથવા માત્ર થોડી વ્યક્તિઓને માટે બધાઈને એક જ સ્થાન પર રહે એમ પણ કેમ બની શકે ?

તેથી કોઈ પણ કૃત્રિમ માર્ગ કાઢવો જ પડશે. આપણે પ્રુદ્ધિમાન મનુષ્ય છીએ. તિર્થંજ પશુપક્ષીને ઇચ્છા હોય તો પણ તે કોઈ ન કરી શકે. પણ આપણે તો ઘણું કરી શકીએ છીએ. તથા કૃત્રિમ દેવ બનાવીને આપણું કામ ચલાવી લઈ શકીએ છીએ. એ કૃત્રિમ દેવનું નામ છે—પ્રતિમા.

પ્રતિમા એ દેવની જ પ્રતિકૃતિ છે. તેમનું જ પ્રતિબિંબ છે. બધે જડ હોય, પાપાણની હોય પણ એવા કોઈ પણ પ્રકારની

પ્રતિમા બિલકુલ દેવના શરીરની બાહ્ય આકૃતિ સદૃશ હોય તે તે આપણું પ્રયોજન સિદ્ધ કરી દીએ છે. કારણકે આપણે એવો જ કંઈ સ્વભાવ હોય છે કે કોઈ પણ વ્યક્તિનું ચિત્ર જોઈ અથવા તેનું નામ સાંભળીને કંઈક એવા પ્રકારના ભાવ મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે કે જેવા ભાવ તે વ્યક્તિ સાક્ષાત્ હયાત હોય ત્યારે ઉત્પન્ન થાય આ એક સ્વાભાવિક મનોવિજ્ઞાન છે.

ચિત્રનો મન ઉપર પ્રભાવ

જડ ચિત્રોની પણ આપણા વિચારો ઉપર અસર થયા વિના રહેતી નથી, - દુઃશાસને દ્રોપદીના ચીર હરણ કર્યાનું ચિત્ર જોઈને માણસની રાવા જેવી દશા થઈ જાય છે. ઝાંસીની રાણી કે મહારાણી પ્રતાપનું ચિત્ર જોઈને માણસમાં ચૂરાતનની લાગણી આવી જાય છે પોતાની પ્રેમિકાનું ચિત્ર જોઈને મનમાં વિકાર ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

સીનેમાના પડ્ડા ઉપર હાલતી ચાલતી પ્રકાશની રેખાઓ માત્રને એક ક્ષણિક ચિત્રના રૂપમાં જોઈને શું થાય છે તે કોઈથી અગમ્ય નથી, જો કોઈ લાગણી ન થતી હોત તો ધન ખરચીને હજારો કરવા ત્યાં કોઈ ન જાત.

કોઈ એવું ચિત્ર જોવાથી માણસને રડવું આવી જાય છે તે શા માટે? એ પણ ચિત્ર જ છે, જડ ચિત્ર જે એક ક્ષણ પણ સામે ટકતું નથી. કોઈ પ્રત્યે દેવ થઈ જવાથી તેના ચિત્રનો અવિનય કરવાનો ભાવ કેમ આવી જાય છે ?

સ્વયંવરમાં સંયોગિતાએ પૃથ્વીરાજની પ્રતિમાના મળામાં શું સમજીને માળા પહેરાવી દીધી હતી ?

આપણા ઉપાસ્ય દેવના અથવા આપણા પોતાના ચિત્ર ઉપર પણ પડી જાય તો એકદમ દુઃખની લાગણી કેમ ઉદ્ભવે છે ?

સૌ કોઈ પોતાના મકાનમાં, પોતાના ઝારડામાં ચિત્રો શા માટે મૂકે છે ? જો આવી જોખા માટે જ રાખતા હોય તો અમે તે ચિત્ર

ટાંગવાથી રોબા કરી શકાય છે પણ તેમ નહિ કરતાં ચોતાની ખાસ પમદગી રુચિ પ્રમાણેના જ ચિત્રો કેમ ટાંગવામાં આવે છે ?

આ સર્વ દૃષ્ટાંતો ઉપરથી જડ ચિત્રોનો માણસના મન ઉપર કેવો મોટો પ્રભાવ પડે છે એ વાત સ્પષ્ટ સમજાઈ જાય છે. એવી જ રીતે દેવનું ચિત્ર જોઈને સ્વાભાવિક રીતે જ માણસના મન ઉપર તે ચિત્રનો કોઈ અદ્વિતીય પ્રભાવ પડે છે.

અને જ્યારે એ ચિત્રમાં આપણી ચોતાની વિશેષ કલ્પનાઓ ઉત્તરવામાં આવે, કલ્પનાનું તેમાં આરોપણ કરવામાં આવે ત્યારે તે પ્રભાવમાં અનેક ગણી વૃદ્ધિ થઈ જાય છે.

થોડા સતરના ધાગાઓથી બનેલી આપણા દેશની ધ્વજને જોયે લહેરાતી જોઈને દરેક દેશજન પ્રસન્ન થઈ જાય છે અને એ નાનકડા વસ્ત્રના ટુકડાને કોઈ અપમાનિત કરે તો ક્રોધ આવી જાય છે તે શા માટે ?

જ્યાં સાક્ષાત્ વેદન જોઈ શકાય છે ત્યાં તેનો ધનકાર કેમ કરી શકાય ?

એવું કાગળ એ છે કે ધ્વજનું કપડું કાપડની દુકાનમાં હવે ત્યાં સુધી તો તે સામાન્ય કપડું જ હવે. પણ ધ્વજ બનાવ્યા પછી તો તે આપણી કલ્પનાઓનો આધાર થવાથી તે સાધારણ વસ્ત્ર નહિ રહેતા તે બની મહા દેશની લાજ ! એ શક્તિ એ જડ વસ્ત્રમાં નથી પણ આપણી કલ્પનામાં એ સંકિત છે.

એ જ રીતે પાપાણ કે લાકડાના ટુકડા આદિમાં પણ દેવની કલ્પના કરવાથી એવી જાતના ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે કે જેના ભાવ જીવિત દેવને જોવાથી પણ થાય. અને એ પત્થર કે લાકડાનો ટુકડો દેવની આકૃતિને અનુરૂપ જ હોય તો પછી સોનામાં સુગંધ.

આકૃતિ માપેક્ષ અને આકૃતિ નિરપેક્ષ એમ બન્ને પ્રકારની પ્રતિમાઓ આજે જોવામા આવે છે એમકે સિતલી પ્રતિમાની આકૃતિ નિરપેક્ષ છે ત્યારે વીતરાગી ચાનદેવની પ્રતિમાની આકૃતિ માપેક્ષ છે પરંતુ માપેક્ષ આકૃતિનો પ્રભાવ મદગ્ગ રીને પડેલો પ્રતીત થાય છે તેનો પ્રભાવ નિરપેક્ષ આકૃતિમા અનુભવવામા આવેલો નથી તેનું કારણ એ અભવે છે કે નિરપેક્ષ આકૃતિને જોઈને શુદ્ધિપૂર્વક કલ્પનાઓને યાદ કરવાનું જોર મરુ પડે છે ત્યારે આકૃતિ માપેક્ષને જોઈને અશુદ્ધિપૂર્વક જ આપોઆપ જાગૃત થઈ જાય છે.

કુમામા તાત્પર્ય એ છે કે પ્રતિમાનો આપણા ઉપર મોટો પ્રભાવ નથી પડેલો એવું નથી, પ્રતિમાનો આપણી શુદ્ધિ ઉપર, આપણા મન ઉપર ઘરો મોટો પ્રભાવ પડે છે.

ઉપરની મત વાનો ઉપરથી તથા મિદ્ધાત નીમ્ને છે કે—

- (૧) ચિત્રનો આપણી મનોવૃત્તિ ઉપર મોટો પ્રભાવ પડે છે
- (૨) મોટા પશુ વસ્તુમા કલ્પના વિગેરે મરી લેવાથી તે વસ્તુમા તદ્દત જાવ સીતલા લાગે છે અને
- (૩) આકૃતિ નિરપેક્ષ પ્રતિમા મળતા આકૃતિ માપેક્ષ પ્રતિમાથી ચિત્ત ઉપર અધિક પ્રભાવ પડે છે

અને જે પ્રતિમાને આપણે કુપાસ્થ બનાવીને રાખી દોય તેમા આ તરો વાનો આવી જાય છે પાશુ, કાતુ વગેરે મોટા પશુ વસ્તુની પ્રતિમા દોય પશુ તેમા વીતરાગ આકૃતિનો આમેલુખ આપણે કે પ્રતિબિંબ નિવમાન છે અને તેમા આપણી વિગેરે કલ્પનાઓનું આરોપણ કરેલું છે તેથી તે પ્રતિમામા અને સ્થિત દેવમા આપણે મારે મોટું ફેર રહેતો નથી.

કલ્પનાઓનું બળ

કલ્પનાઓમાં મહાન બળ છે જેમમ ૧ કલ્પન કલ્પનાઓના ૧ ઉપર જ ગળ જની બેઠો ફરો અને વાત ચલાવી દીધી તેની

કાલ્પનિક સ્ત્રી ઉપરાંત શેખચક્ષીની જ વાત ન ચમત્ક્રમ. અરેખર આપણે બધા જ શેખચક્ષી છીએ.

મવારથી સાંજ સુધી આપણે પણ શેખચક્ષીની પેઠે જ કલ્પના કર્યા કરીએ છીએ. “પુત્ર થશે, તેના વિવાહ કરીશ, મુદર વહુ ઘરમાં આવશે, તેને દીકરો થશે. મારા બેળામાં બેસીને બેસશે. તોતકું તોતકું બોલાવવા લાગશે. થોડો મોટો થશે એટલે “દાદાજી” કહીને બોલાવશે વગેરે.”

આ બધી શેખચક્ષીની કલ્પનાઓ નહિ તો શું છે? છતાં આનંદ એવો આવે છે કે જાણે એ બધું નજરે જોતા દોષીએ.

એક બાબિચારી ફક્ત કલ્પનાના આધાર પર તેની પ્રેમિકાના ઘર પર પહોંચી જાય છે અને પ્રેમથી તેના અમનો સ્પર્શ કરીને કલ્પનામાં જ તેની માથે બાબિચારી સેવે છે. એ પણ શેખચક્ષીની જ કલ્પના નહિ તો શું છે? છતાં આનંદ એવો આવે છે કે જાણે સાક્ષાત્ પ્રેમિકાનો જ સ્પર્શ કરી ગયો હોય.

આની જ રીતે અનેક પ્રકારની રામવર્ધક કલ્પનાઓ કરી કરીને નિત્ય નિત્ય કદી હપ્તો તો કદી ત્રિપાદનો અનુભવ કર્યા કરીએ છીએ. આવું થાય છે એવો મૌને અનુભવ હોય છે, પ્રતીતિ હોય છે.

તો પછી એ સત્ય પ્રત્યે નકાર શા માટે? પ્રતિમાનો પ્રભાવ અને કલ્પનાઓની શક્તિ પ્રત્યે આજે નકાર (ઇનકાર) તારામાં વર્તી રહ્યો છે તેની ખાઇજા કોઇ પક્ષપાત હુખાઈ બેઠેલ છે. કોઈ સમ્રાટ પાકારી રહેલ છે. તું સાંપ્રદાયિક નહિ પણ એક વૈજ્ઞાનિક બનીને નીકળ્યો છે તો પક્ષપાતને ઘોઈ નાખ. અને આ મનોવિજ્ઞાનથી લાભ ઉઠાવ.

આજ સુધી મનોવિજ્ઞાનનો ખીજ દિશામાં પ્રયોગ કર્યો છે. દેવે એ પ્રયોગ આ દિશામાં કરે. એ તને માક્ષાતુ દેવના દર્શન થાય છે. આજ સુધી વૈજ્ઞાનિક બનીને દર્શન કર્યા નથી પણ સાંપ્રદાયિક

ખનીને જ દર્શન કરતો રહ્યો છે. અને તેથી જ ઉર્ધ્વની રાકાઓ ઉપજ થઈ હતી.

અભિપ્રાયને જરા ફેરવવાથી ક્રિયામાં મહાન અંતર પડી જાય છે. માટે અભિપ્રાયને હીક કરીને આગળ વધ. આવ અને જો આ પ્રતિમામાં શ્રવિત દેવ.

પ્રતિમા શું આપે છે ?

અરે બોળા પ્રાણી ! હજુ પણ સમજ્યો નહિ કે પ્રતિમા શું દીએ છે ? એ પાપાણુની મૂર્તિની દૃષ્ટિમાં કેટલું સામાન્ય છે ! ભાવના-શૂન્ય દેવાથી તને તે સામાન્ય કેમ આપે ? પક્ષપાતના ગદન અધકારમાં તારી આંખ જોઈ શકતી નથી, તન્મય થઈને શાંતિના દર્શન કર તો જ મમળમે કે પ્રતિમા શું આપે છે. કેટલું સામાન્ય છે એમાં !

પ્રભુનો વિશ્વાસ તારા જેવો પોયો નહોતો. આ ચૈતન્ય છે, ખીજું કંઈ નહિ એ વાત પર તે દંડ હતા. શરીર સાથે તેમને જરા પણ નાતો નહોતો. તો ખતાવ, શરીરની રક્ષા શા માટે કરે ? અને કદાચિત ઉપકાર યુદ્ધિથી રક્ષા કરી દેતે તો શરીરની રક્ષા કરતાં પોતે જ અરક્ષિત ન બની જાત ?

સમજ, ભગવાન, સમજ, રાગ કર્યો વિના શરીરની રક્ષા કરવાનો સંભવ છે ? અને રાગ આવવાથી જે શાંતિને માટે તેમણે એટલો પુરુષાર્થ કર્યો હતો તે શાંતિ સુરક્ષિત રહી શકે ? હવે ખતાવ કે શરીરની રક્ષાને માટે એટલે કે જે વસ્તુની રક્ષા એમને માટે તે સમયે ખિન્નકુલ નિષ્પ્રયોજન થઈ ચૂકી હતી તેને માટે રાગ કરીને પોતાની શાંતિનો ધાત કરવો, નિધિ લૂંટાવી દેવો, પોતાના જ હાથથી પોતાના જ મહાનમાં આગ લગાડી દેવી એમાં કંઈ યુદ્ધિ મત્તા હતી ? અને પ્રભુ એવી મૂર્ખતા શા માટે કરે ? અને એ જ આદર્શ આ પ્રતિમા પણ ઉપરિધિત કરી રહી છે.

ભીલ અને ગુરુદ્રોણાચાર્ય

દૃષ્ટાંત

પ્રતિમા સંબંધી મહાભારતનું આ પ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંત છે.

ભીલ નીચ કુળનો હોવાના કારણથી અચવા “ મારી શિષ્યવેલી ધનુર્વિદ્યાનો દુરપયોગ ન થાય, એનો ઉપયોગ પણ હિંસા માટે ન થાય ” એવા કારણથી ગુરુ દ્રોણાચાર્યે એ ભીલને ધનુર્વિદ્યા શિષ્યવવાની ના પાડી

ભીલની દૃષ્ટિમાં તો દ્રોણાચાર્ય તેના ગુરુ બની ચૂક્યા હતા. બલે તેમણે તેના શિષ્ય તરીકે સ્વીકાર ન કર્યો પણ તેથી તેઓ ભીલની બાવના કેવી રીતે બદલી શકે ? પ્રત્યક્ષ નહિ તો પરોક્ષ પણ ધનુર્વિદ્યા તો જરૂર શિખીશ. એવા દંઢ સંકલ્પ વાળો એ ભીલ વનમાં ચાલ્યો ગયો,

વનમાં કાચી માટીથી દ્રોણાચાર્યની પ્રતિમા બનાવી. અને તે

બનીને જ દર્શન કરતો ગ્લો છે અને તેથી જ ઉપરની શકાઓ ઉત્પત્તિ થઈ હતી.

અભિપ્રાયને જરા ફેરવવાથી ક્રિયામાં મહાન અતર પડી જાય છે. માટે અભિપ્રાયને ઠીક કરીને આગળ વધ આવ અને જે આ પ્રતિમામાં જીવિત દેવ

પ્રતિમા શુ આપે છે ?

અરે બોળા પ્રાણી ! હજુ પણ સમજ્યો નહિ કે પ્રતિમા શું દોષ છે ? એ પાપાણની મૂર્તિની દૃષ્ટિમાં કેટલું સામાન્ય છે ! ભાવના શૂન્ય દોવાથી તને તે સામાન્ય કેમ આપે ? પક્ષપાતના મદન અધકારમાં તારી આખ જોઈ શકતી નથી, તન્મય થઈને શાંતિના દર્શન કર તો જ મનભંગે કે પ્રતિમા શુ આપે છે કેટલું સામાન્ય છે એમાં !

ઠીક છે કે એ પોતાની રક્ષા સ્વયં કરી શકતી નથી કારણ કે તે જડ છે પરંતુ તે મારી રક્ષા તો જરૂર કરી શકે છે હાથ મગનને આરસી શુ ? ઉપરની રીતે દર્શન કરીને જોઈ લે પોતે સ્વયં રક્ષા નથી કરતી તો તેમાં શુ નવાઈ છે ? જેની આ આકૃતિ છે એ જીવિત પ્રભુ પણ સ્વયં પોતાના શરીરની રક્ષા કરતા નહોતા અનેક સંમિતઓના અને નહિઓના બહાર દોવા છતાં, આ પૃથ્વીને એ આગળી પર ધ્રુમાવવાની સંમિત દોવા છતાં પણ પોતાના શરીરની રક્ષા નહોતા મતા.

નિજ શાંતિની રક્ષા માટે જીવિત પ્રભુ હંમેશા જાગૃત રહેતા અને આ તેમની પ્રતિમા પણ એમ જ નિજ શાંતિની રક્ષા કરી રહી છે.

શકે? એમણે તો બીજને વિદ્યા શિખગવત્રાની જ ના પાડી દીધી હતી, તેથી ગુરુ ખોલી બેઠા—નહિ, હું ગુરુ ન હોઈ શકું. તું જુદું બોલે છે. તારા ગુરુનું નામ તું મારાથી છુપાવવા માગે છે.

બીજ ગુરુને હાથ ચાલીને તેમને તે પ્રતિમા પાસે લઈ ગયો અને ક્યું—આપને વિદ્યાસન આવનો હોય તો જોઈ લીઓ. આ રહ્યા મારા ગુરુ.

અને ગુરુ દ્રોણની આંખ ખુલી ગઈ. તેમને વાંતનું શબ્દ સમજાઈ ગયું.

જડ પ્રતિમા શુ દઈ શકે, દેવી રીને દઈ શકે? એમ સંકા કરો છો ને! તો જુઓ, જડ પ્રતિમા આ રીને દઈ શકે છે, સમજ્યા?

હે કલ્યાણાર્થી! હવે પક્ષપાત છોડી દે. કોઈ બીજના માટે નહિ પણ તારા પોતાના કલ્યાણ માટે. “મારા મનમાં ભગવાન બેઠા છે. પ્રતિમાના દર્શન કરવાની શી જરૂર છે?” એવા બહાના છોડી દે. એમ માનીને જ તું તારી શાંતિનો ધાત કરી રહ્યો છે.

ભગવાન શબ્દનું નામ ને કઈ ભગવાન નહિ. ભગવાન તો જીવનનો એક આદર્શ છે અને તે આદર્શ તું સાક્ષાત્ ભગવાન પાસેથી અથવા તેમની પ્રતિમા પાસેથી શિખી સમજી શકે છે. સાક્ષાત્ ભગવાન વર્તમાન સમયમાં નથી. માટે તેમની પ્રતિનિધિ આ પ્રતિમાનું સંસ્કૃતિ લે અને તારું કલ્યાણ કરે.

મંદિરની આવશ્યકતા શી છે?

પ્રથમ ઉત્તમ અને સ્વાભાવિક છે. એનો હિતર મુખ્ય પ્રયોજન અથવા લક્ષ્યનો વિચાર કરવાથી મળી જશે.

પ્રયોજન અથવા લક્ષ્ય છે—શાંતિ જોખ્ખે છે.

મક્ષા, શાંતિ શુ છે અને શાંતિનો ધાત કણે કયો છે?

શાંતિ જીવનો સ્વભાવ છે અને ધાત કરવાવાળો પણ જીવનો જ અપરાધ છે. શરીર, ધન, કુટુંબ આદિ મળધી અનેક નવા નવા વિકલ્પો, ઇચ્છાઓ, ચિંતાઓ ઉદે છે આ વિકલ્પો દયાઈ ભય તો તો જીવને શાંતિ જ છે

શાંતિ માટે વિકલ્પને દબાવવા

ખરે કહીએ તો શાંતિ પ્રાપ્ત કરવાની નથી પણ અશાંતિ દૂર કરવાની છે. એ વિકલ્પો, ઇચ્છાઓ અને ચિંતાઓને દૂર કરવાની છે એ જ થાય તો પછી શાંતિ જ છે, જીવનો સ્વભાવ જ શાંતિ છે. પ્રાપ્ત સ્વભાવની પ્રાપ્તિ શી કરવાની ? જે પદોત્તેથી જ જીવની પાસે છે તેને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયાસ જ કેમ હોય ? સ્વભાવ કદી વિચ્છેદ જતો નથી.

એટલે વિકલ્પોથી બાકુળ ગ્હેનાથ ત્યામુધી શાંતિ બહાર આવી સક્રિય નથી જો કે તે અદ્ય સ્વભાવમા પડી જ છે માટે વિકલ્પોને દૂર કરવાનો પ્રયાસ કરવાનો છે.

વિકલ્પ ક્રમે ક્રમે દબાવ છે

વિજળીનું બટન દબાવીએ કે પ્રકાશ બંધ. એવી રીતે કોઈ ક્રિયા વિગેરથી વિકલ્પોને એકદમ દબાવી શકાય ? નહિ, એવી વાત સમવિન નથી. વિકલ્પો, સરકાર ધીરે ધીરે જ સક્રિય પકડતા પકડતાં એક દિવસે પુષ્ટ થઈ જાય છે પણ એકદમ પુષ્ટ નથી થઈ જતા તેની જ રીતે કોઈ પણ સરકાર ધીરે ધીરે ક્રમ પૂર્વક જ તોડી શકાય છે. જ્યાં મુધી સરકાર સમુજ નજર ન થાય ત્યાં મુધી તેનાથી પ્રેરિત નિત્ય નવા નવા વિકલ્પ છોડી શકાતા નથી. ગળીને એક એકદમ દબાવી નથી શકાતો પણ ધીરે ધીરે એકો ૧૫ છે તેવી જ રીતે વિકલ્પનું પણ મનનનું.

અનુકૂળ વાતાવરણની મહત્તા

• વિકલ્પોને દર્શાવે માટે તો શુ પણ અમુક વખતને માટે પણ મપૂર્ણ રીતે ગણી શકાતા નથી પણ અમુક સમય માટે કોઈક રીતે દબાવી શકાય છે જેમ મોરશીઆ કે કોકેનના ઇન્જેક્શનથી થોડો વખત પીકાને દબાવી શકાય છે તેમ. તો કદ ક્રિયા, વિશેષથી વિકલ્પો થોડા વખત માટે પણ દબાઈ રહે તે બલુવાનુ છે.

બાલ વાતાવરણનો વિચારોની સાથે બારે મોટો સબધ છે. જુગારીઓના વાતાવરણમાં જુગારી અને શરાબીના વાતાવરણમાં શરાબી બની જવાય છે. એ જ રીતે નિર્વિકલ્પ વાતાવરણમાં નિર્વિકલ્પ પણ બની શકાય છે.

જો કે સ્વ-પર ભેદ વિજ્ઞાનમાં વસ્તુતઃ એનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે અને અન્ય દ્રવ્યનો અન્ય દ્રવ્ય પર કોઈ પ્રભાવ પડી શકતો નથી એમ ખતાવવામાં આવ્યું છે અને એ વાત પર મને વિશ્વાસ પણ છે. યુક્તિ આદિથી નિર્ણય પણ કર્યો છે. પરંતુ એ વિશ્વાસ હજુ સુધી સપૂર્ણ રીતે મારા જીવનમાં ઉતર્યો નોઈ શકતો નથી. પરાપૂર્વથી પરાક્રિત થઈ જવાના સંસ્કાર હજુ દૃઢ છે. એ બૂલ મારી જ છે. પણ એવા વાતાવરણમાં રહેવાથી જ એ બૂલ થાય છે. જે વાત અનુભવમાં આવે છે તેનો ઇન્કાર કરવાથી શો લાભ ?

વિકલ્પને દબાવવાના બે ઉપાય

• વિકલ્પને દબાવવાના બે ઉપાય છે—(૧) પ્રાપ્ત વાતાવરણમાં મનને દૃઢ રાખવું અને (૨) વાતાવરણ બદલી નાખવું.

પહેલો ઉપાય—સ્વ-પર ભેદ વિજ્ઞાનથી મનને એવું દૃઢ રાખવું કે બાલ વાતાવરણ તરફ દષ્ટિ નહિ કરતાં પોતાના માંત સ્વભાવને સક્ષમમાં લઈને અતરંગમાં નવું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરી લેવું. આ

ઉપાય તો સરસ છે પણ જીવની વર્તમાન પ્રાથમિક અવસ્થામાં તેમ ક્રમ તો મિત્રકુલ અમમય' હોય છે.

વાતને સમજવી સહેલી છે પણ એ વાતને કાર્યરૂપમાં મૂકવાનું જ અઘરું છે, કઠિન છે. સમજવામાં અને અદા કરવામાં બહુ મમય નથી લાગતો પણ તેને પૂર કરવામાં લાંબો સમય જોઈએ છે. દાસની નિષ્કૃષ્ટ અવસ્થામાં પણ યર્ષ શકે અને પોતાની શક્તિ ઉપરવટનો ન હોય એવો ઉપાય હોવો જોઈએ.

તેથી હવે બીજા ઉપાયનો વિચાર કરીએ.

બીજો ઉપાય—કુટુંબ સખધી ચિતાઓ સદિત કુટુંબના વાતાવરણમાં રહીને, ધનોપાજ્ઞની ચિતાઓ સદિત ધધામાં રહીને, શરીર સખધી ચિતાઓ સદિત શરીરની સેવામાં સલગ્ન રહીને પણ વિક્ષેપોથી અને બ્યાકુળતાઓથી બચવાનો પ્રયાસ કરવા છતાં પણ બચી શકાતું નથી. એવી પ્રાથમિક અવસ્થા છે તેથી હવે યોગ્ય વખત માટે પણ વાતાવરણ બદલવું જોઈએ. તો કેવા વાતાવરણમાં જવું ?

મંદિરની અનુકૂળતા

વાતાવરણ એવું હોવું જોઈએ કે ત્યાં જઈને વિક્ષેપ ઉત્પન્ન થાય તો તે વીતરાગના સખધીજ હોય, શાંતિ સખધીજ હોય. અને શાંતિના આદર્શ જીવિત દેવ અથવા તેમની પ્રતિમાનું શરણ મળવાનું પ્રયોજન સિદ્ધ થઈ જાય.

વર્તમાનમાં જીવિત દેવ તો મળા શકે તેમ નથી. એટલે તેમની પ્રતિમાથી જ લાભ ઉઠાવવો જોઈએ. પ્રતિમા ઘેર પણ રાખી શકાય. પરંતુ ધરતું વાતાવરણ જોઈએ તેવું અનુકૂળ થઈ શકે નહિ. તેથી મંદિરમાં જ શાંતિદેવનું શરણ લેવું એ જ એકસ્ફર છે.

વિકલ્પોનું શમન કરવા જોઈએ પૂરતું બળ હોય તો તો મંદિરની પણ આવશ્યકતા નથી. પરંતુ અનુભવથી જાણીએ છીએ

કે જીવનચર્યામાં વિકલ્પો હોવાવાને અદ્વૈતે ધણા વૃદ્ધિ પામે છે. માટે વિકલ્પના પ્રશ્નન માટે ઘર આદિનું વાતાવરણ પ્રતિકૂળ રહે છે અને મંદિરનું વાતાવરણ અનુકૂળ રહે છે.

અનુકૂળ વાતાવરણમાં રહેવાથી પુરુષાર્થ કરવામાં કમ બળ વાપરવું પડે છે. એાછી મહેનત પડે છે. જ્યાં સુધી આત્મબળ એાછું છે, જીવનની શક્તિ હીન છે ત્યાં સુધી પ્રતિકૂળ નિમિત્તનો ત્યાગ અને અનુકૂળ નિમિત્તના પ્રહુણની આવશ્યકતા રહે છે.

મંદિરમાં આવીને પણ પ્રતિમામાં જીવિત દેવના દર્શન કરીને શાંતિમાં લય થવાનો પ્રયાન કરવો જોઈએ. મંદિરમાં આવીને જો “આ મંદિર બહુ સુંદર છે, એના ચામચા પણ આરસના છે, એમાં ખૂબ ખર્ચ થયું હશે, દજી આમાં આટલી ખામી છે.” ઇત્યાદિ વિકલ્પોમાં પડી જવાય તો દેવ દર્શનનું કાર્ય ભૂલી જવાય અને મંદિરમાં આવવું નિરર્થક બની જાય.

મંદિરમાં આવીને વિકલ્પોમાં નહિ પડતાં યથાર્થ રીતે દેવદર્શનનું કાર્ય કરવું એ જ કર્તવ્ય છે. દેવદર્શન કે દેવપૂજામાં કાંઈ વિશેષ ફેરફાર નથી. દર્શન જ પૂજન છે.

—શાંતિપથ પ્રદર્શનમાંથી સામાર અનુવાદિત.

પ્રકરણ છવીશમું

મૂર્તિ સંબંધી પ્રશ્નોત્તર

લેખક

મુનિશ્રી ભદ્રંકર વિજયભાઈ મહારાજ

*

નોંધ

મૂર્તિને નહિ માનવા માટે સ્થાનકવાસીઓએ અનેક તર્કો ઉપજાવી કાઢી શંકાઓ ઉત્પન્ન કરી છે. તે શંકાઓને પ્રશ્નોમાં મૂકીને મુનિશ્રી ભદ્રંકર વિજયભાઈએ તેમના ‘પ્રતિમા પૂજન’ નામના પુસ્તકમાં તે પ્રશ્નોના સવિસ્તર ખુલાસા આપીને તે તર્કો-શંકાઓ વજુદ વગરની છે તે બતાવી આપ્યું છે. તે ખુલાસાઓ ખાસ સમજવા જેવા હોવાથી અત્રે તે ઉદ્ધૃત કરેલા છે. તે સર્વ પ્રશ્નોત્તરો ધ્યાનપૂર્વક વાંચીને ખરાબર સમજી લેવાની વાંચકોને ભક્ષામણ છે.

—ન. ગિ. શેઠ

*

પ્રશ્ન ૧—શ્રી મહાવીર સ્વામીના નિર્વાણ સમયે જે હજાર હર્ષની સ્થિતિવાળો ભસ્મમય બેસવાથી શાસનને ધક્કો લાગ્યો. પણ તે ઉતર્યા બાદ સત્યધર્મ પેદા થયો એમ કહેવાય છે. તો તેમાં તથ્ય શું છે ?

ઉત્તર—ત્યારે શું ભસ્મગ્રહ ઉતર્યા પહેલાં સત્ય ધર્મ ન હતો ? તે વખતે વિચ્છેદ યર્ષ ગયાનું ક્યા સૂત્રમાં લખ્યું છે ? શ્રી ભગવતી સૂત્રના વીશમાં શતકના આઠમા ઉદ્દેશમાં ભગવાને ફરમાવ્યું છે કે—

“ દે ગૌતમ ! આ જલ્પહીનના ભરતખડને વિષે આ અવસર્પિણી કાળમાં મારે શાસન ૨૧૦૦૦ એકવીસ હજાર વર્ષ પર્વત ચાલશે.”

આ સૂત્રપાઠમાં વિચ્છેદ ચવાનું કે પુનરુદ્ધાર ચવાનું કોઈ નામ-નિશાન પણ નથી. ઊલટું, એકસરખું ચાલવાનું કહ્યું છે.

વળી શ્રી કલ્પસૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

“ શ્રી વીર પ્રભુના નિર્વાણ બાદ બે હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા ભસ્મગ્રહ પ્રભુના જન્મનક્ષત્ર પર બેસશે. તેથી તે દરમ્યાન સાધુ સાધ્વીની ઉદય ઉદય પૂર્ણ નહિ થાય પણ ભસ્મગ્રહ ઉતર્યા બાદ સાધુ સાધ્વીની ઉદય ઉદય પૂર્ણ થશે.”

ગ્રહના જોરથી જન્મની પૂર્ણ નહિ થતી હોય તેમની જ પૂર્ણને ઉતર્યા પછી વિશેષ પ્રકારે થશે, તેથી બીજાને શું લાગે વળગે ?

એ મુળમ, શ્રી આનંદવિમળ સુરિ, શ્રી દેવ વિમળ સુરિ, શ્રી વિજયદાન સુરિ, શ્રી વિજયહીર સુરિ, જિનચંદ્ર સુરિ વગેરે આચાર્યોએ ક્રિયા ઉદ્ધાર કર્યા ત્યારથી ત્યાગી શુદ્ધ સાધુની માન્યતા અને પૂજ્યતા લોકોમાં દિવસે દિવસે વિસ્તરવા તથા વધવા લાગી, એ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે.

શ્રી કલ્પસૂત્રમાં એમ તો કહ્યું નથી કે—ભસ્મગ્રહની સ્થિતિવાળા બે હજાર વર્ષ સુધી દરમય ધર્મનો લોપ થઈ જશે. લોક હિંસાધર્મના કુરસ્તે ચડશે તથા તે ગ્રહ ઉતર્યા બાદ અગુક આચાર્ય ફરી દયામય ધર્મનો પુનરુદ્ધાર કરશે. તેથી તેમની ઉદય ઉદય પૂર્ણ થશે અને દયાની વૃદ્ધિ થશે.

જન્મ કોઈ એક સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો હોય તો પૂરા દિન ચયેથી તેને

જ પુત્ર પ્રાપ્ત થશે પણ ખીજને નહિ તથા રોગી પુરુષના રોગની સ્થિતિ પરિપૂર્ણ થયેથી તે જ માણસ માણે યશે પણ ખીજે નહિ

તેમ જન્મગ્રહના પ્રભાવથી જે મુનિ-રોગી પૂજનમકિત નહોતી થતી તેમની જ ભક્તિ પાછી ગ્રહ ઉત્પાદી થશે પણ ખીજની નહિ એવો સ્પષ્ટ અર્થ છાડી, મારી મચડીને ખોટો અર્થ કરવો તે સત્યને ઉતારી પાડવા ઘરાબર છે.

પ્રશ્ન ૨—પત્યરની ગાયને ઢોહવાથી જેમ દૂધ આપે નહિ તેમ પત્યરની મૂર્તિ પૂજવાથી પણ શુ કાર્ય સિદ્ધ થાય ?

ઉત્તર—પ્રથમ વાત તો એ છે કે ગાયનું દૃષ્ટાત અહીં લાગુ કરવું એ જ અવધરિત છે.

ગાય પાસેથી જેમ દૂધ લેવાનું હોય છે તેમ મૂર્તિ પાસેથી કાંઈ લેવાનું હોતું નથી ગાય જેમ દૂધ આપે છે તેમ મૂર્તિ કાંઈ આપતી નથી

પૂજક પોતે પોતાના આત્મામા છુપાએલા વીતરાગતા આદિ ગુણોને મૂર્તિના આલબનથી પ્રગટ કરે છે.

ખીજ વાત એ છે કે—જેમ પત્યરની ગાય દૂધ આપતી નથી તેમ સાંચી ગાય પણ ‘હે ગાય ! તું દૂધ દે’—એમ ઉચ્ચારણ કરવા માંથી દૂધ આપતી નથી તો પછી સાક્ષાત પરમેશ્વરના નામથી કે જાપથી પણ કાર્યસિદ્ધિ થવી જોઈએ નહિ અને પરમાત્માનું નામ પણ લેવું જોઈએ નહિ

જે શુભ ઉદ્દેશથી ઈશ્વરના નામનું સ્મરણ કરવામા આવે છે તે જ શુભ ઉદ્દેશથી પરમાત્માની મૂર્તિની ઉપાસના કર્તવ્ય યર્ષ પડે છે પરમાત્માનું નામ લેવાથી અત કરણની વિશુદ્ધિ થાય છે તેમ પરમાત્માની મૂર્તિના દર્શન આદિથી પણ અત કરણની વિશુદ્ધિ થાય જ છે

એ જ રીતે કેટલાક કહે છે કે—જેમ સિંહની મૂર્તિ આવીને મારતી નથી તેમ ભગવાનની મૂર્તિ પણ આવીને તારતી નથી

આવું કયન પણ અયોગ્ય છે. કારણકે 'સિદ્ધ, સિદ્ધ' એવું નામ લીધાની સાથે જ સું સિદ્ધ આવીને મારે છે? નહિ જ. તો પછી ભગવાનનું નામ લેવું પણ નિરર્થક રહેશે.

વળી સિદ્ધની મૂર્તિ માસ્ટી નથી તેવું મારણુ એ કહે-મારવામાં સિદ્ધને પોતાને પ્રયત્ન કરવો પડે છે, મરનારને નહિ. ત્યારે ભગવાનની મૂર્તિથી તરવામાં મૂર્તિને કાંઈ પણ પ્રયત્ન કરવાનો દોનો નથી, પરંતુ તરનારને પ્રયત્ન કરવાનો દોય છે. મુક્તિ મેળવવા માટે વ્રત, નિયમ, તપશ્ચર્યા મમય આદિની આરાધના પુરુષને કરવી પડે છે પણ—પરમાત્માને નહિ.

પરમાત્માના પ્રયત્નથી જો તરવાનું દોત નો પરમાત્મા તો અનેક શુભ ક્રિયાઓ કરી ગયા છે છતાં તેનાથી બીજાઓ કેમ ન તર્યા? પરંતુ તેમ બનતું નથી, એકે આધારથી જેમ બીજાની ભૂખ મટતી નથી તેમ ભગવાનના પ્રયત્ન માત્રથી બક્ષત વર્ગની મુક્તિ થતી નથી. બક્ષત વર્ગની મુક્તિ માટે તો બક્ષતવર્ગ પોતે પ્રયત્ન કરે તો જ સિદ્ધિ થાય છે. છતાં ભગવાનની મૂર્તિના આલંબનથી જીવને તપ, નિયમ આદિ કરવાનો ઉદ્દેશ્ય જરૂર થાય છે. અને તેથીજા “ભગવાનની મૂર્તિ તારે છે” એમ ઉપચારથી કહેવામાં કાંઈ પણ બાતની ઉલ્લેખ નથી.

પ્રશ્ન ૩—જઠને ચેતનની ઉપમા આપી શકાય ?

ઉત્તર—નરનુના ધર્મ અવંત છે. પ્રત્યેક ધર્મને આધીને વસ્તુને જુદી જુદી અનંત ઉપમાઓ આપી શકાય છે.

એક સાકડી ઉપર બાળક સ્થાવી કરે ત્યારે લાકડી જડ દોવા છતાં તેને ચેતન એવા ઘોડાની ઉપમા અપાય છે. પુસ્તક અચેતન દોવા છતાં તેને જ્ઞાન કે વિદ્યાની ઉપમા અપાય છે. એ રીતે સમ્યક્ જ્ઞાન તથા ધર્મ એ આત્મિક વસ્તુ દોવા છતાં તેને જડ એવા કદપદ્ધત્ત અને ચિંતામણી રત્નની ઉપમા અપાય છે.

વસ્તુના અનંત ધર્મ આથી કોઈ પણ ધર્મ લઈ તેના વડે જે જે પ્રકારનું મારું સાધી શકાય તે તે પ્રકારની ઉપમાઓ આપવાનો વ્યવહાર જગપ્રસિદ્ધ છે પરમાત્માની મૂર્તિથી પરમાત્માનું જ્ઞાન થાય છે તેથી તે મૂર્તિને પણ પરમાત્મા મ્હી શકાય છે

પાચસો રૂપીઆની હુડી કે નોટને લોકો પાચસો રૂપીઆ જ કહે છે વારત્તવિક રીતે જોતા રૂપીઆ એ તો ચાદીના કટકા છે અને નોટ હુડી એ તો કામળ અને સાહીસ્વરૂપ છે પરંતુ બન્નેથી કામ એકસરખું થવું હોવાથી બન્નેને રૂપીઆ જ કહેવાય છે

તેમ પરમાત્માની મૂર્તિ પણ પરમાત્માનો બોધ કરાવનાર હોવાથી તેને પણ પરમાત્માની ઉપમા આપી શકાય છે

પ્રશ્ન ૪—અક્ષરકારને જોવા માત્રથી જ્ઞાન થાય છે તેમ મૂર્તિને જોવા માત્રથી જ્ઞાન થતું કેમ દેખાતું નથી ?

ઉત્તર—અક્ષરકારને જોવા માત્રથી જ્ઞાન થાય છે એમ કહેવું એ ખોટું છે, અક્ષરકારથી જ્ઞાન થવા પહેલાં શિક્ષકદ્વારા તે અક્ષરોને ઓળખતા શિખવું પડે છે અક્ષરોને ઓળખ્યા પછી જ વાચના કે લખતાં શિખી શકાય છે

તેમ—શુરૂ આદિક દ્વારા આ દેવાધિદેવ થી વીતરાગદેવની મૂર્તિ છે એમના અજ્ઞાન આદિ દોષો નાશ પામ્યા છે તેઓ અનંત ગુણોએ સદિત છે દેવેન્દ્રોથી પણ પૂજિત છે તત્ત્વોનો ઉપદેશ મનારા છે મોક્ષને પામેલા છે અમારમગરથી તરી ગયેલા છે સર્વંત છે સર્વદર્શી છે દયાના સાગર છે પરિસદ્ધ અને ઉપમર્જોની દાજોને દહાવનારા છે અને સમાદિગદિત છે એવું જોમ જોમ જ્ઞાન થવું જાય છે તેમ તેમ મૂર્તિના દર્શન આદિ કરતી વખતે તે તે ગુણોનું જ્ઞાન અને સ્મરણ દહન થવું જાય છે

પ્રશ્ન ૫—સ્ત્રીની મૂર્તિ જોવાથી મત્સ્યકને કામવિકાર

ઉત્પન્ન થતો દેખાય છે પણ પ્રતિમા જોઈને ગદ્યાને વિરાગભાવ ઉત્પન્ન થતો દેખાતો નથી. તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—જેઓને મૂર્તિ ઉપર દેવ કે દુર્ભાવ છે તેઓને વીતરાગની મૂર્તિ જોવા છતાં શુભ ભાવ પ્રગટ થવો મુશ્કેલ છે. પરંતુ જેઓ દશબુકમાં જીવે છે તેમને તો શ્રી વીતરાગદેવની ચાંતસુદાના દર્શન થવાની સાથે જ શેષેશભ પ્રેમ ઉભરાવા સિવાય રહેતો નથી.

કોઈ પાપી આત્માને મુનિની ચાંત મૂર્તિ દેખીને પણ જેમ મનમાં ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન ન થાય તેમ જોણે મૂર્તિ પ્રત્યે દેવ કે દુર્ભાવ કેળવેલ હોય તેવા આત્માને મૂર્તિના દર્શનથી પણ ભક્તિ ઉત્પન્ન ન થાય એ ખનવા જોગ છે.

જગતનો સામાન્ય નિયમ તો એવો છે કે શુષ્કવાનની મૂર્તિ દેખીને તેના જોવા શુણો પ્રાપ્ત કરવા સહેજે ઉત્કંઠા થવા સિવાય રહે નહિ. છતાં તેમાં પણ અપવાદ હોય છે.

શ્રી આચારાંગ સત્રમાં ફરમાવ્યું છે કે—

જે આસવા તે પરિસવા

જે પરિસવા તે આસવા

સામાર્થ—પરિણામના વશથી જે આત્મવત્ કારણ હોય તે સવરત્ કારણ બને છે. અને જે સવરત્ કારણ હોય તે આત્મવત્ કારણ બને છે.

ઈશ્વાચિયુત પાપના ધરાદાથી ઘેરથી નીકળ્યા હતા. છતાં પરિણામની વિશુદ્ધિથી વાંસના દોરડા ઉપર નાચ કરતા કેવળ શાન ઉત્પન્ન કરી લીધું હતું.

ભરત ચક્રવર્તીનું અરીસા-ભુવનમાં રૂપ જોવા જેવું તે આત્મવત્ કારણ હતું. પણ સુદ્રિકાના પગ્વાથી શુભ ભાવનામાં આરંભ થતા તેમણે કેવળશાનને પ્રાપ્ત કર્યું.

તે જ ગીને માધુ મુનિગને સવર અને નિર્મંગલ મનુષ્ય છે હતા તેમને કુખ દેનાવી, તેમનું બુદ્ધ ચિત્તવચાથી તથા તેમની નિદા આદિ કવચાથી જીવ અશુભ ઈર્ષ્યા આત્મવશ છે પણ તેથી મધુ મુનિગનું પુનર્નિષ્કપણ નષ્ટ થઈ જતું નથી.

‘આભાત શ્રી ભગવાન મહાતીર દેવને જોઈને પણ સુગમ દેવ અને જોવાથીઆ વગેરેને માઠા ભાવ થયા. તેમા તેઓનો અશુભ ભાવ છે. એક કવિએ ક્યું છે કે—

પત્ર નૈવ કરારવિગ્ને, દોષો વચ્ચતસ્ય કિન્
દહ્મકો ન વિગેક્ષતે મદિ દિવા સૂર્યમ્ય કિ દૂષકમ્ ।

ધર્મો નૈવ પતન્તિ વ્રાતક મુક્તે, મૈત્રસ્ય કિ દૂષકમ્
*પત્ર માગ્ય વિધિના છલાટ લિખિત. દૈત્ય કિ દહમ્ય ॥

અથવા બીજી રીતે જોઈએ તો જેમ ચંદ્ર આદાર કરવાથી ખાનાર મનુષ્યને મુખ મળે જ અને અપદ્મ બોળન કરવાથી બોળન કરનારને જ દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. પણ આદારમાં વપરાયલી વસ્તુને કોઈ ચતું નથી.

તે જ પ્રમાણે ધર્માત્મ-મૂર્તિની સ્તુતિ ભક્તિ કે નિંદા હીલન કરવાથી અલિપ્ત ધર્માત્માને કોઈ ચતું નથી. પરંતુ નિંદક પોતે જ દુર્ગતિનું કર્મ ઉપાજન કરે છે અને પૂજક શુભ કર્મોપાજન કરી સ્વયમેવ સુમતિનું ભાગન જને છે.

બીજી વાત વિચારવાની એ છે કે—પ્રજાગારી મહાત્માઓને જીની મૂર્તિ જોવાનો નિષેધ કર્યો. પરંતુ સાક્ષાત જીના હાથે આદાર પાણી લેવાનો નિષેધ કર્યો નહિ.

જોઆ દર્શન કરવા કે વદન કરવા આવે, કલાકો સુધી વ્યાખ્યાન સાંભળવા બેસી રહે. ધર્મચર્યા સખધી પૂજપરજ કે વાર્તાલાપ કરે, ક્ષત્રાદિ કાર્યોમાં જીનો માક્ષાત પરિચય હોવા છતાં નિષેધ ન કર્યો અને જીના ચિત્રામણવાળા મકાનમાં વસવાનો નિષેધ કર્યો તેનું શું કારણ ?

ચિત્રામણની જીની આકૃતિ માત્રથી કાઈ આદાર પાણી મળી શકતા નથી કે બોલતું ચાલતું ચર્ચ શકતું નથી. ચિત્રામણની જી જીની રૂપરૂં કરી શકતી નથી. છતાં શાસ્ત્રકારોએ તેનો નિષેધ કર્યો. કારણ એટલું જ કે—

ચિત્ર કે મૂર્તિ તરફ જેવી ચિત્તની એકાગ્રતા થાય, મનમાં ખરાબ સંકલ્પ વિકલ્પ હોય, ધર્મધ્યાનમાં જાધા પહેંચે તથા કર્મ-બંધન ધરાવના પ્રયત્નો ઉપરિચલ થાય તેવા, ધર્મનિમિત્તે સાક્ષાત પરિચયમાં આવનાર જી-પ્રસન્નમાં સજાયતા નથી. કારણકે ત્યાં અશુભ માર્ગે ચિત્તની એકાગ્રતા કરવાનો અવસર સાધુને બાગ્યે જ મળે છે.

ત્યારે, મકાનમાં જીની મૂર્તિ કે ચિત્ર હોય તો તે તરફ વારવાર ધારી ધારીને નિહાળવાનું અને તેમાં ચિત્તની તથા મનની હીનતા

યવાનું અવસ્થા બની આવે તથા પરિણામે દિનમાં કામ વિકારો નાશ પડે અને ધર્મ આવે એ વગેરે અનિષ્ટોનો પૂરેપૂરો ભય છે.

સૂત્રકાર મહર્ષિઓની આજ્ઞા નિષ્પ્રયોજન કે વિના વિચારે દોષ શકે નહિ એ ઉપરથી નિશ્ચય થાય છે કે મનને સ્થિર કરી શુભ ધ્યાનમાં લાવવા માટે શુભ એવું સ્થિર આલબ્ધન શ્રી જિનરાજની શાંતમૂર્તિ જેવું બીજું એમ પણ નથી.

આથી બીજી વાત એ પણ સિદ્ધ થાય છે કે ઉત્તમ ધ્યાન અને મનની એકાગ્રતા પ્રત્યેની અપેક્ષાએ શ્રી જિનમૂર્તિનો દરજ્જો સાક્ષાત જિનરાજ કરતા પણ વધી જાય છે અને એવા જ કારણે શ્રી રાયપસેણીય આદિ શાસ્ત્રપ્રધાના સાક્ષાત તીર્થંકર દેવને વહન નમસ્કાર કરતી વેળા દેવ્ય ચેદ્ય ઇત્યાદિ પાડે છે. અર્થાત્ જેવી કે જિનપ્રતિમાની ભક્તિ કરે છુ તેવી જ અતરંગ પ્રીતિથી આપની (સાક્ષાત અરિહતની) ભક્તિ કરે છુ.

વળી સાક્ષાત ભગવાનને નમસ્કાર કરતી વખતે—સિદ્ધિગદ્દ નામવય, ટાળ સપાવિઠ કામસ્થ—સિદ્ધિગતિ નામના ધ્યાનને મેળવવાની ઇચ્છાવાળા એમ બોલવામાં આવે છે અને શ્રી જિનપ્રતિમાની સામે—સિદ્ધિગદ્દ નામવય ટાળ સપ્તઞ્જ—સિદ્ધિ ગતિ નામના સ્થાનને પ્રાપ્ત થઈ શુકેલા એમ મહેવામાં આવે છે એ વગેરે પાઠોનું ખરું રહસ્ય સમજી, પૂર્વાચાર્યોએ અત્યંત બહુમાનપૂર્વક પ્રમાણિક કરેલ શ્રી જિનપ્રતિમાનો અતરંગ આદર મરેલો જોઈએ.

જેમ અહીં બેઠા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં બિરાજતા શ્રી ગીમધર સ્વામીને સવે' જેનો નમસ્કાર કરે છે. ત્યારે ગર્ભમાં લાખજો ધર, વૃક્ષો, પર્વતો આદિ અનેક વસ્તુઓ આડી આવે છે તો નમસ્કાર તે વસ્તુને થયો કે શ્રી ગીમધર સ્વામીને ?

જો કહેશે કે—નમસ્કાર કરવાનો બાપ ભગવાનને હોવાથી ભગવાનને જ નમસ્કાર થયો. બીજી વસ્તુને નહિ તથા કેવળમાનથી ભગવાન પણ તે વદનાને તેમ જ જાણે છે.

તો પછી—તેવી રીતે મૂર્તિદ્વારા પણ ભગવાનનો બાપ લાવી વદન પૂજન કરવામાં આવે તેને શું ભગવાન નથી જાણતો ?

એ રીતે સાધુને વદન નમસ્કાર કરતા પણ, તેમના શરીરને વદન થાય છે કે જીવને ? જો શરીરને નમસ્કાર કરામાં આવે છે તો, જીવ તો શરીરથી જુદો વસ્તુ છે અને જો જીવને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે તો વચમાં કાયાની આડ રહેલી છે અને કાયાએ જીવથી જુદું પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે

જો કહેશે કે—એ પુદ્ગલ દ્રવ્ય સાધુનું જ ને !

તો પછી—મૂર્તિ પણ દેનાધિદેન શ્રી વીતરાગ પ્રભુની જ છે એમ કેમ વિચારી શકતા નથી ?

મુનિની કાયાને વદન કરનાથી જેમ મુનિને વદન થાય છે તેમ શ્રી વીતરાગ પ્રભુની મૂર્તિને વદન કરનાથી સાક્ષાત શ્રી વીતરાગ પ્રભુને જ વદન થાય છે

પ્રશ્ન ૭—મૂર્તિમાં શું વીતરાગના ગુણો છે ?

ઉત્તર—એક અપેક્ષાએ છે અને એક અપેક્ષાએ નથી, પૂજક પુરુષ મૂર્તિમાં વીતરાગભાવનું આરોપણ કરીને પૂજન કરે છે ત્યારે તે મૂર્તિ વીતરાગ સદૃશ જ બને છે એ અપેક્ષાએ શ્રી જિનમૂર્તિ શ્રી જિનવર સમાન છે.

દુષ્ટ પરિણામવાળા પુરુષને મૂર્તિના દર્શન આપી શકી શકાય છે. થતો નથી. બીજા અગ્રુહ પરિણામથી કર્મનો બંધ યાવ એ અપેક્ષાએ મૂર્તિ નીતગમ મટશ નથી એમ કહેવું દોષ તો કહી શકાય પણ તેથી નેનામા તાત્ત્વાની શક્તિ છે તે ચાલી જતી નથી.

માફક મીઠી ડાઘા ગંજને બાવતી નથી, લીનકુ નુકમાન મે છે તેથી કાઈ માફકનો સ્વાદ નષ્ટ થઈ જતો નથી.

તેમ મૂર્તિ પણ ચિદ્વાદિષ્ટિ છોડેને ન પુણે તો તેની મોક્ષદાયકતા ચાલી જતી નથી.

ઉત્તર—મનુષ્યના મનમાં એવી તાકાત નથી કે તે નિરાકારનું ધ્યાન કરી શકે. હૃદયોથી પ્રદલ્લ થઈ શકે તેટલી જ વસ્તુઓનો વિચાર મન કરી શકે છે. તે સિવાયની વસ્તુઓની કલ્પના પણ મનને આવી શકતી નથી.

તેટલા રંગ જોવામાં આવે, જે જે વસ્તુનો સ્વાદ લેવામાં આવે, જેનો જેનો સ્પર્શ કંઠમાં આવે, મંથ સુધવામાં આવે કે શબ્દો શ્રવણ કરવામાં આવે તેટલાનો જ વિચાર મન કરી શકે છે તે સિવાયના રંગ, રૂપ, મધ્ય આદિનું ધ્યાન, સ્મરણ કે કલ્પના કરવી તે પણ મનુષ્ય સંકિતની બહારની વાત છે.

કોઈએ પુરણુચક નામના મનુષ્યનું નામ સાંભળ્યું છે તેને નગરે જોએલ નથી તેમ તેની જાણી પણ જોઈ નથી. તો શું નામ માવથી પુરણુચક નામના માણુમનુ ધ્યાન ચર્ચ શકવાનું હતું ? નહિ. તેમ બગવાનને પણ સાક્ષાત અથવા તેમની મૂર્તિદ્વારા જોએલો, જોયા નથી તેઓ તેમનું ધ્યાન કેવી રીતે કરી શકવાના હતા ?

જ્યારે જ્યારે ધ્યાન કરવું હશે ત્યારે ત્યારે કોઈને કોઈ વસ્તુ દષ્ટિ સમીપ રાખવી જ પડશે. બગવાનને જ્યોતિ સ્વરૂપ માની તેમનું ધ્યાન કરનાર તે જ્યોતિને શુદ્ધ, સ્વામ આદિ કોઈને કોઈ વર્ણવાણી માનીને જ તેનું ધ્યાન કરી શકશે.

સિદ્ધ બગવતોમાં એવું કોઈ પણ પૌદ્ગલિક રૂપ છે જ નહિ. સિદ્ધોત્થ રૂપ અપૌદ્ગલિક છે. તેને સર્વદા કેવળજ્ઞાની મહારાજ સિવાય કોઈ જાણી શકતું નથી. શ્રી સિદ્ધચક્ર યત્રમાં થી સિદ્ધ બગવતોની લાલ વણું તરીકે કલ્પના કરવામાં આવી છે તે ફક્ત ધ્યાનની સમજૂતી માટે છે, પરંતુ વાસ્તવિક નથી. નિરાકાર સિદ્ધનું ધ્યાન અતિશય જ્ઞાની સિવાય બીજા કોઈ પણ કરવાને સમર્થ નથી.

કોઈ કહેશે કે—અમે મનમાં આનસિક મૂર્તિને કલ્પીને સિદ્ધ બગવાનનું ધ્યાન કરીશું. પરંતુ પાત્રની જગ મૂર્તિને નહિ માનીએ.

તો તેઓનું આ કથન પણ વગર વિચારું જ છે કારણ કે તેઓને પૂજવામા આવે કે—તમારી માનસિક મૂર્તિનો રંગ કેવો છે? લાલ, મલો કે મેદેદ? તો તેઓ શુ જવાબ આપશે?

જો પ્રશ્ન કે—તેને રૂપ નથી, રંગ નથી કે વર્ણ નથી માટે તેને કેવી રીતે બતાવી શકીએ?

તો તેઓને પ્રશ્ન કરો કે—જોના રૂપ, રંગ કે વર્ણ નથી તેનું ધ્યાન કરવાની તમારી તામત પણ નથી

આ રીતે પ્રશ્નપણે મૂર્તિ માનવાની વાતમાથી હટાવા માટે માનસિક મૂર્તિ માનવા જતા અતે ધ્યાનગદિન દશા આવીને ઉભી રહે છે જે મૂર્તિ વગર ધ્યાન બનતું જ નથી તો પછી તેને પ્રાપ્તપણે માનવામા હમ્મન શુ છે?

માનસિક મૂર્તિ અદશ્ય અને અસ્થિર છે ત્યારે પ્રગટ મૂર્તિ દશ્ય અને સ્થિર છે તેથી ધ્યાનાદિ માટે અત્યંત અનુકૂળ છે

વળી ભગવાન શ્રી તીર્થંકર દેવના સમવચરણમા પણ ભગવાન પૂર્વાભિમુખે બેસે છે અને માફીની ત્રણ બાજુ ભગવાનની ત્રણ મૂર્તિઓનું દેવતાઓ મ્યાપન કરે છે એમ શ્રી સમવચરણ પ્રકરણ, શ્રી સમવાયાગ સૂત્ર દીકા શ્રી તત્વાર્થ સૂત્ર દીકા વગેરે પ્રાચીન ગ્રંથો માફી પૂરે છે

પ્રેક્ષાક પ્રેક્ષે છે કે—ભગવાનના અતિશયથી ચાર મુખ દેખાય છે પણ ત્રણ તર્ફ મૂર્તિ હિ એમ નહિ.

આ વાત પણ જોતી છે મગ્ધ કે માર્કપણુ શાઓમા એ રીતે મ્હુ નથી. સમવચરણની જ્યનાથી પણ ચિત્તની એમાગવાને માટે મૂર્તિની આવશ્યકતા સિદ્ધ થાય છે

ભગવાનની બધી મૂર્તિના દર્શનથી તેમના ગુણો આવના શકા જા મનુષ્યને સાક્ષાત ભગવાન મળ્યા જેટલો આનંદ થાય છે અને

મૂર્તિને સાક્ષાત ભગવાન સમજી ભાવયુક્ત બંધિત ચાય છે, તે વખત બંધિત કરનારના મનના અધ્યવસાયો કેટલા નિર્મળ થતા હશે તથા તે વખતે તે જીવ કેવા શુભ કર્મને ઉપાજીતો હશે તેનો સાચો અને પરિપૂર્ણ ખ્યાલ સર્વંશ સિવાય બીજાને આવી શકેલો અસકથ છે.

જેઓ સ્વકષોલ કલ્પનાથી પરમાત્માનું માનસિક ધ્યાન કરવાનો આડંબર કરે છે તેઓ શા માટે સેંકડો કે હજારો કોશ વાહન વગેરેમાં બેસી, પચ્ચદ્રિય સુધીના જીવોનો વિનાશ કરી સ્વચ્છ વગેરેને વદનાદિ કરવા જતા હશે? શું શુદ્ધ માનસિક ધ્યાન ઘેર બેઠાં નથી થઈ શકતું? કે જેથી શુદ્ધ મૂર્તિમય શરીરને વાંદવા માટે આરભ (હિંસા) કરીને હજારો કોશ જવાની જરૂર પડે છે?

આ સસારમાં મનુષ્યો અનેક પ્રકારની ચિતા, જળજળ અને અગ્નિઓમાં હમેશા અટવાયેલા રહે છે. કોઈ ધનની ચિતામાં, કોઈ પુત્રની ચિંતામાં તે કોઈ એક આરામમાં અને કોઈ દટામણમાં — એમ જગતના જીવો અનેક ઉપાધિઓથી ઝડપ રહેલા હોય છે. આલમન વિના તેઓને શુભ ધ્યાનની પ્રાપ્તિ થવી શુ રસ્તામાં પડી છે?

આરિથર મન અને ચચળ ઈન્દ્રિયોને કાબૂમાં રાખી એ બધાંઓનાં ખેલ નથી. કોઈ વાગ્ન, સિતાર કે તબુરાના સુરવાળું મધુર ગાયન કાને પકડે કે તરત ચચળ મન તે તરફ ચાલુ જાય છે. તેવે સમયે ધ્યાનની વાતો ક્યાંય હડી જાય છે. એવી ચચળચિત્તિવાળા મનુષ્યોને શ્રી જિનની પૂજામાં લીન થવું એ જ એક પરમ ધ્યાન છે.

અનેક ઉપાધિવાળા ગૃહસ્થપણમાં શ્રી જિનપૂજનો આનાદર કરવો તે સાબને બદલે કેવળ હાનિ ઉદ્ભવવા બરાબર છે. દુનિવાદારીની અનેક વિટબણાઓથી ઘેરાયેલા ગૃહસ્થોને મૂર્તિના આલમન ઘરે માનસિક ધ્યાન થવું મર્વંથા અસંભવિત છે. શ્રી જિનપૂજના આદરથી અને મૂર્તિધારા શ્રી જિનેશ્વરદેવના ગુણ ગ્રામ વગેરે કરવાથી ચચળ મન સ્થિર

થાય છે અને સ્થિત થયેલા મનમાં મ સાગની અમાગતા આદિકર્તુ બાન સદેનાર્થથી કરાવી શકાય છે

મુખદ્ બમા જ્યા મુની સમાનભાવ નથી આપ્યો ત્યા સુધી મોટા યોગીરાજની જેમ નિરાલબ્ધન ધ્યાનની વાતો કરી નિરર્થક છે

જે વખતે તે તે મમભાવવાળી સ્થિતિ આવશે તે વખતે આલબ્ધન પોતાની મેળે છૂટી જશે.

શ્રી જૈન ધર્મના મર્મને જાણના પૂર્વાચાર મહર્ષિઓએ દરેક જીવને પોતપોતાના ગુણસ્થાનક મુજબ ક્રિયા અગીકાર કરવાનું ફરમાવ્યું છે વર્તમાનમાં કોઈ પણ જીવ સાતમાં ગુણસ્થાન ઉપરાત ચડી શકતો નથી માત્રમાં ગુણસ્થાનકનો કુન સમય એકત્ર કરતા તેને સરવાળો એક અતમુંદત્તથી અધિક જનને નથી તેથી મુખ્ય રીતે જાયામાં જાનું છું જ ગુણદાણુ વર્તમાનના જીવને સમજવાનું છે

હું ગુણસ્થાનક પ્રમાણવાળુ દોવાથી તે ગુણસ્થાનકે રહેતો જીવ પણ નિરાલબ્ધન ધ્યાન કરવાને અશક્ત છે. આમ છતાં જોએ છઠા ગુણસ્થાનકની હદે પણ પહોંચ્યા નથી અને અનેક આમારિક ખટપટોમાં રનાપડ્યા રહેના છે તેઓ નિરાલબ્ધન ધ્યાનની વાતોથી દેખાવ કરે તે કેવળ આડબર સ્વરૂપ છે.

આવક ચોથે પાચમે ગુણસ્થાનકે દોવાથી દ્રવ્યભાવ અને પ્રકારની પૂજા કરવાના અધિકારી છે (દ્રવ્ય પૂજા નિરવધ જ દોવી જોઈએ—નિ ગિ ગેઠ) ત્યારે તેનાથી જીવે એટલે છઠે ગુણ સ્થાનકે દોવાથી મુનિ માત્ર ભાવ પૂજના અધિકારી છે

ગુણસ્થાનકની જગ્યા દશાએ પહોંચતા ક્રિયામાં ફેરફાર થતો જાય છે પગથીઆં છોડી એકામ કુલેકે મારી મેડા ઉપર ચડવાનો અવિચારી પ્રયત્ન કરવાથી મેડો તો ધણે દૂર રહી જાય છે પણ જીવડો મેડો પડવાથી વધારામાં હાથપગને તોડનારો થાય છે.

અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે—સંસાર પર રામ ઘટાઓ અને પ્રભુ પર વધારો તો પણ રામ તો કાયમ રહ્યો ને? જ્યાં સુધી રાગદ્વેષ રહિત ન બનાય ત્યાં સુધી મુક્તિ કેવી રીતે મળે?

આ પ્રશ્ન પણ મમજાણુ વિનાનો છે. અર્થાત્ રાગરહિત થવાની શક્તિ ન આવે ત્યાં સુધી પ્રભુ પર રામ કેળવવાથી સંસારના અનુભવગ્રસ્તી અને તેનાથી બંધાતા બોદા કર્મથી જતી જવાય છે. ધરમાં બેઠાં અનેક પ્રકારની વૈભાવિક વર્તુલ્યુંકે ચાલે છે, તેટલી જિનમંદિરમાં ચર્ચ શકતી નથી.

પ્રભુની શાંત મૂર્તિના દર્શનથી અને નેમના શુષ્કપ્રામમાં લીન થવાથી ચિત્તમાં કુષ્ટ બાલ તથા દુર્વિચારો દૂરી થઈ શકતા નથી. એટલું જ નહિ પણ તેને દૂર હટાવવાનું એક પરમ સાધન મળી જાય છે. જ્યાં સુધી પૂજા વિશુદ્ધિ થઈ નથી ત્યાં સુધી જીવને કોયે ચઢવાનો આ એક ઉત્કૃષ્ટ માર્ગ છે. જેઓ આ માર્ગને માનતા નથી પણ પોતાને પૂરા વિશુદ્ધ થએલા માની સમભાવને ધારણ કરનારા મળે છે તેઓને પૂછવાનું કે—

જો તમે ખરેખર જ રાગરહિત છો તો પછી તમે તમારા શુરુ અગર અન્ય નેતાઓનું બહુમાન કરી તેમના ઉપર સગ કેમ રાખો છો? તેમના આહાર, વસ્ત્ર અને પાત્ર આદિ વડે બહિત સન્માન આપી કેમ કરો છો? તે શુ રાગરહિતપણાનું ચિન્હ છે?

સમભાવમાં લીન રહેવારને મહા આમાયિક છે (એમ કહે છે) તો પછી શુરુ પાસે જઈ આમાયિક અને પ્રતિક્રમણ આદિ કરવાનું શુ પ્રયોજન છે? પોતાના ધર્મનું મંડન અને અન્યના ધર્મનું ખંડન તથા એ મારે પુસ્તકો લખાવવા કે બાપલો આપવા એ શુ સમભાવનાં કાર્યો છે?

સ્ત્રી પુત્ર આદિ પ્રિય વસ્તુના સંયોગથી હર્ષ અને તેમના વિયોગથી ગ્રીક, લક્ષ્મી, માન, મિદ્ધત, મકાન, હાટ વગેરેના લૂટાવાથી સતાપ અને તેની પ્રાપ્તિથી હર્ષ, તેમજ માર્છ દુષ્ટ પુરુષો ગાળો તથા કષ્ટ આપે ત્યારે ક્રોધ અને સન્માન આપે ત્યારે આનંદ છત્યાદિ પ્રકારે રાગદ્વેષ તો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે ત્યાં વળી 'કારણ' કે 'આવબન' વિના સમભાવ પેદા કરવાની વાત કરવી એ શુ ઢોગ નથી ?

મારૂં ધર, મારી સ્ત્રી, મારૂં ધન, મારો પુત્ર, મારો નોકર ઇત્યાદિ મારૂં તારૂં કરવાનો સ્વભાવ નિર્મૂળ થયો નથી તેને સમાન દષ્ટિવાળા શી રીતે કહેવાય ? જેઓ અપત્તિ તથા વિપત્તિમાં, શત્રુ કે મિત્રમાં સુવશ્યું કે પત્યગ્માં, સ્ત્રીઓમાં કે તૃણ સમૂહમાં માર્છ પશુ મિત્ર ભાવ રાખતા નથી તેઓ જ ખરેખર સમભાવશાળી, આત્મશાની અને ઉચ્ચ દરજ્જે થયેલા છે હાલના સમજમાં એવા મહાન આત્માઓ કેટલા છે ?

મોટા ભાગની દુનિયા દુનિયાદારીની ખટપટમાં ફસાયેલી છે તેઓએ પોતે આત્મરાત્મિક હોવાનો ડોળ કરવો અને પોતાને ઉચ્ચ કાર્યનો નિરાદર કરવો યોગ્ય નથી યોગ્યતા વિના મિથ્યાભિમાન રાખનાથી માર્છપણ સ્વાર્થસિદ્ધિ નર્ધ શક્યો નથી

ધન્દિરો તથા મનને અકુશમાં લાગ્યા સિવાય નિરાલસન ધ્યાનની વાતો કરનારાઓને શાસ્ત્રકારો કેની ઉપમા આપે છે તે નીચેના શ્લોકથી સમજાશે

સપ્રાજ્યૈર્ગર્વતૈર્વિના રસવતી પાક વિકીર્યુ તુથી
સમય વા પોતમગાધવાધિતરણ, દોમ્યર્થા વિધિસુશ્રુષ ।

વીજાના વર્તનવિનેચ્છતિ સ વ્વ ક્ષેત્રેષુ ધાન્યોદગમ
યોઽધાણા વિજયેવિના સ્પૃહયતિ, ધ્યાનં વિધાતુ શુભમ્ ॥

અર્થ—જે માણસ ઇદ્રોને જીત્યાવિના જ શુભ ધ્યાન ધરવાને
છે તે કેણુકિ માણસ દેદીપ્તમાન અગ્નિ વિના રસોઈ પકવવાને

ધ્ર્વિછે છે, વહાણુ છોડીને જે હાથે અગાધ સમુદ્રને તરવાને ધ્ર્વિછે ■ તથા બીજા વાળ્યા વિના જ ક્ષેત્રમાં ઉત્પત્તિ કરવાને ધ્ર્વિછે છે.

અર્થ ૧૦—નિરંજન નિરાકારની મૂર્તિ કેવી રીતે બની શકે ?

ઉત્તર—તમામ મતના દેવ તથા શાસ્ત્રોના રચનાર નિરાકાર નથી થયા પણ સાકાર જ થયા છે. દેહધારી સિવાય કોઈથી શાસ્ત્રો રચા શકાય જ નહિ. તમામ શાસ્ત્રો અક્ષરસ્વરૂપ છે. અક્ષરનો સમૂહ તાલુ, ઝોખું, કંઈ વગેરે સ્થાનોથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે સ્થાનો દેહધારી જ હોય છે. તેથી તે દરેકની મૂર્તિ અવશ્ય હોઈ શકે છે.

મોક્ષમાં ગયા પછી તેઓ અવશ્ય નિરાકાર હોય છે તો પણ તેમને ઝોળખાવવા માટે પણ મૂર્તિની આવશ્યકતા રહે છે. જેમ કે—શાસ્ત્રના રચનારા દેહધારીઓના મુખથી નીકળેલો અક્ષરોનો સમૂહ ખાસ કોઈ આકારનો હોતો નથી. છતાં તેનો આકાર કલ્પીને શાસ્ત્રનાં પાનાંઓ ઉપર દાખલ કરવામાં આવ્યો છે અને તો જ તેનો બોધ થાય છે.

તેમ નિગકાર એવા સિદ્ધ ભગવાનનો આકાર પણ આ દુનિયામાં તેમનો જે ઉદ્દેશો બધા થયો તે સુજન્ય કલ્પી, મૂર્તિમાં ઉતારવામાં આવે છે. તથા નિરાકાર સિદ્ધ ભગવાનનું સ્વરૂપ પણ સમજી શકાય છે અને સાક્ષાત્ સિદ્ધની પેઠે તેનું ધ્યાન કરનારની સુધર્મો ધ્ર્વિજીનો પણ પૂર્ણ થાય છે.

એવો એક નિયમ છે કે—કોઈ પણ નિરાકાર વસ્તુને ઝોળખાવવી હોય તો તેને સાકાર બનાવીને જ ઝોળખાવી શકાય છે. એ માટે પ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંત સર્વ પ્રકારની લિપિઓનું છે.

પોતાના મનનો આશય બીજાને સમ્બોધ કરા જ સ્પષ્ટપણે સમગ્રી શકાય છે, અને એ સમ્બોધ જે વર્ણના બનેલા છે તે વર્ણને

જુદા જુદા આકાર આપવાથી જ પોતાના અર્થોનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન કરાવાય છે મારે નિરાકાર વસ્તુનો સ્પષ્ટ બોધ તેને આકાર આપ્યા સિવાય કરી શકાતો જ નથી

પ્રશ્ન ૧૧ —શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીના બાકીના ત્રેવીશ તીર્થંકરોના જીવ સસારમા ભટકતા હતા છતાં તે સમયે તેમને વદન કરવામાં ધર્મ કેવી રીતે સંભવે?

હિત્તર—શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીના વખતમા બાકીના ત્રેવીશ તીર્થંકરોને વદના કરવાનો વિષય દ્રવ્ય નિદેષણને આશ્રયી છે. દ્રવ્ય વગર ભાવ, સ્થાપના કે નામ મ્યુ થે ન દોષ થયે.

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાને જે જીવોને મોક્ષ ગામી જતાં ત્યાં તે સર્વે મૂળવા લાયક છે જેમ કોઈ ધનાઢય શાહુકારના હાથે લખાએલી તેની સહી સીકાવાળી અમુક મુદતની હુડી હોય તો તેની રકમથી મુદત પૂરી થયાં પહેલાં પશુ કામ કાઢી શકાય છે તેવી રીતે મોક્ષગામી જન જીવોની શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીએ આપેલી ખાત્રી રૂપી હુડી તેનો મોજુ વિચારવત પુરુષ અસરીકાર કરે છે

ભગવાનની ખાત્રી રૂપ પ્રબળ કારણને લઈને બાકીના ત્રેવીશ તીર્થંકરો ને સમયને આશ્રયીને વદનીય હતા. વળી એ સળધમા શ્રી આવરયક સૂત્રમા મૂળ પાઠ પશુ છે કે—

જત્તારિ અદ્ધ દસ દોય વરિઆ શિગ્ધરા વગ્ધીજ

અર્થાત્—આરે દિશામા અનુક્રમે ચાર, આઠ, દસ તથા બે એમ ચોવીસ તીર્થંકરોના નિબળ શ્રી ભરત મહારાજને અષ્ટાપદ પવંત ઉપર સ્થાપન કરેલાં છે

એ જાણતમા નિયુક્તિમાર શ્રી મદ્દનાદ સ્વામીએ ખુલાસે છે કે—

અરતરાગ્નએ શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીને આ ચોવીશીમાં યનારા તીર્થંકરોના નામ, લાંછન, વણું શરીરનું પ્રમાણુ વગેરે પૂછીને તે પ્રમાણુ શ્રી આઠપદ ગિરિ ઉપર જિનમંદિર બનાવી સર્વ તીર્થંકરોની પ્રતિમા આબેહુબ આકારની સ્થાપન કરી.

આથી સિદ્ધ થાય છે કે ત્રેવીશ તીર્થંકરો થયા પહેલાં પણ તેમની મૂર્તિઓ મંદિરો વગેરે દ્વારા બકિત કરવાનો રિવાજ સનાતન કાળથી આપ્યો આવે છે. અને તેને મહાન જ્ઞાની પુરુષોએ પણ સ્વીકારેલો છે.

પ્રશ્ન ૧૨—મૂર્તિ તો એકેન્દ્રિય પાપાણુની હોવાથી પહેલાં શુશ્રુસ્થાનકે છે તેને ચોથા પાંચમા શુશ્રુસ્થાનકવાળા આવક તથા છઠા સાતમા શુશ્રુસ્થાનકવાળા સાધુ કેમ વંદન પૂજન કરે ?

ઉત્તર—પહેલાં તો મૂર્તિને એકેન્દ્રિય કહેનાર પુરુષ જૈન શાસ્ત્રોથી અગ્રાત છે. ખાણુમાંથી બોદી કાઢેલ પત્થર શસ્ત્રાદિ લાગવાથી સચિત રહેનો નથી એમ શાસ્ત્રકારો દરમાવે છે. અચિત વસ્તુમાં શુશ્રુસ્થાનક ન હોય.

હવે જો શુશ્રુસ્થાનક રહિત વસ્તુને માનવાનો સર્વથા નિષેધ કર્યો તો પણ મહાદોષના ભાગી થવાગે કારણ કે સિદ્ધ ભગવાન સર્વથા શુશ્રુસ્થાનક રહિત છે. છતાં તેઓશ્રી અરિહંત દેવ પછી સર્વથી પ્રથમ નખરે પૂજવા લાયક છે, શુશ્રુ ઠાણા મમારી જીવેને હોય છે, સિદ્ધના જીવેને નહિ.

ખીજી વાત એ છે કે—જેમ પત્થરની મૂર્તિને શુશ્રુસ્થાનક નથી તેમ કાગળ આદિથી બનેલાં પુસ્તકોને પણ કયું શુશ્રુસ્થાનક છે ? છતાં પ્રત્યેક મતના અનુયાયીઓ પોતપોતાના ઝયોનુ બદુમાન કરે છે, જોયે આસને મૂકે છે તથા મસ્તકે ચડાવે છે. તેની સર્વ પ્રકારની આશાતનાઓ વળે છે. થૂકના છાંટા કે પગની ઢોઢર તેને લાગી ગય

તો તેને પણ મહાદોષરૂપ ગણે છે જગતમા કોઈ પણ મત એવો નહિ નીકળે કે જે પોતાના દષ્ટદેવની વાણીરૂપ શાસ્ત્રને મસ્તકે મઢારી તેનો બહુમાન પૂર્વક આદરસત્કાર કરે. ન દોષ ।

શ્રી જૈન મતના શ્રી ભગવતી સૂત્રમા પણ નમો બમીષ તિવીષ કહી શ્રી ગણધર ભગવતોએ અક્ષરરૂપ બ્રહ્મી લિપિને નમસ્કાર કર્યો છે તો તેમા કયુ ગુણસ્થાન હવે ?

મૃતક સાધુનું શરીર પણ અચેત હેવાથી ગુણસ્થાનક રહિત છે છતાં લોકો બીજા કામ પડતા મૂખી તેના દર્શન કરવા કેમ દોડી જાય છે ? તથા તે મૃત શરીરને પણ ધામધુમથી ચઢવના લાકડાથી કેમ બાળવામા આવે છે ? એ કાર્યને ગુરુ ભક્તિનું કાર્ય ગણી શકાય કે કેમ ? જો ગણી શકાય તો પ્રતિમાને વદન પૂજન આદિ જિન ભક્તિનું કાર્ય કેમ ન ગણી શકાય ?

પ્રશ્ન ૧૩—મૂર્તિ તો પાપાણુમય છે તેને પૂજવાથી શુ ફળ મળે ? મૂર્તિને કરેલી સ્તુતિ મૂર્તિ થોડી જ સાક્ષ વાની હતી ?

ઉત્તર—લોકોને ઉઝાડે દોરી જવાને માટે આ જાતિના કૃષ્ણ પ્રશ્નો મૂર્તિપૂજના વિરોધી વર્ગ તરફથી ઉભા થવામા આવે છે પરંતુ તેની પાછળ ભારોભાર અજ્ઞાન અને કુદિનતા છપાયેલી છે.

મૂર્તિપૂજક લોક જો પચળે જ પગતા હોત તો સ્તુતિ પણ તેઓ પત્થરની જ મૂર્તિ હોત કે—હે પાપાણુ ! હે અમૂલ્ય પત્થર ! તું બહુ કિંમતી તથા ઉપયોગી છે તારી શોભા પાર વિનાની છે તું અસુખ સ્થળની ખાણુમાંથી નીકળ્યો છે તને ખાણુમાંથી કાઢનાર કારીગર બહુ દોષિયાર છે અમે તારી સ્તુતિ કરીએ છીએ.

પણ આ રીતે પચરના ગુણુ ગ્રામ કવણ કોઈ દેખાતુ નથી અને સર્વ લોક પચરની મૂર્તિમા આરોપિત શ્રી વીતરાગદેવની સ્તુતિ કરતુ

જ નગરે પડે છે કે—હે નિરજન! નિરાધર! નિર્મોહી! નિષાંક્ષી!
અનર! અનર! અકલક! સિદ્ધ સ્વરૂપી! સર્વગ! વીતરાગ! હત્યાદિ
ગુણો વડે એ ગુણવાળા પરમાત્માની જ સાં કોઈ સ્તુતિ કરે છે.

શું પત્થરમાં આ ગુણો રહેલા છે કે જેથી પત્થરની ઉપાસના કરવાનો
ખોટો દોષ અડાવી લોકોને આડે માર્ગે દોરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે?

જ્યારે પૂજક પુરુષ ભૂતિમાં પૂજ્યપણાના ગુણોનું
આરોપણ કરે છે ત્યારે તેને ભૂતિ એ સાક્ષાત વીતરાગ જ
હોય એમ પ્રતિભાસિત થાય છે. અને જે જેવા ભાવથી
ભૂતિને જુએ છે. તેને તે તેવા ફળની આપનારી થાય છે.

સાક્ષાત ભગવાન પણ તરણતારણ હોવા છતાં તેમની
આશાતના કરનાર ખૂરા ફળને આપે છે. તેમ ભૂતિ પણ
તારક હોવા છતાં તેની આશાતના કરનારને સંસારમાં
ફળાવનારી પણ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૪—શ્રી પ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્રમાં પાંચ સંવર
દારમાં ચૈત્ય લખ્યાં નહિ અને આસ્ત્રવદારમાં ચૈત્ય લખ્યાં.
શું કારણ?

ઉત્તર—આ ટીકાણે પણ ચૈત્યનો દેવમંદિર એવો અર્થ
તમામ જોનો કરે છે. એ ભૂતિને જોઈએ નહિ.

શ્રી પ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્રમાં સવરદારમાં ચૈત્ય એટલે નિનમદિરની
સાધુ વૈવાચન્ય કરે તેથી નિર્જરા થાય એમ સાર કહ્યું છે. ત્યાં
ચૈત્યનો અર્થ જાવટો કરવો અને અહીં આસ્ત્રવદારમાં તેજ શબ્દનો અર્થ
'મંદિર' કરવો એ ત્યાં દોના ધરનો?

ચૈત્યનો અર્થ મંદિર છે એ સ્વીકાર્યા બાદ તેને જે આસ્ત્રવ દારમાં
ગણાવેલ છે તેનું કાણુ તે ચૈત્યો એવું આદિનાં સમજવાનાં છે. તે
સંમતી ત્યાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે—

કચરે જે તે સો પરિયા મચ્છન ઘાસાઠળિયા જાવ કુરકમકારા
 હમેવ ગ્દેવે મિલેચ્છાજાતિ કિ તે સચ્ચેજગા

ભાનાર્થ—કોના ચૈય ? તો કે—કમાઈ, વાધરી, માઝનાં
 પમડનાર ધીવર, પક્ષીમાર, ચાવત મહાકૂં કમ કરનારા, ઇત્યાદિક ધણા
 મ્હેચ્છ જાતિ, તે મન યવન લોપ તથા પ્રતિમા માટે જીવેને હણે તે
 મન આત્મવદાર છે

એમા અથના બીજા કોઈ પણ સૂત્રમા આવક ચૈત્ય કરાવે તો
 આત્મવદાર મ્હેનાય એમ કહ્યું નથી. સૂત્રકાર મહાપુરુષ તો મ્હેચ્છ
 તથા સન યવન જાતિ નિષે કહે છે તો શુ આવમ્ની કરણી મ્હેચ્છોની
 બરાબર છે ?

મ્હેચ્છોના ચૈય આત્મવમા લખ્યા તથા મવગદારમા સાધુને ચૈત્યની
 વૈયાવચ્ચ કરરી લખી અર્થાત્ સાધુ ઉપદેશ દઈ ચૈત્યની આશાતના
 ટળાવે, દેવદ્રવ્ય ખાતા દોય તેને ઉપદેશ દઈ નેમાથી હોઝાવે
 ઇત્યાદિ વૈયાવચ્ચ કરનાથી નિર્જરા થાય એમ કહ્યું એથી સ્પષ્ટ થાય
 છે કે શ્રી જિન ચૈયની બકિનને આત્મવ દારમા ગણી જ નથી

અથ ૧૫—ચૈત્ય શબ્દનો અર્થ ઠેટલાકે ‘સાધુ’ કે
 ‘જ્ઞાન’ કરે તે શુ ઉચિત છે ?

ઉત્તર—ચૈત્યનો અર્થ સાધુ કે જ્ઞાન કોઈ રીતે થઈ શકે નહિ
 તેમજ શાસ્ત્રના સબધમા તે અર્થ બધમેમો પથ્ય નથી

સાધુને ઠેકાણે તમામ સૂત્રોમા સાહુ વા સાહુણી વા અથવા
 મેવજી વા મિવજીણા વા એમ કહેન છે પણ ચૈત્ય વા ચૈત્યાનિ વા
 તે તો કયામ મ્હેવ નથી

તથા ચૈત્ય શબ્દનો અર્થ સાધુ કરે તો પછી સાધનીને વાસ્તે નારી જાતિમાં કયો શબ્દ તેમાંથી નીકળી શકશે ? કારણ કે ચૈત્ય શબ્દ સ્ત્રીલિંગમાં બોલાતો નથી.

શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં (૧) અરિહત, (૨) સાધુ અને ચૈત્ય એમ ત્રણ શરણાં કહ્યાં છે.

ત્યાં જો ચૈત્ય શબ્દનો અર્થ સાધુ કરે તો તેમાં ‘સાધુ’ શબ્દ જુદો કેમ કહ્યો ? તથા જ્ઞાન અર્થ કરે તો અરિહત શબ્દથી જ્ઞાનનો સમઠ થઈ ગયો. કેમકે જ્ઞાન અરૂપી છે તે જ્ઞાની સિવાય હોય નહિ. માટે ચૈત્ય શબ્દથી જિનપ્રતિમાનો અર્થ જ થવાનો. અરિહત એવો અર્થ પણ સમજે નહિ કારણ કે અરિહત પણ પ્રથમ સાક્ષાત શબ્દમાં જ કરે છે.

ચૈત્ય શબ્દનો જ્ઞાન એવો અર્થ કરવો એ પણ તદ્દન અસત્ય છે. કારણ કે નાંદીસૂત્ર આદિમાં જ્યાં જ્યાં પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનના અધિકાર આવે છે ત્યાં ત્યાં નાગ પંચવિદ્ પગ્ગત એમ કહ્યું છે પણ ચૈત્ય પંચવિદ્ પગ્ગત એમ તો ક્યાંય લખ્યું નથી.

વળી તેના નામોમાં—મતિજ્ઞાન વગેરે નામોમાં પણ નાગ જ્ઞાન શબ્દ વાપરેલ છે પણ ક્યાંય ‘મતિચૈત્ય’ એમ કહી ચૈત્ય શબ્દ વાપર્યો નથી.

તે જ્ઞાન ‘ધણીને મતિજ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની, કેવળજ્ઞાની ઈત્યાદિ શબ્દથી ઓળખાવ્યા છે પણ “મતિ ચૈત્યો” વગેરે એવો પ્રયોગ ક્યાંય પણ કર્યો નથી.

શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં જલાચારણ વિદ્યાચારણ મુનિઓના અધિકારે ચૈદ્યાર્દ શબ્દ છે તથા ખીજે ધણે ઠેકાણે તે શબ્દ વપરાયેલ છે. તેનો અર્થ જ્ઞાન કરશે તો જ્ઞાન નો એકવચને છે. અને ચૈદ્યાર્દ બહુવચને છે. માટે તે અર્થ બોરો છે.

વળી શ્રી નંદીશ્વરદ્વીપમાં અરૂપી જ્ઞાનતુ ધ્યાન કરવા જવાની શી જરૂર? પોતાને મથળે તે ધ્યાન થઈ શકે છે. માટે ત્યાં પ્રતિમાઓની જ મતલબ છે.

હવે ચૈત્યનો અર્થ માધુ કે ગાન કરનારાઓ પણ ધણે સ્થળે પ્રતિમા અર્થે કરે છે. તેના ચોડાક દૃષ્ટાંત—

(૧) શ્રી પ્રભ વ્યાકરણ સૂત્રમાં આજ્ઞવ દ્વારે ચૈત્ય શબ્દનો અર્થ 'મૂર્તિ' કર્યો છે.

(૨) શ્રી ઉવવાર્ધ સૂત્રમાં પુણ્યમદ ચેદ્ય હોત્યા છે ત્યાં ચૈત્યનો અર્થ મંદિર અને મૂર્તિ કરે છે.

(૩) શ્રી ઉવવાર્ધ સૂત્રમાં ઘટ્ટે વરિહત ચેદ્યવાદ છે ત્યાં પણ મંદિર અને મૂર્તિ એવો અર્થ કરે છે.

(૪) બ્યવહાર સૂત્રની મૂલિકામાં દ્રવ્યમિત્રીઓ “ચૈત્ય સ્થાપના” કરવા લાગી જશે એમ કહ્યું છે ત્યાં “મૂર્તિની સ્થાપના” કરવા લાગી જશે એવો અર્થ કર્યો છે.

એમ કહ્યું છે પણ 'મૂર્તિ' આવતન' કે 'પ્રતિમા આવતન' કહ્યું નથી. તેથી પણ શ્રી સિદ્ધ સમાન છે એમ સાબિત થાય છે.

વળી શ્રી રાવપસેણી, દશાશ્રુત સ્તંભ, ઉવચાર્ધ સૂત્ર આદિ ધણા સૂત્રોમાં ભાવ તીર્થ કરોને વંદના કરવા બતાવી વખત આવકોના અધિકારે કહ્યું છે કે—દેવ્યં ચૈવ્યં પજ્જુવાસામિ એટલે દેવસ્વરૂપ ચૈત્યસ્વરૂપ (પ્રતિમા સ્વરૂપ)ની પયુ'પાસના કર છુ. છતાંકિ અનેક સ્થળોએ ભાવ તીર્થ કર તથા સ્થાપના તીર્થ કરની એક સરખી પયુ'પાસના કરવાનો પાઠ છે. તેથી બંનેમાં કંઈ ફરક નથી.

ભાવ કે સ્થાપના બેમાંથી મને તેની બકિત અને પૂજા જોવા જોવા બાવથી કરવામાં આપે છે ને તે પ્રમાણે એક સરખુ ફળ મળે છે.

શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રમાં કૌપદીના પૂજનના અધિકારે જિન મહિરને 'જિનમૂર્તિ' કહ્યું છે પણ 'મૂર્તિમૂર્તિ' કહ્યું નથી. તેથી પણ જિનમૂર્તિને જ જિનની ઉપમા થકે છે, નહિ કે સાધુને.

સાધુ વચ્ચે, પાત્ર, રજોહરણ અને મુદ્રપતિ આદિ ઉપકરણોએ સહિત ■ ત્યારે ભગવાનને તેમાંનું કશું નથી. ભગવાન અતિશયોએ સહિત હોય છે. સાધુને એમાંનું કશું હોતું નથી. તો પછી સાધુ એવા વીતરાગની બરાબરી કેવી રીતે કરી શકે ?

પર્યાકાસને રહેલી સૌમ્ય દૃષ્ટિવાળી વીતરાગ અવસ્થાની પ્રતિમા તે શ્રી અરિહત ભગવાન તુલ્ય છે. વીતરાગનો નમૂનો વીતરાગની મૂર્તિને કહેવાય પણ સાધુને કહેવાય નહિ. સાધુના નમૂનાને જ સાધુ કહેવાય.

શ્રી અંતગત દશા સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—હરિણુગમેવી દેવતી પ્રતિમાને આરાધવાથી ને દેવ આરાધ્ય થયો. તેમ શ્રી વીતરાગની મૂર્તિને આરાધવાથી શ્રી વીતરાગદેવ આરાધ્ય થાય છે,

પ્રશ્ન ૧૭—જિનપ્રતિમાને જોવાથી કે પૂજવાથી કોઈને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયાનું સાંભળ્યું છે ?

ઉત્તર—શ્રી ગજપ્રતીપ વગેરે સૂત્રોમાં મૂર્તિપૂજા કહ્યા મગજકારી કહી છે. અને એ માટેના દૃષ્ટાંતો નીચે મુજબ -

૧. અનાય દેશનો ગ્દેનાર શ્રી આર્દ્રકુમાર જિનપ્રતિમાના દ જ્ઞાતિ મરણજ્ઞાન પામી વેરાગ્ય દશામાં લીન થયો. તેનું શ્રી મૂર્તકૃતાંગના બીજા શ્રવણકથના છઠા અધ્યયનની ૧૧

કેટલાક કહે છે કે—આર્દ્રકુમાર મુહુર્તપતિ પ્રતિભોધ પામ્યા છે. આ વાત ગપ છે. કારણકે તે પ્રથમ જિન પટિમા એમ સ્પષ્ટ પાઠ છે. તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીની પ્રતિમા પ્રતિભોધ પામેલ છે.

૨. શ્રી મહાવીર સ્વામીના ચોથા પટ્ટધર તથા શ્રી દસવૈકલિક કર્તા શ્રી રાધ્યભવ સૂરિ શ્રી શાંતિનાથજીની પ્રતિમાના ૮૩ પ્રતિભોધ પામ્યાનું શ્રી કદંબમૂર્તની સ્થિરરાવણીમાં કથ્યું છે

૩. શ્રી દ્વીપસાગર પન્નતિ તથા શ્રી હરિભદ્રસૂરિકૃત આવશ્ય મોટી ટીકામાં લખેલ છે કે—

શ્રી જિનપ્રતિમાના આકારની માહલીઓ સમુદ્રમાં ઢોલ તેમને જોઈ અનેક ભગ્ન જીવ માહલીઓને જ્ઞાતિમરણ પ્રાપ્ત થાય છે અને બાર મન ધારણ કરી સમ્યક્ત્વ સાધી આઠમે દેવલોકે જાય છે.

આ પ્રમાણે તિર્થંકર જ્ઞાતિને પણ જિન પ્રતિમાના આકાર માત્રના દર્શનથીય અવશ્ય લભ મળે છે, તો મનુષ્યને મળે તેમાં શી શકા ?

- શ્રી શાંતામૂર્તમાં તીર્થંકર જોત બાંધવાના વીસ સ્થાનક કહ્યાં છે. તે મુજબ ગવણ રાજાએ પ્રથમ અરિહત પદની આરાધના અણપદ પર્વત પર રહેલ તીર્થંકર દેવની તેમની મૂર્તિ દ્વારા કરી તીર્થંકર જોત બાંધ્યું એમ રામાયણમાં કથ્યું છે.

પ. તે જ અથવા લખ્યું છે કે—રાવણે શ્રી શાંતિનાથ પ્રભુની મૂર્તિ સામે બહુરૂપિણી વિધા આધી અને તે સિદ્ધ થઈ ગઈ.

પ્રશ્ન ૧૮—કાંઈ વિધવા પોતાના મરણ પામેલા પતિની મૂર્તિ બનાવી પૂજા સેવા કરે તો શું તેથી તેને કામની શાંતિ કે પુત્રની ઉત્પત્તિ થાય ? ન થાય તો પછી પરમાત્માની શાંત મૂર્તિથી પણ શું કાયદો થવાનો.

ઉત્તર—આ એક કુતરું છે. તેના ઉત્તર તેની જ રીતે આપવો જોઈએ.

પતિના મરણ બાદ તેની સ્ત્રી એક આસન પર બેસી હાથમાં જપ માળા લઈ પતિના નામનો જપ કરે તો શું તે સ્ત્રીની ઇચ્છા પૂરી થશે અથવા તેને સત્તાનની પ્રાપ્તિ થશે ? નહિ જ.

તો પછી પ્રભુના નામની જપ માળા મણવી પણ તમારા હિમાબે નિરર્થક સિદ્ધ થશે. પ્રભુના નામથી કાંઈ પણ લાભ ન થાય એમ કોઈ પણ કહી શકે તેમ નથી.

શિક્ષક, તે જ વિધવા સ્ત્રીને પતિનું નામ સાંભળવાથી જે આનંદ અને સ્મરણ આદિ થશે તેના કરતા બમણો આનંદ અને સ્મરણ આદિ તેની મૂર્તિ કે ચિત્ર જોવાથી થશે, તેથી નામ કરતા મૂર્તિમાં વિશેષ ગુણ રહેશે જ છે.

જે પુરુષે અમુક માણસને પ્રત્યક્ષ જોયો નથી, માત્ર નામ જ સાંભળ્યું છે તે પુરુષની પાસે થઈને પણ કોઈ વખત તે માણસની કળશે તો પણ ઓળખી નહિ જ શકે. પરંતુ જોણે તે માણસની છબી જોઈ હશે તે તો તુરત જ ઓળખી લેશે કે—“આ અમુક માણસ છે.” આથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે પ્રત્યેક વસ્તુનું સ્વરૂપ ઓળખવા માટે નામ જેટલું ઉપયોગી છે તેના કરતાં મૂર્તિ અથવા આકાર વિશેષ ઉપયોગી છે.

પ્રશ્ન ૧૯—ભગવાનની મૂર્તિ એ જ ભગવાન હોય તો તેમના અલંકાર પાપી લોકો કેમ ચોરી બાય છે ? તેમની હાતરોની રકમો લોકો હજમ કેમ કરી બાય છે ? તથા તેમની મૂર્તિ તે દુષ્ટ લોકો ખઠિત કેમ કરી નાંખે છે ? વળી ભગવાન સર્વજ્ઞ છે તો તેમની મૂર્તિને જમીનમાંથી ખોદીને કેમ ઠાઠવી પડે ? શામન દેવો એ કાર્ય કેમ કરતા નથી ?

ઉત્તર—શ્રી વીતરાગના ગુણોનું આરોપણ કરીને ભકિત માટે જડ વસ્તુની બનાવેલી મૂર્તિ જમીનમાંથી એની મેળે કેમ ન નીકળે કે તેમના અલંકારો આદિને ચોરી જતા પાપી લોકોને શામન દેવતા કેમ ન અટકાવે ? એ પ્રશ્ન જ કલ્પતાઈ બર્ષો છે.

જડ સ્થાપનામાં એ મામર્યા કયાથી આવે અને શામનદેવ દરેક પ્રત્યે આનીને ઊભા રહે એવો નિયમ ક્યાં છે ?

ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ નિષ્કામ હતા તે વખતે તેમની સેવામાં લાખો દેવો હાજર ગ્દેતા હતા છતાં મુખવીપુત્ર ગોશાલાએ તેને લેશ્વા વડે ભગવાનની મમ્મલ તે બે સિંધ્યાને બાળી નાખ્યા અને ભગવાનને તેથી લોહીખંડ ઝાડાનો બ્યાધિ થયો તે વખતે શામનદેવોએ કાઈ કંઈ નહિ તેથી શુ તેઓની ભક્તિમાં ફરક પડી ગયો ?

કેટલાક બાવો એવા દોષ છે કે જોને દેવતાઓ પણ ફેરવી શકતા નથી, જે કાળે જે બનવાનું દોષ તે મર્દકાળે પણ મિથ્યા થતું નથી. ખુ તીર્થંકર મહારાજ પાસે અનેક સ્ત્રી પુરુષોએ દીક્ષા મદણ કરીને વિરોધી થયા છે, અનેક પ્રકારના પાપક્રમ સ્થાપન કર્યા છે અને ભગવાનની નિંદા કરી છે તો શુ મર્દક ભગવાન નહોતા બળુતા કે—આ પાપદોષો આરિય વિરાધને અને મિથ્યાત્વ પ્રરૂપને ? બળુતા જ હતા છતાં કેમ દીક્ષા આપી ? એજ માટે કે તેવા બાવિભાવ આદિને પણ એ તારકો બળુતા હતા.

વળી હાલમાં શ્રી વીતરાગનો ધર્મ અતિ અલ્પ પ્રમાણમાં રહી ગયો છે. તેમાં પણ અનેક પ્રકારની જુદી જુદી શાખાઓ પડી છે, અને ધર્મ ચાળણીની માફક ચળાઈ રહ્યો છે. ઉત્સવ બાપણો કરવામાં મિથ્યાત્વ અને દુરામરૂઢને આધીન થયેલા આત્માઓ કાંઈ જાણી રાખતા નથી. તો પછી આવા નિંદકો અને પ્રત્યનિકને રોકીને શાસનદેવ સત્ય આગે કેમ ઉપદેશતા નથી ?

હોકોને શ્રી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં શ્રી સીમધર સ્વામીની પાસે લઈ જઈને તેમનાં દર્શન કરાવી શુદ્ધ ધર્મનો પ્રતિબોધ કેમ કરાવતા નથી ?

માટે દેવતાઓને હાથે પણ જે જે ચમત્કારો થવા નિર્મિત થયા હોય તેટલા જ યાચ છે, વધારે નહિ. એમ માનવું જ જોઈએ.

વળી હાલમાં પણ ઘણી ભૂતિઓ જેવી કે—શ્રી ભોયણીજીમાં શ્રી મહાવીર ભગવાન અને પાનસરમાં શ્રી મહાવીર સ્વામી ભગવાન આદિ માટે શાસનદેવો સ્વપ્ન આપી અનેક પ્રકારના ચમત્કાર પણ દેખાડે છે. અસખ્યાતા વર્ષોની ભૂતિઓની રક્ષા પણ કરે છે. એ સિવાય કેટલાક ઉપમર્ગ આદિનું નિવારણ પણ કરે છે અને કેટલાકનું નથી પણ કરતા. કારણ કે હરેક વખતે શાસનદેવો સહાય કરે જ એવો નિયમ નથી.

તો પછી હાલના વખતમાં કેટલાક હરામખોરો જિનમંદિરમાં ચોરી વગેરે ફુગટ કામ કરતા હોય તો તેવું ફળ તેઓ અવશ્ય ભોગવશે. તેથી શાસન દેવતાઓને કલક લાગી જવું નથી. અથવા તેથી સ્થાપના અરિહતનો મહિમા ઘટી જશે નથી.

સ્થાપના અરિહતનો મહિમા તો જ ઘટે કે સ્થાપના અરિહતની ખસિત કરનાર આત્માઓને, એ બકિતથી વીતરાગ પરમાત્માના ગુણો આદિનું સ્મરણ ન થવું હોય કે વીતરાગ ભાવ, દેશવિરતિ કે સર્વવરતિના પરિણામ, સંયમ અને તપને વિશે વીરોક્તિવાસ, ભવગ્રમણનું નિવારણ કે

મોક્ષ સુખની નિકટતા આદિ ન થતું દોષ. તે વગેરે કાયદાઓનો કેદખી પણ ઈન્કાર થઈ શકે તેમ નથી.

પ્રશ્ન ૨૦—આનંદ આદિ આવકોએ જિન મંદિર કરાવ્યાનો પાઠ કયા સૂત્રમાં છે ?

ઉત્તર—આનંદ આદિ આવકોનાં મૂર્તિ વંદનનો પાઠ શ્રી ઉપાસક દશાંગ સૂત્રમાં છે. તે સૂત્રની હકીકત વિષે શ્રી નંદી સૂત્રમાં તથા સમવાયાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

उवासकदशसु णं उवासगागं नगराणि उरज्जनति चेहपाइ वणखंडाई
राया अम्मापिवरो समोसरणाइं चम्मावरिया चम्माकहाइं परलोगाई
इद्विदिशिसे.

ભાવાર્થ—શ્રી ઉપાસકશાંગ સૂત્રમાં આવકોનાં નગર, ઉદ્યાન, ચૈત્ય (જિનમંદિર), વનખડ, રાગ્ગ, માતા, પિતા, સમોસરણ આદિક ધર્માચાર્ય, ધર્મકથા, પરલોક આદિ તથા ઋદ્ધિ વિશેષ વર્ણવેલ છે.

એ રીતે કરેલા આવકોના જિન મંદિરોમાં આનંદ આદિ આવકોનાં દેહરાં પણ આવી ગયાં. આવકોને વાસ્તે જિન મંદિર બનાવવાની આશા ન હોત તો તેનું વર્ણન અત્રે શા માટે આવત ?

તો પછી દેવતાએ જીવ આચાર તરીકે કરેલી મૂર્તિપૂજા પણ ધર્મપદમાં તથા પુણ્યબધન કારણે જ ગણાશે. ભગવાને પણ તેમ જ ફરમાવ્યું છે.

છતાં જો જીવ આચારથી પુણ્ય કે પાપ કાંઈ ન થવાનું કહેશે તો શાસ્ત્રમાં “ જીવ સમય મમવર્માં સાત કે આઠ કર્મ બાંધે ” એમ કહ્યું છે તે કેમ મળતું આવશે ?

કદાચ કહેશે કે—પાપ બધ થાય. તો તે કહેવું તદ્દન જૂઠું છે. કારણકે ભગવાને તો એ કરણીનું મોક્ષ ફળ બતાવ્યું છે. વળી પૂજા વખતે દેવો ઉત્કૃષ્ટ શુભ બાવમાં વને તો તેવા શુભ બાવનું ફળ ઊલટું અશુભ મળે એ શું ધરિત છે ? કદી નહિ. બકિત કરતાં મનુષ્યને તો પુણ્ય થાય અને દેવતાઓને કર્મબધન થાય એ કેવળ મનના પથેચ મત્રાપ સિવાય બીજું કંઈ નથી.

પ્રશ્ન ૨૨—દેવો તો આખી જિંદગીમાં એક જ વાર મૂર્તિપૂજા કરે છે પછી નહિ. તથા સમ્યગ્દષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ બંને વર્ગના દેવો તેમ કરતા હોવાથી તે જીવ આચાર જ કહેવાય. તેને શુભ કરણી કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર—શ્રી રાજપ્રશીવ સૂત્રમાં સૂચાંબદેવે ન્યારે પ્રશ્નનું કે— “ મારે પહેલાં તથા પછી હિતકારી અને કરવા યોગ્ય શું છે ? ” ત્યારે તેના સામાનિક દેવોએ નજી કે—

તમારે પહેલાં અને પછી શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની અર્ચા, વદના, પર્ચુપાસના હિતકારી અને કરવા યોગ્ય છે.

આ હપરથી સમ્યગ્દષ્ટિ સૂચાંબ આદિ દેવોએ શ્રી જિનપ્રતેમાની અર્ચાવંદના નિત્યકરણી તથા હિતકારી સમજી નિરંતર કરી છે એમ સમજવું બોધ્યે.

કોઈ પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવે શ્રી જિનપૂજા કરી હોય એવો કયાંય પણ સૂત્રમાં દાખલો નથી. તેથી એ કરણી સમસ્ત દેવોની નહિ પણ ફક્ત સમ્યક્ દૃષ્ટિ દેવોની જ છે.

શ્રી ગાનપ્રશીય સૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—

અન્નેષિં बहुण वेमाणिमाण देवाण य देवीय अन्वगिग्गओ
अर्थ—બહુણ વેમાણિમાણ દેવાણ ય દેવીય અન્વગિગ્ગઓ
પૂજના લાયક છે.

કર્માદિ પાટથી ૨૫૪ અધ્યાય છે કે ફક્ત સમ્યક્ દૃષ્ટિ દેવો જ પૂજે છે એ તથામ દેવોની એ કરણી હોય તો અન્નેષિં વેમાણિમાણ દેવાણ ય એમ સર્વે દેવોને ઉદ્દેશીને પાઠ હોવો જોઈએ

દેવોનો વિવેક

દેવો બે જાતના હોય છે—(૧) સમ્યક્દૃષ્ટિ અને (૨) મિથ્યાત્વી.

મિથ્યાત્વી દેવો તીર્થંકર, આધુ, આવકને ઉપદ્રવ કરે છે ત્યારે સમ્યક્દૃષ્ટિ દેવો અકિંતપૂર્વક તે ઉપદ્રવોતું નિવારણ કરે છે. સમ્યક્દૃષ્ટિ દેવોએ ધણા અધ્યાને ધર્મમાં પ્રવર્ત્યા છે.

શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં દેવોને ચારિત્રની અપેક્ષા એ નો ઇમિત્તા કયા છે તેમ બાલ પણ કયા છે, યાન, દર્શન, ચારિત્ર એ ત્રણે ગોસ્થા માર્ગભાષી દેવતાને સમ્યક્ યાન, તથા દર્શન હોય છે પણ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ નહિ હોવાથી નો ઉચિત પણ કયા છે

શ્રી કાળ્યાણ સૂત્રમાં સમ્યક્ત્વને સર્વ ધર્મરૂપ કહેલ છે અને નિનિપ્રતિભાનુ વદન પૂજન એ સમ્યક્ત્વની કરણી છે તેથી એ

હિસાબે સમ્યક્દષ્ટિ દેવોને ચારિત્રની અપેક્ષાએ નો ધમ્મિયા, વાલ કે નો સંવત્તિ કહેલા છે. પણ સમ્યક્દર્શન કે જ્ઞાનની અપેક્ષાએ નહિ. નો સંવત્તિ આદિ પદોનો અર્થ ઝવર્મી કે અસંવત્તિ આદિ કરવાનો નથી પણ ઇષ્ટવર્ત્તમા, ઇષ્ટવર્ત્તમા આદિ કરવાનો છે.

શ્રી ભગવતી સૂત્રના પાંચમા શતકના ચોથા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે કે—

દેવતાને અસંવત્તિ ન કહેવાય અને કોઈ એમ બોલે તો મહાનિષ્કૃત વચન બોલ્યું મળ્યાય. દેવતાને સંવત્તિ કહીએ તો અવ્યાખ્યાન લાગે અને દેવોને સવત્તાસંવત્તિ કહીએ તો અસદ્ભૂત વચન કહેવાય, માટે દેવતાઓને નો સંવત્તિ કહેવા.

શ્રી આચારાંગ સૂત્ર, દશાશુત સ્કંધ સૂત્ર, જ્ઞાતા સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—લોકાતિક દેવતાઓ અનતાકાળથી સ્વયંબુદ્ધ એવા શ્રી તીર્થંકર દેવોને દીક્ષાના કાળનું સ્મરણ કરાવવા પ્રતિભોષે છે કે—
“હે ભગવન! જગતને હિતકર તીર્થંકર તારાવો !”

શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રમાં દેવતાઓને મનુષ્ય કરતાં મહાવિશેષી અને બુદ્ધિમાન કલા છે—

ધમ્મો મંગલ મુચ્છિદ્ધ, અર્હિસા સવમો તવો ।

દેવાલિ સં નમં સંતિ, જત્ત્વ ધમ્મેસયા મણો ॥

અર્થ—જેમનું મન ધર્મના વિષયમાં સદા પ્રવર્તમાન છે તેમને દેવતાઓ પણ નમસ્કાર કરે છે (તો મનુષ્ય કરે તેમાં નવાઈ શી ?)

વળી શ્રી ઠાણાંગ સૂત્રમાં દેવતાઓ કેવી શુદ્ધ બાવના બાવી ચોતાના અભ્યાસને નિદે છે તથા ચોતાના પૂર્વ જન્મના ચરિત્રનું કેટલું અધુ સન્માન કરે છે તે નીચેના પાઠથી સમજાશે—

(મૂળ પાઠ લાંબો હોઈ છોડી દીધો છે પણ તેનો અર્થ તો આપ્યો છે—ન. ગિ. શીઠ)

અર્થ—દેવ લોકમાં નવો ઉત્પન્ન થયેલો દેવતા દિવ્ય કામ ભોગમાં મૂચ્છિત થતો નથી. કામ ભોગોને અનિત્ય જાણી અતિ ગૃહ, અતિ આસક્ત થતો નથી તે મનમાં વિચારે છે કે—મારા મનુષ્ય ભવના ધર્મોપદેશ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્તક, સચવિર, ગણિ, ગચ્છના સ્વામી કે જેમના પ્રભાવથી આ પ્રત્યક્ષ દેવતાની શ્રદ્ધિ, દિવ્ય ક્રાંતિ, દિવ્ય દેવપ્રભાવ હું સમ્યક્ભાવે પામ્યો છું મટે હું જાઉં, તે ઉપકારી ભગવતને હું વાહુ, નમસ્કાર કરે, સત્કાર કરે, સન્માન કરે મદ્યાણુમરી દેવચૈત્ય-જિનપ્રતિમાની સેવા કરીએ તેમ સેવા કરે ઇત્યાદિ

ભાવાર્થ—(વળી દેવો એવો વિચાર કરે છે કે—) મનુષ્ય ભવમાં મોટા મોટા યાત્રી મહાત્માઓ છે અને તપસ્વીઓ છે, અતિ ઉત્કૃષ્ટ કાણીના કરનાર છે, સિદ્ધશુકા, સર્પાગ્નિને કાઉસસમાં કરનારા છે, દૂષ્કર બ્રહ્મચર્યને પાળનાર છે. માટે હું જાઉં, એના ભગવાનને વાહુ, નમસ્કાર કરે. યાવત્ સેવા ભક્તિ કરું.

ફરી પણ તેઓ ખેદ કરે છે કે—

એકો હો ! દશ દશતે દુર્લભ એવો મનુષ્ય જન્મ પામી પૂર્વભવમાં શુદ્ધ મહારાજના યોગે તપ સયમ મહાશુ કરી પ્રમાદ છોડ્યો નહિ, તપ સયમ રહી રીતે પાળ્યા નહિ, આજસથી શુદ્ધ તથા સાધર્મીની વેદાવધ્ય પૂણી રીતે કરી નહિ, સિદ્ધાંત પૂરું જણ્યો નહિ, ચારિત્રની મયાદા સાખા વખત સુધી ઉત્તમ રીતે પાળી નહિ, હવે એવો સન્નેમ ફરી હું કયા પામીશ અને કયારે હું હૃદયમાં શુભ ધ્યાનને ધ્યાવીશ, મોક્ષપદને હું કયારે પ્રાપ્ત કરીશ ? જેથી ગર્ભાવાસમાં ફરીથી આવવાનું છૂટી જાય

ઈત્યાદિ કાણુમ સત્યમાં કદા મુજબ દેવો ધણે પ્રકારે શુભ માવનામાં લીન થાય છે અને જિનરાજની આગાનું પાલન કરે છે

મગ્યમૂહરિ દેવતાઓએ સાધુ તથા શ્રાવકને ઉપદેશ આપી જૈન

ધર્મમાં સ્થિર કરી. દુર્ગતિમાં પડતા કેવી રીતે અટકાવ્યા છે તે નીચેની સૂત્રોમાંની વિગતો ઉપરથી સમજાવે.

શ્રી નિર્યાવજી સૂત્રોમાં કહ્યું છે કે—મહા મિથ્યાત્વી સોમીલ તાપસ રાત્રિએ ધ્યાન લગાવી, નેતર જ્યાં કોમળ કાઠુંની મુખ્ય મુદ્રા બનાવી, મુખમાં ધાધી, બને છેડા કાને ચડાવી, ઉપર દિશામાં મુખ રાખી બેઠો છે.

ત્યાં એક દેવે આવી કહ્યું કે—હો સોમીલ ! આ તારી પ્રમજ્જા (દીક્ષા), દુઃપ્રમજ્જા છે. ખાટે શ્રી જિનેશ્વર ભગવાને કહેલી સુપ્રમજ્જા અગીકાર કર.

પણ સોમીલે તે ઉપર કાઈ લક્ષ ન આપ્યું. દેવ એમ પાંચ દિવસ સુધી કહેતો રહ્યો કે—સોમીલ ! આ તારી દીક્ષા જૂઠી છે. આ તારું કંઈ અદાન કંઈ છે. ખાટે વારંવાર વિચાર કર.

આમાં દિલનાં વચનો વારંવાર માનણી સોમીલે શુદ્ધ જૈન ધર્મને માન્ય કરી, મિથ્યાત્વનું દુષ્કૃત્ય આસોવી, શુદ્ધ તપ જપ અને સમમત્ત આરાધન કહ્યું. અતે તે મહાશુદ્ધ દેવ વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયો. તથા આગામી બંને ભોક્ષે બંને.

તે દેવે ભગવાન મહાવીર પરમાત્મા અનુચ્છ નાટક પણ કહ્યું હતું.

શ્રી ઉપાસક દર્શાવે સૂત્રમાં ગોચાલક મતનાં ઉપાસક સદાસ-પુત્રને દેવતાએ શ્રી મહાવીર સ્વામી પામે જવાનો ઉપદેશ કરી ધર્મમાં ૬૮ કર્યો.

શ્રી જ્ઞાતા સૂત્રમાં દરમાન્યું છે કે—મહાભોદાંધ તેતદીપુત્ર મંત્રીને પોટિલ નામના દેવે ધણા ઉપાધ કરી ધર્મ બોધ આપ્યો. તેથી તેજે જૈન દીક્ષાનો સીકાર કર્યો તથા તે જ વેળા તે કેવળ જ્ઞાનને પામ્યો.

એથી બિનહુ, મિથ્યાત્વી દેવની વાત જુઓ શ્રી ઉપાસક દયાગસૂત્રમા—ગોચાળાના ભક્ત મિથ્યાત્વી દેવે કુડકોનિક આવકને જૈન ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરવા ધણા ઉપાય મ્યાં કુડકોનિકે તે દેવને ઘણી યુક્તિથી શુદ્ધ ધર્મનો બોધ કર્યો છતાં તેણે પોતાની હંક ન છોડી.

શ્રી રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમા કહ્યું છે કે સર્વામદેવે તેના આભિયોગિક દેવોની સાથે ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામી પાસે આવી વદના કરીને પછી સમવસરણ રચી ભક્તિ કરવાની ઇચ્છા જાહેર કરે છે ત્યારે શ્રી વીર પ્રભુએ શ્રીમુખે ફરમાવ્યું છે કે—

ચિર કાળથી દેવતાઓએ આ કામ કર્યું છે હે દેવાનુપ્રિય ! તમારો એ આચાર છે, તમારું એ મર્તવ્ય છે, તમારી એ કમળી છે તમારે એ આદરવા યોગ્ય છે એ તથા જીજ્ઞ તમામ તીર્થંદરોએ અનુસા આપેલી છે

આ પ્રમાણે સાક્ષાત્ ભગવાને જ વખાણ કરેલ છે

ભગવાનના પાંચે મ્ત્યાણુકો વખતે દેવો ભારે મહોત્સવ કરે છે એમ જ જ્યુદ્ધીય પ્રશ્નિત સૂત્રમા કહ્યું છે

શ્રી જિનશ્વરદેવના અસ્થિઓને ટેવા ઉત્તમ ભાવથી અનેક અસુર કુમાર દેવદેવીઓ તથા ચમર અસુરેદ્ર વગેરે પૂજે છે તેણે વર્ણન તથા ફળ શ્રી ગૈતમ સ્વામીના પૂજવાથી શ્રી મહાવીર પરમાત્માએ શ્રી ભગવતી આદિ સૂત્રોમા ફરમાવ્યું છે

શ્રી જ્યુદ્ધીય પ્રશ્નિતમા પણ દાદાના અધિકારે કહ્યું ॥ ૩—
ઋત્સાક દેવો જિન ભક્તિ જાણી તથા ઋત્સાક ધર્મ જાણી પ્રભુની દાદા
લીએ છે

શ્રી આવશ્યક સૂત્રમાં દેવાળ આજ્ઞાનાર એ પાઠ કરી દેવતાની આશાતનાનો મિચ્છામી દુક્કડ દેવામા આવે છે.

શ્રી ઠાણાંગ સૂત્રના પાંચમા ઉદ્દેશે કહ્યું છે કે—સમ્યગ્દષ્ટિ દેવોની આશાતના કે નિંદા કરવાથી જીવ ચીકણા કર્મ બાધે છે અને દુર્લભમોધિ થાય છે એટલે તેને જૈન ધર્મની પ્રાપ્તિ જન્માંતરમાં દોહિલી થાય છે.

પાંચ સ્થાનકે જીવ દુર્લભમોધિપણાનું કર્મ બાધે અને જૈનધર્મની પ્રાપ્તિ દોહિલી કરે છે તે આ પ્રમાણે—

- (૧) અરિહંત ભગવાનના અવધુર્વાદ—નિંદા કરવાથી.
- (૨) અરિહંત ભગવાને પ્રશ્નેલ ધર્મના અવધુર્વાદ બોલવાથી.
- (૩) આત્માને ઉપાદેયાયના અવધુર્વાદ બોલવાથી.
- (૪) ચતુર્વિધ સધનો અવધુર્વાદ બોલવાથી.

(૫) પાછલા ભવમા પરિપૂર્ણ તપ તથા બ્રહ્મચર્ય શુદ્ધપણે પાળવાથી દેવપણુ પામ્યા એવા સમ્યગ્દષ્ટિ દેવોની નિંદા અવધુર્વાદ બોલવાથી.

આ પાંચ કારણથી જીવ દુર્લભમોધિપણાને ઉપાભવ કરે તેથી અદ્વાપૂર્વક જૈનધર્મની ફરીતાર પ્રાપ્તિ થવી મુશ્કેલ થઈ જાય.

અને તેમના ગુણગ્રામ કરવાથી જીવ મુલજા બોધિ થાય એટલે જિનપ્રાપ્તિ ધર્મને સુખે કરી પામવાવાળો થાય.

પ્રશ્ન ૨૩—અમરખ્યાત વર્ષોની પ્રતિમાઓ હોવાનું કહ્યું છે. પણ પુરુષગણની સ્થિતિ તેટલા વર્ષની ન હોવાથી શી રીતે રહી શકે ?

ઉત્તર—શ્રીભગવતી સૂત્રમાં પુત્રગળની સ્થિતિ જ્ઞતાવી છે તે દેવમદાય વિનાની સ્વાભાવિક સ્થિતિ વર્ણવેલી છે. પણ જોની દેવ રક્ષા કરે તે તો અમખ્યાત વર્ષ રહી શકે છે.

શ્રી જંબુદ્વીપ પ્રજાપિત સૂત્રમા લખ્યુ છે કે—

“મરત ચક્રવર્તી દિગ્વિજય કરી ઋષભકૂટ પદાડ પર આવી, આગળ થઇ ગયેલા અનેક ચક્રવર્તીઓના નામ લખેલાં જોઇ, એક ચક્રવર્તીનું નામ લુમાડી નાખી પોતાનું નામ લખે.”

હવે વિચાર કરો કે—મરત ચક્રવર્તી પહેલા અઠાર કોડાકોડી આમરોપમનો ભરતક્ષેત્રમા ધર્મનો વિરહ રહેલો છે. તો તેટલા અમખ્યાના કાળ સુધી મનુષ્ય મિષિત નામ રજાં કે નહિ? રજા જ રહ્યા. તો પછી શ્રી શમેશ્વર પાર્શ્વનાથ આદિથી મૂર્તિઓ દેવતાની મદદથી રહે તેમાં શી નવાઈ?

ઋષભકૂટ આદિ પદાડ સાથતા છે. પણ નામ તો ફૂનિમ છે. જો નામ પણ સાથતાં હોય તો તે જૂસી શકાય નહિ

વળી કોઇ કહે કે—પૃથ્વી કાલ તો ૨૨૦૦૦ બાવીશ હજાર વર્ષથી વધારે ન ગ્હે તો શુ દેવતા આયુષ્ય વધારવાને સમર્થ છે!

તેના જવાબમા કહેવાનું કે—મૂર્તિ પૃથ્વીકાલ છત્ર નથી પણ અશ્વ વમ્બુ છે, તેને અનુપમ દેવશક્તિથી અગણિત વર્ષો પર્વત પણ રાખી શકાય છે. કારણ કે જૈન સાંત્રાનુમારે કોઇ પણ પુત્રગળ દ્રવ્યનો સર્વથા નાશ અનતા કાળે પણ ન થાય. અર્થાત્ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તમામ પુત્રગળ સાથતા છે! પર્વાયની અપેક્ષાએ અસાથતા છે!

જેમકે પર્વતમાં એક પથરનો ટુકડો લીધો તો તે ટુકડાના

પર્યાય ખદલાશે પણ બિલકુલ નાશ તો કોઈ કાળે નહિ નહિ જ થાય.
ને રીતે તમામ પુરુષોનું સમજવું.

વળી શ્રી જંબુદ્વીપ પ્રજાપિતામાં અવસર્પિણી કાળના પહેલા
આરાનું વર્ણન કરતાં કહ્યું છે કે—

“માઢ વનો, રક્ષો, ફળ, ફૂલોથી સુશોભિત, સારસ હસ
પગેરે જનવરોથી ભરેલી, ઝેવો વાવડીઓ તથા પુષ્કરિણી
અને દીર્ઘિકાઓથી શ્રી જંબુદ્વીપની રોબા થઈ રહી છે.”

વિચાર કરો કે—પહેલા આરામાં આ વાવડીઓ પગેરે ક્યાંથી
આવી? આ ભરતક્ષેત્રમાં નવ કોડકોડી સામરોપમથી તો મુગલીઆ
રહેતા હતા. તેઓ તો બનાવે નહિ. જો તે સામ્યતી નથી તો પછી
કોણે બનાવી? જેમ એ વાવડીઓ ઝેટલાં અસખ્યાતા વર્ષની કાચમ
રહી તો પછી દેવતાઓની મદદથી મૂર્તિઓ પણ કાચમ કેમ ન રહે?

અકરણ સત્તાવીસમું

પૂજા

લેખક : મુનિશ્રી જયવિજયજી મહારાજ

*

પૂજાનો અર્થ

પૂજ્યતે इति पूजा जेनाથી પવિત્ર થવાય તેને પૂજા કહે છે.

સામાયિક, પ્રતિકભણાદિક શુભ ક્રિયાઓથી વૃત્તિઓ સ્થિર ન થતી હોય, તેને યાનીઓ પૂજાની પ્રવૃત્તિ તરફ દોરે છે. સામાન્ય કોઈ પદાર્થ ઉપર ત્રાટકે કેમકે યોગની સ્થિરતાપૂર્વક ધ્યાન કરવાથી વૃત્તિઓ સ્થિર થાય છે, પણ જાવના જાગ્રત થતી નથી, તેથી કષ્ટદેવની પ્રતિમાનો આકાર દષ્ટિ અન્નુષ્ણ રાખી ધ્યાન કરવા માટે પ્રભુપૂજા એ સાધન છે,

પ્રભુ પ્રતિમા ખાસે નમસ્કાર તથા સ્તવના અને પ્રભુની પૂજા કરી આસનસ્થિરતા, દૃષ્ટિસ્થિરતા તથા માનસિક સ્થિરતા કરી પ્રભુના આત્મિક ગુણોને અવરભા પ્રગટ કરવાથી હૃદય પવિત્ર થાય તેને પૂજા કહે છે.

સ્થિરતા વિનાનું પૂજન અવર પવિત્ર કરનાર થઈ શકતું નથી. મદિરામાં જઈ ધમાધમ કરતા પ્રતિમાને ખામ પચીશ તિનક કરવાનું ન પૂજા નથી પણ પ્રવૃત્તિ છે

હાલની દર્શન પૂજનની ક્રિયા

ગોંસામંડળના મંદિરોમાં દર્શન વખતે સ્ત્રી-પુરુષોની ગિરદી તથા પરસ્પર સંબંધો જોઈ જોઈને દસે છે, તેને અનુચિત માને છે તેજ જોઈને મધ્યસ્થપણે ધડીમગ વિચાર કરે તો સત્તુલ્ય (પાલીતાણુના પહાડ)ના મુખ્ય મંદિરમાં પૂજા વખતે પચીસ પચાસ માણસો એક જ પ્રતિમા પાસે દોડાદોડ કરવાથી એક બીજાના શરીર ધસાય, સ્ત્રી-પુરુષની એક બીજામાં અવગમણ થાય, વખતસર પ્રભુના ઉપર પણ પડી જાય તે વખતે તથા દેરાસરોમાં દર્શન વખતે હાજરોની બીડ થાય છે.

પૂજનક્રિયા એ માનસિક સ્થિતિ તથા પવિત્રતા માટે હતી તેને મોજશોખ તથા શૃંગાર વૃદ્ધિના દ્વારોથી ઈન્દ્રિય યોગ્યતામાં પૂજનક્રિયાનો સમાવેશ થઈ ગયો છે, દેરાસરો તથા પ્રભુ પ્રતિમાઓ માત્ર ભક્તિ અને આત્મિક બળ ઉત્પન્ન કરવા માટે હતાં, તે આરણ્ય, સમારણ તથા ઉપાધિ માટે થઈ પડ્યાં છે.

ઉઘાડા કમાડના મંદિરો

આજે તો દેરાસરો તે મોટી વખાણ તથા બેકાના જેવાં થઈ પડ્યાં છે લાખો રૂપિયા દેરામરોમાં એકઠા કરી તેનો વેપાર ચલાવે છે. મીલના કારખાના ચાલે ત્યાં દેવદ્રવ્યથી ઘાપ લાગી જતું નથી, પણ તે પૈમાથી યુનીવર્સિટી સ્થાપવા, કેલેજ, હાઈસ્કૂલ કે હોસ્પિટલ ઉત્પન્ન કરવા વા હુજરશાળામાં ખરચવા કેસીય થાય તો અરસરસ ! ગળમ થાય ! દેવદ્રવ્યના પૈસાથી આવાં કાન કરવામાં પાપ નડે, એવો બધા રાખનારા પાપમાં જ પોતાની જીદગીનો વ્યય કરે છે.

રાજ્ય ચલાવનાર રાજ્ય, પ્રજા ઉપર રેવન્યુટેક્ષ, ઇન્કમેટેક્ષ વિગેરે

કરે નાખી લાખે રૂપીઆ એકઠા કરી પોતાના તથા કુટુંબના મોજશોખમા ઉડાવે છે, તેમ હાલ કચ્છના કામિનીના મોહમા લપગાયેલા ગોમાઈછ વિગેરે ધર્મશુરુઓ કદાચ દેવના નામે લાખે રૂપીઆ મેળની નેની ઉપર તાગડધિન્ના કરે તે તો ફીક છે કે તે મસારી છે એટલે પોતાનો ખચાવ કરી ગદે

પરંતુ કચ્છના-કામિનીના સંગથી પણ પાપ માનનાર જૈનસાધુઓ વીતરાગ દેવના નામે લાખે રૂપીઆ એકઠા કરવામાં, એક આંગી ભાંગી નાખીને બીજી ઘડાવવામાં, કુંડલ, મુગઠ, હાર વિગેરે હાગીના ઘડાવવામાં જૈન ગ્રંથ નિર્ધન બનતી જાય છે. છતાં ગામોગામ ભીખ માગી એક બીજાની દખાદખીએ ખાસ પૈસા ઉઘરાવી દેરામરો ચણાવવામાં, હાફ, માંસ ખાનાર કારીગરોને રગીન કામમાં લાખે રૂપીઆ આપવામાં, હજારો દીવાળતી ઉઘાડી સળગતી રાખી મુંબઈની દીવાળીના ચિતાર કરવામાં, કોમળ કુસોને કાતરી, સીધીને નિર્ઘયતા કરવામાં, આસતેલ તથા વિજળીના દીવા બાળવામાં, ચરબીવાળી મીણબત્તીઓ સળગાવવામાં, વેશ્યાના તથા તરગાળાના છોકરાઓને પૈસા આપી ભાડૂતી ભક્તિ કરાવી નાચ કરાવવામાં, કુવા 'જોદાવવામાં, તથા બાગબગીચા કરાવવામાં ઉપદેશ આપે અથવા ધર્મ બતાવે એ અરેખર દીલગીરીની વાત છે.

નાવજુ રાગએ પોતાની ભક્તિથી તીર્થકરગોત્ર બાધ્યુ હતું; પણ બાડૂતી ભક્તિથી તીર્થકર પદ બાધ્યુ નથી જ્યારે મુખર્ષ જેવા સદેરમા જીવોની જ્યા ઘણી વસતી છે તથા અમદાવાદ વિગેરે ધણા સદેરોમા નાટક કરનારા વિવિધ ભરપૂર તરગાળાના છોકરાઓને નચાવી,

જ્યાં કેવળ શૂઘર અને વિપયની જ વૃદ્ધિ થતી હોય, ત્યાં ભક્તિ માનનારા અધમ આત્માઓ તીર્થકરગોત્ર તો બાંધતાં બાધશે, પણ પક્ષો ગોત્ર બાંધી વા તેનાથી પણ અધમ ગતિ ઉપાર્જન કરી સસાર-ચક્રમાં જામતા રહેશે.

દેરાસરના લાઓ રૂ. સમેતશિખર વિગેરે તીર્થોના મગડા બ્રહ્મવી હાર માંસના બક્ષક પરદેશીઓને આપવા, વકીલ, એરીસ્ટરોના ખીસ્મા ભરવા, ટ્રેન, ઘોડાગાડીઓની ખુસાફરી કરવા, કડીઆ, કારીગર કે સોનીને આપવા, બાગ-બગીચા કરાવવા, અમલદારોમાં હુડાવવા, મીથો વિગેરે હિમાનનક કારખાના ચલાવવા, સ્થળે સ્થળે પત્થરા ખડકાવવા, હોવાખતીની શેશની સજગાવવા તથા દૂરદી કે શેરીઆઓના વેપાર ચલાવવામાં ખરચાવ ત્યાં પાપ ન લાગે, પણ સામાજિક ઉન્નતિના કાર્યોમાં, જનસમાજના શ્રેયમાં, વિદ્યા, વેપાર તથા હુન્નરના કાર્યો ખીલવવામાં, જૈતન્ય પ્રજાના ધોણમાં ખરચવાથી પાપ લાગે.

સ્થાનકવાસી દેરાવાસીની ભૂલ સમજાવતું દૃષ્ટાંત

હીરાલાલ અને મોતીલાલ નામે બે શેઠ હતા. તેઓ સરળ અને ભદ્રિક હૃદયના હતા. એક વખતે મોતીનાલે હીરાલાલ પાસેથી ૧૦૦૦ રા. ઉધારે લીધા. લેનારે કે દેનારે ચોપડાને પાને રા. એક હજાર લખ્યા પણ અંકે લખ્યા નહિ તેમજ ખત, પત્ર કે સહી વિગેરે કાંઈ પણ ક્યું નહિ; કારણ કે જનેના હૃદય નિષ્પાપી અને સરલ હતા.

થોડા વખત પછી જને શેઠ મરણ પામ્યા એટલે પાછળથી હીરાલાલના પુત્ર મોહનલાલે પોતાનાં ચોપડામાં મોતીલાલના નામે રા. એક હજાર જોધ, એક હજારની સખ્યા ઉપર એક મીંકુ વધારે ચડાવી. રા. દસ હજાર મોતીલાલના પુત્ર માણેકલાલ પામે માગ્યા.

માણેકલાલે તેને કહ્યું કે—‘ચોપડા તપાસી રકમ નીકળશે તો અવરખ આપીશ.’

તપાસ કરતાં પોતાના ચોપડામાં રા. એક હજારની રકમ જોધ માણેકલાલ નિચારમાં પડ્યો કે—‘આમાં સાચું શું ? મોહનના ચોપડામાં રા. ૧૦ હજારની રકમ લેણી નીકળે છે અને મારા ચોપડામાં રા. એક હજારની રકમ દેણી નીકળે છે. આમાં ભૂલ કોની ? મારા કે તેના બાપની ભૂલ ? કે હીરાલાલે જણી જોઈને એક મીંકુ વધાર્યું હશે ? કે ભૂલ થઈ હશે ? મારા પિતા એક મીંકુ લખતા જૂલી ગયા હશે ? કે જણી જોધ જોડ્યું હશે ? અથવા અમારા જનેના પિતા મરણ પામ્યા પછી હીરાલાલના પુત્ર મોહને એક મીંકુ વધાર્યું હશે ? બાપ જનેના મરણ પામ્યા છે. હવે મસાણે પૂછીને ખુલાસો મળે તેમ કે ત્યાં સાચું કાણું ?

કાણુ સાચું છે તેનો નિર્ણય થવો મુશ્કેલ છે. માટે એક હજાર રા. ની હા કહીશ, તો કદાચ દસ હજાર પણ આપવા પડશે. માટે સમૂળગી ના જ કહું. કેમકે ખતપત્ર કે સહી જેવું કંઈ છે નહિ. તેથી ફરિયાદ આણે તેમ નથી. માટે સાવ ના કહેવામાં જ સાર છે.”

દહાંતનો ઉપનય

તેમ મૂર્તિની સ્થિતિ પણ તેવી થઈ પડી છે. સાતમા સીકમાં ચૈત્યવાસી (જાણે શુરુઓ)ની અરખાત થઈ, દસામામાં વધારે વૃદ્ધિ થઈ અને તેરમાંથી પદરમાં સુધીમાં તો હવે ઉપરાંત પોપ શુરુઓનું શાળ્ય વધવાથી જનસમાજને પોતાના પક્ષમાં રાખવા તથા દેરાસર અને ધર્માદાના નામે લાખો રૂખીઆ મેળવી પોતાના મોજસોખમાં હડાડવા તથા અગ્રેસર શેઠીઆઓના વેપાર ચલાવવા માટે આવા રસ્તાઓ કઢાડી વરધીડા, પૂજા તથા સ્વપ્ના વિગેરેના ચઢવામાં, પ્રતિષ્ઠા વખતે પ્રભુ બેસાડવા, ધ્વજ, ફડ વિગેરેના ચઢાવા, ઉપધાન તથા માળ પહેરવાના ચઢાવા, એવા અનેક ધધાઓ વધારી, પૈસા એકત્રિત કરવાના અનેક પ્રપચો ઉપન્ય કરી જે પ્રતિમા ધ્યાન તથા સ્થિરતા માટે હોતી, તે મુળ લક્ષ્ય બૂલી જઈ શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ વધારવાથી મૂર્તિ પૂજકોએ હજારના દસહજાર કરવાનું કહ્યું. ત્યારે સ્થાનકવાસી (હાલના આર્યસમાજ) વિગેરે લોકોએ જોયું કે—‘આ તો જુલમ થાય છે, ધર્મ તથા દેવના નામે લોકે માયામાં લપેટાઈ, ધન કમાવા માટે અનેક પ્રપચો ઉભા કરી જનસમાજને ઉન્માર્ગે દોરવે છે. જો મૂર્તિને માનીશું તો તે નિમિત્તથી થતી શાસ્ત્રવિરુદ્ધ એવી કેટલીક પ્રવૃત્તિઓ માનવી પડશે. માટે હાલ તો આના માર્ગજીરૂ ધર્મશુરુઓ તથા શાસ્ત્રવિરુદ્ધ થતી કેટલીક પ્રવૃત્તિઓથી સમાજને બચાવવા માટે મૂર્તિ માનવાની જરૂર નથી.’ એમ નવ્વી

હમરની ના-મજૂરી કરી અર્થાત્ ‘ મૂર્તિ જ શાસ્ત્રમા નથી ’ એવી
ભાવના જનસમાજમા ફેલાવી

“ દુનિયા તો ઝુંકતી હય ઝુંકાનેવાના ગાદિએ ” જનસમાજ
જેમ દોરો તેમ દોગવાય છે આ ગોટાળાની રકમને ૫૦૦ વરસ થયા
હજી નેનું મમાધાન થયું નથી

મૂર્તિપૂજક દેરાનાસી તથા સ્થાનકવાસી બંને મહાવીરના
મૂત્રાથી જ એકબીજાનું ખડનમડન કરી, મહાવીરના નામની
મૂર્તિને માટે જ કલેશ મળ્યા કરી, એક જ ધર્મને માનનારા
છતાં વૈર-વિરોધ વધારી મહાવીરના માર્ગથી લાખો અને
કોઠો ગાઉ ફર પડી ગયા છે.

જૈનદેવ-નિર્મલ્ય (ધન ધાન્યાદિ બાલ તથા રાગ-દ્વેષાદિ
આબ્યતર મયિ-એ બને મયિ એટલે દોષ-અધનરહિત) છે.
તેના નિમિત્તથી આત્માને શાંતિ થવી જોઈએ પણ કલેશ, કળ્યા
કે સોનારૂપાના વધારા પ્રી બૂબે મરતી ભારતની આયોગ્યતાની બૂખમા
વધારો પ્રવાનું દોષ જ નહિ

પ્રભુપૂજન વખતે પરમાત્મ ભાવના જાગૃત થવાથી મન, વચન, કાયાની સ્થિરતા થવાથી. પ્રભુગુણનું સ્તવન કરતાં અપૂર્વ ભક્તિ-ઉદ્ભાસ ઉદ્ભવવાથી તેને પોતાના શરીરનું કે જગતનું ભાન જ ન રહે. પ્રભુમય એક તાન જાગવાથી તેની પામે મર્ષ કે સિંહ આવીને ઠીસો રહે, કે તેના શરીર ઉપર અગ્નિ પડે તો પણ જેને દેહલક્ષ્ય કે દેહભાવના જાગે નહિ, ત્યાંજે જ પૂજા થઈ શકેવાય. તેવી પૂજા કરનાર જ પ્રભુની દશા પામી શકે છે પણ મુગધી કેમરનું લલાટે તિનક કડું હોય અને અતર, વિવચન-કપાયાદિ દાષો રૂપ મેક્ષથી મલિન થતું હોય, તો ને પૂજા નહિ, પણ ધમપણુ બતાવનાનો કુળાચાર છે.

—લેખકના મદમોક્ષ ગ્રંથ પુસ્તકમાંથી સાબાર ઉધ્ધૃત

પ્રકરણ અઠાવીશમું

જૈનોને સંબોધન

આપણે અંધાપે

એક મુદર શહેરના એક જ દરવાજાવાળા કિલ્લાને હાથ
દઈ એક આધણો ગહેન્ની અદર જના માટે દરવાજો ગોપેતો
હનો. દરવાજો આવતાં જ તેને ખુજલી આવતી. ચાલતાં
ચાલતાં જ તે ખજવાળતો અને દરવાજો વડાવી જતો. એમ
દરવખત દરવાજા પામે આવતી વખતે જ ખુજલી આવે અને
ખજવાળતાં ખજવાળતા જ દરવાજો વડાવી મળે.

આ પ્રમાણે આવણો ઘાંચીના બળદની માફક કિલ્લાને
ફેરતા આઠા આપ્યાં જ કહે પણ તેને દરવાજો હાથ ન લાગ્યો.
તોપણ તે પોતાની સહનગીલતા અને સમતા માટે તે
મગફરી કર્યાં જ કહે છે.

આપણે બધા ધર્મનો દરવાજો કે ત્રાક્ષનો દરવાજો
ગોધનારા અંધા જ હીએ.

પક્ષનાદ રૂપ ખુજલીને આપણે દાબી ગણતા નથી.

અને શુદ્ધ ધર્મરૂપી ત્રાક્ષનો દરવાજો ગોધી રાખતા નથી,

જમાનો મદલાયો છે
 નવચુવકો ધર્મવિસુખ બનતા બાય છે
 જૈનોની સંખ્યા ગણીગાંડી રહી છે
 જીવન મરણનો સવાલ ઉભો થયો છે.
 જીવતા રહેવું હોય તો
 ધર્મનો પ્રાસ થતો અટકાવવાની જરૂર છે
 નહિ તો વિનાશ તો નક્કી છે જ
 આવે વખતે પણ
 ગલીરતા પૂર્વક એકતાનો વિચાર કરવાનું
 આપણને સુઝતું નથી
 ધિક્કાર હો ! આપણને !
 શરમ છે આપણને !

ઓ સંગ્રહાચો ! સંસ્થાઓ ! સભાઓ !

આ વિષમ કાળમાં ટકવું છે,
 તરવું છે કે ભવબ્રમણ વધારવું છે ?
 આપવહાઈ અને કુસપથી
 સર્વનાશ નોતરાય છે.
 સંગ્રહાયવાદનું ઝેર
 ધર્મદિહને જર્જરિત બનાવી રહેલ છે

વિનાશથી બચવા માટે
 વિરોધો દાખી દેવામાં કહાપણ વાપરો
 શુદ્ધ જૈનધર્મ એક જ છે તે ભૂલશે નહિ
 ધર્મને સારી રીતે સમજો, સમજાવો, અનુસરો
 એકતાનો ધર્મ
 વાઢપક્ષ વિનાનો ધર્મ
 હું પદના ત્યાગનો ધર્મ
 વેરઝેર વિનાનો ધર્મ
 સ્વાર્થ ત્યાગનો ધર્મ
 વીરતા નીકરતાનો ધર્મ
 સ્વાદવાદનો ધર્મ
 એવા સાચા ધર્મનો જ ફેલાવો કરો

ઓ જૈનો ! શ્રાવકો ! સાધુઓ !

બાહ્ય ધાર્મિક ક્રિયાના ઝગડા છોડો.
 ક્રિયાનો સાચો અર્થ—ભાવ સમજો, મમજાવો.
 સાચા ધર્મભાવનાળી ક્રિયા આદરો, અદરાવો.
 ધર્મકંડ છોડી એકથ સાધો.
 પક્ષભેદ છોડી પરમાર્થને પકડો
 એક જ અવાજથી બોલો
 એક જ માર્ગ પર ચાલો.

વિવિધતા ફક્ત કાર્યક્ષેત્રની વહેંચણીમાં રાખો
 થોડાકો વિદ્યાવૃદ્ધિની યોજનામાં લાગો
 થોડાકો સમાજ ગુધારાના યુદ્ધમાં મરો
 થોડાકો ઐક્યના ચોક્કસર બનો.
 અને માત્ર થોડાકો
 ધર્મમાં, સિદ્ધાંતમાં નિષ્ણાત બનીને
 મતભેદો મટાડવામાં મશગુલ રહો

જૈન નામધારી દરેક પક્ષના સાધુઓ !

પક્ષવાદ છોડો ! સંપ્રદાયવાદ છોડો !
 ભગવાન મહાવીરે એક જ ધર્મ પ્રકાશ્યો છે.
 ભગવાનના વચનના ખોટા અર્થ ન કરો.
 એકાંતવાદ પકડીને પક્ષો પાડ્યા છે તે
 સાચો ધર્મ નથી

સંપ્રદાયવાદના ઈતરદાર ન બનો
 પૂર્વજોએ પાડેલા પક્ષભેદના પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરો.
 સત્યધર્મ - મૂળધર્મ સમજો, સમજાવો.
 પોતાની નિર્બંધતા કળૂકા કરવી તે
 પ્રામાણિકતા છે

પોતાની નિર્બંધતાની છૂટ ભગવાનના નામે
 ચડાવવી તે અધર્મ છે.
 હજીએ બાજી હાથમાં છે.

પક્ષલેહથી ધર્મનો હાથ થતો અટકવો
જૈનધર્મના વિકાસ-પ્રચારમાં ઉચમચ ત થાઓ.

તમે આવડોના પૂજ્ય હો
આવડો તમને જ અનુસરે છે
ધર્મમાં એકતા લાવવી તે તમારા જ હાથમાં છે.

કર્તવ્ય ચૂકો તો પસ્તાવો
પ્રાંતિપ્રાંત અને ગામેગામના જૈનોમાં
એકતા, નિદા, મમાજમુદારણા અને
ઉત્સાહનો પવન ફુટો.

રાજદાગી દિવચાલથી અલગ રહેજો.

લોકોને જ્ઞાનનાં ચમુ આપો

એમ્તાની હુકે આપો

ઉત્સાહની શક્તિ આપો

લોકોની અત્રત્ર ગીતે વિચાર કરવાની શક્તિ ફેળવો.

ખોટી માન્યતાઓ દૂર કાઢો.

વરંપોણ, પૂતના હટગ, મોંઘા જલમા, ખરચાળ

ઉત્તમજ્ઞાં, ચોમામામાં ગુરુદર્શન વગેરે

વગેરે પાછળ નમમા ખર્ચ કરતા લોકોને બેડો

ધર્મજ્ઞાન વધારવાના ઉપાયો શોધો

શ્રીઓ, પ્રકૃષ્ઠો અને બાળકોનાં ઉદ્ધવમાં

નવુ ચેતન કેરી

શક્તિવન બનાવો

લોકોના વહેમ, સ્વાર્થ, લોભ, અભિમાન આળસ
વગેરે ખામીઓ દૂર કરો

યુગ પલટાયો છે

યુગ પ્રધાન ઉત્પન્ન કરો

યુગપ્રધાન તમારામાંથી જ પાડશે
અને પાડવો જોઈએ એવી શક્તિ રાખો

૧૬ રાખો—

જેવાને તેવું જ મળે છે
જેવા આપણે હોઈએ તેવા જ
ચુકે કે નેતા મળે છે.

માટે—

યુગપ્રધાન ઉત્પન્ન કરવો એ જ તમારું ધ્યેય હોવું જોઈએ.
યુગપ્રધાનનાં સ્વપ્નાં એ જ તમારો આનંદ હોવો જોઈએ
યુગપ્રધાન! યુગપ્રધાન!

એ જ તમારું જીવન, આશા અને મંત્ર હોવો જોઈએ
તને માટે જમીન તૈયાર કરો
તેના આદોલન ફેલાવો

યુગપ્રધાનનું કાર્ય સરળ બનાવવા માટે—
યાદ રાખો કે

નબળો સબળાની કદર કરી શ-તો નથી
મૂર્ખ જ્ઞાનીને પીછાની શક્તિ નથી
માટે—

યુગપુરુષને ઓળખે અને સમજે
તેમો યોગ્ય સમાજ બનાવે
શ્રી પુરુષોને જીવિશાળી અને બહાદુર બનાવે
કે જોઈ—

યુગપુરુષને ઓળખી શકે
યુગપુરુષનું મહાત્મ્ય સમજી શકે
યુગપુરુષનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરી શકે
યુગપુરુષની આજ્ઞા આચારમાં મૂકી શકે
અને ધર્મની એકતા માધી શકે
ખોટી માન્યતાઓ, શકાઓને તિવાંજલી આપે
યુગપ્રધાનના મૈનિષ્ઠ બનવા
સાથા ધર્મને માર્ગ ચડવા, ચડાવવા